

ISSN 0235 - 005X

**АҲБОРИ
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҶОИ ТОҶИКИСТОН**

**ИЗВЕСТИЯ
ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ
И ПРАВА ИМ. А. БАХОВАДДИНОВА
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА**

**PROCEEDINGS
OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY, POLITICAL SCIENCE
AND LAW NAMED AFTER A. BAHOVADDINOV OF THE
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN**

№4

Душанбе - 2024

**АХБОРИ ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН**

Сармуҳаррир: Маҳмадизода Н.Д. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Муовини сармуҳаррир: Зиёӣ Х. М. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Котиби масъул: Саидчафарова П. Ш. – номзади илмҳои фалсафа

Аъзои ҳайати таҳририя:

1. Олимов К. О. – академики АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
2. Муҳаммад А. Н. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
3. Ятимов С. С. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
4. Шоисматуллоев Ш. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сотсиология, профессор
5. Раҳимзода М. З – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор
6. Музаффар М. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
7. Усмонзода Х. У. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
8. Назар М. - доктори илмҳои фалсафа
9. Саидов А. С. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
10. Раҳимов С. Х. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
11. Маҳмадҷонова М. Т. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
12. Қаҳоров Ғ. Ғ. – доктори илмҳои фалсафа, дотсент
13. Мирзоев Ғ. Ҷ. – доктори илмҳои фалсафа
14. Ҷонбобоев С. – номзади илмҳои фалсафа

Масъулони таҳия: Иброҳимова С. Х. – номзади илмҳои фалсафа, Махшулов А.

Таҳриру такмили матнҳо: Саидова Ф. – номзади илмҳои сиёсӣ, Шарипов А.

Маҷаллаи илмӣ “Ахбори Институтуи фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон” ба Феҳристи ҚОА Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия, инчунин ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризишавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шохиси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИИЦ) дохил карда шудааст.

Мақолаҳо тақриз карда мешаванд.

Матни мақолаҳо дар таҳрири муаллиф нашр мешаванд.

Фикри ҳайати таҳририя бо фикри муаллиф метавонанд мувофиқ набояд.

Ҳангоми истифода аз мавод ва иқтибос ҳавола ба

“Ахбори Институтуи фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон” ҳатмӣ аст.

<http://www.ifppanrt.tj/>

М У Н Д А Р И Ч А

Ф А Л С А Ф А

Сайфуллаев Н.М. Илм ва дониш дар таълимоти Ибни Сино.....	11
Зиёӣ Х.М. Оид ба таърифи мафҳуми "нестӣ".....	16
Шамолов А.А. Тадқиқоти фалсафии инновационӣ.....	21
Маҳмадҷонова М.Т. Абумансури Мотуридӣ - рӯҷе ба шахсият ва афкори мутафаккир.....	29
Самиев Б.Ҷ. Ҷойгоҳи иҷтимоии гурӯҳҳои этникӣ ва шугли аҳолии Аморати Бухоро дар осори муҳаққиқони хоричӣ.....	38
Махшулов М. Доираи ҳастӣ ва ҷойгоҳи инсон дар он аз дидгоҳи Ҳаким Умари Хайёми Нишопурӣ.....	47
Шамсов М.С. Андешаҳои ахлоқии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ.....	53
Саидумаров С.С. Ҷазои виртуалӣ ҳамчун майдони тағйирёбии арзишҳои иҷтимоӣ ва бавучудоварандаи инноватсия (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ).....	57
Тураев Ф.Р. Масъалаи “шахсияти маргиналӣ” дар замони муосир (таҳлили иҷтимоӣ - фалсафӣ).....	64
Сулаймонов Б.С., Кенҷаева Л.Э. Ҷойгоҳи куллияти панҷгона дар китоби “Асосул-иктибос”-и Насируддини Тӯсӣ ва нақши онҳо дар рушди малакаҳои фикрӣ.....	70
Ҳайдарӣ С.С. Фазилатҳои ахлоқӣ дар фалсафаи Розӣ ва аҳамияти онҳо дар ҷомеаи имруза.....	77
Бандалиева Ш.Н. Аҳамияти арзишҳо дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ- фалсафӣ дар ҷомеаи тоҷикистониён.....	84
Абилзода Г.С. Оила – ниғаҳбони арзишҳои миллӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ.....	95
Ҳочиев А. Қонуни Масъудӣ -и Абурайҳони Берунӣ – доиратулмаорифи ситорашиносӣ.....	101
Бердиев Ш.П. Масъалаи ташаккули дастгоҳи мақулаҳои ахлоқӣ дар Ригведа ва Авесто.....	109
Иброҳимов Ф.М. Таҳқиқи фалсафаи Ибни Сино аз назари муҳаққиқони аврупоӣ.....	117
Саидов Н.Ш. «Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» – ҷашни бузурги давлатдорӣ миллии тоҷикон.....	123
Ғуломова М.С. Сабаб ва омилҳои пайдоиши қадрафторӣ дар байни ҷавонон.....	130
Сарфарозова Н. Афкори ҳикмати ватандор дар Шохномаи Фирдавсӣ.....	136
Шарифов А.У. Мирзо Сирочи Ҳаким ва шиноҳти ӯ.....	142
Аскардаев К. Муҳаммад Закариёи Розӣ Ал-мадҳал ат-таълимӣ ё роҳнамои омӯзиши санъати кимиё.....	148
Султонзода М.О. Фазилатҳои ахлоқӣ дар андешаҳои фалсафии мактаби ақлгароёни Шарқ.....	162
Қодирова З.Б. Хусусиятҳои пайдоиш ва рушди консепсияҳои ғарбии давлати дунявӣ.....	169
Рамазониён А.Б. Масъалаи фарҳангии муносибати инсон бо техника.....	174
Боев З.У. Заминаҳои пайдоиши исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон.....	178
Шоисматуллоева З.Ш. Хусусиятҳои нақши оила дар ташаккули хувияти иҷтимоӣ.....	184
Қодиров Ш.Ш., Насурова Б.А. Дастрасӣ ба таҳсилоти миёнаи умумӣ барои кӯдакони нобино ва сустбин дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон.....	191
Беков Д. Нақши зиёиён дар ташаккули арзишҳои нави ҷомеаи Тоҷикистон.....	199
Қурбонова У.А. Амали маърифатии субъект - ҳамчун нави амали иҷтимоӣ.....	205
Ҳакимов А.А. Хусусиятҳои стереотипҳо ҳамчун омилҳои ташаккули шуури омма.....	212
Ҳоҷаев Ҳ.А. Давлати иҷтимоӣ ва вазифаҳои он дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон.....	216

СИЁСАТШИНОСӢ

Махмадизода Н.Д., Дабирҷони М. Асосҳои концептуалӣ ва низоми эмпирикии шиноҳти экстремизми сиёсӣ.....	224
--	-----

Қувватзода С.З. Гидрополитика ҳамчун соҳаи нави илмҳои сиёсӣ ва фанни таълимӣ: вазифаҳо, методологияи омӯзиш, қонуниятҳо ва категорияҳои он.....	230
Қувватзода С.З., Муҳаммад С.А. Рамзҳо ҳамчун технологияи сиёсӣ.....	240
Сангинов Н.Н. Аҳамиятнокии «чангҳои баландтехнологӣ» ҳамчун яке аз намудҳои «чангҳои омехта» дар замони муосир.....	244
Шарифзода Л.Ш., Содикзода Х.Н. Муқовиматҳои сарҳадӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар низоми муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо.....	250
Саидова Ф.С. Нақши риторикаи сиёсӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ.....	258
Муродов С.А. Раванди тайёрии рӯзномаи музокироти расмӣ байни тоҷикон.....	265
Мирзоев С.Т. Бухрони Афғонистон ва раванди ташаккули сохтори нави геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ.....	270
Сайдалиев У.М. Тоҷикистон дар роҳи барқарорсозии муносибатҳои нек бо Афғонистон.....	278
Ташрифзода Ф.Қ., Расулзода Л.Х. Таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳои навини олам.....	287
Арбобзода Б. Ифротгароии динӣ: мафҳум, моҳият ва хосиятҳои асосии он.....	292
Абдусаломзода М.А. Татбиқи барномаҳои давлатӣ ҷиҳати ҳалли мушкилоти ҷавонон.....	299
Мусоев Э.Р. Моҳият ва хусусиятҳои назариявӣю амалии парламентаризм.....	308
Вализода М. Ҷузъҳои таркибии системаи амнияти миллӣ: ҷанбаҳои назариявӣю методологияи омӯзиш.....	316
Нуралиева М.М. Таснифоти рекламаи сиёсӣ.....	321
Мирзоев К.Х. «Як камарбанд – як роҳ» ҳамчун лоиҳаи геополитикӣ.....	327
Маҳмадиева А.Д. Неруи навобаронаи занон ҳамчун ҷанбаи муҳими сиёсати гендерӣ.....	333

**ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА
ИМЕНИ А.БАХОВАДДИНОВА
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА**

Главный редактор: Махмадизода Н.Д. – доктор философских наук, профессор
Заместитель главного редактора: Зиёи Х. М. – доктор философских наук, профессор
Ответственный секретарь: Саидджафарова П. Ш. – кандидат философских наук

Члены редколлегии:

1. Олимов К. О. – академик НАНТ, доктор философских наук, профессор
2. Мухаммад А. Н. – член-корр. НАНТ, доктор политических наук, профессор
3. Ятимов С. С. – член-корр. НАНТ, доктор политических наук, профессор
4. Шоисматуллоев Ш. – член-корр. НАНТ, доктор социологических наук, профессор
5. Рахимзода М. З. – член-корр. НАНТ, доктор юридических наук, профессор
6. Музаффар М. – член-корр. НАНТ, доктор философских наук, профессор
7. Усмонзода Х. У. – член-корр. НАНТ, доктор философских наук, профессор
8. Назар М. - доктор философских наук
9. Саидов А. С. – доктор философских наук, профессор
10. Рахимов С. Х. – доктор философских наук, профессор
11. Махмаджонова М. Т. – доктор философских наук, профессор
12. Кахоров Г. Г. – доктор философских наук, доцент
13. Мирзоев Г. Дж.- доктор философских наук
14. Джонбобоев С. – кандидат философских наук

Ответственные

за подготовку к печати: Ибрагимова С. Х. – кандидат философских наук, Махшуров А.
Редакция и корректура: Саидова Ф. – кандидат политических наук, Шарипов А.

Научный журнал “Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана” включён в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК Министерства науки и высшего образования Российской Федерации, а также в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан и Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Статьи рецензируются.

Тексты статей даются в авторской редакции.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

При использовании и цитировании материалов ссылка на

“Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана” обязательна.

<http://www.ifppanrt.tj/>

О Г Л А В Л Е Н И Е

Ф И Л О С О Ф И Я

Сайфуллаев Н.М. Наука и знания в учениях Ибн Сины.....	11
Зиёи Х.М. К вопросу об определении понятия «ничто».....	16
Шамолов А.А. Философское исследование инновации.....	21
Махмаджонова М.Т. Абумансури Матуриди – к вопросу о личности и воззрениях мыслителя.....	29
Самиев Б.Дж. Социальное положение этнических групп и занятости населения Бухарского Эмирата в работах зарубежных исследователей.....	38
Махшулов М. Круг бытия и положения человека в нем с точки зрения Омара Хайяма.....	47
Шамсов М.С. Нравственные воззрения Накибхана Туграла Ахрори.....	53
Саидумаров С.С. Виртуальное пространство как сфера социальной трансформации ценностей и фактор инновации (социально-философский анализ).....	57
Тураев Ф.Р. Проблема «маргинальной личности»: в современном мире (социально-философский анализ)	64
Сулаймонов Б.С., Кенжаева Л.Э. Место пяти предикабелей в книге Насируддина Туси "основы заимствования" и их роль в развитии умственных навыков.....	70
Хайдари С.С. Нравственное достоинство в философии Рази и их значения в современном обществе.....	77
Бандалиева Ш.Н. Значение ценностей в формировании научно-философского мировоззрения таджикского общества.....	84
Абилзода Г.С. Семья – хранительница национальных ценностей в процессе глобализации.....	95
Ходжиев А. Канон Мас'уда Абурайхона Беруни - астрономическая энциклопедия... ..	101
Бердиев Ш.П. Вопрос формирования категориального аппарата этики в «Ригведе» и «Авесте»	109
Ибрагимов Ф.М. Исследование философии Ибн Сины с точки зрения европейских исследователей.....	117
Саидов Н.Ш. «День Президента Республики Таджикистан» – великий праздник национальной государственности таджиков.....	123
Гуломова М.С. Причина и следствие девиантного поведения молодёжи.....	130
Сарафророва Н. Мысли о патриотической мудрости в Шахнаме Фирдауси.....	136
Шарифов А.У. Мирза Сиродж Хахим: личность и исследование.....	142
Аскардаев К. Мухаммад Закария Рази Аль-мадхал ат-таалими, или руководство по изучению химического искусства.....	148
Султонзода М. О. Нравственные добродетели в философских взглядах восточных рационалистов.....	162
Кодирова З.Б. Особенности происхождения и развития западных концепций светского государства.....	169
Рамазониён А.Б. Культурный вопрос взаимоотношений человека и техники.....	174
Боев З.У. Основы возникновения политического ислама в Таджикистане.....	178
Шоисматуллоева З.Ш. Характеристика роли семьи в формировании социальной идентичности.....	184
Кодиров Ш.Ш., Насурова Б.А. Доступ к общему среднему образованию для слепых и слабовидящих детей в современном таджикском обществе.....	191
Беков Д. Роль интеллигенции в формировании новых ценностей Таджикского общества.....	199
Курбанова У.А. Познавательное действие субъекта как вид социального действия... ..	205
Хакимов А. А. Свойства стереотипов как фактор формирования массового сознания.....	212
Ходжаев Х. А. Социальное государство и его функции в современном Таджикистанском обществе.....	216

ПОЛИТОЛОГИЯ

Махмадизода Н.Д., Дабирджони М. Концептуальные идеи и эмпирическая система познания политического экстремизма.....	224
Кувватзода С. З. Гидрополитика как новая область политических наук и учебный предмет: задачи, методология изучения, закономерностей и ее категории.....	230
Кувватзода С.З., Мухаммад С.А. Символы как политические технологии.....	240
Сангинов Н.Н. Актуализация «высокотехнологических войн» как одной из разновидностей «гибридных войн» на современном этапе.....	244
Шарифзода Л.Ш., Содикзода Х.Н. Пограничные противодействие и их место в системе межгосударственных отношений.....	250
Саидова Ф.С. Роль политической риторики в информационном обществе.....	258
Муродов С.А. Процесс подготовки повестки дня для официальных межтаджикских переговоров.....	265
Мирзоев С.Т. Афганский кризис и процесс формирования новой геополитической архитектуры в Центральной Азии.....	270
Сайдалиев У.М. Таджикистан в пути налаживания добрых отношений с «Талибаном» в Афганистане.....	278
Ташрифзода Ф.К., Расулзода Л.Х. Обеспечение информационной безопасности Республики Таджикистан в условиях новых глобальных угроз.....	287
Арбобзода Б. Религиозный экстремизм: понятие, сущность и основные характеристики.....	292
Абдусаломзода М.А. Реализация государственных программ решения проблем молодежи.....	299
Мусоев Э.Р. Сущность и теоретико-практические особенности парламентаризма....	308
Вализода М. Компоненты системы национальной безопасности: теоретические и методологические аспекты исследования.....	316
Нуралиева М.М. Классификации политической рекламы.....	321
Мирзоев К.Х. «Один пояс – один путь» как геополитический проект.....	327
Махмадиева А.Д. Инновационная сила женщин как важный аспект гендерной политики.....	333

**PROCEEDINGS OF THE BHOVADDINOV INSTITUTE OF PHILOSOPHY,
POLITICAL SCIENCE AND LAW OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF
TAJIKISTAN**

Editor-in-Chief: Makhmadizoda N.D. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Deputy Editor-in-Chief: Ziyoi Kh. M. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Executive Secretary: Saidjafarova P. Sh. – Candidate of Philosophical Sciences

Editorial Board Members:

1. Olimov K. O. – Academician, NAST, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
2. Muhammad A.N. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Political Sciences, Prof.
3. Yatimov S. S. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Political Sciences, Professor
4. Shoismattulloev Sh. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Sociological Sciences
5. Rahimzoda M. Z. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Law (Jurudical Sciences)
6. Muzaffari M. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Philosophical Science
7. Usmonzoda Kh. U. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Philosophical Sciences
8. Nazar M. - Doctor of Philosophical Sciences
9. Saidov A. S. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
10. Rahimov S. H. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
11. Mahmadjonova M.T. – Doctor Philosophical Sciences, Professor
12. Ghayurov G. G. – Doctor Philosophical Sciences, Docent
13. Mirzoev G. J. – Doctor Philosophical Sciences
14. Jonboboev S. – Candidate of Philosophical Sciences

Responsible for Preparation for Printing: Ibrohimova S.Kh. – Candidate of Philosophical Sciences, Makhshulov A.

Editing and Proofreading: Saidova F. – Candidate of Political Sciences, Sharipov A.

Scientific journal “Proceedings of the Institute of Philosophy, Political Science and Law after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan” included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, as well as in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan and the Russian Science Citation Index (RSCI).

All articles are being reviewed.

Articles are to be submitted by the authors.

Opinion of the Editorial Board may vary from the one of the authors.

While using citing materials, reference must be shown to “Proceedings of the Institute of Philosophy, Political Science and Law after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan”.

<http://www.ifppanrt.tj/>

PHILOSOPHY

Saifullaev N.M. Science and knowledge in the teachings of Ibn Sina.....	11
Ziyoi Kh. M. On problem of definition of "nothing".....	16
Shamolov A.A. Innovation as a subject of philosophical understanding.....	21
Mahmadjonova M.T. Abumansuri Maturidi - a reference to the personality and thoughts of the thinker.....	29
Samiev B.J. Social situation of ethnic groups and employment of the population of Bukhara Emirate in the works of foreign researchers.....	38
Makhshulov M. The circle of existence and the position of man in it from the point of view of Omar Khayyam.....	47
Shamsov M.C. Moral views of Nakibkhan Tugrali Ahrar.....	53
Saidumarov S.S. Virtual space as a sphere of social transformation of values and a factor of innovation (socio-philosophical analysis)	57
Turaev F.R. The problem of the "marginal personality": in the modern world (socio-philosophical analysis)	64
Sulaymonov B.S., Kenzhaeva L.E. The place of the five predicables in the book Nasiruddin Tusi "loan bases" and their role in development of intellectual skills.....	70
Haidari S.S. Moral virtues in the works of Abubakr Zakaria Rosi and its value in the modern society.....	77
Bandalieva Sh.N. The importance of values in the formation of the scientific and philosophical worldview of Tajik society.....	84
Abilzoda G. S. Family – the keeper of national values in the process of globalization.....	95
Hojiev A. Canon of Mas'ud Aburaikhon Beruni - astronomical encyclopedia.....	101
Berdiev Sh.P. The question of the formation of a categorical apparatus of ethics in the Rigveda and Avesta.....	109
Ibrahimov F.M. Research of Ibn Sina's philosophy from the point of view of european researchers.....	117
Saidov N.Sh. «Day of the President of the Republic of Tajikistan» – a great holiday of national statehood of Tajiks.....	123
Gulomova M.S. Socio-psychological peculiarities of teenagers with deviant behavior.....	130
Sarfarofova N. Thoughts on patriotic wisdom in Shahnama of Firdausi.....	136
Sharifov A.U. Mirza Siroj Khakim and his recognition.....	142
Askardaev K. Mohammad Zakaria Razi Al-madhal al-taalimi or guide to the study of the art of chemistry.....	148
Sultanzade M.A. Moral virtue in the philosophical views of the volitional rationalists... ..	162
Kodirova Z. B. Features of the origin and development of western concepts of a secular state.. ..	169
Ramazoniyon A.B. The cultural issue of the relationship between man and technology... ..	174
Boev Z.U. The origins of political islam in Tajikistan.....	178
Shoismatulloeva Z.Sh. Characteristics of the role of the family in the formation of social identity.....	184
Qodirov Sh.Sh., Nasurova B.A. Access to general secondary education for blind and retarded children in the modern society of Tajikistan.....	191
Bekov D. The role of the intelligentsia in formation of the new values of tajik society.....	199
Kurbanova U. A. Cognitive action of the subject as type of social action.....	205
Khakimov A.A. Properties of stereotypes as a factor in the formation of mass consciousness.....	212
Khojaev H.A. The social state and its functions in modern society of Tajikistan.....	216

POLITICAL SCIENCE

Mahmadizoda N.D., Dabirjoni M. Conceptual ideas and empirical system of knowledge of political extremism.....	224
Kuvvatzoda S.Z. Hydropolitics as a new area of political science and subject: tasks, methodology of study, regularities and its categories.....	230

Quvvatzoda S.Z., Muhammad S.A. Symbols as political technologies.....	240
Sanginov N. N. Actualization of "high-tech wars" as one of the variety of "hybrid wars" at the present stage.....	244
Sharifzoda L.Sh., Sodiqzoda Kh.N. Border confrontations and their place in the system of interstate relations.....	250
Saidova F.S. The role of political rhetoric in the information society.....	258
Murodov S.A. Process of preparation of the agenda for official inter-tajik negotiations...	265
Mirzoev S.T. The Crisis in Afghanistan and process of forming a new geopolitical structure in Central Asia.....	270
Saydaliev U.M. Tajikistan on the way of establishing Good relations with the taliban in Afghanistan.....	278
Tashrifzoda F.K., Rasulzoda L.Kh. Ensuring information security of the Republic of Tajikistan in the context of new global threats.....	287
Arbobzoda B. Religious extremism: concept, essence and main characteristics.....	292
Abdusalomzoda M.A. Implementation of state programs for solving youth problems.....	299
Musoev E. R. Essence and theoretical and practical features of parliamentarism.....	308
Valizoda M. Components of the national security system: theoretical and methodological aspects of study.....	316
Nuralieva M.M. The classification of political advertising.....	321
Mirzoev K.Kh. «One belt– one road» as a geopolitical project.....	327
Mahmadieva A.D. Innovative power of women as an important aspect of gender policy...	333

ФАЛСАФА

ИЛМ ВА ДОНИШ ДАР ТАЪЛИМОТИ ИБНИ СИНО

Сайфуллаев Н.М. - д.и.ф., профессори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Муаллиф дар мақола мақсад гузоштааст, ки масоили илм ва донишно дар мероси гани Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино мавриди баррасию таҳқиқ қарор диҳад. Бидуни ягон шубҳа, Ибни Сино алломаи замони худ буд. Асарҳои ӯ қариб ҳамаи илмҳои давраи асримиёнагиро дарбар гирифтааст. Ин чунин маъно дорад, ки мутафаккири беҳамтои халқи тоҷик дар масъалаи аз бар қардани илму дониш нисбати тамоми соҳаҳои ҳастии табиат, ҷамъият ва маънавият ё худ маърифат саҳми бузург гузоштааст. Ин пеш аз ҳама дар осори ба фалсафа ва мантиқ, риёзиёт ва ҳандаса, илмҳои табиатшиносӣ, назмишиносӣ мусиқӣ ва диг. бахшидаи Шайхурраис инъикоси худро ёфтааст.

Калидвожаҳо: илм, дониш, Ибни Сино, Берунӣ, метод, методология, мантиқ, табиатшиносӣ, фалсафа, мафҳум.

Шӯҳрати ҷаҳонии Ибни Сино, ҳамчун олими нуктасанҷ ва табиби ҳозир, пеш аз ҳама дар соҳаи тиб маълум аст. Зеро китоби «Ал-Қонун»-и ӯ, ки аз панҷ ҷилд иборат аст, то қарни XVIII дар тамоми донишгоҳҳои кишварҳои Аврупо ҳамчун дастурамали рӯимизӣ ба шумор мерафт. Мо ин ҷо барқасдона аз масоили илму дониш дар осори ба тиб бахшидаи Шайхурраис сарфи назар карда, диққати асосиро ба асарҳои фалсафӣ мантиқӣ ва табиатшиносӣ риёзии мутафаккири бузург равона месозем, то ки ба масоили илму дониш дар мероси гаронбаҳои ӯ шинос шавем.

Бе шубҳа ошкор намудани концепсияи Ибни Сино оид ба илму дониш тақозо менамояд, ки метод ва методологияе, ки ӯ хангоми таҳқиқ истифода кардааст, муайян карда шавад. Мусаллам аст, ки ягон дониши илмӣ би-

дуни методу методологияи илмӣ ҳосил намешавад. Дар ин масъала Шайхурраис мисли Абунасири Форобӣ ҳамчун намоёндаи намоёни машшоии машриқзамин анъанаи арастуи сармашқи таҳқиқоти хеш интихоб кардааст. Яъне методологияи илми ӯ бештар ба методи дедуктивии (истидлолӣ) Арасту, ки зимни он Евклид илми ҳандасаро дар «Ибтидо» ном китобаш баён карда буд, сурат гирифтааст. Ба ақидаи Ибни Сино, методи илмӣ аз мабодихои бозътимод оғоз ёфта ба донишҳои эътиборнок оварда мерасонад, ки онҳо ҳақиқати илмӣ шуда метавонанд. Барои эҷоди илмӣ на фақат мушоҳида ва тафаккури мантиқӣ, балки таҷриба ва озмун низ ниҳоят муҳиманд. Мутафаккир нақши онҳоро дар китоби «Бурҳон» ва махсусан дар китоби «ал-Қонун» нишон додааст. Шояд хонанда пурсон шавад, ки методологияи илми Ибни Сино ратсионализм буд ё эмпиризм? Албатта, пеш аз ҳама, ӯ намоёндаи равияи ратсионализм буд. Лекин мутафаккир ва олими нотакрори халқи тоҷик хангоми баррасию таҳқиқи бисёр масоили улуми табиатшиносӣ ва тиб методологияи эмпиризмро, ки зимни таҷриба ва озмун сурат мегирифт, ҷонибдорӣ менамуд. Агар методологияи илми Ибни Синоро бо методологияи Абӯрайҳони Берунӣ муқоиса намоем, ба назар мерасад, ки дар таълимоти Шайхурраис ғояҳои ратсионалистӣ нисбат ба Абӯрайҳони Берунӣ бештар истифода шудаанд. Чунин ҳолат табиист, зеро Абӯрайҳони Берунӣ ҳамчун олими табиатшинос машҳур аст, Ибни Сино бошад, бештар масоили мубрами илмҳои мантиқ ва фалсафаро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Мантиқ ва фалсафа – илмҳои онд, ки дар онҳо фақат методҳои назарӣ, ақлона корбурд мешаванд.

Маълум мешавад, ки Ибни Сино ва Абӯрайҳони Берунӣ андешаҳои файласуфони Давраи нави аврупоӣ Декарт ва Бэконро пешгӯи кардаанд. Агар Ф.Бекон анъанаи эмпиризмро инкишоф дода бошад, пас Р.Декарт мутлақан анъанаи ратсионализмро дастгирӣ мекард. Лекин дар таълимоти Ф.Бекон ва Р.Декарт эмпиризм ва ратсионализм бо якдигар мутлақан муқобил гузошта шудааст. Дар таҳқиқоти илмӣ ва фалсафаи Ибни Сино ва Абӯрайҳони Берунӣ бошад, чунин муқобилгузорӣ ба назар намерасад, яъне онҳо ҳам методҳои ақлонӣ ё назарӣ ва ҳам методҳои таҷрибавӣ ё озмуниро истифода мебаранд. Бо вучуди он, агар дар таълимоти Берунӣ чунин методҳои таҷрибавӣ ба мисли мушоҳида, озмун, ченкунӣ ва муқоиса бартарӣ дошта бошанд, Ибни Сино чунин методҳои назариявӣ ба мисли таҳлил, абстраксиякунӣ (таҷрид), формализатсияю идеализатсия (хусусан дар мантику риёзиёт), таъмиму тамсилро бештар истифода кардааст. Бе ягон шубҳа истифодаи бурдани методҳои илмӣ мазкур инкишофи босуботи илму донишро таъмин намуда, метавонад фалсафа ва илмро аз иштибоҳ эмин нигоҳ дорад. Инчунин методҳои мазкур имконият намедихад, ки илму донишҳо ба догмаҳо мубаддал шаванд. Зеро илм бояд барои мардум, барои ҷомеа хизмат наояд. Ба ақидаи Ибни Сино мақсад ва мароми ниҳонии илму фалсафа ин комёбшавии одамон ба саодат мебошад.

Акнун бармегардем ба масъалаи илму дониш дар таъбири Ибни Сино. Ў нисбати дониш дар «Донишнома»-и хеш чунин нигоштааст: «Доништан ду гуна аст: Яке андаррасидан, ки ба тозӣ «тасаввур» хонанд, чунонки агар касе гӯяд «мардум» ё «парӣ» ё «фаришта» ва ҳар чи бад-ин монанд, ту фаҳм кунӣ ва тасаввур кунӣ ва андарёбӣ; ва дуввум «гаравидан», чунонки бигаравӣ, ки «парӣ ҳаст» ва «мардум зери фармон аст». Ва ҳарчи бад-ин монанд ва инро ба тозӣ «тасдиқ хонанд» [1, 172].

Қобили тазаккурест, ки дар ин ҷо Ибни Сино зери истилоҳи «андаррасидан» ё худ «тасаввур» чунин шакли тафаккур – мафҳумро дар назар дорад, зеро ў таъкид кардааст: «ту фаҳм кунӣ». Воқеан, калимаи «фаҳм» - решаи исти-

лоҳи «мафҳум» мебошад. Бе ягон шубҳа мафҳум – муҳимтарин воситаи методологӣ дастрас намудани донишҳои назариявӣ ба шумор меравад. Дар ҳақиқат, то даме, ки мо мафҳуми ин ё он ашёву зухуротро намедонем ба моҳияти онҳо сарфаҳм намеравам. Бинобар ин, Ибни Сино мафҳумро яке аз навъҳои асосии дониши илмӣ ҳисобидааст.

Мутафаккири тоҷик хусусан дар осоре, ки ба илми мантиқ бахшида шудааст борҳо таъкид менамояд, ки агар мафҳум тавассути амали мантиқии таъриф ҳосил карда шавад, пас навъи дигари дониши илмӣ тасдиқ ё худ қазия тавассути қиёс. Фикри мазкур комилан дуруст аст. Лекин қиёсот гуногунранг буда, фақат қиёси дуруст донишҳои ҳақро медиҳад. Ин гуна қиёсро бурҳон низ меноманд. Бояд хотиррасон кард, ки чунин андешаҳои Ибни Сино ба андешаҳои Сукрот шабоҳат дорад. Воқеан, Сукрот ҳангоми баррасии мафҳуми инсонӣ нақӯкор, таъкид кардааст, ки муҳимтарин нишонаи нақӯкорӣ ин донишварзӣ аст, дониш бошад бо ду роҳ гирифта мешавад: таъриф ва бурҳон. Ба андешаи Ибни Сино аз таъриф мафҳум ё худ мувофиқи истилоҳоти ў («андаррасидан», «тасаввур») ва бурҳон (қиёси дуруст ё бурҳонӣ) қазия ё худ мувофиқи истилоҳоти мутафаккир («гаравидан», «тасдиқ») бармеоянд, ки онҳо навъҳои дониши илмиро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, Ибни Сино дар ҳамаи асарҳои мантиқии хеш масоили марбут ба таърифу қиёс, аз ҷумла мафҳуму қазияро ҳамчун навъҳои асосии дониши илмӣ ҳаматарафа мавриди баррасию таҳқиқ қарор додааст. Дар ҳақиқат, то даме, ки мо дар бораи ин ё он ашё мафҳумашро надошта бошем, ба моҳияти он сарфаҳм намеравам. Чунки дар мафҳум нишонаҳои муҳим ва фарқкунандаи ашё инъикос мешаванд, ки маҷмӯи онҳо дониши моро нисбати ашё ташкил медиҳад. Албатта, ингуна дониш дониши назариявӣ мебошад. Илм бошад аз маҷмӯи чунин донишҳо иборат аст.

Ибни Сино нисбати илмҳое, ки ба онҳо машғул шудааст, дар ибтидои китоби «Донишнома»-и ба шоҳ Азизуддини Алоуддавла бахшидааст, чунин навиштааст: «... бояд, ким ар ходимони маҷлиси вайро китобе тасниф кунам ба порсии дарӣ, ки андар вай аслҳо ва нуктаҳои

панҷ илм аз илмҳои ҳикмати пешинагон гирд оварам ба ғояти ихтисор: яке илми мантиқ, ки вай илми тарозуст ва дуввум илми табиӣ, ки илми он чизҳост, ки ба хис бишояд дидан ва андар чунбишу гардишанд ва саввум илми ҳайату ниҳоди олам ва ҳоли сурати чунбиши осмонҳою ситорагон, чунонки бознамудаанд, ки чун бишоист ҳақиқати он доништан ва чаҳорум илми мусиқӣ ва боз намудани сабаби созу носози овозҳо ва ниҳодани лаҳнҳо ва панҷум илми он чи берун аз табиат аст» [1, 171].

Мутафаккири тоҷик аз илмҳои, ки зикр ёфтанд, бештар ба илми мантиқ, ки он илми суди зиён ва тарозӯи ҳамаи илмҳост таваҷҷӯҳ кардааст. Ҳангоме, ки Ибни Сино шабу рӯз ба навиштани китобҳои илмӣ машғул буд, ӯ доимо маъхазҳои дастрасро мутолиа менамуд. Олими тоҷик, пеш аз ҳама худро пайрави содиқи Арасту меҳисобид. Арасту, ки асосгузор ва падари илми мантиқ ба шумор мерафт, мантиқи истилоҳот ё худ мантиқи мафҳумро барои дигарон пешниҳод намуд. Лекин, (Зенони Китионӣ (336-264) то м.) ва Хриссип (281-208 то м.)), ки асосгузори мактаби равоқӣ буданд, мантиқи гуфтор ё худ ҷумларо кор карда бароманд. Минбаъд мантиқшиносон аз Гален (130-200), ки табиб, мантиқшинос ва файласуфи машҳур дар дарбори императори Рим Марк Аврелий (121-180) адои хизмат мекард ва Боэтсий (480-524) – ходими давлатии Рим, мантиқшинос ва файласуф, кӯшиш ба харҷ доданд, ки мантиқи арастуиро ба мантиқи равоқӣ наздик намоянд. Манбаҳо гувоҳи медиҳанд, ки на фақат наздикшавӣ, балки якҷояю яклухт шудани мантиқи арастуи ва равоқӣ фақат дар ибтидои асри XI дар асарҳои мантиқии Ибни Сино анҷом ёфтааст. Қобили тазаккур аст, ки мантиқшиноси тоҷик, ин корро на ба таври механикӣ, балки ба таври шинохта-нашаванда, моҳирона пайваस्त кардааст [2, 15-24].

Нуктаи дигаре, ки диққати Ибни Синоро ба худ ҷалб намудааст, ин аст, ки оё мантиқ аслиҳаи фалсафа аст ё ҷузъи фалсафа? Барои Арасту мантиқ санъати назарист, ки ҳунари фикрӣ ва мулоҳизаи дуруст ронданро тақвият медиҳад. Боэтсий мантиқро санъати дарёфти истидлоли

мувофиқ дар рафти исбот ва раддия номидааст [3, 9]. Масъалаи таносуби мантиқу фалсафа, мантиқу илмҳои дигар асрҳо боз мавзӯи баҳси мактабҳои мухталифи фалсафӣ ва ҳатто дохили мактабҳо буд. Дар натиҷа ду роҳи ҳалли ба ҳам муҳолиф ба миён омад: равиёи аввал мантиқро ҳамчун қисми таркибии фалсафа дар қатори қисмҳои назарияю амалӣ таъбир мекард (Арасту).

Машшоӣни пас аз арастуи (Теофраст, Эвдем, Александри Афродизӣ ва диг.) мантиқро на қисми фалсафа, балки аслиҳа (органон)-и дониши фалсафӣ мединистанд. Навафлотуниён низ мантиқро аслиҳа ё худ воситаи фалсафа мешумориданд. Фақат Боэтсий ошкоро гуфтааст, ки «чизе барои мантиқро дар як вақт ҳам қисму ҳам аслиҳа номидан ҳалал намерасонад, зеро вай бешубҳа илми фалсафист, вале чунин илмест, ки барои дигар илмҳои фалсафӣ зарур аст» [3, 10].

Дар таълимоти Ибни Сино ҳар ду назар инъикос ёфтаанд. Дар боби қиёси «Китоб-уш-шифо» овардааст, ки «миёни қасе, ки мантиқро ҷузъ ва қасе, ки онро олот меҳисобад, ҳеч танокӯзе нест... агар мавзӯи мантиқро ба сифати як мавҷуд гирем ва фалсафа махз илм дар бораи мавҷудот, пас, мантиқ қисми фалсафаест, ки ҳолати аҷё ва падидахоро меомӯзад. Табиатан мантиқ чунин аст, ки он чигунагии дарки чизи номаълумро ё дарёфти чизи номаълумро меомӯзад. Вобаста ба он ки ин ҳолат ё зуҳури махсуси баъзе ашё, ё арази ҷавҳарии мансуби онҳост, ки онҳоро ба ҳастӣ меорад, аз ин рӯ мантиқ назарест ба вучуд. Пас, мантиқ яке аз илмҳост» [4, 12]. Ҳамин тариқ, Ибни Сино назари машшоӣни пас аз арастуиро нисбати таносуби фалсафаю мантиқ ва мантиқу улум таҳлил намуда, навиштааст: «Ҳар қасе, ки фалсафа барояш фақат чун баҳс дар бораи ашё аз он чиҳат, ки мавҷуданд ва ба ду вучуди мазкур (аён ва тасаввур) мунқасиманд, пас ин дониши ӯ ҳатто қисме аз фалсафаро фаро намегирад ва фоида аз он ин аст, ки он чун олате дар фалсафа хидмат мекунад. Аммо ҳар қасе, ки фалсафа барои ӯ фарогири тамоми баҳси назарӣ аз тамоми чиҳат бошад ҳам ин дониш, яъне мантиқ қисме аз фалсафа аст ва он (мантиқ – Н.С.) олатест барои соири қисматҳои фалсафа» [5, 90].

Аз ин ҷо чунин натиҷагирӣ кардан мумкин, ки Шайхурраис ду нуктаи назари бо ҳам муҳолифро моҳирона наздик кардааст. Ҳақ ба ҷониби ӯст, ки имрӯз низ, аз як тараф, илми мантиқ – илми фалсафист ва аз тарафи дигар, мантиқ илми мустақил аст, ки на ҳамаи файласуфон ба моҳияти он сарфаҳм мераванд.

Қобили тазаққурест, ки Ибни Сино аз ҳама бештар дар таърихи илми ҷаҳонӣ барои асари бунёдиаш Ал-Қонун, ки санги бунёдии тибби Аврупоӣ ва қудрати дигаргункунандаи тиббӣ Ҳинд гардида буд, машхӯр аст. Чи тавре, ки дар боло таъкид гардид, мо дар ин мақола роҷеъ ба афкори ба илми тиб доштаи донишманди халқи тоҷик сухан намегуём. Зеро ҳадафи мо ошкор намудани масоили илму дониш дар таълимоти Ибни Сино аст.

Асосгузор ва сарвари Донишгоҳи Осиеи Марказӣ – Кавказ ва Барномаи омӯзиши Роҳи Абрешим – Фредрик Старр кӯшишҳои Ибни Сино ва Абурайҳони Беруниро дар рушди илм ба кӯшишҳои яке аз намояндагони маъруфи таърихи улум Томас Кун ташбеҳ дода, навиштааст: «Ҳам Берунӣ ва ҳам Ибни Сино амалан ба худи ҷавҳари кашфиёти илмӣ машғул буданд», мисли он ки Томас Кун дар асари хеш «Соҳтори инқилоби илмӣ» (с.1922) таъкид кардааст «илм як раванди захирашавандаро мемонад, дар он ихтилофот дар байни ҳақиқати мушоҳидашаванда ва назарияи қабулшуда, ки (онро «парадигма» меноманд), тадричан гун мешаванд. Кашфиёт ҳамон вақт рух медиҳад, ки захирашавии чунин ихтилофот ё «аномалия» ба коркарди назарияи нав ё парадигма оварда мерасонад. Мувофиқи парадигмаи нав, он чизе ки пештар хато ва ғалат (аномалия) шумурда мешуд, акнун ба чизи интизорбуда табдил меёбад. Ибни Сино ва Берунӣ ин ноҳинҷорихоро муайян мекарданд, бехта чудо мекарданд ва месанҷиданд. Кӯшишҳои онҳо ва дастовардҳои ҳамкасбони онҳо дар Осиеи Марказӣ бевосита ба кашфиёти бузург, ки хеле дертар рух дода буданд, оварда расонданд ва онҳо, албатта, қисми таркибии он равандҳое буданд, ки ин кашфиётро ба вуҷуд оварда буданд» [6, 42]. Гуфтаҳои боло дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки Берунӣ ва Ибни Сино беш аз 900 сол баъзе андешаҳои

олими амрикоӣ Томас Кунро оид ба рушди илму пайҳас карда будаанд.

Дар хотима барои хонандагон хотиррасон менамоем, ки вазъи илму дониш дар замони Ибни Синоро бо таври мушаххас аз рӯи муқотибаи ду олими забардасти охири қарни X, яъне солҳои 998-999 Абурайҳони Берунӣ ва Шайхурраис Ибни Сино муайян кардан қобили қабул аст. Берунӣ барои фаҳмидани дониши Ибни Сино сараввал ҳаҷдаҳ савол ба Ибни Сино фиристод, то ки сатҳи дониши ӯро бифаҳмад. Баъзе посухҳои Ибни Сино ӯро қаноатманд накарданд, дар натиҷа боз саволҳои дигар пайдо шуданд. Сабаби тезу тунд шудани муқолаҳои онҳо ин буд, ки Ибни Сино ба мантиқ ва фалсафа (метафизика) таъя намуда, устодаш Арастуру ҳимоя намояд, лекин Берунӣ пеш аз ҳама ба илми нучум ва риёзиёт рӯ оварда, далелҳои пешниҳод мекард. Чунин буд, мухтасар вазъи илму дониш дар таълимоти Ибни Сино.

Адабиёт

1. Абӯали Ибни Сино. Осор, ҷ.1. – Душанбе, 2005
2. Rescher N. The Development of Arabic Logic. – Pittsburgh, 1964
3. Бозций. «Утешение философией» и другие трактаты. – М., 1990
4. Сайфуллоев Н., Шарипов А./«Мантиқи «Шифо» зинаи нави инкишофи илми мантиқ». Абӯали ибни Сино. Осор, ҷ.6. – Душанбе, 2013
5. Абӯали Ибни Сино. Осор, ҷ.6. – Душанбе, 2009
6. Фредерик Старр. Маърифати гумшуда. Асри тиллоии Осиеи Марказӣ аз истилои араб то Темурланг. – Душанбе, 2016.

НАУКА И ЗНАНИЯ В УЧЕНИЯХ ИБН СИНЫ

Сайфуллаев Н.М.

В данной статье автор попытается предложить проблемы науки и знания в эпистемологии Ибн Сины. Подчеркивается мысль о том, что таджикский ученый был энциклопедистом своего времени, Его научные труды охватывают почти все науки средневекового периода. Поэтому он является несравненным таджикским

мыслителем, который приложил много усилий для изучения наук в различных областях, включая жизнь и природу, общество и духовные знания. Все же в его учениях преобладают проблемы социально-гуманитарного характера, которых он пытается решать логическими и философскими методами. Тогда как у Беруни заметное место занимают естественно-научные проблемы, для решения которых он широко использует математические и астрономические знания.

Ключевые слова: наука, знание, Ибн Сина, Беруни, метод, методология, логика, естествознание, философия, понятие.

SCIENCE AND KNOWLEDGE IN THE TEACHINGS OF IBN SINA

Saifullaev N.M.

In this article, the author attempts to analyze the problems of science and knowledge

in the epistemology of Ibn Sina. The idea is emphasized that the Tajik scientist was an encyclopedist of his time, i.e. His scientific works cover almost all sciences of the medieval period. Therefore, he is an incomparable Tajik thinker who put a lot of effort into the study of science in different fields, including life and nature, society and spiritual knowledge. Nevertheless, his teachings are dominated by problems of a social and humanitarian nature, which he tries to solve using logical and philosophical methods. Whereas in Beruni a prominent place is occupied by natural science problems, for the solution of which he widely uses mathematical and astronomical knowledge.

Key words: science, knowledge, Ibn Sina, Beruni, method, methodology, logic, natural sciences, philosophy, concept.

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПОНЯТИЯ «НИЧТО»

Зиён Х.М. – д.ф.н., профессор, заместитель директора Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ
E-mail: kziyoev@yandex.ru; Тел.: 992-372-21-77-96

В статье на основе философского, математического и физического понимания сути понятия «ничто» принято попытка по-новому определить его сущность. На этой основе автор статьи констатирует, что без этого понятия в науке нельзя обходиться, ибо ничто является (или в силу необходимости придется считать, что является) бытием, величины скорости развертывания, длительности и протяжения которого меньше одной единицы планковского времени и планковской длины, и по этой причине оно на нынешнем этапе развития науки нашему познанию недоступно.

Ключевые слова: ничто, бытие, небытие, начало, Вселенная, Большой взрыв, планковское время, планковская длина.

Понятие «ничто» в философии употреблялось издавна. Однако философы говорили о понятии ничто как в гносеологическом, так и в онтологическом смысле. Например, в буддийской традиции понятие «шуньята» или пустота - ничто, считается состоянием разума [16], т.е. оно понимается и в гносеологическом и в онтологическом смысле. В чисто онтологическом же смысле ничто среди философов интерпретировался по-разному - от полного отрицания до признания его как формы бытия. В учениях Платона (428 или 427 до н. э. - 348 или 347 до н. э.) и Аристотеля (384 до н. э. - 322 до н. э.), например, небытие понимается как иное бытие, которое применимо только к вещам чувственного мира, к материи [8]. Древнегреческий ученый Парменид (вторая пол. VI - сер.V вв. до н.э.) в своем сочинении "О природе" отмечал, что «Есть - не есть. Есть - это то, что не может не быть, это бытие. Не есть - это, наоборот, то, что не может быть, т.е. небытие. Бытие

- это то, что существует. Небытие - это то, что не существует» [11]. В современной же философии ничто как категория онтологии означает отсутствие бытия вообще.

Интересуясь ничто в онтологическом его смысле, считаем необходимым отметить, что данное понятие весьма активно применяется, а его сущность довольно часто обсуждается и в математике, и в физике, и в философии. Это понятие особенно интересно при объяснении проблемы «начала начала» Вселенной. Например, физиками выдвинуты теории образования Вселенной «из ничего», однако одновременно они считают, что пустота или ничто не является корректным физическим понятием. В этой науке о понятии ничто также говорится как о вакууме, который считается отсутствием в пространстве какого бы то ни было вещества. Однако, утверждают физики, в вакууме всегда могут существовать различные поля. С другой стороны, согласно принципу суперпозиции, поле, создаваемое одним источником (например, гравитационное поле материи) накладывается на поле, создаваемое другим источником. В результате такого взаимодействия в некоторой области пространства напряженность поля может уменьшиться вплоть до нуля или в ничто [5].

В плане разъяснения сути понятия ничто в математике интересно изобретение чисел и цифры ноль. Ноль в математике, как известно, среди цифр отождествляется с ничто - до изобретения числа, обозначающего «ничто», додумались в Древней Индии. Согласно законам математики пустое, не содержащее ни одного элемента множество по определению ничего не содержит, в то же время это пустое множество (ничто) является подмножеством всех множеств, так как в

любом множестве найдётся место пустоте [14].

В современной философии ничто противостоит многообразию нечто, существу, бытию, оно знаковое выражение, языковое представление, для него нет позитивного определения, это символ, образ мышления, связанный с идеей несуществования чего бы то ни было и т.д. Ничто, в целом для большинства философов, означает отсутствие не только материи, но и времени и пространства, т.е. отсутствие всего вообще.

Несмотря на вышеизложенное, следует констатировать, что некоторые философы, например, немецкий мыслитель Г. Гегель (1770-1831), наоборот, придают проблеме ничто пристальное внимание. Последний об этом писал: «Ничто, чистое ничто; оно есть простое равенство с самим собою, совершенная пустота, отсутствие определений и содержания; неразличность в самом себе. Поскольку здесь можно говорить о созерцании или мышлении, следует сказать, что считается неразличным, созерцаем ли мы, а также мыслим ли мы нечто или ничто. Выражение «созерцать или мыслить ничто», следовательно, что-то означает. Мы проводим различие между этими двумя случаями; таким образом, ничто есть (существует) в нашем созерцании или мышлении; или, вернее, оно и есть само это пустое мышление и созерцание; и «оно есть то же самое пустое созерцание или мышление, что и чистое бытие. Ничто есть, стало быть, то же самое определение или, вернее, то же самое отсутствие определений и, значит, вообще то же самое, что и чистое бытие» [3].

Французский философ Анри Бергсон (1859-1941), в противовес Г. Гегелю, «не видит в небытии ничего, кроме словесной оболочки, псевдоидеи, являющей собой лишь отрицание идеи бытия - единственно доступной позитивному осмыслению» [9]. Однако, по мнению современных исследователей, правота А. Бергсона «еще не доказательство того, что без этой псевдоидеи мы способны с легкостью обходиться» [9]. Ярким доказательством этому можно считать проблему происхождения Вселенной, при объяснении которой ни в

одной сфере познавательной деятельности не обходятся без понятия «ничто».

Возвращаясь к проблеме возникновения Вселенной «из ничего», следует отметить, что она описана в различных учениях, теориях или концепциях, которые, являясь религиозными, философскими или теоретико-физическими, каждое содержит в себе, своеобразной манерой, рациональное зерно. Ниже приведено несколько примеров из таких учений.

В индуистской книги "Упанишады" встречаем такие утверждения: "В начале этот мир был несуществующим. Он стал существующим. Он превратился в яйцо. Яйцо лежало год. Затем оно раскрылось... И прямо из него родился Адитья-Солнце" [2]. Здесь появление Адитьи-Солнца можно интерпретировать, с точки зрения физики, как Большой взрыв из ничего.

В Библии стих «В начале сотворил Бог небо и землю» [1;1:1] намекает на то, что до создания неба и земли, кроме Бога отсутствовала любая материя – состояние, которое сравнимо с небытием. Бог же в Библии

«есть Свет, и нет в Нем никакой тьмы» [1;1:5]. В данном утверждении также слово «свет» (или, по некоторым интерпретациям, «Бог не есть свет, он - источник света») отдаленно может намекать на Большой взрыв.

В Коране также читаем: "Он - Тот, Кто создал небеса и землю из небытия..." [6; 6:101]. Этот коранический стих, сочетая с другим стихом – «Бог – свет небес и земли» [6;24:35] - можно интерпретировать как признание Большого взрыва, произошедшего из ничего.

В физике в качестве начала Вселенной в большинстве случаев тоже, как и в религии, признается небытие: "Вселенная началась с состояния бесконечной плотности... Большой Взрыв произошел везде. Это событие, положившее начало Вселенной, изумит нас еще более, когда мы поймем, что состояние бесконечной плотности равнозначно понятию ничто. Ни один предмет не обладает бесконечной плотностью: ибо, если у него есть хоть какой-то объем, он уже не бесконечно плотен. Следовательно, указывает астроном Фред Хойл (1915-2001), теория Большого Взрыва требует создания материи из ничего.

Потому что, углубляясь в прошлое, мы достигаем момента, когда, по словам Хойла, Вселенная съёживается до полного несуществования. Таким образом, согласно теории Большого Взрыва, Вселенная имела начало и возникла из ничего" [2].

Известный английский физик, основатель центра теоретической космологии Стивен Хокинг (1942-2018) также считает, что началом Вселенной было ничто: "Согласно закону всемирного тяготения, Вселенная могла и должна была появиться из ничего. Спонтанное создание - это именно та причина, по которой вместо пустоты возникает нечто" [15].

Следует подчеркнуть, что и в современной философии, как в физике, существуют множество теорий, которые признают в качестве начала Вселенной ничто. Например, в нижеприведенной нами цитате утверждается, что из ничего возникает хаос (по аналогии с физическими теориями равен Большому взрыву), а из него - бытие: "Таким образом, тема о начале начал всего сущего конкретизируется как тема о начале начал нашей Вселенной. Началом образования Вселенной является случайное появление в Хаосе замкнутого на внутренние отношения образования (Мира бытия) и в нем Вселенной, а конец Вселенной, возможно, похож на умирание определенности в этом замкнутом образовании и растворения его в неопределенном Хаосе... Сущее представляется в 3-х ипостасях: Ничто, Хаос и Бытие, существующее в виде отдельных, случайно появившихся из Хаоса, не соотносящихся Миров бытия, в одном из которых существует наша Вселенная... Таким образом, началом нашей Вселенной представляется случайно появившееся из Хаоса образование, замкнутое на внутренние отношения - Мир нашего бытия" [10].

В этом плане также интересны взгляды о признании материи как «застывшей энергии» (согласно Эйнштейну застывшую в разной степени, сначала до уровня плазмы (огонь), затем до газобразного состояния (воздух), жидкого состояния (вода) и тверди (земля) [7], а ничто как – «энергетической субстанции», которая находится в состоянии аннигиляции (уничтожения или такого взаимодействия частицы и античастицы, при кото-

ром они исчезают, превращаясь в другие частицы) [5]. Не менее интересна также так называемая "Новейшая теория Вселенной", разработанная русским ученым С.В. Гордеевым. Данный автор считает, что там, где не было ничего, в абсолютной пустоте бесконечно малая точка случайно сместилась так, что ее нейтральный заряд разделился на положительный и отрицательный заряды. После этого пустота пришла в движение и мгновенно наэлектризовалась, и эта поляризация стала Большим взрывом. С.В. Гордеев также считает, что нечто появляется из ничего (т.е. из нуля), ибо "любое число, поделенное на само себя, дает единицу... То есть $0/0=1...$ " [4; 22].

Все вышеприведенные цитаты указывают на то, что Вселенная «революционным» образом возникла из ничего, в результате которого, по аналогии с революцией в обществе («Кто был никем, тот станет всем»), можно утверждать, что «То, что было ничто, то станет все». А что такое само ничто, которое является основой всего сущего, и без которого, по мнению противников мнения А. Бергсона, наука не может все-таки обходиться?

Попробуем объяснить суть понятия «ничто» с точки зрения физики. Как известно, для измерения времени и пространства в физической науке существуют планковские величины, в том числе длина и время (названы в честь известного немецкого физика Макса Планка (1858-1947)). Принято считать, что «планковская длина является нижним пределом расстояния, на котором действуют известные нам физические законы, излагаемые общей теорией относительности и квантовой физикой» [12].

Что касается, планковского времени, то оно «обозначается строчной буквой «t» с индексом P, а ее значение равняется около $t_P = 5,391 \times 10^{-44}$ с. Физический смысл данной единицы состоит в следующем – это время, за которое частица может преодолеть планковскую длину, передвигаясь со скоростью света» [13].

Не отрицая существование пространства и времени, с которыми как все формы бытия связано и ничто, на основе вышеуказанной физической теории о планковских величинах, его можно, с точки

зрения философии, конкретно определить: ничто это бытие (или в силу необходимости придется считать, что это бытие), величины скорости разворачивания, длительности и протяжения которого меньше одной единиц планковского времени и планковской длины. По этим причинам ничто непостижимо физическими способами. При этом само бытие может быть в форме материи, энергии и т.д.

Как видно, вышеприведенное определение ничто основывается на аристотелевском принципе «природа не терпит пустоты» (лат. *natura abhorret a vacuo*) или утверждении о том, что ничего нематериального в природе не существует. Другими словами, понятием «ничто» мы обозначаем то материальное бытие, суть которого не можем достичь из-за слабости своих познавательных способностей или, с точки зрения эмпириокритицизма, понятием ничто мы в целях экономии мышления обозначаем то бытие, которое нашему познанию (на данном этапе развития науки или вообще) недоступно.

Литература

1. Библия // <https://bible.by/> (дата обращения: 16.08.2022).
2. Было ли у вселенной начало? (с точки зрения астрофизика) // <http://www.otkrovenie.de/beta/xml/other/samoeNachalo.xml/4> (дата обращения: 10.09.2022).
3. Георг Гегель. Наука логики // http://bookz.ru/dl2.php?id=159178_&e=rtf&t=z&g=20&f=nauka-lo_043&a_id=28241 (дата обращения: 16.08.2022).
4. Гордеев С.В. Мистическая философия. - М., 2005. – 220 с.
5. Категория «ничто» или энергетическая субстанция? // <https://naukatehnika.com/kategoriya-nichto-ili-energeticheskaya-substancziya.html> (дата обращения: 24.07.2022).
6. Коран // <https://umma.ru/perevod-korana/> (дата обращения: 16.08.2022).
7. Мудрость, сокрытая в языке // <https://proza.ru> (дата обращения: 11.11.2022).
8. Небытие и ничто // <http://www.humanism.ru/biblioteka/uncertainty/252-uncert6.html> (дата обращения: 21.07.2022).
9. Ничто // <http://www.phildic.ru/nichto/> (дата обращения: 21.07.2022).
10. О начале начала Вселенной // http://kosmos-.x.net.ru/publ/o_nachale_nachal_vselennoj/5-1-0-212 (дата обращения: 10.09.2022).
11. Парменид. Фрагменты // <https://studfile.net/preview/5438088/page:13/> (дата обращения: 11.11.2022).
12. Планковская длина и объем // <http://spacegid.com/plankovskaya-dlina-i-obem.html#ixzz4fbpNSF2S> (дата обращения: 12.10.2022).
13. Планковское время // <http://spacegid.com/plankovskoe-vremya.html#ixzz4fbpZIZOZ> (дата обращения: 12.10.2022).
14. Пустое множество // <https://studfile.net/preview/5226181/page:3/> (дата обращения: 11.11.2022).
15. Стивен Хокинг заявил, что Бога нет // <http://2012over.ru/stiven-khoking-zajavil-cto-boga-net.html> (дата обращения: 16.08.2022)..
16. Шуньята или священная пустота // <http://budsvetom.com/articles/shunyata-ili-svyaschennaya-pustota> (дата обращения: 16.08.2022).

ОИД БА ТАЪРИФИ МАФӢУМИ "НЕСТӢ"

Зиёӣ Х.М.

Дар мақола дар асоси фаҳмиши фалсафӣ, математикӣ ва физикии моҳияти мафҳуми "нестӣ" барои ба таври нав таъриф додани он кӯиши ба харҷ дода шудааст. Дар ин замина муаллифи мақола таъкид месозад, ки ин мафҳумро дар илм сарфи назар қардан имкон надорад, зеро нестӣ ин ҳастиест (ё зарур меояд он ҳастие шумурда шавад), ки бузургҳои суръат, давомнокӣ ва имтидоди он камтар аз як воҳиди вақти планкӣ ва дарозии планкӣ буда, аз ин сабаб дар марҳилаи кунунии руида илм он ба маърифати мо дастрас нест.

Калидвожаҳо: нестӣ, ҳастӣ, имтидо, Олам, Таркиши бузург, вақти планкӣ, дарозии планкӣ.

ON PROBLEM OF DEFINITION OF "NOTHING"

Ziyoi Kh.M.

In article on the basis of philosophical, religious, mathematical and physical understanding of the concept of "nothing" made an attempt to re-define its essence. On this basis the author states that it is impossible to circumvent without this concept in science, because nothing is (or, of necessity, have to as-

sume that is) being the speed of deployment, duration and length of which is less than one unit of Planck time and Planck length and for this reason it is unavailable to our knowledge at the current stage of the development of science.

Key words: nothing, being, nothingness, beginning, Universe, Big Bang, Planck time, Planck length.

ФИЛОСОФСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ИННОВАЦИИ

Шамолов А.А. - д.ф.н., профессор, главный научный сотрудник Отдела философии культуры Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова НАНТ

Рассматриваются проблемы переориентации современного общества на использование информационных ресурсов и активизации значимого капитала. Автор статьи попытается раскрыть суть философии инноваций, которая неразрывно связана с основанием роли информации как философской категории с учетом её наиболее важных характеристик.

Ключевые слова: инновация, информация, знание, мультипарадигмальный подход, модель, истина, наука, современная философская мысль, информационные и компьютерные технологии и др.

Глобализационные процессы, происходившие в начале XXI в. в условиях высокого уровня развития науки и техники, раскрыли принципиально новые аспекты связи науки с различными сферами человеческой жизнедеятельности, процессом истории, природой человека. Вместе с тем по-новому встали существенные проблемы человеческого бытия и общества. Само общество постоянно осмысливает эти процессы, переоценивает стратегии глобализации.

Очевидно, что масштабные модернизационные процессы не только изменили механизм управления научно-техническим прогрессом, но и повлияли на темпы и характер научно-исследовательских, опытно-конструкторских и проектно-изыскательных работ, разработку и внедрение нововведений и инноваций как основы экономического роста и повышения конкурентоспособности экономики и государства в целом. Наблюдается полномасштабное «раскручивание» инновационного потенциала и творческой (креативной) деятельности, обеспечиваемой личностным фактором.

Инновационная деятельность определяется как результат научной и научно-технической деятельности, являющийся объектом интеллектуальной собственности, внедрение которого в различные сферы производства и управления обществом является экономически эффективным и социально-экологически значимым. В качестве государственных приоритетов поддержки и развития инновационной деятельности принято выделять:

Стимулирование инновационной деятельности путем создания организационных и экономических условий, в том числе обеспечивающих привлечение инвестиций для реализации государственной инновационной политики;

Определение приоритетов инновационного развития;

Формирование и развитие инновационной инфраструктуры;

Участие государства в создании и внедрении инноваций;

Продвижение отечественных инноваций на внешние рынки;

Международное сотрудничество в сфере инновационной деятельности, включая трансферт технологий и др.

В эпоху бурного научно-технического прогресса философское исследование инновации как специфическая область философского знания получило «второе дыхание», и была призвана дать философский синтез знаний об инновации и разработать методологию её исследования. Ведь философия, по мнению Томаса Гоббса (1642-1658), «есть познание, достигаемое посредством правильного рассуждения (*per rectam ratiocinationem*) и объясняющее действия, или явления, из познанных нами причин, или производящих оснований, и, наоборот, возможные произ-

водящие основания - из известных нам действий» [2.с.8].

Словом, из-за растущих потребностей науки и общественно-исторической практики возникает философское обоснование опыта. Важное место в философском обосновании опытного экспериментального знания, хотя и без должных фактов и необходимого математического аппарата, принадлежит другому философу Фрэнсису Бэкону (1561-1625). В «Новом органоне» он, подобно Галилею и другим мыслителям эпохи Ренессанса, требует восстановить права наук, освободить их от укоренившихся предрассудков (идолов), обратив к вещам и фактам, применяя лучшие средства и более совершенные методы исследования [1.с.122].

По мнению большинства западных исследователей, философское обоснование опыта путем раскрытия философского аспекта инновации может быть сведен к рассмотрению вопроса о том, какова необходимость инновации и нововведения в практической жизни человека. Безусловно философский контекст в исследовании процессов рождения, функционирования и внедрения инноваций предполагает философского обоснования и осмысление того, каким образом инновации вплетены в «ткань» человеческой жизни и деятельности, почему они возникли именно в этот момент и именно в этой форме и *что* в мире предопределило их появление (б.с. ;7.с...). К примеру Гилберт, после

Очевидно, что философское исследование инноваций в большинстве случаев производится в контексте прикладного использования более или менее известных философских теорий. Так, смысл инновационной активности может быть проанализирован в привязке к теории социального действия Макса Вебера. В контексте историко-философского анализа роли и важности инноваций могут быть также использованы некоторые из положений теории К. Маркса, который связывал рождение человеческим разумом и гением новых идей с прогрессом и появлением перспективных технологий. Однако, в целом, философский анализ в современном мире направлен на изучение нанонауки, нанотехнологии, когнитивной науки,

конвергенции точных и гуманитарных наук, создание симбиотического интеллекта, технологической сингулярности и, в контексте теории метасистемных переходов искусственного интеллекта, условия развития конвергирующих, трансгуманизма и философского конструирования реальности.

Развертывание инновационного процесса во многих случаях происходит в условиях функционирования информационно-виртуальной среды, так как философский анализ инноваций неразрывно связан с осмыслением роли информации как таковой философской категории, которая во многих случаях оказывается первичной по отношению к новым идеям, а также к процессу их внедрения, использования и распространения.

Некоторыми западными и российскими авторами философия информации выделяется как отдельная область исследований, которая связана, с одной стороны, с критическим переосмыслением концептуальной природы и базовых принципов информации как философской категории с учетом её наиболее важных характеристик (прежде всего динамических), а с другой – с развитием и совершенствованием информационных и компьютерных технологий, а также с анализом их функционирования в привязке к решению общефилософских проблем. Это не без основания, так как динамические характеристики информации прежде всего связаны с:

Формированием информационной среды, обладающей системными свойствами и содержащей потенциал для обеспечения взаимодействия между её пользователями, а также резервы для собственного обучения, развития и проч.;

Жизненными циклами информации от момента её рождения и периодов актуальности до стадий утилизации, исчезновения или потери интереса к ней процессами обработки информации.

К примеру, «киберализм», являясь новой революционной моделью, сочетает виртуальный кибер-мир с реальным миром и тем самым создаёт новую динамичную и взаимосвязанную социально-экономическую формацию, выходящую за традиционные рамки. Именно стреми-

тельное развитие современной нанонауки (Демокрит) и нанотехнологий породило это новое явление. Поэтому киберализм как концепция представляет собой уникальную экономическую формацию в виртуальном мире, сочетающую элементы цифровой сферы (Пифагор, Томас Гоббс) с экономическими принципами реального мира.

По своей сути киберализм объединяет виртуальный и физический миры, создавая симбиотические отношения, способствующие экономическому росту и взаимодействию. Он признает, что цифровой ландшафт не отделен от реальности, а является неотъемлемой частью нашей жизни, с глубокими последствиями для торговли и экономических систем.

В сфере киберализма экономические транзакции, сотрудничество и взаимодействие происходят в виртуальных средах с использованием передовых технологий, таких как блокчейн, искусственный интеллект и виртуальная реальность. Эта конвергенция технологий и экономики прокладывает путь к новым бизнес-моделям, цифровым валютам и захватывающим впечатлениям, которые переопределяют границы традиционной торговли.

Одним из фундаментальных принципов киберализма является концепция цифровых активов (пифагореизм). В этой виртуальной сфере частные лица и компании могут создавать, владеть и торговать уникальными цифровыми активами, имеющими ценность. Эти активы могут варьироваться от виртуальных товаров и услуг до цифровых предметов коллекционирования, интеллектуальной собственности и даже виртуальной недвижимости. Благодаря использованию технологии блокчейн можно проверить право собственности, подлинность и редкость этих активов, что способствует укреплению чувства доверия и созданию динамичной цифровой экономики.

Кроме того, киберализм в новой кибер-формуле охватывает децентрализованные системы и одноранговые сети, предоставляя отдельным лицам и сообществам возможность участвовать в экономической и политической деятельности без необходимости в посредниках. Смарт-контракт и кибер-аватары, основанные на

технологии блокчейн, автоматизируют и обеспечивают соблюдение соглашений, уменьшая трения и повышая эффективность взаимодействия через ультра экономические транзакции.

Еще одним важным аспектом киберализма является появление автоматизированных кибер-виртуальных площадок и кибер-платформ, облегчающих экономический обмен и сотрудничество. Эти кибер-платформы объединяют покупателей, продавцов и поставщиков услуг со всего мира, преодолевая географические ограничения и способствуя развитию безграничной экономики. Используя возможности передовых технологий, таких как искусственный интеллект и анализ данных, эти платформы предоставляют персонализированные рекомендации, оптимизируют транзакции и создают новые возможности для экономического роста.

Киберализм также открывает возможности для иммерсивного опыта и дополненной реальности, где люди могут взаимодействовать с виртуальной средой и заниматься экономической деятельностью ранее невообразимыми способами. Виртуальные конференции, торговые выставки и рыночные симуляции позволяют компаниям демонстрировать свои продукты и услуги, общаться с клиентами и внедрять инновации в виртуальном пространстве.

Таким образом, киберализм, с точки зрения современной философской науки, представляет собой новую экономическую формацию, которая стирает границы между виртуальным и физическим мирами. Он использует технологии как фактор экономического роста, способствуя развитию децентрализованных систем, цифровых кибер-активов и виртуальных кибер-торговых площадок. Принимая киберреализм, человечество использует огромный потенциал виртуального мира и формирует будущее, в котором экономические воздействия выходят за рамки традиционных границ, открывая новые возможности для отдельных лиц, предприятий и сообществ.

К огда наш мир перемещается по постоянно меняющемуся ландшафту виртуального мира, киберреализм служит руководящим принципом, продвигая чело-

вечество к будущему, в котором инновации, сотрудничество и экономическое процветание сходятся к беспрецедентным образам киберализма.

Киберализм открывает мир возможностей, в котором границы виртуального и реального миров плавно переходят друг в друга. Это философское видение экономической формации, которая охватывает преобразующий потенциал технологий и использует его для создания лучшего будущего для людей, бизнеса и общества в целом. Давайте примем эпоху киберреализма и отправимся в захватывающее путешествие к новым экономическим рубежам в виртуальном мире.

В философской киберреалистичной экономической формации частные лица и предприятия имеют возможность диверсифицировать свои потоки доходов, используя огромный потенциал киберсферы. Он предлагает новые возможности для предпринимательства, инновации и экономического процветания. Однако в условиях нашей республики это требует нового набора навыков и компетенций, поскольку отдельные лица и предприятия должны адаптироваться к уникальной динамике виртуального кибер-мира.

В царстве киберреализма очень важно иметь дальновидное философское мышление. Используя потенциал виртуального кибер-мира и возможности таких технологий, как блокчейн и искусственный интеллект, в Республике Таджикистан можно формировать новую экономическую формацию, которая является инклюзивной, инновационной и устойчивой. Ведь ключевым аспектом киберализма является интеграция технологии блокчейн. Блокчейн с его децентрализованным и прозрачным характером обеспечивает необходимую инфраструктуру для поддержки безопасных и надежных экономических транзакций в виртуальном кибермире. Это гарантирует, что киберактивами можно владеть, торговать и защищать, вселяя уверенность в надежность наступившей кибер-реалистичной экономической формации.

Наряду с исследованием информации современная философская мысль направлена и на осмысление роли знания в развитии человека и общества. В настоящее

время всё большую популярность приобретает мультипарадигмальный подход к исследованию процессов порождения нового знания, в рамках которого предполагается исследование указанных процессов с разных философских, мировоззренческих и методологических позиций. В сфере производства знаний в настоящее время проявляется тенденция к смещению от конвенциональной дисциплинарно-ориентированной модели, где знания формируются в рамках одного ракурса в понимании реальности, к интерактивной модели, где они рождаются во взаимодействии и столкновении различных точек зрения и картин мира, т. к. философская картина мира. Примером расширения картины научных представлений о знании как феномене человеческой жизни может являться комбинация западной рационалистической позиции, в которой представлена ориентация на единственность истины или решения какой-либо задачи, и восточной традиции, которая в значительной степени ориентирована на множественность решений и относительность истины.

Отдельным вопросом в осмыслении философской обоснованности возникновения и распространения инноваций также является вопрос о роли «чистой» науки. По мнению ряда западных авторов, «чистая» наука (или, по выражению Р. Декарта, «чистый разум») может частично противоречить человеческой природе, так как она базируется на упрощениях и моделях, в некоторых случаях ограничивающих полноту картины окружающего мира. Нарушая единство естественных взаимосвязей, «классический» учёный может невольно осложнить перспективу превращения его научных работок в инновации. Однако без схем и моделей, упрощающих картину реальности, позволяющих выделять существенное и игнорировать второстепенное, невозможен прогресс в понимании окружающего мира и осознании тех законов, которые им движут. Таким образом, «чистая» наука одновременно может являться и мощным двигателем в появлении и развитии новых представлений о реальности, и тормозом, ограничивающим появление и реализацию истинно инновационных идей и решений.

В прикладной, мультидисциплинарной, гетерогенной моделях наук современные тенденции развития общества, культуры, и цивилизации в целом, заключаются в уходе от жёстких структур, определённых и фиксированных смыслов и проч. Прежде всего об исследовательской деятельности интеллектуальной элиты следует отметить, что в целом на место модернистского рационального понимания сущности мироздания и места человека в нём с единственностью искомой истины и стремлением к познанию однозначных необходимо предпринять попытку перехода от ориентации на единственность «правильных и истинных» представлений о реальности и множественности. Указанная тенденция усиливается и начинает приобретать черты устойчивого вектора развития в условиях демократичной и чрезвычайно динамичной и насыщенной информационной среды с гибкой флюидной структурой, чутко реагирующей на уровне научных представлений или обыденных предпочтений, как малейших изменений большинства, так и меньшинства её пользователей. Основу указанной информационной среды составляет Интернет, обеспечивающий техническую реализацию указанной тенденции, а также сдвигающий представления о возможном и невозможном в деятельности человека. Любой феномен или информация об этом феномене, представленные в Интернете, могут не только оцениваться по-разному его пользователями, но и включаться в совершенно различные системы смыслов, а также представлять собой повод для формирования огромного числа возможных интерпретаций, пониманий и использований. Значит, любая идея или мысль могут оказаться инновациями вне зависимости от их проработанности и практической применимости. Поэтому можно предположить, что в постмодернистском способе существования человеческого сообщества, представляющем собой флюидную и насыщенную инновационную среду, происходят следующие изменения в понимании смысла, функций и последствий инновационной активности.

Во-первых, значительно уменьшается разрыв между идеей и инновацией.

Во-вторых, практически любая мысль, идея или интерпретация могут выступать в качестве «запускающего механизма» инновационного процесса.

В-третьих, инновационный процесс разбивается на два основных вида: реальный (в котором чётко прослеживаются этапы рождения идеи, её восприятия членами социальной системы, доработки и реализации) и виртуальный (в котором могут отсутствовать один или несколько этапов, свойственных реальному инновационному процессу).

В-четвёртых, сильное возрастание зависимости и важности технологических этапов продвижения и «раскрутки», которые и сами зачастую становятся инновациями.

В-пятых, широкая и демократичная оценка любого этапа инновационного процесса, а также его результатов.

Необходимо отметить, что за период становления независимости Республика Таджикистан смогла продемонстрировать реализацию настоятельной необходимости формирования постиндустриальной хозяйственной системы. Государство наиболее эффективно и «органично» вписалось в реальные возможности XXI в. на постсоветском пространстве и стало источником инновационных инициатив.

В период независимости государство постоянно двигалось в сторону выработки эффективной научно-технической политики, даже в самый сложный период своего развития. Общество последовательно решает задачи компетентной трансляции социально-организационных инноваций. Этот сложный путь несёт на себе отпечатки глобальной модернизации и трансформации социальных структур и институтов. Проблемы инновационных трансформаций – одни из самых сложных и пока еще не решенных вопросов в Республике Таджикистан.

Эффективность инновационной сферы и ее отдельных структур требует дополнительной оценки, или даже реформирования, с учетом меняющихся условий и темпов экономической динамики. Решение многих вопросов пробуксовывает из-за бюрократических препон, а проблемы решаются часто за счет дорогостоящих зарубежных технологий. Фор-

мирование и внедрение инноваций требует опоры на серьезную научную базу. В связи с этим становится очевидным, что главным экспертом по производству социальных инноваций должна стать наука и ее институты. В обществе, где вся система управления является инновационной интеллектуальной системой управления информацией, статус науки должен существенно возрасти. Наука перестает быть только поставщиком знаний, технологий, а становится управленческим ресурсом. Необходимо еще раз напомнить, что инновация рассматривается как экономическая категория, поскольку определяется в качестве внедрения изобретения и, следовательно, видится в качестве структурного элемента социально-экономической системы, которая и будет определена в качестве инновационных экономики, деятельности и науки.

Инновационная экономика, как уже отметили, это не просто рыночная экономика, где имеет место инновационная деятельность, а такая экономика, где осуществляется структурно обеспеченный приоритет инновационной деятельности. Исходя из этого, приоритет должен быть отдан росту экономики на основе не столько факторов производства, инвестиций, сколько факторов и условий активизации инновационной деятельности области базовых, наукоемких отраслей экономики, являющихся главным двигателем экономического и социального развития. Производственная структура и инвестиции – лишь средства для инновационной деятельности. Наглядный пример обеспечения указанного приоритета показывает социально-экономический опыт развитых стран на рубеже XX-XXI вв. Мощный импульс в этих странах получает стратегия экономического использования науки в интересах национальной экономики. Осуществляется четкая стратегия непосредственного взаимопроникновения науки, образования и экономики. Эти страны начали строительство инновационной экономики, для которой решающим фактором явился не приоритет природно-сырьевых ресурсов, а знания, интеллект, управленческие и организационные факторы. Только инновационная экономика может на сегодняшний день

демонстрировать устойчивый рост и развитие. Именно в этом типе экономики происходит постоянный поиск в области организации и управления, приводящие к системным институциональным и структурным сдвигам и трансформациям.

Перспективы прикладной науки и образования в Республике Таджикистан напрямую связаны с их коммерциализацией, т.е. с инновационной деятельностью. Инновационная научная деятельность является реальным и, одновременно, качественным проявлением структурных комплексных преобразований внутри научных организаций и университетов. В первую очередь, указанные процессы и требования относятся к инновационному потенциалу научной деятельности Национальной Академии наук и университетских структур, где прикладная наука выступает особым элементом научно-образовательного комплекса и потенциала, напрямую заинтересованного в интеграции с производством, определяющего направление поиска организационных форм и современных моделей управления процессом внедрения результатов научных разработок, адекватных рыночно-ориентированной экономике. Поэтому в настоящее время повышается роль этих научных учреждений в формировании инновационного пути развития экономики, где отдельно акцентируется внимание на формах интеграции науки и производства в университетских комплексах и структурах. Следует отметить, что составляющие инновационной экономики (новые научные знания, высокие технологии, высококвалифицированные специалисты и научные кадры) должны стать объектами особого внимания государственных структур, определяющих экономическое развитие страны, а также направления специальных научных исследований.

Структуру инновационного процесса можно представить в виде фундаментальных и прикладных исследований, опытно-конструкторских работ, внедрения новшеств, освоения в производстве разработок, выхода на рынок. С точки зрения структурного и детерминационного подхода роль научных учреждений в построении инновационной системы может быть связана с развитием и воспроизводством научно-технического и интеллектуаль-

ного потенциала, необходимого для разработки и коммерциализации инноваций, а также производства инновационной продукции и услуг. Перед ними должны стоять задачи инкубирования и генерации комплексов и предприятий малого наукоемкого бизнеса.

Следует подчеркнуть, что экономический и социальный рост, а также культурное развитие в XXI веке будут обеспечиваться ведущей ролью научно-технического развития и интеллектуализацией основных составляющих социально-экономической деятельности во всех сферах экономики и жизни общества, включая инновационную политику и социальную активность во всех направлениях. Поиск рациональных подходов и оценок в инновационной политике и стимулирование технологических изменений во многом коррелируют с уровнем экономического, социального, политического, культурного развития в контексте глобальной конкуренции и глобального развития.

Преимущество получают страны, которые обеспечивают благоприятные условия для инновационной деятельности и эффективной связи бизнеса и науки. Большое значение при формировании инновационной политики в целях реструктуризации, модернизации и повышения экономической конкурентоспособности приобретает не только выработка четкой инновационной стратегии и политики, ее нацеленность на формирование прогрессивных технологических средств, приемов и принципов, но и способность использовать весь арсенал инновационных и управленческих инструментов, и, в первую очередь, развитие научно-образовательного потенциала университетов.

В этих условиях особое значение приобретают научные исследования условий и механизмов, регулирующих развитие инновационного потенциала научной деятельности в системе категорий и структур рыночной экономики и научной деятельности. Базовыми компонентами научного и управленческого анализа становятся инновационные системы, процессы, и отношения, инновационный потенциал научной деятельности, а также индивидуальная и корпоративная научная деятельность в инновационном контексте и требованиях. Инновационный потенци-

ал научной деятельности как приоритетная потребность реального развития рыночной экономики является актуальным предметом научного осмысления.

На сегодняшний день стоит вопрос об ускоренном и конкурентоспособном развитии фундаментальной науки и исследований. Главным проводником модернизационных и инновационных процессов остается развитие научных школ ведущих ученых и научных центров. Т. Кун был первым, кто рассмотрел роль профессиональных научных сообществ в структурах научной деятельности и научных институтов [10.]. Современная научная школа – это интеллектуальная, ценностная, открытая коммуникативная общность ученых разных отраслей и исследовательских направлений, коллективно разрабатывающих научно-исследовательский проект. Существенным признаком научной школы является то, что она одновременно реализует функции научно-исследовательского института, или центра, производства, распространения и внедрения нововведений, защиты научных идей и обучения молодых ученых.

В современном мире инновационная деятельность неразрывно связана с креативными функциями личности в профессиональной и научной деятельности и среде, а также с полнокровной реализацией личностного фактора, ресурса и потенциала ученого. М.К. Петров подчеркивал, что «фундаментальная реализация человеком самого себя может быть представлена как инновационное развитие» [12, с. 52]. К.Р. Поппер приходит к выводу о решении проблем в науке по максимально критическому выбору из альтернативных предложений и переходе, тем самым, на новый проблемный уровень, с бесконечным повторением этого алгоритма [13].

Деятельность творческой личности является решающим фактором и воспроизводящим, конструктивным началом жизнедеятельности целого общества в сфере культуры, образования, науки и бизнеса. Креативная личность в сфере научной деятельности формирует сегодня, по сути, новый общественный класс, который начинает определять не только развитие отдельных организаций, но и развитие общества в целом, модернизируя роль государства на мировой геополити-

ческой арене, ставя новые задачи перед производством, наукой, бизнесом и обществом в целом.

Согласно Дж. Гэлбрейту, формирующееся «новое общество» («справедливое общество») отличается возросшим уровнем социально-экономической самоорганизации, обеспечивающей множество различных вариантов выбора. Каждый из вариантов лишается «судьбоносного характера» через увязывание всех выборов в единую систему, нацеленную не на сохранение какой бы то ни было идеологической доктрины, а на конкурентные практические решения [3].

Инновация рассматривается как экономическая и философская категория. Исследователи обращают внимание, прежде всего, на новую, нецентрализованную социально-организационную модель развития общества и его экономики, на необходимость управления через постоянный диалог с обществом [5]. Эта модель может быть отнесена и к оценке развития науки. Специалисты в области теории управления обращают внимание на смену парадигм социальных отношений в сторону обменной и субъект-субъектной модели отношений [4]. Инновации представляют собой механизм, обеспечивающий коммерциализацию научной деятельности, взаимосвязь науки, рыночного сектора государственного управления на пути перехода к информационному обществу.

Литература

Бэкон Ф. Новый органон. Л.: Соцэкгиз., 1935, 382. Стр.

Гоббс Т. Рассуждение есть исчисление // Основы философии. Избранные произведения, (Философское наследие, Т. 7, 8) — М., 1964 - с. 8

Galbraith J. The good society. The humane agenda. - Boston; N.Y. -p. 259. 1996

Дракер П. Задача менеджмента в XXI в. -М., 2000.

Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. - М., 1999. 640 стр.

Зомбарт В. Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека. - М., 1994. 442 стр.

Иванников А.Д., Тихонов А.Н., Соловьев И.В., Цветков В.Я. Инфосфера и информология. М.: ТОРУС ПРЕСС, 2013. 176 стр.

Иванов Б.И., Чешев В.В. Становление и развитие технических наук. Л.: Наука, 1977. 263 стр.

Козлов Б.И. Возникновение и развитие технических наук. Опыт историко-теоретического исследования. Л.: Наука, 1988. 247 стр.

Кун Т. Структура научных революций. - М., 2001. 228 стр.

Ленк Х. Размышления о современной технике. М.: Аспект Пресс, 1996. 181 стр.

Петров М.К. Социально-культурные основания развития современной науки. - М., 1992. 232 стр.

Поппер К.Р. Логика и рост научного знания. - М., 1983. 605 стр.

Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М., 1982. 455 стр.

ТАДЖИҚОТИ ФАЛСАФИИ ИННОВАТСИОНӢ

Шамолов А.А.

Масъалаҳои тағйирёбии ҷомеаи муосир ба истифодаи захираҳои иттилоотӣ ва ғайриисломӣ сармояи муҳим баррасӣ мешаванд. Муаллифи мақола кӯшиши мекунад, ки моҳияти фалсафаи инноватсияро, ки бо асоси нақши иттилоот ҳамчун категорияи фалсафӣ алоқаманд аст, бо дарназардошти хусусиятҳои муҳимтарини он ошкор созад.

Калидвожаҳо: инноватсия, иттилоот, дониш, муносибати мултипарадигмӣ, модел, ҳақиқат, илм, фикри фалсафии муосир, технологияи иттилоотӣ ва компютерӣ ва ғайра.

INNOVATION AS A SUBJECT OF PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING

Shamolov A.A.

The problems of reorienting modern society towards the use of information resources and activation of significant capital are considered. The author of the article will try to reveal the essence of the philosophy of innovation, which is inextricably linked with the basis of the role of information as a philosophical category, taking into account its most important characteristics.

Key words: innovation information meanings multi-paradagimal approach model truth science modern philosophical thought information and computer technology, etc.

АБУМАНСУРИ МОТУРИДӢ - РУЧУЕ БА ШАХСИЯТ ВА АҒКОРИ МУТАФАККИР

Маҳмадҷонова М.Т. – д.и.ф., профессори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Дар мақола шахсият ва ағкори Абу-мансури Мотуридӣ мавриди муҳокима қарор дода мешавад. Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Мотуридӣ Ансорӣ Самарқандӣ Ҷанафӣ (ваф.333/944) дар Мотурид ё Мотурит, яке аз деҳаҳои наздики шаҳри Самарқанди Осиёи Миёна ба дунё омадааст. Шогирдони ӯ кӯшишҳои ашъарӣро ҳамчун монетаи ислоҳот баҳо дода, консерватизм ва мутобикқориш ашъарӣро танқид мекарданд. Ба андешаи шогирдони Мотуридӣ, ашъария дар нимароҳ истод карда, худӣ онҳо бошанд, даъвогари навоарӣ ва эҳёи комили андешаи тасаннун мебошанд. Мутафаккир механизми тавсифи робитаи байни ибтидо ва «пойгоҳ» ва «шоҳа» -ро асоснок кардааст. Ин ба ӯ имкон дода аст, ки муносибати байни ҳукми ибтидоӣ тасдиқ карда шуда вобастагӣ байни умумӣ ва хос, қаблӣ ва баъдӣ, асл ва ҳосиларо ҳамчун муносибати ягона ташаккул диҳад. Вай муносибати байни ҳукми тинҳониву ошкороро шарҳ дода, ба фаҳмиши сохти ҷаҳони беруна ва дониш дар бораи он наздик шуда аст.

Калидвожаҳо: Мотуридӣ, фалсафа, калом, таърихи фалсафа, ақлгарой, ақл, эътиқод, ваҳӣ, Самарқанд, ҷанафӣ, ислом, мотуридӣ, Ашъарӣ, ашъария, муътазила, муборизаҳои мазҳабӣ, Хуросон, Мовароуннаҳр, фикҳи исломӣ.

Даврони Сомониён натанҳо бо рушди илмҳои дунявӣ, балки бо ба сахнаи улуми динӣ ворид шудани абармардони донишу хирад, ки сахмашон дар рушду нумуи фикри исломӣ арзанда аст, маъруфу машҳур гардидааст. Дар ин замон ва баъд муҳаддисону фақеҳон, мутакаллимону донандагони Куръон, орифону зоҳидоне ба майдон овардаанд, ки ҳар яке дар соҳаи худ падидаи нотакроре будаанд. Аз ҷумлаи чунин ашхос асосгузори равияи мотуридӣ Муҳаммад ибни Маҳмуди

Мотуридӣ Ансорӣ Самарқандӣ Ҷанафӣ, ки дар интишор ва густариши таълимоти Имоми Аъзам дар Хуросону Мовароуннаҳр таъсиргузор аст, шинохта шудааст.

Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Мотуридӣ Ансорӣ Самарқандӣ Ҷанафӣ (ваф.333/944) дар Мотурид ё Мотурит, яке аз деҳаҳои наздики шаҳри Самарқанди Осиёи Миёна ба дунё омадааст. Ӯро аз гунаи яке аз камтарин мутафаккирон меҳисобанд, ки ҳамчун навоар ва таъсиргузор ба наслҳои минбаъда, муассиси мактаби алоҳида қадрдонӣ ва шинохта шудааст. Шогирдони ӯ кӯшишҳои намояндагони мактаби дигари каломӣ - ашъарӣро ҳамчун монетаи ислоҳот, консервативӣ ва мутобикқорона танқид мекарданд. Ба андешаи шогирдони Мотуридӣ, ашъария дар нимароҳ боқӣ монда, навоарӣ ва эҳёи комили андешаи тасаннун кори мотуридӣ мебошанд.[1.145]

Дар мавриди зиндагиномаи мутафаккир фикри ягона мавҷуд набуда оид ба сана ва ҷои таваллуди ӯ, дарахти насабӣ, шумораи асарҳо бахшо мекунанд. Аз ҷумла санаи таваллуди бисёре аз муҳаққикон тахмин мезананд, ки ӯ дар миёнаи асри IX, тақрибан дар солҳои 235 ҳиҷрӣ / 850 ё 248 ҳиҷрӣ / 862 таваллуд шудааст.

Таҳлили давраи ҳаёти мутафаккир, шароит ва омилҳои маънавӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоии онро агар мавриди баррасӣ қарор диҳем, чунин маълум мешавад, ки дар Мовароуннаҳру Хуросон нисбат ба дигар манотиқи Шарқи Наздику Миёна таҳияи низомҳои вижаи фалсафӣ ва миллӣ-фарҳангӣ оғоз ёфтааст. Мероси бою гаронбаҳои то даврони асрҳои миёна ҷамъоварӣ гардидаи фарҳанги маънавӣ, ки дар сарғаи он ағкори митроизм, зардуштия, буддоия ва настурияи насронӣ қарор доштанд,

инчунин сарчашмаҳои дигари фалсафӣ-динӣ ва маънавии асрҳо дар ин ҷо маҳфуз буда, таҷрибаи гаронбаҳои таърихӣ буда ба мутафаккирони Мовароуннаҳр имкони қабулу тақлид ба қолабҳои фикрии юнонӣ, арабӣ, ҷинӣ ва ғайри ин маҳод. Аз ин рӯ, ҳатто машшоӣни қотеона ақлгаро ғ арасугароӣни шарқӣ, пайравони «асҳоби ҳаюло», муътазилаву исмоилиӣни ин минтақа натаңҳо аз ин сарчашма ба фаровонӣ истифода кардаанд, балки доиман дар вазъияти баҳсу мунозира бо он қарор доштанд. Чунин вазъи илмӣ, динӣ ва фарҳангӣ сабаби гуногунандешӣ ва ривочу равнақи равияву наҳзатҳои мухталифи фикрӣ дар минтақа гардид, ки бевосита ба ҷаҳонбинии динии мардум таъсири зиёд ворид намуда буд.

Агар Имоми Аъзамро дарки заруратҳои шадидаи ҷомеа аз илми калом ба фикр оварда бошад, пас, Имом Мотуриди ро зуҳури ақидаҳои бидъатиро ифротӣ ва ҷараёнҳои тундрав аз соҳати фикр ба майдони ақидаву илми калом кашонид. Имом Мотуридӣ бо пайравӣ аз низоми илми Имоми Аъзам, кӯшиш ба харҷ дода, бо бурҳону истидлол мактаби каломии Имоми Аъзам – Абуҳанифаро тавҷеҳи ақлӣ дода, ба он абзори ҷадиди илмӣ пӯшонид. Аз ин рӯ, ин мактаб ҳам ба муассиси он Имоми Аъзам ва ҳам ба шореху муфассири он Абумансури Мотуридӣ нисбат дода мешавад. То ба имрӯз ҳама муҳаққиқоне, ки дар бораи мутафаккир навиштаанд, ба мақоми таърихӣ ӯ таваҷҷӯҳи бештар доштанд, на ба кори воқеӣ ва шахсият. Масалан, номи ӯ ақсар вақт зикр карда мешавад, масалан, дар қатори чунин мутафаккирон, чун ал-Љуббай (ваф. 303 х./915-916), Абуҳошим (ваф. 321 х./933), ал-Қаъбӣ (ваф. 319 х./931) ва ал-Ашъарӣ (ваф. 324 х./935-936) ва таъкид шудааст, ки ӯ яке аз бузургтарин ақлҳои давраи аввали классикии асрҳои миёна ва саркардаи дуввумин мактаби фалсафӣ ва динии калом мебошад, ки садсолаҳо вучуд дошта то имрӯз барпой аст. Дар айни замон, таълимоти воқеии Мотуридӣ то ҳол қисман омӯхта шуда, танҳо рӯчу иҷмолий ва наҷрияҳои иттилоотӣ тасаввуроти пурраро дар бораи таълимоти ӯ ва ғояҳои мактаби каломии ӯ ро намедиҳанд. [3.3]

Тавре маълум аст, дар натиҷаи рушду густириши ислом дар манотиқи бузурги таърихӣ-фарҳангии Осиё ва Африқо ҷомеаҳои минтақавии исломӣ ба вучуд омада ташаккул ёфтанд. Тамаддунҳои қадимае, ки ба ҷомеаи исломӣ ворид мегардиданд, ба дини ислом тасаввурот, урфу одати ҳуқуқӣ, анъана ва фарҳанги худро интиқол дода, боиси мувофиқ гардидани ин манотик ба ҷаҳони ислом шуданд. Ин буд, ки дар манотиқи гуногуни тамаддуни фароҳи исломӣ хусусиятҳои минтақавии хос ба вучуд омад. Раванди «муқаддас» соҳтани анъаноти маҳаллий ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар ислом ва ба дини «худӣ» табдил додани он бо раванди ташаккули табақаҳои минтақавии нуҳбаҳои динӣ ва ба вучуд омадани марказҳои маҳаллии маънавий вобаста аст. [4.4, 127]

Забони модарии Мотуридӣ тоҷикӣ-форсӣ буд, аммо ӯ забони арабиро низ хеле аъло медонист. Чун зодаву парвардаи сарзамини Мовароуннаҳр ва Хуросони бузург, ӯ аз тоҷик будани худ ифтиҳор дошт ва осору таълифоти худро барои ҳамватанони хеш ва пайравони мазҳаби ҳанафӣ навишта буд. Инро мо дар забон ва услуби «Китоб ат-Тавҳид» хеле хуб дармеёбем. Он ба шарҳи усули ақоид ва радди адиллаи муҳолифин баҳшида шуда, бори аввал дар соли 1970 бо муқаддима, поварақӣ ва тасҳеҳи Фатҳуллоҳи Хулайф, устои фалсафаи исломии Донишгоҳи Искандарияи Миср дар Бейрут ба ҷоп расидааст. Аз мазмунун ва мундариҷаи китоб ҳувайдост, ки мутафаккир далелҳои муҳолифин-мақус ва қавли фасоди онҳо, даҳрия ва байни фасоди онҳо, қавли сумания (бутпарастон) ва баъни фасди онҳо, санавиён ва қавли фасоди онҳоро сабт ва даъвои онҳоро рад кардааст.

Мотуридӣ дар охири асри IX дар мадрасаи Самарқанд Ал-Аъзӣ таҳсил кардааст, ки дар он мутафаккирони барҷастаи замонаш -Абубакри Љузҷонӣ ва Насри Балхӣ дарс мегуфтанд. Масалан, қонунҳои мусулмонони ҳанафӣ ва каломро Мотуридӣ дар назди Наср ибни Яҳиёи Балхӣ таҳсил кардаанд. Сарчашмаҳо дар мавриди устодони ӯ, аз ҷумла Имом Абунасри Иъзӣ ёдовар шуда мегӯянд, ки ӯ дар синни 20-солагӣ ба мақоми раёсати илмӣ ва тадрис расида, китобе дар радди

акидаҳои муътазила ва начқория таълиф намуда ва дар замони ҳукмронии Наср ибни Аҳмад дар Туркистон ба шаҳодат расидааст. Ӯ чихил нафар шогирдоне чун Имом Мотуридиро тарбият кардааст. Нақши Мотуридӣ дар фарҳанги исломӣ бо он муайян мегардад, ки ӯ дар паҳн ва ҷойгузин шудани мактабу мазҳаби Имоми Аъзам Абӯханифа дар Мовароуннахру Хуросон сахми бориз дошта каломи ҳанафиро бо як шуқуҳу шаҳомат ва тафаккури амиқу ҷўяндаи хеш раванк додааст. [2.19]

Дар сарчашмаҳо аз устодони дигари Мотуридӣ - Абубакр Аҳмади Ҷузҷонӣ ва Абусулаймони Ҷузҷонӣ, ки дар назди Имом Муҳаммади Шайбонӣ ва ӯ назди Имоми Аъзам Абӯханифа таълим гирифтааст, ривоят кардаанд. Ба ин тарик, санади илмии Абумансури Мотуридӣ ба воситаи се тан аз олимони бузург: Абубакри Ҷузҷонӣ, Абусулаймони Ҷузҷонӣ ба шогирдии Имоми Аъзам ва Имом Муҳаммади Шайбонӣ мерасад.

Дар навбати худ Нусайр ибни Яҳё (ваф.268 ҳ./881-2м.) ва Муҳаммад ибни Муқотили Розиро (ваф. соли 248 ҳ./862-3м.) аз устодони Имом Мотуридӣ номиданд. Муҳаммад ибни Муқотили Розӣ бевосита шогирди Имом Муҳаммади Шайбонӣ, ки шогирди Имоми Аъзам аст ва зиндагиномаи Имом Мотуридӣ ба воситаи ду тан ба Имоми Аъзам мепайвандад. Ӯ дар муддати кўтоҳ илмҳои замонаи худро аз бар карда, дорои обрўю эътибор ва мақоми хоссаи илмӣ мегардад. Ӯ дар ибтидо дар илми фикҳ ва баъдан дар илми калом аз саромадони асри хеш мегардад.

Дар бораи Абубакри Ҷузҷонӣ ва шогирдонаш Абунаسر ал Ийёдӣ ва Абумансур Мотуридӣ маълум аст, ки онҳо ба ақлгарой номвар буданд. Бо вучуди истифода аз ақлгарой, вале бархилофи Абулҳасани Ашъарӣ, Мотуридӣ аз пайравони эътизол набуда, онро мавриди интиқод қарор додааст. Ибни Яҳё дар бораи гуруҳи уламои Самарқанд бо номи «аҳли сунна ва ҷамоъа» маълумот медиҳад, ки онро ба ду гуруҳ - ал Ҷузҷония ва ал Ийёдия тақсим кардан мумкин аст. Дар Бухоро онҳо пайравони Абухафс ва дар Балх пайравони Нусайр (ваф. сс. 881-882) будаанд. Абумансур

намояндаи насли аввали ал-ҷузҷония буда аз Абубакр ва Абунаسر Ийёдӣ таълим гирифтааст. Ӯ адабро аз Абуавсаҷ Тавба ибни Кутайба ал Хучаймӣ ан Нахвиӣ Арабӣ меомўзад. Мотуридӣ хеле ба таври гуногунҷабҳа инкишоф ёфта, аз як тараф тарвиҷгари китобҳои аш - Шайбонӣ буда тўли тамоми умраш онҳоро таълим додааст, аз тарафи дигар донишманди таълимоти илоҳиётшиносии макотиби зиёде (маърифат ул мазоҳиб) буда, таълимоти худро дар асоси фикҳи ҳанафӣ таълиф ва илоҳиётшиносии мотуридияро таҳия менамояд. [4. 127]

Имом Мотуридӣ на танҳо дорои донишу маърифати комил, балки хушахлоқ низ будааст. Дар ин бора Абутоҳир Хочаи Самарқандӣ дар «Самария дар баёни авсофи табиӣ ва мазороти Самарқанд» зикр намудааст, ки «Ҳазрати Шайхро дар қарияи Мотурид боғе буд. Аксари ниҳоли онро худ мешинониданд. Дар «Ҳайрату-л-фуқаҳо» овардааст, ки ходим каланд мезад ва Шайх тоқ мешинониданд. Овози бонги намоз баланд шуд, Шайх хост ниҳол гузорад ва ба масҷид равад, вале аз барои шинондани тоқ каме таъхир намуд. Баъд аз соле подшоҳ ба ҳар боғе андозро зиёд кард. Ҳазрати Шайх гуфт: «Ин бидъат аз шумии он таъхир аст, ки ман аз барои тоқ дар кори намоз кардам». Ин мегуфту дастори муборак бар замин мезаду мегирист».

Мавқеи иҷтимоии Мотуридиро муҳити ӯ, ки аз ҳамфикрӣ бо чунин мутафаккирони Самарқанд, монанди Абубакр ибни Исмоил ал Фақеҳ ас Самарқандӣ, Абулҳасан ал Фарраъ ва Абунаسر ибни Иброҳим ташкил медоданд, муайян карда аст. Усули асосии фаъолияти ин гуруҳро хоксории шахсӣ, мавқеии қавии ахлоқӣ, ҳифзи манфиати ҷомеаи худ дар назди ҳокимон ташкил медод. Онҳо дорои ахлоқ ва рафтори хоси зоҳидона буда, ҳамеша пиёда ба намози ҷумъа мерафтанд, дар назди омма бе ридоъ ва тайласон мегаштанд, аз иҷрои корҳои миёнаравӣ ба ивази пул даст мекашиданд. [5.В 2776]

Дар асри X дар ҷомеаи мусулмонон дигаргуниҳои бузурги сиёсӣ ба амал омаданд. Мотуридӣ ҳеч гоҳ фурсатро аз даст навода, дар назди издиҳомии бузурги мар-

дум суханронӣ мекард. Доштани истеъдо-ди барчааста ҳамчун суханвар, хотираи оличаноб ва бағочи бузурги далелҳои боэтимод, ўро ҳамеша дар баҳсҳои доғи чамбиятӣ ғолиб мекард. Инчунин ў таҷрибаи бои омузгорӣ дошта мудард дароз дар мадраса таълим дод. Аз асосҳои илмҳои даврони худ комилан бохабар буда ўро бештар аз ҳама масоили ахлоқ, камолоти ахлоқӣ ва маънавии инсон, ҳуқуқшиносӣ, масоили онтологӣ ва гносеологӣ машғул мекарданд. Мотуридӣ бо маҳорати зиёд ақидаҳои Абуханифаро дар соҳаи қонун ва эътиқод таблиғу тарвиҷ мекард ва дар ин роҳ мактаби худро бо принцип ва ғояҳои Имоми Аъзам асос дода аст. [6.149]

Абумансур Мотуридӣ соли 944 вафот карда аст. Ўро дар қабристонии Чокардизи Самарқанд ба хок супурданд, ки тибқи ривоят зиёда аз се ҳазор нафар олимони дин дар он ҷо дафн карда шудаанд. Дар болои қабри ў мақбара сохта шуда буд, ки дар солҳои 30-юми асри ХХ хароб шудааст. Дар соли 2000, ба муносибати 1130-умин солгарди таваллуди мутафаккири бузурги ҷаҳони ислом, дар ҷои мақбараи тахрибшуда, аз рӯи лоиҳаи меъмории узбек Р.Салахутдинов ва Э.Нуруллаев маҷмааи меъмории сохта шуд, ки дар маркази он мақбараи нав мавҷуд аст. Суханони мутафаккир дар санги қабри мармари сафед кандакорӣ карда шудаанд.

Манбаъҳои дастрас чанд ному насаби шогирдонии ўро ном мебаранд, ки аз ҷумла Абулқосим Исҳоқ ибни Муҳаммад ибни Исмоил ал-Ҳаким ас-Самарқандӣ (342 х./ 951 ё 342 х./954), Алӣ ибни Саид Абулҳасан ар-Рустуғфонӣ (345 х./956), Абу Муҳаммад Абдулқарим ибни Мӯсо ибни Исо ал-Паздавӣ (390 х./1000), Абу Аҳмад ал-Иёзи Фаҳрулислом Паздавӣ (ваф.1089), Абулюср Муҳаммад ал-Паздавӣ (ваф. 1100), Абулмуъин Насафӣ (ваф.1114), Начмуддин Умари Насафӣ (ваф. 1142), ривочдиҳандагони усули илмии каломи «мотуридия» дар Мовароуннаҳр мебошанд. [7.56]

Як қатор пайравони Мотуридио, ки аз асри 12 то имрӯз дар рушди таълимоти мутафаккир сахм гузоштаанд, махсус қайд кардан лозим аст, номавартарини онҳо Исмоил ибни Адии Толиқонӣ

(ваф.1145), Қозӣ Зоҳируддин (ваф.1145), Маҳмуд ибни Зайд Ломишӣ (ваф.1145), Аҳмад ибни Абулюср Паздавӣ (ваф.1147), Алоуддини Самарқандӣ, Нуруддин Собунӣ (ваф.1184), Ҷамолуддин Ғазнавӣ (ваф. 1196), Шамсу-л-аимма Кордорӣ (ваф. 1244), Начмуддин Носир Яланкалич (ваф. 1254), Шаҳобуддин Тӯрпуштӣ (ваф.1262), Бурҳониддин Насафӣ (ваф.1287), Абдуллоҳ ибн Аҳмад (ваф.1310), Убайдуллоҳ ибн Масъуд Маҳбубӣ (ваф.1346), Акмалуддин Бабартӣ (ваф.1384), Ҷамолуддин Кунавӣ (ваф.1369), Саъдуддин Тафтазонӣ (ваф.1390), Камол ибн Хумам (ваф.1456), Мавло Ҳазирбек (ваф.1458), Шамсуддин Хаёли (ваф.1465), Мулло Хисрав (ваф. 1480), Муслиҳуддин Касталӣ (ваф.1495), Ҷалолуддин Давонӣ (ваф.1502), Камолуддин Каракамол (ваф.1514), Ибн Камолпошшо (ваф.1533), Мулло Алӣ Қорӣ (ваф.1605), Камолуддин Баёзӣ (ваф.1685), Мулло Абдулҳаким Сиёлкутӣ (ваф.1685), Муҳаммадзоҳид Кавсарӣ (ваф.1851) мебошанд.

Абумансур Мотуридӣ осори зиёдеро дар соҳаи фикҳ, фалсафа, ахлоқ, схоластика ва ғ. боқӣ гузоштааст. Қосим ибни Қутлубуғо ал-Ҳанафӣ (1399-1474) дар бораи китобҳои «ат-Тавҳид», «ал-Мақолат», «Радд ботил адилла ли ал-Қаъбӣ», «Китоб радд таҳзиб ал-ҷадал ли ал-Қаъбӣ», «Баён ваҳм ал-муътазила», «Китоб радд ал-усул ал-ҳамса ли Абумуҳаммад ал-Баҳилӣ», «Китоби раддӣ ваид ал-фуссақ ли ал-Қаъбӣ», «Китоб радд ал-имом ли баъз ар-равофиз», «Китоби ар-рад ала ал-қарамита», «Китоби маъҳаз аш-шареъ», «Таъвилат ал-Қуръон» ва «Ҷадал» маълумот дода аст. [7.172]

Мазҳабе, ки онро Абуханифа дар пояҳои таълимоташ таъсис дод, асосан бо каломи Мотуридӣ мансуб доништа шуда аст. Мутаносибан, ҳанафия танҳо дар соҳаи фикҳ пешсаф буда дар соҳаи эътиқод номи мотуридийн маъруф шудааст. Мотуридӣ, ки тарзи оғоз ва шаклдиҳии афкори Абуханифаро ба танзим дароварда, онро ба қоидаҳои эътибории умумӣ мубаддал кард, ба таври ҳақиқӣ имоми тамоми ҳанафийн дар соҳаи эътиқод шинохта шуда, яке аз ду пешвои аҳли суннат ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр, дар макони интишори

равияи ханафия мавзӯҳои эътиқод асосан аз нигоҳи Имом Мотуридӣ (ваф.333/944) шакл гирифтааст. [9.145] Мотуридӣ ба маърифатуллоҳ ҳамчун ҳадафи асосии усули ирфонии худ аҳамият дода аст. Дар ин самт, Мотуридӣ мутобиқи ақидаи Аҳли Суннат, ки аз Абу Ҳанифа сарчашма мегирад, эътиқоди ҳақиқӣ ва фаҳмиши амалии динии одамро фарқ мекунад.

Сабаби дар ҷуғрофияи васеъ пазируфта шудани андешаҳои Мотуридӣ усули пешгузоштаи ӯ буд. Зеро ӯ аввалин шуда масоили муҳиму мубрамро баррасӣ карда кӯшиши ҳал кардани онҳоро бо истифода аз далелҳои оқилона ва воқеӣ ба қор мебарад. Ҷолибтарин ҷанбаи каломии Мотуридӣ он аст, ки ӯ усули созишро байни ақл ва эътиқод, бо истифодаи ақл ва трансценденсия, дар мувофиқа бо динро ба миён гузоштааст. Зеро дар низоми ӯ иттиҳоди ақл ва ваҳй вучуд дорад.

Мотуридӣ нисбат ба ашъарийя бештар ба хирад таъя мекунад. Ӯ дар тавзеҳи тавҳид ба таври возеҳ изҳор дошт, ки ду принсипе, ки динро мустаҳкам карда метавонад, ақл ва эътиқод мебошанд. Зеро, ба гуфтаи ӯ, ваҳй низ манбаи дониши динӣ буда, оид ба масъалаи мавҷудияти Худо, баъзе сифатҳо ва зарурати имонро маълумоти воқеӣ медиҳад. Мувофиқи ин, мутафаккир ба тафаккури оқилонаи фард аҳамияти калон дода, инъикос ва арзёбии бохирадонаи падидахоро сарчашмаи илм меҳисобад. Вай бартарии ақдро нисбат ба манбаъҳои дигари иттилоот эътироф карда, онро на танҳо манбаи иттилоот, балки нозири (ҳакам) манбаъҳои иттилоот меҳисобад. Мотуридӣ имонро офарида меҳисобад. Бо тавачҷуҳ ба ин ки ҳақиқати имонро тасдиқи қалбӣ медонад, ӯ эътиқод дорад, ки имон ҳақиқати басит ва доимӣ буда, зиёд ва кам намешавад. Ба қавли вай, агар инсоне имон оварад, пас аз имон овардан, бо итоат имони ӯ афзоиш нахоҳад ёфт. Бо содир кардани гуноҳ имони фард коҳиш намеёбад. Ӯ ислом ва имонро ҳақиқати воҳиде доништа муътақид аст, ки имон ҳамон ислом аст ва тафовут танҳо дар арзиш ва бори сиёсии мафҳуми «ислом» мебошад. Бинобар ин вақте куффор назди Паямбар омада, имон оварданд, чун

ислом бори сиёсӣ дошт, онҳо аз изҳори ислом даст кашиданд, аммо аз изҳори имон не.

Андешаҳои каломӣ ва фалсафаи динии Абумансури Мотуридӣ ба андешаҳои Абулҳасани Ашъарӣ хеле наздиканд, зеро ҳар ду мутафаккир онҳоро ҷавобан бар зидди муътазила офаридаанд. Фарқи ин ду мактаб пеш аз ҳама дар масъалаи «ҳастии Худо» ба назар мерасад, ки дар ин маврид Мотуридӣ ақдро дар баробари истифода аз ваҳй иҷозат медиҳад, дар ҳоле, ки дар фаҳмиши сирри амри Худованд дарки инсон очиз аст. Дар айни ҳол Мотуридӣ дар ақлгарой, масъалаи қазову қадар ва иродаи Худо мавқеи васатири ишғол карда ба ифрот намеравад. Бархилофи манъ кардани муҳокимаи ин масъала аз ҷониби ашъарийён ва ба андешаи муътазилийён, танҳо қори хайрро бо раъи худ анҷом додани Худо, Мотуридӣ мегуяд, ки Худованд аз раъи раъи худ амал карда дар мавриди аъмоли худ ба қасе машварат наменамояд ва он чизеро, ки хоҳад, мекунад. [10.15]

Мотуридӣ дар масъалаи Қуръон чунин меҳисобад, ки он халқшуда набуда танҳо ранге, ки бо он навишта шуда воқоъае, ки дар он сабт гардидааст, халқшуда мебошанд. Сарчашмаи Қуръон худи Худованд аст, ки калом нашошта, Қуръон худ каломии ӯст.

Масъалаи сифоти худовандро Мотуридӣ ба шахсияти ӯ мансуб наметонанд. Яъне мафҳуми шахсият - зот ва хислат - сифот барои ӯ ягона нест. Мотуридӣ сифотро аз зоти Худованд ҷудо намекунад ва онҳоро ба ду навъ ҷудо мекунад - сифоти зотия ва сифоти субутия. Ба сифоти зотии Худованд ӯ шаш сифотро мансуб медонад - вучуд, қидам, бақо, ваҳдоният, муҳолифат-ул-ҳаводис ва қиёмун би нафсиҳӣ.

Ба сифоти субутия ӯ ҳашт сифотро дохил мекунад: ҳаёт, илм, саъй, басар, ирода, қудрат, қалам, таквин. Таквин боз ҷаҳор сифоти дигарро таҷассум менамояд: эҳё-қудрати зинда кардан, имат-қудрати миронидан, тахлиқ-қудрати халқ кардан, тарзиқ-қудрати пурнеъмат кардан. Дар мавриди ҳукм кардан оид ба амали бад ё нек, агар ақл дар ҳолати интиҳоб дар монад, бояд ҳукми охири эътиқодан аз Қуръон гирифта шавад. Зе-

ро ақл ба таври мутлақ оид ба ҷавҳари аъмоли ҳалолу ҳаром, ки онро Худо муайян кардааст, ҳукм карда наметавонад. Дар ҳоле, ки ашъариён ҳатто имконпазирӣ ҳукм кардани инсон дар ин бораро рад менамоянд. Дар ин бора Мотуридӣ дар «ат-Тавҳид» чунин иброз медорад, ки шахсони имкониятҳои ақлро радкунанда мавқеи худро дар асоси кори ақл ташаққуқ додаанд.

Ба андешаи Мотуридӣ Худо инсонро ба сурату масали худ халқ карда аст. Ба ақидаи ӯ инсон аз ду чизи мухталиф - қолаби тани хокӣ ва рӯҳи раббонӣ иборат мебошад. Масъалаи руъяти худовандро Мотуридӣ қабул дорад ва чунин мепиндорад, ки танҳо солеҳин, ки аъмоли нек доранд, имкони дидани Худоро дар бихишт доранд, аммо тафсилоти ин падидаро шарҳ намедихад ва ба оятҳои 22-23-и сураи Қиёмат истинод менамояд, ки гуфта мешавад: «Дар он рӯз (як пора) рӯйҳо тоза мебошанд, ки ба сӯи Парвардигори худ назаркунандаанд».

Мотуридӣ дар масъалаи имон наздиктар ба ҷабриён буда, назарияи касбро мепазирад ва мешуморад, ки Аллоҳ танҳо он аъмолро татбиқ менамояд, ки аз ҷониби инсон ихтиёр шуда бошад. Яъне, инсон худ мукаллафи аъмол аст, аммо ин аъмолро инсон бо хости Худо татбиқ менамояд.

Мотуридӣ дар масъалаи маърифати олам шарҳи мухтасаре аз андешаҳои мухталифи замони худро оварда, манбаъҳои дониш ва роҳҳои маърифатро аз тариқи шарҳи ақоиди макотиб ва фирқаи мазҳабҳои мухталиф баён мекунад. Бо роҳи баҳси фалсафӣ ӯ хато будани афкори радкунандагони аёнӣ ашъро исбот карда, бо киноя аз онҳо мепурсад, ки «Оё медонед, ки чӣ чизро инкор мекунад?», Агар бигӯянд: «На», инкори онҳо рафъ шудааст. Вале агар посух мусбат бошад, онҳо инкори худро пазируфта кардаанд.

Мотуридӣ ақлро муҳимтарин манбаъи маърифат номида онро роҳкушои илми ҳақиқӣ номидааст. Аммо дар ҳолати мағшушӣ, торикӣ ва печидагии ақл ба инсон ваҳӣ илоҳӣ зарур аст. Ба андешаи ӯ, ҳар касе зарурати ҳидояти илоҳиро аз тариқи ваҳӣ инкор сохта, даъвои ақлгароӣ кунад, бешак ба ӯҳдаи ақл вазифаи бузургро гузошта ба шакли

номаъкуле дар ҳақиқӣ ақл зулму рово доштааст. [11.93-95]

Мотуридӣ дар соҳаи калом аз услуби диалектикӣ-фалсафӣ истифода карда аст. Ба ақидаи ӯ, усули ақидаи динӣ аз ваҳӣ касб шуда, вазифаи ақл фаҳму идроки дурӯсти онҳо мебошад. Ба қавли мутафаккир, нақши ақлро сарфи назар кардан ғайриимкон аст. Мотуридӣ нокомилии эҳсосоти инсонро дарк карда, дар соҳаи дониш ба далелҳои ақл ва ривоятҳои афзалият медиҳад. Таърифи мафҳуми ақл, ки онро Мотуридӣ дар «Китоб ат-Таҳвид» додааст, аз таърифи классикии Арасту фарқ намекунад, яъне дар он мақоми ақл ҳамчун ҷудокунандаи он чизе, ки бояд муттаҳид шавад, тафсир карда мешавад. Ин намуди фаъолияти ақл тавассути тафаккур ва ба истилоҳ «назар» ба маънои «истифодаи ақл, корбурди ақл», амалӣ мешавад.

Азбаски самти ратсионалистӣ дар илоҳиёт меъёри ҳақиқати донишро аз Худо, эътибори китоби илоҳӣ нисбат ба ақл аст, дар он бояд аз рӯи мантиқ меъёрҳо ҷуста шаванд. Ақл қодир аст, ки ҳақиқатҳои ваҳиро пазирад. Дар заминаи ӯ дониши оқилона ва ваҳӣ, объективӣ ва субъективиро фарқ мекунад ва таносуби «ихтиёри оқилона - дониш - эътиқод» (назар - илм - эътиқод) муқаррар месозад. Ал-Киндӣ низ мегӯяд, ки итминон тавассути оромии рӯҳ «бо эътимоди қавӣ тавассути исбот» муайян карда мешавад. Ақл универсалӣ ва ягона аст - на комилан ба касе, балки ба ҳама одамон тааллуқ дорад. Ал-Ҷаббор ҳам ин мавқеъро тасдиқ мекунад.

Дар асри X илоҳиёти мусулмонӣ билохира аз фикҳ ҷудо шуд. Принсипи асосии амал дар фикҳ (ва бо он дар калом) иҷтиҳод мебошад. Маънои иҷтиҳод - ҷустуҷӯи далелҳо, роҳҳо ва усулҳои ҳалли масоили илоҳӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷониби фуқаҳо, талошҳои барои ташаққуқӣ як ҳукми мустақил дар масъалаи қонунгузорӣ мебошад. Вобаста аз мактаби муайяни фикҳ, яке аз се сатҳи иҷтиҳод эътироф карда мешавад:

а) салоҳияти пурраи қонунгузорӣ, ки амалан танҳо ба муассисони мактабҳои тааллуқ дорад;

б) салоҳияти нисбӣ, ки бояд дар дохили як мактаби муайян амал кунад;

в) як мақоми махсуси марбут ба таърифи қонун, ки нисбати парвандаи хусусӣ бе қарори муассисони мактабҳо гузошта шудааст, дахл дорад. [2.486] Инчунин, дар мактабҳои гуногун усулҳои хоси фикрронӣ дар дараҷаҳои гуногун истифода мешуданд:

1. Раъй (ба маънои «рӯъё, биниш») - усули «доварии шахсӣ». Он бо калимаҳои «гуфтам ...», «бовар дорам ...» муайян карда мешавад ва тафсири инфиродии манбаъ (Қуръон ё Ҳадис) ё касе аз мақомоти каломро ифода мекунад. Ин усул бо сабабҳои маълум дар истифодаи худ маҳдуд аст. Шахс барои расидан ба «бихишт» бояд дорои эътибори бебаҳси рӯҳонӣ ва обрӯву эътибори муайян, нерӯи азими равонӣ ва қобилияти «аз дилу ҷон хондан» дошта бошад.

2. Қиёс (айнан «намуна барои муқоиса, силлогизм») - ҳулоса бо қиёс ё ақидаи баҳсомез дар асоси мантиқи аристотелӣ ё қоидаҳое, ки аз мафҳумҳои умумӣ бароварда шудаанд. Дар фикр пешомадҳоро муқоиса мекунанд, сабаб ва ангеҷаҳоро таҳлил мекунанд ва дар асоси онҳо қарор қабул мекунанд. Қарорҳо дар робита бо таърих, бо таҳлили тамоми маҷмӯи падидаҳои марбути ин ҳодиса ҳукм бароварда мешавад. Дар калом ин ду усули номбаршуда маъмулан бештар истифода мешуданд.

3. Иҷмоъ ин ҳамоҳангии андешаи ақсарият, ки онро на ҳама ва дар вақти муайян қабул карданд, мебошад. Он андешаи яқдилонаи олимони (мучтаҳидони) як давраро дар бораи ягон саволоти илоҳӣ дар назар дорад, ки дар Қуръон ва Суннат ҷавоби возеҳе вучуд надорад. Мушкилоте, ки вобаста ба татбиқи ин усул ба миён меояд, он аст, ки оё иҷмоъ метавонад Қуръонро бекор кунад, агар наслҳои баъдӣ бо қарори иҷмоъ кор кунанд.

4. Иснод - усули «ҳукми анъанавӣ». Он риояи қатъии ҳарфи манбаъро дар назар дошта, ба таври васеъ паҳн шуда аст, аммо танҳо дар сурате амалӣ мешавад, ки агар шахси аз он истифодабаранда «ичоза» дошта бошад, яъне шаҳодати устод оид ба варзида будани шахс, бидуни таҳриф ва камбудихоро дошта ҳақ дорад, ки дониши анъанавиро минбаъд интиқол диҳад. Ичоза бо мӯҳри шахсии муаллим тасдиқ карда шуда, дар худ тамоми занҷираи муаллимонро ифода кунад ва аз

ибтидо ба ягон мақоми эътирофшуда, ё ба худи пайғамбар Муҳаммад бирасад. [12.46]

Ҳамин тавр, муҳите, ки дар он Имом Мотуридӣ тарбия ёфтааст, замоне буд, ки бо динҳои ғайриисломӣ мубориза мебуд. Муҳите, ки дар он Имом Ашъарӣ ба воҷ расидааст, бештар ҳамчун минтақае ба ҳисоб меравад, ки дар он мазҳабҳои исломии эътиқодӣ шадидан паҳну интишор мешаванд. Аз ин сабаб, Мотуридӣ бештар ба динҳо ва эътиқодоти ғайриисломӣ тамаркуз мекард. Мотуридӣ динҳои ғайриисломиро ба ду қисм ҷудо карда аст. Аввалан, инҳо дини яҳудӣ ва насронӣ, дорои китобҳои Таврот, Забур ва Инҷил мебошанд, ки онҳоро «Аҳли китоб» меноманд. Тибқи гуфтаи Мотуридӣ, истилоҳи «Аҳли китоб» на ҳама диндоронро дар назар дорад, ки ягон китоби мазҳабии аз ҷониби мардум чун муқаддас пазируфташударо доранд, аммо онҳоеро дар назар дорад, ки дар баробари ин бо низоми нубувват ошно ҳастанд ва ба анъанавӣ ваҳдат шомиланд.

Ҳангоме ки Мотуридӣ динҳо ва эътиқодоти ғайриисломиро баррасӣ мекунад, нуқтаи асосии арзёбии ӯ - хусусияти дини тавҳидро доштани дини дуруст мебошад. Зеро ба гуфтаи Мотуридӣ, ҳамаи паёмбарон маълумот ва арзишҳои қаблии диниро тасдиқ кардаанд, зеро онҳо ба ин дини ягона мансубанд. [13.249-250] Аммо бо гузашти вақт, мардум аз ин дин ва аз эътиқоди ваҳдат дур шуданд. Аллоҳ дар замонҳои гуногун пайғамбарони гуногун фиристонд, то ки дини фосидшударо ба асли худ баргардонад ва эътиқоди ваҳдатро барқарор кунад. Мутаносибан, ҳама пайғамбарон, аз ҷумла Муҳаммад, як динро таблиғ мекарданд. Ба ин маъно, онҳо мардумро даъват кардаанд, ки танҳо ба Аллоҳ эътиқод кунанд ва ибодат ба ӯро хос созанд ва ба ҳеч кас, ғайр аз ӯ, сачда накунанд. Ҳангоми таъсиси принципҳои асосии эътиқоди исломӣ, Имом Мотуридӣ ва пайравонаш мутобиқи мавзӯ ва принципҳои асосии Қуръон арзёбиҳо кардаанд. Дар ин самт, онҳо таърифи эътиқодро дар асоси муҳлис ва тасдиқ бо қалб қабул карда талош кардаанд, ки фаҳмиши диние созанд, ки бо муҳити иҷтимоӣ ва воқеият мувофиқ бошад. Дине, ки бояд риоя карда шавад, ягона аст. Ин дин пок аст, ба мис-

ли борони осмонӣ. Гарчанде ки борон аз осмон тоза ва ширин меборад, ранг ва маззаи об дар натиҷаи омехтан бо моддаҳо ва минералҳои гуногуни рӯи замин тағйир меёбад. Мувофиқи ин, як қисми об шӯр, баъзеаш талх ва дигараш ширин аст. Ин аз он сабаб аст, ки маъданҳои заминӣ бо ранг ва бӯйҳо фарқ мекунад. Аммо, пеш аз он, ки борон аз осмон ба замин расад, тоза ва ширин аст. Оби манфиатбахш ҳам ширин аст. Ба ин монанд, дине, ки истифода мешавад, ягона аст. Динҳои дигар мазҳабҳои ҳастанд, ки онҳоро истифода бурдан мумкин нест, ба монанди обҳои шӯр ва талх» [14.415]. Мувофиқи ин маълумотҳо дида мешавад, ки Мотуридӣ принципҳои асосии аҳли суннатро ташаққул дода, комилан дар манфиати нос амал карда, системаи эътиқодно мутобиқи қоидаҳои умуми эътибори нос ташаққул медиҳад.

Мотуридӣ ба масоили ахлоқ ва одоб, сифоти зебои ботиниву зоҳирӣ «Панднома»-ашро бахшида аст, ки ба қавли Брокелман «Китоб дар боби насиҳат» [13.23] - аз осори аслии Мотуридӣ буда, Бассом Абдулваҳҳоби Чобӣ онро дар муқаддимаи «ал-Масоилу-л-хилофия байна-л-ашъария ва-л-мотуридия» аз ҷумлаи таълифоти тоҷикии мутафаккир шуморида, онро бо номҳои «Васоё», «Муноҷот» ва ё «Фавоид» ёд кардааст. [14.22]

Андешаҳои ахлоқии Мотуридӣ дар атрофи як меҳвар - беҳтар намудани ҷомеа ва аз тариқи камоли маънавии султон ва аъзоёни ҷомеа, расидан ба ахлоқи олии руҳонӣ мечарханд. Дар ин росто ӯ маъноӣ саодатро, ки аз мафҳумҳои калидии таълимоти ахлоқии ӯ ба ҳисоб меравад, хеле гуногунҷабҳаву рангин шарҳ медиҳад ва дар ин роҳ бо андешаҳои роиҷи замонаш бахсу мунозираҳои илмӣ менамояд. Мазмун ва муҳтавои хеле пешқадами ахлоқи Мотуридӣ иборат аз эътимод ба қувваҳои неки маънавии инсон ва таъзиби он мебошад. Ба қавли ӯ, инсон дорои ахлоқ ва қувваҳои неки буда, бояд ҳамеша ба фазилатҳои неки инсонӣ рӯй биёрад, то ин ки аз тариқи онҳо такмил ёфта, тӯшаи охиратро омода созад. Яъне, барои ӯ мазмун ва муҳтавои ҳаёти заминии инсон, ки бо дасти худӣ ӯ ташкил мешавад, муҳим аст.

Ҳамин тавр, Имом Абумансури Мотуридӣ яке аз нахустин мутафаккирон ба

ҳисоб меравад, ки ба илоҳиётшиносӣ ва мутолиаи калом пардохта мактаби мустақил ва расмӣ илмӣ каломро бунён гузошта аст. Ӯ дар дифоъ аз суннати Пайғамбар, тарвиҷ ва таблиғи низоми мазҳабии Имоми Аъзам Абуҳанифа, ба муқобили фирқаи равияҳои бидъатгузори замони худ баромада, бо онҳо радду бадали ошкоро менамояд. Вай дар ин самт рисолаҳои зиёде таълиф намуда дар онҳо таъвилӣ Куръон, радду бадали фирқаҳо, ахбор, ахлоқ ва ғайраро мавриди тафаккур қарор дода аст. Саҳми барҷастаи ӯ дар рушди андешаи динӣ-фалсафии Мовароуннаҳру Хуросон дар он аст, ки ӯ дар таълифоташ ворисияти афкорро таъмин намуда, бӯхтону тавҳин ва қачқабҳои оид ба таълимоти Абуҳанифа ҷой доштаро баргараф ва таълимоти ӯро инкишофу интишор диҳад. Ӯ пайвасти кӯшишҳои босамари худро сарфи он намуда аст, ки дар баробари пазируфтани ва донишҷӯи усулҳои тарҳрезии мутақаллимон, дар андешаҳои худ ҳадди эътидолро пайдо намуда, таълимоти суннатгароёнро бо ақлгароӣ алоқаманд ва ҳамроҳ созад.

Адабиёт

1. Корбен А. История философии ислама. - Тегеран. 1962. - С.145.
2. Шамолов А. Каломи Мовароуннаҳр. - Душанбе, 2013. - С.19.
3. Ниг.: Ульрих Рудольф. ал-Мотуриди и суннитская теология в Самарканде. Бриль. - Нью Йорк, Лейден, 1997 – С.131.– С.3.
4. Муминов А. Ханафитский мазҳаб в Центральной Азии. – Алмаата, 2015. - С.4.
5. Аҳмад ибни Мусо ибни Исо ибни Маъмуни ал Кошшӣ. Маҷмуъ ал-ҳаводис ва н-навозил. Дастхати Китобхонаи Сулаймони. - Туркия.- Ени Чами 547. В.-2776.
6. Шамсуддин ибни Муҳаммадшоҳ ал-Афғонӣ. Мотуридия. - С.241. 2 Ниг: Муҳаммад Саид ал-Афғонӣ. Шайх ал-ислом ансор. – С.149.
7. Якубов С. Учение Абу Мансура Мотуриди о бытии и познании. Диссер. К.ф.н. - Душанбе, 2017. – С.56.
8. Зайнуддин ибн Кутлубуга. Тадж ат-тароджим фи табакат ал-ханафийа. – Лейпциг, 1862. – С.172.
9. Рамазон Башарӣ. Фатих Курт. Аҳли Сунна: Аз Мотуридӣ то Аҳмад Ясавӣ.

10 Ализода А.А. Мотуризм// Исламский энциклопедический словарь. -М., Ансар, 2007.

11. Mâtürîdî, Kitabü't-Tevhid, nşr. Bekir Topalođlu-Muhammed Aruçi, İstanbul: İSAM Yayınları, 2003. - С.93-95.

12. Вольф М.Н. Средневековая арабская философия: мутазилитский калам. - Новосибирск. 2005. – С.46.

13. Насафӣ Абулмуин. Табсирату-ладилла фӣ усули-д-дин. Бо кӯшиши Хусайн Отой. – Анқара: Раёсати шууни динӣ, 1993. Ҷ.1. – С.249-250.

14. Брокелман. Таъриху-л-адаби-л-арабӣ. Ҷ.1У.- С.43//Али Абдулфаттоҳ ал-Мағрибӣ. Имому аҳли-с-сунна ва –л-ҷамоа Абӯмансур ал-Мотуридӣ ва ороху-л-каломия. - Қоҳира. Мактабату Ваҳба. 2009. – С.23.

15. Бассом Абдулвоҳиди Ҷобӣ. Ал-Масоилу-л-хилофия байнал-ашоъирати ва-л-мотуридия. - С.22.

АБУМАНСУРИ МАТУРИДИ – К ВОПРОСУ О ЛИЧНОСТИ И ВОЗЗРЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЯ

Махмаджонова М.Т.

В статье рассматривается личность и творчество Абу Мансура Матуриди. Мухаммад ибн Мухаммад ибн Махмуд Мотуриди Ансари Самарканд Ханафи (ум. 333/944) родился в Мотуриде или Мотуриде, одном из сел недалеко от города Самарканда. Вклад Матуриди в развитие исламской мысли, по оценке А. Корбена, состоит в том, что он, наряду с Ашъари, распространившем свое учение в Багдаде и Басре, был еще одним мыслителем в решении проблем исламского калама, учение которого развивалось с суннитской позиции, на востоке исламского мира. Его ученики оценивали усилия ашаритов как препятствие на пути реформ и критиковали консерватизм и приспособляемость ашаритов. По мнению учеников Матуриди, поэты остановились на середине, а сами являются претендентами на новаторство и полное возрождение идеи тасаннун. Мыслитель обосновал механизм описания связи начала с «основанием» и «ветвью». Это позволило ему подтвердить связь между основным предложением и сформировать связь между общим и конкретным, предыдущим и последующим, происхождением и производ-

ным как единое отношение. Он объяснил соотношение скрытого и открытого суждения и приблизился к пониманию устройства внешнего мира и его познания.

Ключевые слова: Мотуриди, философия, калам, история философии, рационализм, разум, вера, интуиция, Самарканд, ханафизм, ислам, мотуризм, Ашъари, ашъаризм, муътазилитизм, конфессиональная борьба, Хорасан, Мавераннахр, исламская юриспруденция.

ABUMANSURI MATURIDI - A REFERENCE TO THE PERSONALITY AND THOUGHTS OF THE THINKER

Mahmadjonova M.T.

The article discusses the personality and opinion of Abu Mansur Maturidi. Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud Moturidi Ansari Samarkand Hanafi (d. 333/944) was born in Moturid or Moturit, one of the villages near the city of Samarkand in Central Asia. Maturidi's contribution to the development of Islamic thought, according to A. Korben's evaluation, is that he, along with Ash'ari, who spread his teachings in Baghdad and Basra, was another thinker in solving the problems of the Islamic word, whose teachings developed from a Sunni position, in the east of the Islamic world. Abu Mansur al-Moturidi appeared in Samarkand (d. 944).

His disciples evaluated the efforts of the Ash'arites as an obstacle to reform and criticized the conservatism and adaptability of the Ash'arites. According to the students of Maturidi, the poets stopped in the middle, and they themselves are the claimants of innovation and the complete revival of the idea of "tasannun". The thinker justified the mechanism of describing the relationship between the beginning and the "base" and "branch". This allowed him to confirm the relationship between the primary sentences and form the relationship between general and specific, previous and subsequent, origin and derivative as a single relationship. He explained the relationship between the hidden and the open judgment and approached the understanding of the structure of the external world and knowledge about it.

Key words: Moturidi, philosophy, kalam, history of philosophy, rationalism, intellect, spirit, revelation, Samarkand, Hanafizm, Islam, moturidism, Ash'ari, ash'arism, mu'tazilism, religious war, Khorasan, Maverannakhr, islamic fikh.

ҶОЙГОҲИ ИҶТИМОИИ ГУРӢҲҲОИ ЭТНИКӢ ВА ШУҒЛИ АҲОЛИИ АМОРАТИ БУХОРО ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ХОРИҶӢ

Самиев Б.Ҷ. – д.и.ф., профессор, мудири Шуббаи фалсафаи фарҳанги Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
E-mail: samiev.veshab@mail.ru;
Тел.: (+992) 918670143

Дар осори муҳаққиқони хориҷӣ ба омӯзиши ва баррасии масоили низоми иҷтимоӣ, аз ҷумла ҳайати аҳолӣ, тартиби табақабандии аҳолӣ, нуфус ва ҷойгоҳи гурӯҳҳои этникӣ дар таркиби аҳолии аморати Бухоро, шугли мардум ва ғайра мароқи хосса зоҳир карда шудааст.

Мувофиқи маълумоти онҳо дар асри XIX аҳолии аморати Бухоро тоҷикон, ўзбекҳо, қирғизҳо, арабҳо, эронӣҳо (форсҳо), яҳудиҳо ташиқил меоданд, аммо мардуми таҳҷойӣ, аз ҷама қадим, шаҳрдору фарҳангофари он тоҷикон маҳсуб меёфтанд. Теъдодашон тӯли чандин садсолаҳо аз дигар гурӯҳҳои этникии маскуншуда зиёда буд. Гурӯҳҳои этникии дигар бошанд, бо мурури замон, бо сабабҳои мухталиф ин минтақаро макони зисти худ интихоб карда, баробар бо тоҷикон қору амал намуданро оғоз бахшидаанд.

Аз ин рӯ, муаллиф дар мақолаи мазкур, дар асоси таъя ба корҳои таҳқиқотии донишмандони маъруф Н.Хаников, А.Вомберӣ ва О.Сухарева ҷиҳати ошкор намудани ҳақиқати таърихӣ кушидааст назарҳои онҳоро доир ба ин масъала равшан карда, саҳми тоҷиконро назар ба дигар гурӯҳҳои этникии аморати Бухоро дар рушди таҳаввули тамаддуни ҷаҳонӣ мушаххас намояд.

Калидвожаҳо: *ҷамъият, аморати Бухоро, сохтори иҷтимоӣ, ҳайати аҳолӣ, табақабандии аҳолӣ, нуфуз, гурӯҳҳои этникӣ, шугли аҳолӣ, мақоми иҷтимоӣ, нақшҳои иҷтимоӣ ва ғайра.*

Муаррихи шинохта Н.Хаников аз донишмандони маъруф ва шинохтае маҳсуб меёбад, ки дар тӯли фаъолияти таҳқиқотии худ ба омӯзиш ва пажӯҳиши

ҷанбаҳои ҷудоғонаи ҳаёти мардумони хонигарии Осиёи Миёна, аз ҷумла аморати Бухоро машғул гашта, китобҳои алоҳидае таълиф намудааст, ки асари «Тавсифи хонигарии Бухоро» яке аз бозёфтҳои илмӣ ӯ аст.

Мувофиқ ба мазмун ва мундариҷаи асар мавзӯҳои меҳварии он муайян кардани аҳолии таҳҷоии аморати Бухоро, нақш ва ҷойгоҳи гурӯҳҳои этникӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар, мушаххас нишон додани шугл ва хирфаҳои гурӯҳҳои этникӣ ва ғайра мебошад. Махсусан, дар асоси омӯзиши сарчашмаҳо ва осори илмӣ-таҳқиқотӣ мутмаъин мегардад, ки аҳолии таҳҷоии аморати Бухоро тоҷикон буданд, вале кай ба ин ҷо омадани онҳоро дақиқ муайян карда наметавонад. Аз ин рӯ, барои маълумоти дақиқ пайдо кардан оид ба ин мавзӯ ба китоби Наршаҳӣ таъя карда, дар асоси он чунин иттилоъ мегирад, ки вақти омадани тоҷикон аз Ғарб ба ин сарзамин, яъне водии Зарафшон як марзи нообод, қамишзор буда аст. Тоҷикон, ки мардуми кордида ва дар меҳнат обутобёфта буданд, аввалин маротиба ба коркард, обод кардани атрофи сохил, бунёди боғҳо пардохта, дар муддати на чандон тӯлонӣ ин мавзӯро ба як гулзор, шаҳри сабз ва ороста бо қасру кушкҳои боҳашамату дилрабо мубаддал гардониданд. Бинобар ин, ӯ тоҷиконро сокинони муқимии Бухоро меҳисобад ва саҳеҳ ҳам менигорад, ки тоҷикон бо вучуди дар фосилаи қарнҳо зеро фишору таъкиби аҷнабиён, қабоили туркони саҳронишин мондан, сарзамини худро тарк накарда, Бухоро ба як маркази илму фарҳанг, санъату ҳунар табдил доданд.

Ин далел тасдиқунандаи он андеша аст, ки назар ба дигар шахрҳои Осиёи Миёна дар Бухоро шумораи тоҷикон хеле зиёд буд ва шуғли асосии онҳоро тичорат ташкил меод. Аз сабаби он ки онҳо чангҷӯ, ғосиб, таҷовузгар набуданд, бинобар ин, ба санъати ҳарб камтар тавачҷуҳ зоҳир мекарданд ва беасос чангиданро бар худ раво намедиданд. Табиатан босабур, нармдил, таҳаммулгаро буданд, ки ин фазилатҳои баланди ахлоқӣ онҳоро аз дигар гурӯҳҳои этникии дар кишвар маскуният дошта, фарқ мекунонид.

Инчунин, чун пешгузаштагонӣ хеш дурӯғ ва дурӯғгӯиро сифати нописандида, бади инсонӣ мешумориданд. Зоҳиран, симои зебо, қомати баланд дошта, ранги пушашон сафед, муй ва чашмонашон сиёҳ, аммо дар интиҳоби либос тавачҷуҳ ба дигар мусулмонон мекарданд. Дар гуфтор, рафтор, муносибат, ҳаёти хонаводагӣ, қабул ва иззати меҳмонон назар ба ўзбекҳо дар бораи онҳо сухан гуфтан зиёдтар аст ба хулоса меояд муаррих.[12; 53-56]

Муҳаққиқи варзидаи маҷорӣ, Армениус Вомберӣ низ вобаста ба зарурати ҷойдошта, хусусан ба ҳайси забоншинос, барои муайян кардани наздикии забони хеш бо забон ва шеваҳои мардумони Осиёи Миёна ба ин сарзамин сафар кардааст. Баъди бозгашт ба ватан хотираҳо, мушоҳидаҳо ва мусоҳибаҳои худро бо мардуми ин сарзамин китобат карда, ба ӯ унвони «Саёҳати дарвешӣ дурӯғин дар хоноти Осиёи Миёна» - ро медиҳад.

Вомбери чун Н.Хаников дар мадди аввал аҳамияти хосса ба омӯзиш ва таҳқиқи ҳаёти аҳолии аморати Бухоро дода, дар заминаи мушоҳидаҳои бевоситаи хеш зикр менамояд, ки дар қатори мардуми таҳҷойии аморат - тоҷикон, инчунин дар ин кишвар гурӯҳҳои дигари этникӣ, ки теъдодашон камтар ба назар мерасад, аз ҷумла, ўзбекҳо, қирғизҳо, марвазиҳо, эронӣҳо, арабҳо, яҳудиҳо, ҳиндуҳо низ сукунат доштанд. Махсусан, муҳаққиқ дар бораи мардуми тоҷик, ки аз мардуми бумии ин минтақа мебошанд маълумоти боэътимод дода, қайд мекунад: тоҷикон дар тамоми Осиёи Миёна зиндагӣ мекунанд, аммо дар ҳеҷ ҷо

ададашон ба пой Бухоро намерасад. Ва танҳо дар ҳамин ҷост, ки метавонанд нисбат ба ватани аслии худ, яъне “Хуросон” бо камолӣ гурур идаои худро бар курсӣ биншонанд. Чунин изҳор мекунанд, ки сарҳадоти онҳо аз як тараф, ба Хутан ва Чин, аз самти марғиб, ба дарёи Хазар, аз тарафи чануб, ба Ҳиндустон муттасил аст. Аммо ҷойи таассуф аст, ки ин миллати таърихан қадим ва зиндагонии пурифтихори собиқ дошта, дар ниҳоят табоҷу фасод шуда аст. Бинобар онҳоро мардуми қадими Осиё фарз кунем, яқинан хувайдо мешавад, ки ин мардум дар асрҳои гузашта вазъияти бисёр ғамнокеро аз сар гузарондаанд. [4; 360]

Аз таҳлилу муқоисаи андешаҳои ҳам Н.Хаников ва ҳам А.Вомберӣ баръало рӯшан мешавад, ки мардуми бумӣ, шахрсоз, фарҳангофари Бухоро тоҷикон буда, нисбат ба дигар қавму гурӯҳҳои этникии хонигарӣ аз ҷиҳати маърифатнокӣ, ҳаёти хонаводагӣ, шуғл ва манбаи даромад нисбат ба дигар халқиятҳо ҷойгоҳи хоссаро ишғол менамуданд. Ҳарчанд таи қарнҳои охир бо сабабҳои ба сари қудрат омадан ва ҷангҳои паиҳами қабिलाҳои бодиянишин, сахроии турк шукӯҳу шаҳомат ва қудрати сиёсии онҳо аз даст рафт.

Муҳаққиқ дар мавриди ўзбекҳои Бухоро низ баҳои холисона дода, менависад, ки онҳо ба тоҷик ботинан пайвастигии наздике доштанд, дар Хива бошад, ба «сортҳо» (тоҷикони ба савдо машғул буда, забондонҳо) аз ҷиҳати қиёфа то ҳадде монанд буданд. Аммо ин наҷод таи чанд қарн аз дигар наҷодҳои соири хонот, хусусан, тоҷикон аз он ҷиҳат афзалият пайдо карданд, ки худи амир аз ўзбекҳои оли манғит буд, бинобар ин, маъмурини соҳаи ҳарбӣ ва сафи кушунро, ки низом ва оромии давлат аз онҳо вобастагӣ дошт, аз аҳли ин наҷод интиҳоб менамуд. [4; 459-460]

Воқеан, агар иллатҳои асосии дар маркази тоҷикнишин афзалият пайдо кардани гурӯҳҳои дигари этникӣ, аз ҷумла қабоиلى туркро таҳқиқ кунем маълум мешавад, ки он аз назму насақи идораи давлатии Сомониён маншаъ мегирад. Чунки подшоҳони Сомонӣ аз сабаби доштани фазилати баланди

инсонӣ, риоя кардани оини ҷавонмардӣ, таҳаммулгарой, риоя доштани принсипи баробарии иҷтимоӣ гурӯҳҳои этникии дигарро озор намедоданд. Баръакс ба онҳо муносибати нақӯ дошта, барояшон имконияти сазовор гаштан ба вазоифи гуногуни давлатӣ, аз ҷумла соҳаи ҳарбӣ, сафи кушунро муҳайё карда буданд. Бовар надоштанд, ки рӯзе мерасадунамояндагони ин гурӯҳҳои этникӣ, бавижа туркон қувват гирифта, сӯйикасд ба ҷони онҳо, хоки онҳо менамояд ва саҳифаи фоҷиаборро ба сараш бор карда, аз давлату сарват бенасибаш мегардонад. Чунин шеваи коргузори дар низоми давлатдории Сомониён билохир ба заволёбии давлат овард, аммо амиру хонҳои турктабор ин назму насақи Сомониёро барои худ як дарси намунавии омӯзишӣ пазируфтанд ва ин насақро дар низоми давлатдории худ роҳандозӣ накарданд. Дар тамоми вазоифи калидии давлатдорӣ, аз ҷумла дар сафи кушун - аз саркарда то аскарӣ каторӣ намояндагони қабоили туркро сафарбар менамуданд.

Тоҷикон бошанд, ҳамчун мардуми маърифатнок ба корҳои муншигӣ, мударрисӣ, имоматӣ, қозигӣ, қушбегӣ ва ғайра масъул мешуданд. [1, 2, 5] Аз ин рӯ, кудрати онҳо ва вазифаи ишғолкардашон дар амалинамоеи ҳадафи худ баҳри барқарор кардани давлати миллӣ ёрмандӣ намерасонид. Зеро, ҳамаи нерӯи низоми аморат зерӣ итоати амир буд.

Н.Хаников бошад, ўзбекҳоро дар хонигарии Бухоро на аз рӯи шумора, балки аз ҷиҳати ягонагии авлодӣ яке аз қабилаҳои пешомада меҳисобад. Аммо қайд мекунад, ки онҳо мисли қирғизҳо ба авлодҳои гуногун тақсим шуда буданд. Ба мисли: манғит, минг, юз, қирқ, унғ, унғачит, чилаир, сарай, қунғурот ва ғайра. [12; 57-60]

Муҳаққиқ баъд аз муайян кардани марзҳои саҳроии ин қабилаҳо дар муқосиса бо дигар мардумони маҳаллӣ, хусусан, тоҷикон менависад, ки ўзбекҳо аз ҷиҳати зоҳирӣ ба қабилаҳои муғул шабоҳат доштанд. Андомашон на он қадар зебо, қоматашон миёна, ранги муй ва ришашон зардина, мӯйи сиёҳ кам андар кам ба чашм мерасид. Дар тан ҷомаи беқасаб ва алоҷаи дӯхта ба бар

карда, дар сар кӯлоҳи бофта ва оро додаи худро мемонданд. Бисёриашон ҳатто кӯлоҳи бофта ва рангкардаро ба сар мегузоштанд, ки аз чиркинӣ, ранги сафеди он ба сиёҳ мубаддал шуда буд. Аз рӯйи вазъи зист, онҳо ҳаёти саҳронишиниро пеша мекарданд, ки ин тарзи интихоби зиндагӣ ба аҳолии муқимӣ, тоҷикон қобили қабул набуд. Баъзе хонаводаҳои ин қавм, ки ҳаёти шаҳрниниро қабул карданд, бо ҳаёти иҷтимоӣ ва хонаводагии тоҷикон то ҳаде монандӣ доштанд. Умуман саҳронишинон умри худро дар хаймаҳо гузарониданд, аз ин мавзъ ба он мавзъ кӯч баста, ба чорводорӣ машғул мешуданд. Яъне, шугли асосии онҳо чорводорӣ, чаронидани рамаи гусфанд ва савдои он буд. Ғизои асосии онҳо бошад, аз гӯшти гӯсфанд омода мешуд.

Инчунин, ба маълумоти дигари Н.Хаников қабоили саҳронишини турк дар овул расму анъанайи мусулмониро риоя намедоштанд, дар вақти муайян-гашта намозгузори намекарданд ё намоз намехонданд. Инро муаррих маҳз дар маскани зисти эшон мушоҳида кардааст. Чӣ тавре дар ин боб муаллиф итилоъ медихад, чун эшон ба шаҳр меомаданд, баъд ба адои намоз мепардохтанд. Дар муносибат ва одоби меҳмоннавозӣ бошад, ўзбекҳои муқимишуда бо тоҷикон наздикӣ доштанд (расму таомулро аз тоҷикон омӯхтанд - Б. Самиев), вале дар ҷангҷӯй ва кӯштор аз дигар мардумони Бухоро фарқ мекарданд. [12; 58-70]

Н.Хаников дар мавриди теъдоди форсҳо дар ҳайати таркиби иҷтимоии аморати Бухоро мароқ зоҳир карда, менависад, ки дар шаҳри Бухоро шумораашон зиёд буд. Онҳо, аслан баъд аз лашкаркашиҳои амир Шоҳмурод аз Марв ба Бухоро кӯчонида шудаанд. Махсусан, форсҳо аҳли саводу маърифат, корозмудаю соҳибтаҷриба буданд. Аз ин сабаб дар давраи амирони манғития намояндагони ин гурӯҳи этникӣ бештар ба вазифаҳои давлатӣ таъйин карда мешуданд. Амирон низ дар ҳалли бештари масоили давлатӣ ба онҳо така менамуданд ва тибқи машварату маслиҳати онҳо барои амалигардонии нақшаҳо камар мебастанд. Муҳаққиқи маҷорӣ А.Вомберӣ назар ба Н.Хаников

дар бораи форсҳо бештар иттилоъ ба даст оварда, аввалан, онҳоро ба марвазиҳо ва эрониҳо чудо менамояд. Марвазиҳоро он эрониҳое меҳисобад, ки баъди аз чониби амир Шоҳмурод тасарруф шудани Марв ба Бухоро кӯчонида шуданд. Асли насаби марвазиҳоро аз туркони Озарбойҷон ва Карабоғ медонад. Ӯ марвазиҳоро тарсу-тар ва буздилтарини аҳолии Бухоро тавсиф менамояд. [4; 463]

Агар ин ҷо ин чанбаи ақидаи Вомбериро оид ба тарсу ва буздил будани марвазиҳо таҳлил кунем, маълум мегардад, ки баҳои ӯ дар ин маврид воқеъ нест. Зеро, агар муаллиф он фоҷиаҳои тӯли таърих ба сари мардуми форс омадаро ба инобат мегирифт шояд ин мафҳумҳоро нисбати ин қавм ҷоиз намедид. Ҳоло он, ки форс бо ҳама тақдири фоҷиадораш тавонист рӯҳи худро назди душманони хеш болида нигоҳ дошта, ҳастии худро тавассути забону арзишҳои волои ниёконаш ҳимоя намояд. Ҳамзамон, Вомберӣ қисмати сокинони эронии Бухороро барда ва қисмати дигарашонро бардаи озодшуда қаламдод мекунад. Яъне он бардагони пешинае, ки хангоми пардохти маблағи ба сарашон боршуда озод шудаанд.

Бо вучуди ҳаёти мусофирӣ, эрониҳо бо фаҳму шуур аз дигар сокинони Бухоро бартарӣ доштанд. Давра ба давра онҳо ҳаёти бардагиро пушти по зада, ба дараҷаҳои олии, машоғили сиёсӣ роҳ пайдо мекунанд. Камтар ҳокими иёлоте пайдо мешавад, ки ба наҳве аз инҳо дар байни зердастони худ иддаи эронӣ, ки собиқ бардаи ӯ буда, вале нисбатан вафодор монданд, ҷой надода бошад. Атрофи амири феълӣ ҳам, пур аз эронӣ аст. Ва аввалин соҳибони мақомоти олии ҳам дар хонот аз ҳамин миллат мебошад. Асосан, дар Бухоро онҳоро барои музокира бо фарангиҳо аз ҳама кас солеҳтар медонанд ва муътақиданд, ки онҳо низ чун фарангиҳо дорои асророт «саноеъи шайтонӣ» мебошанд. Сарфармондеҳи амир, тупчибошӣ аз аҳли ин қавм буд. [4; 463]

Қирғизҳо ё қазоқҳо ҷӣ тавре худи онҳо хитоб мекунанд, менависад Вомберӣ дар Бухоро чандон шумораи зиёде надоштанд. Ҷӣ аз чихати теъдод ва ҷӣ аз хайси асолат эшон дар тамоми Осиёи

Миёна зиндагии чодарнишиниро интиҳоб карда буданд. Барои он ки теъдоди умумии ин қавмро бо рақам пурра маълум намоям, қайд мекунам муаррих, боре ба манзили зисти онҳо рафтам, аммо ба саволи ман ҷавоби дуруст намедоданд. Бо истехзо мегуфтанд, ки аввал реғҳои саҳроро бояд бишморид, баъд метавон адади қирғизҳоро маълум кард. Онҳо дар саҳрои қабир байни Сибир ва Чин ва Туркистон ва дарёи Хазар сукунат доштанд. Шуғли асосиашон молдорӣ буд. Оид ба фарҳанги манзилдорӣ, коркарди замин чандон маҳорат надоштанд. Аз сабаби саҳронишин буданашон мунтазам мавзеи зисти худро иваз мекарданд.

Н.Хаников бошад, дар бораи қирғизҳо чунин маълумот медиҳад, ки онҳо дар саҳрои байни Қиззах ва Уротеппа ҷойи сукунати худро интиҳоб карда буданд. Нисбат ба амир Ҳайдар ва амир Насрулло эҳтиром доштанд. Ба касе ба ҷуз талаботи Куръон андозу хироч намедоданд.

Яҳудиён низ ҳарчанд шумораашон зиёд набуд, вале, аслан навиштааст Н.Хаников дар шаҳри Бухоро зиндагӣ мекарданд ва қисмати камашон дар Катакурғон, Самарқанд ва Қаршӣ сукунат доштанд. Яҳудиёни ин минтақаҳо нисбат ба дигар гурӯҳҳои этникӣ гузари алоҳидаи худро доштанд, бо мусулмонҳо омехта набуданд. Ба бар кардани ҷома ва кӯлоҳ ба онҳо мамнӯъ буд. Бинобар ин, онҳо либоси аз алоча дӯхта ва кӯлоҳи хосси худро ба сар мегузоштанд. Ҳамчунин савори асп ё хар ба онҳо гузаштан аз кӯчаҳои Бухоро манъ буд. Аз ин рӯ, онҳо ин ҳуқуқҳои худро доиман риоя мекарданд, аз чихати зехну фаҳм аз ҳаммиллатони худ ақибмонда буданд. Бо забони худ ҳарф задан, ҳатто қисме қобилияти хонданро надоштанд. Инчунин, дар байни яҳудиён чунин таомул маъмул буд, ки онҳо ба шахсе, ки бори аввал гӯноҳ содир мекард намегузоштанд, ҳукми қатл диҳанд. Маротибаи аввал ӯро харидорӣ карда, дар назорати доимии худ мегузоштанд, агар зан дошта бошад, аз занаш чудо мекарданд. То он вақте ки ӯ фармудаҳои Куръонро риоя карда, аз онҳо берун по нагузорад. Дар сурати ислоҳ нашудан ба ӯ ҷазои қатлро талаб мекарданд. [10; 72-73]

Назар ба маълумоте, ки Н.Хаников нисбат ба яҳудиён медиҳад навиштаҷоти А.Вомберӣ муфассалтар мебошад. Аз нигоҳи муаллиф теъдоди яҳудиён дар Бухоро, Самарқанд ва Қаршӣ қариб ба даҳ ҳазор мерасид. Дар асл онҳо аз Эрон (Қазвин ва Марв) ба Осиёи Миёна омадаанд. Мухлати муҳочиршавиашон беш аз садун панҷоҳ сол нест. Шугли асосиашон тиҷорат ва коркарди маҳсулоти зарурӣ буд. Вале дар ин сарзамин дар зери фишор ва таъкиботи зиёде эшон зиндагӣ ихтиёр карда буданд ва мавриди бузургтарин таҳқир қарор доштанд. Хусусан, вақте нафаре аз онҳо ба дари хонаи муъмин меомад то остонаи хонаи ӯ чулу мерафт. Агар муъмин ба мулоқоти онҳо майл пайдо карда равад аз хона берун шуда ба истикболи меҳмон мешитофтанд. Ҳамчунин мутобиқ ба таомулашон ба муъмин ҳадяҳо меоданд.

Муаррих дар бораи чамъияти ҳиндуҳо сухан гуфта, навиштааст, ки теъдоди онҳо аз панҷсад нафар зиёд нест. Аммо бо маҳорати аҷиб ҳамаи идораҳои сармояҳои озодро ба даст гирифтаанд. Дар тамоми бозорҳои шаҳр, маҳалла ва деҳаҳо ҳиндуҳо ба рибохӯри машғул буданд, аммо дар зоҳир фурутан мебошанд. Н.Хаников бошад, оид ба нуфуз, вазъи иҷтимоӣ ва шугли ҳиндуҳо маълумоте надодааст, ҳатто номи ҳиндуҳоро дар муайян кардани таркиби аҳолии Бухоро қайд намекунад.

Арабхоро бошад, А.Вомберӣ бозмондагони ҳамон чангҷӯёне мехонад, ки дар замони саввумин хилофат дар ин сарзамин маскани зист интиҳоб кардаанд. Ададашон шаст ҳазор нафар мебошанд. Аз забони модарии худ беҳабар мебошанд. Ба маълумоти Н.Хаников шумораи арабҳо дар Бухоро хеле зиёд буд ва онҳо дар ин сарзамин мисли авлодони пешинаи худ ҳаёти кӯчманчигиро интиҳоб карда буданд. Аммо бо мурури замон, аз сабаби сардию намигарихо онҳо хаймаҳои худро ба хонаҳои лойӣ иваз карда, тарзи нави зиндагӣ карданро эҷод менамуданд. Мӯй, андом ва ранги пушашон сиёҳ мебошад. То ҳадде байни худ (ҳарчанд ин андешаро А.Вомберӣ инкор кардааст) бо забони арабӣ, бо лаҳҷаи худ ҳарф мезаданд. Шугли асосиашон молдорӣ ва савдои мол маҳсуб

мегашт. Назар ба дигар қавмҳо аз он ҷиҳат бартарӣ доштанд, ки алфози бадро ба забон намегирифтанд.

Таҳлилҳои болои нишон медиҳанд, ки мувофиқи маълумоти ин муаррихон таркиби аҳолии Бухороро на як гурӯҳи этникӣ, балки гурӯҳҳои зиёд, аз ҷумла: тоҷикон, ўзбекҳо, форсҳо, қирғизҳо, арабҳо, яҳудиҳо, ҳиндуҳо ва дигар гурӯҳҳои хурд ташкил додаанд. Аммо арзишнокии қори ин муҳаққиқонро на дар муайян кардани таркиби аҳолии Бухоро метавон арзёбӣ кард, балки афзалияти таҳлилҳояшон пеш аз ҳама дар муқоиса кардани тарҳи ташкили ҳаёти шаҳрдорӣ ва хонаводагӣ, шугли варзидаи ин қавмҳо ҳувайдо мегардад. Ҳарчанд, ки бархе аз маълумотҳояшон дар тавсифи хонаводаҳои ин ё он қabila чандон инъикосгари воқеияти таърихӣ намебошанд.

Муҳаққиқи дигаре, ки таваҷҷуҳи беандоза ба омӯзиш ва таҳқиқи масоили сиёсӣ-иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Осиёи Миёна, хусусан аморати Бухоро додааст, донишманди рус О.А.Сухарева мебошад. Муаллиф дар асари худ «Бухара. XIX-и начало XX вв. (Позднефеодальный город и его население)» («Бухоро. Ибтидои асри XIX ва оғози қарни XX. (Шаҳри баъдифеодалӣ ва аҳолии он)» сохтори иҷтимоии ҷомеаи феодалии аморати Бухоро мавриди таҳқиқ қарор дода, оид ба тарзи табақабандӣ, нуфуз ва шугли аҳолии кишвар чунин маълумот медиҳад: аҳолии Бухоро ба чунин табақаҳо ҷудо карда шудааст. Мардуми оддӣ - фуқаро, хизматчиёни ҳарбӣ - сипо (сипоҳ) ва рӯҳониён - уламо. [10; 183]

Ба маълумоти ӯ сернуфустарин табақаи иҷтимоиро - аҳли фуқаро ташкил меоданд. Ба ҳаёти ин табақа ҳунармандон (ҳам соҳибони дастгоҳ ва устохонаҳо ва ҳам ҳунармандону шогирдонии онҳо), тоҷирон, рӯҳониёне, ки соҳибвазифа набуданд ё худ аз вазифаи худ сабуқдӯш шудаанд, дар маҷмӯъ оммаи меҳнаткаш шомил мешуданд.

Ба ҳаёти табақаи сипоҳ бошад, ӯ ашхоси имтиёздор ва соҳибмансабони дарбор, аз қабилӣ: кушбегӣ, қозикалон, Раис, миршаб, саркардагони аскар, закотчӣ, ҳамаи навқарони онҳо, инчунин сарбозонро ворид менамояд. Хусусан,

иттилоъи дақиқ медихад, ки сафи сарбозонро, ки шомили ин табақа буданд, асосан ўзбекхое, ки тақсими авлодӣ - қабилавии худро хифз медоштанд, ташкил медоданд. Аммо ба мансабҳои гуногуни мазҳабӣ, ки онҳоро: урок, судур, садр, нақиб, мирзо, қозикалон ва ғайраҳо меномиданд, намояндагони аҳолии таҳҷойӣ - тоҷикон сарфароз гардонида мешуданд. Дар қатори мардуми маҳаллӣ, инчунин ҳамзабонони онҳо - форсҳо низ ба вазоифи давлатӣ бештар ҷалб карда мешуданд.

Муҳаққиқ вобаста ба статуси иҷтимоӣ табақаи сипоҳро ба ду қисм ҷудо мекунад: қисми болоӣ ва қисми поёнӣ. Ба маълумоти ӯ дар байни мансабдорони қисми болоии ин табақа то ҳаде якдигарфаҳмӣ, эҳтироми ҳамдигар мавҷуд буд, зеро онҳо тамоми масоили пайдошударо бо машварат ва маслиҳати якдигар ҳаллу фасл менамуданд. Акси ҳол, дар байни аҳли поёнии ин табақа, хусусан, хизматгорон, дарбонҳо, аскарони қаторӣ, ки одатан миёни мардум бо номи «батрак - сипоҳ», «ятим - сипоҳ» маълум буданд, аз рӯи вазъи иҷтимоӣ ва манбаи даромад нобаробарӣ ба мушоҳида мерасид, ки дар натиҷа эшонро ба нотифоқӣ, якдигар бадбинӣ талқин менамуд. Ҳамзамон, қисми поёнӣ назар ба қисми болоии ин табақа аз бештари ҳуқуқҳо маҳрум буданд. Масалан, онҳо бароиташкил ва барпо намудани тую маърақаҳо берун аз муҳити иҷтимоии иҷозат надоштанд.

Дар тафриқа аз табақаи фуқарро ва сипоҳ – ба табақаи рӯҳониён менависад муҳаққиқ он ашхосе, ки авлодаш ба сайидҳо ва хочаҳо мерасид, он шахсоне, ки дар мадраса таълим гирифта, соҳибунвон ва соҳибрутба мешуданд, яъне рӯҳониён - уламо дохил буданд. Сайидҳо насли худро ба Муҳаммад (с) ва хочаҳо авлоди худро ба ҷаҳор халифа бурда мерасониданд. Бинобар ин, аҳли ин табақа худро назар ба табақоти дигар «табақаи муқаддас» ҳисобида, нисбат ба табақаи фуқарро эҳтироми хосса надоштанд. Ҷаҳд мекарданд, ки расму таомули табақавии онҳо аз анъанаҳои табақаҳои дигар фарқ кунанд. Масалан, хангоми бунёди оила бояд зану мард тамоми қонуну қоидаҳои ба табақа

мансубиятдоштаро риоя кунанд. Ё худ, агар хочаҳо байни се насли ояндаи худ аз табақаи фуқарро хонавода бунёд карда, расму одоти табақавиро вайрон кунанд, насли дигари онҳо дараҷаи хочагиро аз даст медод. Манбаи даромади аҳли ин табақа, асосан аз ҳисоби заминҳои вақф, дуқонҳои молфурӯшӣ сурат мегирифт. Аммо баъзе хочаҳо ба ҳунармандӣ, деҳқонӣ даст дошта, ба мисли аҳли деҳқатан ва ҳунар манбаи даромади хонаводагиро аз ин ҳисоб меёфтанд.

Ҷиҳати дигари фарқкунандаи аҳли ин табақа аз табақоти дигар дар он акс меёфт, ки агар нафаре аз аҳли он ба ягон вазифаи давлатӣ шарафёб мегашт, хатман ба табақаи сипоҳ мегузашт. Лек аҳли дигар табақот ин имтиёзро надоштанд. Баръакси ҳол, вазифадорони табақаи сипоҳ баъд аз он ки аз вазифа дур мешуданд онҳоро ба аҳли табақаи фуқарро мансуб медонистанд.

Ҳамин тавр, табақаи фуқарро на танҳо аз ҷиҳати вазъи иҷтимоӣ, манбаи даромад, мақоми ишғолкарда аз табақаи сипоҳ ва рӯҳониён фарқ мекард, ҳамчунин аз рӯи касбу пеша ва ҳунари худ байни ин табақаҳо тафриқа мавҷуд буд, ки манбаи асосии даромадро, асосан аз ҳисоби шугли варзида ба даст меоварданд. Аз ин сабаб вазъи иҷтимоӣ, аҳволи хонаводагии онҳо ҳамранги якдигар набуд.

Дар бораи миқдори умумии ҳунармандон вобаста ба соҳа аз ҷониби муҳаққиқон маълумоти дақиқ дода нашудааст. Лек ҷи тавре О.Л.Сухарева зикр медорад аз сабаби он ки бештари аҳли ин табақа ба ҳунармандӣ машғул буданд, бинобар ин теъдодашонро ба 10 - 15 ҳазор нафар мерасид, ки аз рӯи мақом 25% - и аҳолии Бухороро ташкил медод.

Дар шаҳри Бухоро ҳунарҳои қосибонро ба сад соҳа ҷудо мекунанд, ки ба онҳо коркарди металл, нахи абрешим ва пахта, пӯст, дӯзандагӣ, истехсоли маводи хӯроқа. сохтани асбобҳои рӯзгор, олоту асбобҳои қорӣ, сохтмони биноҳо ва ғайра дохил мешуданд. Ҷар як соҳа дар навбати худ боз ба шоҳаҳо ҷудо мегаштанд. Масалан, коркарди металл ба панҷ шоҳаи мустақил ҷудо мешуд: челонгарон, оҳангарон ва ба онҳо дахл доштанд: наълсозон, қулфсозон, кордсо-

зон, тунукасоз, сӯзангар ва мехчагарон, занчирсозон ва ғайра. Шумораи челонгарон ба 150 - нафар мерасид. Аз ин миқдор 30 - нафар ба сохтани каланд, 50 - нафар ба сохтани дос ва боқимонда барои дигар асбобҳои аз охан сохта мешуда, машғул буданд. Инчунин, қисми зиёди рехтагарон, ки бештар дар маҳалҳои зиндагӣ мекарданд ба ҷуз ин ҳунари аҷодӣ боз ба кишоварзӣ машғул мешуданд. [1, 3, 5, 6, 7, 8]

Мисгарон, аслан дар хонаҳои худ ба истеҳсоли маҳсулот машғул буданд. Дар бештари устохонаҳо ду нафар соҳибхунар ва ду шогирд кор мекарданд. Шогирдон то наомӯхтани нозуқиҳои касб ҳуқуқи мустақилона кор карданро надоштанд. Он маҳсуле, ки мисгарон меофариданд вобастаи онҳо набуд, балки ҷаллобон онҳоро ба дасти худ гирифта буданд. Сабаб он буд, ки ҷаллобон ба мисгарон пешаки ашӯи хомро таъмин мекарданд, бинобар ин, ҳуқуқи онҳо баҳри азбар кардани маблағи аз маҳсулот ба даст омада ё худи маҳсулот назар ба соҳиби ашӯи хом, паст буд. Ба ҷуз устохонаҳои шахсӣ, ҳамчунин устохонаҳои давлатӣ низ мавҷуд буданд, ки мисгарон барои аҳли дарбор асбобҳои зарурии мисиро месохтанд. Маводи хӯроқа, ашӯи хом ва музди меҳнатро ба ин ҳунарварон девонбегӣ меод. Шумораи мисгарон ба 400 - нафар мерасид. Ҳамчунин маълумоте мавҷуд мебошад, ки теъдоди мисгарон ба ҳазор нафар мерасид.

Маҳсули асосии рехтагарон зангула-созӣ буд. Ҳар як рехтагар 5-6 нафар ёрдамчӣ дошт, зеро ин корро бе кӯмаки ёрдамчиён сомон додан ногузир буд. Аз рӯи навъҳои маҳсули ороишии истеҳсолкарда заргарон низ байни худ ба соҳаҳо тақсим мешуданд. Пеш аз ҳама ба: ҳалқапечҳо, узуксозҳо, созандагони зарфҳои калони металлӣ. Кори мушкили онҳо ҷудо кардани тилло аз металлҳои нукрагин буд. Бо заргарон ҳаққокҳо равобиги зиҷ доштанд. Чунки бе тарҳи ҳаққок заргар кореро анҷом дода наметавонист.

Дар Бухоро теъдоди заргарҳоро ба 400 нафар мерасонанд. Баробари мардҳо занҳо низ ба ҳунари заргарӣ ҷалб карда шуда буданд. Аз сабаби дар Бухоро набудани коргоҳи алоҳидаи заргарӣ мардумро маҷбур мекард, ки дар танҳои

ба ин ҳунардаст зананд. Аммо дар ҳолате, ки аз тарафи амир ё амалдоре ба ин ё он нафари онҳо фармоишот дода мешуд ё ҷанд заргарро ҷамъ карда, фармударо якҷоя иҷро мекарданд. Заргар ба даъватшудагон аз ҳисоби кори анҷомдодашон маблағи муайян меод. Бо ҳамин баъди тамоми кардани фармоишот шартномаи байни заргарон ҷанда мегашт. [10; 190-232]

Баъдан, дар ибтидои асри ХХ устохонаҳои хурди заргарӣ дар назди дарбор таъсис дода мешаванд, ки заргарон ва шогирдонашон аз он истифода мебарданд. Устохонаи дарбор дар навбати худ ба ду қисмат ҷудо мешуд. Дар як қисмат устоҳо ба сикка задани танга ва дар қисмати дигар барои сохтани зарфҳои тиллогин ва нукрагин машғул мешуданд. Маҳсусан, дар назди мадрасаи Улуғбек 40 - растаи зарфсӯзӣ мавҷуд буд, ки дар он ҷо маҳсули заргарон ба савдо мерафт. Аммо бо сабаби гаронии андоз аҳволи фурсандагон хеле вазнин буд.

Коркарди нах бошад ба се шоха тақсим шуда буд: тайёр кардани ришта, матоъ, коркарди матоъҳои тайёр. Дар навбати худ тайёр кардани ришта бо чунин соҳаҳо ҷудо мешуд: пиллакашӣ, наддофӣ (тоза кардани пахта аз ғуза), ресмонресӣ, рангресӣ, кабудгарӣ ва ғайра.

Бештари ҳунармандоне, ки матоъ истеҳсол мекарданд, бофандагон буданд. Аз рӯи маълумотҳо дар Бухоро ва шаҳрҳои тобеи он 12000 дастгоҳҳо кор мекарданд. Рақам ҳарчанд саҳеҳ нест, вале маҳсули офаридаи онҳо далолат ба он мекард, ки шумораи онҳо хеле зиёд мебошанд. Бофандагоне, ки дар шаҳри Бухоро кор мекарданд, асосан мардумони шаҳрӣ, тоҷикон маҳсуб меёфтанд. Инчунин, аз маҳалҳои дигар низ ҳунармандон ба ин коргоҳҳо ба кор меоманданд, вале музди моҳонашон ночиз буд. Аз ин сабаб мудом мувоҷеҳи мушкилӣ мегаштанд. Ба ҷуз ҳунармандӣ, тиҷорат ва кишоварзӣ низ шугли асосии табақаи фуқаро буд. Аммо гаронии андозҳо ва ворид шудани фисади зиёди ҳосили парваришкарда ба манфиати заминдор, дучанд ба сари онҳо мушкилотро бор мекард.

Умуман, ҳар се донишманди Ҷавкуз-зикр тоҷиконро нисбат ба дигар гурӯҳҳои этники мардуми таҷоии Осиёи Миёна шуморида, дар ҳама соҳаҳо мақоми онҳоро баланд арзёбии медоранд. Мардуми фарҳангии, донишманд, кордидаю таҷрибандӯхта тавсиф менамоянд.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Таърихи инкилоби Бухоро [Матн] / С. Айнӣ. - Душанбе, 1987. - 240 с.
2. Айнӣ С. Таърихи инкилоби фикри дар Бухоро [Матн] / С. Айнӣ. - Душанбе, 2005. - 400 с.
3. Богоутдинов А.М. Избранные произведения [Текст] / А.М. Богоутдинов. - Душанбе: Дониш, 1980. - 416 с.
4. Вомбери О. Саёхатномаи дарवेशи дурӯгин ба хоноти Осиёи Марказӣ [Матн] / О.Вомбери. - Техрон, 1370. - 529 с.
5. Гафуров Б.Г., Прохоров Н.Н. Падение Бухарского эмирата. [Текст] / Б.Г.Гафуров, Н.Н.Прохоров. - Сталинабад, 1940. - 96 с.
6. Дониш А. Наводир-ул-вақоеъ [Матн] / А.Дониш. - Душанбе, 1988. - Кит. 1. - 287 с.
7. Дониш А. Наводир-ул-вақоеъ [Матн] / А.Дониш. - Душанбе, 1989. - Кит. 2. - 344 с.
8. Дониш А. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития [Матн] / А.Дониш. - Душанбе, 1992. - 98 с.
9. Мирзо Сирочи Ҳаким. Тухафи аҳли Бухоро [Матн]. / Мирзо Сирочи Ҳаким. - Техрон. - 384 с.
10. Сухарева О.А. Бухара. XIX - начало XXв. [Текст] / О.А.Сухарева - М., 1956. - 324 с.
11. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства [Текст] / О.А. Сухарева. - М., 1958. - 148 с.
12. Ханьков Н. Описание Бухарского ханства [Текст] / Н. Ханьков. - СПб, 1843. - 279 с.

СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП И ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА В РАБОТАХ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Самиев Б.Дж.

В работах зарубежных исследователей особый интерес проявляется к изуче-

нию и обсуждению вопросов социальной структуры, в том числе численности населения, его расслоения, влияния и места этнических групп в социальной структуре Бухарского эмирата, занятости и др.

По их мнению, население Бухарского эмирата в XIX веке составляли таджики, узбеки, киргизы, арабы, иранцы (персы) и евреи, однако таджики считались самым древним, городским и культурным народом. Их численность на протяжении многих столетий была больше, чем у других оседлых этнических групп. Что касается других этносов, то со временем они по разным причинам выбрали этот регион местом своего проживания и стали сотрудничать с таджиками.

Поэтому в данной статье автор, основываясь на исследованиях известных ученых Н.Ханькова, А.Вомбери и О.Сухаревой попытался раскрыть историческую правду, уточнить их мнение по этому вопросу, а также определить вклад таджиков в сравнение с другими этносами в развитии и эволюции мировой цивилизации.

Ключевые слова: общество, Бухарский эмират, социальная структура, население, стратификация населения, влияние, этнические группы, занятость, социальный статус, социальные роли и др.

SOCIAL SITUATION OF ETHNIC GROUPS AND EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF BUKHARA EMIRATE IN THE WORKS OF FOREIGN RESEARCHERS

Samiev B.J.

In the works of foreign researchers, special interest is shown in the study and discussion of issues of social structure, including population size, its stratification, the influence and place of ethnic groups in the social structure of the Bukhara Emirate, employment, etc.

According to them, the population of the Bukhara Emirate in the 19th century were Tajiks, Uzbeks, Kyrgyz, Arabs, Iranians (Persians) and Jews, but Tajiks were considered the most ancient, urban and cultural people. Their numbers were greater than those of other settled ethnic groups for many centuries. As for other ethnic groups, over time, for various reasons, they chose this region as their place of

residence and began to cooperate with the Tajiks.

Therefore, in this article, the author, based on the research of famous scientists N. Khanykov, A. Vomberi and O. Sukhareva, tried to reveal the historical truth, clarify their opinion on this issue, and also determine the

contribution of Tajiks in comparison with other ethnic groups in development and evolution world civilization.

Key words: *society, Bukhara Emirate, social structure, population, population stratification, influence, ethnic groups, employment, social status, social roles, etc.*

ДОИРАИ ҲАСТӢ ВА ҶОЙГОҲИ ИНСОН ДАР ОН АЗ ДИДГОҲИ ҲАКИМ УМАРИ ХАЙЁМИ НИШОПУРӢ

Махшуров М. – ходими пешбари илмии Маркази синошиносии Институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АМИТ

Дар мақола дидгоҳи Хайём роҷеъ ба Ҳастӣ, ки дар шакли доиравӣ арзи вучуд менамаояд, таҳлил шудааст. Ҳастӣ, ки дар шакли афлок шинохта шудааст, дорои нафс буда, аз ин лиҳоз он ба Инсон, ки мақсуди офариниш аст, монанд мебошад. Ба ҳамин хотир инсонҳо бо раҳой аз ҳар қайду банди гайриақлонӣ ба унвони мавҷуди шарифу озод ва хирадманду вораства бояд ба қадри ҳеитан бирасанд, ба яқдигар эҳтиром қоил бошанд ва ба унвони “нақши нигини” ангуштарии ҳастӣ зиндагии шарофатмандонае дошта бошанд.

Калидвожаҳо: Доираи ҳастӣ, афлок, хирад, саргардонӣ, нафси фалак, уподобление, ҳаракати доиравӣ.

Андеша роҷеъ ба он, ки ҳастӣ чизе шабеҳи доира аст ва дар маркази ин доираи беҳудуди ҳастӣ инсон қарор дорад, дар адабиёти мардуми форсиабон ба таври васеъ ба назар мерасад. Ин андеша дар осори Ҳаким Умари Хаёми Нишопурӣ, ба вижа дар рубоиёти маъруфи ӯ ба таври возеҳ мушоҳида мешавад. Инсон ҳамчун мавҷуди дорои хираду тадбир ба масобаи нуқтаи марказиест, ки паргори вучуд бар он устувор шуда, доираи ҳастиро рақам мезанад. Хайём мефармояд:

Ачром, ки сокинони ин айвонанд
Асбоби тараддуди хирадмандонанд.

Ҳон, то сари риштаи хирад гум
накунӣ

К-онон, ки мудаббиранд,
саргардонанд [7, 35].

Яъне инсон барои он, ки маркази доираи вучуд бошад, бояд ба хирад унс гирад ва ба он эҳтиром қоил бошад. Чун маркази ҳастӣ на тамоми инсонҳо, бали афроди хирадварзу хирадпешае ҳастанд, ки ҳастӣ маҳз бо шарофати онҳо побарҷо аст.

Дар ин маврид Ҳофиз, ки зери таъсири ақоиди Хайём қарор дорад, фармудааст:

Чаро ба сад гаму ҳасрат сипехри
доирашакл,
Маро чу нуқтаи паргор дар миён
гирад? [2, 488].

«Сипехри доирашакл» киноя аз ҳамон доираи вӯҷуд аст, ки инсонро ба унвони маркази худ фаро мегирад. Аммо агар он нуқтаи марказие, ки паргор бар он устувор аст, дар ҷои хеш қарор надошта бошад, доира ҳосил намешавад. Ва ин ҳолат ҳамон ишқи ирфонист, ки доираи марказӣ, яъне инсон ва хиради ӯро дигаргун месозад, ва инсон ба ҷои он, ки маркази доираи вучуд бошад, дар ҳоли саргардонӣ ба сар мебарад. Яъне:

Оқилон нуқтаи паргори вучуданд, вале
Ишқ донанд, ки дар ин доира
саргардонанд [2, 139].

Аз диди орифон, ки Ҳофиз баёнгарии ақоиди онҳост, «оқилон нуқтаи паргори вучуданд». Яъне вучуд аз хирад оғоз мешавад ва аз рӯи давраи тулонӣ ҳаркат намуда, боз ба хирад бармегардад. Ва аз диди Ҳофиз дар олам чизи дигаре ба ҷуз хирад вучуд надорад, ва тамоми ҳастӣ аз хирад маншаъ мегирад.

Аз назаргоҳи теъдоди зиёде аз пажӯҳишгарон рубоии мазкур аз зумраи сурудаҳои «риндона»-и Хайём буда, дар он аз «аҷром, ки сокинони ин айвонанд» сухан меравад. Мурод аз мафҳуми «айвон» тамоми Кайҳон аст. Зимни истифода аз вожаи «аҷром» (яъне «ҷирмҳо») ситораҳо ва афлок дар назар аст. Чун матақаддимин бар он назар буданд, ки фалакҳо ва куллан ҷаҳон давр мезананд, яъне ҳаракати даврий доранд на уфуқӣ. Чунончи ба фармуаи Одамушшуаро:

Ҷаҳон ҳамеша чунин аст, гирдгардон аст,
Ҷамеша то бувад ойин-ш гирдгардон
буд [3, 34].

Куллан тамоми фалакҳо бо мадори муайян давр мезананд. Аммо мафҳуми «мадор» ҳокӣ аз масофаҳои хеле дуру тунӣ аст. Ҳар кадоме аз фалакҳо дорои мадор аст, яъне ҳар кадоме аз онҳо, ки ба гуфти Хайём «сокинони ин айвонанд», аз рӯи давраи мушаххас ҳаракат мекунанд, ва ин афлоку қаҳқашонҳо «асбоби тарадду-ди хирадмандонанд».

Дар ин рубой яке аз андешаҳои «риндона»-и Хайём нухуфтааст, ки реша дар тасаввуроти ақлгароёнаи ӯ дорад. Ӯ ме-хоҳад бигӯяд, ки фарди хирадманд чисмҳоро дар ин «айвон» мушоҳида намуда, саъй мекунад бидонад, ки инҳо чи гуна мадорҳоеанд? Чаро ин чирмҳо аз рӯи давра ҳаракат мекунанд? Онҳо аз кучо омадаанд? Дар ин фазои нопайдоканор онҳо чӣ ҳадафҳо дунбола мекунанд? Ба кучо равонаанд? Гирди чӣ меҳваре чарх мезананд ва кӣ онҳоро ба ҳаракат меорад? Ва ҳамаи ин саволҳо барои хирадмандон боиси бурузи тараддуд, яъне тардид мегарданд.

Ҳамин аст, ки Хайём ба аҳли хираду маҳорат ва тавонмандӣ ҳушдор медиҳад, ки Ҳон, то сари риштаи хирад гум накуни К-онон, ки мудаббиранд, саргардонанд. [4, 380].

Яъне ҳушёр бош, то сарришати хирад аз даст надихӣ ва гумроҳ нашавӣ, зеро онҳое, ки «мудаббиранд саргардонанд».

Дар ин рубой вожаи «мудаббир» (хирадманду ҳушманд ва боистеъдод) маънии вижаеро дорост. Дар ин ҷо Хайём ба роҷеъ ба мавриди ҳосе дар заминаи тасаввуроти ахтаршиносони қадим сухан меронад. Хайём ҷонибдори фалсафаи машшоъ ва пайрави Шайхурраис Абу Али ибни Сино мебошад, ва аз диди машшоӣён фалкаҳои даврзананда ба инсонҳо таъсиргузор мебошанд [7, 380]. Ва бино бар ин тасаввур фалак дорои нафс буда, аз ин дидгоҳ он шабеҳи инсон аст. Инсон тибқи анҷоми амале аз иродаи ҳеш истифода мекунад, аммо ирода аз хусусиятҳои нафси инсон маҳсуб мешавад. Зеро тани мо дорои ирода нест, чун ирода маҳз хоси нафс мебошад.

Донишмандони аҳди бостон бар ин назар буданд, ки ҳам фалаки аввал, ҳам фалаки дуюм ва ҳам фалакҳои дигар дорои нафс ҳастанд. Аз диди онҳо, нафси фалак ҷанбаи ақлонии он аст. Ин дони-

шамандон бар ин бовар буданд, ки нерӯҳои муҳарриқи фалакҳо ё гунбади осмонҳо нафсҳои онон мебошанд, ки онҳоро маҳз аз рӯи давра, на ин ки аз рӯи хати рост ва на ба гунаи дигаре ба ҳаракат меоранд.

Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки агар нафс танзимгар ва муҳарриқи фалак аз рӯи давра бошад, пас ҳадафи он иборат аз чист? Хайём, мисли Абу Али ибни Сино, ба ин суол посухе медиҳад, ки он аз ҳар лиҳоз хеле ҷолиб ба назар мерасад. Ӯ мегӯяд, ки дар мароми нафси фалак, он чи ҳадаф (*мақсудун илайҳ*) аст ва он чи аз он дурӣ мечӯянд (*маҳрубун 'анҳу*), дар ҳоли ягонагӣ қарор доранд [7, 382]. Маълум аст, ки ҳангоми ҳаракат намудан аз рӯи давра дар ҳар нуқтае, ки бадон бояд расид, мақсади муайяне нухуфта аст, ва шумо, пас аз расидан ба як нуқтаи мушаххас, саъй мекунед, ки онро тарк карда, ба нуқтаи дигаре бирасед. Аммо дар ин ҳолат нуқтае, ки аз он убур мекунед, таркшуда (*маҳрубун 'анҳу*) мебошад, зеро шумо ба он расида, ҳамоно онро тарк менамояд. Аз ҳамин сабаб ҳар нуқта ҳангоми чунин ҳаракат ҳам мақсуд аст ва ҳам матрук. Яъне дар ин ҳолат ҳам расидан вучуд дорад ва ҳам тарк кардан. Дар чунин ҳолат шумо ҳам мерасед ва ҳам тарк мекунед, зеро мақсуд ва маҳруб (таркшуда) беш аз як чиз нест. Ва ин ҳаракат он гуна, ки Ибни Синою Хайём ва дигар ҳакимон гуфтаанд, ба хоҳири монандсозӣ (*ташаббуҳ*) ба ақлҳо ва монандсозӣ ба Худованд аст. Зеро кори Худованд офариниши ҳамешагӣ аст, аммо он чи ҳамешагист, доиравор аст. Ва он чи аз рӯи хати рост сураат мегирад, наметавонад ҳамешагӣ бошад; он бояд дар ҷое тамом шавад, яъне поён ёбад.

Аммо чун амали Худованд доимист, пас он доиравор аст. Ин қор ҳам монандсозӣ ба ақлҳост ва ҳам ба маъбуд.

Саргардонӣ, ки аз он дар рубоии зикршуда ёд карда мешавад, на ба маънои дарбадарӣ ва амсоли он, балки ба маънои гардонидан бо тадбир, яъне доиравор аст.

Пас зоҳири рубой баёнгари ҳайрати хирадмандон ва нишонаи ноқоромадияи очизии ақл аст; вале ботини он тавсифи ҳастӣ дар асоси илми ахтаршиносии қадимро дар худ дорад. Яъне Хайём бар асоси сатҳи илми ахтаршиносӣ ва

фалсафаи рӯзгори худ матлаберо баён намудааст, ки на танҳо дуруст аст, балки ҳеч маънои сазовори сарзанише аз он дар намеояд, ва аз он барномаеояд, ки аҳли тадбир саргардон, овора ва бечора ҳастанд. Маънои маҷозии вожаи “саргардон” дар хусуси инсон дар ин маврид хайронӣ ва бетасмимист; аммо маънои луғавии ин вожа аз назари Хайём “сар гардондан аст”, яъне сар мегардонад, на худ саргардон аст. Пас дар ин ҳолат ба ҳеч вачҳ мазаммати ақл, ки хоси мутасаввифа мебошад, дар миён нест. Пас назари афроде, ки ин рубоиро аз дидгоҳи мазаммати ақл ва бартарии ишқи ирфонӣ баррасӣ мекунад, воқеият надорад. Гузашта аз он ба ақидаи теъдоди зиёде аз муҳаққиқони шинохта, аз ҷумла донандаи маъруфи фаласафа ва фарҳангу суннатҳои мардуми эронитабор, донишманди даниягӣ Артур Кристенсен, дар рубоиёти Хайём мазомини ирфонӣ комилан ба назар намерасанд. Ва он теъдоди рубоиёт, ки ҷанбаи ирфонӣ доранд, мансубияташон ба Хаём машқук ба назар мерасад [5, 78].

Ба ақидаи файласуфи эронӣ, Ғ. Диноӣ, ки ба рубоиёти Хайём аз диди ирфонӣ менигарад, ӯ ҳеч гоҳ хирад (ақл) - ро мазаммат намекунад, зеро агар ақл набошад, вучуд ҳам нахоҳад буд, ва “агар бошад ҳам аҳмақона хоҳад буд. Зеро ишқ ҳам вақте, ки мебинад ва мефаҳмад, бо забони ақл мефаҳмад”[4,351]. Аз ин нуқтаи назар ишқ моҳиятан ташдиди фаҳм аст, яъне ишқ фаҳмо ташдид мекунад, ва бо ибораи дигар, бар шитоби он меафзояд.

Ин аст, ки дар осори орифоне, ки дар ҷодаи дарку фаҳми шеър зери таъсири Хаём қарор доранд, таносуби байни ишқу ақл низ як вижагии хосе дорад. Аз ин ҷост, ки ба ақидаи Ҳофиз оқилоне, ки нуқтаи марказии паргори вучуданд, “ишқ донад, ки дар ин доира саргардонанд” ва мақсуд аз ин иборот баёни он матлаб аст, ки ишқ то андозае вучуди зоҳирӣ (*фи-л-‘айн*) дорад, ва фаҳмо, ки аз тариқи ақл ба даст меояд, ташдид мекунад.

Чун сухан аз доираи ҳастӣ меравад, Хайём онро бе аввал (*бебидоят*) ва беохир (*бениҳоят*) медонад:

Давре, ки дар ӯ омадану
рафтани мост,
Онро на ниҳоят на бидоят пайдост.

Кас ҳеч нагуфта андар ин маънӣ рост,
К-ин омадан аз кучою рафтан ба
кучост [7, 21].

Ин ҷо дар баробари эътирофи беинтиҳории олам ва беҳудудии доираи ҳастӣ ишораи марғубе ба мақоми инсон, ҳадафи омадани ӯ ба ин олам ва оқибати кори ӯ оварда шудааст. Сарфи назар аз таълимоти динӣ роҷеъ ба пайдоиш (офариниш) ва оқибати инсон Хайём изҳор медорад, ки маълум нест, “к-ин омадан аз кучою рафтан ба кучост?”, ки ин як баёни хеле ҷасуронаю “риндона” дар он замон маҳсуб мешавад. Зеро ин матлаб ба таълимоти сатҳии бархе аз фақеҳони дорои андешаҳои кишрӣ саҳт носозгор аст.

Ӯ ҳатто таълимоти бархе аз “уламои”-и зоҳирапарасту воизони тунукмоёро роҷеъ ба миод мавриди тамасхур қарор медиҳад ва мегӯяд, ки:

Гӯянд бихишту хуру ‘ин хоҳад буд,
Он ҷо маю ширу ангубин хаҳад буд.
Гар мо маю маъшук гузинем ҷӣ бок?
Чун оқибати қор ҳамин хоҳад буд [7, 50].

Дар ин маврид ҳадаф аз баёни он матлаб аст, ки дар амри офариниш ва оқибати башар бояд аз мавқеи хирад ва хирадварзӣ қазоват қард, на аз мавқеи боварҳои содалавҳона ва бидуни мантику истидлол.

Ҷои дигар Умари Хайём зимни тасвири даврӣ ва гирдгардон будани олам мушаххасан аз гардиши даврии моҳ истифода менамояд ва ҳамзамон ба нопойдори вучуди фардии инсҳо дар раванди тағйиру гирдиши маконӣ ва замонии олам ишора менамояд:

Чун уҳда намешавад касе фардоро,
Ҳолӣ хуш кун ту ин дили шайдоро.
Май нӯш ба нури мох, эй мох, ки мох
Бисёр барояду наёбад моро [7, 8].

Дар ин рубоӣ сухан аз “фардо” меравад. Оё касе метавонад “уҳда шавад”, яъне тазмин кунад, ки фардо воқеан фаро хоҳад расид? Хайём имкони чунин тазминеро рад намекунад, аммо таъкид мекунад, ки барои ҳар фарде чунин имкон маҳдуд аст, ва аз ин ру фурсатро, яъне ҳар лаҳзаи зиндагиро бояд ганимат донист, мунтазири фардо набояд шуд. Пас, “ҳолӣ хуш кун ту ин дили шайдоро”.

Оре, будан дар ин ҷаҳон барои ҳар фарде дар алоҳидагӣ то муҳлати маҳдуде

имконпазир аст, аммо куллан барои инсоният ин буду бошро худуде нест:

Онон, ки куҳан буванду онон, ки навад,
Ҳар як пайи якдигар якояк бишаванд.

В-ин куҳна ҷаҳон ба кас намонад ҷовид,
Рафтанду равему боз оянду раванд [7, 34].

Инсонҳо ба таври инфиродӣ зинадагиро тарк мекунанд, наслҳои нав, инсонҳои дигаре ҷойгузини онҳо мешаванд. Яъне даврони зиндагии инсоният дар ин ҷаҳон идома мекунад, ва ҷаҳони гирдгардон, ки ба хотири инсон офарида шудааст, ҳеч гоҳ ҳолӣ аз инсонҳо нахоҳад буд. Ба ибораи дигар, дар зиндагӣ ду ҷанба матраҳ аст: омадан ва рафтан. Вале ин омадану рафтан ба ҳам дар иртиботанд. Зеро ҳар омаданро рафтанест.

Хайём ҷаҳони гирдгардонро куҳна медонад, ки киноя аз пир будани он аст. Вақте меғӯяд, ки “ин куҳна ҷаҳон ба кас намонад ҷовид”, ӯ ҷаҳонро як чизи куҳнаи ҷовид ва собит фарз мекунад, ки ҳар чи дар он аст, яъне ҷаҳониён дигаргун мешаванд. Аз лиҳози мантиқ ва аз назаргоҳи ақл ҷаҳон холигиро намепазирад ва бо рафтани чизе, чизи дигаре ҷойгузини он мешавад. Ва ба ҷои ҳар инсоне, ки меравад, инсони дигаре меояд, ва аз лиҳози ҷомеаи инсонӣ ҳам ҷаҳон холигиро намедонад. Аммо ҳар ки меояд, бо дарки худ аз ҷаҳон пой ба доираи ҳастӣ мениҳад, ва чун меравад, ин даркро бо худ мебарад. Афроди навин дарки худро аз ин ҷаҳон доранд, яъне ҳар кадоме ҷаҳони худро дорад, ки онро баъдан бо худ мебарад. Бо дигаргун шудани мавҷудоти ҷаҳон ҳуди ҷаҳон ҳам дигаргун мешавад. Яъне ҷаҳонҳои пайдарпае ҳастанд, ки вобаста ба нав шудани аҷзояшон ба якдигар иттисоли ногусастанӣ доранд. Ва иттисоли ҳамин ҷаҳонҳои беинтиҳо ҷаҳони воҳиду беинтиҳоро ташкил медиҳад, ки бо рафтани афроде аз ҷомеаи инсонӣ ҳамоно побарҷо ва ҷовид хоҳад монд.

Яке аз масоили хеле ҷолиб дар осори фаласафию адабии ниёгонамон ҳамоно масъалаи мавҷеияти инсон дар ин ҷаҳон ва имкони таъсирпазирии раванди зидагӣ ва сарнавишти ӯ аз гардиши гардун ё ҷархи фалак аст. Нигоҳи Хайём ба ин масъала дар рубоии зайл ба таври хеле мӯшикофона баён ғридааст:

Некию бадӣ, ки дар ниҳоди башар аст,
Шодию ғаме, ки дар қазою қадар аст,
Бо ҷарх макун ҳавола, к-андар раҳи ақл
Ҷарх аз ту ҳазор бор бечоратар аст [7, 29].

Ҷазои ин рубоӣ комилан файласуфона аст. Дар ин ҷо Хайём роҷеъ ба табиати инсон ва роҷеъ ба некию бадие сухан меронад, ки дар ниҳоди инсон нуҳуфтаад. Дар назари аввал ҷунин менамояд, ки ба андешаи ин мутафаккир, бадии некӣ маҳз ҳоси инсонанд ва маркази истиқрори ҳубию бадӣ ниҳоди инсон аст.

Мо тамоми ашӯро ба ҷизҳои ҳубу бад ҷудо мекунем. Вале оё ҳубию бадӣ дар ниҳоди ҷизҳост ё ҷизҳо ба ҳубию бадӣ олула шудаанд? Худи ҳамоно ҳубию бадӣ, ки мо ҷизҳоро тавассути онҳо тавсиф мекунем, кучоянд? Метавон гуфт, ки некию бадӣ, ки мо тавассути онҳо ҷизҳоро тавсиф мекунем ва аз ҳам ҷудо месозем, дар ниҳоди инсонанд. Дақиқтар бигӯем, манзури Хайём ин ҷо ақл аст, ки метавонад ҳубу бадро бишносад, ва он дар ниҳоди инсон аст. Гузашта аз он, ҳуди ақл ниҳоди инсон аст, ва инсон аз дигар мавҷудоти олам маҳз бо ҳамин ақл, ки дар ниҳоди худ дорад, фарқ мекунад. Аз диди Ҳаким Умари Хайём, некию бадие, ки дар ниҳоди мост, ба қазою қадар ҳам иртибот дорад. Аммо ин некию бадӣ низ моҳиятан ҳукми ақл мебошанд. Ва ҳуди ақл бошад, дар мақоми қазою қадар аст. Аслан ҳам қазо ва ҳам қадар дар ҳукми ақл ҳастанд, аммо дар ҳукми Ақли Кулл, ки ҳама ҷиз аз он сраҷашма мегирад. Лекин он ниҳоди инсон, ки худ ақл аст, дар навбати худ ба Ақли Кулл пайваст аст, дақиқтар бигӯем, он ҷузъе аз Ақли Кулл мебошад.

Пас. маълум мешавад, ки сарҷашмаи шодию ғам дар ниҳоди шумост, ки он дар навбати худ ба Ақли Кулл васл аст. Ба ҳамин далел Хайём тавсия медиҳад, ки шодию ғами худро ба қазою қадар ҳавола накунад, ақро ба кор баред, ки сарҷашмаи шодию нишот ҳамин ақл аст.

Тибқи бовари ахтаршиносони қадим, курраҳо ё фалакҳо мечарханд ва аз ин тариқ сарнавишти инсонҳоро муайян месозанд. Аммо назари Хайём ба ин масъала дигар аст. Ақл, ки ниҳоди инсон аст, ба қазою қадар васл мебошад. Аммо ин ҷархи фалак низ дар гардиши худ ба

казою қадар такъя дорад, Ба ҳамин далел чарх дар роҳи расидан ба Ақли Кулл аз инсон бечоратар аст. Инсон қодир аст, ки ба ниҳоди худаш, яъне Ақл роҳ пайдо карда ба сарчашмаи хубию бадихо ва ба сарчашмаи қазою қадар бирасад. Аммо чарх чунин қудрате надорад ва танҳо дар гардиш аст. Ба ибораи дигар, чархи фалак ботини инсонро надорад. Аммо инсон метавонад ба баботини худаш, яъне ақли фардӣ, ки чузве аз Ақли Кулл аст, бирасад. Аз ин рӯ ӯ набояд аз чархи фалак имдод бичӯяд, зеро чарх аз чунин имконе бархурдор нест.

Бино бар ин ӯ дар ҳамин рубоӣ ишора менамояд, ки шодию ғамро набояд ба чархи фалак ҳавола кард, зеро дар роҳи ақл “чарх аз ту ҳазор бор бечоратар аст”.

Дар ин бобат Хайём мутаасир аз дидгоҳи Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ мебошад, ки фармудааст:

Ту, ки худ кунӣ ахтари хешро бад,
Мадор аз фалак чашм некаhtarир [6, 24].

Нуктаи муҳим дар рубоии мзкур зарурати шинохти истиқлоли инсон ва даъват ба он аст, ки инсон ба унвони олитарин мавҷуд дар олами ҳастӣ бояд саъй намояд, ки бо истифода аз хирад ва иродаи худ мавқеашро дар ҷомеа пайдо намуда, дар роҳи таъмини беҳбудии зиндагии хеш ба натоиҷи амали хеш такъя кунад на ба “лутфу марҳамат”- и чархи фалак.

Роҷеъ ба ислоҳи вазъи ҷаҳон ва зиндгии башарият дар он донишмандон дар давронҳои мухаталиф ибрази назарҳои ҷолибе намудаанд. Масалан бисёре аз донандагони илми калом (мутақаллимон), аз ҷумла Абу Ҳомиди Ғаззолӣ, бар он назар буданд, ки оламе ғайр ин олам ва беҳтар аз ин олам вучуд надоштааст. Ғаззолӣ мегӯяд, ки “дар олами имкон чизе зеботар аз он чи аунун ҳаст, наметавонад бошад” [4, 410].

Бар ин асос зебтарин оламе, ки ҳаст, ҳамин олами мост.

Аммо афроди дигаре низ ҳастанд, ки вучуди низоми аҳсанеро имконпазир медонанд. Масалан, Ҳофиз меҳоҳад сақфи фалаки мавҷудро хароб карда, фалаки дигареро тарҳрезӣ кунад:

Биё то гул барафшонему май дар
соғар андозем,
Фалакро сақф бишқофему тарҳи нав

дарандозем [2, 189].

Гузашта аз он Лисон-ул-Ғайб бар чархи фалак мешӯрад ва таҳдидомез таъкид мекунад, ки:

Ман на онам, ки забунӣ кашам аз
чархи фалак,
Чарх барҳам занам ар ғайри муродам
гардад [2, 84].

Орифи вораста ва ҷақомасарои содабаёну баландмоя, Бобо Тоҳири Урён, дар ин росто баён дошта:

Агар дастам расад бар чархи гардун,
Аз ӯ пурсам, ки ин чун асту он чун?
Якero додай мол аз адад беш,
Якero курси ҷав олуи дар хун [1, 124].

Яъне носозгориҳои замон ва вучуди нобасомонию нобаробариро ин орифи муъҷазбаён вобаста ба чархи гардун медонад ва ҳамзамон меҳоҳад аз чарх сабаби комронии нишоти бархе аз афрод ва ноқомии дитгронро бипурсад. Ин худ навъе аз шуридан алайҳи тартиби муқараршуда дар заминаи қазою қадар аст.

Хайём бошад, ин мазмунро ба таври худ баён месозад, ва рубоии зайли ӯ далолат бар он мекунад, ки ин ҳақими оламшумул низ дар масъалаи “олами аҳсан” бо Ғаззолӣ ҳамақида нест:

Гар бар фалакам даст будӣ чун Яздон,
Бардоштаме ман ин фалакро зи миён.
В-аз нав фалаки дигар чунон сохтаме,
К-озода ба коми дил расидӣ осон [7, 79].

Ба таври куллӣ муносибат ба олами ҳастӣ на дар заминаи иритбот бо Ҳақ балки аз тариқи робитаи он бо чархи фалак сурат мегирад. Бар асоси чунин нуктаи назар зиндагии инсон дар рӯи Замин натиҷаи гардиши чархи фалак дониста шуда, ҳамин чархи фалак дар тамоми мусибати олам гунаҳкор донист мешавад. Ибраи “фалакзада” ҳам дар асоси ҳамин тасаввурот ба вучуд омадааст. Ин ибора ба таври фаровон ба ҷои ибораи “худозада” қорбурд дошт. Яъне тамоми мусибатҳо бар уҳдаи фалак гузошта мешаванд. Шояд чунин тасаввуре поя дар андешаи санавӣ (дуализм) ва ширкомез дошта бошад ва натиҷаи тасаввуроти қаблазисломӣ бошад.

Вале дар ҳар сурат ба назар мерасад, ки дар ин ҷо Хайём ба андешаи онҳое, ки дар тамоми рӯйдодҳои олам маҳз чархи фалакро гунаҳгор ва таъсиргузор медо-

нанд, бо истехзо менигарад. Ва ба ҳамаи далел бо киноя мегӯяд, ки “гар бар фалакам даст будӣ чун Яздон”, он гоҳ “бардоштаме ман ин фалакро зи миён”.

Ҷолиб он аст, ки ҳам Ҳофиз, ҳам Бобо Тоҳир ва ҳам Умари Хайём ин гуна тафаккурро дар бораи “ҳамакора” будани чархи гардун мавриди ҳамла қарор додаанд: яке меҳоҳад чархро “бар ҳам занад”, дигаре меҳоҳад ба он “дастрасӣ” дошта бошад, ва сеюмӣ ният дорад, ки онро “аз миён брдорад”.

Бо ин ҳама Хайём инсонро шарифтарин мавҷуди олам медонад ва таъкид мекунад, ки мақсуд аз офариниши ин олам танҳо инсон аст. Дар ин ҷо боз ҳамон диораи ҳастӣ матраҳ аст, вале бо ин тафовут, ки ин доираи ҳастиро агар мақсуде ҳаст, пас он мақсуд мо, яъне инсонҳо мебошем. Метавон гуфт, ки дигоҳи Хайём дар иртибот бо ҷойгоҳи инсон дар доираи ҳастӣ ба таври мучаз дар рубоии зайл баён мешавад:

Мақсуд зи чумла офариниш моем,
Дар чашми хирад гавҳари биниш моем.
В-ин доираи ҷаҳон чу ангуштариест,
Бе ҳеч шаке нақши нигинаш моем [7,35].

Яъне “доираи ҷаҳон”, яъне ҳамон дорираи вучуд, ки зикраш рафт, ба масобаи ангуштариест, ки нақши нигини он, яъне ҳадафи ниҳии он маҳз инсон аст. Пас инсонҳо бо раҳой аз ҳар қайду банди ғайриақлонӣ ба унвони мавҷуди шарифу озод ва хирадманду вораства бояд ба қадри хештан бирасанд, ба якдигар эҳтиром қоил бошанд ва ба унвони “нақши нигини” ангуштарии ҳастӣ зиндагии шарофатмандонае дошта бошанд.

Ин андешаҳои донишманди шаҳири тоҷик имрӯз низ муҳиму мубрам буда, дар даврони пуртазоду печидаи муосир метавонанд ба уновни василаи тавоное ҷиҳати рафъи тазодҳои маснуъ, ки дар роҳи пешрафти башарият муғризна эҷод мешаванд, хидмат намоянд.

Адабиёт

1. Бобо Тоҳир. Дубайтиҳо, Техрон, ал-Ҳудо, 1392. - 284 с.

2. Девони Ҳофиз. Техон, Интишороти Амири Кабир, 1396. - 560 с.

3. Девони Рудакии Самарқандӣ. Техрон. Интишороти Амири Кабир. 1398. - 276 с.

4. Иброҳимӣ Динонӣ, Гуломҳусайн. Мастӣ ва ҳастӣ. Техрон. Интишороти «Иттилоот», 1395. - 456 с.

5. Кристенсен Артур. Баррасии интиқодии рубоӣи Хайём. Тарҷумаи Фаридуни Бадраӣ. Техрон, 1374. - 378.

6. Носири Хусрав. Девони қасоди. Душанбе, 2012. Ҷ. 1 - 480 с.

КРУГ БЫТИЯ И ПОЛОЖЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА В НЕМ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОМАРА ХАЙЯМА

Махшӯлов М.

В статье анализируется взгляд Хайяма на бытие, которое представляется в виде круга. Бытие, представляемое в круговой форме, обладает душой, и с этой точки зрения оно подобно человеку, который является целью творения. Поэтому люди путем освобождения от нерациональных оков и в качестве балгородных созданий должны оценить себя по достоинству, уважать друг-друга, и как “печать в перстне бытия” прожить жизнь достойно.

Ключевые слова: Круг бытия, небесные сферы, разум, скитание, душа небосвода, уподобление, круговое движение.

THE CIRCLE OF EXISTENCE AND THE POSITION OF MAN IN IT FROM THE POINT OF VIEW OF OMAR KHAYYAM

Makhshulov M.

The article analyzes Khayyam's view of Existence, which is represented as a cosmic circle. So, being, represented in a circular form, as a soul, and from this point of view it is similar to man, who is the ultimate goal of creation. Therefore, by liberating themselves from irrational shackles and as noble creatures, people must value themselves at their true worth, respect each other, as the “main imprint in the ring of existence”, live a life of dignity.

Key words: Circle of Existence, Cosmos, Heavenly Spheres, Mind, Wandering, Soul of the firmament, Assimilation, Circular motion.

АНДЕШАҲОИ АХЛОҚИИ НАҚИБХОН ТУҒРАЛИ АҲРОРӢ

Шамсов М.С. – н.и.ф., мудири Шуъбаи таърихи фалсафаи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Дар мақола муаллиф намунае чанд аз андешаҳои ахлоқи Нақибхон Туғрали Аҳрориро оварда перомунӣ мазмуну муҳтавои онҳо ибрози андеша мекунад. Муаллиф қайд мекунад, ки андешаҳои ахлоқи Туғрал ғолибан дар мадҳи ахлоқи ҳамида ва мазаммати ахлоқи нописандидаанд. Чун дар газалсароӣ Туғрал худро пайрави Мирзо Абдулқодири Бедил медонад, мавзӯҳои ахлоқи газалиёту ӯ ба мавзӯҳои ахлоқи Бедил шабоҳат доранд. Ачзу нотагонӣ, хоксорию шикастанафсӣ, фурутанию таҳаммулгароӣ аз мавзӯҳои ҳастанд, ки Туғралро бо Бедил пайванди маънавӣ медиҳанд. Мутафаккир мегӯяд, ки инсонӣ комилро ногузир аст, ки дар ҷамъият ҳамроҳ бо касу нокасу бо хору хас зиндагӣ кунанд. Агар битавонад онҳоро бо тарбият ислоҳ намояд ва агар на, пас, аз онҳо кинаву кудурат ба дил нагирад.

Калидвожаҳо: ахлоқи ҳамида, ахлоқи нописандида, ачз, нотагонӣ, хоксорию, шикастанафсӣ, фурутанию.

Мирзо Муҳаммадхон Нақибӣ Туғрал (1865 – 1919с.) яке аз шоирони соҳибдевони адабиёти тоҷик мебошад, ки ашъораш ба мавзӯҳои гуногуни фалсафию ахлоқӣ ва ишқиву иҷтимоӣ бахшида шудааст. Аз ҷумла андешаҳои ахлоқи Нақибхон Туғрал дар газалиёти шоир мавқеи муаянро доранд. Инчунин дар як китба ва ибтидои маснавии «Дар хусуси таъби девон» - и хеш атрофи мавзӯҳои ахлоқӣ андешаҳои худро баён мекунад.

Андешаҳои ахлоқи Туғрал ғолибан дар мадҳи ахлоқи ҳамида ва мазаммати ахлоқи нописандидаанд. Чун дар газалсароӣ Туғрал худро пайрави Мирзо Абдулқодири Бедил медонад, мавзӯҳои ахлоқи газалиёту ӯ ба мавзӯҳои ахлоқи Бедил шабоҳат доранд. Ачзу нотагонӣ, хоксорию шикастанафсӣ, фурутанию таҳаммулгароӣ аз мавзӯҳои ҳастанд, ки

Туғралро бо Бедил пайванди маънавӣ медиҳанд. Масалан дар оғози маснавии «Дар хусуси таъби девон», бо шеваи хоксорию очизӣ худро чунин муаррифӣ мекунад:

Ман, ки кунун Туғрали Аҳрориям,
Шуҳраи халқам, зи ҳунар ориям.
Гарчи маро ном бувад дар заман,
Нест зи ман хор ба мулки сухан.
Шеваи ман гарчи бувад шоирӣ,
Аз адабу фазлу камолам барӣ.
Бо ҳама ин очизиву нокаси,
Ҷамъ аз ин боғ намудам хасе.
Чидани гул гар набувад дастрас,
Суд бувад чидани ҳар хору хас. [1,320]
Ҷамин маъниро дар газал ба ин тарик
баён намудааст, ки:

Тавон дарёфт аз мазмуни ман кӯтоҳии
фикрам,
Ки нахлашро масал кардам ба
шамшод аз расоихо.
Ба рӯи хеш то кардӣ дучор оина,
хайронам,
Ки ҷавҳарро намезебад ҷило аз
худнамоихо.

Тавозуъ, ки яке аз ахлоқҳои ҳамидаи инсонист, дар баёни Туғрал, сарбаладихоро аз пай дорад ва аксаран мунҷар ба он мешавад, ки бо шахси мутавозеъ аз роҳи адаб пеш биёянд, ба мисли соғару мино:

Ҷамоғуши тавозуъ сарбаландӣ
ҳаркучо дидам,
Ба соғар, хоса, аз тарзи адаб
варзидани мино [2,29]

Хоксорию хислати нек асту бузургон аз ин хислат бархурдор. Туғрал низ аз ин хислат ифтихор мекунаду буриёи факрро аз тахти Ҷамшед кам намедонад:

Хоксорию нест кам аз дастгоҳи эътибор,
Бӯриёи факр ҳамчун тахти Ҷам дорем мо.
Сози беҳанги мо матбуи таъби кас
нашуд,
Ҷар ҷӣ меояд зи мо, бар худ ситам
дорем мо[1; 31]

Худшиносӣ мақомест бас буланду мушкилбадаст, ки расидан ва муқими он гаштан шароитҳои хосу иродаи матинро тақозо дорад. Дар фалсафаи маърифати Туғрал, тамсиле аз худшиносӣ ба табиат аз тамсили оинапардозии Бедил омадааст, ки аз дарки орифонаи Туғрал дарак медиҳад, ки шамимае аз шарҳаш ба тариқи зайл аст. Ҳазрати Бедил мефармояд:

Эҳтиёҷи худшиносӣ чавҳари оина нест,
Ман агар худро намедонам, Ту медонӣ
маро.

Бедил афсуни чунун шуд сайқали оинаам,
Об дод охир ба ранги ашк урӯнӣ

маро.[4,70]

Туғрал бошад дар таҳқиқи ин маони чунин мефармояд:

Баски яксон аст дар таҳқиқ хусну қубҳи
халқ,

Имтиёзе нест ғайр аз имтиёз ойинаро.

Нест з-оини адаб, ойнаи Туғрал, пеши ӯ,
Ҳамчу чавҳар бишканад, тарсам,

зи ноз ойинаро.[2,18]

Шоир мегӯяд, ки некуӣ ва зиштӣ дар асли сифати худ, ки аз сифоти Борӣ таоло манша мегирад яксонанд ва онҳоро ба ин нисбат муқобили ҳам намегузоранд. Ва оина ки ҳасанро наку ва қабехро зишт менамоёнад, яъне имтиёз (аз ҳам чудо) мекунад, ин аз имтиёзи (бартариӣ) чавҳари оина нест, балки оина сода аст ва биттабъ инъикоси сурати ҳастӣ мекунад ва нигаранда ғолибан бар ӯ менигарад на дар ӯ. Аз руи оини адаб нест, ки оинаро пеши Оинасоз бидорӣ ва ӯро ба ӯ бинмой, чунки метавонад аз руи истиғно аразияти турову Чавҳарияти хешро ба ту бинмойду ҳардуру бардораду дугонагири бибарад. Танҳо ҳамин абёт метавонад далел бар тавони Туғрал бошад дар пайравӣ аз Бедил ва андешаи Садриддин Айниро, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик» оварда: «Туғрал мисли дигаре аз муқаллидони Бедил, дар ин пайравӣ ҳеч муваффақ нашудааст» [3,32], зери суол бибарад. Яке аз муҳаққиқони осори Туғрал Носирҷон Маъсумӣ атрофи ин масъала таҳқиқоти муқоисавӣ анҷом додааст, ки боиси дастгирист.[1, 409-410]

Камоли одоб ва сирри онро Туғрал дар касби маърифат мебинад ва аз пиру муридӣ ҳарф мезанад, чунки худӣ ӯ аз дудмони яке аз пирони тариқаи нақшбандия Хоҷа Аҳрори Валист:

Туғрал асрори адаб аз бода равшан
мешавад,

Нест чуз пири тариқат муршиде
майхонаро![1,29-32]

Шоир мегӯяд, ки инсонӣ комилро ногузир аст, ки дар ҷамъият ҳамроҳ бо касу нокасу бо хору хас зиндагӣ кунад. Агар битавонад онҳоро бо тарбият ислоҳ намояд ва агар на, пас, аз онҳо кинаву кудурат ба дил нагирад:

Пухтагонро кай бувад аз сӯҳбати
дунон гузир,

Шӯъларо бисёр бошад эҳтиёҷи хору хас.

Коргоҳи боғи имконро бувад найрангҳо,
Зоғ дар саҳрову булбул гашта

маҳбуси қафас.

Хонаи дилро ту аз занги кудурат соф кун,
Мешавад оина ин ҷо тира аз чуши

нафас.[1,45]

Қаноат, дар ифодаи Туғрал, обрӯи инсонро меафзояд ва ҳирс онро мекоҳад:

Маҳзани ганҷи қаноат баски

беибром буд,

Оби рӯи хеш охир ин гадоён рехтанд.

Обрӯ хоҳӣ, нишин дар хилвати чайби
адаб,

Оби гавҳарро ба доман аз гиребон

рехтанд.[1,156-157]

Сабру таҳаммул низ дар ашъори Туғрал ҷойгоҳи хос дорад ва мутафаккир онро яке аз роҳҳои раҳои аз ғаму андух мебинад:

Ҳикоят ёд дорам ман зи устод,

Ки мушкил бар сарат он дам, ки уфтод,

Ба ӯ сабре намову кун таҳаммул,

Ки то гардӣ зи қайди ғам ту озод.

[1,123]

Таваккул дар тарбияи ахлоқии Туғрал яке аз роҳҳои ҳалли мушиқолот аст ва мебояд, ки дар вақти зарурат умед бар он дошт:

Дар паи ҳар субҳи ишрат шои
кулфат тавъам аст,

Нест андар боғи имкон як гуле бе

неши хор.

Карда дар тарфи чаман найранги

сахҳофи азал,

Аз рағи гул риштаи шерозаи чузви

баҳор.

Аз таваккул бодбони киштии умед кун,

Баски пайдо нест дар мавҷи мухити

ғам канор.[1,132]

Ҳаё низ яке аз хислатҳои ҳамидаи инсонӣ буда, дар изҳори муҳаббат муас-

сир аст ва худро ба ғафлат андохтан аз хубу зишт, шарти маҳрами роз гаштан аст. Мирзо Бедил дар ин маони мефармояд:

Ғофил зи хубу зишт шудан шарти
маҳрамист,
3-ин пеш гирам оина будӣ, кунун
мабош...

Очизкушист шеваи абнои рузгор,
Бедил ба чашми хиранигоҳон забун
мабош!

Нақибхон Туғрал ин маъниро чунин ба тасвир мекашад:

Ҳаё пероҳани андоми ноз аст,
Тағофул пардаи қонуни роз аст.
Дари хомӣ кушо, то пухта гардӣ,
Калиди куфли таҳқиқаш маҷоз аст.

[1,143]

Вале зоҳидони зоҳирпарастро Туғрал мазаммат мекунад, ки дар дил ғурури ҷоҳ мепарваранду ба зоҳир даъвии ҳақпарастӣ доранд:

Набошад зоҳидонро ҷуз ғурури ҷоҳ
андар дил,
Зи машқи ҳақпарастӣ кас нафаҳмад
кубҳи ботилро.[1,67]

Маънии баланд ва роҳат аз завқи онро, шоир насиби хосон медонад ва мегӯяд, ки сифла ғам надорад ки ба ӯ маънӣ насиб нагаштааст ва бояд ки аҳли маънӣ ҳам ғамгин набошанд, чунки чархи фалак медонад ба кӣ, чиро насиб гардонад ва ғаму шодӣ ба ҳам тавъаманду ба яке пас аз комронӣ нокомӣ насиб асту бар дигаре баръакс:

Набошад завқи роҳат коми ӯ боби
маъниро,
Ки созад чарх сарфи сифла шаҳди
меҳрубонино.
Ба нарди мӯҳраи ғам аспӣ мақсадро
зи фарзин кун,
Зи кишти беасар ҳосил набошад
донаронино!
Ғаму шодӣ ба олам тавъамини як
баму зеранд,
Ки дар пай шомӣ нокомист субҳи
комронино.[1,45]

Пастфитратиро шоир мазмум медонад ва бовар дорад, ки ҳатто ҳамнишиниву суҳбати равшандилон ба сифла фоида не, балки зарар мерасонад. ӯ мегӯяд:

Нест суде сифларо аз суҳбати
равшандилон,
Сахт расво мешавад, ояд агар оҳан
дар об![1,55]

Фикру таманноӣ бешу ками зиндагино Туғрал тааллуқоте медонад, ки инсонро аз камол бозмедораду ба чизӣ бевунёд мубтало мегардонад:

Зи банди фикру таманноӣ бешу кам бигзар,
Хушо касе, ки зи бори тааллуқ озод аст.
Мабош ғарра дар ин олами харобобод,
Ки хишти зерӣ биноӣ вучудат аз бод аст.
[1,58,]

Ҷои дигар мефармояд:
Булҳавас, бигзар зи савдоӣ ҳаёли
ишқи ӯ,
Кай бувад дар пеши оташ эътиборӣ
хору ҳас?!
Ғайри ӯ аз дигарон дасти тамаъ кӯтоҳ
кун,
Муддаоӣ ҳеҷ кас ҳосил нашуд аз ҳеҷ кас.
[1,75]

Дар тақвияти ин маонӣ мешавад ин абётро далел овард, ки:

Бошад аз майхонаӣ имкон ба ҳар кас
машрабе,
Хизр мамнуну Сикандар дар паи оби
бақост.
Ҳеҷ кас, Туғрал, набошад тақягоҳи
ҳеҷ кас,
Он кӣ дар афтодагӣ дасти туро гирад,
Худост! [1,158]

Хулласи матлаб андешаҳои ахлоқии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ паҳлуҳои гуногуни ҳаёти инсонро дар бар мегиранд ва дар доираи ин абёти оварда шуда маҳдуд нестанд. Бино бар ин месазад атрофи масъалаҳои фалсафӣ – ахлоқӣ дар осори ин шоир ва мутафаккири тоҷик таҳқиқотҳои илмӣ анҷом дода, мавриди истифодаи омма гардонида шаванд, то насли имрӯзу ояндаи миллати мо ва милали дигар аз он ба қадри кофӣ баҳра баранд.

Алалхусус Нақибхони Туғрал бо таассуф гуё аз оянда харф мезанаду пешгуй мекунад, ки пас аз мо аҳли маънӣ дар боғи сухан камсамар мегарданду мо, ба мисли гуфтаи Абулмаонӣ, раҳти сафар барбастаему ҳасрати дидор моро интизор:
Баъд аз ин чун мо нарӯяд ҳеҷ дар боғи
сухан,
Нахли ашъорему аз маънӣ самар
дорем мо!
Офарин бар мисраи Бедил, ки, Туғрал,
гуфтааст:
«Ҳасрати дидору сомони сафар дорем мо».
[4. 77].

Адабиёт

1. Нақибхон Туграл. // Гиёҳи меҳр. - Душанбе, 1986. С. 320.
2. Девони ашъори Туграли Ахрорӣ. - Душанбе, 2011. С. 70.
3. Мирзо Абдулқодири Бедил.// Куллиёт, ғазалиёт. Мумбай: Сафдарӣ, 1299 х.к. С. 18.
4. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. Маскав, 1926. С. 409-410.

ПРАВСТВЕННЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ НАКИБХАНА ТУГРАЛА АХРОРИ

Шамсов М.С.

В статье автор приводит некоторые примеры нравственных воззрений Накибхана Туграла Ахрари и высказывает свое мнение об их содержании. Автор указывает, что моральные мысли Туграла заключаются главным образом в восхвалении добрых нравов и осуждении порицаемых. Так как Туграл в воспевании газели считает себя последователем Мирзы Абдул Кадира Бедия, моральные темы его газелей аналогичны моральным темам Бедия. Слабость, смирение, терпимость – одни из тем, которые связывают Туграла с Бедилом.

Мыслитель говорит, что совершенному человеку неизбежно жить в обществе вместе со всеми. Если он может испра-

вить их воспитанием, а если нет, то не следует держать от них обиду и злобу.

Ключевые слова: *восхваленная мораль, неприемлемая мораль, слабость, смирение, скромность, покорность.*

MORAL VIEWS OF NAKIBKHAN TUGRALI AHRARI

Shamsov M.C.

In the article, the author gives some examples of moral views of Naqibkhan Tugral Ahrari and expresses his opinion on their content. The author points out that Tugral's moral thoughts consist mainly of praising good morals and condemning the reprehensible. Since Tugral considers himself a follower of Mirza Abdul Qadir Bedil in singing ghazals, the moral themes of his ghazals are similar to Bedil's moral themes. Weakness, humility, tolerance are some of the themes that connect Tugral with Bedil.

The thinker says that a perfect person inevitably lives in society with everyone. If he can correct them through education, and if not, then he should not hold a grudge and malice against them.

Key words: *praised morality, unacceptable morality, weakness, humility, modesty, submission.*

ФАЗОИ ВИРТУАЛӢ ҲАМЧУН МАЙДОНИ ТАҒЙИРӢБИИ АРЗИШӢОИ ИЧТИМОӢ ВА БАВУЧУДОВАРАНДАИ ИННОВАТСИЯ (ТАҲЛИЛИ ИЧТИМОӢ-ФАЛСАФӢ)

Саидумаров С.С. – н.и.ф., дотсенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи
техникии Тоҷикистон ба номи М. С. Осимӣ
E-mail: svd-2010@mail.ru; Тел.: 93-501-24-44

Дар мақола муаллиф масоили муҳимми замони муосир фазои виртуалӣ, мушкилот ва таҳдидҳои он ба арзишҳои миллӣ ва ба вучуд овардани инноваторро баррасӣ кардааст. Дар рафти таҳлил таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба шуури омма, усулҳои омӯзиши гурӯҳҳои виртуалӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ, таърихи таҳаввул ва назари донишмандон вобаста ба ин масъала муфассал нишон дода шудааст. Махсусан, усулҳои Internet Studies ва онҳоро ба мушоҳидаи оддӣ ва таҳлили изҳои рақамӣ ҷудо намудан аз аҳамият ҳолӣ нест. Ҳамзамон, мавриди таҳлил қарор додани гурӯҳҳои яке аз шабакаҳои пурнуфустарини олами виртуалӣ – фейсбук ба таври мухтасар баён шудаанд. Ҳангоми таҳлили ин гурӯҳҳои олами виртуалӣ ба як қатор унсурҳои бунёдии офарандаи шуури инноватсионӣ аз қабилӣ тафаккури клипӣ, контоминатсия, гибридунонии графикӣ, иқтидори семантикӣ ва забони илм аҳамият дода шудаанд.

Калидвожаҳо: Инноватсия, инноватор, шуури инноватсионӣ, тафаккури клипӣ, контоминатсия, гибридунонии графикӣ, иқтидори семантикӣ, забони илм, солими ва дарозумрӣ, соҳаи кишоварзӣ, хирад, ангур ва боғ, китобхона, тибби халқӣ, вожачӯ, донишнома, илми муосир, муҳандисони тоҷик.

Миллати тоҷик ҳамчун миллати тамаддунофар ва дорои таъриху фарҳанги пургановатест, ки дар раванди рушди ҳеш як қатор дастовардҳои беназири илмию фарҳангиро фарзандони фарзонааш ба ҷаҳониён тавассути тафаккури инноватсионӣ эҳдо намудаанд, то ба имрӯз ифтихор менамояд. Албатта, ҳар як тоҷики баору номус суннатҳои гузаштаи ҳешро арҷ

мегузорад ва дар баробари ин ба инноватсия машғул мебошад. Воқеаҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки дар байни мо тоҷикон нафароне пайдо гаштаанд, ки ҳамаи меҳнати гузаштагон ва имрӯзиёни моро бо амалшон (манзурамон ба амалҳои террористӣ даст задани якҷанд гумроҳи бо ном тоҷик) доғдор менамоянд. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки “...раванди глобализатсия оҳиста – оҳиста мавқеашро ба раванди деглобализатсия дода истодааст, ки моро мебояд, ба он бо сари баланд ворид гардему давлат ва ҳувияти миллии ҳешро ҳифз намоем ва насли наврасро дар асоси унсурҳои миллӣ тарбия намуда, маҳаки асосии раванди деглобализатсия содироти молро нисбат ба воридот зиёд намоем” [3, с. 97]. Пас моро мебояд, ки яке аз ҷанбаҳои ҳаёти одамон, яъне сунатгароӣ ва инноватсияро дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон мавриди таҳлил қарор диҳем. Ба ҳамин мазмун дар зехни мо саволҳои зиёде пайдо мешаванд: шахси муосир ба суннатҳои гузаштагон таъя намояд, беҳтар аст ва ё ба инноватсияҳои муосир? Барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ шуури суннатӣ лозим аст ва ё инноватсионӣ? Қадом нафарро гурӯҳҳои ифротӣ ба осонӣ ба фирефтаи доми ҳеш месозанд: суннатгаро ва ё навоарро? Оё ВАО, адабиёт ва санъати тоҷик ба суннатгароӣ ва инноватсия аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд? Насли наврас ба қадоме аз он зиёдтар майл менамояд? Оилаҳои тоҷик ба қадоме аз онҳо аҳамият медиҳанд? Мактабу маориф чӣ? Ва ғайра саволҳои одамон, ки аҳли зиёи тоҷикро ба ҳалли онҳо мароқи зиёдтар бояд зоҳир намоянд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки таълиму тарбияи шахсияти комили замони муосир

бояд унсурҳои бунёдии зеринро фаро гирад: ҳазми ахбор (малакаи дастрас намудан, таҳлили дуруст кардан, онро ба манфиати миллӣ, давлатӣ ва шахсӣ мувофиқ намудан ва истифодаи дурусти ахбор баҳри ҳалли масъалаҳо); муоширати мутавазини муддавом доштан (маҳорати муносибати самаранок доштан бо дигар одамон; худташаққулдихӣ (маҳорати назди хеш мақсад гузоштан, оқилона ва бомаъсулиятона ба саломатии хеш муносибат кардану имкониятҳои зеҳнӣ, физиологӣ ва иҷтимоии хешро самаранок истифода бурдан); худмаърифатӣ (дар давоми ҳаёт нисбат ба савияи дониши хеш серталаб будан, то ин ки аз пешравии замона қафо намондан). Аз овони тифлӣ шуруъ намуда, то пиронсолӣ инсон бояд ба унсурҳои болозикри хеш аҳамият диҳад. Албатта, дар аввал барои ба вучуд овардани чунин унсурҳо муҳит таъсиргузор аст ва баъдтар ҳуди шахс маъсули ҳамаи онҳо мегардад. Агар мо ба унсурҳои болозикр амиқтар назар андозем, пас маълум мегардад, ки заминаи асосии онҳоро дар ботини инсон аввал оила, боғча, мактаб ва дигар институтҳои чома мегузоранд.

Муносибати дар таодул қарордоштаи унсурҳои боло метавонанд шахсияти комилро ба вучуд биёранд, аммо ҳамаи онҳо метавонанд ба таври тахайюлӣ ба ҳам омезиш ёбанду шахси идеалиро ба чома пешниҳод намоянд. Бинобар ин моро мебояд баъзе ҷанбаҳои таъсиргузор ба ҳаёти шахси муосир маҳсусан, насли навраси тоҷиконро мавриди таҳлил қарор диҳем. Зеро аз як ҷиҳат мо мехоҳем, ки насли навраси мо насли эҷодкору илмдӯсти бофарҳанг ба воя расад, аммо аз тарафи дигар мо онҳоро дар кадом майдон тарбия менамоем, мавзуи ниҳоят ҷалбкунандаи пурмуаммост. “Моро мебояд баҳри ташаққули дурусти хувияти миллӣ корро аз оила, боғча, кӯча ва маҳалла шуруъ карда, дар мактаб, донишгоҳ, марказҳои динӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва умуман дар тамоми тоҷику тоҷикистонӣ дуруст ба роҳ монем” [4, с. 108]. Барои таҳлили мавзӯи мо баъзе аз саҳифаҳои интернетро мавриди таҳлили амалии муқоисавӣ қарор медиҳем.

Дар раванди таҳлил мо асосан ба масъалаҳои фалсафии ҳастии инсонӣ, моҳияти ҳаёт, ҳуқуқ ба рисолати озоди

инсонӣ, тарбияи тафаккури интиқодӣ, тарбияи тафаккури эҷодӣ, майл дошта ба шаккокии солим, эътиқоди динӣ дар доираи ақл, озодии ботинӣ ва тарбияи ирода, некӣ ва бадӣ, озодии вичдон, хушбахтӣ, худтарбияткунӣ ва худфаъолгардонӣ тавассути усулҳои муосири илмӣ, савияи оғаҳ будани муаллифон аз техника ва технологияи муосир ва ғ. аҳамият медиҳем.

Шахси имрӯзаро аз олами интернет чудо тасаввур кардан ғайри имкон аст ва шахрвандони Тоҷикистон низ аз он ороӣ нестанд. “Тибқи маълумоти Агентии омори ҷумҳурӣ, дар аввали соли 2023 шумораи истифодабарандагони интернет дар ҷумҳурӣ ба 3,8 миллион нафар ва муштариёни алоқаи мобилӣ ба беш аз 6,5 миллион нафар расида буд” [9]. Пас мо зарур донистем, ки дар аввал таҳлилро дар ин соҳа ба роҳ монем.

Ба андешаи П. О. Брайен «саҳифаҳои иҷтимоӣ – ин аввалин чизе аст, ки инсонҳо саҳар баъд аз хоб хестан тафтиш мекунанд ва охири чизе ҳаст, ки пеш аз хоб рафтани аз назар мегузаронанд» [8, с. 20]. Пас маълум мегардад, ки мо хоҳем нахоҳем истифода аз фазои маҷозӣ як унсурҳои ҷудонашавандаи ҳаёти мо гардидааст. Мутаассифона, дар Тоҷикистон ягон таҳқиқоти муқаммалӣ илмӣ фарогирандаи тамоми ҷанбаҳои мусбӣ ва ё манфии интернет ба насли наврас гузаронида нашудааст ва танҳо мақолаҳои камшуморе дар ин бобат ҷоп гардидаанд, ки танҳо ҷанбаи назарявӣ доранд. Пас моро мебояд, ки аввалан як таҳқиқоти илмӣ бисёрсоҳавӣ гузаронему, сипас роҳҳо ва механизмҳои ислоҳи камбудихоро ҷӯё шавем. Олимони соҳаи психология кайҳо боз исбот намудаанд, ки барои шахси инноватор тафаккури математикӣ мантиқӣ чун боду ҳаво лозим аст ва барои рушди ин тафаккур ҳалли масъалаҳо дар соҳаҳои фанҳои дақиқ нақши асосиро мебозанд. Ва омили дигари рушди ин тафаккур хондани китобҳои бадеӣ ба ҳисоб меравад. Пас суоле ба миён меояд, ки кадом блогери тоҷик ин масъаларо дар олами маҷозӣ ба миён мегузорад, албатта онҳо ангуштшуморанд. Мушкилии асосии блогерони саҳифаҳои илмӣ сабтгардида дар он аст, ки дар саҳифаҳои онҳо баҳсҳои илмӣ хирфай ба амал намеояд. Сабабаш

дар он аст, ки дар ин саҳифаҳо на ҳамаи донандагони соҳа сабти ном шудаанд ва боиси он мегардад, ки як одами кучагӣ дар бораи як мафҳуми илмӣ суҳанҳои носазои аз ақл берун мегӯяд ва ё як фанатики динӣ таҳлили онро куфр эълон менамояд.

Яке аз илмҳои, ки зери таъсири илмҳои ҷомеашиносӣ барои омӯзиши муошират, муносибат, ҳамкорӣ ва баёни андеша дар охири асри XX ва аввали асри XXI ба вучуд омадааст, Internet studies – ном дорад. Албатта, ҳар як илм методҳои тадқиқоти хешро дорад ва ин илм аз он ӯрӣ нест ва мо барои мукамал гардидани тадқиқотамон аз баъзе методҳои ин фан ҳангоми омӯзиши фаъолияти гурӯҳҳои дар саҳифаҳои фејсбуки тоҷикӣ истифода мекунем. Илми Internet Studies ҳангоми таҳқиқи масъала асосан ба навиштаҳои респондентҳо дар олами виртуалӣ аҳамият медиҳад вобаста ба ин Ф. Деятко методҳои онро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: мушоҳидаи оддӣ ва таҳлили изҳои рақамӣ [1, с. 17].

Мушоҳидаи оддӣ маънои ба таври пинҳонӣ назорат намудани рафтори фард ва гурӯҳ ҳангоми муошират намудан дар ҷамоаҳои виртуалӣ ва таҳлили изҳои рақамӣ бошад, дар худ таҳлили онлайнӣ хуччатҳо, хотираҳо ва қайдҳои фард ё гурӯҳи одамонро фаро мегирад.

Яке аз методҳои муносири таҳлил ва ҷамъовари натиҷаҳои асосноку илмӣ Сентимент – таҳлил ба ҳисоб меравад, ки дар бисёр давлатҳои мутараққӣ муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илм аз қабилҳои пси-

хология, сотсиология, фалсафаи иҷтимоӣ ва ғ. ҳангоми корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ васеъ истифода мекунанд. Сентимент – таҳлил (бо заб. англ. sentiment analysis) – бо ёрии усулҳои NLP (коркарди забони табиӣ), омор зоҳир намудани шиддатнокӣ ва мавзуният дар шарҳҳои мавриди омӯзиш қарор медиҳад [7]. Фарқи асосии ин усул аз дигар усулҳо дар он аст, ки хусусиятҳои эмотсионалии объекти таҳқиқотро тавассути луғатҳои махсуси ба ҳамаи миллат хос ба осонӣ пешниҳоди таҳқиқгар менамояд [6, с. 95]. Илова бар ин, ҳангоми таҳқиқи саҳифаҳои интернетӣ моро мебарояд як қатор унсурҳои асосии онро низ аҳамият диҳем. Ба мисли шумораи бинандаҳо, шумораи аз сари нав паҳнкунӣ, таҳлилу мувоҳидаҳои зернашрҳо ва дигар аломатҳои дар зери нашр аз тарафи дигар одамон гузошташуда (гузоштани ҳар гуна лабхандҳо (смайликҳо).

Яке аз камбудҳои ҷомеаи мо ин дар олами виртуалӣ ё фазои интернет бо забони тоҷикӣ кам будани маводди таълимии оммафаҳм ба ҳисоб меравад. Омили асосии ҷунин костагӣ надоштани блогерони донандаи илмҳои педагогика, психология ва технологияи муосир мебошад. Бо вучуди каму костагиҳо мо таҳлили хешро дар шабакаи иҷтимоии Фејсбук (Meta Platforms, Inc) роҳандозӣ менамоем.

Сараввал мо он саҳифаҳоеро интихоб менамоем, ки ба суннатгарой ва инноватсия машғул буда, сербинанда мебошанд;

Ҷадвали 1.

№	Номи саҳифа	Шумораи аъзоён	Бист пост дар чанд мудат ба нашр расидааст	Администраторони гурӯҳ чанд маводро (аз 20- тояш) худашон бевосита таҳия кардаанд	Таносуби нашр бо забони тоҷикӣ ва дигар забонҳо	Эзоҳ
1	Солими ва дарозумрӣ	7320	4 – рӯз	0	8 - то	Муҳаққиқ таҳқиқотро дар рӯзи
2	Соҳаи кишоварзӣ	10272	4 – рӯз	0	18- то	
3	Муҳандисони Тоҷик	2040	1 – сол	0	16- то	

4	Хирад (ум, разум, рассудок; мудрость)	10855	2 – рӯз	1	16-то	24.04.2024 гузарондаат
5	Ангур ва боғ	55976	2 – рӯз	8	19-то	
6	Китобхона	23981	1 – рӯз	10	20 – то	
7	Вожаҷӯ جوواژه	12874	2- рӯз	5	20	
8	Тибби халқӣ	120451	2- рӯз	3- то	10- то	
9	Донишнома	5121	2- рӯз	4- то	20- то	
10	Илми муосир/ Современная наука/ Contemporary science	11173	4- рӯз	10- то	16-то	

Албатта, дар саҳифаи иҷтимоии фейсбук гурӯҳҳои зиёд амал мекунанд, аммо имконият даст намерасад, ки ҳамаи онҳоро фаро гирем. Дар идома мо бо усули таҳлили муқоисавӣ чадвали 1 –ро мавриди таҳлил қаро медиҳем. Сараввал ба номҳои онҳо аҳамият медиҳем, ки то кадом андоза ба мазмуну муҳтавои маводҳои нашргардида мувофиқат мекунанд. Аз чадвал маълум мегардад, ки ҳамаи номҳои гузошташуда ба фарҳанги тоҷикӣ мувофиқат мекунанд. Биноан, аз чадвал маълум мегардад, ки дар гурӯҳҳо аз 2040 (муҳандиси ҷавон) то 120451 (Тибби халқӣ) аъзо доранд. Бист постро бошад аз як ду рӯз (Китобхона Донишнома, Вожаҷӯ, Ангур ва боғ, Хирад) то як сол (Муҳандисони Тоҷик) ба нашр расонидаанд. Аз натиҷаҳо маълум мегардад, ки аз бист пости ба нашр расида, баъзе администраторони гурӯҳ ҳатто яктояшро (Солими ва дарозумрӣ, Соҳаи кишоварзӣ ва Муҳандисони Тоҷик) ба нашр нарасонидаанд, аммо дар баъзеи онҳо фаъолӣ ба назар мерасад, ки дар зиёда аз даҳтояш (Ангур ва боғ, Китобхона ва Илми муосир) бевосита нашр намудаанд. Яке аз масъалаҳои меҳварӣ дар замони ҷаҳоншумулӣ ин тарғиби маводҳои илмӣ – оммавӣ бо забони хеш ба ҳисоб меравад, ки баъзе администраторони гурӯҳ онро ба инобат нагирифтаанд. Масалан, гурӯҳҳои Тибби халқӣ (10-то) ва Солими ва дарозумрӣ (8-то) таносуби нашрашон хело кам аст. Дар дигар гурӯҳҳо бошад натиҷаҳо аз 16 то 20 –торо ташкил медиҳанд, ки албатта хуб мебошад.

Таъсири бевоситаи ин гурӯҳҳо ба инноватсия ва инноватор дар маводди нашргардида ва шарҳҳои онҳо бояд ҷӯёшуд. Барои таҳлили ҳамаҷонибаи маводҳо мо бояд қобилияти дарки аудиторӣро ба

инобат гирем, ки савияи дониши онҳо дар кадом дараҷа қарор дораду бештар ба кадом маводҳо майл доранд (майл доштани онҳоро аз зершарҳҳо ва писанд гардидани мавод тавассути лайкҳо фаҳмидан мумкин аст). Бинобар ин мо зарур шуморидем, ки як қатор гурӯҳҳои болозикрро таҳлил намоем. Дар гурӯҳи Ангур ва боғ [10] аз даҳ маводҳои нашршуда метавон мушоҳида намуд, ки аз 16 то 220 – лайк (писанд гаштан) – ро гирифтаанд ва ҳар як мавод на камтар аз ду зершарҳро доранд (моҳиятан хусусияти ҳавасмандкунӣ ё маслиҳатдиҳиро доранд). Ҳар як видеои нашргардида ба як усули нави зироаткорӣ ё натиҷаи меҳнати чандсолаи ягон деҳқон бахшида шудааст. Дар гурӯҳи Солими ва дарозумрӣ [11] бошад, натиҷа он қадар хуб нест, зеро аз 10 – маводди нашргардида аксарияташон ягон лайк надоранд ва ягон зершарҳро вохӯрдан мумкин нест. Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки администратори гурӯҳи Ангур ва боғ дар ин самт аз нозуқиҳои илмӣ боҳабар буда, онҳоро хуб истифода мебарад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ маводи зиёдро то ба охир ё намехонанд ва ё тамошо намекунанд, ки инро бо забони илмӣ тафаккури клипӣ (тафаккури лаҳзавӣ) ном мебаранд ва дорандагони ин гуна тафаккур таҳлили амиқи маводро хуш надоранд ва “дар даврони ҷаҳоншумулӣ ба эътибор гирифтани “тафаккури клипӣ” ҳангоми таълим ва тарбияи насли наврас ҳамчун омилҳои таъсиркунанда ба ҷаҳонбинӣ ва шуури онҳо, хело муҳим аст” [5, с.175]. Бо шарофати ба вучуд омадани тафаккури клипӣ паҳнкунандагони мавод низ моҳияти баёни матн ва наворро тавассути

барномаҳои компютерӣ хело диққатҷалбкунанда мекунад, то ин ки аудиторияи онҳо зиёд гардад. Мо зарур шуморидем, ки дар ин самт низ моводҳои баъзе аз гурӯҳҳои дар ҷадвали 1 овардашударо таҳлили муқоисавӣ намоем. Дар гурӯҳи Илми муосир / Современная наука / Contemporary science навореро бо номи “Теория струн” [12] ба нашр расонидааст, ки барои диққатҷалбкунанда гардидани он аз барномаҳои махсуси компютерӣ васеъ истифода бурдааст, ки хело айни мудаост. Ба ҳамин мазмун дар гурӯҳи Тибби халқӣ [13] видеоҳои зиёд ба нашр расидаанд, аммо ягонто аз онҳо бо забони тоҷикӣ ва ё аз тарафи администраторон таҳия нагаштаанд, аниқтараш аз дигар гурӯҳҳои хориҷӣ танҳо бознашр гардидаанд халос. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки администраторони гурӯҳи Тибби халқӣ онро барои инноватсия кардан дар ҷомеа наофариданд, зеро аксарияти нашрҳояшон маводҳои таблиғотӣ (рекламаҳо) барои ба савдо рафта мебошанд.

Илова бар ин ҳангоми баёни мавзӯ то кадом андоза мафҳумҳои оммафаҳм истифода мегаранд ба паҳнгардии мавод ва дарки он самараро хуб оварда метавонад. Яке аз усулҳои маъмулу паҳнгардида барои навиштан ва сабти видеои интернетӣ контаминасия (қал. лот *contaminatio* “омехтанамой”) истифода мегардад, ки администраторони мо то кадом андоза аз усул бохабаранд шарҳ медиҳем. Дар гурӯҳи Воҷаҷӯ | جوڑھوا [14]одатан баҳс доир ба ягон мафҳум меравад. Аҳли гурӯҳ хело фаъоланд ва барои таҳлили мафҳумҳо аз тарҷумаи дигар забонҳо низ васеъ истифода мегардад, ки хеле майдони хуб барои паҳнгардӣ ва дуруст истифода бурдани мафҳумҳои забони тоҷикӣ дар олами маҷозӣ ба ҳисоб меравад. Аммо дар гурӯҳи Донишнома [15] ин хусусият қариб ки ба инobat гирифта намешавад, зеро аксарияти маводҳоро администраторон аз дигар гурӯҳҳои байналмиллалӣ бознашр менамоянд ва ҳисоботи омӯрӣ нисбат ба аъзоёни нави гурӯҳашоро ба намоиш мегузоранд. Илова бар ин қариб, ки аъзоёни гурӯҳ ягон зершарҳ наменависанд ва шумораи лайкҳояшон низ ангуштшуморанд. Пас маълум мегардад, ки администраторони

гурӯҳ новобаста аз номи бузург доштани корро дуруст ба роҳ монда наметавонанд. Ба андешаи Н.А. Николин “контонатсияи аз гӯшаҳои дур бархоста бо мурури замон метавонад ба марказ куч бандаро мафҳуми нави забониро ҷойгузин гардад” [2, с. 289].

Яке унсурҳои асосии паҳнкунандаи инноватсия ҳангоми таҳияи мавод иқтидори семантикии он ба ҳисоб меравад, ки блогерони машҳур аз он васеъ истифода мекунанд. Пеш аз ҳама семантикаи мавод бо ёрии гибридкунии графикӣ сурат мегирад. пас мо зарур шуморидем, ки дар баъзе гурӯҳҳо онро амалан таҳқиқ намоем. Дар гурӯҳи Соҳаи кишоварзӣ [16] аз дах маводди нашргардида ягонтояш бо ин усул таҳия нагардидаанд. Дар гурӯҳи Хирад (ум, разум, рассудок, мудрост) [17] аҳвол чунин аст. Танҳо дар гурӯҳи Мухандисони Тоҷик [18] баъзе графикаҳоро вохӯрдан мумкин аст, аммо онҳо низ бо дигар забон буда, аз гурӯҳҳои байналмиллалӣ танҳо бознашр шудаанд. Маълум мегардад, ки администраторони гурӯҳҳо ҳангоми таҳияи мавод ба ин ҷанба он қадар диққати махсус намедиханд.

Яке аз унсурҳои майдони инноватсионӣ будан дар саҳифаҳои иҷтимоӣ истифода гардидани забони илм мебошад, зеро ба ҳамагон маълум аст, ки забони илмӣ – забони лотинӣ ба ҳисоб меравад. Мутаассифона, дар аксарияти гурӯҳҳо забонӣ илмӣ истифода намегардад, танҳо ба истиснои гурӯҳҳои Илми муосир / Современная наука / Contemporary science ва Ангур ва боғ. Беҳтар мешуд, ки ҳамаи администраторони гурӯҳ ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ диҳанд.

Аз таҳлили баъзе гурӯҳҳо дар олами виртуалӣ метавон чунин хулоса кард:

1. Таҳияи мавод дар аксарияти гурӯҳҳои виртуалии шабакаи Фейсбук дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст ва ҳамчун майдони ба вучуд овардани шахси инноватор хуб хизмат карда наметавонанд. Бо истиснои гурӯҳҳои Ангур ва боғ, Илми муосир ва Воҷаҷӯ;

2. Аксарияти маводди банашррасида, аз гурӯҳҳои давлатҳои дигар танҳо бо забони аслиашон бознашр мегарданд, ки барои аксарият наврасон ва ҷавонон нофаҳмо мебошанд;

3. Ҳангоми таҳияи мавод унсурҳои асосии инноватор гардидани бинанда ё хонанда ба инобат гирифта нашудаанд;

4. Дар гурӯҳҳои Ангур ва бог, Илми муосир ва Вожаҷӯ шахси бинанда ва хонандаро ба пайдо намудани тафаккури эҷодӣ майл мекунонад. Мутаассифона, дар маводди дигар гурӯҳҳо онро қариб ки вонамехӯред;

5. Дар аксарияти давлатҳои олам роҳҳо ва усулҳои баланд бардоштани хусусиятҳои инноватсионӣ таҳқиқотҳои доманадори байнисоҳавӣ дар фазои виртуалӣ гузаронида мешавад, мутаассифона дар Тоҷикистон чунин таҳқиқот ба роҳ монда нашудааст. Бинобар ин моро мебояд, ки дар зудтарин фурсат ин таҳқиқотро ба роҳ монем.

Адабиёт

1. Девятко И. Ф. Инструментарий онлайн-исследований: попытка каталогизации // Онлайн исследования в России 3.0/ Под редакцией Шашкина А. В., Девятко И. Ф., Давыдова С. Г. – М.: Издательский дом «Кодекс», 2012. – С. 17–31

2. Николина Н.А. Типы и функции контаминированных образований в современной русской речи // Труды Института русского языка им. В.В. Виноградова. -2017. - Т. 13. - С. 288-295.

3. Саидумаров, С. С. Фарҷоми глобализатсия ва оғози деглобализатсия: манфиат ва таҳдидҳои он / С. С. Саидумаров, А. Қ. Умаров // Вестник Педагогического университета. Серия: Философские науки. – 2024. – No. 1(13). – P. 92-99. – EDN EQQGMA.

4. Саидумаров, С. С. Табиат, сохтор ва вазифаҳои хувияти миллии тоҷикон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ) / С. С. Саидумаров // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – 2023. – No. 3(27). – P. 101-110. – EDN ZLSBVV.

5. Тураев Ф.Р. Личность в социо – культурном пространстве трансформирующегося таджикостанского общества. Ф.Р. Тураев / Монография – Душанбе ТТУ имени академика М.С. Осими, 2024 -217 с.

6. Nugumanova A., Bessmertnyi I. Applying the latent semantic analysis to the issue of automatic extraction of collocations from the domain texts // Communications in Computer and Information Science. 2013. V.

394. P. 92-101. doi: 10.1007/978-3-642-41360-5_8

7. Introduction to Sentiment Analysis, <http://www.lct-master.org/files/MullenSentimentCourseSlides.pdf> (санай мурочиат 14.02.24)

8. O'Brien P. (2014) Advertising and Marketing. In: Harvey K. (eds.) Encyclopedia of Social Media and Politics. Thousand Oaks, CA: Sage. P. 20—25.

9. Махмадизода Н.Д. Тарғибу ташвиқи идеологияи ифротгарой (экстремистӣ) дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва таъсири таҳрибкоронаи онҳо ба шуури ҷавонон // Шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун хатари воқеъӣ ба амнияти миллий. Душанбе, 2022. – С.41-46.

10. https://www.facebook.com/groups/604806830193857?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24).

11. https://www.facebook.com/groups/707948436658314?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24).

12. https://www.facebook.com/groups/ilmitojik?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24)

13. https://www.facebook.com/groups/491244465561301?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24).

14. https://www.facebook.com/groups/vazhaju?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24).

15. https://www.facebook.com/groups/210358411811590?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24).

16. https://www.facebook.com/groups/6663655727010233?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24).

17. https://www.facebook.com/groups/199935784219761?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24)

18. https://www.facebook.com/groups/478365722913723?locale=ru_RU (санай мурочиат 24.04.24).

ВИРТУАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО КАК СФЕРА СОЦИАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЦЕННОСТЕЙ И ФАКТОР ИННОВАЦИИ (СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

Саидумаров С.С.

В статье автор рассматривает важные проблемы современного периода виртуального пространства, трудности, его вызовы, их влияние в национальные

ценности и возникновения инноватора. В процессе анализа выявлено влияние социальных сетей на массовое сознание людей, способы изучения виртуальных групп в социальных сетях, история появления и различные воззрения учёных относительно данного вопроса. Автор обратил внимания в Internet studies и разделил их на простые наблюдения и анализ цифровой отпечатки. Ҳамзамон, мавриди таҳлил қарор додани гурӯҳҳои яке аз шабакаҳои пурнуфузтарини олами виртуалӣ – фейсбук ба таври мухтасар баён шудаанд. Одновременно, было изучено и анализировано один из самых популярных социальных сетей виртуального мира – Фейсбук. В ходе исследования этих виртуальных групп особое внимание было направлено на фундаментальные элементы инновационного сознания такие как клиповое мышление, контоминация, гибридизационная графика, семантическая способность и язык науки.

Ключевые слова: Инновация, инноватор, инновационное сознание, клиповое мышление, контоминация, гибридизационная графика, семантическая способность и язык науки, Здоровье и долголетие, Аграрная сфера, Разум, Виноград и сад, Библиотека, Народная медицина, Толкователь словарей, Энциклопедия, Современная наука, Таджикский инженер.

VIRTUAL SPACE AS A SPHERE OF SOCIAL TRANSFORMATION OF VALUES AND A FACTOR OF INNOVATION (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Saidumarov S.S.

In the article, the author examines the important problems of the modern period of virtual space, difficulties, its challenges, their impact on national values and the emergence of an innovator. The analysis revealed the influence of social networks on the mass consciousness of people, ways to study virtual groups on social networks, the history of their appearance and various views of scientists on this issue. The author drew attention to Internet studies and divided them into simple observations and digital fingerprint analysis. At the same time, the analysis of the groups of one of the most influential networks in the

virtual world – Facebook - is briefly presented. At the same time, one of the most popular social networks in the virtual world, Facebook, was studied and analyzed. During the study of these virtual groups, special attention was paid to the fundamental elements of innovative consciousness such as clip thinking, contamination, hybridization graphics, semantic ability and the language of science.

Key words: Innovation, innovator, innovative consciousness, clip thinking, contamination, hybridization graphics, semantic ability and language of science, Health and longevity, Agricultural sphere, Mind, Grapes and garden, Library, Folk medicine, Dictionary interpreter, Encyclopedia, Modern science, Tajik engineer.

МАСЪАЛАИ “ШАХСИЯТИ МАРГИНАЛӢ” ДАР ЗАМОНИ МУОСИР (ТАҲЛИЛИ ИҶТИМОӢ - ФАЛСАФӢ)

Тураев Ф.Р. – н.и.ф., дотсенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ
E-mail: Rajabaliievich-83@mail.ru; Тел.: 907-75-43-60

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи тоҷикон ва муҳожирон “шахсияти маргиналӣ” бахшида шудааст. Дар аввал муаллиф таърихи пайдоиши ва моҳияти бунёди онро тавассути таҳлили адабиётҳои соҳавӣ ва осори донишмандон, матраҳ намудааст. Биноан, ҷанбаҳои мусбӣ ва манфӣи падидаи мазкурро бо ёриши мисолҳои мушаххас асоснок намудааст. Барои ба бухронҳои эмотсионалӣ ва равонӣ дучор нагардидани “шахсияти маргиналӣ” роҳҳо ва усулҳои гуногун мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар фарҷом баҳри ба як шахси дар таодулбуда табдил додани шахсиятҳои маргиналӣ маслиҳатҳои амалӣ пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: муҳожират, маргиналӣ, фарҳанг, тамаддун, марз, эгосентризм, мақоми маргиналӣ, фазои маргиналӣ, шӯҳратпарастӣ, ҳассосият, бегонашавӣ, ҳувияти миллӣ, худшиносии миллӣ, ифротгароии динӣ, мутобиқшавӣ, радишуда.

Таърихи башарият аз шебу фарозҳои зиёд иборат мебошад ва ҳама вақт тамоми мушкилотҳоро инсонҳои комил баргараф намудаанд ва барои ояндагон таърихсозӣ кардаанд. Офаридани шахсияти комил дар ҳама давру замон мубрамияти худро нигоҳ доштааст ва то даме ки инсоният вучуд дорад, боқӣ хоҳад монд. Вобаста ба офариниши инсон аз тарафи файласуфон, донишмандон шоирон, нависандагон ва дигар ашхоси сиёии ҷомеа асарҳои зиёде офарида шудаанд, ки моҳиятан мавқеи сиёсӣ, идеологӣ ва динии ҳамон даврро фаро мегиранд. Пас маълум мегардад, масъалаи шахс вобаста ба пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҳар замон тобиши наvero ба худ касб мекунад. Дар замони муосир барои миллати таҳаммул-

пазири тоҷик нигоҳ доштани ҳувияти миллӣ вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад, зеро “...раванди глобализатсия оҳиста – оҳиста мавқеашро ба раванди деглобализатсия дода истодааст, ки моро мебояд, ба он бо сари баланд ворид гардему давлат ва ҳувияти миллии хешро ҳифз намоем ва насли наврасро дар асоси унсурҳои миллӣ тарбия...”[6, с. 97] намоем.

Баъд аз пароканда гардидани Иттиҳоди Шӯравӣ ва соҳибистиклол гардидан Ҷумҳурии Тоҷикистон яку яқбора ба ҷанги таҳмилий фуру рафт, ки мушкилиҳои нави иҷтимоиро ба вучуд овард. Пеш аз ҳама дар ин марҳилаи таърихӣ аз Тоҷикистон гурези мағзо шурӯъ шуд ва сипас аҳоли баҳри бо кори мавсимӣ ё доимӣ таъмин гаштан ба муҳожират рӯй оварданд. Натиҷаи ин кучиши иҷтимоӣ боиси ба вучуд омадани шахсиятҳои маргиналӣ гардид, ки дар байни ду фарҳанг зиндагӣ намуданро оғоз карданд. Барои миллати тоҷик ин падида нав ҳам набошад, аммо ба таври оммавӣ ба ин шугъл варзидан дар таърихи навини тоҷикон бори аввал буд ва онро бо забони илмӣ “шахсияти маргиналӣ” ном мебаранд.

Мафҳуми маргиналӣ (калимаи лотинӣ буда, маънояш «margo» - канор, сарҳад, ё «marginalis» – дар канор буда, мебошад) – «мафҳуми сотсиологиест, ки маънои дар миёна, «сарҳад» қарор доштани ҳолати шахс миёни гурӯҳҳои иҷтимоӣ аст, ки ба ҳолати равонии ӯ таъсири зиёд мерасонад. Ин мафҳум аз тарафи сотсиологҳои амрикоӣ Роберт Эзра Парк барои ифодаи мавқеи мулатҳо (шахсоне, ки падар ё модарашон сиёҳпӯстанд) ба илм ворид гаштааст, ба андешаи ӯ онҳо дорои хусусиятҳои изтиробнокӣ баланд, бадхашмӣ, адолатхоҳӣ,

хассосӣ, шармгинӣ ва худпарастӣ мебошанд»[1, с. 341].

Айни замон мафҳумҳои «маргинали», «маргинали», «маргиналишуда» аз доираи илми сотсиология берун шуда, аз тарафи намояндагони илмҳои гуногун ба мисли фалсафаи иҷтимоӣ, сиёсатшиносӣ, равоншиносӣ ва ғайраҳо мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст. Аз тарафи муҳаққиқони соҳаҳои номбурда маъно ва моҳияту вазифаи ин мафҳум васеътар гардонида шудааст. Аз таҳлили адабиётҳои илмӣ маълум мегардад, ки мафҳуми маргиналиро на танҳо дар тасвири психологии шахс истифода мебаранд, балки онро дар тафсири зухуротҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайраҳо истифода мебаранд.

Маврид ба зикр аст, ки бо интиҳоби чунин усул мо метавонем масъаларо амиқтар таҳлил намуда, ҷанбаҳои гуногуни мафҳуми маргиналиро дар ҳама соҳаҳои ҷамъият баррасӣ намоем. Илова бар ин асосгузори назарияи маргинали Роберт Эзра Парк ва Эверетт Вернер Стоунквист таъкид менамоянд, ки шахси маргинали илова бар унсурҳои асосӣ, дигар шаклҳо ва падидаҳои гуногуни ҷамъиятиро дар худ маҳлут намудааст. Аммо баъзе аз мутахассисони соҳа мафҳуми маргиналиро дар доираи андеша ва фаҳмиши хеш тобиши илмии аслият додани шудаанд, ки аз моҳияти аслии ӯ хело дур рафтаанд. Чунин тафсиринамӯи метавонад муҳаққиқони навқаламро ба гумроҳӣ бурда, моҳият ва аслияти мавзӯ ӯ гум шавад боиси костагии вижагии илмии мавзӯ гардад. Дар ҳамин радиф муҳаққиқоне пайдо гаштанд, ки мавзӯи номбурдаро бе таҳлили назариявии сарчашмаҳо мавриди таҳқиқ қарор додаанд, ки печидагӣ нофаҳмоӣҳои зиёдро назди хонанда ва муҳаққиқ ба бор овардааст. Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки бархе ба ном муҳаққиқи назарияи маргинали ҳама гуна зухуротҳои иҷтимоиро дар доираи назарияи маргинали мавриди таҳлил қарор додаанд, ки ягон асоси бунёдии илмӣ надоранд.

Баҳри ба чунин костагӣҳо роҳ надодан мо масъалаи шахси маргиналиро дар аввал дар доираи назарияҳои классикӣ, аниқтараш онро дар фазои мушаххаси фарҳангӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Дар ҳамин ҳолат ҳам шахси маргинали фардияти худро дар ҷанбаҳои гуногун зоҳир менамояд, ки моро мебояд онро дар тарозуи антропологи, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва динӣ баркашида, таҳлил намоем.

Қайд кардан ба маврид аст, ки аз нигоҳи методологӣ назарияи шахси маргиналиро асосгузориаш Р.Э. Парк ва Э.В. Стоунквист ҳангоми таҳлили фарҳангии раванди муҳочирати аҳоли аз Аврупо ба Амрико ба вучуд овардаанд. Минбаъд аз тарафи муҳаққиқони аврупоӣ барои боз ҳам жарфтар таҳқиқ гардидани мавзӯ ба ҳаёти иҷтимоии одамон ворид гардида, онро дар табақаҳои гуногуни ҷомеа мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Таҳқиқоти муҳаққиқони аврупоиро таҳлил намуда, олими рус Аверина Марина Владимировна ба хулосае меояд, ки падидаи маргиналиро дар фарҳанг ва ҳаёти иҷтимоӣ метавон дар шаклҳои гуногун дастрас намуд. Ба андешаи ӯ: “Дар фазои фарҳангӣ падидаи маргинали метавонад тавассути унсурҳои фарҳангии маргинали, фазои маргинали, шахси маргинали зоҳир гардида, аз ҷанбаҳои фарҳангии маргинали, вазъияти маргинали дар фазои иҷтимоӣ унсурҳои мавқеъ ва нақши маргинали, вазъиятҳои маргинали, равандҳои маргиналигардӣ, ҷанбаҳои шахси маргинали ҳамчун муайянкунандаҳои асосӣ баромад карда метавонанд”[1, с. 55].

Аз фишурдаи боло маълум мегардад, ки хориқаи маргинали дар бисёр мавридҳо дар фаъолияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ амали мешавад. Омили иқтисодӣ ҳамчун ҷанбаи асосии иҷтимоии маргинали баромад менамояд, зеро ҳангоми муҳочирати аҳоли ва махсусан ҷавонон чунин хусусиятҳо ба вучуд меоянд. Ҳангоми бад шудани вазъияти иқтисодии кишварҳои гуногуни аҳоли, онҳо маҷбур мегарданд, ки минтақаи зисти худро иваз намоянд сокини доимӣ ӯ муваққати ягон кишвар ӯ минтақаи дигар гарданд. Дар бисёр маврид одамони минтақаҳои аз нигоҳи иқтисодӣ қафмонда ба кишварҳои куч мебаранд, ки сатҳи зиндагӣшон баланд мебошад, ки онро дар илми сотсиология “ҷойивазкунии иҷтимоӣ” ном мебаранд. Муҳочират ба фазои дигари иҷтимоӣ дар пасманзари худ тағйиротҳои ба худ хосро ба мисли ивазшавии мавқеи иҷтимоӣ,

махдудиятҳои ҳуқуқи шахрвандӣ ва озодиро дорад.

Бо шакли дигар агар баён намоем, шахс ҳангоми рад шудан аз гурӯҳи иҷтимоӣ ба шахси маргинали табдил меёбад. Мисоли рӯшан дар ин бобат интиқоли қувваи корӣ аз давлатҳои Осиёи Миёна, махсусан аз Тоҷикистон ба давлатҳои дуру наздик, аз он ҷумла ба Федератсияи Россия дар охири асри XX ва аввали асри XXI ба ҳисоб меравад. Албатта инчӯ суҳан на танҳо дар бораи мардикорон ё қувваи арзони корӣ меравад, балки дар бораи мутахассисони ҳирфаии соҳаҳои илмӣ ва элитаи зиёӣён ба мисли табиб, олим, муҳандис ва умуман мутахассисони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ меравад. Солҳои охир давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ пешрафта барномаҳои гуногуни давлатиро роҳандозӣ намудаистодаанд, ки элитаи зиёии кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ рӯ ба тараққиро ба кишварашон ба тариқи кучонидан шахрвандӣ медиҳанд, ки онҳо дар ин кишварҳои даъватгардида ва маскуншудаашон диаспораҳои худро ба вучуд меоранд. Таҳлили амиқ ва дарки чунин падидаҳо барои мо майдони фароҳи таҳқиқи омилҳои мусбӣ ва манфии шахси маргиналиро ба вучуд меоранд ва метавонем, ки дар асоси ин таҳлилҳо омилҳои таъсиркунанда ба инкишоф ва сохтани давлати миллиро баён намоем. Дар вақтҳои охир баъзе аз шахрвандони Тоҷикистон ба корҳои ношоҷе даст задаанд, ки сарчашмаи асосии рафтори онҳоро ин “шахси маргинали” буданашон ташкил медиҳад. Зеро онҳо аз фарҳанги миллати хеш дур зиндагӣ намоянд, ҳам бо баъзе ихтилофҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвари маскунашон рӯ ба рӯ гардидаанд. Аз ин маълум мегардад, ки барои мутобиқ гардидани онҳо ба фарҳангу идеологияи барояшон бегона аз тарафи шахсони масъул корҳои зарурӣ ба роҳ монда нашудаанд.

Таърихи навини дунё шоҳиди ба вучуд омадани шакли нави шахси маргинали гаштааст, яъне селай гурезагон ба Аврупои ғарбӣ фуру рехтанд, ки омили асосии фирорашон ба вучуд омадани ҷанҳо дар Ироқ, Сурия, Афғонистон ва дигар давлатҳои Африқо ва Осиё мебошанд. Раванди мутобиқшавӣ ба арзишҳои

аврупоӣ барои одамони дорои фарҳанг, тамаддун, эътиқоди дигар, зеҳният, ганҷури равонии дигар мушкилиҳои зиёдро ба мисли равонӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ғ. ба бор меоварад, ки боиси ба вучуд омадани шахси маргинали мегардад. Муҳочирати ҳозираро ба муҳочирати аврупоӣён ба Амрикои асрҳои XIX ва XX ва ё муҳочирати африқоӣҳо осеғиҳои солҳои 60 – ум баробар кардан мумкин нест. Муҳочирати мардуми Тоҷикистон ба дигар кишварҳо аз ҷумла ба Федератсияи Россия хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Пеш аз ҳама муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон шахсоне буданд, ки замоне дар ин минтақа ё ба хидмати ҳарбӣ ҷалб гардида буданду ё дар он ҷой макотиби олиро хатм намудаанд. Агар онҳоро мо пешсафон номем, пас селай дигари муҳочирон ба дигар давлатҳо сафарбар гардида буданд, ки тамоман дар ҳаёти хеш ба ягон давлати дигар сафар накарда буданд ва ҳатто шахсонро вохӯрдан мумкин аст, ки аз ноҳияи хеш берун нарафта буданд. Дар ин ҳолат мушкилиҳои зиёд ба мисли надонистани забон, фарҳанг, муносибатҳои иқтисодӣ, арзишҳои тамоман бегона ва ғ. ба сари онҳо омад.

Таҳқиқи масъалаи “шахсияти маргинали” дар Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои 80 – уми асри XX шурӯъ гардидааст. Моҳиятан ин таҳқиқотҳо хусусияти ғоявӣ дошта, мавқеи низоми капиталистиро зери тозиёнаи танқид қарор медоданд ва масалаҳои ба табақаҳо ҷудо намудан ва бекориро ҳамчун унсурҳои асосии он медонистанд. Аксари муҳаққиқони он давра шахсияти маргиналиро барои ҷомеаи советӣ бегона меҳисобиданд ва дарҷ менамуданд, ки низоми сотсиалистӣ онро ба кулӣ қабул наменамояд ва барояш бегона мебошад. Илова бар ин агар мавзӯи таҳқиқот ягон қишри (ҷавонон, зиёӣён ва ғ.) ҷомеаи шӯравиро фаро мегирифт, он вақт масъалаи шахси маргинали дар доираи масъалаҳои фарҳангӣ баррасӣ мегардид.

Дар аввали мақола мо ҷанбаҳои манфии масъалаи шахсияти маргиналиро мавриди таҳлил қарор дода будем, аммо ба андешаи Р. Парк ва Э. Стоунквист шахсиятҳои маргинали хусусияти мусбӣ низ доранд ва онҳо метавонанд дар ҷомеаи

бисёрфарҳангӣ ҳамчун бифуркатсия баромад намуда, инкишофро ба вучуд биоранд. Дар ҳамин бобат Р. Парк чунин қайд менамояд: “хусусияти конструктивии шахсияти маргинали робитаи мутақобилаи фарҳангхоро ба вучуд меорад, ки ин боиси пешрафти тамаддуни ҷаҳонӣ гаштааст. Ҷанбаи манфии ин масъала дар он аст, ки кишрҳои аҳолии ба пешрафти илмӣ – техникий замони муосир носозгор (дар Аврупо ва Амрикои шимолӣ) ба вучуд омадаанд”[1;55]. Масалан, айни замон дар соҳаҳои мухталифи ҷомеаҳои дигар мамлакатҳо тоҷиконе кору фаъолият менамоянд, ки мавқеи хуби иҷтимоиро соҳиб гаштаанд, аммо бархе дигараш бошад, мавқеи худро наёфта ба роҳгунии иҷтимоӣ мубтало гаштааст. Мутаасифона чунин ашхоси роҳгум ҳатто ба ифротгароии динӣ даст мезанад, ки ба обурӯи тоҷикон латма ворид менамояд.

Табиат ва моҳияти шахсияти маргиналиро мо муфассал таҳлил карда баромадем, аммо шаклҳо ва сохтори зоҳиршавии хусусиятҳои маргиналиро дар соҳаҳои мухталифи ҷомеа бараъло мушоҳида намудан мумкин аст. Яке аз муҳаққиқони соҳа дар ин ҷода чунин менигорад, ки шахсияти маргинали: “фардест, ки дар сарҳади ду ва зиёда фарҳангҳо мавқеъ дошта, қисман дар онҳо омехта гашта, аммо дар ягонтои онҳо ба пуррагӣ ҷойгир нест ва ин боис ба он гаштааст, ки мавқеи устувори ҷамъиятиро доро намебошад пайваста ба ихтилофҳои ҷамъиятӣ рӯ ба рӯ мебошад”[9, с. 235]. Доир ба гуфтаҳои боло аз ҳаёти тоҷикони бурунмарзӣ мисолҳои зиёд метавон овард. Масалан, дар моҳи апрели соли 2024 марди тоҷик хангоми бо мошини шахсиаш дар кӯчаҳои шаҳри Челябински Россия сайру гашт намудан, ба тарзи либоспӯшии ду ҷавонзан эътироз намуда мегӯяд, ки “дар мо чунин либос намепӯшанд”, ҳол он ки худаш дар мулки мардум қарор дорад, омаданаширо ҳатто моҳ сипари нагаштааст[4]. Ингуна ҳодисаҳо аз он шаҳодат мекунанд, ки урфу одат ва анъанаҳои кишвари мувақатан ва ё доимӣ маскуншудаи хешро ба хубӣ намедонанд.

Дар ҳошияи сархати боло метавон чунин гуфтаҳоро ба ҷавкоти шахсияти маргинали ворид намуд: шахсияти маргинали он нафареро гуфта мумкин

аст, ки “бошууро на дар ҳаёти фарҳангӣ ва анъанавии ду миллат зиндагӣ намуда, аз онҳо ҷудо шуда наметавонад. Дар раванди ҳаёташ ҷомеаи нав ёро ба пуррагӣ қабул намекунад ва аз ҷомеаи аввалинаш худро канда наметавонад ва ин боис бар он мегардад, ки доимо дар ҷустуҷӯи мавқеи иҷтимоияш қарор дошта бошад. Нафаре ба ҳисоб меравад, ки дар сарҳади ду ҷомеаи мухталифи ягон вақт ба ҳамдигар омезиш намеёфта қарор дошта, доимо дар тарси ба қадоме аз ин ҷомеаҳо баргарӣ диҳад гирифта аст. Шахсияти маргинали маҳсули муҳочирати аҳоли, равандҳои гуногун, ки боиси тағйир ёфтани макони зисти одамон гаштааст ба доираи фарҳангии бегона куч бастааст иҷборан фарҳангу сунатҳо, арзишҳо нақшҳои иҷтимоӣ ва фазои зиндагии бегонаро қабул менамояд, ба ҳисоб меравад”[3, с. 450]. Дар тақвияти ин суханҳо метавон фикри дигарро овард, ки ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии шахсияти маргиналиро нозукбинона шарҳ додааст: шахсияти маргинали нафарест, ки “хувияти иҷтимоии низомноки мустаҳками мувофиқро дар худ ташаккул надодааст. Шахсияти маргинали аксари вақт ба мушкилиҳои эмотсионали ва руҳонӣ гирифта мешавад. Мафҳуми шахсияти маргиналиро Э. Стоунквист ҳамчун маргинали “фарҳангӣ” ва “наҷодӣ” баҳо додааст. А. В. Сухарёв мафҳуми маргинали миллиро (мувофиқ набудани инсон ба унсурҳои фарҳангӣ, муҳити иҷтимоӣ ва “табиат” - и инсонии миллати дигар), ки на танҳо ба як фард балки ба гурӯҳи иҷтимоӣ рабт медиҳад. Ҳатто дар илм андешае паҳн гардидааст, ки шахсияти маргинали ҳама вақт ба ёрии равоншифо (ва ё равоншинос) муҳтоҷ мебошад. Ин гуна одамон тавонистаанд, ки барои мавқеи иҷтимоии худро дар ҷомеа мустаҳкам намоянд, духурагии мавқеи иҷтимоии хешро ҳамчун фишанги инкишоф бошууро истифода баранд эҷодиётҳои зиёд намоянд”[10, с. 150]. Дар фалсафа онро бо мафҳуми “бегонашавӣ” ифода мекунанд.

Мафҳуми бегонашавиро бо усули равишҳои гуногун мавриди таҳлил қарор додаанд, ки ҳамаи онҳо мушаххасан намеорем, аммо аксарияти файласуфон бар он андешаанд, ки бегонашавӣ барои ҷомеа хатари зиёд дорад, вале ханӯз Гегел

дар бегонашавӣ чиҳатҳои мусбиरो низ қайд карда баромадааст. Иноватор дар ҷомеаҳои суннатӣ ҳамчун “Дигар” шинохта мешавад ва барои “Худӣ” шуданаш ҳатман ба кашфиётҳо даст мезанад, то ин ки атрофиён ӯро шиносанду ҳамчун унсури фарқкунандаи ҷомеаи ҳеш қабулшаванд. Маҳз тавассути падидаи бегонашавӣ ҷомеа пеш меравад, аммо ҷомеаҳои суннатӣ фишангҳои боздорандаи субъективӣ ва объективӣ зиёд доранд, ки ҳамчун таъсирикунанда дар тамоми давраи замони бокӣ хоҳанд монд, ки аз як тараф боиси нигоҳдорандаи аслияти сунатии онҳо гардад аз тарафи дигар боиси қафомонӣ дар баъзе ҷанбаҳои мегардад. Пас моро мебояд, ки моёи меҳварии онҳоро дар ҷомеаи Тоҷикистон ҷӯё шавем, то ин ки ҳам ба унсурҳои миллат таъсири манфӣ нарасонему ҳам бо ҷомеаи мутамаддин ҳамқадам бошем.

Новобаста аз таърифи мухталиф ва усулҳои омӯзиш аз тарафи муҳаққиқон ва муаллифони фарҳангҳои энциклопедияҳои онҳоро далели “шахси духурра” муттаҳид менамояд, ки маҳаки асосии онро шахсоне ташкил медиҳанд, ки дар ҳолати маргинали қарор доранд. Дар даврони пуртазоди муосир намоёндогони давлатҳои миллии хурдро таҳдидҳои зиёд пайгиранд ва мақсади асосии мо аҳли зиё “баҳри ташаққули дурусти ҳувияти миллии корро аз оила, боғча, кӯча ва маҳалла шуруъ карда, дар мактаб, донишгоҳ, марказҳои динӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва умуман дар тамоми тоҷику тоҷикистонӣ дуруст ба роҳ монем” [7, с. 108].

Мақсади асосии таҳқиқи мазкур дар он аст, ки ба шахсон ва ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҳангоми мутобиқшавиашон ба фарҳанги дигар ва дар баробари он ҳувияти миллии ҳешро нигоҳдоранду сифатҳои фарҳанги миллиашонро дар ҷойи зарурӣ зоҳир намоёнд. Илова бар ин “худшиносии миллиро дар асоси идеалҳои миллии рушд диҳем ва барои тарбияи насли наврас чехраҳои ин гуна шахсиятҳоро ҳамчун идеал биофарем, то ин ки дар байни дигар миллатҳо худро ҳамчун миллати соҳибтамаддун ва дорандаи идеали миллии нишон диҳем” [8, с. 245].

Дар фарҷом метавон чунин хулоса кард:

Таҳқиқи “шахсияти маргинали” барои мутобиқ гардидани муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон дар кишварҳои маскуннашон метавонад кӯмак намояд;

Дар мактабҳои миёна ва донишгоҳҳо бояд унсурҳои асосии таҳаммулпазирии динӣ, фарҳангӣ ва миллиро ба таълим-гирандагон омӯхт;

Барои дар ҳиҷрат шахсияти комил гардидани тоҷикон роҳҳо ва усулҳои кӯмакҳои амалиро фикр намудан лозим. Дар ин ҳолат нақши асосиро “Ҷамъияти тоҷикон”-и ҳамон кишвар ва сафоратхонаҳо бозида метавонанд;

Муҳоҷирати меҳнатӣ ва ё ба шахси маргинали табдил ёфтани дар асри XXI ба як падидаи объективӣ мубадал гаштааст, бинобар ин механизми мутобиқгардии онҳоро ба урфу одат ва анъанаҳои кишвари маскуншудаашон бояд коркард намуд, то ин ки баъзе ҳаммиллатони мо дар маҷрои мутобиқшавӣ роҳгум назананд;

Барои бартараф намудани камбудии ҷойдошта тачрибаи давлатҳои пешрафтаро омӯхта, ба урфу одати тоҷикона мутобиқ намуда, сипас ҳамчун барнома қабул намудан лозим аст.

Адабиёт

1. Аверина, М.В. Проявления феномена маргинальности в различных пространствах социума [Текст] / М.В. Аверина // Полигнозис. – 2008. – Т.1. – С.50- 59. (0,84 п.л.).
2. Атоян А.И. Социальная маргиналистика. [Текст] / А.И. Атоян. - Полис. 1993. № 6. С. 29 – 38.
3. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – 4-е изд., расширенное. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с. – Темат. указ.: с. 782–811. – Персоналии: с. 8. – Список сокр.: с.10.–Авт.: с.9. – ISBN 978-5-93878-663-9.
4. Гражданина Таджикистана выдворят из России за то, что он оскорбил девушку в Челябинске из-за внешнего вида. <https://www.ntv.ru/novosti/2823858/> санаи мурочиат: 25.05.2024.
5. Гурин С.П. Проблема маргинальности в философской и религиозной антропологии. [Текст] / С.П. Гурин. - Саратов, 2003. — 237 с.
6. Саидумаров, С. С. Фарҷоми глобализатсия ва оғози деглобализатсия: манфиат ва таҳдидҳои он / С. С. Саидумаров,

А. Қ. Умаров // Вестник Педагогического университета. Серия: Философские науки. – 2024. – №. 1(13). – Р. 92-99. – EDN EQQGMА.

7. Махмадиев Н.Д. Социальные корни религиозного экстремизма в Таджикистане. Душанбе, 2012. – 167 с

8. Саидумаров С. С., Сарфарозова Н. Г. Социально-философский анализ генезиса национального самосознания // Бюллетень науки и практики. Электрон. журн. 2017. №5 (18). С. 239-247. Режим доступа: <http://www.bulletennauki.com/saidumarov> (дата обращения 15.05.2017).

9. Современный словарь по конфликтологии [Текст]: учебное пособие / [С. Б. Никонова, В. И. Новосельцев, В. А. Светлов и др.; гл. ред.: д-р психол. наук, проф., акад. Д.И. Фельдштейн]; Российская академия образования, Московский психолого-социальный университет. - 4-е изд., стер. - Москва: Флинта: МПСУ, 2017. - 427, [1] с.: ил., табл.; 22 см.; ISBN 978-5-9765-1612-0 (ФЛИНТА): 150 экз.

10. Этнопсихологический словарь / Ред. В.Г. Крысько. – Москва: МПСИ, 1999. – 343 с. – ISBN 5-89502-058-5.

11. Философский энциклопедический словарь / Гл.ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов - М.: Советская энциклопедия, 1983. - 840с.

ПРОБЛЕМА «МАРГИНАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ»: В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ (СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

Тураев Ф.Р.

Данная статья посвящена актуальной проблеме современного общества таджиков и миграции «маргинальной личности». Автор в начале с помощью отраслевой литературы и публикаций ученых, анализирует историю возникновения и фундаментальной сущности данного феномена. В дальнейшем с помощью практических примеров выявил положительные и отрица-

тельные стороны данного явления и обосновал их. Для того чтобы «маргинальная личность» не оказалась в духовном и эмоциональном кризисе, анализируются различные подходы. В конце статьи автор показывает некоторые пути для того чтобы маргинальный человек для общества в котором он живет стал толерантным.

Ключевые слова: маргинальность, эмиграция, культура, цивилизация, промежуточность, граница, эгоцентричность, маргинальный статус, маргинальное пространство, честолобие, чувствительность, отчуждение, национальная идентичность, национальное самосознание, религиозный экстремизм, адаптация, отклонённый.

THE PROBLEM OF THE "MARGINAL PERSONALITY": IN THE MODERN WORLD (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Turaev F.R.

This article is devoted to the urgent problem of modern Tajik society and migration of "marginal personality". At the beginning, with the help of industry literature and publications of scientists, the author analyzes the history of the emergence and fundamental essence of this phenomenon. Later, with the help of practical examples, he identified the positive and negative sides of this phenomenon and justified them. In order for the "marginal personality" not to find himself in a spiritual and emotional crisis, various approaches are analyzed. At the end of the article, the author shows some ways for a marginal person to become tolerant for the society in which he lives.

Key words: marginality, emigration, culture, civilization, intermediacy, border, egocentricity, marginal status, marginal space, ambition, sensitivity, alienation, national identity, national identity, religious extremism, adaptation, rejected.

УДК: 161.1 (575.3)

ҶОЙГОҶИ КУЛЛИЁТИ ПАНҶГОНА ДАР КИТОБИ “АСОС-УЛ-ИҚТИБОС”-И НАСИРУДДИНИ ТӢСӢ ВА НАҚШИ ОНӢО ДАР РУШДИ МАЛАКАӢОИ ФИКРӢ

Сулаймонов Б.С. – н.и.ф., дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода

E-mail: osaf@mail.ru; Тел.: (+992) 880588550

Кенчаева Л.Э. – н.и.ф., дотсенти кафедраи фалсафаи ДОТ ба номи Садриддин Айни

Муаллифони мақола андеша доранд, ки омӯзишу масъалагузориҳои мантиқии мутафаккирони шарқӣ, махсусан, Насируddини Тӯсӣ дар замони имрӯз хеле мубраму зарурӣ доништа мешаванд. Таҳияи китоби мондагори «Асос ул-иқтибос»-и Насируddини Тӯсӣ худ гувоҳи он аст, ки ӯ тавонист баъд аз Арасту илми мантиқро дар Шарқ ба таври мукаммалу муфассал бо далелҳои илмӣ истод намояд. Албатта, пажӯҳиши ӯ тамоми самтҳои мантиқи замонашро фаро мегирифт, махсусан дар ин китоб, ҷойгиркунии категорияҳо ва алоқамандии онҳо бо ҳам хеле суфтаю сода ба роҳ монда шудааст.

Аз нигоҳи муаллифон куллияти панҷгона дар китоби «Асос ул-иқтибос»-и Насируddини Тӯсӣ ҷойгоҳи махсусро касб намуда, аз рӯйи тақсиму тасниф ва алоқаи муштаракион тақмилдиҳандаи якдигар мебошанд. Муаллифон дар мақола доир ба таърихи навишту таҳқиқоти куллияти панҷгона дар таъя ба китоби «Асос ул-иқтибос» масъалагузорӣ намуда, мафҳумҳои бунёдӣ ва раванди муштараконаи онҳоро бо мисолҳо ва далелҳои қатъӣ таҳлил намудаанд. Онҳо агар бузургӣ ва аҳамиятнокии кори Насируddини Тӯсиро дар таҳия ва тақмили ҷузъиёти китоби «Асос ул-иқтибос» донанд, аз тарафи дигар, дар маҷмӯъ ҳамин китобро навгонии илмӣ дар Шарқ мепиндоранд, ки то кунун назираи таълиф нашудааст.

Аз таҳлили мақола хулоса кардан мумкин аст, ки муаллифон бо пешниҳоди баррасии матолиби мантиқии донишмандони асримиёнагӣ мехоҳанд, ки ҷомеаи имрӯзаи тоҷик дарк намояд, ки гузашта-

гонашон таъягоҳи илми ҷаҳон доништа мешаванд ва онҳо низ аз асолати худ дур намонда, ояндаи худро танҳо ба воситаи ақлу дониши бисозанд, на...

Калидвожаҳо: *Куллияти панҷгона, исогучӣ, ҷинс, навъ, фасл, арази ом, арази хоса, Асос-ул-иқтибос, мантиқ, мафҳум, зотӣ, Насируddини Тӯсӣ.*

Куллияти панҷгона (куллияти хамса) дар таълимоти илми мантиқ ҷойгоҳи хоса дошта, ҳар яке аз ин панҷ қисмат ҳамчун мафҳуми алоҳида дар навбати худ мақулаҳои илми мантиқро ташкил медиҳанд. Бисёре аз донишмандони мантиқшинос самти фаъолияти ин донишхоро муштарақ медонанду дар алоҳидагӣ ҳар як кадоме аз онҳоро тавсифгари дигаре медонанд. Бархе дигар бошанд, ҳар як мақулаи куллияти панҷгоноро мавзуи алоҳида ва хоси мантиқ пиндошта, фаъолияти онҳоро номуштарақ медонанд. Вале бо назардошти масъалагузориҳои боло дар ин мақола кӯшиш намудем, ки куллияти панҷгоноро ҳамчун мафҳумҳои бунёдӣ ва раванди мушоракаи ҳар яке аз онҳоро бо таснифи муқаррарии мантиқӣ дар таъя ба ҳамин мавзуоти китоби “Асос-ул-иқтибос”-и Насируddини Тӯсӣ матраҳ карда бошем.

Аз рӯйи таълимоти мантиқӣ куллияти панҷгона мавзуоти умумиро дарбар гирифта, барои ин қисмати муайян ва дар навбати худ мураккаби мантиқиро фаҳмидан бояд қисмати аввали илми мантиқ – мафҳум бо тамоми вижагиҳояш дуруст омӯхта ва дарк карда шавад.

Мафҳум – яъне он чизеро ки инсон дар рӯбарӯӣ як падида ва ё гуфторе дармеёбад. Натиҷаи чунин дарёфт ин аст, ки дар зехни инсон тасаввурот ба вучуд меояд ва маҳз он восита мешавад, ки таъриф ё ҳар чизе монанд ба онро ошкор созад. Масалан, инсон аз адолат, зебоӣ, озодӣ... чизе фаҳмида метавонад ва ҳамзамон онҳоро аз ҳам ҷудо карда метавонад. Дар баробари доштани ҳар мафҳуми муайян инсон ба осони метавонад дорои хулосаи шахсии худ гардад, ки ин навъи қонъсозии зехнӣ танҳо хосият а хусусияти ҳайвони оқил аст.

Барои дарки амиқи ин матлаб зарураати дарки ҳуди мафҳум, моҳияти мафҳум, вазифаҳои мафҳум, алоқамандии мафҳум ва ғайра пеш меояд. Модоме ки ин ҳолат дуруст ба роҳ монда мешавад, вобаста ба таърихи куллиёти панҷгона онҳоро бо мисолҳои воқеӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қорор додан яке аз вочиботи худшиносӣ дар замони муосир ба ҳисоб меравад...

Агар ба таърихи пайдоиши пурпечуби ин мавзуи мантиқӣ таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки ин масъала ҳанӯз аз замони қадим мавриди омӯзишу пажӯиши донишмандон қарор гирифта, дар таълимоти мантиқи шаклӣ ба ғайр аз куллиёти панҷгона бо номи “Исоғучӣ” ё “Муқаддима – Мадҳал” шарҳ ба мақулооти арастуӣ фаҳмида мешавад.

Баъдтар ин матлаб дар таълимоти мутафаккирони асримиёнагии Шарқ, хусусан, донишмандони мактаби машшоия хеле хуб мавриди таҳқиқ қарор гирифта, бузургтарин мантиқшиноси ин мактаб – Насируддини Тӯсӣ дар китоби мондагори мантиқиаш “Асос-ул-иктибос” ин масъаларо дар сатҳи олии дар асоси қонунҳо ва қоидаҳои мантиқӣ бо санаду бурҳонҳои мантиқӣ баррасӣ намуда буд, ки мавзуи таҳқиқи мақолаи мо низ аз қушодани гиреҳҳои ҳамин мавзӯ иборат аст.

Ҳар гуфтореро, ки аз роҳи ширкат, нисбат ба чизҳои бисёре гуфта мешавад ва табиату ҳақиқати гуногундоранд, ҳайвон чинси онҳост. Ҳар яки ин табиатҳо ва ҳақиқатҳо – маҳсусан ҳар гуфтореро, ки аз ҷавоби «мо ҳува» («чист он?») хостар аст, - «навъ» номида

мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо «чист он?» чинси чизе мегардад, ки навъи дигар чиз аст, монанди ҳайвон барои чисм ва ба чинси чинсҳои рафта мерасад, ки вай навъест ва гуфторест, ки нисбат ба чизҳои бисёр аз ҷиҳати адад гуногун дар ҷавоби «чист он?» гуфта мешавад.

Дар рабабандии куллиёти панҷгона дар навбати сеюм фасл ҷой гирифтааст. Ба воситаи он чизе фаҳмида мешавад, ки дар ҷавоби «зотан кадом аст» гуфта шуда, дар муқоиса бо навъе, ки фасли он аст, қоимсоз ва дар муқоиса бо чинси он навъ тақсимшаванда аст, монанди нотик. Фасл, ки куллии зотӣ аст, як навъро аз дигар навъҳо вобаста ба хусусиятҳои фарқ мекунонад ба мисли нотик, ки дар чинси ҳайвон фарқунандаи инсон аз дигар навъҳои ҳайвон мебошад. Арази ом бошад чизест, ки навъҳоро, монанди сафед нисбат ба барф ва гач, ё шахсҳои навъҳоро, монанди ҳаракаткунанда фаро мегирад.

Дар охир арази хоса аст. Хоса чизи аразист, ки ё нисбат ба ҳамаи навъ, монанди ханданда барои ҳамаи инсон, ё барои баъзеи он гуфта мешавад, монанди нависанда.

Ҳамаи куллиёти панҷгона, ки ба воситаи онҳо ашё тавсиф мегардад, аз исм ва маънои он таркиб меёбанд. Ин тавсиф ба воситаи исми товотуъ (ба як маъно ва як мафҳум истифода шудани исми) номида мешавад.

Аз фасли гузашта маълум шуд, ки “куллии зотӣ, ки мақул бувад дар ҷавоби «мо ҳува?» бар чизҳои бисёр дар ҳоли ширкат, ду аст: яке, он чи мақул бувад бар чизҳои мухталиф-ул-ҳақоик, монанди «ҳайвон», ки бар инсонро фарас мақул аст. Ва дигар, он чи мақул бувад бар чизҳои, ки ихтилофи эшон ба адад бувад, на ба ҳақиқат, монанди «инсон», ки бар Зайду Амр мақул аст” [11; 27].

Агар дар ин ҷо жарфтар таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки аввалро аз ин ду куллии зотӣ «чинс» ва дуомирно «навъ» гуфтан мумкин аст. Аз рӯи ин сохтори мантиқӣ навъ ба иштироки лафзӣ ба ду маъно қор фармуда мешавад: Якум, куллии зотӣ, ки ададаш афзун нест ва ҳамеша дар ҷавоби «чист он?» истифода шуда, дар натиҷа «навъи ҳақиқӣ» доништа мешавад. Аммо

дуюмин, бархилофи аввал ба роҳ монда шуда, аз донишҳои гуногун иборат аст. Бояд дар назар дошт, ки ин гуногунӣ, ки дар заминаи он муносибати мутақобила ба вучуд меояд, хосияти таҳмили дорад. Мантиқшиносон ин пазиришшавандагиро ба инобат гирифта, онро «навъи изофӣ» номидаанд.

Насируддини Тӯсӣ ин масъаларо мӯшикофона таҳқиқ намуда, қайд намудааст: “Фарқ миёни ҳар ду он аст, ки навъи ҳақиқӣ ба изофат бо ашхос эътибор кунанд, ки дар таҳти ӯст, ва навъи изофӣ ба изофат ба чинс, ки болои ӯст. Ва низ навъи ҳақиқӣ мумкин бувад, ки дар таҳти чинсе набвад ва навъи изофӣ ҳамеша дар таҳти чинсе бувад. Ва низ навъи ҳақиқӣ ҳамеша бар чизҳое уфтад, ки ба адад беш мухталиф набошанд ва навъи изофӣ гоҳ бувад, ки бар чизҳои мухталиф-ул- ҳақиқӣ уфтад, монанди ҳайвон, ки ба изофат бо номе навъест ва бар инсонро савр меуфтад, ки мухталиф-ул-ҳақиқатанд” [11; 26].

Дар таҳқиқи куллиёти панҷгона бояд аз ҳама муҳим ҷойгоҳи куллии зотӣ ба инобат гирифта шавад, зеро ки саволи он – «айю шайъин хува?» («чӣ чиз аст он?») ҷавобро талаб мекунад, ки он ё чинс ё навъ ва ё фасл буда метавонад. Масалан, чизи пурсидашуда ба ин восита моҳияти тамомро ифода кунанд, навъ хонда мешавад ва агар қисмате аз моҳият бошад ҳолати шарикӣ дар он ифода шавад, чинс хонда мешавад. Дар охир, чизи пурсидашуда қисман фарқкунанда бошад, фасл хонда мешавад.

Ин пайвастигии мураккаби илмиро Насируддини Тӯсӣ ба инобат гирифта, масъаларо чунин тақайят медиҳад: “Ва навъ мураккаб аз чинсу фасл бошад: чинс дар вай ба ҷойи модда буваду фасл ба дойи сурат. Аммо, чинсу фасл моддаву сурат набошанд. Чӣ чинсу фасл бар мураккаб маҳмул бошанд бар мувотот. Ва моддаву сурат бар ӯ маҳмул набошанд бар ин вачҳ. Ва бибояд донист, ки муроди мо ба «нотик» дар ин мисол, ки гӯем «фасли инсон аст», на нутқ билфеъл аст. Балки мурод қуввати тамизест, ки бо вучуди он қувват ӯро мумкин аст, ки ба тариқи вазъ аз алфоз ё гайри алфоз, монанди ҳаракоту ишорот

бар маонӣ далолат созад. Ва ин қувват хос ба навъи инсон аст. Аммо куллии аразӣ ё хос бувад ба як навъ, монанди зоҳик (ханданда Б.С.)-у котиб инсонро, ё шомил бувад зиёдат аз як навъро, монанди мутаҳаррик инсонро. Ва аввалро «хоса» хонанду дуомро «арази ом» [11; 29].

Аз гуфтори таҳлилии муҳаққик бармеояд, ки ӯ таснифи мавзуии қисматҳои донишҳои куллиро ба инобат гирифта, ҳар як кадоми онҳоро вобаста ба мазмунпазириашон ҷойгир кардааст.

Агар муносибат ва алоқамандии чинсу навъро ба инобат гирем, метавон гуфт, ки чинс доираи фарохтар дошта, дар зери он навъ ва қисматҳои он қарор мегиранд. Чуноне ки аз пеш огоҳем, куллиётро аз он ҷиҳат, ки куллианд ба ҷуз зехну ақли инсонӣ чизи дигар дарк карда натавонад. Насируддини Тӯсӣ куллиёти панҷгонро ҳамчун ҷузъи таркибии мантиқ дар шинохти матолиб ба қор бурда, пайвастигии мантиқии онҳоро таъкид намуда, гуфтааст: «Инсон наздиктарин куллиёт ба ашхос аст ва чинси ӯ ҳайвон аст ва чинси ӯ номӣ ва чинси ӯ чинс ва чинси ӯ чавҳар ва болои чавҳар чинсе дигаре нест. Пас чавҳар чинс-ул-аҷнос бувад ва чинси олий ва инсон навъ-ул-анвоъ ва навъи софил ва чинсу номиву ҳайвон ҳар яке ба изофат бо шеби худ чинсе ва ба изофат бо болои худ навъе. Дар ин се: чинс – навъи олий ва ҳайвон – чинси софил ва чинси номӣ – чинси мутавассит. ва номиву ҳайвон – навъи мутавасситанд. Ҷумла мураккаб бошанд беруни чавҳар, ки ӯро ҷузв набошад ва басит бувад. Ва аз он ҷиҳат ӯро чинсе дигар набвад. Ва дар таҳти навъ-ул-анвоъ ихтилофоте, ки миёни ашхос уфтад, монанди турку тозӣ ва сиёҳону сафедон ва мардону занон ба авориз бошад, на ба зотиёт. Ва инҳоро он ҷо «асноф» хонанд ба ҳасби истилоҳ, то ба аҷносу анвоъ муштабеҳ нашаванд” [11; 30].

Чунонки қаблан гуфта шуд, дар қисмати сеюми куллиёти панҷгона фасл ҷойгир шудааст. Дар муқоиса ба навъ фасл дар масоили гуногуни илмӣ бештар истифода мешавад. Он зотӣ дониста шуда, аз рӯйи моҳият инъикоскунандаи матлаб дониста мешавад, чунончи нотик

муайянкунандаи инсон аст. Ҳамин тавр, муносибати фасл ба чинс муштарак буда, дар баррасии масоили пеши назар чинсро бо тақсиму тасниф муайян месозад.

Бо назардошти ин, тасдиқ кардан мумкин аст, ки дар таълимоти мантиқӣ ҳар як чинсоро фасле бо тақсимо муаррифукунандааст, то ки он замина фароҳам оварад барои ба вучуд овардани навъ. Агар ин раванди пайвастаи ҳассос дуруст ба роҳ монда шавад, ҳар фасле аз ин фаслҳо тақвиятдиҳандаи навъе гардад ва дар зери чинсе қарор гирад. Маълум аст, ки ин қарорگیری ва истодагарӣ ҳаҷму мазмуни мақсадро ошкоро баён мекунад.

Ҳочаи Тӯсӣ ин таснифи муштараконаи фаслро бо чинсу навъ ба инобат гирифта, босароҳат чунин қайд мекунад: “Ҳар фасле, ки муқаввими навъе бувад, муқаввими навъҳое бувад, ки шеби ӯ бувад. Ва лозим набвад, ки муқаввими навъе бувад, ки болои ӯ бувад, бал бошад, ки муқассим бошад. Ва бошад, ки феълро «муқаввими чинс» хонанд, яъне муқаввими он ҳисса аз чинсро, ки навъ бошад, чунонки нотид муқаввими он ҳайвон бувад, ки инсон аст. Ва ин ба он вачҳ гӯянд, ки агар нотик набудӣ, он ҳайвон, ки инсон аст, мавҷуд набудӣ. Пас, муқаввим ин чо иллати вучуд бошад. Ва ба ин маънӣ, мегӯем, ки фасл муқаввими навъ аст, чузви зотӣ меҳоҳем. Ва лафзи «муқаввим» дар ин ду мавзӯ ба иштирок бошад” [11; 33].

Дар фарқият ба дигар навъҳои кулӣ арази хоса ҳамаи навъҳоро фарогир нест, он қисматеро аз қисматҳои хос дарбар мегирад, ки дорои мафҳуми муайян ва самти устувор аст, чун: китоб ва ё инсон. Агарчи Насируддини Тӯсӣ ҳангоми таснифи куллиёти панҷгона арази ом ва арази хосро бо ҳам алоқаманд ва такмилдиҳандаи ҳам мешуморад. Дар айни замон, матолиби чинсу навъу фаслро бо ҳам бенисбат медонад. Аммо дар муқоиса ба ин сеи қаблӣ, муносибати арази ом ва арази хоса бо ҳам нисбатдор хонда, аз як сӯ, алоқа ва муносибати онҳоро муштарак, аз самти дигар, паҳлуҳои пажухишшавандаи онҳоро куллию чузбӣ ва бунёдию қардӣ (пратсессӣ) шумурда, иброз медорад:

“Бидон, ки агар ба зоҳику котиб бил-феъл хоҳанд, баъзе ашхосро буваду дар баъзе авқот, ва агар зоҳику котиб бил-қувва хоҳанд, ҳама ашхосро буваду дар ҳама авқот. Ва дар дигар ҳавос ҳамин эътибор тавон кард. Ва ҳамчунин дар арази ом гоҳ бувад, ки ҳама ашхосро бувад дар ҳама авқот, масалан, ашхоси ҳайвонро монанди вучуд ва гоҳ бувад, ки ҳама ашхосро набувад, аммо дар ҳама авқот набвад, монанди баёз. Ва гоҳ бувад, ки ҳама ашхосро набвад, аммо дар ҳама авқот бувад, монанди баёз ва гоҳ бувад, ки на дар ҳама авқот буваду на ҳама ашхосро, монанди савт” [11; 34].

Гуфтори Ҳоча ба он далолат мекунад, ки арази хоса ба яке аз навъҳо далолат мекунад ва марбут будани мафҳумро ба самти мансуб раҳо мекунад, чун: китоб, ки ба инсон мутааллиқ аст. Аммо арази ом на чун арази хоса ба як ашё ё самте муносиб аст, балки он хосаи навъҳост ҳамчун рангоранг, ки хосаи ҷисм асту арази оми он чи шеби ӯст. Аз ин рӯ, аразҳо ба ду навъ чудо мешаванд. Яке аз онҳо вобаста ба хосияташ ба навъҳо мепайвандад ва онҳоро аз рӯи самт ошкор мекунад, монанди ростқавл ва дурӯғгӯ, ки марбути инсон аст. Дуюмин, баръакси ҳол аст. Яъне дар ин чо таваҷҷуҳ на ба инсон, балки ба ашёе равона мешавад, ки инсон хостори он аст, чун китоб, дафтар, қалам... Ҳангоми пайгирии ин мавзӯ агар ба умумиятҳо таваҷҷуҳ карда шавад, он гоҳ сабабҳо амрҳои арази омро аз рӯи ҳамин қолаб ба вучуд меоранд.

Мафҳуми кулӣ аст, ки берун аз ҳақиқати ашё ва дар айни замон ба арази ом нигаронӣ дорад, ба монанди роҳраванда, ки танҳо хоси инсон аст. Дар ҳамин шакл, арази хоса низ муайянкунандаи мафҳумҳои мантиқие аст, ки онҳо танҳо ба инсон нисбат дода мешаванд, чун: хондан, навиштан...

Устод-ул-башар хусусият ва умумиятҳои донишҳои куллиро баррасӣ намуда, мӯшикофона дар муқоисаи самтҳои арази ому арази хоса мафҳумеро бо номи арази зотӣ ба хотири мушаххасии матлаб дақиқона чунин баён мекунад: “Баҳре он хосаро, ки лизотиҳи лоҳиқ бошад, на ба сабаби амре омтару на ба сабаби амре хостар, «арази зотӣ» хонанд. Ва лафзи

араз дар арази ом ба он маънист, ки аразеро, ки дар муқобили зотӣ бошад, аразӣ мегӯянд, на ба он маънӣ, ки муқобили ҷавҳар аст. Чи гоҳ бувад, ки ин араз ҷавҳар бувад, монанди мутаҳаррику сокин” [11; 36].

Вобаста ба таърифу масъалагузориҳе, ки аз диди Насируддини Тӯсӣ оид ба куллиёти панҷгона карда шуд, метавон самти ин донишҳои форогири мантиқиро ба ду қисмати кулли ҷудо намуд. Яқум, куллиёте, ки бо вижагии зотӣ маълуманд, ба қисмати дуҷум – навъ, ҷинс, фасл, арази ом ва арази хос дохил мешаванд.

Вақте ки як мафҳуми кулӣ баёнғари вижагии зоти худ мебошад, роҳкушоие вучуд дорад. Масалан, агар хоҳем мафҳуми тирезаро ҳамчун таърифи муайян дарк намоем, зарурати истехсоли он ва ё шакли чоркунҷаю росткунҷаи онро, ки асли он доништа мешавад донем. Ҳамчунин, ин коркард ва ё шинохти мо бояд фарқиятро пурра инъикос карда тавонад. Зеро матлаб ин ҷо дарки мафҳуми кулӣ ва то ба ҳолати истисноӣ овардани объект аст.

Дар муқобили мафҳуме мисли шоир хосияте мушоҳида мешавад, ки танҳо барои инсон аст. Аммо агар инсоне ин хосиятро надошта бошад ҳам, ба шакли пешин инсон боқӣ мемонад. Ин хосият, яъне шоирӣ нишондиҳандаи чигунагии асли инсон нест. Агар инсон шоир набошад, инсон буда метавонад. Ҳангоме ки ин хосият ҷузвӣ зотӣ ва чигунагии асли як падида нест, метавонад мафҳуми аразӣ бошад. Дар шакли дигар метавон ин масъаларо беҳтар дарк намуд, ки мафҳумҳои куллии зотӣ дар мисоли равшантар баён мешаванд. Аз рӯи таълимоти мантиқи шаклӣ агар мафҳуми кулӣ зотӣ ҳамаи ҷонварҳоро фаро гирад, дар натиҷа ҳамаи онҳо куллии зотӣ номида мешаванд. Дар ин мавҷудот хосиятҳои муштараке мушоҳида мешаванд, чун: ҳобидан, хӯрдан, ҷунбидан ва ғайра, ки дар маҷмуъ дорои як хосият мебошанд. Вобаста ба муносибати мутақобилаи узвҳои куллиёти панҷгона хосият ва нишонаҳои зотӣ дар байни ҷонварон навъ, чун: гову гусфанду асп ва агар умумифарогир башанд, ҷинс, чун: ҳайвон ва инсон хонда мешаванд. Агар суҳангӯӣ (фасл), дурӯғгӯӣ (арази

хоса) ва китобхонӣ (арази ом) дар назар дошта шавад, пас мафҳум ошкоро фаҳмида мешавад.

Масъалаи омӯзишу пажӯиши куллиёти панҷгона дар мантиқи имрӯза хеле кам мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Зеро аз як тараф мураккабии мавзӯӣ, аз тарафи дигар, илми мантиқ на танҳо дар байни кишрҳои гуногуни ҷомеа, балки дар байни донишмандони соҳа ҳамчун илми мустақил дар ҳолати хеле кам мавриди истифода қарор мегирад. Аз ин рӯ, аз самара ва манфиатҳои куллиёти панҷгона дар раванди иҷтимоишавӣ ҷомеа хеле кам фоидабар мешавад. Мақулаҳои мантиқӣ ё худ мафҳумҳои мантиқӣ – куллиёти панҷгона, ки аз рӯи ҳаҷмашон ба ҷинс, навъ, фасл, арази ом ва арази хос ҷудо мешаванд, ҳанӯз бидуни тағйири умумӣ то кунун боқӣ мондаанд. Бо таълимоти мантиқии мутафаккирони асримиёнагии шарқӣ, махсусан, Форобӣ ва Насируддини Тӯсӣ дар китоби “Мантиқ” (Душанбе: «Олами дониш», 2023. – 214 с.) оид ба куллиёти панҷгона масъалагузорӣ намуда, онҳоро ҳамчун мавзӯи асосии илми мантиқ чунин шарҳ намудем: «Мувофиқи таснифоти аз тарафи аксари (мутафаккирон) пешиниён қабулшуда панҷ ғояи содаи умумӣ вучуд дорад: ҷинс, навъ, фасл, арази ом, арази хос...» Мафҳумҳои мураккаб аз ҳисоби ҳамин панҷ мафҳуми сода таркиб меёбанд, чунончи: «Зайд – ҳайвони оқил аст». Ин гуфтор аз ҷинс ва аломати фарқкунанда иборат мебошад. Дар ҷойи дигар, ин масъала аз «ҳайвони зоҳик (хандидаистода Б.С.)» ё «ҳайвоне, ки хариду фурӯшро анҷом медиҳад», аз ҷинс ва арази хос иборат аст» [9; 74].

Қор бо дигар мафҳумҳои мураккаб низ ҳамин тавр мебошад. Онҳо аз ҳамин гуна мафҳумҳои содаи бо ҳам муносибатдор иборат мебошанд. Ҳама гуна мафҳуме, ки аз ҷинс иборат аст, ягон хел номи махсус надорад. Дар ҳолате ки агар яке аз онҳо ба ягон навъ баробар карда шавад, пас дар бораи онҳо ҳамчун дар бораи аломатҳои хусусии ҳамин навъ суҳан гуфтан мумкин аст. Ду тарафи пайваस्तшудаи секунҷа нисбат ба тарафи сеюм дарозтар мебошад моҳияти хабарӣ дошта, аз аломатҳои тасодуфӣ

иборат аст ва аз рӯйи ҳаҷм ба навъи секунҷа баробар мебошад, ки бо он мувофиқат карда, аломати хусусии секунҷа мебошад. Навъ тавсифҳои гуногун дошта метавонад, вале он таъйиноти зиёд дошта наметавонад. Ҳар як навъ танҳо як роҳи муайянкунӣ дорад, вале он метавонад аломатҳои зиёди хусусӣ дошта бошад. Аломатҳои фарқкунанда ба маънии комил нишонаҳои мебошанд, ки байни навъҳо моҳиятан тафовут мегузаранд. Аммо фасл фарогири хусусиятҳо. Хусусиятҳо башанд гоҳо мустақиман, вале дар бархе ҳолатҳо тавассути таърифи чинси наздик ва нишонаи фаслсоз инъикоскунандаи воқеияти ҳолатҳо мешаванд: ««Мафҳум шакли тафаккурест, ки хусусиятҳои муҳим ва асосии ашъро инъикос мекунад». Дар ин ҷо «мафҳум» – мафҳуми таърифшаванда «шакли тафаккур» чинси наздик, «хусусиятҳои муҳим ва асосии ашъро инъикос мекунад» – нишонаҳои фаслсоз мебошанд» [9; 98], ки дар якҷоягӣ таъриф тавассути чинси наздикро ташкил намуда, ба ин васила, бартарияти онҳо аз ҳамдигар ба воситаи куллиёти панҷгона ва тобеияти дедуктивии мафҳумҳо муайян карда мешавад. Ин амали мантиқӣ бо аломатҳои $A=BC$ ифода шуда, A – таърифшаванда, B – чинси наздик ва C – нишонаҳои фаслсозро дар мантиқи муосир мефаҳмонад.

Хулоса, куллиёти панҷгона мавзоти муайяни умумиро дар заминаи таъриф фаро гирифта, аз рӯйи таснифашон дорои ҳолату вазъро доро мегарданд. Насируддини Тӯсӣ дар китоби мондагораш – “Асос-ул-иктибос” ба ин масъала тавачҷуҳи амиқ намуда, ин қисмати мантиқиро ҳамчун олати мафҳум барои ошкорсозии матолиб мавриди омӯзишу баррасӣ қарор додааст.

Мусаллам аст, ки мантиқшиносони баъдӣ ба ин масъала кам тавачҷуҳ намудаанд, вале ман фикр мекунам, ки баъд аз хонандаи мақола паҷӯшишгарони мо ба ин масъала диққати ҷидди медиҳанд ва дар фаъолиятҳои эҷодияшон куллиёти панҷгоноро аз рӯйи қонунҳои илми мантиқ самаранок истифода мекунанд.

Адабиёт

1. Абуали ибни Сино. Осор. – Т. III. – Душанбе: “Дониш”, 2007. – 528 с.
2. Аль-Фараби. Логические трактаты. – Алма-Ата: “Наука”, 1975. – 670 с.
3. Динонӣ, И. Насируддини Тӯсӣ – файласуфи бузург. – Техрон: “Донишгоҳи Техрон”, 1384 х. – 202 с.
4. Маъсумӣ, Ҳ. Донишманди Тӯс. – Техрон: “Донишгоҳи Техрон”, 1386 х. – 340 с.
5. Мец А. Мусульманский ренессанс. – М.: “Наука”, 1966. – 458 с.
6. Муҳаммад Х. Мантиқи сурӣ. – Т. II. – Техрон, 1379 х. – 191 с.
7. Ризовӣ, М. Аҳвол ва осори Насируддин. – Техрон: «Доварпаноҳ», 1356 х. – 722 с.
8. Смирнов А.В. Логика смысла. – М.: “Наука”, 2001. – 503 с.
9. Сулаймонов Б.С. Мантиқ. – Душанбе: “Сифатчоп”, 2023. – 214 с.
10. Таърихи фалсафаи тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе: «Дониш», 2016. – 892 с.
11. Тӯсӣ, Н. Асос ал-иктибос. – Техрон: “Донишгоҳи Техрон”, 1374 х. 627 с.
12. Тӯсӣ, Н. Ахлоқи носирӣ. – Душанбе, 2009.
13. Хайруллаев М.М. Фараби - крупнейший мыслитель средневековья. – Ташкент, 1973. – 99 с.
14. Хоменко И.В. Логика. – М., 2014. – 192 с.
15. Яницкий Л.Н. Данилевич Т.В. Современные проблемы науки. – М.: “Наука”, 2008. – 294 с.

МЕСТО ПЯТИ ПРЕДИКАБЕЛИЙ В КНИГЕ НАСИРУДДИНА ТУСИ "ОСНОВЫ ЗАИМСТВОВАНИЯ" И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ УМСТВЕННЫХ НАВЫКОВ

Сулаймонов Б.С., Кенжаева Л.Э.

Авторы статьи придерживаются того мнения, что исследование логических вопросов восточных мыслителей, особенно Насируддина Туси, считаются очень важными и актуальными в наше время. Создание Насируддином Туси знаменитой книги «Основы заимствования» является доказательством того, что ему удалось после Аристотеля утвердить науку логики на Востоке в полной и подробной форме с научными доказательствами. Конечно, его

исследования охватили все области логики своего времени, в частности размещение в этой книге категорий и их взаимосвязь друг с другом происходит очень просто и понятно.

С точки зрения авторов, пятикратные знания, изложенные в книге Насируддина Туси «Основы заимствования» занимают особое место, что совершенствуют друг друга с точки зрения их разделения, классификации и их связи.

В статье авторы подняли вопрос истории написания и исследования пятикратной предикабелии на основе книги «Основы заимствования» и проанализировали их фундаментальные концепции и их совместный процесс с примерами и конкретными доказательствами. Если они знают величие и значение труда Насируддина Туси в разработке и совершенствовании деталей книги «Основы заимствования», то с другой стороны, они рассматривают эту книгу как научная новизна на Востоке, аналогов которой не было написано до сих пор.

Из анализа статьи можно сделать вывод, что авторы, излагая и рассматривая логическое содержание средневековых ученых, хотят, чтобы современное общество поняло, что их предки считаются основой мировой науки, чтобы они также не отходили от своей оригинальности и построили свое будущее только посредством разума и знаний, а не....

Ключевые слова: пять предикабелии, исагог, род, вид, видовое отличие, общая окциденция, собственная окциденция, «Основы заимствования», логика, понятия, сущностный, Насируддин Туси.

THE PLACE OF THE FIVE PREDICABLES IN THE BOOK NASIRUDDIN TUSI "LOAN BASES" AND THEIR ROLE IN DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL SKILLS

Sulaymonov B.S., Kenzhaeva L.E.

Authors of article hold that opinion that researches of logical questions of the East thinkers, especially Nasiruddin Tusi, are considered very important and relevant presently. Creation of the well-known book "Loan Bases" by Nasiruddin Tusi is the proof that he managed to approve after Aristotle logic science in the east in a full and detailed form with scientific proofs. Of course, its researches captured all fields of logic of the time; in particular placement in this book of categories and their interrelation with each other happens very simply and clear.

From the point of view of authors, the fivefold knowledge stated in the book by Nasiruddin Tusi of "Loan Basis" holds a specific place that is improved each other in terms of their division, classification and their communication.

In article authors brought up a question of history of writing and a research of the five predicables on the basis of the book "Loan Bases" and analyzed their fundamental concepts and their joint process with examples and concrete proofs. If they know greatness and value of work of Nasiruddin Tusi in development and improvement of details (not predicables) of the book "Loan Bases", then on the other hand, they consider this book as scientific novelty in the east which analogs it was not written still.

From the analysis of article it is possible to draw a conclusion that authors, stating and considering logical keeping of medieval scientists, want that modern society understood that their ancestors are considered as fundamentals of world science that they also did not depart from the originality and constructed the future only by means of reason and knowledge, but not others.

Key words: the five predicables, Isagoge, sort, look, specific difference, general accident, special accident, "Loan bases", logic, concepts, intrinsic, Nasiruddin Tusi.

ФАЗИЛАТҲОИ АХЛОҚӢ ДАР ФАЛСАФАИ РОЗӢ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО ДАР ҶОМЕАИ ИМРӢЗА

Хайдарӣ С.С. –н.и.ф., дотсенти кафедраи фалсафа ва илмҳои гуманитарии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Тел.: 985-13-07-63

Дар мақолаи мазкур нуқтаи назари Абубакри Розӣ оид ба категорияҳои ахлоқ, махсусан фазилатҳои ахлоқи мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор дода шудааст. Розӣ бо истифода аз афкори андешаҳои ахлоқиву фалсафӣ ва ҳикмати рӯзгор, фазилатҳои ахлоқӣ-поксиришӣ, покизағӣ, некӣ, адолат, иффат, саховат, хайрхоҳӣ, раҳм, ҳақиқат, таҳаммул, шарм ақл, хирад, дониш, илм, фаросат ва нексириштиро дар раванди зиндагонӣ ва фаъолияти инсон чун сармояи аслии ҳаёти инсон ситоиш намудааст. Абубакри Розӣ панд медиҳад, ки инсон бояд ҳамаи кирдору рафтори худро дар раванди зиндагонӣ фаъолияти худ дар пояи баланди ақл, илму дониш, хирад ва хирадмандӣ, некӣ ва некандешӣ, адолатнокию инсондустӣ ба роҳ монанд ва анҷом диҳад. Розӣ ба ҷомеа аз миён бардоштани бадӣ ва коштани тухми некиро пешниҳод менамояд.

Мутафаккир дар асарҳои “Тибби руҳонӣ”, “Аломоти иқбол ва давлат”, “Сирати фалсафӣ” нишон медиҳад, ки инсон сарфи назар аз онки дар ҷомеа чӣ фаъолиятро иҷро менамояд ҳамон вақт муваффақ мегардад, агар дорои фазилатҳои хуби инсонӣ бошад. Дар ин раванд адолат ва некиро пешаи фаъолияти худ гардонад. Андешаҳои мутафаккир оиди фазилатҳои ақл, хирад, дониш, илм, адолат, фаросат, эҳтиром ва арзишҳои маънавии гузаштагон дар раванди зиндагонӣ ва фаъолияти инсон арзиши баланд дошта то имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд. Ин нуқтаҳо дар ҳама давру замон муҳиму зарур буда, ба хусус имрӯз, ки ҷомеаи мо ниёзманди инсонҳои оқилу хирадманд аст, истифода аз ин андешаҳои мутафаккир дар ҷомеа аз аҳамият холӣ нест. Розӣ муътақид аст, ки ҳар инсоне, ки дар раванди зиндагонӣ ва фаъолияти кори худ аз ақл дуруст

истифода намебарад, аз ин сармояи маънавии инсонӣ бархӯрдор нест, дар зиндагонӣ ба нокомию гумроҳӣ роҳ медиҳад, нафсро идора карда наметавонад ба худи наздиконаш ва инсонҳои дигар мушкilotи зиёдеро пеш меорад. Ба андешаи муаллиф, Розӣ асоси баланд гардидани ахлоқи ҷомеаро дар тарбияи инсон ва фазилатҳои инсонӣ мебинад.

Калидвожаҳо: нафс, ахлоқ, фазилат, разолат, ақл, адолат, некӣ, бадӣ, ҳақиқат, покизағӣ, хирад, иффат, саховат, раҳм, таҳаммул.

Абӯбакр Закариё Розӣ яке аз симоҳои барҷастаи тамаддуни исломӣ аст, ки дар тамоми илмҳои инсонии даврони худ, бахусус, дар илми тиб, фалсафа, кимиё ва ахлоқ саҳми назарраси хешро гузошта, мероси бою ғание ба бозомадагон гузоштааст. Агар аз як тараф, вай бо василаи асарҳои тиббии худ аҳли ҷомеаро ҷисман таъаббат карда, онҳоро аз дардҳои ҷисмонӣ ва озор начот дода бошад, аз сӯи дигар, бо асарҳои ахлоқӣ ва ба инсон бахшидааш кӯшиш намудааст, ки ба таҳзиби нафси ҳар як фарди ҷомеа дастбанд гардад. Ҳамин аст, ки асоси бунёди афкори иҷтимоӣ ахлоқии Абубакри Розиро муборизаи ақлу нафс ташкил дода, тамоми масъалаҳои дигари иҷтимоӣ ахлоқиро ӯ дар муборизаи ду категория (ақл ва нафс) мавриди таҳлилу баррасӣ ва муҳокима қарор додааст.

Омӯзиши осору таълифоти Абӯбакри Ризоӣ нишон медиҳад, ки мутафаккир сарчашмаи тамоми фазилат ва разолатҳои ахлоқиро аз муборизаи оштимнопазири ақлу нафс (ҳавою ҳавас, хирс, шахват) иборат менамояд. Дар иртибот ба ҳамин андеаи меҳварӣ мақулотҳои ахлоқӣ дар

низомии ғояҳои ахлоқии Абӯбақри Ризоӣ ба ду гуруҳ чудо мешаванд:

1. Мақулоти (категория)-и фазилатҳои ахлоқӣ-поксиришти, покизагӣ, некӣ, адолат, иффат, саховат, хайрхоҳӣ, раҳм, ҳақиқат, таҳаммул, шарм ва ғайраҳо;

2. Мақулоти разолатҳои ахлоқӣ-бадӣ, хиёнат, зӯроварӣ, шиканча, зулм, майнӯшӣ, худписандӣ, ҳасадбарӣ, бахилӣ, адолат, душманӣ, ғазаб, дурӯғгӯӣ, мумсикӣ, пурхӯрӣ, ҷабр, бадандешӣ ва ғайра.

Дар системаи ахлоқии Розӣ мақулоти фазилатҳо бо ақл ва ботини инсон алоқаи зич доранд. Мутаффақир кӯшидааст масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии даврони худро аз тариқи пок сохтани моҳияту ҷавҳари инсон тавассути фазилатҳои неки инсонӣ ҳал намояд ва ҷомеаро ба сӯи шукуфои раҳнамун созанд.

Ба қавли мутаффақир дорои чунини фазилатҳои неқ танҳо ҳақимон мебошанд. Онҳо чунин фазилатҳоро низ аз мардум талаб менамоянд. Ҳақимон ҳамчун донишмандони камолёфта мардумро насихат менамоянд, ки барои нафъи умум кӯшиш намоянд. Аммо касоне, ки ҷабру зулм ва сиёсати фосидро пешаи худ намудаанд, ба ин фармудаи ҳақимон гӯш намедиханд.

Файласуф зикр мекунад, ки инсон танҳо тавассути некию накукорӣ метавонад фазилатҳои худро такмил дода аз ҳар гуна қувваҳои бад ва зарари ноҳалафон худро ҳифз намояд. “Инсон, ва қавли вай танҳо ба шарофати покӣ аз шарру ногуворӣ эмин мемонад” [1.114].

Мутаффақир чунин меҳисобад, ки агар инсонҳо, аз ҷумла ҳақимон, диндорон ахлоқи худро такмил дода, нафси хешро таҳзиб ва тозаву латиф дошта, илму донишро аз бар намоянд, аз ҷабру зулми иҷтимоӣ ва маънавий озод шуда метавонанд ва ба дигарон низ ҷабру зулм карда наметавонанд ва соҳиби ҳурмату эҳтиром гашта, давлаташон пояндаву бехатар хоҳад шуд: “Инсон агар сират дуруст кунад ва рафтораширо неқ созад, аз зарари мардум начот меёбад ва соҳиби ҳурмат мегардад” [1.114].

Розӣ низ ба мисли Афлотуну Арасту тағйирёбии ҷамъиятро ба фаъолияти шахсони алоҳида вобаста мекунад. Бо чунин тарз ҳал намудани масъала аз тарафи Розӣ ба шароити давраи

феодализм ва идоракунии сохти давлатӣ вобаста буд, чунки тамоми масъалаҳои муҳими ҷамъиятӣ дар ин давра аз тарафи монраҳияи мутлақ ҳал карда мешуд.

Розӣ покию покизагии зоҳириро чандон ташвиқ накарда, покизагии ботиниро ҷонибдорӣ менамояд ва ҷомеаро меҳисобад дар ҳамин самт тарбия намояд: “Ба қавли ишқварзон, ки онҳо ошкоро барои инсон василаи зебу зинат, тозагии бадан, хушзабонӣ ва тартиби андом меҳисобанд, бояд гуфт, ки онҳо фаромӯш кардаанд, ки ҳаргуна ороиши зоҳирӣ фоидае намебахшад, пеш аз ҳама барои покию мусаффоии ботинӣ кӯшидан зарур аст” [1.73].

Ноил шудан ба покизагии зоҳириро Розӣ дар омӯхтани илму маърифат мебинад ва тамоми зебоию покизагиҳои зоҳирии ҳаёти инсонро, ки дар ботинаш ҷаҳолату нодонӣ ҳукмрон аст бебебу нопок меҳисобад ва онро нишонаву осори бадию разилии нафс мешуморад: “Марде чанд нафар ҳақимро ба манзили худ даъват намуд. Манзили ӯ бо тамоми асбобу анҷоми ороишӣ пур буд. Ороиши зоҳирӣ ба ғояти камол буд. Аммо худи он мард камали ҷаҳолату нодонӣ ва бадохат будааст. Пас, он ҳақим аз ботини ифлосу манфии вай воқиф гардида, ба рӯй соҳибхона туф карду гуфт: - Ту бар ман қаҳру ғазаб макун, чунки тамоми чизҳои ороиши хонаи туро нигоҳ кардаму дар онҳо нишонаву осори бадию разилии нафасатро мушоҳида кардам. Бинобар ин, ман ба онҳо, яъне дороию зоҳирапарастии ту туф кардам, чунки онҳо беш аз ин арзиш надоранд” [1.73].

Аз ин мисол маълум мешавад, ки Розӣ воситаи муҳими ноилшудан ба покию покизагиро дар омӯхтани илм ва амал ба он мебинад. Инчунин ба ақидаи мутаффақир рафтори инсон дар сурате ба дараҷаи комили покию покизагӣ мерасад, ки инсон иродаи мустаҳкам дошта, ба воситаи он худ ва нафси хешро идора карда тавонад.

Чӣ тавре ки аз таърихи фалсафаи форсу тоҷик маълум аст, дар ҳалли масъалаи иродаву озодии инсон ва ихтиёру тақдир ақидаҳои гуногун вучуд доранд. Масалан, дар таълимоти калом чунин омадааст, ки тағйироти табиату ҷамъият ба қувваи фавкултабий вобаста

аст. Аз ин рӯ, иродаи инсон ба худи ӯ вобаста набуда, ҳар коре ки иҷро мекунад, ба иродаи Худо вобаста аст. Яъне ин чо озодии ирода инкор шуда, мустақилияти фаъолияти инсон дар раванди зиндагонӣ, дар интихобу роҳи тадқиқи зиндагиааш инкор мешавад. Розӣ бошад, озодии ирода ва соҳибхитиёрии инсонро комилан эътироф намуда, ӯро ба натиҷаи фаъолият машул медонад. Мутаффакир меъёри озодии иродаро ба табиати худи инсон вобаста дониста, ноил шудан ба фазилатҳои ахлоқӣ ва лачом задану идораи нафси саркашро марбут ба иродаи инсон медонад: “Маънии дастгирии нафс ва ба шарофати ин амал ба натиҷаи дилхоҳ соҳиб гардидан он гоҳ муяссар мегардад, ки агар касе нафси худро ба сарфи назар кардани душворихо одат кунонида, бар тааммули машаққатҳо онро муҳайё ва омода созад. Барои он, ки ба сахтиҳо тобовар бошад ба осонӣ онро паси сар кунад, бояд соҳиби иродае бошад, ки агарчи айёми амал карда истодани шахват бошад ҳам, дар он фаъолият накунад ва ба он муссалат нашавад” [1.50].

Иродаи мустаҳкам, ба ақидаи Розӣ, ба инсон (тарбиятгиранда) ёрӣ мерасонад, ки тамоми мушкилиҳои одатҳои бад оҳишта-оҳишта бартараф карда шаванд ва ба ҷои онҳо одатҳои хуб зуҳур намоянд.

Ақидаи Розӣ дар бораи мақулаи адолат ба ақидаҳои сиёсиаш алоқамандии зич дорад. Розӣ адолатро яке аз аломатҳои асосии иқболу давлат ҳисобида таъкид мекунад, ки “...аломоти дигари иқболу давлат вобаста ба он аст, ки шахс ба адолат майл намуда, ба зулму ситам нафрати комил дошта бошад. Устувории мулк вобаста ба қонунҳои боадолати ӯ, аз қабилӣ ҳазар кардан аз суштбунёдӣ, вайроншавӣ, аз душманону муҳолифон ва инчунин нисбат ба онҳо эҳтиром доштан мебошад” [1.122].

Дар шарҳи мақулаи адолати Розӣ мо мебинем, ки ин категория барои ӯ ҳамчун категорияи баҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ хизмат менамояд. Розӣ адолатро на фақат меъёри баҳодиҳии муносибати байни инсонҳо медонад, балки ӯ ин категорияро яке аз аломатҳои асосии иқболу давлат ҳисобида, ба воситаи он хусусият ва хосиятҳои тартиботи ҷамъиятӣ, баҳо додан ба фаъолияти давлатдорӣ ва сиёсати

ҳокимону давлатмандон, барои муайян кардани симо ва фаъолияти онҳо ва дар ниҳояти қор, ба воситаи адолат тартибу низоми ҷамъиятиро муайян кардани мешавад. Барои муайян намудани мафҳуми ягон чиз бояд дар муқобили вай чизи дигари қарордоштаро дида бароем. Дар мероси ахлоқии Розӣ мебинем, ки файласуф фазилатҳои ахлоқиро бо разолатҳои ахлоқӣ муқобил мегузорад. Дар фазилатҳои ахлоқӣ адолат ҳукмфармо мебошад. Адолат зеботарин фазилат ва беадолатӣ зишттарин разолат аст. Адолат аломати аз ҳама асосии устувории мулк аст, вале беадолатию зулм бошад, унсури аз ҳама асосии вайроншавии мулк аст. Устувории мулк вобаста ба қонунҳои боадолати ҳокимону давлатмандон мебошад. Ба ин қонунҳо ба ақидаи Розӣ дохил мешаванд:

1. Ҳазар кардан аз суштбунёдӣ;
2. Ҳазар кардан аз вайроншавӣ;
3. Ҳазар аз душманону муҳолифон;
4. Эҳтиром доштан нисбат ба душманону муҳолифон;
5. Дастури қори худ намудани “дастур-амали адолатпешагӣ”.

Дар натиҷа иҷрои чунин қонунҳои адолатхоҳона, ба ақидаи мутаффакир, шавқи дигарон нисбат ба ҳолату сиёсати чунин ҳокимон зиёд гардида, боиси устувории мулк хоҳанд шуд. “Дастурамали адолатпешагӣ” инсонҳо ва ҳокимонро ба некию некукорӣ, хайрхоҳӣ, эҳтиром ба эҳсон ва раҳму шафқат водор менамояд. Ба ақидаи Розӣ, фақат адолат ҷамъиятро ба низом дароварда, дӯстии байни одамонро мустаҳкам мекунад. Адолат ин на фақат мақулаи ахлоқӣ, балки иҷтимоӣ-сиёсӣ низ мебошад, чунки вай бо воқеияти ҷамъиятӣ баҳо дода метавонад. Розӣ ба аҳамияти ҷамъиятии адолат диққати махсус медиҳад, зеро ба қавли вай адолат муносибатҳои одамонро дар ҷамъият ба низом медарорад. Ҷамъият ба фаҳмиши Розӣ бидуни муносибатҳои байниҳамдигарӣ вуҷуд дошта наметавонад, ва танҳо адолат сабаби ягонагӣ ва устувории ҷамъият хоҳад гашт.

Ба қавли Розӣ, аз адолат мамлакат пойдор гардида, мардум осуда зиндагӣ мекунанд, зеро адолату ақл дар ягонагӣ вуҷуд доранд ва яқдигарро пурра менамоянд. Ақлу адолат ҳамеша дар ҷустуҷӯи

хамдигар мебошанд ва бо ҳам як шуда қаҳру ғазаб, зулму хашм, беадолатиро нест мекунад. Аз ин ҷост, ки инсонии оқил, адолатхоҳ худро асири хашму зулм ва беадолатӣ накарда, баръакс тамоми рафтору кирдори ӯ ботамкин, боқаноат, боадолат ва таҳти фармони ақл мебошанд. Чунин инсон, хоҳ инсонии оддӣ бошад, хоҳ ҳокиму подшоҳ ба мақсаду мароми хеш мерасад.

Хулоса, дар фаҳмиши адолат мутафаккир аз худуди доираи ҷамъияти даврони худ берун намебарояд, лекин ӯ як қатор фикрҳои гуманистӣ баён мекунад. Ӯ адолатро нафақат принципи муҳимтарини ахлоқӣ медонад, балки вайро ҳамчун асоси маънавияти ягонагии одамон ба қалам медиҳад. Ин фикрҳои Розӣ дар замони мо ҳам қимати худро гум накардаанд.

Омузиши асарҳои мутафаккир нишон медиҳанд, ки Розӣ адолатро ҳамчун категорияи ахлоқӣ бо якҷанд категорияҳои дигар ба монанди некӣ, накукорӣ, хайрхоҳӣ, эҳсон, раҳму шафқат, лутф ва ғайра вобаста медонад.

Мутафаккир некӣ ва накукориро яке аз сифатҳои адолат шуморида, чунин таъкид мекунад, мевай некӣ-ин адолат аст. Кирдору рафтори нек дар сиришти одамон беадолатиро нобуд карда, адолатро парвариш менамояд. Некӣ ва накукорӣ ба инсонҳо имконият медиҳад, ки дар ҷомеа аз зарару бадихо эмин бошанд ва соҳиби эҳтирому ҳурмати ҷомеа гарданд. Оромӣ, адолатпешагӣ дар байни инсонҳо сабаби пешрафту шукуфоии ҷомеа мегардад. Пешрафти ҷомеа бошад, дар навбати худ сабаби некуахлоқии мардумон хоҳад гашт. Аз ин ақидаҳо маълум мешавад, ки Розӣ сабаби тамоми нобаробарии ҷомеаро дар даст будани маданияти маънавии инсоният мебинад ва одамро ба он даъват менамояд, ки бо роҳи насихату раҳму лутф инсонро ҳамчун инсон ташаккул диҳанд. Дар натиҷаи чунин тарбия инсон нек, нексиришт, пок ва покizarузгор гашта, соҳиби ҳурмату эҳтироми аҳли ҷомеа мешавад: "...инсон агар сират дуруст кунад ва рафторашро нек созад, аз зарари мардум наҷот меёбад ва соҳиби ҳурмат мегардад. Инсон ба шарофати покӣ аз шарру ногуворӣ эмин мемонад. Агар кас ба мардум насихат

кунад, ба онҳо раҳму лутф намояд, обрӯяш баланд мешавад" [1.114].

Розӣ некию накукорӣ ва хайрхоҳиро яке аз аломатҳои асосии иқболу давлат медонад ва соҳиб шудан ба ин сифатҳоро ба амри як қуввае вобаста медонад, ки ин қувва ба нафс алоқаманд аст: "Аломати дигари иқболу давлат вобаста ба майл кардани шахс ба рафиқон, ҳамроҳон ва ёрони мувофиқ буда, онҳо ҳамеша толиби салоҳияти корҳои хамдигар ва дар ҳар гуна вазъият тақозои дӯстии якдигарро дошта бошанд. Ғайр аз ин онҳо ба хамдигар ихлосманд бошанд. Барои амалӣ шудани ин амрҳо қувваеро дошта бошанд, ки он давомдиҳандаи сифатҳои нек ва касро ҳамеша ба ҷониби хайр бибарад. Ин гуна қувва бо нафси шахс алоқаманд буда, аз вай ҳаргиз ҷудой намепазирад. Ва он қувва ҳеч гуна бадие ба шахсияти ӯ раво набинад. Онҳо бе якдигар зиндагиро ҳам тасаввур карда наметавонанд. Амалӣ шудани ин амрҳо, пеш аз ҳама, вобаста ба натиҷаи дурусти муборизаи онҳо бо қувваҳои рақибангез аст" [1.121].

Қуввае, ки инсонро бо роҳи неку накукорӣ ва хайрхоҳӣ ҳидоят менамояд, аз нигоҳи Розӣ кадом қувва аст? - Ин қувва, ҳамон нерӯи бузурге, ки Розӣ онро ҳамеша васф мекунад "ақл" аст, ки доимо дар муқобили нафс ҳаракат мекунад ва бо ӯ дар мубориза аст. Мутафаккир чунин меҳисобад, ки одам дар накукорӣ ва хайрхоҳӣ, пеш аз ҳама, бояд ба ақл таъя кунад, зеро ақл тамоми рафтору амалиёти одамро идора ва ба фаъолияти ҳиссӣ назорат мекунад. Танҳо дар ҳолати ба ақл тобеъ шудани нафс инсон метавонад ҳавою ҳаваси онро шикаста, амалхоҳро иҷро намояд, ки оқибаташ ба некӣ анҷом ёбад.

Розӣ дар баробари мақулотии зикршуда раҳму лутф ва эҳсон карданро низ яке аз сифатҳои адолат ҳисобида, майл намудани инсонҳоро ба ин сифатҳо нишонии адолатхоҳӣ ва адолатпарварии ӯ медонад ва дар китобаш "Тибби рӯҳонӣ" дар фасли "Рафтори бофазилат" зикр месозад, ки "агар ҷамъи рафтору сирате, ки аҳли фалосифа ва уламо бар он будаанд, ба таври муъҷаз баён кунем, равшан мегардад, ки онҳо аз доираи адолат берун набаромада, бо мардуми тобеони худ ба таври шоиста муомила

кардаанд. Онҳо аз мардум низ ин фазилатро талаб мекарданд ва мардумро ба ин варта роҳнамоӣ менамуданд. Мардумонро ёд меоданд, ки бо якдигар лутфу марҳамат дошта бошанд. Ва таъкид мекунад, ки инсон агар сират дуруст кунад ва рафторашро нек созад, аз зарари мардум начот меёбад ва соҳиби ҳурмат мегардад. Агар кас ба мардум насихат кунад, ба онҳо раҳму лутф намояд, обрӯяш баланд мешавад” [1.114]. Аз ин гуфтаҳои Розӣ бармеояд ки, насихат намудану лутф кардан баҳра ва самараи сифати фазилатанд. Дар робита бар ин Розӣ эҳсон намуданро низ яке аз сифатҳои боадолатию некандеши инсон шуморида, таъкид мекунад, ки “...шаҳси раёсатманд дар ҳолатҳои баландии мартабааш ҳам, ҳамеша хоҳони эҳсон буда, аз бадкирдориву бадандешӣ худро нигоҳ дорад” [1.114].

Розӣ чунин андеша дорад, ки инсонҳо сарфи назар аз рӯйдодҳои ногувори зиндагӣ бояд доимо бо ҳамдигар содиқ бимонанд. Мансабу вазифа бояд сари роҳи адолатпарварӣ ва некандешии онҳо нагардад. Дар ҳама ҳолату заруратҳои зиндагӣ бояд худро аз бадкориву бадандешӣ нигоҳдоранд, лутфу эҳсон намуданро нисбати тобеон фаромӯш нанамоянд. Танҳо дар ҳолати дорویی чунин сифатҳо ва амалҳо раёсат метавонад соҳибикболу соҳибдавлат гардад.

Розӣ ҳамчун мутафаккири инсондӯсту инсонпарвар ба дӯсти рафоқат аҳамияти махсус дода, мардумро қатъи назар аз наҷоду миллат, мансабу вазифа ва дӯстию рафоқат ва ягонагию муттафиқӣ даъват менамояд ва дар рисолаи “Аломати иқбол ва давлат” чунин меорад: “аломати дигари иқболу давлат вобаста ба майл кардани шахс ба рафиқон, ҳамроҳон ва ёрони мувофиқ буда, онҳо ҳамеша толиби салоҳияти корҳои ҳамдигар ва дар ҳар гуна вазъият тақозои дӯстию якдигарро дошта бошанд. Ғайр аз ин инҳо ба ҳамдигар ихлосманд бошанд” [1.121]. Мақсади асосии ташвиқоти ин ақида аз ин иборат аст, ки мардум дар ҷомеа осоишта ва ором зиндагӣ кунанд. Барои ҳамин ҳам Розӣ дӯстию бародариро ба бадӣ ва зиддияти байни одамон, ки дар ҳақиқат маҳсули ҷамъияти синфӣ мебошанд муқобил мегузорад ва аҳли ҷомеаи башарро ба

дӯстию рафоқат даъват менамояд. Розӣ аҳамияти дӯстиро дар ҳаёти инсон таъкид намуда, зикр менамояд, ки касе, ки ба қадру қимати дӯстӣ намерасад, дӯстонашро оҳиста-оҳиста аз даст медиҳад ва оқибат беикболу бедавлаттарин инсон шуда мемонад.

Ба ақидаи Розӣ ҳар як инсон, пеш аз он ки дигаронро дӯст дорад, ҳурмату эҳтиром намояд, аввало, иззату эҳтироми худро нигоҳ дорад, ҳаргиз ҳурмати худро паст назада, шахсияти худро дар назди дигарон муҳофизат карда тавонад, яъне худшиносу далер ва баландҳиммату фозил бошад, зеро танҳо дар чунин ҳолат инсон метавонад дар ҷомеа мавқеи худро пайдо намуда, сазовори эҳтироми дигарон гардад ва дӯстони асилро пайдо намояд: “Яке аз дигар аломатҳои иқбол ва давлат вобастаи рафтори нафс ва мувофиқат кардани он ба тартибу раёсати муайяне мебошад, ки он бештар бо сифатҳои баландҳимматӣ, саховатмандӣ, далерӣ, фозилӣ ва устувору қавӣ гардидани дараҷаи камолот алоқаманд мебошад” [1.120].

Ба ақидаи Розӣ дӯст дар тамоми ҳолатҳо барои инсон заруру муҳим аст. Ҳар як инсон сарфи назар аз мавқеи дар ҷомеа доштааш (аз одами оддӣ сар карда, то ҳокиму подшоҳ) ба дӯсту рафиқи хуб ва бетамаъ муҳтоҷ аст, чунки инсон танҳо бо ёрии дӯсту рафиқи хуб камбудихои худро бартараф карда метавонад. Ба инсон дӯсти холису хирадманде лозим аст, ки камбудихояшро дар рӯ ба рӯяш гӯяд ва дар таҳзиби нафсу устувории одобу ахлоқ ба ӯ ёрии амалӣ расонад.

Ҳамин тариқ, ба андешаи Розӣ зиндагӣ ва ҳаёти ҷомеа бе дӯстию рафоқат, муованату ҳамкорӣ вучуд дошта наметавонад ва инсон аз ҳайвон бо ҳамин рафоқати худ фарқ менамояд ва дар ин бора мутафаккир чунин мегӯяд: “маҳз фазл ақли моро вобастаи зиндагӣ намуда, баъзеи моро ба баъзеи дигар ба тариқи рафоқат ҳидоят намудаат. Чунон ки мо мебинем, хеле кам ҳайвоне вучуд дорад, ки дар байни онҳо улфату рафоқатӣ набошад. Бинобар ин аксаран ҳусни зиндагии мо аз рӯи қоидаи баъзан муованнат, баъзан рафоқату ҳамкорӣ қарор ёфтааст. Агар ин тавр муованату ҳамкорӣ дар байни одамон бо ҳукми ақл набуд, фарқ миёни

инсону хайвон вучуд дошта наметавонист” [1.103].

Дар низоми андешаҳои Розӣ категорияи хурмату эҳтиром бо категорияи дӯсти алоқамандӣ дошта, онро пурра менамояд. Мутафаккир пояндагии дӯстиро дар хурмату эҳтироми тарафҳо дида, чунин меҳисобад, ки агар қалби инсон аз кинаю адоват пок бошад ва нисбати дӯстону рафиқонаш хурмату эҳтиром дошта бошад, онҳоро дӯст дорад, дар зиндагӣ ба комёбиҳо ноил хоҳад гашт. Розӣ дар рисолаи “Аломати иқбол ва давлат” ба ин ишора карда, чунин зикр сохтааст: “...аломати дигари иқболу давлат вобаста ба он аст, ки агар қалби шахс аз бадбинӣ, бадандешӣ ва кинаварзӣ пок бӯда, вай нисбат ба рафиқонаш хурмату эҳтироме дошта, онҳоро беҳтарин атои табиат шуморад. Он шахс дигаронро дӯст дорад ва дар ислоҳи онҳо бикӯшад ва ҳаргиз чунин набошад, ки аз паи фасоди онон гардад” [1.122].

Хулоса, таҳлили категорияҳои фазилатҳои ахлоқӣ дар низоми ҷаҳонбинии Розӣ нишон медиҳад, ки мутафаккир дар муқобили ҳар як категорияи разолат категорияи фазилатро овардааст, ба мисли: бадӣ-неқӣ, беадолатӣ-боадолатӣ, беиродагӣ-боиродагӣ, беэҳтиромӣ-боэҳтиромӣ, беҳурматӣ-хурмат, мумсикӣ-саховат ва ғайра инсонҳоро даъват ба он менамояд, ки дар раванди зиндагонӣ ва фаъолият беҳтару хубтар будани роҳро худашон интихоб намоянд. Розӣ категорияи фазилатҳои ахлоқиро дар рисолаи “Аломати иқбол ва давлат” ҳамчун аломати асосии соҳибикболу соҳибдавлат будан шарҳ додааст. Ба воситаи категорияҳои фазилат Розӣ инсонҳоро ба риояти муқаррароти ахлоқ даъват намуда, неқбахтиву хуштолеии инсонро маҳз ба фазилатҳои ахлоқӣ нақӯи ӯ вобаста медонад.

Адабиёт

1. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. – Душанбе: Адиб, 1989.
2. Геюшева З. Этнические взгляды восточных мыслителей (перипатетиков). – Баку, 1982.
3. Дробницкий О.Ш. Понятие морали. – М.: Наука, 1974.

4. Идибеков Н. Этика Насириддина Туси в свете его теории свободы воли. – Душанбе: Дониш, 1987.

5. Исоев М. Общность и отличие этики Розы и Мискавайха// Известия Академии наука Республики Таджикистан. – Душанбе № 8, 1987.

6. Осимӣ М. Алломи машриқзамин// Садои Шарқ. – Душанбе, № 8, 1987.

7. Шамолов А,А. Абу Бакр ар-Рази. Духовная медицина//Известия АН РТ. Серия философии и прав. Душанбе, №3, 1991.

8. Абӯбакр Муҳаммад Ибни Закариёи Розӣ. Расоилу фалсафият. – Бейрут-Лубнон, 1400.

9. Диноршоев М. Аз таърихи фалсафаи тоҷик. – Душанбе, 1988.

10. Маҳди Муҳҳаққиқ. Файласуфи Рай Муҳаммад Ибни Закариёи Розӣ. – Техрон, 1349.

НРАВСТВЕННЫЕ ДОСТОИНСТВО В ФИЛОСОФИИ РАЗИ И ИХ ЗНАЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Хайдарӣ С.С.

В данной статье изложена точка зрения Абу Бакра Рази на категории этики, особенно достоинства этики, подлежащие изучению и анализу. Согласие на использование морально-философских мыслей и мудрости жизни, нравственных добродетелей - чистоты, непорочности, добра, справедливости, целомудрия, щедрости, доброжелательности, милосердия, правды, терпимости, стыда, разума, мудрости, знания, науки и добра в процессе жизни и восхвалял человеческую деятельность как главный капитал человеческой жизни. Абубакр Рази советует, чтобы все свои действия в процессе своей жизни и деятельности человек совершал на основе высокого интеллекта, науки и знаний, мудрости и премудрости, добра и доброжелательности, справедливости и человечности.

Мыслитель в своих произведениях. «Духовная медицина», «Признаки счастья и богатства», «Философские натурь» показывает, что человек будет успешным независимо от того, чем он занимается в обществе, если он обладает хорошими человеческими качествами. В этом процессе

он должен ставить справедливость и добро на первое место его деятельности. Мнения мыслителя о достоинствах ума, мудрости, знания, науки, справедливости, понимания, уважения и духовных ценностей прошлого имеют высокое значение в процессе жизни и деятельности человека и не потеряли своего значения и по сей день. пункты важны и необходимы во все времена, особенно сегодня, когда наше общество нуждается в умных и мудрых людях, использование идей этих мыслителей в обществе не лишено значения. Рази считает, что каждый человек, который неправильно использует свой разум в процессе своей жизни и работы, не обладает этим человеческим духовным капиталом, приводит к неудачам и ошибкам в жизни, не может управлять своей душой и причиняет множество проблем себе и своим близким и близким других людей. Рази видит основу поднятия нравственности общества в человеческом воспитании и человеческих добродетелях.

Ключевые слова: душа, нравственность, добродетель, благодать, разум, справедливость, добро, зло, истина, чистота, мудрость, целомудрие, великодушие, милосердие, терпимость.

MORAL VIRTUES IN THE WORKS OF ABUBAKR ZAKARIA ROSI AND ITS VALUE IN THE MODERN SOCIETY

Haidari S.S.

This article presents Abu Bakr Razi's point of view on the categories of ethics, especially the merits of ethics that are subject to study and analysis. Consent to the use of moral and philosophical thoughts and the wisdom of life, moral virtues - purity, integrity, justice, chastity, generosity, benevolence, mercy, truth, tolerance, shame, reason, wisdom, knowledge and goodness in the process of life and praised human activity as the main capital of human life. Abubakr Razi advises that a person should perform all his actions in the course of his life and activity on the basis of high intelligence, science and knowledge, wisdom, kindness and benevolence, justice and humanity.

A thinker in his works «Spiritual Medicine», "Signs of Luck and State", "Philosophical Traits" shows that a person will be successful no matter what he does in society if he has

good human qualities. In this process, he must put justice and goodness first in his activities. The thinker's opinions about the virtues of the mind, wisdom, knowledge, science, justice, understanding, respect and spiritual values of the past are of high importance in the process of human life and activity and have not lost their significance to this day. These Points are important and necessary at all times, especially today, when our society needs smart and wise people, the use of the ideas of these thinkers in society is not without significance. Razi believes that every person who misuses his mind in the process of his life and work does not possess this human spiritual capital, leads to failures and mistakes in life, cannot control his soul and causes many problems to himself and his loved ones and loved ones of other people. Razi sees the basis for raising the morality of society in human education and human virtues.

Key words: soul, morality, virtue, grace, reason, justice, good, evil, truth, purity, wisdom, chastity, generosity, mercy, tolerance.

ЗНАЧЕНИЕ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНО-ФИЛОСОФСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Бандалиева Ш.Н. – к.ф.н., старший научный сотрудник Отдела онтологии, гносеологии и логики Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова НАНТ
E-mail: shodigul19-76@list.ru

В данной статье автор раскрывает некоторые особенности вопроса человеческих ценностей с точки зрения философии, который имеет свои особенности и может сочетаться со способами решения этой проблемы в биологии, психологии, педагогике. В современной среде Таджикистана основные ценности для развития таджикской нации представляются такими концептами, как национальная идентичность, самосознание и самопознание. Автор высказывает аналогичные идеи о том, что национальное самосознание должно охватить не только историю нации, но и определить ее перспективы, представлять собой синтез прошлого и настоящего, с целью формирования внутренних новых идей. Целью данного исследования является изучение ценностно-нравственных и научных ценностей предков таджикского народа, самопознания и национальной идентичности, культурных, традиционных и духовных ориентиров в воспитании современного поколения.

Ключевые слова: культура традиционность, духовность, ценность, нравственность, национальная идентичность, национальность, воспитание.

Ценностное просвещение, как в прошлом, так и в настоящем времени анализирует человека не как общую и обобщенную личность. Философская концепция ценности человека изучает его общий и обобщенный образ как человека и субъекта исторического процесса. Центральная проблема философии это ответ на вопрос о взаимовлиянии человека и мира, отношении человека к миру. В самом общем значении оно раскрывается в трех основных формах: практическое предмет-

но-преобразующее, познавательное, ценностное. Термин «аксиология» происходит от греч. *axios* «ценность» и *logos* «слово», «понятие» [1, 4].

Определение аксиологии играет особую роль в философском исследовании и в формировании новой системы ценностей в независимом Таджикистане. При этом аксиология играет особую роль в философском исследовании и в формировании новой системы ценностей в независимом Таджикистане. Оно также обозначается направление в философии, которое изучает «основания ценностного отношения человека к миру, ценностное сознание и ценностное действие» [1, 6]. Особенно изучение истории таджикской ценности в наше время, безусловно, будет способствовать углубленному пониманию современных процессов, происходящих в жизни общества. Исходя из этого, сегодня ценностное отношение представляется как положительная, нейтральная или отрицательная значимость любых объектов, при отвлечении от их экзистенциальных и качественных характеристик.

Вопрос о соотношении знания и ценности имеет важную значимость в современном таджикском обществе. Особенно, онтология, гносеология и логика, кроме своей «классической» повестки, занимаются исследованием отношения человека к бытию, к самому себе, логических структур мировоззрения, а также системой ценностных представлений людей. Именно в этих разделах философии синтезируются картина мира, предельные основания бытия, познание и ценности. Онтологически, обоснованная система ценностей коррелирует с групповыми и индивидуальными ценностями индивидов,

влияя на их формирование и развитие. В этом понимание знание является связующей нитью между человеческим духом, природой и практической деятельностью. В самом общем смысле знать, полагает современный отечественный философ Ивин А.А., значит иметь ясное, обоснованное представление «не только о том, что есть, но и о том, что должно быть» [2, 6].

Долгое время считалось, что знать можно только истину. Но уже в XIX веке, стало очевидным, что человек активное существо. Он не способен жить вне практической деятельности по преобразованию мира. Поэтому к знанию были отнесены также ценности. Они говорят не о том, что есть, а о том, что должно быть. Знать можно не только истину, но и добро и прекрасное, несводимые с истиной. Эти воззрения были представлены таджикским мыслителем еще в средневековье. Многие таджикские мыслители, включая Аль-Фараби, Ибни Сина, Насириддуна Туси, Насири Хусрав и другие в своих философских трактатах постарались больше уделять внимание такими ценностями которые смогли деянием и поступкам преобразовать хорошие нравы и тем самым отделяли себя от животного мира. Таджикские мыслители внесли огромный вклад в развитие таджикской культуры, а таджикская философия всегда имела влияние на мировоззрение таджиков и других народов региона. Поэтому дальнейшее изучение научно философских воззрений таджикских мыслителей имеет ключевое значение в контексте формирования нового мировоззрения творческого мышления и воспитания подрастающего поколения. Культурно-философское наследие таджикских мыслителей способствует культивированию национальных ценностей, чувства уважения к отечественной культуре, любви к родной земле.

Последние десятилетия мировой и национальной истории характеризуются глубокими изменениями и трансформации как всех социальных, политических и культурных систем, так и тотальными преобразованиями мировоззрения: разрушением прежних и возникновением новых, доселе невиданных его форм, уровней, типов и видов мировоззрений, систем

ценностей. В этой связи на первый план выступает мировоззренческая функция философии, так как без философского осмысления трансформаций духовной реальности познание мира будет неполным и неполноценным.

Для философии актуально и важно не только изучить и понять суть и смысл изменений духовной реальности, но и направить развитие данных изменений так, чтобы они способствовали устойчивости и прогрессу человеческого разума. Также важным является вклад философии, через скрупулёзное изучение новых форм, в формирование нового мышления и мировоззрения, складывающихся в течение последних лет. Источником и одной из духовных основ для осмысления современных философских проблем служит история таджикской философии и ценностей. Несомненно, таджикская философия, этика и ценности играют существенную роль и имеют критическое воздействие на формирование мыслительных структур и направлений современной таджикской философии. Изучение истории таджикской философии и ценности, безусловно, будет способствовать углубленному пониманию современных процессов, происходящих в жизни общества.

На современном этапе развития общества для философии и ценности актуальным является исследование отношения человека к миру и его места в социуме, а также система ценностных представлений, в соответствии с которыми это отношение формируется и развивается. При этом философия играет особую роль в философском исследовании и в формировании новой системы ценностей в независимом Таджикистане. В настоящее время на первый план выходят вопросы формирования нового научно-философского мышления и ценности. Но здесь же приходит такой вопрос какие ценности бывают в обществе и каким образом они формируют нового научно-философского мышления?

Социальные ценности, определенные идеи, принципы, явления, предметы и их свойства, являющиеся значимыми с точки зрения их назначения для человека и общества. К социальным ценностям могут быть отнесены такие концепты, как со-

весть, истина, свобода, любовь, честь, достоинство. Ценности в основном в обществе ориентируются на человека, и отношение человека в обществе. Наиболее важными ценностями являются для современного общества семья, родители, здоровье, трудолюбие, дружба, настоящая любовь, искреннее общение, образование, развитие внутреннего мира, окружающая среда, природа, любовь к Родине, вера, милосердие. Человек начинает входить в предметные ценности. Исследование данных вопросов предполагает как классические, так и неклассические методы логического мышления и логико-философского редукционизма и методы философской редукции.

Таким образом, истина это соответствие мысли своему объекту, позитивная ценность (добро) соответствие объекта мысли о нем. Известно, что человек должен быть честным. Но это не истина, а именно утверждение о долженствовании. Люди не всегда честны, но это не мешает утверждать, что от человека требуется честность. И чем больше нечестных людей в обществе, тем с большей настойчивостью звучит требование честности. Наши представления о том, что следует заботиться о близких, что нельзя представлять себя центром вселенной, и другие аспекты. Все это знание, хотя касается оно не того, что есть, а того, что должно быть. Нужно, таким образом, различать знание в узком смысле, всегда являющееся знанием истины, и знание в широком смысле, охватывающее не только истину, но и добро, и прекрасное.

Человек не только познает мир, но и действует на основе полученного знания. Это означает, что знание в широком смысле включает не одни лишь представления о том, что имеет место, но и планы на будущее, оценки, нормы, обещаниям, предостережения, идеалы, образцы. У человека есть достаточно ясные, обоснованные представления о добре и его противоположности зле. Но добро не разновидность истины, как считалось когда-то. Утверждения о хорошем и плохом, достойном и недостойном не являются истинными или ложными. Истина не меняется со временем, понятие же добра имеет разные значения в разные эпохи и в раз-

ных обществах. Например, Абу Али Ибни Сина, на основе этих утверждений, уместно утверждает, что: «Воистину хорошие поступки и деяния уничтожают плохие поступки и деяния» [3,459]. Если такое стремление будет постоянным добродетелем человека, то он обретает навыки обращения к истине, и отказа от лжи или нечестности. Тем самым его внутренний мир будет направлен на освобождение от животного мира.

Первым в полной мере осознал своеобразие вопросов о ценностях в их отличие от вопросов о бытии и познании И. Кант. Он выработал тем самым «метафизические основания» философии ценностей.[4.17]. Впоследствии неокантианская аксиология стала первой развитой и наиболее влиятельной формой аксиологической теории. Особенно формирование аксиологии в западной философии XIX веке было создано на основы трех философа, которые стоят у истоков классической аксиологии. Благодаря им сформировалось само проблемное поле теории ценности. В их состав ходят такие известные философы как Герман Лотце (1817–1888), Альбрехт Ритчль (1822–1889) и Франц Brentano (1838–1917). Широким внедрением в философию категория ценности обязана Г. Лотце. «Главным органом», ценностного мировосприятия он считал некое «откровение», определяющее ощущение ценностей и их взаимоотношения; это «откровение» не менее достоверно для познания ценностного мира, чем рассудочное исследование для познания вещей [5.82].

То есть по мнению философа не всегда рассудочное исследование для познания вещей способствует человеческому мышлению, так как оно нуждается в силу сверхчеловеческой познанию. Продолжая, свои мысли он говорит: «Истинным может быть только то, что отвечает требованию «желать быть ради себя самого», а значит, является чем-то большим, нежели логическая необходимость: «единство фактов и ценностей явлено в Боге» [5.83].

Необходимо возвращение к «целостному духу», который уже присутствует в философии, причём он скорее вспоминает о своей истине, обладает ею и практикует её, нежели знает её (идея анамнесиса Пла-

тона). Любая специфическая область исследования, наряду с методами своей науки, требует также и философского исследования, обращаясь к смыслу (Sinn) и значению (Bedeutung) явлений. Рассматривавшаяся Лотце проблема объективной значимости логических форм стала важной для последующего развития немецкой философии (особенно для феноменологии Э. Гуссерля).

Поэтому, сегодня одна из важнейших задач научного мышления философская как методологическая основа для культурных и социальных изменений в Таджикистане. Необходимо мобилизовать внимание молодых ученых на то, как мы можем использовать философское мышление, важные методологические аспекты развития правильного онтологического мышления, хорошо знать о гносеологических и логических изменениях в новом таджикском науке. Поэтому наша цель сконцентрировано тем, чтобы сосредоточить внимание молодых людей в этой области, чтобы в будущем для повышения качества знаний аксиологии, и ее применение были полностью отзывчивыми.

В статье в большей степени исследуется в связи с причинами ее возникновения и путями ухода от нежелательных обществу проявлений. К сожалению, расширение религиозного сознания иногда приводит к росту фанатизма и внедрению в сознание радикальных идей люди. В этом контексте важно формировать научную картину мира у подрастающего поколения. Конечно, системы ценностей тоже меняются. Прежние мировоззренческие отношения уже «не работают», религиозное знание и его мировоззрение получают преимущество перед другими видами мировоззрения и занимают очень большое место в духовной системе общественной жизни.

На наш взгляд, основной причиной распространения нежелательных идей в обществе является низкий уровень научных знаний, в том числе научного мировоззрения молодежи. По мнению профессора Сайфуллаева М.Н. они изо всех сил стараются приблизиться к любым деструктивным идеологиям. Конечно, подобные движения опасны для общества, поскольку способствуют расколу среди молодежи. С

другой стороны, среди определенной группы молодежи наблюдается низкий уровень самопознания и богапознания. По этой причине сегодня задача каждого ученого сосредоточена тем, чтобы изучать различных сторон научного мировоззрения и образа мира, чтобы направить молодежь на путь патриотизма, самопознания и благочестия, а также высокий уровень критического мышления.

В настоящее время на первый план выходят вопросы формирования нового научно-философского мышления, а также «социальной онтологии» (бытия человека в социуме). Социальная онтология ориентируется на человека вообще, и человека в обществе. Человек начинает входить в предметную область онтологии. Исследование данных вопросов предполагает как классические, так и неклассические методы логического мышления и логико-философского редукционизма и методы философской редукции. Социальная значимость и ценность данного исследования состоит в том, что его результаты будут востребованы научным сообществом, государственными структурами и обществом в целом.

В процессе формирования новой картины мира самым активным образом должны участвовать философы, специалисты философских и других гуманитарных и точных наук. Онтология, гносеология и логика, кроме своей «классической» повестки, занимаются исследованием отношения человека к бытию, к самому себе, а также системой ценностных представлений людей. Именно в этих разделах философии синтезируются картина мира, предельные основания бытия, познание и ценности. Онтологически обоснованная система ценностей коррелирует с групповыми и индивидуальными ценностями индивидов, влияя на их формирование и развитие.

Таджикские мыслители внесли огромный вклад в развитие таджикской культуры, а таджикская философия всегда имела влияние на мировоззрение таджиков и других народов региона. Поэтому дальнейшее изучение научно-философских воззрений таджикских мыслителей имеет ключевое значение в контексте формирования нового мировоззрения творческого мышления и воспитания подрастающего поколения. Культурно-философское наследие таджик-

ских мыслителей способствует культивированию национальных ценностей, чувства уважения к отечественной культуре, любви к родной земле.

Таким образом, сегодня в Таджикистане основные ценности для развития таджикской нации представляются как национальная идентичность, самосознание и самопознание. Как известно таджикский народ пережил трагическую, запутанную, сложную, трудную и горькую историю. Как отметил профессор Самиев «он вырос в водовороте смут, неудач, политических и этнических, поколенческих и национальных игр, однако к счастью, благодаря многовековым усилиям преданных и патриотичных поколений, честных людей и великих исторических деятелей, оно сохранилось и стало обладателем независимого государства» [6.14].

К сожалению, некоторые думают, что государственная независимость станет прочной и стабильной сразу после ее достижения. Такие люди не чувствуют никакой гражданской ответственности перед нацией и Родиной. Помимо этого, они проявляют безразличие и неуважение к своей нации и культуре, становятся ксенофобами, последователями любых революционных, религиозных и политических идей и течений и отходят от своих истоков. Это заставляет каждого патриота, просвещенного и думающего человека внимательно изучать духовно-нравственное состояние общества и принимать меры по предотвращению нежелательных явлений.

Хотела бы отметить, одним из основных путей устранения нежелательных явлений является укрепление и расширение национально-культурного и исторического самосознания людей общества, особенно молодежи. Следует с сожалением констатировать, большинство людей не знают о богатой истории и культуре, насчитывающей несколько тысяч лет. Они считают себя таджиками и наследниками таджикской культуры, но на самом деле они далеки от этой культуры. Дело в том, что быть наследником культурного наследия это одно, а быть знатоком и носителем этой культуры другое. К сожалению, не все понимают суть человеко-творческой и общечеловеческой культуры Таджикистана, осознают ее общечелове-

ческие ценности и практикуют ее в своей повседневной жизни.

Поэтому вопрос национального самосознания считается одной из актуальных проблем ценностей современности, а его исследование и изучение является первоочередной задачей ученых философов и социологов. Сейчас одной из важных задач независимого государства и новообразованного общества является возрождение национальной истории и культуры и в этом контексте формирование самосознания нации. Только культурно-историческое самосознание объединяет нацию и превращает ее в активного участника (субъекта) исторического процесса. Национальное самосознание формирует политическую волю и ответственность государства, совершенствует и укрепляет национальную гордость. Следует отметить, что вопрос самосознания человека изучался и исследуется исследователями еще со времен древнегреческой философии. На эту тему создано множество работ, в которых исследованы различные аспекты проблемы самосознания, а также в той или иной степени определены ее сущность и содержание. Однако анализ существующих мнений по этому вопросу показывает, что наилучшая трактовка самопознания представлено в классической немецкой философии, особенно в философских воззрениях немецкого философа Г.В.Ф. Дан Гегеля. Гегель в своем фундаментальном труде «Феноменология духа», анализируя внимание самопознание, возводит данный концепт на высокий научно теоретический и философский уровень. Помимо Гегеля также русский исследователь Александр Кожев на основе Знаменитых «Лекций по «Феноменологии духа» Гегеля (Introduction à la lecture de Hegel), были проведены в Париже в период с 1933 по 1939 годы. Среди его студентов был психоаналитик Жак Лакан и политолог Раймон Арон, а также писатель Раймон Кено. Он очень деликатно и умело выразил взгляд Гегеля на проблему самопознания и отметил, что «Человек феномен самопознающий». Он осознает, что «человеческая природа и ценность скрыты в сущности самого человека, и этим он отличается от животного мира, не

возвышающегося над нормальным самосознанием» [7, 42].

Человек познает себя в тот момент, когда он «впервые» говорит «Я». Понять человека, найти его происхождение, значит понять, где в слове «Я» начинается это откровение. По Гегелю, только философия выполняет задачу самопознания. Вот почему Гегель назвал формирование самопознания высшей и последней задачей философии и довел ее до абсолютного уровня. С этой точки зрения большинство философов после Гегеля называли его последним философом.

В связи с этим следует сказать, что в истории человеческого общественного мнения не только философия служила задаче самопознания. Мифология, религия и культура также имеют эту задачу. Разница в том, что исторической задачей философии является формирование научно-теоретического самосознания. Исследователи полагают, что национальное самосознание имеет преимущественно три основных показателя: а) культура, религия, традиции, ритуалы; б) экономика и общество; г) государство и политика. По этому показателю культура образует фон, шаблон и основу самопознания, указывает на свои глубокие исторические корни и воплощает их в себе. Следует отметить, что культура на протяжении тысячелетий играла важную роль в истории таджикского народа и его самосознания. В самом деле, если культура, с одной стороны, определяет уровень зрелости, способностей и всестороннего развития человека, то, с другой стороны, это возможность существования личности, нации и общества, поскольку существование нация невозможна без культуры. Культура это существование нации, а ценность создатель образ хорошего человеческого деяния. Исходя из этого, существование нации является важное средство самопознания и национального самосознания. Поэтому сегодня мы видим великий характер нашей нации в ее адаптации к богатым традициям наших предков, что ведет к передаче культурных ценностей и ведет общество к современной цивилизации.

На сегодняшний день задача каждого гражданина страны является регулярное изучение культуры, созданную им на про-

тяжении веков, усваивает ее лучшие ценности, которые ведут к развитию, росту и прогрессу сегодняшнего общества, принимает решения о своей работе и жизни, и в этом контексте, в условиях независимости национального государства, оно создает новые культурные ценности и определяет направления его последующего развития. Здесь Аксиологии в системе теоретического философского знания занимает оценочный познание; так как позитивно ценной будет такая ситуация, какой она должна быть в соответствии с существующим образцом, или стандартом, объектов рассматриваемого в соответствии с представлениями субъекта о совершенстве таких объектов.

Один из основных способов распознать и понять основное содержание «самопознания» обратиться к науке и знаниям. Потому что только благодаря науке и знаниям человек может взять загадочный мир природы под свое управление и экономно удовлетворять свои потребности и самосовершенствоваться.

Отсюда национальное самосознание составляет основу духовной жизни народа нации. Национальное самосознание начинается с самосознания личности, а последнее вносит огромный вклад в формирование национального самосознания.

Самосознание личности, как мы уже говорили выше, представляет собой глубокий поиск и понимание важных философских вопросов, таких как «Кто я?», «В чем суть моего существования и сущности?», «Какова моя нация? «Я пришел и куда иду?», «Какой мой путь?», «Какова моя миссия?» и т. д. Когда человек находит ясные и совершенные ответы на подобные вопросы или близкие к ним, он начинает строить здоровую и совершенную жизнь и принимает участие в укреплении строительства своей нации, выстраивает неразрывную связь между самопознанием и своей нацией. Без всякого препятствия мы можем высказать мнение, что национальное самосознание и индивидуальное самосознание одно улучшает другое. Источник познания любого осознания и узнавания лежит в понимании слова «самосознание». С этой точки зрения самопознание означает знание себе цену. От него произошли многие синони-

мы слова «теология» со значениями «самобытность», «теология», «мировое знание», «национальное самопознание» и десятки других определений. Национальное самосознание это вершина индивидуального самосознания в его широкой и официальной форме, которая приложит немало усилий для защиты и сохранения собственной идентичности и ценностей перед лицом самосознания других народов и наций. Кроме того, в неблагоприятных условиях экономических процессов, и гражданской культуры бесчисленные общественные объединения в конкретных ситуациях могут привести общество к конфликтности, сопротивлению и конфликтам. По этой причине, чтобы не допустить подобного события, необходимо взять на себя лидерство общечеловеческих ценностей с согласия граждан. Одним из таких направлений отношений является поворот к национальному самосознанию и социальной справедливости.

Свободолюбивый дух наших предков таджиков, искренняя деятельность государственных деятелей, политиков, ценное наследие мыслителей во имя независимости страны, национального самосознания и социальной справедливости остались в вечных следах великих людей науки и литературы в истории нашей страны. Выдающиеся мыслители нашей культуры и цивилизации, такие как Абуабдулла Рудаки, Абулкасим Фирдавси, Насир Хусрав, Саади Ширази, Сайид Насафи и другие, приложили огромные усилия для построения и укрепления социальной справедливости, что означает равенство всех людей с точки зрения права и возможности. Эти мыслители, несмотря на то, что они были образованы и воспитаны в исламской среде, но хотели воспитать людей в русле право на свободу и на обретение государственной независимости, которые стремились бы достичь цели с современностью с помощью научных идей и новые взгляды. Эту цель мы можем реализовать в современном гражданском обществе, которое является формой объединения людей, обеспечивает материальную и духовную жизнь, удовлетворяет их потребности и интересы. Здесь возникает вопрос, в какое время нам необходимо направлять видение или, точнее, ин-

теллектуальное развитие молодежи на признание самопросвещения, божественности человека и формирование государственного строя? Поэтому самореализацию называют еще применением личных возможностей, реализацией предназначения человека и его мечты. Социальная самореализация это процесс развития личности для удовлетворения своих социальных потребностей.

Однако, с нашей точки зрения, именно самоактуализация выполняет практические задачи самопознания и социального самопознания личности. Именно на это обращает внимание американский психолог А. Маслоу, где практичность понимает как биологический явление человека. Исследователи О.А. Браун и М. Г. Аркузин придерживаются мнения, что через формирование гражданского самосознания в личности появляется гражданская идентичность, которая как механизм является частью более общего механизма объединения, интеграции, а как элемент концепции «Я» ", что обеспечивает единство личности с нормами и ценностями определенной группы, содержательная сущность самосознания формирует личность. В целом в структуру самопознания гражданина входят содержательные элементы (представления о государстве и его институтах, гражданстве, правах и обязанностях личности как гражданина конкретного государства и др.), эмоциональные элементы (чувства и понимание понятие «мы», связь человека с гражданами и жителями другого государства, субъективная значимость своего гражданства, патриотизма и тому подобное), поведенческие элементы (субъективная значимость своего гражданства, патриотизм, патриотизм и тому подобное) и поведенческие элементы (личное желание выступать полноценным гражданином государства). С точки зрения О.А. Брауна, задачи гражданского самосознания в развитии личности и общества направлены на задачи самосознания вообще, однако, они выполняются в несколько более ограниченной области и заключаются в следующем: «самоопределение поведения (в сфере гражданской активности); оценка себя и своего статуса в мире (эту отправную точку формируют представления о своей

стране, гражданская активность и тому подобное); адаптация к окружающему обществу; формирование и развитие личности».

Само собой разумеется, что благодаря независимости таджикский народ изменил свой образ жизни на уровне новой исторической основы, его ждет идеологическое, политическое, социокультурное возрождение. К сожалению, до последнего момента таджикское общество не было освобождено и спасено от рабства суеверий, невежества и страшного фанатизма, шаг за шагом процесс народного фанатизма и невежества усиливался и продолжался в современном Таджикистане. К сожалению, невежество, суеверия и фанатизм всегда порождают экстремизм и становятся важными средствами и инструментами продолжения анархии и беспорядка, аморальности и похоти, ненависти и вражды в обществе, а также способа социального, политического, экономического, морального, интеллектуального а культурное развитие и эволюцию полностью остановили, поставив народ в идеологическую и политическую смирительную рубашку. Оно направляет сторону мудрости и банкротства. К сожалению, невежество, суеверия и фанатизм всегда порождают экстремизм и становятся важными средствами и инструментами продолжения анархии и беспорядка, аморальности и похоти, ненависти и вражды в обществе, а также способа социального, политического, экономического, морального, интеллектуального а культурное развитие и эволюцию полностью остановили, поставив народ в идеологическую и политическую смирительную рубашку. Оно направляет сторону мудрости и банкротства.

Наш народ регулярно изучает культуру, созданную им на протяжении веков, усваивает ее лучшие ценности, которые ведут к развитию, росту и прогрессу сегодняшнего общества, принимает решения о своей работе и жизни, и в этом контексте, в условиях независимости. национального государства, оно создает новые культурные ценности и определяет направления его последующего развития.

Следует отметить, что творцами, культуры являются народ и вышедшая из

народа творческая интеллигенция. Они являются энергией и интеллектуальным содержанием нации, движущей силой общества. В современном понимании интеллигент это деятель науки и искусства, представитель и пропагандист национальной культуры. Как человек с самостоятельным теоретическим и творческим мышлением он объединяет народные массы с высокими национальными идеями и мыслями. Разум считается духовный наставник и воспитатель мудрости. Еще с древних времен мыслители разных столетий, начиная с Платона, Аристотеля, Сократа и до наших времен постарались в своих трактатах показать превосходство разума над другими творениями. Такие мыслители как Абунастри Фараби, Абу Али Сино, Насири Хусрав и другие таджикские мыслители считали разума «причина всех причин». Например, Насири Хусрав в своей книге «Лицо религии» («Ваджи дин»), и «Припасы путников» неоднократно намекает о разуме следующим образом: «наука это драгоценность разума».

Исходя из сказанного первостепенная задача, интеллектуалов представителей национальной культуры в современных условиях донести до широкой публики благородные ценности этой культуры со всеми ее нюансами и сыграть достойную роль в формировании самосознания разных людей, классов общества. Интеллигенция, как образованная часть общества, несомненно, является представителями разных классов населения районов. Несмотря на то, что они происходят из определенного класса или провинции, их мысли и мировоззрения совершенно разные. Основная причина этого явления заключается, прежде всего, в том, что интеллектуалы представляют письменную культуру, то есть национальную культуру. Само понятие нации также впервые возникает и формируется как идея, идея интеллектуальной идеологии. Затем интеллектуалы представляют это миру, поощряют и продвигают. Это длительный процесс, требующий от человека перехода от этнической, народной культуры к национальной культуре. Вышеизложенная идея представляет собой важную методологическую философскую проблему, и ее решение

имеет большое научное и практическое значение для правильного понимания культурной ситуации общества и формирования общественного самосознания.

Интересные мысли о национальном самосознании также наблюдаются в учении таджико-язычного пакистанского поэта Мухаммада Икбала. Однако, следует отметить, что вопрос нации и национальности в произведениях поэта не идеинтичны. В том смысле, что во-первых мусульманская нация или исламская община по мнению поэта является "фокамаст", т.е. бесполезной. Относительно вопроса национального самосознания самой нации Мухаммад Икбал интерпретирует его как единство объединенных людей, энергетический фактор человека, сущность, социальную структуру, способную к самотрансформации, организацию состояние и развитие науки. Согласно Мухаммаду Икбалу, только свободная и предприимчивая нация имеет шанс на развитие. Таким образом, Мухаммад Икбал признает государственность, научное образование, воздание должного интеллектуалам и следование за самосознательным лидером, как практические пути повышения национального самосознания и развития национального общества. Эти идеи поэтов и философов современного Таджикистана могут быть использованы для развития различных сторон мировоззрения человека и общества. Говоря о вопросах национальной идентичности в исламской культуре, исследователи назвали процесс и результаты «Белой революции» бывшего шаха Ирана Мохаммада Резы Пехлеви (1919-1980) в 1962-1978 годах своеобразным возрождением элементов Пехлеви в иранской идентичности.

В произведениях этого царя «Белая революция», «Моя служба стране» и «Возвращение к истокам великой цивилизации» эпоха империи Сасанидов (224-651 гг.) читается как пик развития Иранского государства и культуры, а также личности Заратустры, Кира Великого (224-651), высоко ценятся древние арийские традиции и сочетание иранских учений. Древность, персидская литература и культура, а также ислам считаются священными. По этому поводу Мухаммад Реза Пехлеви писал: «И древнее учение зороастризма, и

великие законы ислама, идеи и руководства иранских философов, мыслителей, учёных, поэтов... научили нас тому, что любовь, дружба и взаимопонимание – это необходимо для жизни любого реального общества. «Это необходимо». Однако, к сожалению, эти реформы национальной идентичности иранцев не были завершены и так называемое движение «Пехлеви», основанное Мухаммадом Резой Пехлеви и его предшественниками, как идеология потерпело поражение со стороны религиозных движений. Однако, к сожалению, эти реформы национальной идентичности иранцев не были завершены и так называемое движение «Пехлеви», основанное Мухаммадом Резой Пехлеви и его предшественниками, как идеология потерпело поражение со стороны религиозных движений. Однако возрождение арийских ценностей, которое было вызвано этим движением «Пехлеви», имеет некое сходство с эпохой сомонов (900-999 гг.) и может стать уроком для современного Таджикистана в развитии современного общества.

Также идеи Абулкасима Лахути о национальной идентичности, патриотизма и национальной идеи ярко были выражены в его повести «Мардистон». Примечательным является тот факт, что в ней отсутствует конкретный герой, но отражен образ коллективного героя в лице самого народа. Этот образ представлен только тремя персонажами. Во-первых, образ «поле боя», где солдаты, отдавшие свою жизнь на защиту Родины, боролись до последней капли крови и погибали, тем самым обеспечив себе бессмертие. На данном «поле боя» отражен и образ трусливого, малодушного персонажа, в недоверии убежавшего с поля боя. Хотя физически он жив, жена и дети считают его мертвым, что стало предпосылкой нахождения его жены в трауре и признания себя вдовой из-за бесчеловечных и трусливых действий мужа. Быть одинокой для неё теперь считалось символом утраты мужем мужественности и человеческого достоинства. Третий образ путешественника, через которого и связан сюжет этой повести. Конечно, личность пассажира может быть личностью самого поэта.

В заключение следует сказать, что повесть «Мардистон» представляет собой пример творчества Лахути в период войны, и он не оставил без внимания использование таких художественных средств как ирония, метафора, сравнение, описание и символ. Содержание данного произведения является предпосылкой для формирования патриотизма, мужества, бесстрашия, искренности и справедливости в новом поколении. Именно такие представители своей нации как Айни, Лохути учат современную молодежь любить родину, уважать, а также учат молодежь воспитывать новое поколение на основе таких ценностей как патриотизм, гуманизм, справедливость и национальной идентичности.

Из суммы этих мнений и исследований мыслителей и исследователей современной эпохи получены следующие результаты:

1. На современном этапе развития общества для философии и ценности актуальным является исследование отношения человека к миру и его места в социуме, а также система ценностных представлений, в соответствии с которыми это отношение формируется и развивается.

2. Сегодня в Таджикистане основные ценности для развития таджикской нации представляются как национальная идентичность, самосознание и самопознание.

3. Представляется, что ценностная проблематика не включается в гносеологию или онтологию, но занимает самостоятельное место в теоретической философии как ее раздел теория ценностей, или аксиология.

4. Отсюда национальное самосознание составляет основу духовной жизни народа нации. Национальное самосознание начинается с самосознания личности, а последнее вносит огромный вклад в формирование национального самосознания.

5. Также важным является вклад философии, через скрупулёзное изучение новых форм, в формирование нового мышления и мировоззрения на основы ценности, складывающихся в течение последних лет. Источником одной из духовных основ для осмысления современных философских проблем служит история таджик-

ской философии, логика и нравственные ценности нашего народа.

6. Культурно философское наследие таджикских мыслителей способствует культивированию национальных ценностей, чувства уважения к отечественной культуре, любви к родной земле.

Литература

1. Абу Али Ибн Сина. Сочинения том третий. Душанбе «Дониш»-2006.С-682

2. Абулкасим Лахути «Повесть о «Мардистане». «Сказание о Мардистане» 1941; русский перевод 1942.

3. Барышков В.П. Аксиология: Учебное пособие. Саратов: Издательский центр «Наука», 2009. – 65 с.5-6

4. Ивин А.А. Аксиология. Научное издание. М., 2006. С. 4.

5. Анисеев Н. П. Выдающийся мыслитель и поэт Мухаммад Икбал. М., 1959.

6. Гордон-Полонская Л. Р. Мусульманские течения в общественной мысли Индии и Пакистана. М., 1963. Гл. 7.

7. Пригарина Н. И. Поэзия Мухаммада Икбала (1900-1924 гг.). М., 1972.

8. Пригарина Н. И. Поэтика творчества Мухаммада Икбала. М., 1978.

9. Мухаммада Икбала Творчество / Отв. ред. Н. И. Пригарина. М., 1982.

10. Райнов Т. И. Гносеология Лотце // Новые идеи в философии. 1913. № 7. С. 80 - 114.

11. Кожев А. В. Введение в чтение Гегеля: Лекции по Феноменологии духа, читавшиеся с 1933 по 1939 год в Высшей практической школе Introduction à la lecture de Hegel / Подборка и публ. Р. Кено; пер. с фр. А. Г. Погоняйло. — СПб.: Наука, 2003. — (Слово о сущем). — 3000 экз. ISBN 5-02-026788-0. Архивная копия от 24 сентября 2008 на Wayback Machine

12. Самиев А. Историческое сознание как самопознание общества. Душанбе. 2009.-С.393.

13. Самиев А. Культура как фактор национального единства // Национальное единство. — Душанбе, 2006.

14. Браун О. А. и Аркузин М. Г. Авторы учебного пособия «Социально-демографические основы социальной политики», изданного в 2016 году в Кемеровском государственном университете. Первое издание.

АҲАМИЯТИ АРЗИШҶО ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҶОНБИНИИ ИЛМӢ-ФАЛСАФӢ ДАР ҶОМЕАИ ТОҶИК

Бандалиева Ш.Н.

Муаллиф дар ин мақола баъзе хусусиятҳои проблемаи арзишҳои инсониро дар фалсафа, ки хусусиятҳои хоси худро дорад ва бо усулҳои ҳалли ин масъала дар биология, психология ва педагогика яққол қардан мумкин аст, ошкор мекунад. Имрӯз дар Тоҷикистон арзишҳои асосии рушди миллати тоҷик хувияти миллии, худшиносӣ ва ҳудудҳои муаррифи мешаванд. Муаллиф чунин андешаҳоро баён кардааст, ки хувияти миллии бояд на танҳо таърихи миллатро дар бар гирад, балки дурнамои онро муайян кунад, синтези гузашта ва имрӯз бошад, то дар доираи он андешаҳои нав барои оянда ба вуҷуд ояд. Мақсад аз арзишҳои ахлоқӣ ва илмӣ ниёгон, ҳудудҳои ва хувияти миллии, арзишҳои фарҳангӣ, анъанавӣ ва маънавӣ дар тарбияи насли муосир мебошад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, суннатгароӣ, маънавият, арзиш, ахлоқ, хувияти миллии, миллат, тарбия.

THE IMPORTANCE OF VALUES IN THE FORMATION OF THE SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL WORLDVIEW OF TAJIK SOCIETY

Bandalieva Sh.N.

In this article the author reveals some features of the problem of human values in philosophy, has its own peculiarities and can be combined with ways of solving this problem in biology, psychology, pedagogy. In Tajikistan today, the main values for the development of the Tajik nation are presented as national identity, self-consciousness and self-knowledge. The author has expressed similar ideas that national identity should encompass not only the history of the nation, but also determine its prospects, be a synthesis of the past and present, so that new ideas of the future can emerge within it. The purpose of value moral and scientific values of our ancestors, self-knowledge and national identity, cultural, traditional and spiritual values in the upbringing of the modern generation.

Key words: culture traditionality, spirituality, value, morality, national identity, nationality, upbringing.

СЕМЬЯ – ХРАНИТЕЛЬНИЦА НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Абилзода Г.С. – к.ф.н., заведующий отделом социальной философии Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова АМИТ
E-mail: abilova.78@mail.ru; +992-918-79-08-87

В статье речь идет о роли национальной ценности в формировании нравственных основ семьи. Национальные традиции являются первичным основанием для формирования у молодого поколения не только уважения к своим собственным традициям, но и к «другим» ценностям, так как национальные традиции не могут рассматриваться в изоляции от других национальных традиций. При этом, сегодня, большую роль играет способность людей жить в сосуществующем плюралистическом сообществе, так как эта социальная реальность, если еще и не наступила для Таджикистана, то в ближайшее время она может стать реальностью для него.

Семья и национальная культура являются неразрывными понятиями. Можно сказать, что уклад таджикской семьи определил характер нашей национальной культуры, в свою очередь таджикская культура всегда была хранительницей традиций таджикской семьи. Культура начинается с национальных ценностей, через семью - первичной среды, где путем сказок, рассказов для детей, традиций, обычаев, ритуалов происходит сохранение и передача культурного наследия народа, формируется и развивается менталитет нации, обеспечивается духовное единство народа, преемственность.

Национальные ценностей являются основой не только социального и стабильного развития государства, но и условием для экономического процветания. Носителем же этого национального капитала, конечно же, служит сама семья.

Ключевые слова: семья, национальных ценность, социальный институт, государство, семейная культура, менталитет, глобализация.

Семья и брак как социальное явление являются основными предметами социальной философии и социологии, а названные науки изучают закономерности возникновения, становления и развития семьи как социального явления в конкретных культурных условиях. Социально-экономические условия, которые сами по себе являются явлениями социальной и ее малых групп вместе взятых.

По мнению французского социолога Огюста Конта, общество состоит из совокупности семей. С течением времени человечество прошло путь от семьи, племени, нации к государству. «Семья – это школа социального существования, которая учит личность самообладанию, правильному поведению и приспособлению к жизни и другим людям» [5, с.238]

Эмил Дюркгейма рассматривал институт семьи как часть социальной реальности и всеобщего естественного порядка. Семья — устойчивое, базовое явление, подчиняющееся объективным эмоциональным законам. Семья – это форма коллективной жизни, форма объединения личностей [2, с.23].

Семья – это социальный институт, отношения между мужчиной и женщиной, отвечающие за продолжение здорового поколения и передачу норм семейной культуры.

Ценности являются основными элементами духовной культуры и занимают особое место в регулировании общественных отношений. Они фигурируют в истории человечества как сторонники духовности и помогают сознательной деятельности человека.

Семья и национальная культура – по-

нения неразделимые. Можно сказать, что образ жизни таджикской семьи определил особенности нашей национальной культуры, в свою очередь, таджикская культура всегда была хранительницей таджикских семейных традиций. Культура начинается с национальных ценностей и является первичной средой через семью, где она сохраняется и передается через мифы, рассказы для детей, традиции, обряды, культурное наследие народа, формируется и развивается менталитет нации, обеспечивается духовное единство народа.

Взаимосвязь культуры и семьи особенно очевидна в гуманистическом поведении по отношению к определению культуры. Когда культура оценивается как мера человеческого развития в индивидуальном плане, оно выступает как важнейшая человеческая задача. В процессе глобализации эти ценности были заменены Интернетом и спутниковыми сетями, а наиболее подходящим институтом, который может пострадать в столкновении цивилизаций, является семья. Именно по этой причине ущерб спутниковых и интернет-сетей семейной системе находится в центре внимания идеологов процесса глобализации.

В связи с тем, что влияние спутников и сети Интернет вызвало множество культурных и социальных проблем среди семей в развивающихся странах, к сожалению, отечественными специалистами не проводились комплексные и точные научные исследования в этой области. Поэтому в данной статье, где говорится о негативном влиянии Интернета, спутниковых и других средств массовой информации на культурные ценности, в первую очередь на семейные ценности, нет возможности прокомментировать все аспекты данного вопроса.

Слова Президента Эмомали Рахман на совещании, посвященном обсуждению проекта Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родители в образовании и воспитании детей», указывает: «Сейчас образовательный подход большинства родителей – это традиционный образовательный подход, на котором они воспитывались в прошлом. При таком подходе невозможно воспитать ребенка для современной эпохи, века бурного развития техники и новых технологий. При

этом в условиях глобализации нам необходимо учитывать не только стиль воспитания, но и стиль образования в целом». [10]

Интересно, что Президент страны в этом заявлении оценивает «воспитание» и «образование» как два отдельных процесса. Образование в словаре означает учить, и в этом термине оно относится к человеку, который отвечает за передачу знаний различными способами. Преподавание, образованное от слова наука, означает передачу знаний и информации от учителя к ученику, от книг к читателю и вообще от кого-то к кому-то. Поэтому порядок образования в этом смысле, которая не имеет никакой другой роли, кроме обучения знаниям, является ограниченной тенденцией. [4,с.343]

Воспитание - очень широкий процесс, и его объем включает в себя все таланты, способности и все аспекты человеческого существования, а также любые шаги, предпринимаемые для очищения и улучшения нравственности и поведения. Образование состоит из многих частей, таких как физическое воспитание, интеллектуальное воспитание, нравственное воспитание, умственное воспитание, культурное воспитание, религиозное воспитание и т. д., среди которых нравственное воспитание имеет особое значение для развития личности, и по этой причине воспитание, прежде всего, есть отрывок, связанный с моралью. [4,с.322]

По поводу образования и воспитания детей восточный мыслитель М. Газали придерживает следующего мнения: «Ребенок – это залог в руках родителей и сердце ребенка изысканно и способно быть узорчатым, какой бы узор вы на него ни наложили, оно примет себя, как мускус и как земля чиста, оно достигнет счастья религии и мира, пусть родители разделят эту награду. Если вы посеете семя зла, оставите его в покое и позволите ему делать все, что он хочет, никогда не ждите от него добра». [1, с.63]

Между тем Газали обращается к обучаемости человека и ее роли в его нынешней и будущей жизни, вплоть до того, что считает счастье и несчастье частью своего воспитания и считает это заповедью, а не инстинктом. Газали

считает человеческую природу чистой и невинной и восприимчивой к любому образованию. Отсюда он считает роль образования в формировании нравственности первым уровнем человеческого счастья, а вклад трех организаций воспитания, семья, образовательные учреждения, духовенство, он считает существенным и необходимым для ребенка, ученик или человек стать человеком. [6;7;8]

Поддерживается мнение мыслителя, поскольку эти социальные институты играют регулирующую и гармонирующую роль в развитии человеческой личности.

Человеческие аспекты формируются в зависимости от социальных факторов. В начале рождения человек свободен от всех сторон, как кусок глины в руках «гончар», который по его желанию превращается либо в горшок, либо в чашу. И эти «гончар» — условия и социальные факторы, составляющие личность человека. Иными словами, человек — это особая субстанция, превращающаяся в личность под влиянием социальных факторов.

В процессе глобализации моральные аспекты социализации человека приобретают новые и чуждые характеристики, его негативные стороны в обществе отныне сужают социально-нравственное формирование многовекового поведения и привычек.

Касаясь этого вопроса, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон подчеркивает: «В таких условиях и в то время, когда через глобальные информационные сети и зарубежные телевизионные программы усилилась пропаганда непристойного поведения, чуждого нашей национальной культуре, мы должны поставить нравственное воспитание на первое место и учить наших детей манерам, используя уникальный опыт нашего народа». [3,с.11]

Глобализация как социальное явление, с которым сегодня сталкивается человечество, как и другие события, влиявшие на человеческую цивилизацию на протяжении всей истории, оказывает различное воздействие на страны и человеческое общество. Эти эффекты, которые проявляются в экономике, политике, культуре и многих других областях, на первый взгляд могут показаться небольшими, но они будут иметь глобо-

кий эффект, достойный внимания. Одной из наиболее важных областей, где воздействие явления глобализации вызывает серьезные изменения, является институт семьи. Представляется, что такие факторы, как потребительство, независимость личности, расширение виртуального общения, привели к упадку национальных культур и ослабили важное место родителей, играющих важнейшую роль в социальном и нравственном воспитании детей, в семьях. Разрыв связи поколений также является результатом таких явления глобализации.

Некоторые эксперты и ученые называют глобализацию культуры своего рода «культурной тюрьмой». Один из этих ученых является британской автор легендарного романа «1984» по имени Джордж Оруэлл 1 объяснил, как культуру можно превратить в тюрьму, и показал, как культуру можно превратить в тюрьму для людей. [9] Другой учёный, у которого есть известная книга на эту тему, “«О дивный новый мир» («Прекрасный новый мир») — антиутопический сатирический роман английского писателя Олдоса Хаксли, опубликованный в 1932 году.” — Олдос Хаксли 2. Он сравнил культуру с экраном спектакля или театра, который имеет захватывающий аспект и постепенно загрязняет публику, а затем доводит ее до безумия. [9]

Мы все знаем, что мир, в котором мы живем, окружен стенами множества культурных тюрем и приобрел уродливый и неприятный облик. В этом мире романы, рассказы и фильмы преподносятся людям как средство изменения их мыслей и мнений. Без сомнения, на земле миллионы людей, находящихся под воздействием этих чар. При всем при этом немало таких людей, как Оруэлл, которые обращали внимание на духовный надлом и духовную гибель людей. Потому что многие люди мира заметили истинные цели тех, кто разрушает мораль и духовность.

В своей известной работе Хаксли показал, что культурное разрушение в век технологий часто происходит под маской пренебрежения. В мире, описанном Хаксли, тюремщики и тюремные

стены не нужны. Нет необходимости в институтах, контролирующих мышление людей. Потому что все это делается с помощью Интернета, спутникового телевидения, телевидения и других пропагандистских инструментов. В эпоху информационной революции и глобализации статус института семьи как защитницы национального образа и ее специфических традиций, важного фактора их стабильности, бесценен.

В связи с процессом глобализации на этапе независимости страны правительство Таджикистана Закона «Об ответственности родителей в обучении и воспитании детей» который может принести хорошие результаты для регулирования социальной сферы, отношения и защита национальных ценностей.

В современном мире технологический прогресс в сфере связи привел к появлению множества коммуникационных отношений по всему миру. С вниманием к развитию средства массовой информации и более широкое использование этих современных технологий, особенно спутниковых сетей, новых культурных элементов среди члены семьи привели к появлению различных способов поведения, взглядов и убеждений.

Конечно, в случае меняющегося мира и быстрого развития технологий эта ситуация предупреждает нас именно о том, что мы должны говорить о безопасности национальных ценностей, мы должны думать о мышлении и общественном сознании, которое, как это явление, является страсть творца эпохи, потому что уничтожение существа человеческой природы связано с творческим мышлением.

В этом направлении, с целью повышения самосознания современного поколения, правительством страны и государственными министерствами и учреждениями в этом направлении предпринимается ряд важных мер. В стране уже несколько лет проводятся различные республиканские научные и культурные конкурсы. Примерами таких мероприятия являются организация республиканских конкурсов «Фурӯғи сӯбҳи доноӣ китоб аст», «Тоҷикистон – Ватани азизӣ ман» и «Илм - фурӯғи маърифат». Глав-

ная цель этих конкурсов – не только выучить стихи, газели и рассказы, но и наслаждаться богатой историей наших предков, знакомиться с их богатым прошлым, а это приведет новый поколению к их самопознанию и благочестию.

Ценности являются основными элементами нравственной культуры и занимают особое место в регулировании общественных отношений. Они фигурируют в истории человечества как сторонники духовности и помогают сознательной деятельности человека. В этом отношении роль науки и культуры, обычаев и религии, языка и литературы, экономики и общественной жизни, границ и почвы, единство и взаимопонимание и сотни других святынь признаются основой и устойчивым выживанием любой нации и государства, основанными на этих элементах. Поэтому любое государство и нация входят в историю и цивилизацию мира через такие ценности. При этом чем более целостно и оснащено мышление человека в плане внутреннего мира его познания, тем более благополучным и процветающим становится у таких людей и общество в целом.

Стоит отметить, что семья закладывает для подрастающего поколения основу и навыки адаптации к инокультурной и социально-политической среде. В этом контексте изучение таких понятий, как плюрализм, толерантность, уважение позиции, мнения или религиозных убеждений, в настоящее время является основным международным стандартом, которому молодые люди учатся не только в школах и университетах, но преимущественно в самой семье.

Национальные традиции являются основой не только стабильности и развития общества государства, но и условием развития его экономики. Семья несет ответственность за владение и содержание этого капитала.

Литература

1. Газзали, Абу Хамид. Эхья улум ад-дин. Перевод Муайидуддина Мухаммада Хорезми. Усилиям Хусейна Хидеви Джама. - Тегеран: Научные и культурные публикации, второе издание, 1368 г. (на тадж яз.)

2. Дюркгейм Э.– Сомоубийство. пер. с фр. А. Н. Ильинского; [послел. Вал. А. Лукова]. - Санкт-Петербург : Союз, 1998. - 492 с.

3. Саидзода Зафар Шерали (Саидов Зафар Шералиевич). Развитие национальной этики – ответ на негативные последствия глобализации. – Душанбе: ООО «Контраст», 2014. – 260 с. (на тадж.яз.)

4. Словарь таджикского языка (состоит из 2-х томов) ТОМ 2 О –Я; Институт языка и литературы имени Рудаки, г. Душанбе, с. 2008 г., 950 стр.

5. (Черняк Е. М. Социология семьи: Учебное пособие. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0», 2004. — 238 с.)

6. Хамробаев, Н. Обзор старейшего персидского перевода «Рабе-уль-Аброр» Замахшари/Н. Хамробоева//Ахбори ДДХБСТ' (70) 2017. - № 1.- С. 115-126.

7. Хамробаев, Н. Источники изучения жизни и деятельности Оли Бармака/Н. Хамробоев//Известия Национальной академии наук. 2016. - № 3, (68).- С.50-58.

8. Хамробаев, Н. Персидский перевод и комментарий «Шихаб уль-ахбор» /Н.Хамробоев//Университетское письмо.Серия Гуманитарных наук и социологии.- 2016.- №3(48).-С. 97-104.

9. <https://ast.ru/book/vozvrashchenie-v-divnyy-novyuy-mir-829918>, дата обращения 10.04.2024

10. <http://www.president.tj/node/1578> (Речь по проекту Закона «Об ответственности родителей в обучении и воспитании детей» 14.12.2010 15:00, г. Душанбе, дата обращения 10.04.2024

ОИЛА – НИГАҲБОНИ АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Абилзода Г.С.

Дар мақола нақши арзишҳои миллӣ дар ташаккули пояҳои ахлоқии оила баррасӣ шудааст. Аънаҳои миллӣ заминаи аввалиндараҷаи ташаккули на танҳо эҳтиром ба аънаҳои худ, балки ба арзишҳои “дигар” дар насли наврас мебошанд, зеро арзишҳои миллиро аз дигар аънаҳои миллӣ ҷудо кардан мумкин нест. Дар баробари ин, имрӯз қобилияти зиндагонии мардум дар як

ҷомеаи гуногунандешӣ нақши муҳим дорад, зеро ин воқеияти иҷтимоӣ, агар ҳанӯз ба Тоҷикистон нарасидааст, дар ояндаи наздик метавонад барои он воқеият гардад.

Оила ва фарҳанги миллӣ мафҳумҳои ҷудонашавандаанд. Метавон гуфт, ки тарзи зиндагии хонаводаи тоҷикон табиати фарҳанги миллии моро муайян карда бошад, дар навбати худ фарҳанги тоҷикон ҳамеша посбони аънаҳои хонаводаи тоҷикон буд. Фарҳанг аз арзишҳои миллӣ оғоз ёфта, тавассути оила – муҳити ибтидоӣ, ки дар он тавассути афсонаҳо, қиссаҳо барои кӯдакон, аънаҳои расму ойинҳо, мероси фарҳангии мардум ҳифз ва интиқол дода мешавад, тафаккури миллат ташаккул ва инкишоф меёбад. , ягонагии маънавии халқ ва муттаҳидӣ таъмин карда мешавад. Арзишҳои миллӣ на танҳо заминаи рушди иҷтимоӣ ва устувори давлат, балки шартҳои шукуфоии иқтисодии он низ мансуб меёбад. Дорандаи ин сармояи миллӣ, албатта, ҳуди оила аст.

Калидвожаҳо: оила, арзишҳои миллӣ, институти иҷтимоӣ, давлат, фарҳанги оилавӣ, менталитет, ҷаҳонишавӣ.

FAMILY – THE KEEPER OF NATIONAL VALUES IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Abilzoda G.S.

The article deals with the role of national values in the formation of the moral foundations of the family. National traditions are the primary basis for the formation among the younger generation not only of respect for their own traditions, but also for “other” values, since national traditions cannot be considered in isolation from other national traditions. At the same time, today, the ability of people to live in a coexisting pluralistic community plays an important role, since this social reality, if it has not yet arrived for Tajikistan, then in the near future it may become a reality for it.

Family and national culture are inseparable concepts. We can say that the way of life of the Tajik family determined the nature of our national culture, in turn, the Tajik culture has always been the keeper of the traditions of the Tajik family. Culture

begins with national values, through the family - the primary environment, where through fairy tales, stories for children, traditions, customs, rituals, the cultural heritage of the people is preserved and transmitted, the mentality of the nation is formed and developed, the spiritual unity of the people, continuity is ensured. National traditions are the basis not only for the social

and stable development of the state, but also a condition for economic prosperity. The bearer of this national capital, of course, is the family itself.

Key words: family, national value, social Institute, family culture, mentality, globalization.

«ҚОНУНИ МАСЪУДӢ» - И АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ – ДОИРАТУЛМАОРИФИ СИТОРАШИНОСӢ

Ҳочиев А. – н.и.ф., ходими пешбари илмии Маркази синоиносии ИФСҲ ба номи А. Баҳовадинови АМИТ

Дар ин мақола асари астрономии Абурайҳони Берунӣ «Қонуни Масъудӣ», ки ин мутафаккири бузург дар он осори муҳаққиқони пешгузаштаро дар соҳаи ситорашиносӣ ба тарзе ҷамъбаст намуда ва мушоҳидаҳову дастовардҳои худро нишон додааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин асари Абурайҳони Берунӣ муҳимтарин таҳқиқоти фаъолияти илмии ӯст, ки маҳсули омӯзиши амиқи осори ситорашиносии қадимӣ ва намоёнгари ба сатҳи баланди илми замон инкишоф ёфтани таҳқиқотҳои астрономӣ ба шумор меравад.

«Қонуни Масъудӣ» ба монанди «ал-Маҷистӣ»-и Батлимус ба шарҳи системавии риштаҳои гуногуни илми астрономия ва илмҳои ба он алоқаманд, ихтисос дода шудааст, ки дар он ҳамзамон таҷрибаҳо ва хулосаҳои шахсии ситорашиносии Абурайҳони Берунӣ низ баён ёфтаанд.

Калидвожаҳо: *Абурайҳони Берунӣ, «Қонуни Масъудӣ», Клавдий Батлимус, «ал-Маҷистӣ», астрономияи мадорӣ, расадҳои озмоишӣ, ҳаракати сайёраҳо, гирифтани моҳ, гоҳиносӣ, кайҳониносӣ.*

Дар ин мақола асосан муаррифии асари Абурайҳон Берунӣ «ал-Қонун ал-Масъудӣ фи-л-ҳайати ва-н-нучум» мавриди назар аст. Ин асар чунон ки аз унвон дида мешавад ба султон Масъуд ибни султон Маҳмуди Ғазнавӣ бахшида шудааст ва аз бузургтарин ва муҳимтарин таълифот дар фанни астрономия аст, ки аллома Абурайҳони Берунӣ эҷод кардааст. Аз рӯи маълумоте, ки муҳаққиқон аз қавли Берунӣ дар ин асар ба натиҷа расидаанд, манзури ин алломаи замони худ аз таълифи «Қонуни Масъудӣ» идома додани таҳқиқоти ситорашиносони бузурги гузашта ва расонидани натиҷаи пажӯҳишҳо ба насли ояндаи донишмандони илми ситорашиносӣ будааст[3,10].

Ин пешбини Абурайҳони Берунӣ дар робита бо «Қонуни Масъудӣ» дар воқеъ ҷомаи амал мепӯшад ва дар асрҳои баъдин ин асар доиратулмаорифи ситорашиносӣ дар сарзаминҳои паҳновари Шарқ эътироф мегардад. Пас аз андаке замон аз даргузашти алломаи бузург – муаллифи «Қонуни Масъудӣ» Абурайҳони Берунӣ кӯшишҳои донишмандони улуми астрономӣ дар пайравӣ аз ин асар ба вучуд овардани таълифоти мушобех ба зухур мерасад. Муаллифи рисолаи номаълум дар боби тригонометрияи мадорӣ, ки дар Исфаҳон фаъолият доштааст, ба Берунӣ пайравӣ намуда дар номае ба вазири Салҷуқиён Амидулмулки Кундурий изҳор доштааст, ки рисолаи худро ба унвони китоби аввали «Қонуни Амидулмулк» ба ӯ мебахшад. Истифодаи фаровон аз маводи «Қонуни Масъудӣ» аз тарафи Абдурахмони Хозинӣ – яке аз олимони дарбони Санҷар, ки дар Марв кору зиндагӣ мекард, ба мушоҳида расидааст. Алломаи дигар – Насируддини Тӯсӣ (1204-1274), ки дар Мароға мушоҳидаҳои зиёди ситорашиносиро таҷриба кардааст, аз Абурайҳони Берунӣ «устоди мо» гӯён ёд мекунад.

Баҳои ба «Қонуни Масъудӣ» додаи Ёкути Ҷамавӣ равшангари аҳамияти фавқуллодаи ин асари Абурайҳони Берунӣ мебошад, ки гуфтааст: «Қонуни Масъудӣ» аҳамияти тамоми осори дар илми риёзиёт ва ситорашиносӣ таълифшударо аз миён бардошт»[13/VI,59].

Ба қавли муҳаққиқон «Қонуни Масъудӣ» дар Аврупои ғарбӣ то миёнаҳои асри 19 маълум набуд, аммо аз тариқи асарҳои Хозинӣ, Насируддини Тӯсӣ ва Гиёсуддини Кошӣ бисёре аз ғояҳои Абурайҳони Берунӣ ба он сарзамин нуфуз карда буд. Бори нахуст «Қонуни Масъудӣ»-ро дар Аврупо тарҷумон ва ношири

асарҳои Берунӣ Э Захау, ки ду асари бузурги Абурайҳони Берунӣ – «ал-Осор ал-боқия» ва «Мо ли-л-Ҳинд»-ро ба доираҳои илмии аврупоӣ ва ҷаҳонӣ ворид сохт, муаррифи намуд. Захау дар муқаддимаи тарҷумаи англисии «Мо ли-л-Ҳинд» қисмате аз муқаддима ба «Қонуни Масъудӣ»-и Абурайҳони Беруниро дарҷ кард, ки ба ин васила «Қонуни Масъудӣ» дар доираҳои илмии Аврупо маълум гашт.

Аз ибтидои асри 20 тавачҷуҳ ба «Қонуни Масъудӣ» дар Аврупо афзуд: К. Наллино (1872-1938) муҳаққиқи машҳури итолиёвии осори астрономии Шарқ дар гузоришҳо доир ба таърихи осори астрономии арабӣ тавсифи умумии «Қонуни Масъудӣ»-ро барои шунавандагони худ ироа мекард. Аз он ба баъд тавачҷуҳ ба «Қонуни Масъудӣ» дар доираҳои илмии олмонизабон зиёд мегардад, ки ба таърихи расидани бобу фаслҳои аз «Қонуни Масъудӣ» ба забони олмонӣ натиҷаи ин тавачҷуҳ гардид. Муҳаққиқон Э. Видеман, И.Хелл, Карл Шой, О. Ширмер дар Аврупо тарҷума ва таҳқиқотхоро доир ба Абурайҳони Берунӣ ва «Қонуни Масъудӣ»-и ӯ ба забони олмонӣ ба амал бароварданд.

Дар соли 1951 дар Калкутта /Ҳиндустон/ маҷмуае таҳия ва ба нашр расид, ки ба 900-солагии даргузашти Абурайҳони Берунӣ ихтисос дода шуда шомили мақолаҳои донишмандоне аз қабилҳои С. Х. Боронӣ, Г. П. Крамерс, М. А. Козим буд. Дар ин мақолаҳо масъалаҳои марбут ба шакли андозаи Замин ва назарияву усулҳои дар «Қонуни Масъудӣ» ба қор гирифтаи Берунӣ баррасӣ гардидаанд, ки бо истифодаи маводи фаслҳои аз китобҳои яқум, севум, панҷум ва шашуми ин доиратулмаорифи Абурайҳони Берунӣ навишта шудаанд. Дар соли 1953 муҳаққиқи таърихи илм Х. У. Содиков китоберо бо унвони «Берунӣ ва асарҳои астрономӣ ва ҷуғрофиёи рибзии ӯ» ба таърихи расонид, ки дар он тарҷумаи русии фаслҳои аз китоби панҷум ва ҳаштуми «Қонуни Масъудӣ» дарҷ ёфтанд, ки нахустин таҳқиқоти дар он даврон ба забони русӣ дар ин замина анҷом додашуда ба шумор мерафт.

Солҳои 1954-1956 дар Ҳайдарободи Ҳиндустон матни арабии пурраи «Қонуни Масъудӣ» бо истифода аз ҳафт нусхаи хаттии он аз ҷоп бароварда шуд, ки то

кунун ягона наشري пурраи матни арабии ин асари Абурайҳони Берунӣ ба ҳисоб меравад[3,42].

Аз охириҳои солҳои панҷоҳуми асри гузашта тавачҷуҳ ба маводи «Қонуни Масъудӣ» дар Иттиҳоди Шуравӣ зиёд мегардад. Муҳаққиқон Б. А. Розенфелд, С. А. Краснова ва М. М. Рожанская бо ҷалби маводи китобҳои севум ва нухуми «Қонуни Масъудӣ» мақолаву рисолаҳои таҳия сохта интишор медиҳанд. Муҳаққиқи маъруфи зиндагӣ ва осори Абурайҳони Берунӣ П. Г. Булгаков ба ҳаёту эҷодиёти Абурайҳони Берунӣ китоби алоҳидаеро бахшидааст, ки дар он доир ба «Қонуни Масъудӣ» боби махсус ҷудо карда шудааст. П. Г. Булгаков ва Б. А. Розенфелд аз он донишмандоне мебошанд, ки тарҷумаи русии «Қонуни Масъудӣ»-ро дар ҳамкорӣ бо М. М. Рожанская ва А. Ахмедов бо тавзеҳоти муфассал анҷом додаанд, ки дар арафаи ҷашни Ҳазорсолагии Абурайҳони Берунӣ дар Тошканд ба зевари таърихи ораста гардид. Дар таҳия сохтани тарҷумаи русии «Қонуни Масъудӣ» мутарҷимон ва таҳиягарон аз тамоми қорҳои перомуни ин асари бузурги Абурайҳони Берунӣ, ки дастрасӣ ёфтанд, истифодаи аҳсан намудаанд. Илова бар наشري матни арабии Ҳайдаробод онҳо боз аз ду нусхаи хаттии маҳфуз дар Лондон ва Берлин низ ҷиҳати тасвехи саҳву нуқсонҳои ҷойдошта баҳра бурдаанд, ки тарҷумаи русии «Қонуни Масъудӣ»-ро бозгукунандаи матни мукаммали ин доиратулмаорифи Абурайҳони Берунӣ гардондааст[3,45].

Таълифи Қонуни Масъудӣ аз рӯи маълумоте, ки худи Абурайҳони Берунӣ дар асари дигараш - «Феҳрист» ба он ишора кардааст, тайи солҳои 1031-1037 сурат гирифтааст. Бибинед, ки анҷом ёфтани навиштани Қонуни Масъудӣ ба соли даргузашти аллома Шайхурраис Абуали ибни Сино – идомадиҳандаи дигари қори Батлимус иттифоқ меафтад. Қонуни Масъудӣ низ дар пояи асари машҳури астрономии Батлимус – ал-Маҷистӣ, ки аз 13 китоб (китоби аввал - тасвири умумии олам ва тригонометрия, 2 - ситорашиносии мадорӣ, 3 - ҳаракати Офтоб, 4-5 - ҳаракати Моҳ, 6 - гирифтани (хусуф)-и Офтоб ва Моҳ, 7-8 - ситорашиносӣ, 9-13 – ҳаракати сайёраҳо) иборат аст, таълиф

ёфтааст. Дар ин чо бамаврид аст ёдоварӣ намоем, ки Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино асари худ – «Хайат»-ро, ки зимни «Китобу-ш-шифо» эҷод кардааст, бо пайравии бештар аз сохту сози «ал-Мачистӣ» таълиф кардааст. Дар ин хусус Шайхурраис мефармояд: «Вақти он расид чавомеи китоби Батлимуси кабирро, ки маъмул аст ба «ал-Мачистӣ» ва «Илми хайат», биоварем ва дар ин амр пайравӣ аз суханони ӯ кунем, бе он ки дар ин роҳ ғайри тариқай ӯ аз тариқаҳои навпайдои дигар, ки ба зухур расидааст, сипарем чуз дар чизҳои андаке» [12,9-12].

Абурайҳони Берунӣ «Қонуни Масъудӣ»-ро дар 11 китоб мураттаб сохтааст, ки ба масъалаҳои зерин бахшида шудаанд: 1) Кайҳоншиносӣ ва асосҳои гоҳшиносӣ; 2) Гоҳшиносӣ ва тақвимҳо; 3) Тригонометрия; 4) Ситорашиносии мадорӣ; 5) Ҷуғрофия; 6) Ҳаракати Офтоб; 7) Ҳаракати Моҳ; 8) Гирифтани (хусуф)-и Офтобу Моҳ; 9) Ситорашиносӣ; 10) Ҳаракати сайёраҳо; 11) Ситорашиносии марбут ба астрология.

Дар муқаддимаи «Қонуни Масъудӣ» Абурайҳони Берунӣ аз назари интиқодӣ ба осори то замони ӯ дар ин замина таълифёфта баҳо дода изҳор доштааст, ки ҳар равише, ки бояд як муҳаққиқ дар риштаи худ пеш гирад, анҷом додаам: бо камоли эҳтиром ҳадамоти анҷомдодаи пешиниёро арзёбӣ намудаам ва бо тааммул он чи дар осори онон нописанд ёфтаам, ислоҳ кардаам. Ва дар ҳар боби ин китоб амалеро, ки ироа намудаам бо баёни сабабҳои он овардаам ва тарзе шарҳ додаам, ки мутолиакунанда пойбандӣ ва пайравии кӯр-кӯрона аз гуфтаҳои ман нишон надихад, балки дареро барои ӯ боз гузоштаам, то он чи ҳақ баён кардаам, тасдиқ кунад ва сахву хатоеро, ки аз ман содир шудааст, ба ҳақ расонад [3,12].

Дар фаслҳои 1-2 китоби аввали «Қонуни Масъудӣ» масъалаҳои кайҳоншиносӣ матраҳ ва баррасӣ шудааст. Абурайҳон Берунӣ ба тавсифи низоми заминмехварии Батлимус пардохтааст, ки тибқи он дар маркази олам Замини беҳаракат қарор дорад, ки дар гирди он Моҳ, Уторид, Зухра, Офтоб, Миррих, Муштарӣ, Зухал ва ситораҳои собит давр мезананд. Дар фасли 3 Абурайҳони Берунӣ доира ва нуқтаҳои муҳимтарини астрономияи мадориро му-

йян месозад. Фаслҳои 4-10 китоби аввал ва тамоми китоби дувуми «Қонуни Масъудӣ» ба масъалаҳои гоҳшиносӣ ва тақвимҳо бахшида шудааст. Дар фасли 1 китоби дувум Берунӣ қоидаҳои тахвили санаро аз як аҳд/тақвим/ ба аҳди дигар аз аҳдҳои сегонаи ҳичрӣ, исқандарӣ ва яздигурдӣ баррасӣ намудааст. Дар фасли 2 тарзи муайян намудани санае баён гардидааст, ки маълумоти андаке аз ҳар кадоми ин се аҳд/тақвим/ дар ихтиёр аст. Фасли 3 шомили назароти интиқодӣ дар истифодаи аҳдҳои мазкур аст, ки Берунӣ дар ин фасл аз ҷумла ситорашиносии маъруфи асри 10 ал-Баттониро [1, 243-245; 10, 140] интиқод мекунад, ки Филип – падари Исқандарро аз Филип Арридей фарқ накардааст.

Дар фасли 4 аҳдҳои нисбатан камтар истифодашавандаи бобулӣ (Бахтунассар), аҳди юнонии Филип, Антонин, Август ва Диоклетиан (аҳдҳои румӣ), аҳди муғон ва тақвими халифа ал-Муътазид тавсиф ёфтаанд. Дар фасли 5 аҳдҳои маълуми дигар, аз ҷумла аҳди Одам, аҳди Нух, аҳди Иброҳим, аҳди Мусо баррасӣ шуда, қадвали замони муфассале аз санаҳои марбут ба дostonҳои Таврот то зуҳури ислом, ҳичрати Муҳаммад (с), хулафои рошидин, халифаҳои Умавиён ва Аббосиён то халифа Қоими аббосӣ, оварда шудааст. Бояд ёдовар шуд, ки маълумоти дар ин фасл дарҷнамудаи Берунӣ дар робита ба солҳои ҳукмронии подшоҳони бобулӣ (Бухтунассар), Ҳахоманишиҳо, Исқандари Мақдунӣ ва Батлимусҳо, императорҳои румӣ то Антонин бо маълумоти Батлимус мувофиқат мекунад. Абурайҳони Берунӣ дар ин фасл аз муҳимтарин воқеаҳои ҷаҳонӣ: забти Троя аз тарафи юнониён, ғайолияти Суқрот, ба салиб кашида шудани Исо ва ғайолияти масеҳиёни нахустин, зиндагиномаи Батлимус, Ҷолинус, Монӣ, воқеаҳои даврони Сосониён дар Эронзамин ва таъсис ёфтани дайрҳои настурий маълумот меорад.

Дар фасли 6 аҳдҳо ва тақвимҳои ҳиндувон ва тарзи гардондани санаҳо аз тақвимҳои ҳиндувон ба тақвимҳои сегонаи машҳур (ҳичрӣ, исқандарӣ ва яздигурдӣ), баён ёфтааст. Фасли 7 ба тақвими яҳудиён бахшида шудааст, ки дар он низ чигунагии гардондани санаҳо аз тақвими яҳудиён ба тақвимҳои сегонаи машҳур нишон дода шудааст. Дар ин фасл ва ҳамчунин фаслҳои 8,9,10,11,12-и

китоби дувуми «Қонуни Масъудӣ» Берунӣ доир ба чашну муносибатҳои мазҳабии мардумони гуногун ривоятҳо овардааст. Дар хотимаи китоби дувуми «Қонуни Масъудӣ» муаллиф изҳор медорад, ки бинобар иттилои кофӣ надоштан аз тақвими муғулҳо, туркҳои шарқӣ ва чиниён аз тавсифи онҳо худдорӣ мекунад.

Китоби сеуми «Қонуни Масъудӣ»-ро Абурайҳони Берунӣ ба тригонометрияи мусаттаҳ ва мадорӣ ихтисос дода ва матолиби маҳз илмӣ ин риштаро мавриди баррасӣ қарор додааст. Аз ҷумла, дар фасли 7 китоби сеум мафҳумҳои аз қабил синус, косинус, тангенс, котангенс, секанс ва косекансро, ки аз мавзӯҳои муҳими ин фан ҳастанд, ба услуби анъанавии донишмандони пешин шарҳ медиҳад. Китоби чаҳоруми «Қонуни Масъудӣ» шомили матолиби астрономияи мадорӣ мебошад. Дар фасли 1 тарзи муайян намудани кунҷи майли доираи бузург (эклиптика), ки дар он ҳаракати солонаи Офтоб ва ҳаракати дидории Моҳу ситораҳо низ дар наздикии он сурат мегирад, баён ёфтааст. Овардани тафсилоти аз ин бештар аз 25 фасли дар китоби чаҳорум дарҷёфта аз тавони мо берун аст, чун сухан аз матолибе меравад, ки бо формулаҳо ифода гардидаанд.

Китоби панҷуми «Қонуни Масъудӣ» ба ҷуғрофия ва геодезияи риёзӣ бахшида шудааст. Масалан, дар фасли 1 тариқи астрономияи муайян намудани тӯли ҷуғрофӣ нукта бо мушоҳидаи ҳамзамони гирифтани Моҳ дар ду нукта, ки тӯли яке аз он ду маълум аст, шарҳ дода шудааст. Дар фаслҳои 2, 3, 4, 5 Абурайҳони Берунӣ тарзҳои гуногуни муайян кардани тӯли ҷуғрофӣ, масофати байни ду мавзё аз рӯи координатҳои онҳо, муайян намудани координатҳои ҷуғрофӣ мавзё, таъйин кардани самт (азимут)-и як мавзё нисбат ба мавзеи дигар ва масъалаҳои нисбатан мураккабтареро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар фасли 6 тарзи муайян намудани азимут ба сурати мушаххас – муайян кардани азимути Макка (азимути қибла) дар мавзее, ки координатҳоиаш маълум аст, нишон дода шудааст. Ин масъала аҳамияти амалӣ барои моҳтмони масҷидҳо дошт, ки меҳробашон бояд ба самти Макка бошад. Дар фасли 7 мавзӯи муайян намудани андозаи Замин матраҳ

гардидааст. Барои ҳалли ин масъала Берунӣ аз таҷрибаҳои мушаххас, ки дар ин замина анҷом додааст, сухан меронад. Дар фасли 8 масъалаи тағйирёбии вазъи мувозанати шабонарӯзии Офтоб нисбат ба уфуқ дар вобастагӣ ба тағйир ёфтани арзи мавзё баррасӣ шудааст. Дар фасли 9 мавзеи ҷойгиршавии қисмати маскуни Замин, аз ҷумла мавзеи баҳрҳо ва ҳафт иқлими қисмати маскуни Замин ба тарзи муфассал баён ёфтааст. Фасли 10 китоби панҷуми «Қонуни Масъудӣ» барои таҳқиқотҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ дорои аҳамияти махсус мебошад. Дар ин фасл Абурайҳони Берунӣ чадвали координатҳои ҷуғрофӣ беш аз 600 мавзёро, ки аксар ба шаҳру навоҳии кишварҳои гуногун тааллуқ доранд, дарҷ кардааст. Илова бар координатҳои ҷуғрофӣ мавзёҳои ҳафт иқлим, аз ҷумла сарзаминҳои исломӣ, Берунӣ маълумотҳои арзишмандеро дар робита бо минтақаҳои Африқои истивоя, Ҳиндустон, Аврупои шарқӣ баён мекунад. Дар фасли 11 китоби панҷуми «Қонуни Масъудӣ» масъалаҳои амалии корбурди донишҳои астрономияи мадорӣ матраҳ мегардад, ба монанди муайян намудани майли Офтоб аз рӯи самти тӯлӣ ва арзи мавзё.

Китоби шашуми «Қонуни Масъудӣ» ба ҳаракати Офтоб ихтисос дода шудааст. Бинобар вобастагии натиҷаҳои мушоҳидаи Офтоб ва мавзеи мушоҳида, Абурайҳони Берунӣ дар фасли 1 ин китоб масъалаи вақтро ҳангоми интиқол аз мавзее ба мавзеи дигар баррасӣ мекунад. Ва дар фасли 2 ба муайян намудани тӯли ҷуғрофӣ Ғазна, ки Берунӣ дар он ҷаъолият дошт ва тамоми ҳисобҳои худро анҷом меод, пардохтааст. Дар ин фасл Абурайҳони Берунӣ усулҳои геодезияи таъйини фарқи тӯли ҷуғрофӣ шаҳрҳоро аз рӯи арз ва масофаи байни онҳо мавриди истифода қарор додааст. Берунӣ аз рӯи арзи шаҳрҳои Бағдод ва Ғазна ва масофаи байни онҳо фарқи тӯли ин ду шаҳр ва сипас фарқи тӯли шаҳрҳои Шероз ва Ғазнаро муайян мекунад. Ҳамчунин барои санҷиш ин амалро нисбат ба шаҳрҳои Рай, Гурганҷ низ анҷом медиҳад. Абурайҳони Берунӣ фарқи тӯли Ғазна ва Искандария, ки ҳисобу китоби Батлимус дар он ҷо сурат гирифтааст, инчунин

шаҳрҳои Димишк, Раққа, Сомарро, Гургон ва Балхро муайян мекунад.

Дар фасли 3 Берунӣ усулҳои муайян намудани нуқтаҳои баробарии шабонарӯзиро дар эклиптика бо истифода аз ҳалқаи Батлимус ва олати куррашақл нишон медиҳад. Фаслҳои 4, 5 китоби шашуми «Қонуни Масъудӣ» ба фарзияҳои эксцентрии ва эписиклии Батлимус дар бораи ҳаракати Офтоб бахшида шудааст. Дар фасли 6, ки ба ҳаракати мутавассити Офтоб ихтисос дорад, Берунӣ натиҷаҳои андозагирии давомнокии солро, ки донишмандон (муначҷимон)-и даврони қадим, асрҳои миёна ва ҳуди ӯ ба даст оварда буданд, мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Ӯ дар ин фасл дар бораи мушоҳидаҳои Батлимус ва инчунин мушоҳидаҳои Абусахли Кӯҳӣ ва Абумахмуд Ҳомид ибн ал-Хидир ал-Хучандӣ (ваф. 1000) маълумоти арзишманд оварда аз назари интиқодӣ хусну кубҳи онҳоро нишон медиҳад.

Дар фасли 7 масъалаҳои илми астрономия, ки марбут ба ҳаракат, тӯлу авҷи Офтоб мебошанд, баррасӣ карда ва дар ин робита ба осори муначҷимони асрҳои 9-10 – Холид ибни Абдулмалики ал-Марварудӣ, Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Ҷобир ал-Баттонӣ /Albatengius/ (850-929) [1, 243-245; 8,295-299], Абулвафо Муҳаммад ибни Муҳаммад ал-Бузҷонӣ (940-998) мурочиат намуда маълумотҳои аз мушоҳидаҳои худ ҳосилкардари бо натиҷаи мушоҳидаҳои донишмандони номбурда муқоиса мекунад. Абурайҳони Берунӣ дар фасли 8 ба омӯзиши ҳаракати номунтазами Офтоб мепардозад. Фасли 9 китоби шашуми «Қонуни Масъудӣ» шомили ҷадвалҳои астрономӣ бо истифода аз тақвими шамсии порсиён бо солшумории яздигурдӣ мебошад, ки ин нишондиҳандаи корбурд доштани солшумории яздигурдӣ дар доираҳои илмии замони Абурайҳони Берунӣ ба ҳисоб меравад.

Дар фасли 10 муодилаҳои астрономии марбут ба омӯзиши Офтоб, инчунин ҷадвалҳо дар робита бо матолиби мазкур оварда шудаанд. Дар фасли 11 ва охири китоби шашуми «Қонуни Масъудӣ» Берунӣ масъалаи таъдили вақт, ба ибораи дигар, фарқи вақти миёнгин ва вақти ҳақиқии офтобиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Китоби ҳафтуми «Қонуни Масъудӣ» ба ҳаракати Моҳ бахшида шудааст. Дар фасли 1 натиҷаҳои мушоҳидаҳои пешиниён доир ба гирифтани Моҳ (мушоҳидаҳои Батлимус ва он чи то ӯ дар Бобул ба мушоҳида гирифтаанд) мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар фаслҳои 2, 3, 4 назарияҳои марбут ба ҳаракати Моҳ ва мушоҳидаҳои пешиниён бо зикри натиҷаҳои онҳо ва низ он чи ҳуди Берунӣ аз мушоҳидаҳо ҳосил кардааст, мавриди муқоиса қарор дода гирифтаанд. Дар фасли 5 ба назарияи классикии ҳаракати Моҳ аз рӯи мушоҳидаҳои муначҷимони пешин Берунӣ тасҳехоти дақиқтар ворид намуда дар ин робита натиҷаҳои мушоҳидаҳои худро пешниҳод мекунад. Дар фасли 6 китоби ҳафтуми «Қонуни Масъудӣ» давомнокии моҳи қамарӣ бо истифода аз модели матраҳгардидаи ҳаракати Моҳ, муайян карда шудааст. Дар фасли 7 модели нисбатан дақиқи ҳаракати Моҳ, ки ба Батлимус тааллуқ дорад, бо маълумоти навин дақиқтар карда мешавад. Дар фасли 8 Берунӣ назарияи худро нисбат ба номутаодилии Моҳ матраҳ мекунад, ки он назарияи сеюм баъди назарияи номутаодилӣ, назарияи номутаодилии номутаодилии Моҳ ба шумор меравад. Дар фасли 9 Абурайҳон Берунӣ шарҳи ҳандасӣ-геометрии тамоми таҳқиқоти анҷомдодаи худро оид ба ҳаракати Моҳ дар мадори худ баён месозад. Фасли 10 китоби ҳафтуми «Қонуни Масъудӣ» ба назарияи ихтилофи манзари Моҳ бахшида шудааст, ки бо тафсилоти таҳассусии зиёд шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Дар фасли 11 ва охири китоби ҳафтуми «Қонуни Масъудӣ» масъалаҳои қутр (диаметр)-и курси намоёни Офтоб ва Моҳ ва сояи Замин, инчунин масофаи байни Замину Офтоб мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Китоби ҳаштуми «Қонуни Масъудӣ» махсус ба масъалаҳои гирифтани (хусуф ва кусуф)-и Офтоб ва Моҳ бахшида шудааст. Ин китоб шомили 17 фасл аст, ки зимни онҳо Абурайҳони Берунӣ тамоми тафсилоти падидаи гирифтани Офтоб ва Моҳро бо маълумоти ҷолиб баён месозад. Барои мисол, дар фасли 2 ба ҳам омадан ва муқобил қарор гирифтани Офтоб ва Моҳ, фасли 3 – тавсифи гирифтани Офтобу Моҳ, фасли 7 - андозагирии масоҳати ги-

рифтани Моҳ, тасвири ранги Моҳ хангоми гирифтани ва фазаҳои оғозу анҷоми гирифтани Моҳ, фасли 14 – баёни шароите, ки моҳи нав дида мешавад, фасли 15 баррасии манозили Моҳ (28 манзил дар минтақаи бурҷҳо (эклиптика), фасли 16 – шабонарӯзии қамариро бо тарзи муҳаққиқона шарҳу баён мекунад. Дар фасли 17 – фасли охири китоби ҳаштуми «Қонуни Масъудӣ» Абурайҳони Берунӣ аз назари интиқодӣ назария ва усулҳои ҳиндувонро дар бораи гирифтани Офтоб ва Моҳ баррасӣ мекунад.

Китоби нухуми «Қонуни Масъудӣ» ба масъалаи ситорашиносӣ бахшида шуда Берунӣ дар фасли 1 ба таснифи чирмҳои осмонӣ – ситораҳои собит ва сайёраҳо пардохтааст. Дар фасли 2 оид ба таснифи сайёраҳо аз рӯи бузургияшон сухан ронда Берунӣ дидгоҳи Батлимус ва Абулхусайн Абдурраҳмон ибни Умар ас-Суфӣ (903-986)-ро дар бораи сайёраҳо ва таснифи онҳо мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар бораи Роҳи қаққашон изҳори назар карда Берунӣ дидгоҳи мунаҷҷимони даврони қадимро, ки Роҳи қаққашонро падидаи фазоӣ (атмосферӣ) медонистанд, рад карда онро маҷмӯи ситораҳои анбуҳ эълум менамояд. Дар фасли 3 падидае баррасӣ шудааст, ки ба василаи он тӯли ҳар қадам ситора дар афзоиши доимӣ мебошад, чунон ки аз даврони Батлимус то замони Берунӣ ифодаи он ба андозаи 13⁰ зиёд гардидааст. Берунӣ дар ҳамин фасл натиҷаи мушоҳидаҳои тасдиқкунандаи ин падидаро овардааст, ки дар давоми муддати замони дароз аз тариқи расади ситораҳои гуногун ба даст омадаанд. Дар фасли 4 тӯлу арзи ситораҳо ва ҳаракати ба назар намоёни онҳо дар атрофи кутбҳои олам баррасӣ шуда ситораҳои ҳамеша намоён, ситораҳои пайдошавандаву пинҳоншаванда аз мавзӯҳои муҳталиф муаррифӣ гардидаанд. Дар фасли 5 тавсифи галаситораҳо ва феҳристи ситораҳои собит ба тарзе, ки Батлимус дар «ал-Маҷистӣ» низ тартиб дода буд, оварда шудааст.

Дар феҳристи Берунӣ 1029 ситора ба 48 галаситора тақсим гардида маълумоти муфассал доир ба ҳар қадоми онҳо дарҷ ёфтааст. Дар ин робита Берунӣ ёдоварӣ мекунад, ки маълумоти аз таълифоти Батлимус гирифтара аз нусхаҳои тарҷумаҳои гуногуни асари ӯ бо баррасии дақиқ берун

овардааст. Берунӣ инчунин маълумотҳои Абдурраҳмони Сӯфиро бо диққат ва заҳмати зиёд (дар ин ҷо Берунӣ ба заъфу нотаҳои пириҳои худ ишора мекунад), ба қор бурдааст. Дар фасли 6 доир ба мавқеи ситораҳои собит дар баробари Офтоб ва «сӯхтани» онҳо хангоми расидан ба Офтоб сухан меравад. Берунӣ дар фасли 7 китоби нухуми «Қонуни Масъудӣ» мавзӯи пайдо ва нопайдо шудани ситораҳо дар нури Офтоб баррасӣ кардааст. Дар фасли 8 Берунӣ дубора ба масъалаи манозили Моҳ бармегардад ва ҳодисаҳои табиӣ боду боронро бори дигар мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Бояд тазаққур дод, ки ин фасл то андозае таҳти таъсири анъанаҳои тоисломии арабҳо доир ба боду борон қарор гирифтааст, ки зуҳури ин ҳодисаҳои табиӣро ба манозили Қамар /Моҳ/ алоқаманд медонистанд. Ба ҳамин манзур аст, ки Абурайҳони Берунӣ фасли 9 хотимагии китоби нухуми «Қонуни Масъудӣ»-ро ба таълимот доир ба ин анъана бахшида ҷадвали тулуъ ва ғуруби манозили Моҳро мутобиқ бо ҳодисаҳои табиӣ боду борон шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Китоби даҳуми «Қонуни Масъудӣ» ба ҳаракати панҷ сайёра – Уторид, Зухра, Миррих, Муштарӣ ва Зухал бахшида шудааст. Дар фасл 1 модели ҳаракати сайёраҳо, ки Батлимус таҳия сохтааст, баён ёфтааст. Фасли 2 шомили тафсилоти бештар доир ба ҳаракати Уторид ва Зухра – ба истилоҳ «сайёраҳои таҳтонӣ» мебошад, ки дар ин робита Берунӣ чунин мулоҳизаронӣ мекунад, ки маркази фалаки тадбири ин сайёраҳо бо ҳаракати мутавассити Офтоб мувофиқат мекунад. Дар фасли 3 Берунӣ модели ҳаракати сайёраҳои ба истилоҳ «болоӣ» - Миррих, Муштарӣ ва Зухалро муфассалтар баён мекунад. Дар фасли 4 ҷадвалҳои тӯли мутавассити Зухал, Муштарӣ ва Миррих, «инҳироф»-ҳои Зухра ва Уторид оварда шудаанд, ки тӯли мутавасситашон бо тӯли мутавассити Офтоб мувофиқат дорад. Дар ҳамин фасл инчунин натиҷаҳои мушоҳидаҳои ҳам донишмандони пешин ва ҳам мушоҳидаҳои худӣ Берунӣ доир ба муқобили ҳам қарор гирифтани сайёраҳо дарҷ ёфтааст, ки бар асоси онҳо маълумотҳои дар ҷадвалҳои Батлимус овардашуда дақиқ карда шудааст. Абурайҳон Берунӣ дар фасли 5 китоби даҳуми

«Қонуни Масъудӣ» ҳаракати вопаси сайёраҳо, яъне ҳаракати онҳоро ба самти ғарб, ки акси ҳаракати муқаррарии онҳо ба самти шарқ аст, мавриди баррасӣ қарор додааст. Чадвали «тавакқуф»-и сайёраҳо, яъне нуқтаҳои дар ин фасл оварда шудааст, ки ҳаракати асосии сайёраҳо боздошта мешавад ва ҳаракати вопас оғоз мегардад ва ё баръакси ин. Дар фасли 6 доир ба масофаи сайёраҳо аз маркази системаи Офтоб ва ҳаҷму андозаи онҳо сухан меравад. Берунӣ дар фасли 7 китоби даҳуми «Қонуни Масъудӣ» саъй кардааст, ки ҳаракати сайёраҳоро дар системаи мадори моделсозӣ кунад. Дар фасли 8 уқдаҳои сайёраҳо, яъне нуқтаи буриши сатҳи мадори онҳо дар фалаки тадвир муайян карда шудааст. Дар фасли 9 ҳаракати сайёраҳо дар арз мавриди омӯзиш қарор гирифта ва дар фасли 10 чадвали арзҳои сайёраҳо бо ифодаи тӯли мутавассити онҳо дарҷ гардидааст. Дар фасли 11 аз тулуъ ва ғуруби сайёраҳо дар нури Офтоб, дар фасли 12 пайвастании сайёраҳо бо ҳам ва якдигарро пушондани онҳо ва дар фасли 13 бо Моҳ пушонда шудани сайёраҳо сухан меравад.

Китоби ёздаҳуми «Қонуни Масъудӣ» ба масъалаҳои астрономии дар астрология истифодашаванда бахшида шудааст. Ба зоҳир дар ин асар Абурайҳони Берунӣ ба илми аҳкоми нучум – толеъбинӣ тавачҷуҳ надорад, балки ӯ барои назариёти ғайриилмӣ ахтаршиносро зери тозиёнаи танқид мегирад. Интиқоди ба истилоҳ толеъбинон дар асарҳои дигари Берунӣ «Китобу-т-тафҳим» [5; 6; 7], «ал-Осор ал боқия» ва «Китобу таҳдиди ниҳоёти-ламокин литасҳихи масофоти-л-масокин» /«Геодезия»/ [2] низ ба назар мерасад. Дар 12 фасли китоби ёздаҳуми «Қонуни Масъудӣ» маводи астрологӣ хусусияти тавсифӣ дорад ва дар мавридҳои Абурайҳони Берунӣ пешниҳодҳои худро танҳо ҷиҳати такмили амалҳои астрологӣ ироа мекунанд. Дар фасли хотимавии ин китоб Берунӣ давраҳои хронологииро тавсиф мекунад, ки астрологҳо ба қор мекунанд ва онҳо аз асари Абумаъшари Балхӣ «Ҳазорнома», ки дар навбати худ аз осори форсии тоисломӣ аз қабиле «Зичи шохӣ» баргирифта шудаанд.

Аҳамияти илмии «Қонуни Масъудӣ»-ро дар илми астрономия муҳаққиқон ба-

робари «Қонуни тибб»-и Абуалӣ ибни Сино дар илми тибб медонанд, ки далели ин ҳамчун муҳимтарин манбаъ барои дошишмандони асрҳои минбаъда хизмат кардани «Қонуни Масъудӣ» дар таълифи асарҳои астрономӣ мебошад.

Адабиёт

1. Абдурраҳмони Сӯфӣ. Сувару-л-кавокиб. Таҳияи Маҳмудҷон Холов. Душанбе: «Дониш», 2020, 361 с.

2. Абу Райхан Беруни. Избранные произведения. Том III. Определение границ мест для уточнения расстояний между населенными пунктами /Геодезия/. - Ташкент, 1966, 366с.

3. Абу Райхан Беруни. Избранные произведения. Том V. Часть первая. Канон Мас'уда. (книги I-V). Вступительная статья, перевод и примечания П. Г. Булгакова и Б. А. Розенфельда при участии М.М. Рожанской и А. Ахмедова. - Ташкент, 1973, 656с.

4. Абу Райхан Беруни. Избранные произведения. Том V. Часть вторая. Канон Мас'уда. (книги VI-XI). Перевод и примечания Б. А. Розенфельда и А. Ахмедова при участии М.М. Рожанской (перевод и примечания), С.А. Красновой и Ю. П. Смирнова (перевод), указатели А. Ахмедова. -Ташкент, 1976, 641с.

5. Абу Райхан Беруни. Избранные произведения. Том VI. Книга вразумления начаткам науки о звездах. Вступительная статья, перевод и примечания Б. А. Розенфельда и А. Ахмедова. Ответственный редактор д-р филологических наук А.К. Арэндс. -Ташкент, 1975, 333с.

6. Абурайҳон Берунӣ. Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-ит-танҷим. Ба ҷоптайёркунандагон: Алиқул Дево-нақулов, Ҷаҳоноро Мамедова, Гадоӣбой Собиров. Муҳаррири масъул: Мӯсо Диноршоев. – Душанбе, нашриёти «Дониш», 1973, 288с.

7. Абурайҳон Берунӣ. Китобу-т-тафҳим ли-авоили саноъати-т-танҷим. Бо муқаддима, шарҳи луғоту истилоҳот ва тавзеҳоти Ҳасани Султон. – Душанбе, 2022, 606с.

8. Арабские источники VII-X вв. по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Подготовка текстов и переводы Л.

Е. Куббеля и В. В. Матвеева, М-Л., Изд-во АН СССР, 1960, 400с.

9. Арабские источники X-XII вв. по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Подготовка текстов и переводы В. В. Матвеева и Л. Е. Куббеля, М-Л., Изд-во «Наука», 1965, 456с.

10. Калинина Т. М. Сведения ранних ученых арабского халифата. - М. «Наука», 1988, 184с.

11. Клавдий Птоломей. Альмагест или математические сочинения в тринадцати книгах. Перевод с древнегреческого И.Н. Веселовского. - Москва, Наука-Физматлит, 1998. 672с.

12. ابن سينا. الشفاء، الرياضيات. علم الهيئة. مراجعة وتصدير الدكتور ابراهيم بيوهى مذكور. منشورات مكتبة آية الله العظمى المرعشى النجفى. قم المقدسة - ايران، 1405 هـ.ق.ص. 9-12.

13. الحموى ابو عبدالله ياقوت بن عبد الله. معجم الأديباء فى عشرين جزءا. بيروت، دار إحياء التراث العربى، (بدون سنة). ج. 6، 311

14. السمعانى ابو سعد عبد الكريم. كتاب الأنساب . طبعة جديدة ومصححة وملونة و مدققة. فى أربع مجلدات. قدم لها محمد أحمد حلاق، بيروت، دار إحياء التراث العربى، 1999/1419.

«КАНОН МАС'УДА» - АБУРАЙХОНА БЕРУНИ - АСТРОНОМИЧЕСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

Ходжиев А.

В статье дается обзор астрономическому труду Абурайхана Беруни «Канон Мас'уда», в котором великий ученый подвел итог развитию астрономических изысканий предшествовавших его мыслителей и изложил собственные достижения в области этой науки. «Канон Масуда» признан главным трудом всей жизни Абурайхана Беруни, в котором он видел эстафету, которую принял из рук ученых прошлого,

пронес далеко вперед и передал в надежные руки ученых будущего.

«Канон Мас'уда» Абурайхана Беруни так же как «Альмагест» Клавдия Птолемея, представляет собой систематическое изложение различных разделов астрономии и примыкающих к ней наук и описаниям экспериментов, на которых основаны выводы самого Абурайхана Беруни.

Ключевые слова: Абурайхана Беруни, «Канон Мас'уда», Клавдий Птоломей, «Альмагест», сферическая астрономия, эксперименты, движение планет, лунные затмения, хронология, космология.

“CANON OF MAS'UD” – ABURAYHAN BIRUNI - ASTRONOMICAL ENCYCLOPEDIA

Hojiev A.

The article gives a survey of the astronomical work ‘The Mas'udi Canon’ by Abu Rayhan Biruni, in which the great scholar summarised the development of astronomical research of his predecessors and explained his own contribution to that science. ‘The Mas'udi Canon’ is recognised as the Biruni’s major work, which he regarded as the baton that had been passed to him by previous scholars, and which he had carried further and was handing to future generations of scholars.

Like Claudius Ptolemy’s ‘Almagest’, Biruni’s ‘The Mas'udi Canon’ is a systematic account of the various branches of astronomy and related sciences and contains descriptions of the experiments on which Biruni based his analysis.

Key words: Abu Rayhan Biruni, ‘The Mas'udi Canon’, Claudius Ptolemy, ‘Almagest’, spherical astronomy, experiments, the movement of planets, lunar eclipses, chronology, cosmology.

ВОПРОС ФОРМИРОВАНИЯ КАТЕГОРИАЛЬНОГО АППАРАТА ЭТИКИ В «РИГВЕДЕ» И «АВЕСТЕ»

Бердиев Ш.П. – к.ф.н., доцент кафедры философии и культурологии
ТГПУ им. С. Айни

Статья посвящена анализу вопросу о формировании категориального аппарата этики в «Ригведе» и «Авесте» и на основе ведического и зороастрийского учения. В ней особое внимание уделяется рассмотрению терминов, отражающих суть этического учения зороастризма и индуизма, направленное, согласно этим учениям, на создания благого принципа мирового порядка. В статье подчеркивается, что этот идеальный порядок должен быть построен на основе постоянное преобразование, обновление бытия и изгнание зла, позволяющее поддерживать этот порядок в актуальном состоянии, по сути, в режиме реального времени, что способствует здоровью и счастью людей. В статье дается разъяснение основных терминов и категорий зороастризма и индуизма не только в их филологическом, но и в философском значениях, нацеленных на то, чтобы сделать мир идеальным местом для жизни в мире и гармонии со всеми живыми существами и достичь божественной вечности, предписанной Богом. В ней также утверждается совмещение «космологической», сакральной этики с этикой земного, человеческого мира, и именно эти первичные принципы и составляют этику «Ригведы» и «Авесты».

Ключевые слова: Веда, Ригведа, Авеста, совершенство, добро, зло, даэна, фрашкард, арамайити, рта сатья, тапас, свобода воли

Компаративное исследование этики в ведическом и зороастрийском учениях, как и любая другая научная отрасль в своем генезисе проходит путь от эмпирической стадии к теоретической. Одним из показателей перехода научного знания на качественно новый теоретический уровень является формирование его категориального аппарата. В контексте дилеммы добра-зла проявляются основные категории этики «Ригведа» и «Авеста».

В категориальном аппарате этики «Авесты», прежде всего выделяются сле-

дующие категории: даэна (daêna) – «совесть» отдельного человека и сообщества людей, которые активно объединяются для продвижения живого мира в соответствии с первопринципами существования. Добрый ум, точность и другие принципы создают совершенный порядок. Заратуштра называет это кшатриями. Это «желанное», «благое» и «избранное» правление праведников, но оно принадлежит Богу. Это «идеальный» порядок на земле, установленный людьми мудрыми, просвещенными, опытными, искренними и, прежде всего, преданными делу развития живого мира; фрашкард или фрешокерети (fresho-kereti), постоянное преобразование, обновление бытия и изгнание зла, позволяющее поддерживать этот порядок в актуальном состоянии, по сути, в режиме реального времени. Зороастриец обязуется обновить мир в своих ежедневных молитвах; при хорошем прогрессивном порядке процветает арамайити (âramaiti) - безмятежность и спокойствие. Спокойный порядок способствует здоровью и счастью. Разум и тело развиваются вместе, чтобы эволюционировать; хаураватат (haurvâtât) - полнота, совершенство. Эволюция к полноте означает непрерывность, а непрерывность означает бессмертие - ameretât. Целостность и бессмертие делают человека богоподобным и позволяют ему жить в вечном блаженстве - конечной цели зороастрийской этической доктрины. Среди абстрактных качеств Заратуштра использует и другие принципы, которые могут помочь человечеству сделать мир идеальным местом для жизни в мире и гармонии со всеми живыми существами и достичь божественной вечности, предписанной Богом. Именно эти первичные принципы и составляют его

этику. Они служат путеводной картой, по которой мудрый может добраться до цели. И карта эта не обязательно должна исчисляться сотнями страниц предписаний и запретов. Достаточно сорока карманных страниц Семнадцати Песен, чтобы хороший путешественник отправился в путь и добрался до места назначения целым и невредимым. Семнадцать песен - это карта, которая направляет путника к размышлениям. Зороастрийская этическая доктрина носит рефлексивный, а не предписывающий характер. Ее семнадцать песен побуждают мыслительный аппарат человека думать, размышлять, рассматривать и принимать решения в зависимости от времени, места и средств.

Это делает его вечно свежим, вечно современным. Рецепты и предписания отстают и устаревают. Возникает вопрос: что такое хорошо и что такое плохо? Суть добра и зла раскрываются в понятиях, которые А.О. Маковельским определены следующим образом: «Идеология зороастризма выражается в трех словах Гумата (Humata – добрые мысли), Гукта (Hūxta – добрые слова) и Гваршта (Hvarshta – добрые дела). Мысли человека, его слова и дела подвергаются влиянию двух противоположных слов: Вогумана (Vohumana – «благая мысль», являющаяся одним из аспектов или атрибутов Агура Мазды) и Акамана (Akamana – «Злая мысль») [4].

Совмещая т.н. «космологическую», сакральную этику с этикой земного, человеческого мира, Заратуштра рассматривает Вселенную как благое творение Бога и не видит в ней зла. Это космос - упорядоченная гармоничная система. Однако есть указания на то, что он видит Вселенную в зачаточном состоянии, незавершенной во всех своих проявлениях, но растущей к совершенству и бессмертию. Что касается добра и зла, то и то и другое он ограничивает человеческим разумом, а не вне его, не в космосе. Человек мыслит и мыслит постоянно. Его мысли хороши или плохи, полезны или вредны. Когда они воплощаются в речи или действии, то дают результат - хороший или плохой. Эти два понятия представляют собой дуализм только и исключительно в человеческом сознании и в человеческом обществе. Ду-

ализм в гатках носит чисто этический характер. Критерием «лучшей» или «более прогрессивной» мысли, слова и дела является благотворное влияние на человеческое общество в частности и на мир в целом. Если этого нет, то это «плохо» или «тормозит».

Ведический категориальный аппарат включает в себе понятия, которые имеют как метафизическое, так и социальное значения, которое не имеет сходство с категорией «Авесты». Метафизика находит свое подтверждение в этике, а логика - в жизни. Поэтому они неразделимы и дополняют друг друга. Моральные и метафизические проблемы возникают вместе и могут быть решены только вместе; умозрение достигает своего конца только через схему жизни, а жизнь реализует себя только через умозрение. Именно эта тесная связь философии и жизни поставила индусских философов перед необходимостью искать метафизическое основание для этики и этическое основание для метафизики. Этим объясняется и несколько более широкий охват, который приобретает для индуса нравственная жизнь. Если зороастрийские моралисты отождествляют нравственную жизнь с чисто человеческой жизнью общества, то индийские философы и моралисты рассчитывают на нечто большее, чем чисто человеческая жизнь и жизнь общества: на духовную жизнь, которая является венцом и вершиной социальной жизни. Так, ведическая традиция с древнейших времен представляет собой единый поток религиозных традиций и самосознания, основанных на дхарме, что признают большинство индологов и все традиционные исследователи санскрита. Как и в древнеперсидской «Авесте», в ранних Ведах прослеживается стремление к праведности, добру и борьбе с угрожающими силами. Однако если в персидской традиции в зороастризме сложилась четко выраженная дуалистическая моральная схема, в которой сила зла является грозным противником силы добра, то Веда заняли позицию, гораздо более близкую к той, которую можно найти в «Республике» Платона, а именно: зло - это недостаток добра. Для индоариев, авторов и распространителей Вед, мораль, дхарма, или то, что они первоначально

называли рта, была вопросом культурной идентичности, отличавшей индоарийца от других. Они и только они понимали, что такое нравственный закон, поскольку он изложен в их тексте - Ведах. Со временем эта теория была кодифицирована официальной философской школой Pūrvamīmāṃsā (Пурвамиманса), но, похоже, она прослеживается с самых ранних времен. Согласно этой ведической теории морали, рта или дхарма защищает благосостояние тех, кто поддерживает этот порядок (см. «Ригведа» I.141, VI.7).

Внимательное изучение «Ригведа» показывает, что гимны отражают четкую религиозную, социальную и культурную идентичность, основанную на следовании ртам (rtam) - что часто интерпретируется как космический порядок, закон и истина. Истина, например имеет шесть синонимов в ведической литературе: бат (bat), срат (srat), сатра (satra) аддха (addha), ит-тха (ittha), рта (rta), которые в совокупности обозначают сатью или истину. В «Ригведе» р(и)та и сатья противопоставляются анрите и асатье (ложности). Истина и правдивость рассматриваются как форма почитания божественного, а ложность - как форма греха. Сатья включает в себя действия и речь, которые являются фактическими, реальными, истинными по отношению к рта в 1, 4, 6, 7, 9 и 10 книгах Ригведы. Однако сатья - это не только прошлое, о котором идет речь в Ведах, но и настоящее и будущее.

Поскольку ценность и значимость слова обнаруживается не только употреблении в тексте, но и в употреблении противоположности конкретного термина, на примере рты, начнем с краткого описания образов и ассоциаций, сопровождающих противоположность рты - анрта. Анрта тесно связана с асатом, и вместе они образуют царство асата/анрты. Подробное описание того, что представляет собой этот мир, можно найти «Ригведе» (VII,104), которая является обращением к Индре и Соме с просьбой уничтожить того, кто говорит и действует вопреки рты. Эти стихи (сукта) богата образами царства asat/anrta, который в переводе на русском переданы как благое/дурное, истинное/неистинное:

Для сведущего человека легко различить:

Истинная и неистинная речь всегда спорят друг с другом.

Какая из двух истинная, которая более правдивая,

Ее только и поддерживает Сома; ничтожную он убивает [8, 273].

В «Ригведе» также имеют место другие специфические этические понятия, относимые к общекатегориальном аппарате ее учения. В этой книге встречаются зародыши двух идей, которые в некотором смысле более значимы, чем все, что мы до сих пор обсуждали. Пожалуй, наиболее примечательной из них является идея тапаса, которая занимает далеко не первое место в «Ригведе», но зафиксирована в конце десятой книги. Эта идея имеет столь большое значение для развития индийской этической мысли и практики, что необходимо обратить на нее внимание. В мифе о сотворении мира говорится, что именно через тапас Первозданное Существо начало творить. (Ригведа 10:129). С помощью тапаса была создана рта. (Ригведа 10:190) Индра завоевал небо с помощью тапаса. (Ригведа 10:167.1) Опять же, практика тапаса ведет к небесной награде. (Ригведа 10:154).

Первое значение слова «тапас» - «жар», и в приведенных отрывках это первоначальное значение сохраняется. Затем оно стало применяться специально для обозначения «жара или пыла преданности», и, наконец, мы имеем привычное значение аскетизма или самоистязания с моральным уклоном. В связи с этим, М.Ю. Неронова и А.В. Неронов пишут, что «термин тапас употребляется в древнеиндийской ведической традиции и означает особую духовную силу и практику, что ведет к её обретению. Осуществляя тапас, адепт формирует ядро целеустремленности, избавляется от заблуждений и обретает сверхчеловеческие возможности (в индийской традиции это «сиддхи» или «сидди»). Тапас как практика означает преодоление трудностей ради осуществления духовных целей. Этим термином в Индии (в частности, в классической йоге) по сей день обозначают духовное усилие в целом»[6, 90].

В «Ригведе» мораль переплетается с законом. В ней подчеркивается, что люди могут быть порочны в своих путях по злобе и слабости, но в случае с силами природы такой причины не бывает. Поэтому в них проявляется действие непреложных законов. «Ни обе половины вселенной, не терпящие обмана, (не провести) с помощью (разных) знаний, Ни горы, стоящие (прямо), не согнуть» (Ригведа 3:56.1); «Соответствуя вселенскому закону, замычали навстречу соку» (Ригведа 9: 94. 2) и т.п. Вся Вселенная держится на этих законах, и боги обязаны своим могуществом и положением повиновению этим законам и соответствие Закону - источник всех добродетелей и силы для смертных, и боги помогают тем, кто пытается идти по этому пути. Все остальные - нечестивцы. С древнейших времен существует глубочайшая убежденность в главенстве нравственного закона в мире, но в отношении точной природы и содержания нравственного закона никогда не может быть единого мнения. Индийские мудрецы были сильно впечатлены таинственной природой конечной основы категорического императива внутри нас. Нравственность часто бывает очень тонкой, ее природа становится непостижимой для всех, кроме самых лучших и мудрых.

В учениях «Ригведы» и «Авесты» помимо сакрально-метафизических этических и понятий и категорий, совмещенных с наземными, духовно-социальными их подобиями, имеют место понятия и категории, которые связаны только с поведением человека в обществе или в среде отдельных людей. Следует отметить, что в этом случае категориальный аппарат Зороастризма имеет больше разногласия, чем общность с ведическим категориальным аппаратом. Кроме того, подчеркивая здесь из вышеизложенного тот момент, что указывает на дуалистический характер догмат древних религий на примере зороастрийского и ведического вероучения, отметим, что эта догма признавала существование двух первобытных духов или богов, породивших добро и зло, влияние которых распространяется на весь мир. Непрерывающаяся война и постоянная борьба этих первопринципов проявляется на каждом шагу в жизни че-

ловека. Эта кардинальная доктрина является одним из осей, на которых держится вся система ведической, но в большей степени - зороастрийской этики.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что выработки уже древнейших вариантов социальнополитических идей были тесно связаны со способами производства и разделением труда (скотоводство и земледелие), хотя в идеализированном существующим восприятии ее бытия, общественные противоречия, выступающие как исходный пункт возникновения подобных поисков, существуют.[10.с.79]

Морально-этический закон их вероучения действительно базируется на систематической теории, понятийно-категорическом аппарате этики и основывается на философских принципах. Можно с полным основанием провести контраст между Индией и Ираном по тому влиянию, которое оказали на каждый народ соответствующие философские идеи. Древний иранец под влиянием своего вероучения характеризуется активностью и практическим взглядом на жизнь; индиец, развивая свою религиозную веру, стал существом бездействия, самоанализа и медитации. Индус с его пантеистическими умозрениями в ведах завершился квиетизмом; перс, чьи священные книги звенят призывом «встать и делать», как доблестный воин, облаченный в доспехи веры, был призван смело сражаться за добро в могучей борьбе между враждующими силами добра и зла. В качестве основного фактора дуалистического учения о противоборстве царств Ормазда и Ахримана в зороастризме следует признать этическую категорию свободы воли, которая перкликается с другим понятием - ответственность: «Наличие добровольного выбора предполагает признание свободы воли, которая объясняется как возможность избрать благородную Ашу (т.е. высшую справедливость и правду) или отказаться от неё. Эта взаимосвязь свободы и ответственности так трактуется современными зороастрийцами: «Заратуштра предупреждает, что свобода действий человека идет рука об руку с ответственностью за последствия этих действий». Признавая необходимость добровольного и сознательного выбора зоро-

астризма, Заратуштра и моральное учение стремился построить на тех же основаниях» [2, 91-92].

От этого выбора, однако, зависит его собственное спасение и его доля в конечном торжестве добра или зла в мире. Каждый добрый поступок человека увеличивает силу добра, а каждый злой поступок - царство зла. Его гиря, брошенная на те или иные весы, поворачивает стрелку весов в ту или иную сторону. Следовательно, человек должен выбирать добро. Именно для того, чтобы направить его в этом выборе, Зороастр считал себя посланным. В этом и заключается миссия великого учителя. Насколько ему удалось выполнить эту миссию, можно судить по характеру веры, которую основал этот пророк волхвов, и по ее влиянию и воздействию в древние времена, если Мидийское, Бактрийское, Персидское царства, то есть весь Иран, вообще хоть что-то значат в мировой истории.[10.с.82]

Дихотомия категория добра-зла в ведической этике не так ярко выражена, как она есть в зороастризме. Она больше всего отражается в метафизическом описании и большего всего о зле, в частности в образе асуров – могущественных демонов как главные соперники богов. В «Ригведе» понятие «асура» во многом обозначает сверхъестественную силу, демонов, которые боятся света Солнца и огня (см.: Ригведа, V. 85). Другое воплощение зла в этой книге – бог Индра и как верно отмечает Е.Ю. Вавилова, «он одновременно сокрушитель демонов и врагов ариев, податель дождя и плодородия, вождь, предводитель войска, самодержавный правитель». Продолжая эту мысль, указанный автор также отмечает, что «но и боги могли подвергнуть человека испытаниям – покарать его за какую-либо провинность (например, невыполнение клятвы или обещания, данного богу) или несоблюдение ритуала. Необходимо отметить, что ритуалу придавалось очень большое значение – жертвенный огонь поддерживал «звездный мост», связующий миры людей и богов. Значение жертвы подчеркивается неоднократно (Рв, II. 1; Рв, VII. 5), и только творящего ее ждет благая участь. Человек может быть наказан богами и за другие преступления и пороки –

пристрастие к вину, игре в кости, несправедный гнев (Рв, VII. 86), оскорбительные, недостойные речи» [3, 33].

Говоря о свободе воли в «Ригведе» и указывая на вышеуказанный тезис о том, что индеец, развивая свою религиозную веру, стал существом бездействия, самоанализа и медитации, нужно иметь в виду, что это не означает полное бездействие и его отрешенность от мирских проблем. Он как социальное существо действует, прогрессирует и создает себе условия жизни, хотя при этом духовно себя связывает с богами. Но термин «свобода» в целом, как справедливо отмечает Л.В. Максимов, как составная часть понятия «свобода воли» имеет «существенно иной смысл по сравнению с тем же термином в выражении «свобода действий». Когда говорят о свободе воли, обычно имеют в виду независимость полагания субъектом тех или иных ценностей (целей, желаний, стремлений) от каких бы то ни было «внешних» по отношению к этому акту детерминирующих факторов. А когда речь идет о свободе действий, то подразумевается отсутствие тех или иных факторов, препятствующих осуществлению, реализации в поступках уже имеющихся целей, стремлений и пр., независимо от того, детерминированы они чем-либо или являются продуктом ничем не обусловленного «свободного выбора» [5, 8].

Вера в «вечный моральный порядок» в «Ригведе» вселяет оптимизм и побуждает человека стать хозяином своей судьбы. Она интерпретирует нынешнюю неправоту индивида как следствие его собственных действий и надеется на лучшее будущее благодаря недавнему нравственному и духовному развитию самого себя. Следовательно, есть все шансы или причины для свободы воли и велика роль личных усилий (пурусакара) для индивидуального процветания. Судьба (даэва) или рок - это, очевидно, коллективная сила собственных действий, совершенных в прошлых жизнях. Эта судьба может быть преодолена усилиями в этой жизни, если они достаточно сильны, так же как силе старых привычек этой жизни может быть противопоставлена культивация противоположных и новых привычек с твердой решимостью.

Вербальная истина - это лишь одна сторона понятия, которое является гораздо более общим. Существо, обладающее сатья, действует в соответствии с реальными фактами и незыблемыми нормами, с тем порядком и истиной, на которых, как предполагается, основан космос; оно верно действительности своей собственной природы, а значит, и надежно. Таким образом, в терминах «Ригведы» представляется разумным понимать формальное значение сатья как «принцип соответствия». Сатья, если использовать ее как абстрактную субстанцию, является таким же фундаментальным для космоса принципом, как и рта. Например, в «Ригведе» (X.190.1) указывается, что рта и сатья возникли сначала из тапаса (пыл/жара), а после них появились ночь (рāтри) и океан [9, 321]. Аналогичным образом в «Ригведе» (X.85.1) говорится, что сатья поддерживает землю, а адитьи стоят в безопасности благодаря рта:

Правдой держится земля.

Солнцем держится небо.

Законом существуют Адитьи

(И) Сома устроен на небе [9, 321].

Принцип бытия в соответствии с сатьей и принцип свободы, безопасности, защищенности и стабильности (рта) представляются этими фундаментальными предпосылками существования этическо-нравственных положений учения «Ригведы». В тесной связи с этим законом мы можем рассматривать Вселенную как нравственную ступень, на которой все живые существа получают подобающие им роль, должны вести себя хорошо, чтобы заслужить хорошее будущее. И не удивительно, что членами первых христианских общин, как и первыми проповедниками зороастризма, прежде всего, были земледельцы, бедняки скотоводческие племена и неимущие.[10.с.80]

Вера в порядок - закон, обеспечивающий регулярность и праведность, действующий силами бога, небесных тел и всех существах, - пронизывает поэтическое воображение провидцев «Ригведы», которые называют этот нерушимый нравственный порядок, как мы уже знаем, - рта, невидимый принцип, который управляет даже материальными атомами и приводит объекты и события в соответ-

ствие с моральными принципами. Постепенно он в других более поздних священных книгах индийцев оформляется в общую концепцию кармы, которая принимается всеми индийскими системами. Закон кармы в различных его аспектах можно рассматривать как закон сохранения моральных ценностей, достоинств и недостатков поступков. Даже городская беднота, ремесленники и торговцы относились к маздакитам с особой настороженностью. Но все же, идеи всеобщего равенства имели такую притягательную силу, что под знамена маздакитов объединилась огромная трудовая сила.[10.с.81]

Так в тексте «Ригведы» термин «рта» употребляется в конкретном смысле и она - это способ существования, поскольку боги, которые являются ртаджатами (ṛtajāta), обеспечивают свет, широкое пространство, безопасность, защиту, свободу, стабильность, видения и т.д., благодаря своей связи с и посредством силы рта. Жертвоприношение отождествляется с рта, поскольку этот обряд использует силу рта, благодаря которой люди обретают свободу, безопасность, защищенность и т.д., необходимые для постоянного существования в космосе. Наконец, священная речь - это рта, поскольку такая речь является признаком рси (ṛṣi - этот тип речи результат сверхнормального видения того, что реально), который привел свои действия и намерения в соответствие с рта таким образом, что он, подобно богам, способен осаждать рта как способ своего существования. Поэтому рта может рассматриваться как необходимое условие безопасности, свободы, надежности, истины, закона, порядка сата, проявляющихся в намерениях и поступках людей и богов.

Вся этика «Ригведы» и «Авесты», судя по их категориальным аппаратам, переплетена с аксиологическим значением и направлена на поиск ценности жизни человека. Позитивный по своей сути характер зороастрийской этики лучше всего проявляется в том, что она постоянно и многократно подчеркивает ценность жизни. Жизнь сама по себе - очень хорошая вещь, и чем она дольше, тем лучше. В гагах Заратустра молится:

Ты нам, о мощный Митра, Которую
мы просим

По вере данных слов: Дай силу и по-
беду,

Благу ю жизнь, правдивость, Благу ю
славу, честность,

Учёность, святость, знанье Боже-
ственнопобедные

И превосходство в Истине[1, 285].

Жизнь как таковая - божественная
вещь; она создана Ахура Маздой; смерть
всегда является мерзостью; она обязана
своим существованием Ахриману. Ахура
Мазда - повелитель дел жизни, и источник
всех радостей жизни. Хаурватат или здо-
ровье и амеретат или бессмертие очень
часто становятся объектами молитвы.
Ахура Мазда дарует их в награду за свя-
тые слова и дела. Смерть, болезнь, дрях-
лость - все отвратительны, все физические
недостатки и пороки считаются ненавист-
ными и если жизнь сама по себе столь же-
ланна, то все, что ее обеспечивает, также
высоко ценится: «О Создатель плотского
мира, праведный! Где вторая из этой зем-
ли наирадостнейшая?» - И сказал Ахура-
Мазда: «Та, где муж праведный да возве-
дёт дом, где огонь, где молоко, где жёны,
где сыновья, где добрые стада. А потом в
этом доме обилие коров, обилие Истины,
обилие пастбищ, обилие собак, обилие
жён, обилие детей, обилие огня, обилие
зажиточной жизни» [1, 86].

В такой же аксиологической направ-
ленности разъясняется цели жизни в «Ри-
гведе». Авторы «Ригведы» всегда описы-
вали благодать простой жизни в своих
священных жертвенных гимнах: «Как
отец - сыну, О, Агни, будь доступен нам!
Сопровождай нас ради блага!» [7, 5]. В
гимне седьмой мандалы слово «счастье» в
совокупности используется в значении
мира или благоприятствования:

На счастье пусть будут нам Индра-
Агни с (их) поддержками,

На счастье Индра-Варуна, кому при-
носят жертвы!

На счастье Индра-Сома, на удачу!
Счастье, благо!

На счастье нам Индра-Пушан, при
захвате добычи!

На счастье нам Бхага, и на счастье
пусть будет нам

Произнесение!

На счастье нам Пурамдхи, и на сча-
стье пусть будут

Богатства![8, 214]

Многочисленное употребление этого
слова делает этот стих еще и красивым.
Поклоняющийся молится перед Богом о
том, чтобы мы слышали только хорошие
звуки своими ушами, видели своими гла-
зами то, что хорошо, не желали видеть и
слушать ничего плохого и т.д.

Нужно подчеркнуть что влияние
древнегреческой духовной культуры и
философии на средневековый Восток бы-
ло многообразным и оно распростра-
лось на разные отрасли наук философию,
естествознание, на литературу и на соци-
ально политическую мысль.[10.с.82]

Таким образом, этика или более точ-
но нравственная философия «Ригведы» и
«Авесты» в отдельно взятом контексте
имеет свои специфические категориаль-
ные аппараты, опирающиеся на основы
нравственного поведения человека, на ре-
лигиозных верованиях, социальных обы-
чаях и традициях. Действительно, основы
ведийской и авестийской этики можно ис-
кать в метафизических и теологических
верованиях в форме богослужений, мо-
литв, а также в форме идеалов и принци-
пов, направляющих жизнь человека в об-
ществе. В зависимости от исторического
контекста ведизма и зороастризма со вре-
менем менялось значение того или иного
термина из числа понятийного аппарата
этики этих двух народов и отсюда, в ней
проявляется общность и различие в ис-
пользовании того или иного термина.

Литература

1. Авеста в русских переводах (1861—
1996) / Сост., общ. ред., примеч., справ,
разд. И. В. Рака. - СПб.: Журнал «Нева» -
РХГИ, 1997. 480 с.

2. Белкина Т.Л., Комаров А.С. Сво-
бода человека в современной философии
зороастризма".// Камень. Отражения
(журнал), Кострома: Изд. ФГОУ ВПО
КГСХА, № 3, 2006. С. 91-95.

3. Вавилова Е.Ю. Представление о
зле в ведической традиции // Источник
Исторические, философские, политиче-
ские и юридические науки, культурология
и искусствоведение. Вопросы теории и

практики. - Тамбов: Грамота, 2013. № 3 (29): в 2-х ч. Ч. I. С. 31-36.

4. Маковельский А.О. Авеста. С. 48. <http://www.polonia-baku.org/mak/avesta.pdf>
Дата обращения 14.01.2023.

5. Максимов Л.В. Концепт «свобода воли» в этике // Этическая мысль. Научно-теоретический журнал Т. 15. № 2, 2015. С. 5-19.

6. Неронова М.Ю., Неронов А.В. Героизм и религиозный аскетизм как формы подвига /Современные исследования социальных проблем, № 4-2(28), 2016. 80-96 с.

7. Ригведа. Мандала I-IV. – М.: «Наука», 1999. 767 с.

8. Ригведа. Мандалы V-VIII. – М.: «Наука», 1999. 743 с.

9. Ригведа. Мандалы IX-X. – М.: «Наука», 1999. 559 с.

10. Нурулхак К., Курбоншоев И.Д. О некоторых вопросах арийской культуры в формирование социально – политических мысли в центральной Азии. Вестник Хорогского университета. 2024. № 2 (30). С. 77-83

МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ ДАСТГОҲИ МАҚУЛАҲОИ АХЛОҚӢ ДАР «РИГВЕДА» ВА «АВЕСТО»

Бердиев Ш.П.

Мақола ба таҳлили масъала дар бораи ташаккулёбии дастгоҳи мақулаҳои ахлоқ дар «Ригведе» и «Авесте» ва дар асоси таълимоти ведӣ ва зардуштӣ бахшида шудааст. Дар он ба баррасии истилоҳоте таваҷҷуҳи хосса дода шудааст, ки моҳияти таълимоти ахлоқии зардуштӣ ва ҳиндуиро инъикос намуда, ба эҷоди принсипи хайри низоми олам нигаронида шудааст. Дар мақола таъкид шудааст, ки ин низоми ормонӣ бояд дар заминаи табдили доимӣ, таҷдиди ҳастӣ ва ихроҷ сохтани бадӣ бунёд шавад ва имкон диҳад, ки ин низом дар воқеияти ҳақиқӣ бозсозӣ гашта, ба таъмини саломатӣ ва хушбахтии одамон мусоидат намояд. Дар мақола мафҳумҳо ва мақулаҳои асосии зардуштӣ ва ҳиндуӣ на танҳо аз ҷиҳати филологӣ, балки аз ҷиҳати фалсафӣ низ шарҳ дода шуда, ба он мутамаккананд, ки

олам ба макони ормоние табдил ёбад, ки бо тамоми мавҷудоти зинда дар сулҳу амонӣ ҳаёт ба сар баранд ва ба ҷовидонии илоҳие, ки Худо таъйин кардааст, ноил гарданд. Дар он инчунин омезиши ахлоқи «кайҳонӣ», муқаддас бо ахлоқи олами заминӣ ва инсонӣ низ тасдиқ шудааст, ки маҳз ҳамин усул принципҳои ибтидоии этикаи «Ригведа» ва «Авесто»-ро ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: Веда, Ригведа, Авесто, камолот, некӣ, бадӣ, даена, фрашкард, арамайги, рта сатя, тапас, озодии ирода

THE QUESTION OF THE FORMATION OF A CATEGORICAL APPARATUS OF ETHICS IN THE «RIGVEDA» AND «AVESTA»

Berdiev Sh.P.

The article is devoted to the analysis of the issue of the formation of the categorical apparatus of ethics in the “Rigveda” and “Avesta” and on the basis. Vedic and Zoroastrian teachings. It pays special attention to the consideration of terms that reflect the essence of the ethical teachings of Zoroastrianism and Hinduism, aimed, according to these teachings, at creating a good principle of world order. The article emphasizes that this ideal order must be built on the basis of constant transformation, renewal of being and expulsion of evil, allowing this order to be kept up to date, in fact, in real time, which contributes to the health and happiness of people. The article provides an explanation of the basic terms and categories of Zoroastrianism and Hinduism not only in their philological but also in their philosophical meanings, aimed at making the world an ideal place to live in peace and harmony with all living beings and achieve the divine eternity prescribed by God. It also affirms the combination of “cosmological”, sacred ethics with the ethics of the earthly, human world, and it is these primary principles that constitute the ethics of the “Rigveda” and “Avesta”.

Key words: Veda, Rigveda, Avesto, perfection, good, evil, daena, frashkard, aramati, rota satya, tapas, free will.

ТАҲҚИҚИ ФАЛСАФАИ ИБНИ СИНО АЗ НАЗАРИ МУҲАҚҚИҚОНИ АВРУПОӢ

Иброҳимов Ф.М. – доктор Ph.D, ходими калони илмии Шуъбаи таърихи фалсафаи ИФСХ ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
E-mail: furkat-i@mail.ru

Дар мақола таълимоти фалсафии мутафаккири асрҳои миёнаи тоҷик Ибни Сино аз назари баъзе муҳаққиқони аврупоӣ, хосса Анри Корбен мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Таърихи аз баррасиҳо маълум гардид, андешаи муҳаққиқон дар бобати фалсафаи Ибни Сино гуногунанд. Ҳамчунин роҷеъ ба рисолаи сегонии мутафаккир, ки дар мақола муҳтасаран матраҳ гардидааст, назари муҳаққиқон ҷузъӣ аст. Файласуфоне ба монанди Ҷ.С. Анаватӣ ва Димитри Гутас муътақиданд, ки фалсафаи Ибни Сино ҳамон таълимоти машиқӣ аст.

Калидвожа: фалсафа, таҳқиқот, рамз, ақли фаъол, муҳаққиқони аврупоӣ, судур, офариниш, навафлотунӣ, машиқӣ, рисолаҳо.

Абуалӣ Ибни Сино файласуфест, ки осори гаронбаҳояш на танҳо таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқони ватанӣ, балки диққати олимони аврупоиро низ ба худ ҷалб кардааст. Шарқшиносони аврупоӣ, аз ҷумла М.А.Ф.Мехрен, Карра де Во, Этиен Жилсон, Луи Массинён, Амали Мари Гуашон, Луи Гарде, А. де Либер, Анри Корбен, Димитри Гутас ва дигарон осори Ибни Синоро аз ҷиҳатҳои гуногун: ҳам аз нигоҳи фалсафӣ, динӣ, теологӣ ва ирфонӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар баробари ин муҳаққиқони аврупоӣ баъзе осори мутафаккиро ба забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла фаронсавӣ тарҷума ҳам кардаанд. Вале бояд ишора намуд, ки дар миёни муҳаққиқони аврупоӣ се симои Ибни Сино вучуд дорад: Ибни Синои арабӣ, лотинӣ ва форсӣ. Яъне ин ба он маъност, ки муҳаққиқони аврупоӣ ба осори Ибни Сино тавассути тарҷумаи забонҳои зикргардида дастрасӣ пайдо карданд ва афкори ӯро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Бо назардошти ин гуфтаҳо метавонад таҳқиқоти муҳаққиқон аз

якдигар фарқ дошта бошанд. Вале, дар хусуси таҳқиқоти А.Корбен бояд гуфт, ки ӯ аксари осори мутафаккирони Шарқ, аз ҷумла Ибни Синоро аз сарчашма ҳам истифода кардааст. Ҳамчунин ховаршинос баъзе асарҳои Ибни Синоро аз арабӣ ба фаронсавӣ низ тарҷума кардааст. Бинобар ин таҳқиқоти ӯ дар миёни шарқшиносони аврупоӣ роҷеъ ба фалсафаи мутафаккирони тоҷик, хусусан осори Ибни Сино домани густурда дорад. Аз ин рӯ, мо дар мақола фалсафаи Ибни Синоро аз нигоҳи ин ховаршинос бештар мавриди баррасӣ қарор доданӣ ҳастем. Файласуфони тоҷик аз ҷумла, А.М.Баҳоваддинов, У.Султонов, М.Н.Болтаев, М.Диноршоев, К.Олимов ва дигарон низ роҷеъ ба фалсафа ва рисолаҳои Ибни Сино таҳқиқоти ҷолиби диққат анҷом додаанд.

Бояд гуфт, ки А.Корбен дар бисёр маврид таълимоти мутафаккирони Шарқ, аз ҷумла Абӯнасири Форобӣ, Ибни Сино ва дигаронро аз мавқеи олимони эронӣ таҳлил баҳогузорӣ менамояд. Ҷунонки муҳаққиқи итолиёвӣ Массимо Кампанини ишора менамояд: А.Корбен буд, ки парадигма (намуна)-ро пешниҳод кард, ки тибқи он ҳамаи фалсафаи исломӣ дар баёни худ бештар осори эзотерикӣ доранд. Ба гуфтаи муҳаққиқ машхуртарин файласуфи эронӣ Сайид Хусейн Наср шояд пайрави ин дидгоҳ бошад. Ховаршинос дар идомаи суханаш таъкид менамояд, ки тезиси ӯ (А.Корбен – Ф.И.) аз бисёр ҷиҳат ҷолиб ва судманд ҳам бошад, вале бо вучуди ин муболиға ва яктарафа аст [10;64].

Ба андешаи А.Корбен миёни кайҳоншиносии Ибни Сино ва кайҳоншиносии исмоилиён (ба монанди Абӯнасири Форобӣ) як шабоҳати сохторӣ мавҷуд аст. Бояд зикр намуд, ховаршиносии фаронсавӣ

масъалаи офариниши олам ва дараҷоти ақлҳоро дар фалсафаи Ибни Сино на аз рӯи ақли мантиқии арастуӣ, балки аз мавқеи таълимоти *Noûs*-и навафлотуниён таҳлил менамояд. Бинобар ин ҳангоми таҳлили афкори ӯ бояд бо диққат ба навиштаҳояш ва мафҳумҳо аҳамият дод. Шарқшинос менависад, ки аз сабаби мухтасаран ба фалсафаи Ибни Сино назар андохтан танҳо ба масъалаи марказӣ-назарияи маърифати Ибни Синоро мавриди омӯзиш қарор медиҳад, зеро ин назария аз назарияи қуллии зеҳни Ақлҳои мураттаб ҳосил шуда, ҳамчун фаришташиносӣ омадааст, ки он дар навбати худ асоси кайҳоншиносиро ташкил менамояд ва кайҳоншиносӣ бошад, антропология (фалсафаи инсон)-ро муайян менамояд [5;241].

Ховаршинос таълимоти Ибни Синоро бо Форобӣ муқоиса намуда ибраз медорад, ки асарҳои Форобӣ моҳияти илоҳиётро ҳақиқат нишон дода, дар баробари ин зуҳури ҳастиро ба ҳастии Вочибулвучуд ва ҳастии имконулвучуд, ки аз Вочибулвучуд падида меояд, нишон медиҳад. Вале кайҳоншиносии Ибни Сино дар навбати худ мумкин-ул-вучудро дар бар намегирад. То замоне, ки мумкин-ул-вучуд дар ҳоли билқувва аст, он амалан вучуд дошта наметавонад. Агар чизи мумкин-ул-вучуд ба воқеият мубаддал шавад, пас худаи (яъне, вучуди шайъ) тавассути сабаби худ арзи ҳастӣ кардааст. Бинобар ин барои мумкин-ул-вучуд “нестӣ” имконнопазир аст ва дар навбати худ, сабаби ӯ дар худӣ ӯ асоснок шудааст. Ба ақидаи Ибни Сино, менависад мутафаккири фаронсавӣ, идеяи “ортодокс”-и офариниш дар зарурат вучуд дорад ва ба тағйироти қуллӣ дучор мегардад. Худо дар азал ихтиёран ва дар як он амал карда, офаринишро ба вучуд оварда наметавонад, танҳо тахти зарурати илоҳӣ амал мекунад [5;242].

Ба таҳлили А.Корбен офариниш, ба ақидаи Ибни Сино аз амали худӣ тафаккури илоҳӣ иборат аст, ки дар бораи худ андеша мекард ва ин маърифате, ки вучуди илоҳӣ ҷовидона аз худаи дорад, ғайр аз Судури аввал, Ноуси аввал ё Ақли аввал чизи дигаре нест. Ин аввалин натиҷаи беназири нерӯи холиқ, ки дар зоти илоҳӣ муттаҳид аст ва гузариш аз Ваҳдат

ба Касратро аз рӯи ин асос таъмин менамояд: “аз Ваҳдат метавонад танҳо Ваҳдат содир шавад” [5;242]. Ба муқоисаи А.Корбен касрати ҳастӣ, дар фалсафаи Ибни Сино, аз бунёди ин Ақли аввал дақиқан чунонки дар тартиби фалсафаи Форобӣ аз як силсилаамалҳои мувоқибатӣ, ки кайҳоншиносиро то андозае як падидашиносии шуури малакутӣ ифода мекунад, бармеояд. Ақли аввал мабдаи худро мувоқибба мекунад; ӯ дар бораи мабдаи мувоқибба мекунад, ки дар ҳастӣ зарур аст; ӯ имкони маҳзи зоти ҳастии худаи таҳайюлона ҳамчун берун аз мабдаи мувоқибба мекунад. Аз мувоқиббаи аввали ӯ ақли дуввум содир мешавад. Ҳамчунин аз мувоқиббаи дуввум нафси мутаҳарриқи осмони аввал, яъне фалак-ул-афлок тавлид мешавад. Аз мувоқиббаи севвум бошад ҷисми латифӣ, болоӣ-ибтидоӣ аз ин осмони аввал ҳамин тавр аз мартабаи поёни (яъне мартабаи сояи бидуни ҳастӣ) Ақли аввал содир мегардад. Ин мувоқиббаи сегонаи холиқ аз ақле ба ақле такрор мешавад ва то он ки маротибаи дугонаи вучуд рафта мерасад: ин даҳ ақли каррубӣ (фариштаҳои ақл) рӯҳҳои осмонӣ (фариштаҳои осмонӣ) қобилияти эҳсос қардан надоранд, аммо дар ҳолати покӣ, яъне озод аз эҳсосот дорой таҳайюлот мебошанд ва иштиёқшон дар талаби ақле, ки аз он содир шудаанд ҳаракати маҳсули онҳоро ба ҳар яки осмонҳо мураттаб месозад. Инқилоби кайҳонӣ, ки сарчашмаи ҳамаи ҳаракатҳо ҳастанд ин натиҷаи як кашиши ишқи ҳамеша беқарор аст. Ин назарияи рӯҳҳои осмонӣ ва як таҳайюлоти новобаста аз эҳсосоти ҷисмониро баъдан Ибни Рушд бо шиддат рад кардааст. Вале, ин назария баръакс дар назди синошиносони эронӣ қобили қабул аст [5;242-243]. Аз ин таҳлил ва муқоисаи олими фаронсавӣ маълум мегардад, ки ӯ офариниши олам ва дараҷоти судури ақлҳоро аз мавқеи навафлотуниён баррасӣ намуда, ба ин васила Ибни Синоро ба навафлотуниён наздик мекунонад.

Мувофиқи методи таҳлили мутафаккири фаронсавӣ Ақли даҳум дигар қудрати тавлиди ақли алоҳида ва нафси алоҳидаро надорад. Аз Ақли даҳум сар карда, судур ба шоҳҳои бешумори рӯҳҳои инсонӣ ҷудо мегардад дар ҳоле, ки

аз мартабаи сояи ӯ моддаи зери қамар содир мешавад. Ақли даҳум ба унвони ақли фаъол муайян гардидааст ва нафси мо, яъне инсонҳо, аз он ба вучуд меоянд. Бар асари ишроқи ӯ андешаҳо ё шаклҳои донишро бар руҳое, ки қобилияти онро касб кардаанд, то ба сӯи ақли даҳум таваҷҷуҳ кунанд. Ақли инсон на қудрати маъқулро аз махсус чудо кардан дорад ва на нақше. Ҳамаи дониш ва ёдоварӣ як судур ва ишроқе ҳастанд, ки аз малак пайдо мешаванд. Ҳамчунин ақли инсон билкувва дорои табиати малакист. Аз сохтори дугона ақли амалӣ ва мувоқиқавӣ ду “чеҳра”-и он ҳамчун “фариштаҳои заминӣ” таъйин шудаанд. Сарнавишти рӯҳҳо низ дар он аст. Аз ҷаҳор ҳолати ақли мувоқиқавӣ, ки якеаш бо малак, яъне ақли фаъол мувофиқ аст, ҳамчун “ақли қудсӣ” таъйин гардидааст ва дар қуллаи олии чунин ҳолат рӯҳи пайғамбар ҷой дорад [5;243-244].

А.Корбен дар заминаи баррасии зикргашта чунин натиҷагирӣ менамояд: ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки лоиҳаи “Ҳикмати машриқия” дар қадом асосе бунёд гардидааст. Аз рӯи таҳлили ӯ маълум мегардад, ки Ибни Сино дар “Ҳикмати машриқия” низ пайрави ҳамин сабку тартиб аст ва аз машшоиён пайравӣ намекунад. Ҳарчанд аз ин китоби мутафаккир танҳо баъзе порчаҳо боқӣ мондаанд, вале ховаршинос бештар андешаҳои шахсии Ибни Синоро дар он меҷӯяд. Ҳамчунин ӯ ба таҳқиқоти С.Пинес таъя намуда, изҳор мекунанд, ки калимаи “машриқия” дар истифодаи Ибни Сино ҳамеша дорои як маънӣ будааст. Аз тарафи дигар барои дақиқ кардани ин андеша бояд ба ёддоштҳои, ки дар ҳошияи “Илоҳиёт”-и мансуб ба Арасту навишта шудааст, муроҷиат кард. Шарқшинос мавзуҳои дар “Ҳикмати машриқия” омадаро бо якдигар қиёс намуда, таъкид менамояд, ки аз шаш ишораи Ибни Сино дар “Ҳикмати машриқия” пачтоаш ба мавҷудияти баъд аз марг дахл дорад. Ба андешаи академик Мусо Диноршоев “Ҳикमत-ул-машриқия”-и Ибни Сино на “Ҳикмати ишроқ” аст, на ирфони шарқӣ, балки ҳамон фалсафаи машшоия аст, ки фақат баъзе таъяҳо (аксентҳо)-и он андаке тағйир дода шудаанд” [7;49]. М.Диноршоев бовар дорад, ки Ибни Сино ҳам дар “Мантиқи

машриқия” ва ҳам дар мантиқи “Шифо” як мавқеъро ишғол кардааст. Донишманди дигари тоҷик академик Кароматулло Олимов дар мақолаи худ “Ибни Сино ва тасаввуф” мухтасаран дар баробари афкори муҳаққиқони фаронсаӣ, аз ҷумла андешаи А.Корбенро доир ба Ибни Сино ва муносибати ӯ бо таълимоти сӯфия нишон додааст [12].

Дар мавриди мафҳуми “Машриқ” ва моҳияти он дар фалсафаи Ибни Сино таҳқиқоти олими шарқшиноси амрикоӣ Димитри Гутасро зикр кардан ба маврид аст. Назар ба таҳлили ин олим номи интиҳобкардаи Ибни Сино муносибати ӯро дар “Машриқ”-и олами исломӣ Хуросон ба таври мувофиқ инъикос кардааст ва суннати фалсафие, ки ӯ бунёдкарда буд, мутаносибан фалсафаи шарқӣ–мактаби хуросонии фалсафаи арастуист. Муҳаққиқи номбурда дар поварақи асараш як қатор далелҳои пешниҳод мекунад. Ба таъкиди ӯ маълумоти ҷуғрофии машриқ ва машриқия дар “Ҳикमत-ул-машриқия” аз ҷониби С.Пинес, тавре зикр гардид, ба таври кифоя нишон дода нашудааст. Дар баробари ин муҳаққиқ чанд нуктаро таъкид намудааст. Аз ҷумла машриқро ба маънои Хуросон тавзеҳ медиҳад. Дар байни маълумоти зиёд, ғайр аз онҳое, ки С.Пинес пешниҳод кардааст, метавон ба ҷортоаш истинод кард, ки бештар муҳим ва дақиқанд [8;140].

Муҳаққиқи олмонӣ Ернст Блох дар таъя ба методи ратсионалистӣ ақли фаъолро аз диди Арасту ва Ибни Сино муқоиса ва таҳлил намудааст. Ба таҳлили ӯ дар Арасту фаҳмиши фардӣ (индивидуалӣ) ҳамчун зуҳури ғайрифалол ва олати ҷисме, ки ба он тааллуқ дорад, тасвир шудааст. Ғайрифалол буданаш дар он ифода меёбад, ки вай ба ҷисм алоқаманд ва аз ин рӯ махсусан танҳо ба сифатҳои ғайрифалол, ҳассос, (беҳтар) ва моил будани модда наздиктар аст. Дар ҳоле ки ақли қулл шакли фаъол ё воқеӣ, дорои қудрати фаҳмиши муассир аст. Ба ин тариқ вай (ақли фаъол) ба маркази мучарради (ғайришахсӣ) ҳастии инсон мустақиман, новобаста аз олати ҷисми фардӣ табдил меёбад. Ноуси (nous) ғайрифалоли Арасту бошад танҳо қудрати шинохтан дорад ва маърифатро ба таври фаъол фароҳам меорад (интиқол медиҳад). Сарфи назар аз ин дар Арасту

дар бораи муносибат миёни ақли фаъол ва ягонагии ақли инсон баҳсе мавҷуд нест. Чунин ваҳдат аз тафаккури Арасту дур буд ва ғуломнро ҳамчун олоти нутқ нишон дод, ки танҳо нафс ва чисмҳои афроди оздро доранд. Арасту ҳамаи ғайриюнониҳоро ҳамчун ғуломони табиӣ меҳисобид. Ҳатто вай фикр намекард, ки ақли фаъол на танҳо ба ҳамаи юнониҳо умумӣ буд, балки он як чузъи рӯҳи илоҳӣ боқӣ монд [4;17]. Мутаносибан, табиати чудонашавандаи ақли фаъол дар таълимоти Ибни Сино ва Ибни Рушд комилан фарқкунанда ба назар мерасад. Дар осори онҳо ақли фаъол дар навбати аввал ҳамчун макони хиради ягонагии инсон муайян гардидааст. Мувофиқи таҳлили методи ақлгароии Ернст Блох муҳтавои он на дин аст ва на ягон мазҳаби хоси номдор, балки фалсафа, хусусан фалсафаи арастуист. “Бинобар ин онро набояд ҳамчун фалсафаи фардӣ (индивидуалӣ) ё ҳатто динӣ баррасӣ намуд, чунонки Ибни Рушд мегӯяд танҳо аз он сабаб ба вучуд меояд, ки Арасту “камолоти олии инсонӣ, ҳадафи ниҳии ақли инсонро таҷассум мекунад” [4;17-18].

А.Корбен ҳамчунин дар асараш “Таърихи фалсафаи исломӣ” ба рисолаҳои ба истилоҳ тамсилии Ибни Сино: “Ҳай ибни Яқзон”, “Рисолат-ат тайр” ва “Саломон ва Абсол” мухтасаран тавачҷуҳ кардааст ва роҷеъ ба ин рисолаҳо асари калонҳачми алоҳидаеро бо номи “Ибни Сино ва тамсили ирфонӣ” интишор кардааст [6]. Ховаршинос дар заминаи ташреҳи асарҳои фавқуззикри Ибни Сино ўро ҳамчун ориф ба қалам медиҳад. Мувофиқи андешаи мутафаккири фаронсавӣ, Ибни Сино дар ин рисолаҳо рози таҷрибаи шахсии худро ошкор кардааст ва ин дostonҳо ҳолати бисёр нодири файласуфери пешниҳод мекунад, ки комилан аз хештан огоҳӣ ёфта, (чунончи Сухравардӣ пас аз Ибни Сино кардааст) дар шакл додан ба рамзҳои худашон муваффақ шудаанд. Мавзуҳои ин се рисолаи тамсилий ба таъбири А.Корбен мусофират ба Шарқи ирфонӣ мебошанд, ки дар харита пайдо нашудааст, (яъне А.Корбен харитаи чуғрофияро дар назар дорад, ки дар он чунин ҷой ё маҳалле мавҷуд набудааст), вале идеяи он аллакай дар ирфон (Gnose) пайдо шудааст. Олими

фаронсавӣ ибраз медорад, ки рисолаи “Ҳай ибни Яқзон” даъват ба мусофират бо ҳамроҳии фариштаи ишроқкунанда аст. Дар “Рисолат-ат тайр” ин сафар идома ёфта, давраеро боз менамояд, ки камоли он дар манзумаи ҳамосаи ирфони форсии Фаридуддини Аттор падидор гаштааст. Ниҳоят “Саломон ва Абсол” ду қаҳрамони ин рисола ҳастанд, ки дар қисмати ниҳии китоби “Ишорот ва танбеҳот” зикр гардидааст [5;244-245].

Ховаршиноси фаронсавӣ ба рамзҳо ва аллегорияҳои рисолаҳо тавачҷуҳ карда, таъкид кардааст, ки онҳо аллегорияҳо нестанд, балки дostonҳои мисолий, рамзианд ва наметавон оҳоро ҳамеша ба тарзи дигар баён кард. Мисол иборат аст аз адад ва хомӯшӣ... Мегӯяд ва намегӯяд... [5;245].

Димитри Гутас низ рамз ва аллегорияҳоро дар фалсафаи Ибни Сино баррасӣ намудааст. Ба таҳлил ва муқоисаи муҳаққиқи номбурда методи рамзии Ибни Сино бевосита аз назарияи нубувваташ ва ротибаи он тавассути осори Форобию суннатҳои юнонӣ дар бораи навиштаҷоти аллегорӣ бармеояд. Муҳаққиқ дар поварақи асараш мафҳумҳои “рамз” ва “аллегория”-ро бо гуфтаҳои А.Корбен ва шарқшиноси итолийё Алессандро Баузанӣ муқоиса ва таҳлил мекунад. Ба навиштаи ӯ ин масъаларо А.Корбен ва баъдтар Баузанӣ ба миён гузошта буд ва кӯшиш кард, ки байни ин ду мафҳум фарқи бисёр субъективиро муайян кунад. Баузанӣ аз А.Корбен бо тасдиқ иқтибос меорад: “А.Корбен ба назари ман комилан дуруст менамояд, вақте ӯ менависад: Рамз дар он ҷо чизеро ошкор мекунад, ки онро ба таври дигар ифода кардан мумкин нест: ин танҳо зуҳури имконпазири чизи рамзшуда аст; аллегория як шакли каму беш сунъии умумиятҳо ё муҷаррадат ҳаст, ки метавонанд бо роҳҳои дигар комилан ифода ва маълум шаванд” [8;337]. Бояд зикр намуд, ки Димитри Гутас ҳангоми таҳлили фалсафаи Ибни Сино аз таҳқиқоти шарқшиносони аврупоии осори мутафаккир, ба монанди М.А.Ф. Мехрен ва хонум А.М. Гуашон ёдовар мешавад. Вай ишора менамояд, кидар Фарб аз Мехрен дар охири асри нуздаҳум оғоз гардид, ки Ибни Сино як ориф буд... [8;343-344].

Вокеан, М.А.Ф. Мехрен асаре бо номи “Рисолаҳои ирфонии Абу Алӣ ал-Хусӣн ибн Абдуллоҳ Ибни Сино ё Ависенна” интишор кардааст, ки баъдан шарқшиносони фаронсавӣ, аз ҷумла Этиен Жилсон, Ҷ.С. Анаватӣ, А.Корбен ва дигарон дар асарҳояшон аз он ёдовар шудаанд [11]. Мувофиқи таҳлили ҳамачонибаи Г.Димитри методи рамзии тасаввуроти Ибни Сино набояд бо ирфонгарой омехта шавад, зеро дониши ирфонӣ ба эпистемалогияи \bar{u} тамоман бегона аст [8;346]. Файласуф ва муҳаққиқи мисрӣ Ҷ.С. Анаватӣ фалсафаи Ибни Синоро бо таълимоти машшойён, хусусан Арасту муқоиса намуда ба собитқадами фалсафаи мутафаккир муътақид аст. Чунонки \bar{u} менависад, ин устувории фалсафаи синогарой дар равияи худ, хусусан гуфта метавонем, ки ортодокс ва фалсафаи арастуй аст ва пеш аз ҳама ба “Шифо”-и Ибни Сино дахл дорад, мехоҳад дар ваҳдату муттаҳидӣ бо машшойёни замони худ боқӣ монад. Ҳамчунин муҳаққиқи номбурда дар идомаи таҳлил аз таҳқиқоти А.Корбен ёдовар шуда, Ибни Сино машшойро бо Ибни Сино орифи А.Корбен муқоиса менамояд. Ба навиштаи \bar{u} Ибни Сино дигаре мавҷуд аст, ки А.Корбен бо маҳорати зиёд, завқу шавқ ва заҳмат ба он ишора кардааст, ки рисолаҳои тамсилии ирфонии Ибни Сино ба сӯи Шарқ мебарад ва таълимоти он махсусан дар навиштаҳои ирфонияш “Ҳай ибни Яқзон” ва “Рисолат-ат тайр” зоҳир мегарданд. Ин “Фалсафаи машриқия”-и Ибни Сино аст, ки кӯшиш кардааст дар фалсафаи худ то андозае мавзӯҳои фаришташиносии Форси қадим ва нурро барқарор кунад [3;46].

Хулоса. бояд гуфт, ки назару андешаҳои муҳаққиқони зикргардида роҷеъ ба фалсафаи Ибни Сино, хусусан ба рисолаҳои сегонаи Ибни Сино гуногун ва пуртазоданд. Вале сарфи назар аз ин яке аз хизматҳои муҳими муҳаққиқони аврупоӣ дар он аст, ки онҳо на танҳо осори файласуфи тоҷик Ибни Сино, балки дигар олимону файласуфони тоҷикро низ таҳқиқ намуда, ба ҷомеаи илмии аврупоӣ ба маврид пешниҳод кардаанд. Муфассал таҳқиқ, таҳлил ва баҳогузорӣ намудани осори онҳо доир ба фалсафаи тоҷик имкон медиҳад, ки дурустӣ ё нодурустии

андешаҳои онҳо муйян гардад. Бояд ёдовар шуд, ки дар доираи як мақола ҳамаи назару андешаҳои муҳаққиқони зикргардидаи аврупоӣ ва дигар олимони аврупоиро пурра таҳлил ва баҳогузорӣ кардан аз имкон берун аст ва дар қорҳои минбаъдаамон таҳқиқ хоҳем кард.

Адабиёт

1. Avicenne – la métaphysique du shifā. Livres I à V. Traduction française du texte arabe de l'édition du Caire. Introduction, notes et commentaires par Georges C. Anawati. – Paris: Librairie philosophique J.Vrin, 1978. - 379 p.
2. Avicenna. The metaphysic of Avicenna. - New York: Columbia University Press, 1973. XXVII, - 336 p.
3. Anawati Georges C. Introduction, notes et commentaires // Avicenne. La métaphysique du shifā. Livres I à V. Traduction française du texte arabe de l'édition du Caire. - Paris: Librairie philosophique J.Vrin, 1978. – P.11 - 79.
4. Ernst Bloch. Avicenna and the Aristotelian left. Translated by Loren Goldman and Peter Thompson. – New York, Columbia University Press.- 2019. – 112 p.
5. Corbin, H. Histoire de la philosophie islamique. - Gallimard, 1986. - 546 p.
6. Corbin H. Avicenne et le récit visionnaire. – Verdier, 1999. – 468 p.
7. Диноршоев, М. Афрӯзандаи нури хирад ва афшонандаи тухми маърифат [Матн]/М.Диноршоев//Абӯалӣ ибни Сино. Осор. - Душанбе, 2005. Ҷ. I. - с. 6-154.
8. Dimitry Gutas. Avicenna and the Aristotelian tradition: Introduction to reading Avicenna's philosophical works. Second, Revised and Enlarged Edition, Including an Inventory of Avicenna's Authentic Works. Volume 89. – Leiden-Boston: Brill, 2014. – 617 p.
9. Gardet, L. La pensée religieuse d'Avicenne (Ibn Sina) (Études de philosophie médiévale, XLI). – Paris: Librairie philosophique J.Vrin, 1951. – 235 p.
10. Massimo Campanini. An introduction to islamic philosophy. Translated by Caroline Higgitt. – Edinburgh University Press, 2008. – 186 p.
11. Mehren M.A.F. Traités mystiques d'Aboû Alî al-Hosain b. Abdallâh b. Sînâ ou d'Avicenne. – Leyde, E. J. Brill, 1894.

12. Олимов К. Ибн-Сина и суфизм//Известия АН Таджикской ССР, ООН. 1979, № 2. - С.59-66.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЛОСОФИИ ИБН СИНЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Иброхимов Ф.М.

В статье исследуется философское учение таджикского средневекового мыслителя Ибн Сина с точки зрения некоторых европейских исследователей, особенно Анри Корбена. В результате изучения стало известно, что взгляд исследователей о философии Ибн Сины отличаются друг от друга. Также по отношению трактатотрилогии мыслителя, о которой кратко приведены сведения в статье, взгляд исследователей противоречивы. Такие философы как Дж.С. Анавати и Димитри Гутас убеждены, что философия Ибн Сины является тем же учением перипатетиков.

Ключевые слова: философия, исследования, символ, активный разум, европейские

исследователи, эманация, творение, неоплатонизм, восток, трактаты.

RESEARCH OF IBN SINA'S PHILOSOPHY FROM THE POINT OF VIEW OF EUROPEAN RESEARCHERS

This article explores the philosophical teachings of the medieval Tajik thinker Ibn Sina (Avicenne) through the lens of several European researchers, particularly Henry Corbin. The study reveals that the viewpoints of these researchers regarding Ibn Sina's philosophy differ significantly. Moreover, there is a divergence of opinions among scholars concerning the thinker's tripartite treatise which briefly outlined in the article. Philosophers such as G.C. Anawati and Dimitry Gutas are convinced that Ibn Sina's philosophy is essentially identical to that of the peripatetics.

Key words: philosophy, research, symbol, active intellect, European researchers, emanation, creation, Neoplatonism, East, treatises.

«Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Чашни Бузурги Давлатдории Миллии Тоҷикон

Саидов Н.Ш. - н.и.ф., ходими пешбари илмии шуъбаи Аврупои Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осӣ ва Аврупои АМИТ
E-mail: saidovn.1960@gmail.com; Тел.:(+992) 900276446

Мақола ба таҳлил ва баррасии чашни “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”- 16-уми ноябр, ки дар Тоҷикистон ва ҳамчунин дар намояндагиҳои дипломатии кишвар дар хориҷа ва миёни тоҷикони бурунмарзӣ ҳамасола ҳамчун чашни бузурги давлатдорӣ миллиӣ дар сатҳи баланд бо шаҳомати хосса ва ифтихору сарфарозӣ таҷлил мегардад бахшида шудааст. Хосатан қайд мегардад, мардуми Тоҷикистон дар ин рӯзи фараҳбахш арзу эҳтиром ва сипосгузорию ихлосмандии хешро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баён менамоянд

Сипас. чанбаҳои сиёсӣ ва таърихии чашни “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барассӣ гардида, чунин хулосабарорӣ карда мешавад, ки тамоми дастовардҳо ва муваффақиятҳои Тоҷикистони соҳибистиклол дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар рӯи кор омада, ба фаъолияти нурсамар ва созандаю бунёдкоронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобастагии ногусастанӣ дорад.

Дар мақола дар бораи яке аз ташаббусҳои тақдирсоз ва муваффақи Пешвои Миллат, оид ба ҷалби ҷомеаи шахрвандӣ дар раванди хотима додан ба ҷанги таҳмилии шахрвандӣ, баргардондани гурезаҳо, имзои «Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон» ва ҷиҳати татбиқи он созмон додани ташкилоти ҷамъиятии “Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, «Модели тоҷикии сулҳ» муфассал мавриди барассӣ гирифтааснд

Пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мувоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмааи умумии СММ оид оид ба қабули “Даҳсолаи

таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” иқдоми беназир ба шумор меравад, ки ҷиҳати боз ҳам баланд бардоштани мақом ва мартабаи Тоҷикистони дар арсаи байналмилалӣ мусоидат карда истодааст.

Ҳамин тариқ, метавон зикр намуд, ки дар дар Тоҷикистон ва дар арсаи байналмилалӣ “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” – ин рӯзи муқаррарӣ набуда, балки рӯзи бузурги таърихӣ, чашни муққаддаси миллиӣ, рӯзи сипосгузорию маҳбубияти хоса ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллиӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикист”, “бисёрқутба”, “дарҳои боз”, музокирот, ҷанги таҳмилий, «Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон”, Шурои ҷамъиятӣ”, «Модели тоҷикии сулҳ”, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ, Ваҳдати миллиӣ ва “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда”.

Дар Тоҷикистони соҳибистиклол ва ҳамчунин дар намояндагиҳои дипломатии кишвар дар хориҷа ва миёни тоҷикони бурунмарзӣ ҳамасола 16-уми ноябр “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро ҳамчун чашни бузурги давлатдорӣ миллиӣ дар сатҳи баланд бо шаҳомати хосса ва ифтихору сарфарозӣ таҷлил мегардад.

Ин сана дар ҷумҳурӣ ба чашни анъанавии сиёсӣ ҳуқуқӣ мубаддал гардида, зимни он дар саргосари кишвар чорабиниҳои муҳими сиёсӣ-давлатӣ, аз ҷумла конференсияҳои илмӣ-назариявӣ, вохӯриҳо бо собиқадорони ҷангу меҳнат, барномаҳои фарҳангии фароғатӣ ва мусобиқаҳои варзишӣ гузаронда мешаванд.

Аз ҷониби дигар, мардуми Тоҷикистон дар ин рӯзи фарахбахш арзу эҳтиром ва сипосгузорию ихлосмандии хешро ба Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баён менамоянд. Зеро, Пешвои миллат на танҳо дар байни сокинони Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, ҳамчунин дар миёни кишварҳои ҷаҳони мутамаддин, роҳбарони давлатҳо ва намояндагони қавму миллатҳои гуногун маҳбубият ва эҳтироми сазоворро пайдо карда, мавқеъ ва манзалати хосро соҳибгардидаанд.

Боиси тазаккур аст, ки санаи 16-уми ноябр интиҳоб гардидани Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар ҷанбаҳои сиёсӣ ва таърихӣ худро дорад. Аввалан, 16-уми ноябри соли 1992, замони пуршиддати вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ Тоҷикистон Иҷлоиси XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар он муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Сарвари давлат интиҳоб гардиданд. Дар санаи 16-уми ноябри соли 1994 Президенти интиҳобнамудаи халқ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори нахуст ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон савганд ёд намуда ба ҷаъолияти қорӣ шуруъ намуданд.

Сониян, дар даврони Истиқлолияти давлатӣ кишвари мо таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар эъмори давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон, таҳкими ваҳдати миллӣ, суботи сиёсӣ, рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ба дастоварду қомебиҳои назаррас ноил гардида, дар шароити такомули муносибатҳои нави байналмилалӣ пайваста эътиборашро афзуд ва тавассути сиёсати хориҷии “бисёрқутба” ва “дарҳои боз” инчунин пешниҳодҳои созандаи Пешвои миллат оид ба ҳалли масъалаҳои муҳими байналмилалӣ ва минтақавӣ мақоми шоистаро ба даст овард. Аз ин рӯ, тамоми дастовардҳо ва муваффақиятҳои Тоҷикистони соҳибистиклол дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар рӯи қор омада, ба ҷаъолияти пурсамар ва созандаю бунёдқоронаи

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобастагии ногустастанӣ дорад.

Маҳз бо дарназадошти чунин заҳматҳо ва талошҳои бесобиқа боис гардидааст, ки мардуми Тоҷикистон ва парламенти кишвар 16 ноябрро ҳамчун “Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҷашн бигиранд.

Имрӯзо қоршиносон ва муҳаққиқони ватанӣ, сиёсатмадорони сатҳи байналмилалӣ дар бораи рушди пешравӣ ва дастовардҳои Тоҷикистони соҳибистиклол таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ таҳлилҳои амиқ ва ҳамаҷониба гузаронида, баҳои баланд ва мусбат додаанд.

Вобаста ба ин, ба маврид мешуморем, ки дар бораи яке аз ташаббусҳои тақдирсоз ва муваффақи Пешвои Миллат, оид ба ҷалби қомеаи шаҳрвандӣ дар раванди хотима додан ба ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ, баргардондани гурезаҳо ба Ватан, истиқрори сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон таҳлил ва андешаҳои хешро баён намоем.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар моҳи ноябри соли 1992 дар шаҳри бостонии Хучанд Иҷлосияи XVI-уми таърихӣ Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид, ки он, Ҳукумати конституционӣ Тоҷикистонро барқарор ва фарзанди фарзонаи халқи тоҷик муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба ҳайси Раиси Шӯрои Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб намуд. Бо ин васила дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ кишвар давраи нави рушд ва инкишоф оғоз гардид.

Аммо баъд муҳолифин аз мамлакат берун рафта, ба кишварҳои хориҷӣ ҷой гирифтанд ва худро муҳолифи сиёсати пешгирифтаи давлати навбунёди тоҷикон эълон намуда, муқобили Ҳукумати қонунӣ кишвар ба мақсади ғасби ҳокимият ҷанги таҳмили шаҳрвандиро оғоз карданд. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ҷанги таҳмилӣ буда, доираҳои муайяни бадхоҳ бо истифода аз таҷрибаи даврони гузашта ва усулҳои

озмудаи худ, бо роҳи барангехтани низоъҳои дохилӣ ва бозихои сиёсӣ давлати ҷавони Тоҷикистонро дучори ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ гардониданд. Мақсади асосии он бунёди давлати исломӣ ва ба сари халқи тоҷик иҷборан бор кардани фарҳангу мазҳаби бегона буд.

Ба ғайр аз ин, дар он давра дар дохили кишвар вазъи ногувори сиёсӣ ҳукмфармо буд, ки он ба тамоми соҳаи ҳаёти ҷомеа таъсири манфии худро баръало мерасонд. Дар ин асно, нерӯҳои гуногуни сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳизбу ҳаракатҳои иҷтимоӣ дар ҳолати парокандагӣ ва нигаронӣ қарор доштанд. Аз тарафи дигар, қувваҳои гуногуни сиёсӣ мехостанд вазъияти мавҷударо ба манфиати худ истифода баранд. Бархе аз кишварҳо низ намехостанд, ки дар Тоҷикистон сулҳу оромӣ барқарор шавад.

Дар он шабу рӯзҳо ба Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ ва тамомияти арзии кишвар хатари аз байн рафтан ва ба миллати тоҷик хатари парокандагӣ таҳдид мекард. Аз ин рӯ, вазъият ба муттаҳид кардани ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ – аҳзоби сиёсӣ, иттифокҳои эҷодӣ, ақаллиятҳои миллӣ, созмонҳои динӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятии дар Тоҷикистон амалкунанда эҳтиёҷ дошт.

Вобаста ба ин, дар он шабу рӯзҳо фаъолияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Сарвари давлат ба ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мусолиҳатомези қазияи Тоҷикистон равона шуда буд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо азму иродаи қавию устувор ва ба таври хастанопазир ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар хориҷи он барои тасвири воқеияти фалокатбори кишвар кӯшиш мекарданду дар баробари ин тавачҷӯҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва созмонҳои байналмилалиро ба рӯйдодҳои Тоҷикистон ҷалб менамуданд. Ба ин васила, Сарвари давлат аз тамоми имкониятҳо ва роҳу воситаҳо истифода менамуданд, то ки пеши роҳи ин ҷанги бемаънӣ ва парокандагии кишварро бигиранд.

Ба ҳамин хотир аст, ки Роҳбари давлат барои ҳар ҷи зудтар расидан ба истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон, бо роҳбарияти муҳолифин

музокиротро оғоз намуд, вале ин раванд бо мушкилиҳо пеш мерафт.

Дар чунин вазъияти душвор барои Тоҷикистон ҳолате ба вучуд омод, ки Роҳбари давлат доимо дар фикру андешаи он буданд, ки ҷи тавр ва қадом роҳу воситаҳоро бояд пайдо кард, ки раванди музокирот бо муҳолифин, ҷиҳати ҳарчи зудтар расидан ба барқарории сулҳ дар кишвар ба анҷом расад. Аз ин лиҳоз, Сарвари давлат ба ҳулоса омаданд, ки барои пешрафти раванди музокирот миёни Ҳукумати Тоҷикистон ва роҳбарияти муҳолифин қувваи иловагии тақондиханда зарур аст.

Барои ба ин мақсад расидан Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон омодагии оғози муколамаро бо ҷомеаи шаҳрвандии кишвар изҳор дошта, даъват намуданд, ки ҷомеаи шаҳрвандии кишвар дар чунин давраи тақдирсоз ва ҳассос бетараф набошанд ва дар раванди барқарории сулҳу субот дар кишвар бояд саҳм гузоранд. Сипас, дар рафти вохӯрӣ бо намояндагони ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандии мамлакат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, изҳор намуданд, ки кишвар ба як созмони муттаҳидкунандаи ҷомеаи Тоҷикистон эҳтиёҷ дорад ва ба он ҳамаи қувваҳои сиёсии ҷомеа, ҳизбу ҳаракатҳо, олимони, шоирону нависандагон, шахсони соҳиб-эҳтиром шомил бошанд, то онҳо бо нуфузи худ барои истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, таъмини амнияти кишвар, баргардонидани гурезаҳо мусоидат кунанд ва таъмини сулҳу ризоияти миллӣ дар ин замина асос мегирад.

Чунин иқдоми Пешвои миллатро ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бо қамоли майл ва рӯҳбаландӣ дастгирӣ намуданд, дар натиҷа, 11 март соли 1996 «Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон» ба имзо расид. “Аҳднома”-ро аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, раисони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз тарафи дигар роҳбарони зиёда аз 30 (се) ташкилотҳои ҷамъиятӣ – ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, иттифокҳои эҷодӣ, ташкилотҳои динӣ, ҷамъиятҳои миллию фарҳангӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии кишвар имзо карданд.[4.с.130].

Метавон ишора кард, ки иқдоми бузург ва дурандешонаи Президенти кишвар барои ба раванди музокирот миёни Ҳукумати Тоҷикистон ва Иттиҳодияи муҳолифини тоҷик ҷалб кардани ҷомеаи шаҳрвандии кишвар такони бузурге бахшид. Аз ҷумла, барои амалӣ намудани ҳадафҳои Аҳднома Шӯроӣ ҷамъиятӣ таъсис ва Низомномаи он қабул гардид, ки вазифаи асосии он ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар ва ҳамчун ниҳоди тавсеабахши муколамаи байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти пойдору бардавом намудани сулҳу субот, ризоияти ҷомеа ва дигар масоили муҳими иҷтимоӣ фаъолият бурдан буд. Боиси тазаққур аст, ки дар ҷаласаи нахустини Шӯроӣ ҷамъиятӣ Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яқдилона ба ҳайси Раиси Шӯроӣ ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардиданд. Имзои Аҳдномаи ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва ташкили Шӯроӣ ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон доданд, ки шаҳрвандони кишвар иқдомҳои Президентро дар раванди ба низом даровардани ихтилоф бо муҳолифин ҳамаҷониба дастгирӣ менамоянд. Аъзои Шӯроӣ ҷамъиятӣ барои тезондани раванди музокирот ҷиҳати бадаст даровадани сулҳ бо муҳолифин фаъолияти ҳамаҷонибаро ба роҳ монданд. Фаъолияти аъзои Шӯро тадричан гушаю канорҳои гуногуи мамлакатро фаро гирифт. Як гуруҳ аъзои Шӯро ба роҳбарони муҳолифин нома навишта оноро даъват намуданд, ки ба “Аҳднома...”, ки бо ташаббуси Президент муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов оид ба комёб шудан ба ризоият дар ҷомеа ҳамроҳ шаванд ва аз ҷонишини намоёндаи хоси муншии Созмони Милали Мутаҳид дар Тоҷикистон Дарко Шилович хоҳиш карданд, ки Номаи онҳоро бо нусхаи Аҳднома ҷиҳати барассӣ ба роҳбарони муҳолифин барои шиносӣ ва имзо пешниҳод намояд.

Вобаста ба сахми Шӯроӣ ҷамъиятӣ дар ҳаллу фасли масъалаҳои ниҳоят муҳими сиёсӣ Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин баҳогузорӣ карда буданд “...таъсис ва такмили фаъолияти самараноки Шӯроӣ ҷамъиятӣ ба ҳаллу фасли масъалаҳои

ниҳоят муҳимми сиёсӣ - қатъи ҷанги таҳмилӣ, ба Ватан баргардонидани гурезаҳо, ба эътидол овардани вазъи сиёсии кишвар ва таъмини ваҳдати миллӣ мусоидат намуд”[1].

Тоҷикистон дар ду даҳаи нахустини асри XXI ба ҷониби рушду созандагӣ қадамҳои устувор гузошта дар кишвар фазаи сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ, ваҳдату ягонагии миллӣ, рӯҳияи сарҷамъии миллат ва созандагиву бунёдкорӣ ҳукмфармоист, ки ин ба манфиати доираҳои бадҳоқи миллати тоҷик ва давлати тоҷикон нест.

Дар ин иртибот Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд: “Таъкид месозам, ки хоинони миллат ва хоҷаҳои хоричии онҳо то ҳанӯз аз нақшаҳои нопоку ғаразноки худ, ки ибтидои солҳои 90-ум доштанд, даст накашидаанд. Онҳо то ба ҳол аз хоричи кишвар бо тамоми роҳу воситаҳо кӯшиш карда истодаанд, ки ҷомеаи моро ноором сохта, фарҳангу мазҳаби бегонаро ба сари мардуми мо таҳмил кунанд. Мардуми шарифи Тоҷикистон, махсусан, ҷавонони бонангу номуси кишвар инро набояд фаромӯш кунанд ва бояд ҳамеша хушёру зирак бошанд”[2].

Дар таърихи илми сиёсатшиносӣ ва давлатдорӣ дар масъалаи муносибати давлат нисбат ба ҷомеаи шаҳрвандӣ Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон формулаи нави ҳамкорӣ – Шӯроӣ ҷамъиятӣ созмон доданд ва он шакли ҳамкорӣ сиёсӣ-иҷтимоӣ миёни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, чун пули васлкунанда миёни ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, минбари озод барои муколама буда, вазифаи асосии он ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, мусоидат ба таҳкими истиқлолият, рушди давлатдорӣ демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Маҳз бо ин сифатҳо Шӯроӣ ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилоти нодирест, ки дар дигар кишварҳо бо чунин шаклу хусусиятҳо вучуд надорад ва аз нуктаи назари илми сиёсатшиносӣ онро ҳамчун “Моделҳои тоҷикии ҷомеаи шаҳрвандӣ” метавон ном бурд.

Таърих кам шахсиятҳоеро дар ёд дорад, ки ҳамчун Пешвои муаззами миллати мо дар роҳи рушди ҷомеаи

шаҳрвандӣ хизматҳои шоиста ва сазовору бориз намуда бошад. Бинобар ин, вақте ки сухан дар бораи таърихи пайдоиши ин ниҳод меравад, бамаврид аст хосатан тазаккур дода шавад, ки Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсули тафаккуру ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буда, бо ибтиқори маҳз ин сиёсатмандори оқилу донишманд ва тавоно созмон дода шудааст.

«Моделҳои тоҷикии сулҳ»-и муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои миллати куҳанбунёди тоҷик мактаби бузург ва саҳифаи тоза дар таърихи халқи тоҷик мебошад, ки насли фардо бояд аз ин дурдонаи хиради сиёсӣ хуб ва ҳамавониба истифода баранд.

Таҷрибаи сулҳу ваҳдати миллии Пешвои миллат барои минтақа ва ҷаҳон дар ҳалли низоъ ва муноқишаҳои миллию мардумӣ ва динию сиёсӣ дар ҳар шакле омӯзанда аст.

Танҳо як иқдоми ҳадафмандона ва пайгирони роҳбари сиёсӣ ва Пешвои миллат, ки Истиқлолиятӣ давлатӣ, тамомияти арзию худудӣ ва ризоияту Ваҳдати миллиро миллиро тавассути сулҳу ваҳдат таъмин намуданд, басанда аст, то номашон дар таърихи ватанӣ, миллат ва минтақавию ҷаҳонӣ абадан бо ҳарфҳои заррин сабт гардад.

Ҳамин тариқ, ҷаҳони муосир дар шароити бисёр мураккабу печида, пешгӯинашаванда, зудтағйирёбанда ва ниҳоят ҳассос боқӣ мемонад. Имрӯз инсоният дар марҳалаи ниҳоят ҳассосу хатарноке қарор дорад, ки таърихи муосир дар ёд надорад. Рақобатҳои шадиди геополитикӣ ҳалли масъалаҳои рӯзмарраи рӯзномаи ҷаҳониро мураккаб гардонидаанд. Дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳони имруза муноқишаҳо в низоъҳои байнидавлатӣ авҷ гирифта истодаанд.

Дар моддаи 11-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “Тоҷикистон сиёсати сулҳҷуёнро ба амал татбиқ намуда, соҳибистиқлолӣ ва соҳибихтиёрии дигар давлатҳои ҷаҳонро этиром менамояд ва муносибатҳои хоричиро дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад” [5 с.8]. Бо назардошти ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ки таҷрибаи гании суҳофаринӣ дорад ва барои расидан ба сулҳу ваҳдат мушкilotи саҳту сангинро паси сар кардааст, дар пешгирӣ ва ҳалли ҳама гуна зиддияту низоъ тарафдори гуфтушуниди мусолиҳатомез ва ҳалли осоишта бо истифода аз дипломатия мебошад ва дар сафи пеши ин ҳамкорӣ қарор дорад.

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мувоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмааи умумии СММ дар суханронияшон қайд карданд “... пешниҳод менамоям, ки тавассути қатъномаи маҳсули Созмони Милал “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” қабул карда шавад” [3]. Дар умум бояд гуфт, ки имрӯз Тоҷикистони соҳибистиқлолро дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун кишвари дар ҳалли масоили умдаи глобалӣ ташаббускор мешиносанд.

Дар маҷмуъ, метавон чунин хулоса кард, ки хизматҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар назди Ватан ва миллат бо саҳме, ки Авраам Линколн, Шарл де Голл, Камол Отатурк ва дигар шахсиятҳои бузурги сиёсии сатҳи ҷаҳонӣ дар замони гуногун дар роҳи рушди кишвари худ гузоштаанд, метавон қиёс намуд. [6.с.33]

Аз ин лиҳоз, таҷлил намудани Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бисёр муҳими сиёсӣ ва тарбиявӣ дорад.

Пеш аз ҳама, бо ҷашнгирии ин рӯз мардум нақши Президентро дар барқарор намудани сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва Ваҳдати миллӣ рушду инкишофи давлати соҳибистиқлолӣ Тоҷикистон бе сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва Ваҳдати миллӣ штару хубтар дарк менамояд. Аз ҷониби дигар, аҳамияти таҷлили ҷашни Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкили давлатдорӣ миллӣ дар он зоҳир мегардад, ки он ҳамчун ҷашни муҳимми сиёсӣ вазифаи хеле муҳим, яъне муттаҳидгардонии давлат, ҷомеа ва халқи тоҷикро иҷро намуда истодааст. Ҷиҳати тарбиявии Рӯзи Президент барои насли наврас хеле муҳим мебошад. Ҷавонони мо бояд тарихи пайдоиш, мазмун ва

мухтавои ин рӯзи фархундаро ҳамаҷониба омӯзанд ва дарк намоянд ки он ба рушди давлати миллӣ ва ҳифзи арзишҳои миллӣ ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Аз ҳамин лиҳоз, Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – ин рӯзи муқаррарӣ набуда, балки рузи бузурги таърихӣ, ҷашни муқаддаси миллӣ, рӯзи сипосгузорӣ ва маҳбубияти хоса ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шумор меравад.

Адабиёт

1. Суханрони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27.01.2017 11.07 шаҳри Душанбе. Речаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/speeches/13342> (санаи мурочиат 29.10.2024)

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26.01.2021 12.15 шаҳри Душанбе. Речаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/22558> (санаи мурочиат 30.10.2024)

3. Суханрони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раиси Шурои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмаи умумии СММ. 24.09.2024 23.44 Иёлоти Муттаҳидаи Амрико. Речаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/speeches/47775> (санаи мурочиат 30.10.2024)

4. Неруи муттаҳидкунандаи миллат. - Душанбе; Шарқи озод, 2011, -320с. Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. С.130.

5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: "Нашриёти Ганҷ". 2016. С-8.

6. Саидмурод Фатоев Мансур Сайфиддинов- Президенти мардуми Душанбе "Шарқи озод". 2012 –С-33.

7. Фарҳод Раҳимӣ. Ситораи баҳти миллат. Дар ҳошияи Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **undefined** Ноябрь 14, 2023 08:21. Речаи дастрасӣ: <https://khovar.tj/2023/11/sitorai-bahti-millat-dar-oshiyai-r-zi-prezidenti-um-urii-to-ikiston/> (санаи мурочиат 28.10.2024).

8. Ризоияти ҷомеа мароми мост. Шарқи озод, 2002., С- 288. Бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

9. "Иқтисоди интелектуалии ҷомеаи шаҳрвандӣ". Маводи конфоронс. Душанбе, с.2005. - 201саҳ.

10. Общественные советы как механизм участия общественности в работе государственных органов Сборник материалов, Алматы, 2009, 158стр.

“ДЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН” – ВЕЛИКИЙ ПРАЗДНИК НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ТАДЖИКОВ Саидов Н.Ш.

В статье анализируется празднование «День Президента Республики Таджикистан» 16 ноября, который отмечается на высоком уровне, с особой гордостью и честью, в Таджикистане и за рубежом, как великий праздник национальной государственности таджиков. В этот день народ Таджикистана выражает своё искреннее уважение и благодарность Президенту Республики Таджикистан уважаемому Эмомали Рахмону.

Также в статье автор рассматривает политические и исторические аспекты празднования «День Президента Республики Таджикистан», все достижения и успехи независимого Таджикистана во внутренней и внешней политике страны, произошедшие в контексте плодотворной и конструктивной деятельности Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

В тексте особо отмечается об одной из судьбоносных и успешных инициатив Лидера нации, о вовлечении гражданского общества в процесс прекращения навязанной гражданской войны, возвращения беженцев, подписание «Договора об общественном согласии в Таджикистане» и в целях реализации уку-

занного Договора создание «Общественного совета Республики Таджикистан» Инициатива Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на 79-х общих дебатах Генеральной Ассамблеи ООН по вопросу принятия «Десятилетия миростроительства ради будущих поколений» считается уникальной инициативой по дальнейшему повышению статуса Таджикистана на международной арене.

Таким образом, можно отметить, что в Таджикистане и на международной арене «День Президента Республики Таджикистан» – это не обычный день, а великий исторический, праздник национальной святыни, день благодарности и особой любви. уважаемому Эмомали Рахмон Президенту Республики Таджикистан.

Ключевые слова: «День Президента Республики Таджикистан», «многополярность», «открытые двери», переговоры, навязанная война, «Договор об Общественном согласии в Таджикистане», «Общественный совет», мир и спокойствие, политическая стабильность, национальное единство, «десятилетие миростроительства для будущих поколений».

“DAY OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN” – A GREAT HOLIDAY OF NATIONAL STATEHOOD OF TAJIKS

Saidov N.Sh.

The article analyzes the celebration of the “Day of the President of the Republic of Tajikistan” on November 16, which is celebrated at a high level, with special pride and honor, in Tajikistan and abroad, as a great holiday of the national statehood of Tajiks. On this day, the people of Tajikistan express their sincere respect and gratitude to the

President of the Republic of Tajikistan, the esteemed Emomali Rahmon.

The author also examines the political and historical aspects of the celebration of the “Day of the President of the Republic of Tajikistan”, all the achievements and successes of independent Tajikistan in the domestic and foreign policy of the country, which occurred in the context of the fruitful and constructive activities of the President of the Republic of Tajikistan, the esteemed Emomali Rahmon.

The text particularly notes one of the fateful and successful initiatives of the Leader of the Nation, the involvement of civil society in the process of ending the imposed civil war, the return of refugees, the signing of the "Agreement on Public Accord in Tajikistan" and the creation of the "Public Council of the Republic of Tajikistan" in order to implement the said Agreement. The initiative of the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon, at the 79th general debate of the UN General Assembly on the adoption of the "Decade of Peacebuilding for Future Generations" is considered a unique initiative to further enhance the status of Tajikistan in the international arena.

Thus, it can be noted that in Tajikistan and in the international arena, the "Day of the President of the Republic of Tajikistan" is not an ordinary day, but a great historical holiday, a holiday of a national shrine, a day of gratitude and special love. respected Emomali Rahmon President of the Republic of Tajikistan.

Key words: "Day of the President of the Republic of Tajikistan", "multipolarity", "open doors", negotiations, imposed war, "Agreement on Public Accord in Tajikistan", "Public Council", peace and tranquility, political stability, national unity, "decade of peacebuilding for future generations".

САБАБ ВА ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ КАЧРАФТОРӢ ДАР БАЙНИ ЧАВОНОН

Ғуломова М.С. – н.и.ф., дотсенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмиллалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон
E-mail: gulomova2018@mail.ru; Тел.: 001-66-44-48

Дар мақолаи мазкур сабабҳои гуногун ва хусусиятҳои қачрафторӣ наврасон дар ҷомеаи муосири тоҷик дида баромада шудааст. Дар асоси таҳлили маводи ВАО ва мақомотҳои қорҳои дохилӣ сатҳи қачрафторӣ наврасон ва ҷинояткорӣ онҳо дар Ҷумҳурӣ, инчунин роҳҳои пешгирии он дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: наврасон, синну соли наврасӣ, базехкорӣ, рафтори зиддиҷамъиятӣ, бадхашимӣ, ҷанҷолӣ, рафтори зидди-ичтимоӣ.

Қачрафторӣ кирдорест, ки инсон хангоми иҷрои он аз доираи меъёрҳои, ки дар ҷамъият муқарар гардидаан берун мебарояд. Пеш аз он, ки дар бораи қачрафторӣ сухан гӯем сараввал бояд меъёрҳои иҷтимоиро муайян намоем.

Мафҳуми меъёр дар илмҳои гуногун ҷой дорад, аммо гуфтан ба маврид аст, ки меъёр дар илмҳои ҷомеашиносӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Меъёрҳои иҷтимоӣ чунин меъёрҳои таърихан ташакулёфтаи одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ё ташкилотҳои ҷамъиятиро меноманд, ки дар ҷамъият ҳамчун кирдори дуруст ва зарурӣ пазируфта шудаанд. Меъёрҳои иҷтимоӣ - талабот, қонун, қоида, амру супоришот ва майлу хоҳишхоро меноманд, ки ҳамчун нишондод ва дастур нисбати рафтори инсонҳо хизмат намуда дар рафтори ҷашмдошти «дуруст» ё «сазovor»-и иҷтимоӣ инъикос мегардад.

Вобаста ба шакли зуҳурот чунин навъҳои қачрафторӣ рафтор, қачрафторӣ ё тамоюлҳои манфии устувор дар рафтори ахлоқии наврасон ва навҷавонон мушоҳида карда мешавад:

- агресивӣ - (таҳқир, авбошӣ, лату куб ва ғайра);
- гаразнок (тамаъкорӣ), (дуздӣ, роҳзанӣ, қаллобӣ ва ғайра);

- навъи ғайрифавол (пассив), ки дар кӯшиши дури ҷустан аз ҳаёти ғайриҷамъиятӣ, қанорагирӣ аз вазифа ва ўҳдадорӣҳои шахрвандии худ, набудани хоҳиш дар ҳалли мушкилотҳои шахсӣ ва проблемаҳои иҷтимоӣ ифода меёбад (дури ҷустан аз таълим ва меҳнат, ба дунёи тахайюлотии зерӣ таъсири машрубот ва маводи нашъадор офаридаи хеш фуру рафтан, фирор аз хона, оворагардӣ, худкушӣ ва ғ.).

Рафторҳои зидди тартиботи ҷамъиятӣ, асоссиалӣ (ғайриахлоқӣ) ё муҳолифи меъёрҳои иҷтимоӣ ва аутодеструктивӣ ё худмаҳвнамоеи наврасону ҷавонон дар чунин шаклҳо метавонанд зоҳир гарданд:

- рафтори асоссиалӣ - ин қанорагирӣ аз иҷро ва риояи меъёрҳои ахлоқии дар ҷамъият қабул шуда мебошад, ки ба беҳбудии муносибатҳои байнишахсӣ таҳдид мекунад, аз ҷумла фирор аз хона, оворагардӣ, дуругӯӣ, рафтори агресивӣ, пайрави аз «маданияти нав» - и бегона ва ғайра.;

- рафтори аутодеструктивӣ (худмаҳвнамое)- ин тамоюли рафтор меъёрҳои тиббӣ ва психологие мебошанд, ки ба ягонагӣ ва рушди худӣ шахсият таҳдид менамояд, аз ҷумла нашъамандӣ, вобастагии компютерӣ, суитсид ва ғайра.;

- рафтори антисоциалӣ (зидди тартиботи ҷамъиятӣ) - рафторест, ки ба меъёрҳои ҳуқуқӣ муҳолиф буда, ба тартиботи ҷамъиятӣ ва беҳбудии иҷтимоӣ таҳдид менамояд, аз ҷумла авбошӣ, дуздӣ, роҳзанӣ, зӯроварии ҷисмонӣ ва ғайра.

Омилҳо ва сабабҳои чунин рафтор дар шахс метавонанд дар зерӣ таъсири раванди нодурусти иҷтимоишавӣ ва бармаҳал азхуд намудани меъёрҳои иҷтимоӣ шакл гиранд. Зоҳиршавии чунин падидаҳо мумкин аст, ки ҳануз дар синну соли 5-6-солагӣ мушоҳида намуд.

Масъалаи качрафтории чавонону наврасон хело мубрам ва чиддӣ ба шумор меравад. Бинобар ин мо лозим шуморидем, ки ин масъаларо дар алоҳидагӣ таҳлил намоем.

Маълум аст, ки равандҳои иқдисодӣ, сиёсӣ ва маънавии замони муосир барои наврасон мушкилиҳои зиёдеро эҷод мекунад. Нисбат ба инсонҳои миёнасол качрафториро бештар дар наврасону чавонон мушоҳида кардан мумкин аст. Чунки чавонон нисбат ба шахсони таҷрибадида заифтаранд, онҳо дар мутобиктавии равандҳои иҷтимоии замони муосир ва дигаргуниву таъғйиротҳои иҷтимоӣ танқисӣ мекашанд. Ҳамин тариқ яке аз ҷомеашиносони рус В. В. Ковалев навъҳои зерини качрафтории чавонро қайд менамояд [1]: аз таълим ва меҳнат саркашӣ намудан; иштироқи мунтазам дар гурӯҳҳои ғайрирасмӣ хусусияти зидди ҷамъиятӣ дошта; амалҳои таҷовузкорона ва зидди ҷамъиятӣ (ғазаб, ҷангу ҷидол, ғорат ва вайрон кардани моликият); амалҳои зиддиқонунӣ (дуздӣ, фиреб, қалобӣ, таҳқир ва содир кардани дигар ҷинойтҳо); амалҳои зиддиҷамъиятии хусуиятҳои шахсонӣ дошта; истеъмоли нушокиҳои спиртӣ; истифодаи маводҳои нашъадор; оврагардӣ; киморбозӣ ва ғ.

Ҷомеашиноси дигар Замоновский Е.В. сабаби качрафтории ноболиғонро дар норасоҳои низомҳои ғридриҳанда алоқаманд медеонад, мисли надоштани оила ё волидайн, оилаҳои нопурра, оилаҳои вобаста, оилаҳои качрафтор, оилаҳои мақоми пасти иҷтимоӣ дошта, оилаҳои, ки ягон бӯҳронро аз сар гузаронида истодаанд (ҷудошавии волидайн, бӯҳрони молиявӣ, иваз кардани ҷойи зист, марг ва ё бемории ягон нафар аъзои оила), маҳдудгардии робитаҳои иҷтимоӣ ва ғайра. [2]

Серил Берт качрафторонро ба се – категория ҷудо мекунад, ки асоси ин тақсимодро аломатҳои биологӣ – меросии зерин ташкил мекунад: нуқсонҳои табиӣ, ноқисуалқлӣ, беназоратии иҷтимоӣ. Дар маҷмӯъ мутахассисон як қатор омилҳои ҷудо мекунад, ки боиси ба вучуд омадани качрафтории наврасон мегарданд: ҷудошавии волидайн, банд будани онҳо бо мушкилоти худ, марги ягон аъзои оила, дар оила таввалудшудани фарзанди нав, качрафторӣ аз рӯйи рашк, зӯрварӣ дар

оила, маҳдудияти маънавии наврасон, маҳдудгардонии муҳити истироҳатӣ, дилтангӣ, бекорӣ, муошират карда натавоништан бо ҳамсолони худ, аз ҷиҳати ҳасосоти сушт ташаккул ёфтани, исбот карда натавоништан ҳақ будани худ ва гузаштан ба амалҳои зӯрӣ, таъсири оилаи носоз, таъсиси тарбияи нодурусти омӯзгорон, сабабҳои иҷтимоӣ – иқдисодӣ, пайғирӣ намудани наврасон ба ҳаргуна мудҳои замонавӣ, таъсири воситаҳои ахбори омма.

Тамоюлҳои рафтор дар наврасон ва навҷавонон метавонанд аз ғӯруҳи зерини сабабҳо сарчашма гирад:

а) нуқсонҳои иҷтимоӣ – педагогӣ - вақти холигии кӯдак, бетарбиягӣ, надоштани дониш, маҳорат ва малакаи мусбии зарурӣ, рафтори нодуруст, ва ё дар зерини таъсири тарбияи нодуруст ба воя расидан дар ӯ рафтори қолабии манфро шакл мегузорад;

б) норухатии амиқи равонӣ, ки дар заминаи мушкилоти муносибатҳои байниҳами дар оила, муҳити манфии равонӣ дар он, ноқомии паиҳам дар таълим, вайроншавии муносибатҳо бо ҳамсолон дар гурӯҳҳои таълимӣ, муносибати нодуруст аз ҷониби волидон, муаллимон, ҳамсинфон, ҳамсолон ва ғайра ба вучуд меоянд;

в) тамоюлҳо, муташанниҷии рафтор дар ҳолати саломатӣ ва инкишофи ҷисмониву равонӣ, бӯҳронҳои синусолӣ, ифроти характер ва дигар сабабҳои хусусияти физиологӣ ва психоневрологидошта авҷ мегирад;

г) мавҷуд будани шароити мусоиди ҳаёт ва рушд, зуҳури шууронаи фаъолии берунию ботинӣ, машғул нашудан ба фаъолияти манфиатнок, набудани ҳадафу нақшаҳои мусбии иҷтимоӣ ва шахсии арзишнок таъсири манфӣ мерасонанд;

ғ) беназоратӣ, таъсири манфии муҳити ихотакарда ва номутобикатии иҷтимоӣ-психологӣ дар ин замина инкишоф ёбанда, ивазшавии арзишҳои иҷтимоӣ ва шахсӣ ба арзишҳои манфии бегонапарастӣ ва ғайра.;

д) мувофиқат накардани имкониятҳои кӯдак ба меъёрҳои синусолии инкишоф, яъне бо ҳамсолон, қалонсолон муоширату муносибат барқарор карда натавоништану аз ӯҳдаи иҷроии фаъолиятҳо набаромадани

онҳо ба дилхунукию рӯҳафтодагӣ оварда мерасонанд;

е) маҳдуд будани доираи муошират, меҳру навозиш, дӯстдорӣ, самияту эҳтироми калонсолон ба он вобаста аст, ки атрофиён ба кӯдак аҳамият намедиханд, хоҳишу дархостҳои онро ба ҳисоб намегиранд, қонеъ гардонидани майлу рағбатро дар онҳо манъ мекунанд, ба шахсияту рафтори онҳо ҳеч гунна талаботи ахлоқӣ намегузоранд (дар натиҷа кӯдак худро шахси нодаркор, танҳо, беаҳамият ҳис карда, меҳонад диққати атрофиёнро бо амалҳои ношоистаи худ ҷалб намояд ва мавҷудияти худро чун «шахсият» намоиш диҳад);

ё) мувофиқат накардани талаботи калонсолон ба имкониятҳои синусолию фардӣ, муносибати фармонфармоёна, истифода бурдан аз ҷазои ҷисмонӣ, эътироф ва эҳтиром накардани шахсияти онҳо, бо алфози қабех дашном додани онҳо аз ҷониби ҳайати оила ва дигар ҳешону наздикон, доимо эрод гирифтани киноя задан ба ҳар як амалу рафтори кӯдакону наврасон, рӯҳбаланду ҳавасманд накардан барои амалу кирдорҳои нек ва ғайра.

Дар натиҷаи таҳқиқоти олимони яқчанд сабабҳои пайдоиши душвортарбиягӣ ва оворагардии кӯдакон муайян шудаанд, ки онҳо метавонанд ба костагардидани ахлоқи дониши хонандагон ва қарафтории онҳо замина гузоранд. Чунин сабабу воқеъияти муносибатҳои бад нисбат ба кӯдакону наврасони душвору мушкилгардида омилҳои пайдоиши нишонаҳои душвортарбиягиро фароҳам меоваранд: омилҳои тиббӣ ва санитарӣ (бемориҳои хроникӣ волидон, риоя накардани қоидаҳои санитарии гигиенӣ); омилҳои иҷтимоӣ демографӣ (оилаҳои серфарзанд, оилаҳо бо волидони куҳансол, оилаҳои, ки аз сари нав издивоҷ кардаанд ва кӯдакони воридшуда доранд); омилҳои иҷтимоӣ психологӣ (дар оила мавҷуд будани муносибатҳои ихтилофи ҳамсарон, волидон ва кӯдакон, надонишани афкори педагогӣ аз ҷониби волидон, дараҷаи пасти таълимӣ ва маданияти онҳо); омилҳои ҷинсӣ (майпарасти, нашъамандӣ, тарзи зиндагии муфтхӯронаи волидон, мавҷудияти аъзоёни дар ҳабсбудаи оила, зӯрварии гуногун) [4]; тарбияи фарзандонро ба ашхоси ғайр вогузор кардан; ба

вазъи маишӣ ва иҷтимоии фарзандон эътибор надодан; ба муҳити носолими шомил гардидани наврасон; ба фарогирии дониш таваҷҷӯҳ нафармудани омӯзгорону волидон; дар кӯчаву бозор ба муздҷӯи машғул шудан; аз беназоратии падару модар бо мақсади ба даст овардани даромади ройгон роҳи дуздиву ғоратгариро пешаи худ сохтан ва амсоли инҳо; ятимӣ ва бепарастории кӯдакону наврасони дар итоати нопадории ҳешутаборӣ маҳдуд буда; дар муҳочирати меҳнати қарор доштани волидон; ҷудоии падару модар аз идомаи саъю талоши ворисият байни онҳо барои соҳиб шудан ба фарзандон, таассубу душманӣ, ҷангу хархашаҳо, тақсмоти зану шавҳарӣ ва дигар омилҳои муҳолифатомез байни онҳо; дар муҳити носолими атроф, оворагардио ҷӯрабозихо ва дугонагарихо қарор доштани фарзандон; аз шароити мӯътадили дарсонӣ дар оила маҳрум будани кӯдакону наврасон.

Ҳамин тариқ, ҳама намудҳои косташиви ахлоқии кӯдакону наврасон ва қарафтории онҳо бо мавҷудияти омилҳои дар боло зикр ба оқибатҳои нохуш оварда мерасонад, ки боиси ташвиши ҷомеа мегардад. Чунки падидаҳои номатлубе, ки тули солиёни охир вусъат ёфта, сафи ноқобҳои ҷинояткорро афзун гардониданд, сабабгори асосии ба миён омадани Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон» шуданд [5].

Тартиботи муайяншудаи рафтори одамон натиҷаи риояи муқаррароти умумӣ ё меъёрҳо мебошад. Низомии ин нишондодҳоро тартиботи меъёри менаманд, ки ҳифз ва тақрирестехсолномаии намунаҳои рафтори иҷтимоиро таъмин менамояд. Шарт нест, ки меъёрҳои иҷтимоӣ хатман рафтори воқеъиро таҷассум созанд. Ба сифати ин гунна меъёрҳо танҳо рафтори «ҷашмдошт» баромад менамояду ҳалос. Меъёрҳо қонуну қоидаҳои мавҷударо пешниҳод менамояд, дар раванди иҷтимоишавии фард ва дар асоси интернализатсия аз худ карда шуда, механизмҳои маҳорати иҷтимоиро таъмин мегардонанд. Мувофиқи андешаи Т. Парсонс меъёрҳо асосии тартиботи иҷтимоии институтсиализатсияшудаи ҷамъият фардҳои интернализатшуда мебошанд. Онҳо

фаъолона ба рафтори одамон таъсир мерасонанд ва дар ҳолатҳои мухталифи зиндагонӣ майлу тамоюли ўро муайян мегардонад[6].

Тамоми меъёрҳои иҷтимоии дар ҷомеаи муосир амалкунанда бо асосҳои зерин ҷудо карда мешаванд: роҳҳои муқаррар намудани меъёрҳои иҷтимоӣ; б) воситаҳои ҳифзи онҳо аз вайроншавӣ[7].

Чунин намудҳои меъёрҳои иҷтимоиро аз ҳам фарқ менамоянд:

Меъёрҳои ҳуқуқии иҷтимоӣ- қоидаи ба ҳама ҳатмии рафтор буда, аз ҷониби давлат муқаррар ва эътироф гардида, бо воситаи нерӯҳои водорсозандаи он муҳофизат карда мешаванд.

Меъёрҳои ахлоқӣ - қоидаи рафторест, ки мувофиқи тасаввуроти ахлоқии одамон оиди некию бади, адолат ва беадолатӣ, қарз, шаъну шараф муқаррар гардида, тавассути афкори омма ва ё эътиқоди ботинии мардум муҳофизат карда мешаванд.

Меъёрҳои ташкили-иҷтимоӣ, меъёрҳои динӣ, меъёрҳои анъанавӣ, меъёрҳои расму русум ва ғ.

Ҷудо намудани меъёрҳои иҷтимоӣ натавассути муқаррар намудан ва муҳофизати онҳо, балки вобаста ба мазмунашон низ ба амал бароварда мешаванд. Бо назардошти ин нишона меъёрҳои сиёсӣ, техникаӣ, меҳнатӣ, оилавӣ, фарҳангӣ, динӣ ва ғ., аз ҳам фарқ карда мешаванд. Маҷмӯи меъёрҳои иҷтимоӣ ва алоқамандии байни онҳоро ҳамзистии инсоният меноманд ва баромадан аз меъёр ва ё қарорҳои мавриди ҷазо қарор мегирад.

Меъёрҳои иҷтимоӣ ба расман муқаррар карда шуда ва воқеан дар ҷамъият паҳнгардида ҷудо мешаванд.

Меъёрҳои расман муқаррар гардида, аз тарафи мақомоти қонунгузори давлат ва ё дигар мақомоти салоҳиятдор қабул, муқаррар ва тасдиқ карда мешавад. Чунин меъёрҳо дар намуди қонунҳо, санадҳои нормативӣ-ҳуқуқӣ, кодексҳо, низомнома, дастурамал ва ғайраҳо тартиб дода мешаванд. Меъёрҳои дар ҷамъият воқеан паҳн гардида, ин меъёрҳо мебошанд, ки худ аз худ ва ё бо рафти протсессҳои таърихӣ ё бо таъсири дигар ҳодисаҳои табиӣ иҷтимоӣ пайдо гардидаанд. Ба чунин меъёрҳо одат,

анъана, меъёрҳои ахлоқӣ ва этикет дохил мешаванд.

Маълум аст, ки то ба дараҷаи идеалӣ расидани рафтори одамон ғайри имкон аст, вале он идеал ҳамчун қуллаест, ки барои ба он расидан бояд ҳаракат намуд ва он воситаест, ки бояд онро ба даст овард. Рафтори намунавӣ дар ҷамъият дар натиҷаи маъмул гаштани ин ё он намуди рафтори одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ё ташкилотҳои ҷамъиятӣ паҳн гаштаанд. Меъёрҳои касбӣ муносибатҳоеро ба танзим мебароранд, ки дар байни ҳамкасбон пайдо мегарданд [8]. Имрӯз дар ҷомеаи тоҷик яке аз навҳои қарорҳои ин бисёрзани мебошад. Лекин бояд дар назар дошта бошем, ки ин ба қарорҳои ҳамчун ҳодисаи барои ҷомеа манфӣ нигаристан мумкин нест, вагарна ба догмантизм роҳ медиҳем қарорҳои метавонад, характери позитивӣ дошта бошад ва дар инкишофи ҷомеа саҳм гузорад, масалан эҷодиёти иҷтимоӣ, ихтироотҳо бо намудҳои мухталифи зухуроташон. Нахустин маротиба шахсе, ки табиати қарорҳоро шарҳ додааст, ин сотсиолог ва файласофи барҷастаи фаронса Эмиль Дюркгейм мебошад. Ӯ дар концепсияи худ “Аномия” намудҳои гуногуни қарорҳоро, аз ҷумла худкуширо тавассути таҷдидоти сотсиологӣ мавриди муҳокима қарор додааст. Роберт Мертон бошад, баръакси Дюркгейм вазифаҳои созандаи қарорҳоро ҷустуҷу намудааст. Ба ин масъала сотсиологҳои дигар О. Конт ва Т. Парсонс низ тавачҷу зоҳир намудаанд.

Қарорҳои иҷтимоӣ дар ҷойи хушқу холи пайдо намешавад, онро омилҳои гуногуни иҷтимоӣ рӯи қарор меваранд. Ҷарҷанд қарорҳои иҷтимоӣ предмети муайянқунии иҷтимоӣ аст, аммо бо вучуди он омилҳои объективие вучуд дорад, ки боиси аз меъёри қароргардидаи ҷомеа берун рафтани қарорҳои фаъолияти шахс мегардад.

1) Ба андешаи яке аз муҳаққиқҳои аввалини масъалаи мазкур Эмиль Дюркгейм сабаби қарорҳои фардҳои иҷтимоӣ ба меъёрҳои нави ба миёномада мувофиқат накардани арзишу меъёрҳои қабули ҷомеа мебошад, яъне меъёрҳои кӯҳнаи ҷомеа талаботҳои одамонро қонеъ гардонидани наметавонад ва меъёрҳои нави иҷтимоӣ бошад, барои одамон бегона

мебошад, яъне он меъёрхоро ханӯз онҳо наомӯхтаанд. Ҳеч кас намедонад, ки чӣ мумкин аст ва чӣ қор мумкин нест, чӣ адолатнок аст ва чӣ беадолат аст. Ҳар кас хешро ҳақ мешуморад ва барои он мубориза мебарад. Ин воқияти иҷтимоиро Эмиль Дюркгейм «Аномия» меномад.

2) Ба андешаи донишманди амрикоӣ Роберт Мертон сабаби асосии ба қачрафтори рафтани одамон дар нобаробарии иҷтимоии одамон мебошад. Барои ин фикр ӯ чунин далел меорад: одамоне, ки аз табақаи паст мебошанд ва ба қорҳои «сиёҳ» машғуланд, қодир нестанд, ки бо василаи амалиётҳои бонкӣ соҳиби боигарӣ шаванд, барои дастовардҳои моддӣ ба воситаҳои ба омма номаъқули иҷтимоӣ даст мезананд, мисли дуздӣ, гораггарӣ, одамқушӣ ва ғайра.

Ба ин васила одамон ба меъёрҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои иҷтимоӣ мутобиқ мешаванд. Р. Мертон 5-роҳи ба меъёрҳои иҷтимоӣ адаптатсия шудани одамонро нишон медиҳад.

Конформизм – мутобиқшавӣ ё қабули меъёрҳои иҷтимоӣ ва василаи риоя кардани онҳо.

Ритуализм (Расмиятпарастӣ) – берун баромадани рафтори инсон аз меъёрҳои ҷамъиятӣ ва дасткашӣ аз мақсади дар пеш гузоштани онҳо.

Ретритизм (Ақибшинӣ) - ба меъёрҳои иҷтимоӣ ба назари нек менигарад аз баҳри «ҷойи рағандор» мегузарад.

Исён (бунт, забастовка) - барои ба даст овардани худ аз воситаҳои истифода мебарад, ки ба меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ мувофиқанд [9].

Ба андешаи Талкот Парсонс сабаби асосии пайдоиши қачрафтории иҷтимоӣ муофиқат накардани рафтори одамон ба интизори омма ё аз омма ба интизори шахс. Дар натиҷа инсонро шиддати психологӣ фаро мегирад, ки дар ин ҳолат ё инсонҳо бо нобоварӣ рӯ меорад ё ба бегонашавӣ гирифтор мегарданд.

Сотсиологи дигари амрикоӣ А. К. Коэн чунин ақида дошт: низомии иҷтимоӣ чунин сохта шудааст, ки одамон хоҳу ноҳоҳ хангоми содир намудани рафтори муайян ба фишораварӣ ё роҳи бунбаст гирифтор мегардад.

Дар ин ин ҳолат қисмати зиёди аҳоли меъёрҳои эътирофи умум гаштаро поймол

намеқунанд, зеро танҳо қачрафторӣ омилҳои асосии бартараф намудани фишорҳои иҷтимоӣ нест. Қачрафторӣ аз ҳад зиёд шудани ҳолатҳои равонии шахсро ба вучуд меоварад. Дар назди инсон хангоми ба роҳи бунбаст афтидан ду роҳи дилхоҳ дида мешавад. Канформизм ё қачрафторӣ, инсон хангоми интихоби онҳо озод аст ин пеш аз ҳама ба ҷаҳонбинии қонуноғӯҳи ва меъёрҳои рафтори шахсии худ инсон во-бастаги қавӣ дорад.

Барои исботи фикраш А. Коэн чунин мисол меорад: «Шахс метавонад ба шахвоният нисбати ҷинс ва иродаи худ ба ин намуди қачрафторӣ имконият надиханд, чунки аз лаззати гемосексуализм дида фишори он силсилаи умуми вазнинтар аст» [10].

Сабаби рафтори девиантӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ қаноатманд нашудани одамон низ шуда метавонад. Қобилияти иҷтимоӣ ба мақоми иҷтимоии ишғолкардаи шахс муофиқат намеқунанд масалан шахс файласуф аст, аммо дар бозор нишаста савдо меқунанд. Дар ин ҳолат шахс ба фишори психологӣ дучор гардида роҳҳои гуногуни ба даст овардани пулро ҷустуҷӯ меқунанд. Барои ба дигарон каме монанд шудан роҳи девиантиро пеш мегирад. Сабаби қачрафтории негативиро олимони таҳқиқ карда тақрибан зиёда аз 200 сабаби онро муайян кардаанд.

Қачрафториро гуногун тасниф меқунанд, аммо маъмултарини онҳо қачрафтории мусбӣ (ихтироот, кашфиётҳо, эҷодкорӣҳо) ва манфӣ (зурварӣ, ҷинояткорӣ, фоҳишагӣ, бомҷӣ, дуздӣ, нашъамандӣ, бюрократия ва ғайра) мебошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои гуногуни қачрафториро низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Мақомотҳои қудратии ҶТ роҳҳои гуногуни мубориза ба муқобили қачрафтории манфӣ (ҷинояткорӣ, фоҳишагӣ, нашъамандӣ ва ғайраро) - ро қор карда баромада истодаанд. Аммо новобаста аз ин хануз ҳам дар байни ҷавонони мо навъҳои гуногуни қачрафторӣ мушоҳида мегардад.

Адабиёт

1. Ковалёв В. В. Патология личности и девиантное поведение: Руководство по психологии. М.: Наука, 1989 462с.

2. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Змановская. – 5-е изд, стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2008. 288с.

3. Олиференко Л.Я., Шульга Т. И., Дементьев И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: учеб. пособие / Л.Я. Олиференко, Т. И. Шульга. - М.: «Академия», 2008 -256с.

4. [http://www. Ozodi. Org/ content/ artikl/24619206.html](http://www.Ozodi.Org/content/artikl/24619206.html)

5. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон». ш. Душанбе, 15 июли соли 2004. №7. -18с.

6. Парсонс Т. Система современных общество / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс,1998. – 270с.

7. Парсонс Т. Система современных общество / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс,1998. – 270с.

8. Смирнова Е. Э. Курлова В. Ф. Матюшкина М. Д. Социальная норма и возможности и её измерения // Соц. исслед. 1999, №1. 620с.

9. Мертон Р. Merton R. Rosial Tusiopu anol Socitl ctucture cheu coc – 1968. С.53.

10. Коэн А. Социология отклоняющегося поведения / А. Коэн. – СПб.: «Питер», 2002; Cohen, A. Delinquent Boys / A. Cohen. New York. 1955. 430с.

ПРИЧИНА И СЛЕДСТВИЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ МОЛОДЁЖИ

Гуломова М.С.

В данной статье автор рассматривает социально-психологические причины и особенности девиантного поведения подростков в современном таджикском обществе. На основе анализа материалов СМИ и органов внутренних дел рассматривается уровень подростковой девиации и преступности в республике, а также пути её профилактики.

Ключевые слова: подросток, подростковый возраст, девиантное (отклоняющее) поведение, делинквентное поведение, агрессивный, конфликтный, антисоциальное поведение.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF TEENAGERS WITH DEVIANT BEHAVIOR

Gulomova M.S.

In this article, the author examines the social and psychological causes and features of deviant behavior of teenagers in the modern Tajik society . Based on analysis of the media and law-enforcement bodies the materials is considered the level of adolescent deviation and crime in the country , as well as ways of its prevention.

Key words: teenager, adolescence, deviant behavior, offender, impulsive, aggressive, emotional, baleful, antisocial behavior.

АФКОРИ ҲИКМАТИ ВАТАНДОРӢ ДАР ШОҲНОМАИ ФИРДАВСӢ

Сарфарозова Н. Г. - н.и.ф., дотсент, муовини якуми директори МД “Академияи ВАО”-и Тоҷикистон

E-mail: www.nazira.sarfarozova@gmail.com

Дар мақолаи мазкур ифтихор ва худшиносии миллӣ, дар афкори мутафаккирони форсу т очик, ки дар мадди аввал меистаданд таҳлили муқоисавии илмӣ карда шудааст. Худшиносӣ ва гуруру ифтихори миллӣ дар иртибот ба забон, миллат ва варҳанг ҳамчун нахустдараҷаи инсонист арзёбӣ гардида, дар он зиндагӣ ва мардуме, ки аз он намояндагӣ мекунад, меҳру дилбастагӣ ва ишқу робитаи ногусастаниш онҳо дар эҷодиёти мутафаккирони форсу тоҷик нишон дода шудааст. Зеро эҳёи осори мутафаккирон ва намояндагони барҷастаи илму адаб дар шароити ҷомеаи тағйирпазир барои пайдориш давлатҳо нақши марказиро соҳиб аст.

Калидвожаҳо: Эҳё, ватандорӣ, миллат, давлат, ифтихори миллӣ, худшиносӣ, забон, фарҳанг, озодандешиӣ, мафкура, табақаи ҳукмрон, ҷаҳонбинӣ, сиёсат.

Худшиносии миллӣ ва ифтихори ватандӯстӣ чун ду рӯки муҳими соҳаи таълим ва тарбия дар замони истиқлолият таҷаллӣ мегарданд. Ифтихор ва худшиносии миллӣ бунёди кишвари ваҳдатфарову ягонаи мо, пайдории миллат ва омили рушду сарсабзии он аст. Миллате, ки худро намешиносад, ифтихору ғурури миллӣ надорад, зуд парешон ва пароканда мегардад. Бинобар ин, миллате, ки худогоҳ аст, бештар ва ҳар лаҳза дар рушду пешравӣ буда, умр ба хушнудии дилҳо мегузорад ва ҷовидонӣ боқӣ мемонад. Эҳёи осори мутафаккирон ва намояндагони барҷастаи илм дар шароити ҷомеаи тағйирпазир барои пайдории давлатҳо нақши марказиро соҳиб аст. Эҳё ва тарғиби осори мутафаккирони тоҷик, аз ҷумла осори ҳақимонаи Абулқосим Фирдавсӣ, ки рисолати бузургии худшиносию худогоҳӣ ва тараннуми арзишҳои миллиро дар “Шоҳнома” – и безаволи худ инъикос

намудааст, омӯзишу таҳқиқи он дар шароити имрӯза масъулияти баландро тақозо менамояд.

Ҳақ ба ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аст, ки нақш ва мақоми мутафаккир ва ҳақими бузургии ватансаро, дostonсаро, файласуф, мунаққиди ҳама гуна бадӣ ва вассофи некиву наққориро кадр намудаву ҷойгоҳи ӯро дар ташаккули худшиносӣ ва ифтихори милливу давлатдорӣ бузург арзёбӣ менамояд: “Ҳақим Абулқосим Фирдавсӣ ба сифати як инсони покнаҷоду дурнигар, ҳақбини зунунунхирад, покгавҳару бемайлони ва шахсияти нобиғаву дostonсарои беҳамто, султони шеърӯ адаби тоҷику форсигӯни ҷаҳон, воқеан, фалсафаву адаби моро нерӯи ҷило бахшида, шеърро ба ҳар дард даво ва ёвару мададгор ва ҷонбахши мардум гардонид. Фалсафаи манзуми ӯ молмоли ғояҳои ватанпарастӣ, башардӯстӣ, покию нафосат, сулҳу сафо, панду андарз ва ахлоқи ҳамида, шеърӯ набарду мубориза ва ҷонбозиҳо дар роҳи озодии халқу Ватан дар роҳи адолату ростӣ аст” [1:230,231].

Ҳақим Абулқосим Фирдавсӣ аз зумраи ҳақимоне мебошад, ки таъриху тамаддуни халқҳои ориёинаҷод, алалхусус, миллати тоҷик ва таъриху тамаддуни ақвоми эрониро аз умқи асрҳо, аз замони аввалин подшоҳи оламиён – Каюмарс то ба салтанати Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар “Шоҳнома” – и безаволаш гирдоварӣ намудааст. Аз ин хотир, омӯзиши “Шоҳнома” – и ҳақими бузург Абулқосим Фирдавсӣ барои ташаккули худшиносии миллӣ ва худогоҳии насли наврас мақоми махсус дорад. Дар ин

замина, Фирдавсӣ заҳматҳои худро бо чунин зайл баён намудааст:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ.

[2:406]

Боиси зикри хос аст, ки дар «Шоҳнома» ақидаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, иҷтимоиву сиёсӣ ва динии Абулқосим Фирдавсӣ, ки дар замони имрӯза низ арзишманданд, гирд омадаанд. Ин асари безавол дар радифи муҳимтарин осори муаррификунандаи мероси асили фарҳангу адаби тоҷику форс қарор дошта, дар сар то сари он таблиғи ғояҳои хайрхоҳона, ифтихорот аз дастовардҳои аҷдодӣ ва давлатдориҳои миллӣ ҷой дорад. «Шоҳнома» дар шароити ниҳоят пурталотуми имрӯзаи ҷаҳон барои тарбияти насли наврас дар рӯҳияи озодагӣ, ватандӯстӣ, ифтихор аз давлату давлатдорӣ, сидку сафо, вафодорӣ, муттаҳидӣ ва амсоли инҳо хеле муҳим аст.

Дар ташаккули афкори иҷтимоӣ - фалсафии Фирдавсӣ таъсири дин, фалсафа, маданият, арзишҳои таърихӣ, расму ойинҳо мушоҳида карда мешавад. Афкори Фирдавсӣ бо назардошти ақидаҳои фалсафӣ, иҷтимоиву сиёсии ҳамон давра ташаккул ёфтааст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки сарчашмаҳо ва заминаҳои асосии ташаккули афкори иҷтимоӣ - фалсафии Фирдавсӣ дар шароити имрӯза амиқан омӯхта шуда, мавриди таҳқиқу баррасии ҷиддӣ қарор дода шаванд.

Дар шароити кунунии ҷаҳони пурихтилоф, ки гуногунии фарҳангҳо мушоҳида мешавад, зарурат пеш омадааст, ки ақида ва ғояҳои иҷтимоӣ - фалсафии мутафаккирони тоҷику форс, аз он ҷумла, Абулқосим Фирдавсӣ, ба таври дақиқ омӯхта шаванд. Зеро ормони Фирдавсӣ эҳёи арзишҳои миллӣ, шоҳону паҳлавонон ва расму ойинҳои миллии Сосониён дар симои давлати Сомониён буда, тарғибкунандаи фарҳанги давлатдорӣ миллист [3:152].

Муҳимияти таҳқиқи масъала инчунин дар он зоҳир мегардад, ки дар «Шоҳнома» на танҳо таърихи сулолаҳо ва тавсифи паҳлавонҳо гирд оварда шуда, балки дар он сатҳи давлату давлатдорӣ ва рушди ҷомеа, масъалаҳои мухталифи ҷанг, амниятӣ бехатарӣ ва ифтихори миллӣ баррасӣ гардидаанд. Омӯзиши ин

масъалаҳо ва дар амал татбиқ намудани онҳо дар шароити имрӯза ниҳоят муҳим буда, барои дар рӯҳияи худогоҳиву хештаншиносӣ тарбия намудани афроди иҷтимоӣ мусоидат хоҳад кард.

Масоили ҷангу сулҳ, давлату давлатдорӣ, сулҳу амният ва ифтихори миллӣ, ки дар «Шоҳнома» матраҳ шудаанд, муҳим ва актуалӣ буда, ба таҳқиқи вижа ниёз дорад. То ҳол паҳлӯҳои мухталифи ин масъала норӯшан боқӣ мондааст ва омӯзиши мавзуи мазкур имкон медиҳад, ки масъалаи ҷанг ва сулҳ, таъмини бехатарии давлат ва ифтихори миллӣ аз нуқтаи назари фалсафӣ мавриди таҳқиқ қарор бигирад.

Омӯзиши ақидаҳои Фирдавсӣ моро бо равандҳои асосии рушди ҷомеа шинос намуда, имкон фароҳам меорад, ки ба мушкилиҳои ҷамъият ва давлату давлатдорӣ равшанӣ андозем ва донишу малакаҳои бадастомадаро дар ҷаҳони пуртаззоди имрӯза истифода барем. Ҳаёти ҷамъиятӣ дар мисоли қиссаҳо ва ривоятҳо нишон медиҳад, ки дар он ҳубӣ ва бадӣ, ҷанг ва сулҳ, ватанпарварӣ ва хиёнаткорӣ, зурварӣ ва таҳаммулпазирӣ таҷассум ёфтаанд. Дар он ҷое, ки таъсири ҳубӣ паст ва ночиз мегардад, бадӣ бо назардошти сифатҳои ҳирсӣ, бухлу тамаъкорӣ ва дигар омилҳои манфӣ ғалаба мекунад. Аммо чунин ҳислатҳои манфӣ дер давом намекунад, зеро дар охир ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ҳубӣ бо назардошти сифатҳои некӣ, ҳақиқатҷӯӣ, таҳаммулпазирӣ дастболо мешавад. Дар муқобили некӣ Фирдавсӣ чунин ақидаҳои фалсафии бадиро бо маҳорати баланд ҷойгир карда, қайд намудааст, ки чи қадаре бадӣ, зурварӣ давом накунад, дар охир онҳо ошкор карда мешаванд ва шахси бад ва бераҳму ҷохил ҷазои сазовори худро соҳиб мегардад. Аз ин рӯ, омӯзиш, баррасӣ ва таҳлили афкори иҷтимоӣ - фалсафии Фирдавсӣ оид ба ҷанг ва сулҳ субот, оромии ҷомеа маводе мебошад, ки барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ибратомӯз ба ҳисоб меравад. [4:99].

Омӯзиши афкори Абулқосим Фирдавсӣ дар бораи ифтихори миллӣ ва давлату давлатдорӣ дар шароити имрӯза низ аҳамияти бузург дошта, барои ташаккули худшиносӣ ва худогоҳии

миллӣ ва мустаҳкам намудани пояҳои давлату давлатдорӣ замина фароҳам меоварад. Ҳамзамон дар ин раванд зарурати ташкили озмунҳои “Шоҳномаҳои” ё “Шоҳномашиносӣ” дар сатҳи ҷумҳуриявӣ дар қатори озмунҳои ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Илм - фурӯғи маърифат”, “Тоҷикистон - Ватани азизи ман” ва “Тоҷикон” - оинаи таърихи миллат” ба маврид мебошад. Зеро ки омӯзиши “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ инъикоскунандаи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсии мардумони эронинаҷод буда, дар ташаккул ва инкишофи хувияти миллӣ ва худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ нақш ва мақоми хосса дорад [5:102].

Ҳамин тариқ, афкори иҷтимоӣ - фалсафии Фирдавсӣ метавонад барои устувор гардидани пояҳои давлату давлатдорӣ мусоидат намуда, ба баланд гардидани ифтихори миллии ҷавонони имрӯза дар Тоҷикистон ҳамчун заминаи боэътимод баромад намояд. Мардуми кишвари тоҷик, ки аз миллатҳои куҳан ва дорои сарватҳои бойи фарҳангӣ ҳастанд, бо худшиносии миллии худ аз жарғои замони бурун омада, бо тавонмандии хеш осори маънавии худ: чехраву симо, расму русум ва урфу одати қадима ва марзу бумашро ҳифз мекунад ва кунун ҳамчун кишвари дорои истиқлол арзи вучуд менамояд. Дар ин росто албатта хидмати фарзандони сутургу баору номусу нанг ва озодандешу ватандӯсташ басо бузург аст. Бинед, ки ҳазор сол пеш Носири Хусрави Кубодиёнӣ аз гузаштаи халқи худ, сарзамини худу авлоду аҷлодонаш ёдоварӣ намуда, меболад ва ифтихор дорад:

Ман шарафу фаҳри оли хешу таборам,
Гар дигареро шараф ба олу табор аст
[6:182]

Ё дар ҷойи дигар:
Ман аз пок фарзанди озодагонам,
Нагуфтам, ки Шопур бини Ардашерам
[7:187]

Носири Хусрав ва Ҳаким Фирдавсӣ шуароӣ соф ва пок миллӣ ҳастанд ва чехраи дурахшону камназири адабу фарҳанги мо ба шумор мераванд. Ин ду шоир дар радаи пеши мардони механ-парасту миллатдӯсти мо ҷой гирифтаанд. Зеро онҳо бо орову афкори милливу

ватандӯстонаи худ дар бедории фикри мардуми мо хидмати пурарзиш ва бузург кардаанд, ки халқи олам онҳоро эътироф дорад.

Худшиносӣ ва ифтихори миллӣ аз миллату механи хеш яке аз аркони муҳимми одамият махсуб мегардад. Маърифати як инсон, як миллату қавм ва кишварро аз ҷиҳати ҳудогоҳии афроди он кишвар метавон ба қиёс гирифт, дарк намуд ва баҳои ҳаққонӣ дод. Бинобар ин, ҳар як фарди солимақл муваззаф аст, ки пеш аз ҳама худро бишиносад, яъне хештаншинос бошад, пас метавонад дигаронро бишиносад. Фаразан, агар инсон худро шинохта натавонад, пас аз сирру асрори олами беруна, ҳастии инсон дигар ҳайвоноту наботот беҳабар хоҳад монд. Носири Хусрав дар ин маънӣ мегӯяд:

Шиносои вучуди хештан шав,
Пас он гаҳ сарфарози анҷуман шав.
[8:290]

Яке аз самараҳои аввалини ба каф овардани хештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ баҳравар гардидан аз илму дониш ва бархӯрдорӣ аз таъриху фарҳанги халқи худ мебошад. Равшан аст, ки аҳли олам маҳз тавассути андӯхтани илму дониш ва дастовардҳои бузурги фарҳангӣ метавонад табиату ҳодисоти он, оламу одамро бидонад, аз он ба қадри зарурӣ эҳтиёҷу ҳиссаи хешро бигирад, хешро такмил бидиҳад ва амсоли он. Зеро дар мавриде ки бани одам аз илму маърифат баҳравар мегардад, ӯ аз мақому манзалат ва арҷмандии хеш огаҳ мегардад ва он гаҳ рӯй ба сӯи хештаншиносӣ ва ифтихор-мандӣ меоварад. Носири Хусрав низ ҳамин андешаро талкин менамояд:

Хештанро зи тавоноии худ баҳра бидех,
Гар бидонӣ, ки пазиранда ҳақим асту
алим[9:323]

Аз ин лиҳоз, ҳар як фарзанди диёри Тоҷикистон, ки хуни нофи хешро дар ин сарзамин рехта, ба камол расида, ба обу нони ин марз устухон шах намуда, дар пайи обод кардани Ватани хеш саҳм бигирад, амалан аз марзу буми кишвараш дифоъ карда, бо душманон ва бадбинону кинаварону ҳасудон дар мубориза бошад, ҳарчанд мушкилу сангин бошад ҳам, наҳаросад, устуворӣ ва қаҳрамонӣ зоҳир намояд, чунон ки Ҳакими Тӯс мегӯяд:

Бубандед, бо якдигар домано,
Намонед бадхоҳ пиромано [10:350]

Чавхари умқи осори ин ду мутафаккиро андешаву орои ватандӯстона ва ифтихори миллӣ ташкил медиҳад, ки имкон дорад дар роҳи худшиносии миллати мо, ки ба истиқлол комёб гардидааст, хидмати арзишмандеро ба ҷо биёрад. Осори онҳо дар замири мо ғуруру аҳамияту худшиносӣ, меҳандӯстӣ ва шинохти гузаштаи худро меофаринад ва бедор мекунад.

Таҳлилҳо ва ковишҳои давр нишон медиҳанд, ки худшиносӣ ва ифтихори миллӣ аз ҷониби олимону файласуфони ҷаҳони қадим ва муосир ба мактаби пуриктидоре монанд шудааст, ки дар роҳи парвариши завқи маънавиятпарастӣ ва тарбияи шахси хирадманду оқил нақши барҷастае дорад. Бесабаб нест, ки пешвои таълимоти марксизм Карл Маркс худшиносиро аввалин шарт хирадмандӣ медонад. Хангоме, ки сухан аз ахлоқи поки инсонӣ меравад, дар мадди аввал яке аз пояҳои ин ахлоқ – худшиносӣ ба миён меояд. Дарвоқеъ ҳам, агар фард, ки як узви ҷомеа аст, худро нашиносад, мавқеи худро муайян карда натавонад, чӣ гуна ӯ метавонад аз ахлоқи ҳамида бархӯрдор бошад?! Худшиносӣ як амалиёти шахсӣ ва натиҷаи он аст, ки аз қарнҳову асрҳо инҷониб фикру андешаҳои файласуфон, уламои дин ва шоиру нависандагони бузургро ба худ машғул доштааст.

Чунон ки файласуфи машҳури рус Бердяев Н. А навиштааст, «юнониён ибтидои фалсафаро дар худшиносӣ дида буданд» ва идомаи фикраш чунин аст: «Шахси ман як воқеияти таҳияшуда нест, ман худ шахси худро дар он хангоме ҳам, ки ба шинохтани худ машғул ҳастам, меофаринам»[11:194].

Дар луғати ахлоқ «Худшиносӣ» бо таъбири «самосознание» омадааст, аз ҷумла чунин шарҳ ёфтааст: «Худшиносӣ - дар фаъолияти иҷтимоӣ худро ҳамчун шахс шинохтани инсон ва дар ин ҷамъият шинохтани мавқеи худ аст. Дар натиҷаи худшиносӣ инсон қобилияти худназораткуниро ба даст меорад, имконияте пайдо мекунад, ки рафтори худро мустақилона идора ва назорат кунад, худаширо худ тарбия намояд»[12:183].

Дар шарҳу тафсили ин истилоҳ боз бисёр далелу бурҳон овардан мумкин аст, лекин ҳаминашро мегӯем, ки худшиносӣ

як маҳдудияти синфӣ ё таърихӣ надорад. Худшиносӣ ҳам дар давраи феодалӣ, ҳам дар замони буржуазӣ, ҳам дар сохтори тоталитарӣ ва ҳам дар муҳити демократӣ як маънӣ дорад. Инсон бояд худаширо худашиносад. Барои чунин шинохт ҳам аз муҳити иҷтимоӣ ва ҳам аз омилҳои шахсии худаши бояд истифода намояд. Имом Ғаззоли дар «Кимйи саодат» худшиносиро яке аз унвонҳои аввалини ҷоргонаи асоси мусалмонӣ («пайдо кардани ҷаҳор унвони мусалмонӣ») медонад: «Оғози китоб дар пайдо кардани унвони мусалмонӣ ва он ҷаҳор аст. Унвони аввал шинохти хештан аст. Бидон, ки калиди маърифати Эзид маърифати нафси хеш аст. Пас туро ҳақиқати худ талаб бояд кард, то худ бифаҳмӣ чӣ чизӣ ва аз кучо омадаӣ ва кучо хоҳӣ рафт ва андар ин манзилгоҳ ба чӣ кор омадаӣ, туро ба чӣ кор офаридаанд ва саодати ту чист»[13:270].

Чунин ба назар мерасад, ки инсон барои дарки моҳияти вучуди худ офарида шудааст, аз ин хотир барои ӯ фарогирии моҳияти вучуди худ ва гирду атроф, ҷомеа ва олам арзиши созанда дорад. Оғаҳӣ пайдо кардан аз рӯзгори пурихтилофи инсонӣ заминаи устуворе барои шинохти шахсияти ӯ маҳсуб мешавад. Вақте дар бораи худшиносӣ ва ифтихори миллии тоҷикон, бунёди маънавии халқҳои ориёнаҷод ва сайри таърихии ин қавм дар паҳнои таърих андеша менамоем, беихтиёр навиштаҳои Президенти кишвар, Эмомалӣ Раҳмон оид ба решаҳои таърихии ин халқи куҳанбунёд пеши назар меояд. Ин шахсияти таърихии замони имрӯз дар асари пураарзиши «Тоҷикон дар оинаи таърих» муаммои пайдоиши халқҳои Аҷам бунёдро дар чунин матлаб ифода кардааст, ки рӯҳи иҷтимоии худшиносона дошта, андешаву равони хонандаи имрӯзро ба таърихи азалии он наздик мебарад: «Мо кистем, аз кучо омадем ва дар кадом дудмон сабзидаем? Нахуст аҷдодамон кӣҳо буданд, аз кучо омадаанд ва дар кадом бум ошён доштанд? Ташаккули фарҳангу тамаддун ва давлату давлатдорӣ тоҷикон кай оғоз ёфта ва аз кадом сарчашма ибтидо мегирад? Мақому ҳиссаи таърихии миллати мо дар пайдоишу пешрафти тамаддуни муштараки ориёнаҷодҳо то

кучост? Забони модарӣ, расму оини аҷодӣ, мероси таърихию фарҳангӣ ва усули давлатдорӣ мо бунёди миллӣ дорад ё аз дигар халқиятҳои соҳибтамаддун ба мо гузашта?» Ин суолоти арзишманду мондагори Пешвои миллат ба ҳар як тоҷики ватандӯсту худшинос аст, ки бояд ҳар рӯз аз худ бипурсад ва ба посух додани ин пурсишҳо бикӯшад. Зеро маҳз худшиносӣ роҳи асосии расидан ба маърифати инсон ва ҷомеа мебошад. Шинохти аслу насаб аз шартҳои нахустин ва асосии худшиносӣ аст, ки барои амиқрафти дарки моҳияти маънавии инсон ва мақоми ӯ дар ҷомеаи мутамаддин заминаи мусоид ва муассир фароҳам меоварад. Арҷ гузоштан ба маънавият ва фарҳанги дурахшони гузаштаву имрӯзаи миллат, эҳтироми ҳос ба таърихи пурғановати тоҷикон ва садоқати ҳамешагӣ ба ормонҳои ватангарой муҳимтарин унсурҳои ҳештаншиносӣ ба шумор мераванд[14:2].

Дигар самти тамоюлу уфукҳои худшиносии миллӣ воқеан, нимаи дуоми асри XIX дар таърихи афкори иҷтимоӣ - сиёсии халқи тоҷик комилан марҳилаи сифатии гузариш ва сарнавиштсоз маҳсуб мешавад, ки ҳаёти моддию маънавӣ ва фарҳангии он дар заминаи интиқол аз ҳавзаи асримиёнагӣ ба даврони навин ҷараён кардааст. Дигаргунӣ ва таҳаввулоти афкори фалсафӣ ва иҷтимоӣ - сиёсии халқи тоҷик дар заминаи ҳамин қонуниятҳои замонию маконии таърих сурат гирифта, ҷараёни фарҳангии ҳоси ин давр такомул ёфтааст.

Чунин самти ҳоси фарҳанги давраи гузаришро дар осори Аҳмад Маҳдуми Дониш (1826-1897) ва пайравони ӯ сарехан мушоҳида мекунем. Аҳмади Дониш ҳамчун саромади ҷараёни маорифпарварии тоҷик ва шаҳиртарин мутафаккири он, дар асарҳои пураарзиши худ - «Наводир-ул-вақоъ», «Рисола ё худ мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития», «Меъёр-ут-тадайн» ва ғайра дар зимни баёни масъалаҳои ҳикмати иҷтимоӣ - сиёсияш ба арзёбию масоили умумифалсафӣ, аз қабилӣ пайдоиши олам, хилқат ё худусияти олам, назарияи судур, қазову қадар, мақому манзалати инсон ва дигар паҳлӯҳои ҳикмати ҳастии инсонӣ низ рӯй овардааст.

Асосан, дар шароити нимаи дуоми асри XIX мавзӯи ва масъалаи асосӣ ва таҳқиқталаб барои мутафаккирони тоҷик, аз ҷумла Аҳмад Маҳдуми Дониш ба арзёбию ҳалли масъалаҳои ҳастии инсонию маърифатпазирии олам, балки баррасиву таҳлили ҳаводиси иҷтимоиву сиёсӣ, пажӯҳиши роҳу усулҳои наҷотёбӣ аз зулму истибдод, ҷаҳолату бемаърифатӣ ва растагорӣ аз тасарруфи асорати кишварҳои хориҷ равона шуда буд. Ба тавсифи ҷаҳонбинии Аҳмади Дониш назар кунем, натиҷагир мешавем, ки тамоми масоили фалсафии мавриди арзёбӣ қарордодаи ӯ дар атрофи як меҳвар - ташаккули камолоти инсонӣ ва ворастанӣ мардум аз асорат, интиқоди шадиди зулму истибдод ҷарҳ мезанад, ки дар онҳо авомили асосӣ ахлоқ ва маънавиёт мебошанд[15:2].

Ҳамин тариқ, афкори пешқадами мутафаккирони тоҷику форс, сарфи назар аз он ки на ҳама дар амал татбиқ гардиданд, аҳамияти бузурги иҷтимоӣ ва фарҳангӣ доштанд. Аз ин хотир, метавон бартарияти онро бо чанд далел баён кард:

1. Мутафаккирон дар шароити тартиботи қафомондаи иқтисодӣ ва иҷтимоию сиёсии асримиёнагӣ, афзудани нуфузи мафкураи феодалию динӣ ифодаи эътирози намоёндагони пешқадами зиёӣ нисбат ба сохти давлатдорӣ мавҷуда буд.

2. Омӯзиши илм, тарзи ҳаёт, низоми маорифу тамаддуни дунявиро низ тақозо мекарданд. Бо ин иқдом маорифпарварон ба мавқеи таассуби динӣ, мафкураи феодалию динии табақаҳои ҳукмрон зарба зада, ба инкишофи озодандешӣ, худшиносии миллӣ, мустақкамшавии робита ва ҳамкории халқҳо шароит фароҳам оварданд.

Хусусан, дар асоси гуфтаҳои боло чунин хулосабарорӣ намудем, ки дар шароити имрӯза омӯзиш ва баррасии ифтихори ватандорӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. “Ҷеҳраҳои мондагор”. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. Саҳ.230-231.

2. А.Фирдавсӣ. Шохнома. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.4.С.406.

3. Азизов К.Ч. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар «Шохнома» – и Абулқосим Фирдавсӣ. Душанбе, 2023. – 152с.
4. Азизов К.Ч. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар «Шохнома» – и Абулқосим Фирдавсӣ. Душанбе, 2023. – 152с.
5. Азизов К.Ч. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар «Шохнома» – и Абулқосим Фирдавсӣ. Душанбе, 2023. – 152с.
6. А.Фирдавсӣ. Шохнома. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.4.
7. А.Фирдавсӣ. Шохнома. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.4.
8. А.Фирдавсӣ. Шохнома. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.4.
9. А.Фирдавсӣ. Шохнома. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.4.
10. А.Фирдавсӣ. Шохнома. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.4.
11. Бердяев Н. А. Самопознание. - Москва, 1991. 200 нусха.
12. Ғазолӣ Мухаммад. Кимиёи саодат. Чопи Бомбай, 1314 ҳиҷрӣ.
13. Словарь по этике. -Москва, 1989.
14. Шамолов, А.А. Каломи Мовароуннаҳр. Душанбе, Дониш, 2013. – 569 с.
15. Ятимов С., Эҳёи миллат – бақои давлат, маҷаллаи «Илм ва ҷомеа», №3(33), соли 2023.
16. Ятимов С., Эҳёи миллат – бақои давлат, маҷаллаи «Илм ва ҷомеа», №3(33), соли 2023.

МЫСЛИ О ПАТРИОТИЧЕСКОЙ МУДРОСТИ В ШАХНАМЕ ФИРДОУСИ

Сарфарозова Н.Г.

В данной статье произведен сравнительный научный анализ национальной

гордости и самосознания с точки зрения персидских и таджикских мыслителей. Самосознание и национальная гордость по отношению к языку, нации и культуре оцениваются как первоисточники гуманизма, которые представляются как привязанность и неразрывная любовь в творчестве персидско-таджикских мыслителей. В связи с чем, возрождение произведений мыслителей и выдающихся представителей науки и литературы в условиях меняющегося общества имеет центральную роль для стабильности государств.

Ключевые слова: *Возрождение, патриотизм, нация, государство, национальная гордость, самопознание, язык, культура, либерализм, идеология, правящий класс, мировоззрение, политика.*

THOUGHTS OF PATRIOTIC WISDOM IN THE SHAHNAMA OF FIRDAWSI

Sarfarofova N.G.

This article provides a comparative scientific analysis of national pride and self-awareness from the point of view of Persian and Tajik thinkers. Self-awareness and national pride in relation to language, nation and culture are assessed as the primary sources of humanism, which are presented as affection and inextricable love in the works of Persian-Tajik thinkers. In this connection, the revival of the works of thinkers and outstanding representatives of science and literature in a changing society has a central role for the stability of states.

Key words: *Revival, patriotism, nation, state, national pride, self-knowledge, language, culture, liberalism, ideology, ruling class, worldview, politics.*

МИРЗО СИРОЧИ ҲАКИМ ВА ШИНОХТИ Ӯ

Шарифов А.У. – докторанти (PhD)-и Шуъбаи таърихи фалсафаи
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ Email:
ahlidinsharifov@inbox.ru; Тел.: 985-70-17-72

Мақола фарогири масоили зиндагинома ва фаъолияти эҷодии равшанфикр ва маорифпарвари тоҷик – Мирзо Сирочи Ҳаким бахшида шудааст. Мирзо Сирочи Ҳаким аз рӯзҳои аввали пажӯҳишии кӯшиши мекард, ки илмҳои гуногуни ҷаҳониро дарк кунад. Аз ин рӯ, дар натиҷаи таҳсил аввалин табиби соҳибихтисос (яъне бо маълумотномаи тиббӣ) гардид ва ба муолиҷаи беморон аз рӯи усулҳои аврупоӣ шурӯъ намуд. Аз ин рӯ, Мирзо Сирочи Ҳаким ҳамеша табليғгари улуми дунявӣ буд. Мирзо Сирочи Ҳаким зимни сафар ва ошноӣ бо мактабҳои пеширафтаи кишвари аврупоӣ ба хулосае меояд, ки барои пеширафту шуқуфоии кишвар ҷомае бояд тарбият шавад. Бояд мактабу марказҳои тиббӣ кушода, дар онҳо илмҳои дунявӣ омӯзанида шавад.

Калидвожаҳо: маорифпарвар, ислоҳотхоҳ, шоир, илм, хатту савод, Бухоро, Осӣи Марказӣ, Россия, Аврупо.

Пас аз ишғол шудани сарзамини Осӣи Марказӣ аз ҷониби Руссия подшоҳӣ ва сафарҳои Аҳмади Дониш ба ин кишвар дар миёни равшанфикрони замон ҷараёне шакл гирифт, ки бо номи маорифпарварӣ маълум аст. Азбаски равшанфикрони он давр маълумоҳоро аз тариқи рӯзномаҳои аз хориҷ воридшаванда мегирифтанд аз ин лиҳоз дидгоҳи онҳо ба ҳодисаҳои замон гуногун буд. Дар натиҷаи ин ҳама тағйиротҳо, аллакай дар нимаи дуҷуми асри XIX дар доираи зиёиёни Осӣи Миёна тақсимшавӣ ба гурӯҳҳо ба амал омада буд. Як гурӯҳи зиёиён (асосан дар кишвари Туркистон) ба воқеияти ба амал омада муваққатан ҳам бошад, муросо намуда, интизори барқароршавии тартиботи аввала (чӣ мақоми динӣ ва чӣ мулкҳои вақфӣ)

буданд. Қисми дуҷуми зиёиён ин ҳама дигургуниҳоро амри воқеӣ ва баргаштан ба тартиботи пештарро ғайри имкон ҳисобида, сарзамини Осӣи Миёна тарк намуда, ба хоки мамлакатҳои ҳамсоя: Афғонистон, Эрон, Туркия ва давлатҳои гуногуни араб кӯч бастанд. Қисми сеҷуми зиёиён – воқеаҳои содиршудаи даврро аз ҳар ҷиҳат омӯхта, сабабҳои онро ба хубӣ фаҳмида, оид ба оқибатҳои он барои худ хулосаҳои зарурӣ бароварда, баҳри наҷоти халқи худ, ватани худ ва урфу одати мардуми он мекӯшиданд. Онҳо ба хубӣ эҳсос намуданд, ки дар ҳақиқат ҳам мардуми диёрашон хело қашшоқанд, мулкашон нисбат ба мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон хеле қафмонда аст. Тарафдорони ин гурӯҳ сабабҳои асосии ҳамагуна бадбахтиҳои мардум ва қафмондагии кишварро пеш аз ҳама дар бемаърифатии ҷӣ мардуми оддӣ ва ҷӣ амалдорони гуногунмақом медиданд. Аз ин рӯ онҳо роҳи ягонаи наҷотро дар маърифатнок намудани мардум медиданд. Бинобар ҳамин ҳам зиёиёни ин гурӯҳро маорифпарварон меноманд. Ин қисмат дар навбати худ ба ду насл чудо карда мешавад насли якум бо Аҳмади Дониш оғоз ёфтааст.

Доир ба ин гуна навҷуиҳо яке аз олимони англис Адиб Халид, ки нисбат ба даврони маорифпарварӣ таваҷҷуҳи зиёд дошта ин даврро хеле амиқ таҳлил кардааст, чунин мефармояд, ки олами ислом аз навҷуиҳо дар канор набудааст. Дар таърихи на камтар аз садсолаи пеш муносибати мусалмонон нисбат ба шаклҳои ҳокимият ва маърифат тағйир пазируфт. Татбиқи матубот ва маорифи фарогир аз орзуву омили онҳо буда аз тариқи он дастрасии донишу маърифат ба ҷомеаро таъмин кардан мехостанд. Натиҷаи ин ҷораҳо метавонист моделҳои кӯҳнаро аз

байн бурда эътибори нухбагони динии пешинро барҳам меоданд. Муносибати мусалмонон нисбат ба дин ҳам комилан бояд дигаргун мегардид. [11.28]

Бо оғози асри ХХ насли дуввуми маорифпарварон ба арсаи корнома қадам ниҳоданд. Бехтарин намояндагони зиёиёни баруманди давр, мисли шоир Ҳайрат, шоир Аҷзӣ, ходими давлат ва шоир Саҳбо, адиб Асирӣ, асосгузори адабиёти шӯравии тоҷик Садриддин Айнӣ, олим ва нависанда Фитрат, ҳамчунин ҳақим ва адиб Мирзо Сирочи Бухороӣ, мулаққаб ба доктор Собир, аз ҷумлаи он равшанфикрон буданд. Мутаассифона ҳаракати маорифпарварии ин давра фақат зиёёнро дар бар мегирифт ва на танҳо марбут ба Бухоро буд.[1, с. 560]

Аммо баръакси ҷунбиши ҷадидизм, ки бо ғояҳои исломпарастӣ ва туркпарастӣ пайваст буда дар байни синфҳои истисморкунандаи мамолики Шарқ интишор ёфта буд, ҳаракати маорифпарварӣ дар замони фаъолияти Аҳмади Дониш бехтарин хусусиятҳои худро нигоҳ медошт: кӯшиши хидмат кардан ба мардум, танқиду мазаммати аморат, тавачҷӯх ба Россия ва кишварҳои пешқадами Аврупои Ғарбӣ.

Гарчанде чараёни маорифпарварӣ ва иддае аз намояндагони барҷастаи он мавриди таҳқиқи олимони барҷастаи тоҷик гардидаанд [12.] Аксари онҳо бештар ба фаъолият ва факори Аҳмади Дониш бахшида шудаанд, аммо ин давра ва шахсиятҳо, мерос ва афкори онҳо бояд бештар таҳқиқ шавад. Алъон, манбаи асосии маълумот дар бораи Мирзо Сирочиддини Бухороӣ ё Мирзо Сирочи Ҳақим гуфтаҳои худӣ ӯ мебошанд, ки дар асари мукаммали ӯ «Тухафи аҳли Бухоро» (соли таълиф 1328/1910) дарҷ ёфтаанд. Мирзо Сирочи Ҳақим соли 1877 дар хонаводаи Ҳочӣ Абдуллоҳи Мирзохурд, ки яке аз давлатмандони Бухоро буд, таваллуд ёфтааст. Сарвати падар аз касби саррофӣ ба даст омада буд. Падар Мирзо Сирочро ба усули нав таълим дода, аз омӯхтани забонҳои русиву фаронсавӣ баҳравараш намуд. Мирзо Сироч баъди хатту савод баровардан ба омӯхтани илмҳои ахлоқ, риёзиёт, ҷуғрофия, шеър, таърих, луғат ва ғайра шуғл варзид. Мирзо Сироч илмҳои фикҳ ва сарфу

наҳви арабӣ, забонҳои фаронсавӣ, олмонӣ, италийвӣ ва русиро ба таври муколама низ азбар карда буд. [4, с. 9] Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ӯ дар Бухоро дукони саррофӣ боз карда машғули тиҷорат ва хариду фурӯши панба мешавад. Барои раванҷ додани корҳои тиҷоратии худ, Мирзо Сироч ба Фарғона рафта, ба хариди пиллаву абрешим низ мепардозад, колои худро бо васотати «Бонки Хитоискӣ» барои фурӯш ба Милану Марсел мефиристод ва ё ин ки бевосита ба тоҷирони рус мефурӯхт.

Дар синни биступанҷ солагӣ Мирзо Сироч пешаи тиҷоратро як маврид қатъ карда, ба аввалин сафари тӯлонии худ ба Аврупо баромад ва 5 июни соли 1902 Мирзо Сироч, бо шавқи дунёбинӣ дар дил тарки Бухоро мекунад. Аз саҳрои туркман гузашта, то Красноводск, аз он ҷо савори киштии гузора шуда, ба Боку ва Тифлису Ботумӣ меравад, аз он ҷо бо баҳр ба Туркия омада, дар бадали бист рӯз Самсон ва Истамбулро тамошо мекунад. Аз он ҷо ба Аврупо нақли макон карда, Мирзо Сироч поездсавор аз шаҳрҳои София, Белград, Будапешт гузашта ба Вена меояд. Дар ин ҷо ӯ 61 рӯз меистад, баъд як ҳафтаи дар Берлину Париж таваққуф намуда, аз он ҷо ба Лондон меравад. Пас аз ду ҳафтаи иқомат дар ин ҷо аз Берлин ба Берн (Швейцария) ва дубора ба Фаронса-Париж, Марсел, Вена мегузарад. Аз он ҷо тавассути Варшава роҳ ба Москва гирифта ба Боку меояд, ба Красноводск ва Ашқобод гузашта моҳи январӣ с. 1903 ба Бухоро бармегардад.

Дафъаи дигар ӯ ба Хуросони Эрон — Қучон, Машҳад, Нишопур меравад ва 8 моҳ муқими Сабзавор мешавад. Дар ин ҷо ӯ мекӯшад, ки фурӯши панбаро ба Россия ва Аврупо ба роҳ монад. Вале корҳои барор намегиранд. [6, с. 310]. Дар сарҳади Афғонистон ӯро бо итҳоме дастгир карда ба Ҳирот меоранд ва то ҳаллу фасли масъала дар ҳабс нигоҳ медоранд. Ҳангоми дар ҳабс будани Мирзо Сироч ҳар ҳафта якборӣ иҷозати шаҳр баромадан дошт. Дар ин муддат ӯ бо шаҳр ва аҳли он шиносӣ пайдо кард. Пас аз се моҳ аз Кобул фармони амири Афғонистон — Ҳабибуллоҳон омад, ки дар он ҳамроҳи дигар маҳбусон ба Кобул фиристо-

дани ӯ сабт шудааст. Дар Кобул Мирзо Сирочро ба маҳбаси «Қалъаи Қозӣ» ҷойгир карданд, баъдтар ба маҳбаси «Сарои Аминуддавла» гузаронданд.[9, с. 470]

Сабаби ба ҳабс гирифта шудани Мирзо Сироч аз байни чизу чорааш ёфт шудани хотироти сафар аст, ки ба забонҳои форсӣ ва русӣ нигошта шуда буд. Зиёда аз даҳ моҳ Мирзо Сироч дар маҳбас монд, дар ин муддат дар маҳбас дукондорӣ кард ва иҷозати ба шаҳр рафту омад карданро гирифт, бо мардум муошират кард. Боре аз Бухоро ба номи амир Ҳабибуллоҳон мактубе расид, ки дар он бегуноҳии Мирзо Сироч собит мешуд. Амир Ҳабибуллоҳон Мирзо Сирочро аз ҳабс озод карда, тӯҳфаи зиёде ва се ҳазор рупияи афғонӣ ҳадя кард, ваъда ҳам дод, ки ҳамаи чизу чораи мусодирашудаи ӯ низ баргардонида хоҳад шуд. Дар санаи 16 июни с. 1905 Мирзо Сироч бо муаррафиномаи амири Афғонистон дар ҷайб равонаи Бухорои шариф шуд. Дар бозгашт аз Бомӣён, Тошқурғон, Мазори Шариф, Тирмиз, Чорҷӯ гузашт. Бо ҳамин саёҳати дуввум ва пурмочарои ӯ ба Эрону Афғонистон ба интиҳо расид.

Дафъаи сеюм Мирзо Сироч зодгоҳашро ба панҷ сол тарк гуфт. Дар ибтидои ин сафараш аввал ба аёлоти туркманнишин меояд, ки дар сарҳадди Афғонистон мебошад. Аз шаҳрҳои Чорҷӯӣ, Марв, Панҷдеҳ, Тахтабозор, Юлотон, Кушка, Тачан, Сарахс, Тӯрткӯл, Урганҷ, Хева гузашта, киштисавор ба Красноводск меояд ва дорую дармон харида дар бадали як моҳ машғули табибӣ мешавад. Пас аз он ба Боку ва аз он ҷо ба Эрон меравад ва ҷиддан бо омӯзиши тибби аврупоӣ шуғл меварзад. Чанде нагузашта шаҳодатномаи духтури амрози даруниро сарфароз мегардад ва дар яке аз бемористонҳои Техрон ба кор дохил мешавад ва малакаи худро дар муассисаи табобатии америкой такмил медихад.[8]

Мирзо Сироч шоҳиди воқеоти инқилобӣ ва табадуллотҳои иҷтимоии Эрон гардида хангоми ба вуқӯъ омадани Инқилоби зиддифеодалӣ ва зидди сармоядорӣ Эрон дар солҳои 1905—1911, бо бад шудани вазъи сиёсӣ ба саёҳати Ҳиндустон баромад. Дар ин давра ӯ аз Бомбай, Ҳайдаробод, Дехлӣ дидан карда ба Эрон баргашт. Дар ин хангом шоҳ Муза-

ффариддин аз дунё гузашта ба ҷои ӯ Муҳаммад Алӣ ба тахт нишаст (январӣ с. 1907). Чаҳор соли баъдинаро Мирзо Сироч дар Мозандарон гузаронд, дар он ҷо тахти лақаби доктор Собир то соли 1910 бо корҳои табобату муолиҷа машғул шуд. Баъд аз ба Бухоро дар зодгоҳаш ба навиштани мақолаю шеърҳо барои рӯзномаҳои давр машғул буда ҳамзамон табибӣ мекард.

Мирзо Сирочи Ҳаким дар синни 37-солагӣ соли 1914 вафот мекунад. Аҳли илму адаби Бухоро аз вафоти доктор Мирзо Сирочи Ҳаким саҳт мутаассир гардида, нисбати даргузашти ӯ марсияҳои пурсӯз суруданд. Аз ҷумла устод Айни нисбати вафоти дӯсти ҷавонмаргаш марсияи ҷонгудоз эҷод намуда, мақому манзалати вайро дар пешрафту такомули ҷараёни маорифпарварӣ таъкид намуда, аз ҷумла Мирзо Сирочро «ҳодими миллати ислом, сирочи дониш, ношири илм, ватанхоҳи маорифпарвар» номидааст. Марсияи мазкур ин аст:

Ох, сад ох, ки барбаст абадӣ роҳи сафар,
Аз Бухоро сӯи фирдавс яке донишвар.
Ҳодими миллати ислом, сирочи дониш,
Ношири илм, ватанхоҳи маорифпарвар.
Он ки аз мантиқи ӯ буд маҳофил пурнур,
Он ки аз хомаи ӯ дошт ҷароид зевар.
Рафту дар маҳфили аҳбоб аз ӯ нест нишон,
Рафту дар сафҳаи айём аз ӯ нест хабар.
Он ки такмили фунун кард дар айёми шабоб,
Он ки таҳсили ҳикам кард дар аснои сафар.
Сер нокарда зи дидори худ анбои Ватан,
Ба ҷавонӣ ба тағи хок ватан кард мақар.
Он ки мекард ба танвири Бухоро хидмат,
Рафт, мондем тамом аҳли Бухоро ба қадар.
Яъне имрӯз супурдем Сирочиддинро,
Ногузирона ба аҳкоми қазо дасти қадар.
Сар зад аз сина аз ин ғам ивази оҳ оташ,
Рехт аз дида ба ин рӯ бадали ашк шарар.
Оташ аз синаи ман дарзада дар пайкари ман,
Об шав, ой зи ду ҷашми ман, эй хуни ҷигар! [3]

Дар муҳити адабии Бухоро Мирзо Сироч ҳамчун маорифпарвар нуфуз дошт. Ӯ узви ҷамъияти «Тарбияи атфол» буд ва ҳам ба ҷунбиши ҷавонбухороӣён робитаи зич дошт. Соли 1912 Мирзо Сироч бо ҳамроҳии Муҳиддин Мансурзода бо соҳиби чопхонаи Когон Левиӣ яҳудӣ ва ду узви сафоратхонаи Русия Петров ва Шулга вохӯрда, ба онҳо аҳамияту зарур будани рӯзномаеро дар Бухоро матраҳ

сохта, онҳоро бовар мекунонад, ки чунин рӯзнама барои ривоч додани тичорату зироати Бухоро мусоидат менамояд. Ин ходисаро Устод Айни чунин тасвир кардааст: «Тараққиҳоҳон ва маорифпарварони Бухоро дер боз орзуи нашри як чарида дар Бухоро доштанд, лекин назаран ба аҳволи ҳукумати Бухоро вусул ба ин орзу мутаассир буд. Зеро ҳар касе, ки аз раияи Бухоро ба ягон кори маданӣ ташаббус карданӣ шуда ба ҳукумати Бухоро муроҷиат кунад, ҷавоби рад мешунд. Агар дар элчихонаи Рус муроҷиат карданӣ шавад, бинобар раияи Бухоро будан дар он ҷо ҳақи муроҷиат надошт. Дар санаи 1330 ҳиҷрӣ аз ҳамиятмандони Бухоро Мирзо Муҳйиддин Мансурзода ва Мирзо Сирочи Ҳаким барои ба феъл овардани ин орзу кӯшиши балеғ карданд. Аввал сохиби матбааи Когон, Леви яхудиро дида, фоидаи бисёре аз нашри чарида ба назараш ҷилва дода, дар майдон андохтанд. Дар аъзои элчихонаи Рус он вақт Петров ва Шулка (Шулга) ном ду шахс буданд, ки ба Мирзо Муҳйиддин ошноии хусусӣ доштанд. Мирзо Муҳйиддин эшонро дида қаноат кунонда, барои ривоч додани тичорату зироати Бухоро лузуми як чаридаи маҳаллиро фаҳмонд. Барои итминони элчихона Ҳайдархоҷа Мирбадаловро, ки тарҷумони элчихона буд, ба мудирияти чарида нишон дод. Аъзои элчихона ба шартӣ будани ҳаққи сонсурӣ бар худашон, аз ҳукумати Бухоро ба номи Левӣ ва Ҳайдархоҷа нашри чаридаро изи гирифта доданд. Барои муҳаррирӣ аз Боку Мирзо Чалоли Юсуфзода оварданд. Ҳарфчинҳоро ҳам аз Боку оварданд. Номи чаридаро «Бухорои Шариф» ниҳода, ба забони форсӣ рақами аввалашро рӯзи якшанбе, 4 Рабеъуссонии 1330 ҳиҷрӣ, мутобиқи 11 мартӣ 1912 милодӣ нашр карданд...» [10, с.309-110]

Мирзо Сироч аз он нафарони маорифпарвари амалӣ буд, ки сармояи ақлӣ ва моддӣ худро барои татбиқи афкору нақшаву барномаҳои маорифпарварӣ сарф мекарданд ва бидуни ин амалҳои онон татбиқи мактабҳои тарзи ҷадид ва нашри чаридаву рӯзнамаҳо номумкин буд. Ҳамин ибтикори Мирзо Сироч буд, ки 11 мартӣ соли 1912 нахустин рӯзнамаи тоҷикӣ бо номи «Бухорои Шариф» дар қаламрави аморати Бухоро

таъсис дода мешавад, ки яке хабарнигорони шинохтааш Мирзо Сироч махсуб меёфт. Асари сафарнома, кишваршиносиву ҷуғрофӣ, таърихӣ ва ҳамзамон таҳлилу тарғиботии Мирзо Сироч бо номи «Тӯҳафи аҳли Бухоро» дастрани ин мутафаккир ва ходими илму маорифи давр буд, ки дар он натавон хотироту воқеоти сафар, балки мулоҳизаҳои таҳзиб ва тарвиҷи ҷаҳонбинӣ, неруи зехнӣ, ба қор андохтани иқтидорҳои беназири Бухоро, ҳифз ва интишор додани фарҳанги миллий ва дастовардҳои он ифода ёфтаанд. Онро муаллиф соли 1910 ба итмом расонида, ба амири нав ба сари тахти Бухоро ништа Олимхон бахшидааст.[2, с. 20-25]

Сафарномаи Мирзо Сироч дар пайравӣ ба саёҳатномаҳои аврупоӣ эҷод шуда, аввалин асари ҳамгуни адабиёти тоҷик дар ин жанр ба ҳисоб меравад, ки дорои маълумоти ҷуғрофию иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад. Мақсади муаллиф ба воситаи инъикоси дидаву шунидаҳои ҷалб кардани таваҷҷуҳи амир ва мардуми аморати Бухорои Шарифро ба сӯи пешрафтҳои кишварҳои мавриди тасвир, таҷрибаву ҳаводиси мушоҳидашуда, инчунин таҳлил ва шарҳи сабабу иллатҳои ақибмондагии мусалмонон мебошад. Ӯ дидаву аз сар гузаронидаашро бо далелу бурҳон ва хулосаҳои таҳлилий ва амалӣ-педагогӣ пешниҳод менамояд, то низоми мактабу маорифи Бухоро такмил ва ба талаботи давр наздик намояд.[7, с. 451]

Ӯ аввалин шуда дар бораи зарурати таҳсили ибтидоии иҷборӣ баро атоли Бухоро суҳбат мекунад, ки яке аз иқдомҳои модерн дар соҳаи маориф ва роҳҳои амалии муассиргардонии он ба ҳисоб меравад. Дигар ақидаи ӯ дастрасии мактабу маориф ба ҳамагон, махсусан дастрасии илму маориф ва мактабу таҳсил бидуни ҳар гуна тафрикаи ҷинсӣ, динӣ, наҷодӣ ва ғайра аст, ки он ҳам иқдоми модерни сиёсӣ ва ҳам иқдоми маорифпарварӣ аст. Ӯ инчунин оид ба дунявӣ кардани мактабу маориф сухан меронад, ки аслан ба таври қуллӣ барои давронаш модрену нав аст. Зеро ин гуна даъватҳо ҳатто дар Аврупо низ пешниҳодҳои нав ба ҳисоб мерафтанд ва на дар ҳама ҷо татбиқ шуда буданд. Дигар ин ки Мирзо Сироч ба умқи муносибатҳои иҷтимоӣ назар карда оид ба тарзу усули

сохибкориву тичорат ва хатто ахлоқи тичорату сохибкорӣ тавачҷух намуда андешаҳои интиқодӣ ва пешқадам пеш овардааст.

Тибқи анъана ва дар пайравӣ аз маорифпарварон, махсусан саркардагон он Аҳмади Дониш, Возеҳ ва дигарон, Мирзо Сироч дар танқиди замона, урфу одат, ахлоку рафтор, сатҳи фарҳангу маориф ва ахлоқи ходимони дин хеле пеш рафтааст. Ӯ аз он нафароне буд, ки эътиמודи қавӣ нисбат ба неруи созандаи илму маърифат дошта, ақли инсон ва лаёқатҳои эҷодии онро арҷгузорӣ ва ҳамду сано мегуфт, ҳамагонро ба фарогирии илми пешрафтаи замона ва кушишу ғайрат дар ин кор даъват мекард. Бештар аз ин Мирзо Сироч аз маорифпарвароне буд, ки барои дар амал татбиқ намудани донишу илми андухта намунаи ибрат буда дар сафарномааш аз таҷрибаи дар хориҷи кишвар фаро гирифтани илму дониши замонавӣ сухан мекунад. Ӯ бо мисолҳои возеҳу равшан ғоидаи аз татбиқи илму дониш бурдаи мардумони ҷаҳонро тасвир карда беҳафсалагии ҳамаватанонашро дар ин ҷода мавриди танқиди шадид қарор додааст. Зиеда аз ин ӯ аз аввалин маорифпарваронест, ки мардумро аз меросбари фарҳангу тамаддун ва илми бунёдҳои бостониву таърихӣ, меросбари афқору илму донишу Форобиву Хоразмӣ, Синову Берунӣ будани ин миллат огоҳ карда, дар дастовардҳои Аврупову Ғарб муболиға кунад ҳам, бо таассуф мегуяд: «Бубинед, ки илму савод кори миллати Урупоро ба кучо расонида, беилмиву танбалӣ кори мо - аҳолии Осиёро ба чӣ пояи пасти кашонида. Сабаб чӣ шуд, ки тамоми улум ва фунунро онҳо гирифтаанд, мо муҳтоҷи илму ҳунари онҳо шудаем... Аз пирохани атфол гирифта, то кафани мурдагонмон аз Урупо биёяд. Тамоми асбоби зиндагонии мо бояд аз хориҷа харидорӣ шавад. Акнун мо муҳтоҷ набуда, кӣ бошад? Онон ки тамоми сарвати мардуми Осиёро мебаранд, босарват нашуда кӣ шавад?... Вале мо тарихи даҳро намедонем, умри худро ба лавҳу лаъаб ва муҳмалиёт сарф мекунем. Фарзандони худро тарбият ва таълим намекунем. Дар тамоми Урупо як нафар гадо ва як одами бекор дида намешавад. Афсӯс бар мо, афсӯс бар мо! Банда ҳар қадар

Порисро сайругашт мекардам, бисёртар Ватани азиз ба хотирам расида, ҳама вақт ашк аз чашмонам мерехт».[4.198]

афарномаи Мирзо Сирочи Ҳаким дар баҳши ташвиқу тарғиби афкори маорифпарварӣ ва навгароӣ, ки дар ду даҳсолаи аввали садаи бисти милодӣ тамоми адабиёти равшангароиро фаро гирифта буд, нақши босазое бозидааст. Арзиши маърифатӣ ва илмии ин асар аз саёҳатномаҳои Мирзо Иброҳиму осори насрии Абдуллоҳи Фитрат ва дигарон камтар нест.[5, с. 69]

Аз мутолиаи осори боқимондаи Мирзо Сирочи Ҳаким метавон дарк кард, ӯ аз вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии аморати Бухорои ибтидои асри 20 ба хубӣ воқиф будааст. Аз ин лиҳоз ӯ тавассути муқоисаҳо мефаҳмонад, ки дар хориҷи ҷордевори «Бухорои шариф» низ дунёи рангини диданӣ, ҳаёти аҷибӣ ибратангезе вучуд дорад. Ӯ ба худ рисолати маърифатпарваронаро хос доништа чашми мардуми дар хоби ғафлат ғунудаи сарзамини азизашро боз кардан хостааст. Дар ақида ва назариёти муаллиф нисбат ба ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, маънидодӣ нуқсҳои сохти сиёсӣ ва маданияти кишварҳои мухталиф маҳдудияти таърихӣ низ мушоҳида мешавад. Вале муҳиммаш барои мо он аст, ки ӯ доираҳои иртиқоии клерикалии Бухороро саҳт мазаммат мекунад, ки ҳар навъ падидаи тараққӣ ва навии ҳаётро бераҳмона несту нобуд мекарданд.

Адабиёт

1. Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва даври нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.- 976 саҳ.
2. Қиёмиддин Сатторӣ. Мирзо Сироч-сирочи дониш, маҷаллаи «Фарҳанг», 2006, №1, саҳ. 26 - 28; № 2, саҳ. 20-25.
3. Мирзо Сирочи Ҳаким. Ёд бод (шеър)// Оина, 1913. 2 ноябр.
4. Мирзо Сирочи Ҳаким. Туҳафи аҳли Бухоро. - Душанбе: Адиб, 1992 – 272 саҳ.
5. Мирзоев С. Андешаҳои маорифпарварӣ дар адабиёти се даҳаи аввали маорифпарварии Афғонистон. Душанбе: ДДОТ, 1993.
6. Худойназар Асозода. Таърихи

адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. - Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2014. - 672 саҳ.

7. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик – Душанбе: «ЭР-граф, 2011», 2011, - 644 с.

8. Ҳочиев С. Мирзо Сирочи Ҳаким /С.Ҳочиев // Комсомоли Тоҷикистон, 1967, №2.

9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик (дар се ҷилд) Душанбе, ҷилди 2. Қалим — Работ. 560 саҳ. бо тасвиrot, 2 варақ тасвиrot.

10. Энциклопедияи насри тоҷику форс (Наводир-ул-вақоъ (порчаҳо). Ри-сола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития. Ёддоштҳо (китоби V) ё Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро). Иборат аз 1 китоб. Душанбе, СИЭМТ, с. 2010.

11. Адиб Халид. Ислому баъд аз коммунизм. Лондон. Гарвард. 2007.

12. Богоутдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии, - Сталинабад:Таджикгосиздат, 1961, - 332 с.

МИРЗО СИРОДЖ ХАКИМ: О ЛИЧНОСТИ И НАСЛЕДИИ

Шарифов А.У.

Статья посвящена обзору литературы по биографии и деятельности одного из просветителей Мирзо Сироджа Хакима. С первых дней своей деятельности как просветитель Мирза Сиродж пытался познать различные мирские науки. Именно поэтому в результате учебы он стал первым квалифицированным врачом (т.е. с медицинским сертификатом) и начал лечить

пациентов по европейской методике. Мирзо Сиродж был пропагандистом светских наук, во время своих путешествий и знакомства с передовыми школами европейских стран приходит к выводу, что для прогресса и процветания страны общество должно быть образованным. Необходимо открывать школы и медицинские центры и изучать в них светские науки.

Ключевые слова: просветитель, реформатор, поэт, наука, грамотность, Бухара, Средняя Азия, Россия, Европа.

MIRZO SIROJ KHAKIM AND HIS RECOGNITION

Sharifov A.U.

The complex topic of the biography and activities of the enlightened and educational leader of the Tajiks Mirza Siroj Khakim is dedicated. From the first days of his studies, Mirza Sirodj tried to learn various secular sciences. That is why, as a result of his studies, he became the first qualified doctor (i.e. with a medical certificate) and began to treat patients using European methods. Therefore, Mirza Sirodj was always a promoter of secular sciences. Mirza Sirodj during his travels and acquaintance with the advanced schools of the European country comes to the conclusion that for the progress and prosperity of the country, society must be educated. It is necessary to open schools and medical centers and study secular sciences in them.

Key words: educator, reformer, poet, science, literacy, Bukhara, Central Asia, Russia, Europe.

МУҲАММАД ЗАКАРИЁИ РОЗӢ АЛ-МАДХАЛ АТ-ТАЪЛИМӢ Ё РОҲНАМОИ ОМУӢЗИШИ САНЪАТИ КИМИЁ

Аскардаев К.А. - ходими калони илмии маркази синоноси Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Олимони кимиёгар, ки онҳоро алхимикҳо меноманд, бар он ақида буданд, ки ҳар як модда ҳангоми омезиши бо маводи дигар дар таносуби муайн метавонад ба моддаи дигар табдил ёбад. Масалан, бо истифода аз усулҳои махсус ва мураккаб сурбро ба нуқра ё мисро ба тилло табдил додан мумкин аст. Яъне, металлҳои асосиро ба металлҳои қиматбаҳо табдил медиҳанд. Ҳарчанд онҳо ба ин қор муваффақ нашуда бошанд ҳам, тавонистанд як қатор маводи кимиёвӣю намакҳои зиёдеро таёр намоянд ва дар ин роҳ аз усулҳои тозакунии мавод, аз қабилӣ сублиматсия, калсинатсия, дистиллятсия (софкунӣ), ҳашиавандагӣ ва кристаллизатсия, ки асоси ҷудошавии моддаҳои химиявӣ аз ҳамдигар мебошанд, истифода баранд.

Бо паҳншавии ислом ин қор дар марказҳои илмии Искандария идома ёфт ва сарчашмаҳои зиёди илмию таърихӣ Мисру Юнон, аз қабилӣ осори Арастуву Афлотун ва дигар донишмандон ба забони арабӣ тарҷума шуда дар ҷаҳони ислом муаррифӣ гаштанд. Баъди ба унвони маркази хилофати бузурги исломӣ интиҳоб шудани Бағдод дар соли 762 мелодӣ дар он марказҳои бузурги илмӣ таъсис ёфтанд ва олимони ва кимёшиносони бешуморе ҷамъ омаданд ва санъати кимиё ба марҳалаи нав ворид гашт. Дар натиҷа, технологияи пеширафтаи мисриён ва юнониён ба ҷаҳони ислом интиқол ёфт ва аз ҷониби кимёгарони бузурги исломӣ, ки дониши Чину Ҳиндро низ аз худ карда буданд ривочи бешитар ёфт.

Яке аз чунин абармардонӣ майдони маърифат Абубакр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ донишманд, табиб, кимиёӣ ва файласуфи форсу тоҷик (865-925) мебошад, ки зодрузи рамзӣ ӯ 27 август дар

Эрон ба ифтихори ӯ ҳамчун Рӯзи дорусоз ҷашн гирифта мешавад.

Дилбастагии Розӣ ба илми шимӣ аз он буд, ки ӯ шимиро танҳо илме медонист, ки дар он бо роҳи таҷрибаву озмоиши метавон фарзияҳоро исбот ё инқор намуд. Муддати зиёде дар ин арса намонда, баъдтар ба илми тиб рӯй овард ва аввалин донишманде буд, ки маълумоти шимёро ба хидмати тиб даровард. Розӣ на фақат дар тиб ва шимӣ ба таҷриба ва озмоиши даст мезад, балки озмоиширо дар тамоми таҳқиқотҳои илмҳои табиӣ зарурӣ медонист. Шеваи илмӣ ва равиши омӯзишҳои ӯ дар шимӣ бар асоси озмоишот аст.

Розӣ чӣ дар Фарбу чӣ дар Шарқ ба унвоони бунёнгузори шимии навин шинохта шудааст.

Розӣ аз ҷумлаи он донишмандони бузургест, ки дар тамоми соҳаҳои илм, бахусус, кимиё, тибу фалсафа дар замони худ машҳур гаштаанд. Ихтироот ва бозёфтҳои Розӣ дар сар то сари олам то ба ҳол дар тайёр намудани доруҳо ва маводи кимиёвӣ гуногун истифода мешаванд. Аз муҳимтарин ихтирооти ӯ спиртро номбар кардан мумкин аст. Ихтироот ва бозёфтҳои Розӣ дар сар то сари олам то ба ҳол дар истеҳсоли доруҳо ва маводи кимиёвӣ гуногун истифода мешаванд.

Абубакри Розӣ дар соҳаи кимиёгарӣ низ дар баробари тиббу фалсафа ба муваффақиятҳои назаррасе арсаи санъати кимиё ноил гаштааст. аз рӯи маълумоти феҳристҳо Розӣ дар санъати кимиё бешитар аз 24 асар эҷод кардааст, ки мутаассифона қисмати бешитари ин осор аз байн рафта аст. Бо кӯшиши Стетилтон китоби «ал-Мадҳал ат-таълимӣ ё роҳнамои омӯзиши» соли 1905 ҳамроҳ бо дигар асари Розӣ «аш-Шавоҳид» дар

китобхонаи Навоб Ромпур дар Деҳлӣ дастрас шуд. Аҳамияти ин ду китоб пеш аз ҳама иборат аз он аст, ки дар муқаддимаи китоби “аш-Шавоҳид” ва дар охири китоби “ал-Мадхали таълимӣ” номгӯи беитари осори кимёи Розӣ сабт шудааст, ки дар барқарор намудани иттилои дақиқ аз номи дуруст ва мазмуну мавзуи китобҳои мафқӯди мутафаккир кӯмак мерасонанд. Соли 1927 матни арабӣ ва тарҷумаи англисии “ал-Мадхали ат-таълимӣ” дар ҷилди ҳафтуми журнали “Memoirs of the Asiatic Society of Bengal” нашр шуд.

Розӣ дар “ал-Мадхал ат-таълимӣ” маводи ишмиёро ба таври зайл табақабандӣ кардааст: маводи минералӣ, наботӣ ва ҳайвонӣ. Дар ин китоб ӯ “ҷасадҳо”-ро (филизот) ва “ақоқир”-ро (маводи ишмиёӣ) номидааст. Маводе, ки бетағйир мемонанд “ҷасад” ва он маводе, ки мепаранд, яъне бухор мешаванд “рӯҳ” номидааст, зеро ҷасад гализу рӯҳ латиф аст. Ҷасадҳои боратанд аз: зар (тилло), нуқра, оҳан, мис, қалъагӣ, сурб, хорсинӣ (оҳангсанг). Рӯҳҳо: гӯгирд (сулфур) ва чева (Mercure) ва зарних (сулфури орсиник), зарнихи зард (As_2S_3), зарнихи сурх (As_4S_4), навиодир (NH_4Cl), ки тамоми ин мавод аз таъсири отаи бухор мешавад. Зарних ва гӯгирд мепаранд (бухор мешаванд) ва месӯзанд.

Розӣ барои толибилмон дар китоби “ал-Мадхал ат-таълимӣ” пешниҳод менамояд, ки баъди омӯختан ва ишносӣ бо афзорҳо ва маводи ишмиёӣ (ақоқир), ки дар ин китоб зикр кардааст, ҳамеша таҷрибаро ба кор баранд ва бардавом дониши худро ба ин восита афзун гардонанд ва мутобиқи донишу таҷрибаи худ матолиберо дарк кунанд, ки дар ин ҷо зикр накардааст. Розӣ таъкид менамояд, ки “барои омӯхтани ин илм пас аз дониستاني он ҷӣ ки дар ин китоб зикр шуд, эҳтиёҷ ба дониستاني кунӣ ва воқунишҳои аҷсод ва арвоҳ ва санғҳо дорад”.

Розӣ барои навкорону шогирдонии ин санғат пешниҳод менамояд, ки пас аз огоҳ шадан аз феълу инфийолҳои мухталиф, метавонанд аз иштибоҳҳо ва хатоҳои зиёнбахш ҷилавгирӣ кунанд. Ин матолибро дар китоби “Илал ал-маъодин”, ки баъд аз ин китоб хоҳад омад, зикр хоҳам кард ва

он китоб “ал-Мадхал ал-бурҳонӣ” аст (яъне роҳнамои бурҳон овардан дар илми кимё).

Толиби илм пас аз хондани ин китоб ниёз ба дониستاني равиши гудохтани оҳан, маҳкам кардани арзиз, сафед кардани мис, ки сурхранг аст ва фарозидани чеваву бастании он ва зард кардани нуқра ва шабеҳи он (биринҷ) монанди зар зарурат дорад, ки тамоми ин матолибро дар китоби “ат-Тадбир” ва “ал-Исбот” пайдо хоҳанд кард.

Барои ба таври дуруст омӯхтани санғати кимё аз рӯи навиштаҳои хеш Розӣ ҷўяндаи дониширо маслиҳат медиҳад, ки “ҳангоми фаро гирифтани ва баъд аз хондану дониستاني муҳтавои ин китоб ва он ҷӣ ки дар китобҳои боло зикр шуда, бояд ҳар китобро баъди китоби дигар ба тартиби биёмӯза, Аввал китоби “Мадхал ал-бурҳонӣ”-ро, ки китоби “Илал ал-маъодин” низ номида мешавад, мутолиа кунанд то маълумоти саҳеҳ дар бораи ҳастӣ ёфтани арвоҳ, аҷсоду аҳҷор ва маодин ба даст оваранд. Минбаъд китоби “Исбот ас-санғат ва ар-рад ала мункирийҳо” ва сипас китоби “Ҳаҷар”, ки дар он шарҳи чигунагии пайдоиши санғоро омӯхта, сипас ба “Китоб ат-тадбир” мувоҷиат намоянд. Пас аз он китоби “ал-Иксир”, ки дар он кадом қувва ба доруҳо ранг медиҳад ва далелу чигунагии он баён шудааст. Сипас китоби “Шараф ас-синоат”, ки дар он бартарии ин санғат ва уламои он ва мақоми онҳо ва бартарии касоне, ки барои ин сифат ҷангидаанд, ба ӯ равишан мешавад ва сипас “Китоб ат-тартиб”, ки дар он идаҳои расои аҳли санғат ва равиши таҷриби онҳоро метавонанд биёмӯзад. Сипас китоби “ат-Тадбир”, то бидонад, ки ҳукамо чаро ин аъмолу афъолро таъбия кардаанд ва чи чизе онро водор ба таъбияи инҳо кардааст ва ҷӣ гуна бояд амалеро, ки мавриди эҳтиёҷ аст, анҷом дод. Сипас “Китоб ал-меҳан” (ин китобро бояд имрӯза китоби озмоишҳо ва имтиҳонҳо номид), ки ба василаи он илми ҳақиқӣ дар бораи имтиҳонҳои зару сим ва соири филизотро биёмӯзад. Сипас “Китоб аш-шавоҳид”-ро бихонад, барои он ки бидонад ҳукамои қадим ҳамагӣ бо назарияи ман мувофиқ буданд, сипас “Китоб сир ал-ҳукамо ва ҳиялиҳим”-ро

бихонад, то бидонад чигуна аз умум ба хусуси хонаводаи хеш ва касоне, ки ба ӯ паноҳанда шудаанд, дифоъ кунад ва чигуна худро аз балоҳое, ки авомунос ва ё ҳукому мулук мумкин аст, ба ӯ бирасонанд, халосӣ бахшад.

Дар охир ба чунин хулоса меояд, ки агар ҳамаи ин матолибро бидонад, илми ӯ дар ин санъат комил аст. Касе, ки китобҳои маро хонду мутолиъа кард, бояд баҳрае аз илми баҳсу гуфтугӯ (диалектика) дошта бошад, зеро бидуни ин кор мушикл хоҳад тавонист ба охириин ҳадди имкони тақомул бирасад ва истифодаи комил низ нахоҳад бурд.

Калидвожаҳо: санъат, пажӯҳиш, навшодир, алхимикҳо, афзорҳо, Искандария, Мисри Кадим, мис, маводҳои кимиёвӣ.

Ба номи Худованди бахшиояндаи меҳрубон

Меҳрубоно Худованд туро ёрӣ диҳад. Бидон, ки дар ҳар санъате афзорҳое вучуд дорад, ки дорои номҳое ҳастанд, ки аҳли санъат онҳоро медонанд ва дигарон аз он беҳабаранд. Дар санъате, ки ба номи кимиё маъруф аст, афзорҳо (олот) ва маводе (ақоқир) [1] вучуд дорад ва онҳо номҳое доранд, ки аҳли он санъат онҳоро мешиносанд ва бар дигарон маҷхул аст. Ҳар кас бихоҳад чизе аз ин санъат биёмӯзад ногузир аст, ки ному хавоси вежа ва хубиву бадии онҳоро дар корҳо бидонад. Ин матлабро шахси ворид дар ин санъат пас аз гузаронидани замони дароз ва пажӯҳиш дар бораи моҳият ва феълу инфилҳои ин санъат метавонад биёмӯзад. Дар ин навишта он чиро, ки агар шахси тезбине бидонад, монанди яке аз аҳли фан хоҳад буд ва ононро хоҳад фаҳмид, гирд овардаам ва Худованди тавоно ва меҳрубон тавфиқдиҳанда аст.

Нахуст моддае, ки дар ин санъат аз он ёд шуда, аҷсод [2] аст ва далели он ки онҳоро аҷсод номидаанд он аст, ки мавод бар ду навъ аст: яке он ки дар оташ бухор мешавад ва парвоз мекунад ва дигаре он ки собит мемонад ва тағйире намекунад.

Аҳли санъат он маводеро, ки бе тағйир мемонад, часад номидаанд, зеро часад заминӣ ва ба ҳам фишурда (ғализ) аст ва он маводеро, ки парвоз мекунад, арвоҳ номидаанд, зеро рӯҳ латиф аст.

Аҷсод иборатанд аз Шамс (зар) ва Қамар (нуқра) ва Муштарӣ (қалъ) ва Зухал (сурб) ва Мирих (оҳан) ва Зухра (мис) ва хорсинӣ (оҳани чинӣ). Қалъӣ [3] чизе аст, ки дигаргун мешавад ва сурби сиёҳ дигаргун намешавад ва хорсинӣ камёбу монанди нобуд аст.

Арвоҳ иборатанд аз гӯгирд (ан-нор) ва чева (ал-фирор) ва зарниҳу навшодир, ки ҳамагӣ дар асари мучоварат бо оташ парвоз мекунад ва ба ҳамин ҷиҳат онҳоро арвоҳ хондаанд. Аз ин ҷаҳор мавод ду мода парвоз мекунаду месӯзад ва ду мода парвоз мекунад, вале намесӯзад. Он ду, ки бидуни тағйир парвоз мекунад, иборатанд аз навшодир [4] (ал-уқоб) ва чева (ат-тайёр) ва он ду, ки оташ мегиранду парвоз мекунад, иборатанд аз гӯгирд (кибрит) ва зарниҳ (ар-разниҳ).

Ҳамаи аҷсоми обгуна ва намнок, ки дар мучоварати оташ парвоз мекунад, рӯҳ [5] хонда мешаванд ва ҳамаи маводе, ки сангину ба ҳам фишурда ҳастанд ва дар муқобили оташ истодагӣ мекунад, часад хонда мешаванд.

Чизҳое, ки ҷузви маводи шимиёӣ (ақоқир) маҳсуб мешаванд, ба қарори зер аст: Намак (ал-милҳ), ки дорои анвои мухталифи зер аст: Гуворо (ал-узаб), талх (ал-мур), андронӣ [6] (ал-андронӣ), нафтӣ (ан-нафзӣ) [7], тухмӣ (ал-байзӣ), навшодир (ал-уқоб), намаки қалё (милҳ ал-қалъӣ), намаки пешоб (милҳ ал-бавл) [8], намаки оҳак (милҳ ан-нур), намаки хокистар (милҳ ар-рамод)[9], намаки ҳиндӣ (ал-милҳ ал-ҳиндӣ)[10], табарзад (ат-табарзад)[11], андронии сурх, ки аз он ба шикобу синӣ харротӣ мекунад.

Намаки гуворо ба масрафи хӯрдан мерасад. Намаки талхро заргарон барои покиза карадани нуқра ба кор мебаранд. Андронӣ намаки шаффофе асту нафтӣ намаке аст, ки бӯи нафт медиҳад ва саҳтии он монанди намаки андронӣ аст, вале сиёҳранг асту бӯ медиҳад, зеро дар шӯразорҳои маодини нафт ёфт мешавад. Табарзад саҳту қадар аст. Андронии сурх намаки саҳту сурх аст ва ҳиндӣ намаке аст сиёҳ монанди табарзад саҳт, вале шаффоф нест. Намаки тухмӣ бӯи тухми мурғи пухта медиҳад. Навшодир, ки беҳтарини он сафеду соф ва тика-тика аст. Навшо-

дир ду навъ аст: якеро аз Хуросону самарқанд меъваранд ва тез асту забонро месӯзонад ва навъи дигар сохтагӣ аст ва ба он чеваи мӯ[12] (аторуд аш-шаър) мегӯянд.

Дигар намаки қалё, ки аз ҳар роҳе, ки таҳия шуда бошад, дорои як сифат аст ва ҳамчунин намаки пешобу намаки оҳак ва дигар аз анвои намақҳо намаки хокистар аст, ки онро месозанд ва хосияту тарзи сохтани он бар аҳли санъат равшан аст. Навшодир ду навъ аст, ки якеро дар боло шарҳ додам ва дигареро аз мӯ месозанд, ки хавоси он инчо пинҳон аст. Ва дигар аз онҳо бўраҳост (ал-баворик)[13], ки чанд навъ аст:

Бӯраи нон[14] (бӯрақ ал-хубз), ки китъаҳои сафед аст ва дигар нитрун, ки сурхранг аст ва аз бӯраи нон беҳтар аст ва дигаре бӯраи заргарӣ [15] (бурақ ас-соға), ки сафед ва монанди сафедакӣ аст, ки дар пойдеворҳо мезанад ва дигар заровандӣ[16] аст, ки аз ҳамаи анвои он беҳтар аст ва ранги он сурхи моил ба хокистарӣ аст. Ва дигар бӯраи бед (ал-бурук ал-ғарб), ки дар дархатҳои бед ёфт мешавад. Ва дигаре танакор[17] (ат-танакор), ки сохтагӣ аст ва тарзи таҳияи он дар китобҳои санъат омадааст.

Навъи дигар аз ақоқир зогҳост[18], ки анвои мухталифе дорад:

Зоги сафед ду гуна аст, яке минҷонӣ, ки дар он рағаҳои сабз вучуд дорад. Номи мунҷон аз он ҷиҳат аст, ки онро аз Мунҷон меоваранд ва Мунҷон номи шаҳре аст дар навоҳии Ҷабал[19]. Навъи дигар шаб(б) (аш-шаб)[20] номида мешавад, ки ранги он сафед аст ва холис аст. Ва навъе аз он саҳт ва навъи дигар нарм аст. Тарзи шинохтани шаб он аст, ки агар онро бо об тар кунанд ва рӯи он мозу бирезанд, сиёҳ намегардад ва он ҷӣ сиёҳ нашавад, зоги сафед аст.

Зоги зард чанд гуна аст: зоги зиголоб[21] (зоҷ ал-ҳибр), ки беҳтарини зогҳост ва шикастани он шабеҳи анғум аст. Дигар зоги кафшгарон (зоҷ ал-асокифа), ки дар он чашмҳои ҷавоҳирӣ вучуд дорад ва ҷинси он мутафовит аст. Ва дигар зоги сурх, ки сурӣ[22] номида мешавад ва ҷинси он бисёр хуб аст, вале нодир ва миқдори он кам аст. Ва дигар зоги сабз, ки қалқанд[23] номида мешавад

ва озмоиши он чунин аст, ки агар рутубат ба он расад ва рӯи оҳан рехта шавад, сурх мегардад. Ва дигар қалқатор[24], ки зарду сурх ва монанди қалқанд амал мекунад. Ва дигар қалқадис[25], ки ҳамон шаббӣ сафеди моил ба хокистарӣ аст ва аз қалқанд дуруст мешавад ва қалқанд табдил ба қалқадис мегардад ва ин навъи беҳтарини он аст.

Ва навъи дигар аз ақоқир марқашшо[26] (марқашисо) аст, ки дорои рангу шаклҳои мухталифе аст: шакли баъзе монанди санги тарозуист, ки сиккаҳоро бо он вазн мекунад. Навъи дигар гирд аст, монанди фундук ва бархе дигар дароз ё кӯчак аст, бидуни шакли мушаххас. Ҳар ҷинс аз марқашшо анвои мухталифе дорад. Як даста зардранг аст монанди зар ва онро марқашшои заҳабӣ номанд ва як даста сафед аст монанди нуқра, ки онро марқашшои физзӣ хонанд ва дастаи дигар сурх аст, ки онро марқашшои нуҳосӣ хонанд. Инҳо хосияти сангӣ надоранд, вале шабеҳи ин ҷавҳарҳо (заҳаб ва физза ва нуҳос) мебошанд.

Навъи дигар аз ақоқир мағнисийст[27], ки дорои ақсоме чанд аст: як навъ хокӣ ва сиёҳ аст ва дар он чашмҳои сафеду бисёр дурахшанда вучуд дорад. Ва навъи дигар тика-тика аст ва дар он низ чашмҳои дурахшанда вучуд дорад. Навъе дигар аз он шабеҳ ба оҳан аст ва навъе аз он сурх аст ва соири анвои он шабеҳ ба инҳост.

Навъи дигар аз ақоқир тутиест[28], ки ҷузви сангҳо мебошад ва баъзе аз он сабз аст ва навъе шабеҳ пуштаи тухми мурғи зард аст ва чанд қисм аст: хиндӣ, ки сафеду камёб аст ва дигаре зард, ки хазарӣ[29] номида мешавад ва дигар сабз, ки кирмонӣ ном дорад ва дигар маҳмудӣ. Анвои ахир номҳои мухталифе дорад. Тутиёи хиндӣ сохтагӣ аст.

Навъи дигаре аз ақоқир даҳана (ад-даҳанач) аст[30], ки санги сабзе аст ва аз он нигину муҳра ва донаи тасбеҳ месозанд, ва фируза монанди он аст, вале ранги равшантаре дорад.

Дигар лочувард (ал-лозувард) аст, ки санги обии осмонӣ аст ва гоҳе чашмҳои дурахшанда дар он вучуд дорад ва аз он донаҳои тасбеҳ месозанд.

Дигар талк (ат-талк)[31] аст, ки чанд навъ дорад: дарёӣ ва ямонӣ ва кӯҳӣ. Ҳар

гоҳ ба равиши чакуш бизананд, барг-барг мешавад ва ҳар барге нозук ва барроқ аст. Дар таркиби “духнаи Марям”[32] низ вучуд дорад. Дигар гач (ал-чибсин), ки санги сафеди кӯҳӣ аст. Дигар шодина[33] санге аст сурх ва навъе аз он адасӣ аст ва нави дигари он хулуқиё, ки зард аст ва тиллоро сурху рангин мекунад, зеро дар он чавҳари мис вучуд дорад.

Дигар сурма (ал-кухл)[34], ки монанди санг нест, балки чун чавоҳир аст ва санги сурб аст.

Дигаре масхукуниё[35] ва он чисме аст, ки аз шишагарӣ ба даст меояд ва монанди намак саҳт ва қобили зуб шудан аст. Ранги он сафед ва дар он қувваи хушқунандагӣ вучуд дорад.

Дигар шук[36], ки ду навъ аст, зарду сафед ва аз маъдани нуқраи Хуросон ва аз дудсанги нуқра ба даст меояд.

Дигар дус[37], ки оби оҳан бошад.

Дигар ас-сакта[38] ва он санге аст, ки зуб кунандагони мис онро ба кор баранд.

Дигар ротинач[39], ки ангуми дарахти санавбар аст.

Навъи дигар аз ақоқир зарних[40] аст, ки се навъ дорад: сурху зарду сабз. Бехтарини он варақ-варақ мешавад ва наққошон онро ба кор мебаранд ва бадтарини он зарнихи сабз аст.

Баъзе аз ақоқир сохтагӣ ҳастанд, восил намебошанд, монанди муртак[41] ё мурдосанҷ ва зангоҳан[42] ва зангор[43] ва саранҷ[44] ва шангарф[45] ва спинок[46] ва дус ва шук ва ал-сакта ва тутиё. Ва шарҳи сохтани ин мавод дар китоби “Илал ал-маъодин” пас аз ин китоб навишта хоҳад шуд ва чӯянда бояд ба он мурочиат кунад.

ШАРҲИ АФЗОРҲОИ КОР

Афзорҳои машҳури ин санъат иборатанд аз афзорҳои лозим барои ғудохтани флизҳову санғо ва афзорҳои лозим барои кор кардан бо онҳо. Афзорҳои ғудохтани филизҳо ба қарори зайл аст: кӯра (ал-қур), бӯта (ал-бутиқа), чумча (ал-мошу) – қолаби новадони оҳанӣ (ар-рот)[47], дам (ал-зақ), ки бо он медаманд. Пас аз ин афзорҳо афзорест, ки касоне, ки бо ин санъат ошно ҳастанд ва муддате дар он кор кардаанд ва корҳои бузург анҷом додаанд, аз он истифода мекунанд ва аз ин назар аҳли маърифат аз шарҳи ин афзор мустағнӣ ҳастанд[48].

Дигар афзорест, ки онро бута бар бута (бут бар бут) меноманд ва барои фурурехтани (ал-истинзол) ба кор меравад. Фурурехтан иборат аз он аст, ки қатраҳои ғудохташудаи чисмӣ аз як бута ба даруни бутаи дигар поён рехта мешавад. Бута бар бута аз ду бута дуруст шудааст, ки рӯи якдигар қарор доранд ва дар кафи бутаи болоӣ ду ё чанд сӯроҳ вучуд дорад ва фосилаи байни ду бута бо гил бандкашӣ шудааст. Чисмеро, ки бояд фуру рехта шавад, дар бутаи болоӣ мерезанд ва онро мегузоранд, то обгун гардад ва қатраҳои он ба даруни бутаи пойинӣ фуру резад ва сарчуши он дар бутаи болоӣ бимонад.

Ғудохтани оҳан мушкилтарини корхост, зеро ҳангоми ғудохтан монанди об равон намешавад, магар он ки онро бо доруе ба хусусе амал биёваранд. Равиши ғудохтани оҳан ба шарҳи зер аст: барродаи оҳанро ба ҳар андозае, ки хоҳӣ бардор ва бар рӯи он як чаҳоруми вазнаш зарнихи сурху нарм бирез ва махлут намо ва онро дар кисае бирез ва даври онро бо гил бигир ва дар танур бигузур ва сипас онро берун биёвар ва вазн куну рӯи он як шашуми вазнаш нитрун бирез ва ба он равғани зайтун махлут кун[49] ва ин махлутро дар бутае, ки кафи он сӯроҳ аст, бирез ва онро бар рӯи бутаи дигар бигузур ва ҳарорат бидеҳ, то он чи обгун шуда фуру резад ва онро бардору дубора бигдоз ва бо навшодир ва зочи шомӣ[50], ки ҳар ду кӯбида ва бо равғани зайтун махлут шудааст, махлут кун ва аз он гулӯлаҳои кӯчак бисоз ва ҳар чанд бор, ки хоҳӣ онро зуб кун ва ҳар бор ба он аз он махлут изофа кун, то суръати зубшудан ва сафедии он бештар гардад. Ҳар гоҳ ин амалро чанд бор такрор кунӣ монанди нуқра ба осонӣ зуб мешавад.

Равиши ғудохтани мис ба шарҳи зер аст: мисро ба пораҳои кӯчак бибур ва онҳоро дар бутае бирез ва дар кӯра бигузур ва рӯи он даруни кӯра зуғол бирез, то пур шавад ва дар кӯра ҳаво бидам, то мис ғудохта шавад. Сипас рӯи он микдоре бӯраи заргарӣ бипош. Ин корро ба забони аҳли санъат хӯрок додан (ат-татъим ё ал-итъом) гӯянд ва мафҳуми он чунин аст, ки мегӯянд, ба он чисм бӯраи заргарӣ хӯрок бидеҳ, то чашмаш боз шавад, яъне

то бубинӣ, ки он ҷисм мункалиб шудааст. Ба ҳамин равиш метавон зару симро гудохт. Ду арзиз (ар-расосайн) осонтар гудохта мешаванд ва онҳоро дар чумчумаи оҳанӣ зуб мекунад.

Афзорҳое, ки барои анҷоми вокунишҳои шимӣ ва омода кардани мавод ба кор меравад (олот ат-тадбир ва ал-

Ин афзорҳо иборатанд аз:

Каду ва кулоҳи худ (ал-қараъ ва ал-анбиқ)[52]	
Гиранда	(ал-қобила)
Кулоҳи худкӯр	ал-анбиқ ал-аъмо
Осол	ал-осол[53]
Ҷом	ал-ақдох
Шишаи гирди гардандароз	ал-қанонӣ
Пиёла [54]	ал-қаворир
Санги соидан	ас-салоя
Дастаи сангӣ	ал-фаҳр
Уҷоқ	ал-муствақад
Кӯра – танур	ал-атун
Тобишдон	ат-тобишдон
Кӯраи худбодзан	нофих нафсиҳи
Ҷаъбаи гилӣ – дурҷ	ад-дурҷ
Гӯй – кура	ал-кура

Шарҳи афзорҳои номбурда дар боло:

Каду ва кулоҳ худ афзорест, ки дар он гулоб мегиранд. Кулоҳи худ афзорест, ки бар сари каду мегузоранд ва чун бидуни мизоб аст обе, ки фуру чаконида мешавад, наметавонад ба дохили гиранда бирезад ва фақат дар қисмати болоӣ ҷамъ мегардад. Кӯр (номи мухтасари кулоҳи худ кӯр – ал-анбиқ ал-аъмо) ҷомест, ки болои каду мегузоранд, то он чи аз болои каду берун ояд, дар он ҷамъ шавад.

Осол аз шиша ва ё сафол сохта мешавад ва тарзи сохтани он аз гили ҳикмат ба шарҳи зер аст: гили ҳикмат иборат аст аз гили кӯзагарии холис, ки бо об ҳамир шуда бошад, то хуб часбанда шавад ва ҳамвазнаш саргини бехтаву мӯйи ҳайвони рез-рез шуда ва барои ҳар ратли он як кафи даст намак ба он афзуда бошанд. Агар бихоҳӣ онро сахттар кунӣ, кӯзаи шикаста (хазаф), ки чун сурма нарм шуда бошад ба он бияфзо, вале гили аввал низ ба танҳой кофист. Ин гилро варзида, то чун мум нарм шавад. Як варақа аз ин гил бар рӯи сафҳаи мусаттаҳ бигустар ва зери он каме хокитар бирез, то беҳтар аз сафҳа чудо шавад. Сипас як осол аз сафол ё шиша бардор ва варакаи гилро давр то

илоҷ)[51]. Ба василаи ин афзорҳо маводро омода мекунад, то иксир гардад.

Иксир доруе аст, ки агар филизи гудохтаеро бо он хӯрок диҳанд, ба нуқра ва зар табдил мегардад ва ё ин ки ранги он ба сафедӣ ва ё зардӣ тағйир мекунад.

даври он бипеч, то варакаи гил ба шакли он ҷисм дарояд ва баъд осолро аз даруни варақа хориҷ кун. Андозаи ҷисми сафол бояд мутобиқат бо андозаи варақа дошта бошад, ки даври он қарор мегирад. ал-Мукба ба маънии дарпӯш аст, аз гил ва ё шиша, ки рӯи осол қарор мегирад, монанди рӯпӯше, ки рӯи табақе қарор гирифта бошад ва онро каме бузургтар бигир, зеро ҷамъ мешавад, то битавонӣ онро рӯи оташ бигзорӣ.

Сипас осолро ба ҷое, ки барои он сохтаӣ, бармегардонӣ ва даври онро то андозаи матлуб аз хоку гил пур намо ва атрофи онро бо гили сурх (ал-ғамра) масдуд кун. Агар бихоҳӣ осолро маҳкам кунӣ, ҳар дафъа даври онро бо гил маҳкам кун. Агар осолро бихоҳӣ бо оташи тунд амал кунӣ, кофист фақат як бор даври онро ба кутри як банди ангушт гил бигирӣ, вале бояд тавачҷух кунӣ, ки дар ҷое кулфаттар ва дар ҷои дигар нозуктар набошад. Пас аз ин ки ба хубӣ хушк шуд, онро бичархон дар натиҷа даҳанаи осол лабадор мегардад ва андозаи дарпӯши рӯи он мешавад ва онро маҳкам бубанд. Сипас, ҷаҳор ангушт зери лаба дастаҳое

монанди дастаи дег (ал-қидр) бар он васл кун ба тавре ки рӯи учоқ қарор бигирад.

Пас аз он ки онро рӯи учоқ гузоштӣ, дарзи байни осол ва учоқро бо гил бигир, то забонаи оташ берун назанад ва лабаи он ва он чи ки даруни дарпӯш қарор дорад, насӯзонад.

Учоқ (ал-муствақад) иборат аст аз та-нури маъмулӣ, ки зери он ҳуфрае сохта шуда бошад. Барои рехтани оташ дар он ва барои он як дарб бигузур, ки аз он чӯб дохили он бирезӣ ва аз паҳлӯи учоқ зери дастаи он сӯрохе барои хорич шудани дуд бигузур.

Каду ва кулоҳ худ барои ҳар чизе, ки бихоҳӣ фуру чаконӣ, ба кор бурда мешавад. Маънои фуручаконидан (тактир) он аст, ки чисмеро, ки мехоҳӣ фуру чаконӣ, дохили каду рехта ва онро бо кулоҳи худ муттасил мекунӣ ва маҳали иттисолро бо порчаву самғ ва хитмӣ ва сирешим мегири ва мегузурӣ, хушк шавад. Сипас онро рӯи учоқ мегузурӣ ва як гиранда ба он васл мекунӣ. Маънии ин кор он аст, ки мизоби кулоҳи худро дохил дар сатиле мекунӣ, то он чи фуру чаконида шуд, қатра-қатра дохили сатил гардад. Пас аз ин кор зери дегро оташ мекунӣ (дар ин чо чунин истинбот мешавад, ки каду дохили дари деге қарор дорад, ки дар он об ва ё хавост) барои фуручаконидани чизҳои мартуб оташи мулоими зуғол, ё чисми дигар хуб аст, ва агар лозим бошад, бояд гарморо кам ва ё зиёд кард ва онро аз рӯи таҷруба маълум намуд, ки баҳс дар бораи он боиси дароз шудани сухан мешавад. Пас аз ин ки муддате ҳарорат додӣ, чисм ба сурати оби равон дохили гиранда мешавад ва инро фуручаконида гӯянд, аз ҳар чисме, ки бошад. Агар бихоҳӣ каду ро ба таври мулоим гарм кунӣ, онро дар як дег мегузурӣ, ки даруни он об рехта шуда бошад. Дар чунин деге ба василаи ҳарорати оби гарм чисм фуру чаконида мешавад. Гоҳе мумкин аст дар дег хокистар бирезӣ ва гоҳе каду ро дар деге мегузуранд, ки даруни он на обу на хокистар аст ва чисми дохили каду ро фуру мечаконанд.

Ин корҳо ва амсоли он ба василаи дидан сахлтар фаҳмида мешавад ва ба ҳамин чиҳат аз касоне, ки аҳли ин фан ҳастанд, пурсиш кун, то онҳоро бубинӣ.

Агар касе бигӯяд, ки тибқи навиштаи ту мо маҷбур ҳастем ин афзорҳоро шахсан бубинем ва дар бораи онҳо аз аҳли фан касби иттилоъ кунем, пас китоби ту чи суде дорад. Ба чунин шахсе мегӯем, ки дар ин чо ӯ ҳамаи пурсишҳоеро, ки дар бораи афзорҳо шахс мехоҳад ва ё метавонад бикунад, чамъ менамояд ва назари худро тавсеа медиҳад ва ин кор нафъи зиёде дорад, зеро агар бихоҳӣ аз аҳли фан ҳамаи афзорҳо ва маводро аз роҳи дигаре ғайр аз ин роҳе, ки шарҳ додам, пурсиш намоӣ, муддате бисёр тӯлонӣ бояд сарфи вақт кунӣ, то ин ки аҳли фан ба яке ва ё дигар афзор эҳтиёҷ пайдо кунад ва онро ба кор барад, то ин ки ту битавонӣ онро бубинӣ ва дар бораи он суол кунӣ. Гузашта аз ин ки итмиъноне нест ба ин ки оё номҳое, ки ба ту бигӯянд, саҳеҳ бошад. Вале агар инҳоро тавассути ин китоб биёмӯзӣ, муддати омӯзиши амалии ту кӯтоҳтар мешавад ва аз хатоҳои чоъилин дар амну амон хоҳӣ буд.

Кулоҳи худкӯр дар корҳои тӯлонӣ ба кор мишавад, ки ту вақте ба он марҳала расидӣ, онҳоро хоҳӣ шинохт. Кадуи кӯр барои бастанӣ (акди) маводи ҳалшуда ба кор меравад ба ин маънӣ, ки аҳли санъат баъзе маводи шимийиро дар об ҳал мекунанд ва агар бихоҳанд онҳоро бибанданд, (имрӯза мегӯянд дубора аз маҳлул хорич кунанд) онро дар каду рехта ва бар сари каду чоме насб мекунанд, чунон ки дар боло гуфта шуд ва дарзи онро мебанданд ва зери он оташи мулоим равшан мекунанд, то ин ки маҳлул хушк шавад ва саҳт гардад. Барои бастанӣ равшанҳо ва ҳар чизи дигаре, ки пухта мешавад, ҳамин тавр рафтор мекунанд.

Чому пиёла (ал-акдох ва ал-қаворир) барои арза доштани мавод бар оташ (ташвиҳ) ба кор меравад. Аҳли санъат бар рӯи сафҳаи сангӣ ба мавод об медиҳанд ва онро нарм мекунанд ва сипас онро дохил дар чом ва ё пиёла, ки онро ба гил гирифтаанд, мерезанд ва пас аз ин ки чисм дар пиёла рехта шуд, дарби пиёларо ба тавре ки дар боло гуфтем, ё ба таври дигаре мепӯшонанд ва онро рӯи оташи мулоим қарор медиҳанд. Ин амалро бирён кардан (ташвиҳ) гӯянд.

Шишаҳои гилгирифта (ал-қанони матина) барои фарозидани (тасъид) чизҳои,

ки бихоҳанд дар болои шиша муаллақ гардад, мавриди эҳтиёҷ аст. Аҳли санъат гоҳе мехоҳанд бухороти мутасоидшудаи маводеро монанди чева ва зарних мутароким (тахник), ё ба ҳам фишурда кунанд. Маънии мутароким кардан ё ба ҳам фишурдан он аст, ки ҷисм фарозида дар гулӯи шиша чамъ шавад ва гоҳе ки микдори он кам бошад, онро дар гулобдоне, ки ба шишаи аввалӣ бо гил иттисол додаанд, (мовардияи матина) чамъ мекунанд ва ин амалро дум буридан (тархим) гӯянд.

Агар бихоҳанд ҷисмеро ба ранги табиӣ он ҷисм ба даст оваранд, амали тарокум ё ба ҳам фишурданро бидуни равған анҷом медиҳанд ва агар бихоҳанд чавҳари онро бигиранд, ба он равған меафзоянд ва амалро анҷом медиҳанд. Амали ба ҳам фишурдан барои ҳар чизе, ки бошад дар деги дастадор ба тавре ки қаблан гуфтам, сурат мегирад. Ва як чаҳоруми дегро пур мекунанд ва онро рӯи уҷоқ мегузоранд. Агар дар он рутубат ё равғане набошад, дари дегро маҳкам мебанданд, вале агар дар ҷисм равған, ё рутубат вучуд дошта бошад, даҳонаи дегро бо пашм мебанданд, то рутубат хориҷ гардад ва пашм дубора хушк гардад. Сипас, даҳонаи дегро мебанданд ва зери он оташ равшан мекунанд, то ҷисм фарозида шавад ва дар гулӯи дег мутароким гардад.

Амали фарозидан дар чизҳои обгун ҳамон амали фуруҷаконидан аст. Ва амали фарозидан дар арвоҳ он аст, ки ҷисмро дар осол мефарозӣ. Фарозидан дар осол чанд навъ аст: ҷисмҳои, ки аҳли санъат мефарозанд чевау зарних ва гӯгирду навшодир аст. Пас аз омода кардан ҷисмро дар осол мерезанд ва дарпӯши онро (ал-макба) ба рӯи он мегузоранд ва зери он оташ равшан мекунанд, то ҷисм фарозида шавад ва дар болои лабаи осол чамъ гардад. Тарзи омода кардани ҷисм дар китоби “ат-Тадобир” гуфта шудааст.

Кӯра (ал-отун) монанди кӯраи фаҳорӣ аст, вале кӯҷактар аст. Ва дар он ҳар чиро, ки бихоҳӣ оҳақӣ кунӣ мегузорӣ ва оташ равшан мекунӣ, то ҷисм оҳақӣ шавад. Маънии оҳақӣ шудан (таклис) он аст, ки аҳли санъат аҷсоми собит ва ё он чиро, ки мехоҳанд оҳақӣ кунанд, масалан, хокро гоҳе пас аз омода кардан ва гоҳе биду-

ни омода кардан дар ҷоме, ки ба гил гирифтаанд (кизони матина) мерезанд ва онро дар оташ қарор медиҳанд, то оҳақӣ шавад, яъне монанди орд нарм гардад. Ин амалро оҳақӣ шудан гӯянд, ки шарҳи он дар китоби “ат-Тадобир” омадааст.

Тобишдон (ат-тобишдон) – кӯраест, ки аз болои он оташ бар он метобад монанди оташдонҳои гадоён. Он чи ки сатҳи хориҷияшро бихоҳанд ҳарорат диҳанд, дар ин кӯра қарор медиҳанд, то ҷарбе ва ё равғани даруни ҷисм хориҷ шуда ва фавран бисӯзад.

Кӯраи худбодзан (нофих нафсиҳи) тануре аст, ки рӯи се поя қарор гирифта ва девора ва кафи он сӯроҳ-сӯроҳ аст. Дар ин танур зуғол мерезанд ва ҳар чиро, ки бихоҳанд даруни танур мегузоранд. Ин танур маҳале дорад, ки аз гил сохта шуда ва рӯи он панҷарае (ал-куҳ) қарор дорад барои рехтани зуғол. Ин кӯра табақае дорад, ки болои он қарор гирифта ва дар даруни он оташ муштабӣ аст. Барои ин ки гармои зиёде барои оҳақӣ ва таркиб кардан ва барои имтизочи чизҳо ба василаи зуб кардан эҷод шавад, бояд кӯраро дар масири бод қарор диҳанд.

Дурҷ шабех ба ҷаббаи гилӣ аст, ки дар он филизеро, ки бихоҳанд оҳақӣ кунанд ва ё ин ки онро ба василаи доруҳо омода ба кор кунанд, мегузоранд. Дар он табақаҳое, ки яке болои дигаре қарор дорад ва пас аз ин ки онро бо афзорҳои дигар васл карданд, оташи рӯи он равшан мекунанд.

Гӯй ё кура ҷисме аст гулӯлаишакл, ки барои омода кардани барродаҳо ва чизҳои соидашуда ба кор меравад. Доруҳоро рӯи ҷисм мерезанд ва бо сирка махлут мекунанд ва онро дар як қитъа қоғаз ё хирқа мепечанд ва дар кисае мегузоранд. Сипас даври онро гил мегиранд ва онро ба шакли гулӯлае дармеоваранд ва пас аз хушк шудан, гулӯларо дар оташ меандозанд. Ва сипас онро ба ҳар тавре ки бихоҳанд, омода ба кор мекунанд.

Ҷӯяндаи дониш метавонад бо он чи ки дар ин ҷо дар бораи афзорҳо ва маводи шимийӣ (ақоқир) зикр кардам, ҳамеша таҷруба намояд ва ҳар рӯз бар дониши худ бияфзояд ва бар ҳасби донишу таҷрубаи худ матолиберо дарк кунад, ки дар ин ҷо зикр накардаам.

Барои омӯхтани ин илм пас аз дони-стани он чи ки дар ин китоб зикр шуд, эҳтиёҷ ба дониستاني куниш ва воку-нишҳои аҷсон ва арвоҳ ва сангҳо дорад. Сангҳо маводе ҳастанд, ки бар хилофи аҷсон қобили чакишхурӣ нестанд ва мо-нанди арвоҳ кодир ба мутаассир шудани яке аз дигаре дар ҳоли табиӣ, яъне қабл аз ин ки барои кор омода шуда бошанд, не-станд. Касе, ки тоза дар санъат ворид шуда бошад, пас аз огоҳ шудан аз феълӣ инфийолҳои мухталиф хоҳад тавонист аз иштибоҳҳои шадид ва зиёнбахш чилав-гирӣ кунад. Ва ин матлабро дар китоби “Илал ал-маъодин”, ки баъд аз ин китоб хоҳад омад, зикр хоҳам кард ва он китоб “Мадҳал ал-бурҳонӣ” аст (яъне роҳнамои бурҳон овардан дар илми кимийё).

Толиби илм пас аз ин китоб эҳтиёҷ ба дониستاني равиши гудохтани оҳан дорад, ки саҳт об мешавад ва маҳкам кардани арзиз, ки зуд об мешавад ва сафед карда-ни мис, ки сурхранг аст ва фарозидани чева ва баستاني он ва зард кардани нуқра ва шабеҳи он (биринҷ) монанди зар. Та-моми ин матолиб дар китоби “ат-Тадбир” омадааст ва дар китоби “ал-Исбот” низ баён кардаам.

Пас аз ин ки тамоми инҳоро донист ва баъд аз хондани ин китоб он чи ки дар китобҳои боло зикр шуд, фаро гирифт, бояд ҳар китобро баъди китоби дигар би-ёмӯзад, яъне аввал китоби “мадҳал ал-бурҳонӣ”, ки китоби “Илал ал-маъодин” низ номида мешавад, бихонад, то иттило-оте саҳеҳ дар бораи ҳастии ёфтани арвоҳ ва аҷсон ва аҳҷор ва маодин ба даст ова-рад. Ва сипас китоби “Исбот ас-санъат ва ар-рад ала мункирийҳо” ва сипас китоби “Ҳачар”, ки дар он шарҳ дода шудааст, ки сангҳо чӣ гуна ба вучуд омадаанд ва си-пас “Китоб ат-тадбир”, ки дар он шарҳ дода шуд, чӣ равияҳое мумкин аст ва си-пас китоби “ал-Иксир”, ки дар он шарҳ дода шуда, чӣ қуввае ба доруҳо ранг медиҳад ва далелу чигунагии он низ баён шудааст. Ва сипас китоби “Шараф ас-синоат”, ки дар он бартариини ин санъат ва уламои он ва мақоми онҳо ва бартариини касоне, ки барои ин сифат ҷангидаанд, ба ӯ равшан мешавад ва сипас “Китоб ат-тартиб”, ки дар он идаҳои расвои аҳли санъат ва равиши таҷрибии онҳоро мета-вонад биёмӯзад. Сипас китоби “ат-

Тадбир”, то бидонад, ки ҳукамо чаро ин аъмолу афъолро таъбия кардаанд ва чи чизе ононро водор ба таъбияи инҳо кар-дааст ва чӣ гуна бояд амалеро, ки маври-ди эҳтиёҷ аст, анҷом дод. Сипас “Китоб ал-меҳан” (ин китобро бояд имрӯза кито-би озмоишҳо ва имтиҳонҳо номид), ки ба василаи он илми ҳақиқӣ дар бораи им-тиҳонҳои зару сим ва соири филизот би-ёмӯзад. Сипас “Китоб аш-шавоҳид”-ро бихонад, барои он ки бидонад ҳукамои қадим ҳамагӣ бо назарияи ман мувофиқ буданд, сипас “Китоб сир ал-ҳукамо ва ҳиялиҳим”-ро бихонад, то бидонад чигу-на аз умум ба хусуси хонаводаи хеш ва касоне, ки ба ӯ паноҳанда шудаанд, дифоъ кунад ва чигуна худро аз балоҳое, ки авомунос ва ё ҳуқому мулк мумкин аст, ба ӯ бирасонанд, халосӣ бахшад.

Агар ҳамаи ин матолибро бидонад, илми ӯ дар ин санъат комил аст. Касе, ки китобҳои маро хонду мутолиъа кард, бо-яд баҳрае аз илми баҳсу гуфтугӯ (диалек-тика) дошта бошад, зеро бидуни ин кор мушқил хоҳад тавонист ба охириин ҳади имкони такомул бирасад ва истифодаи комил низ нахоҳад бурд.

Тамоми шуд китоби “ал-Мадҳал ат-таълимиӣ”, ки дар бораи олот ва ақоқир аст ва қисмати дуввуми он “ал-Мадҳал ал-бурҳонӣ” аст, ки ба номи “илал ал-маъодин” низ хонда шудааст.

Ал-ҳамду лиллоҳ ва ас-салот ала ра-сулиҳи муҳаммадин ва олиҳи ва ҳува ҳасабно ва ниъам ал-вақил ва ниам ал-мавло ва ниам ал-муъин.

ТАВЗЕҲОТ

1. Ақоқир луғате аст, ки дар китобҳои аҳли санъати кимийё барои он чи ки имрӯза маводи шимийё номида мешавад, ба кор бурда шудааст. Муфрази ин луғат укқор ба замми аввал аст ва аз забони суриёни ворида забони араби шудааст. Дар забони суриёни маънии ин луғат адвияи хушк ва доруҳои тиббӣ аст. Доруҳои тиббиро аҳли санъат ас-сайдана ё ас-сайдала, ки муарраби луғати ҳинди чандал аст, мегуфтанд.

2. Луғати ҷасад барои он чӣ ки имрӯза филиз номида мешавад, ба кор бурда шудааст. Дар забони форсӣ ба филизот “ихшит” мегуфтанд. (Бурҳони қотей).

3. Қалъй муарраби вожаи форсии кулҳй аст (Муарработи рашидй сафҳаи 75) дар қадим сурбу қалъро ду ҳолат аз як филизи воҳид медонистанд ва он дуру “ар-расосайн” меномиданд. Қалъро “ар-расос ал-қалъй” ё ба таври хулоса ал-қалъй ва сурбро “ар-расос ал-асруб” ва ё “ал-асруб ал-асвад” ва ё ба таври хулоса “ал-асруб” меномиданд. ар-Расос муарраби вожаи порсии арзиз ва ал-асруб муарраби сурб аст.

4. Дар бораи асли вожаи “навшодир” ихтилоф аст. Баъзе мегӯянд асли ин вожа “анушозар” аст ва баъзе асли онро “нушдору” донистаанд. Дар забони чинӣ ва суғдӣ ин ҷисро “новашо” мегуфтанд ва инро метавон далел бар он донист, ки ин вожа аз забони порсӣ дохили ин забонҳо шудааст ва асили ин вожаи порсӣ аст. Дар китобҳои Розӣ вожаи “навшодир” барои калрурдомуниом ба кор рафта аст ва ин мавзӯ аз тарзи сохтани клурурдоржон собит шуда аст, ки тибқи навиштаи Розӣ аз нуқра ва навшодир таҳия мешудааст. “Ба навшодир ал-уқоб “ ва “ал-атир ал-хурсонӣ” низ гуфтаанд.

5. Калимаи рӯҳ дар забони лотинӣ ба Spiritus тарҷима шудааст ва имрӯза ҳам барои маводи алкулий ва ё алкул дар ағлаб забонҳои зинда маъмул аст.

6. Намаки андронӣ кулулурдисидиом аст, ки намаки таъом бошад ва дар он миқдори ками сулфотупитос K_2SO_4 вучуд дорад.

7. Намаки нафтӣ намаки таъомист, ки дар асари миқдори ками амлоҳи оҳан ранги он сиёҳ шудааст ва дар қадим онро аз шаҳри Бобул меоварданд. Ба тавре ки дар китобҳои аҳҷор зикр шудааст барои он қивои зиёде дар феълу инфилҳои шимий тасаввур мекарданд.

8. Намаки пешоб иборат аст аз мунофусфат домуниом сидим $Na H NH_4PO_4 \cdot 4H_2O$.

9. Намаки хокистарро аз хокистари дарахти булут таҳия мекарданд. Ба тавре ки дар китоби “Сир ал-асрор” шарҳ дода шудааст, иборат аст аз карбонати дуптоси ноҳолис.

10. Намаки ҳиндӣ дар забони ҳиндӣ коло намак K_2CO_3 *kala namak* ё намаки сиёҳ номида мешавад ва онро аз ҳарорат додани намаки таъоми маъмулӣ бо

карбаноти дусуди ноҳолис ва баъзе меваҳои хушк таҳия мекарданд ва ағлаби аторихо онро бо намаки нафтӣ яке медонанд. Намаки ҳиндӣ ба унвони мусҳил ба кор мерафтааст.

11. Табарзад луғате форсӣ аст ва аз калимаи табар омадааст ва ба навъе наботу қанд низ мегӯянд (“Бурҳони қотей”). ал-Байтор аз Сичистонӣ нақл мекунад, ки табарзад луғати форсӣ аст.

12. Навшодир сохтагӣ ё чеваи мӯ, ки Розӣ ба он “ал-уқоб ал-маъмул ё ал-уқоб ал-амалӣ” низ гуфта аст, карбаноти домуниом $(NH_4)_3CO_3$ аст, ки ба забони олмонӣ ба он (Hirschhornsalz), яъне “намаки шоҳи гавазн” мегӯянд. Ҷобир ибни Ҳайён аввалин касе аст, ки тарзи сохтани онро дар китобҳои худ шарҳ додааст.

13. Луғати арабии ал-бурак муарраби вожаи форсии бўра бар вазни шӯра аст. Ин вожаи форсӣ дар тамоми забонҳои дунё ворид шуда ва вожаҳои бўр ва бўрон ва бурокс аз он гирифта шудааст.

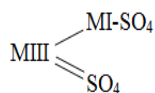
14. Бӯраи нон мумкин аст санги маъдании труно Trona бошад, ки фурмули шимийи он $Na_2CO_3 \cdot NaHCO_3 \cdot 2H_2O$ аст ва агар ҳарорат бубинад обу гози карбуник аз он хориҷ мегардад. Труно дар шӯразорҳо ёфт мешавад ва беранг ва ё зардранг аст ва дар муқобили ҳаво пойдор аст ва собиқан барои таҳия кардани намаки қалё ба масраф мерасидааст. Навъи булури он мунуклин ва саҳтии он 2,5 ва вазни маҳсули он 2,17 аст.

15. Бӯраи заргарӣ гӯё карбонати дусидиом ва ё нитроти дусидим, ки булури мушобиҳе доранд, будааст. Он ҷӣ дар назди атторихо ба номи бўраи заргарӣ маъруф аст, мумкин аст санги табиӣи бўраест Boracite, ки бароти дуколсиом аст, бошад.

16. Калимаи заровандӣ аз номи рудхонае дар вилояти арманистон гирифта шудааст. Дар китоби “Қонун”-и Абӯалӣ Сино бўраи заровандӣ зикр нашуда, вале дар он ҷо омада аст, ки беҳтарини бўраҳо аз арманистон меёяд ва дар китобҳои лотинӣ онро бўраи арманӣ тарҷума кардаанд.

17. Тарзи сохтани танакор дар китоби “Сир ал-асрор”-и Розӣ омада аст. Намуна ин ки дар атториҳо мавҷуд аст бароти дусидим мебошад ва дар китобҳои қадимӣ аҳҷор ҷузви хавоси танакор зикр шудааст, ки барои гудохтани зар ба кор меравад ва аз ин рӯ метавон ҳадс зад, ки бароти дусидим $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$ аст. Навъи булури ин таркиби шимий мунклин ва сахтии он 2,5 ва вазни маҳсули он 1,7 аст.

18. Луғати зоч муарраби вожаи форсии зог аст. Дар шимии имрӯзӣ зог, ки Al_2O_3 ё Al_2O_3 тарҷима шудааст ба пайванди дугонае мегӯянд, ки аз як флизи якарзишӣ ва аз як филизи сеарзишӣ бо ду гуруҳ сулфот дуруст шуда бошад.

ва витриол Vitriol сулфоти содаи филизот аст. Дар қадим байни ин ду пайванди шимий фарқе намегузоштанд. Луғати лотинии витриол Vitriol аз калимаи витрум Vitrum ба маънии шиша гирифта шудааст. Иллати ин номгузорӣ он буда, ки баъзе аз зогҳо шабоҳати зоҳирӣ ба шиша доштааст.

19. Ёқути Ҳамавӣ дар “Муъҷам ал-булдон” навиштааст, ки Мунҷон шаҳре аст аз вилояти Исфаҳон. Истилоҳи Чабал дар забони арабӣ барои кӯҳҳои байни Бағдоду Исфаҳон ба кор мерафта ва гоҳе ба кишвари Эрон низ итлоқ мешудааст.

20. аш-Шаб(б) луғати арабӣ аст ва мумкин аст аз калимаи осурии “шуббу” омада бошад. Таркиби шимийи шаб иборат аст аз $\text{K}_2\text{Al}_2(\text{SO}_4)_4 \cdot 24\text{H}_2\text{O}$ дар мавқеи ҳарорат дидан, оби булур хориҷ мешавад ва ҷисми сафедранге боқӣ мемонад, ки гоҳе нарму гоҳе сахт аст ва ҳамон аст, ки Розӣ дар китоби худ шарҳ медиҳад. Булури шабб ҳаштҷаҷҳии Ortaeder аст ва шаффофу беранг аст. Вазни маҳсули он 1,94 аст.

21. Тарҷумаи форсии “ал-ҳибр” зиголоб аст, ки ба маънии мураккаб сиёҳ навиштан аст. Ручуъ шавад ба “Бурҳони котъ”. Зиголоб ё зуғолоб.

22. Луғати сурӣ аз калимаи юнонии Sory ва асли он низ аз калимаи мисрии Se – ur ба маънии намаки бузург гирифта шудааст.

23. Луғати қалқанд аз калимаи юнонии (Chalkandos) гирифта шудааст.

24. Луғати қалқатор аз калимаи юнонии (Chalketarion) гирифта шудааст, ва асли он суриёнӣ аст.

25. Луғати қалқадис аз калимаи юнонии (Chalkitis) гирифта шудааст. Диоскуридис (Dioskurides) пизишк ва дорушиноси юнонӣ, ки дар соли 50 баъд аз мелод фавт карда дар китоби маъруфи худ тамоми ин номҳоро зикр кардааст.

26. Дар китобҳои арабӣ ин луғатро марқашшо ва ё марқашисо навиштаанд. Дар китобҳои форсӣ марқашшо ва ё морқашшо зикр кардаанд. Ин луғат аз калимаи осурии “мархашӣ Markhashi” гирифта шудааст ва номи вилояте буда дар қуҳҳои Зоғрес, ки аз он ҷо ин сангҳои маъданӣ истихроҷ мешудааст. Аз ин луғат калимаи лотинии Markasit моркосит “Markhashit”, ки дар забонҳои аврупоӣ низ маъмул аст, гирифта шудааст. Фурмули шимийи марқашшо ба шарҳи зер аст:

Марқашшои заҳабӣ = Pyrit FeS_2 = пирити оҳан = абранҷа = санги рӯшноӣ = ҳаҷару-н-нур,

Марқашшои физзӣ = Mispickel Fe As S

Марқашшои нуҳосӣ = Borniti = Cu_3FeS_3 .

27. Розӣ аз қарори маълум магнисиёро, ки дар шишагарӣ ба кор мерафта бо мақнотис, ки санги оҳани мақнотисӣ аст, яке медониста ва шояд он чиро ки сиёҳ номида “мангез” ва он чиро, ки сурх номида оксиди оҳан аст.

28. Тутиё вожаи порсӣ аст, ки дар луғати арабӣ ҳам ба ҳамин шакл маъруф аст ва аз забони порсӣ гирифта шудааст. Дар бораи асли ин луғат, ки форсӣ ё арабӣ аст, байни аҳли луғат ихтилоф аст, вале ба далоили зиёде метавон гуфт, ки асли он форсӣ аст. Тибқи навиштаи Муҳаммад Хусайн Алавӣ – соҳиби китоби “Махзану-л-адвия” номи тутиё аз вожаи порсии дудӣ гирифта шудааст. Тибқи навиштаи Ибни Байтор, ки аз Ибни Вафид нақл мекунад, тутиё гоҳе аз маъдан истихроҷ мешавад ва гоҳе дар мавқеи гудохтани мис ба даст меояд ва ин навъи тутиёро ба луғати юнонӣ “пумфлуқис rompholyx” мегӯянд. Тибқи таҳқиқоти Ловфер В Laufer, Sino – Iranica, 1919 дар

забони чинӣ ба ин санг “t’ou тово” мегӯянд. ва ин луғат аз забони форсӣ гирифта шудааст. Санги тутиё дар забони Сосониён барои таҳия кардани ҳамбастаи биринҷ ба кор мерафтааст ва Розӣ шарҳи таҳия кардани биринҷро дар китоби “ал-Исбот”-и худ зикр кардааст. Таркиби шимиёии он оксид ё карбоноти рӯй (CO_2) филие аст ба ранги хокистарӣ мутамоил ба обӣ ва онро барои сохтани арфҳо ва гайра ба кор мебаранд) аст.

29. Хазарӣ аз номи дарёи Хазар гирифта шудааст.

30. Даҳана вожаи форсӣ аст, ки дар забонҳои аврупоӣ ба он “молохит” мегӯянд ва формули шимиёии он $\text{CuO} \cdot \text{CO}_2$ мебошад. Молох дар забони порсӣ ба гулпанирак гӯянд ва шояд решаи молохит бошад.

31. Талк вожаи порсӣ аст, ки муарраби он талқ (бо тоъ) аст ва дар забонҳои аврупоӣ ба он “мико” мегӯянд.

32. Таркиби шимиёии “духнаи Марям”, ки маънии луғавии он ба форсӣ “хашми Марям” аст, дар ҷое дида нашудааст ва маълум нест, ҷӣ таркибе будааст. Марям ё Мориё номи зане қибтӣ аст, ки ҷузви кимиёгарони маъруф аст.

33. Шодона вожаи порсӣ аст, ки муарраби он аш-шодинаҷ аст ва ба оксиди дуфриё ҳамотит гӯянд. Номи дигари он ҳаҷару-д-дам ва ё санги хун аст. Довуди Антоқӣ аз китоби “Қонун”-и Ибни Сино нақл мекунад, ки шодонаи сохтагиро дар асари сӯзонидани санги оҳани мақнотисӣ таҳия мекунанд, шояд ин ҳамон хулуқӣ бошад. Розӣ гӯё ба иллати ранги сурхи ин санг иштибоҳан тасаввур кардааст, ки дар он мис вучуд дорад. Шодона дар забони осурӣ шоднав хонда мешавад ва он сангро аз кӯҳҳои шимоли Байнаннаҳрайн меоварданд ва дар Осуру Бобул аз он сутунҳои сангӣ месохтанд.

34. Сурма ё сулфури сурб, ё голин аст. Аз шарҳе, ки Розӣ дар ин ҷо медиҳад, ба хубӣ маълум мешавад, ки сурма (ал-кухул) сулфури онтимувон набуда, балки сулфури сурб будааст ва касоне, ки сурмаро сулфури онтимувон донистанд, дар иштибоҳ буданд.

35. Масхукуниё луғате суриёни аст ва дар забони форсӣ ба он “кафи обгина”

гӯянд. Дар “Бурҳони қотей” менависад: обе бошад бар рӯи обгина пайдо шавад ҳангоми гудохтан. Дар забони англисӣ ба он Glass Gall мегӯянд. Таркиби шимиёии он сулфоти сидиум аст ва мумкин аст сулфоти патос ҳам бошад. Аз шарҳе, ки Розӣ медиҳад, ки қувваи хушқунандагии он зиёд аст, метавон истинбот кард, ки сулфати сидиум будааст. Масхукуниёе, ки дар атториҳо ёфт мешавад, ағлаб силикоти колсиюм аст.

36. Шук – ба замми аввал дар “Бурҳони қотей” омадааст ва вожае порсӣ аст, ки дар забони арабӣ низ ба ҳамин шакл мунтаҳӣ ба фатҳи аввал ворид шудааст. Номи дигари он сум ал-фор ва туроб ал-ҳолик ва ё марги муш аст. Таркиби шимиёии он оксиди дорсин As_2O_3 аст.

37. Дус – маълум нест ҳақиқатан ҷӣ санге аст. Юлиус Руско ақидаманд аст, ки ин луғат номи маҳале аст дар Эрон, ки санги оҳанро аз он ҷо меёварданд. Тавзеҳи Розӣ, ки оби оҳан аст равшан нест, зеро дар баъзе китобҳои кимиёӣ калимаи “моъ ал-ҳадид” барои чева ба кор рафтааст. Ибни Байтор айна ҳамин тавзеҳи Розиро аз китоби “Илалу-лмаъодин ва хува мадҳал ал-бурҳонӣ” нақл мекунад ва ҷунин маълум мешавад, ки Розӣ дар он китоб ҳам дар ин бора шарҳи бештаре намодааст. Вайдманн (E. Biedemann) ин калимаро ба хумоҳан тарҷума кардааст, ки ҳамон сангоҳан аст.

38. ас-Сакта – комилан равшан нест, ки ҷи ҷисме аст ва шояд рӯсухта бошад, ки дар навиштан таҳриф шудааст. Русухта ё рӯсухтаи оксиди ду қуиюр аст.

39. Ротинаҷ самғе аст, ки дар “Бурҳони қотей” ба сурати ротиёнаҷ ва ротинаҷ зикр шудааст, ки онро қулуфунӣ низ гӯянд ва ба забони шерозӣ “зангуборӣ” номанд ва дар забонҳои аврупоӣ ба он самғи “қулуфунӣ” гӯянд.

40. Зарних сулфури орсин аст. Бинобар навиштаи китоби “Сир ал-асрор” ва “Қонун”-и Ибн Сино бехтарин нави он зарнихи зард аст, ки аз Арманистон меоварданд ва шабеҳи гӯгирд аст.

41. Муртак вожаи порсӣ ва оксиди дуплимеб PbO аст. Мардосанҷ муарраби мардосанг ё мурдасанг аст, ки ҳамон муртак бошад.

42. Зангоҳан вожаи порсӣ аст, ки дар арабӣ ба он заъфарон ал-ҳадид гӯянд ва формули шимиёии он Fe_2O_3 аст.

43. Зангор, ки муарраби он занҷор ва формули шимиёии он $(CH_3COO)_2 Cu \cdot H_2O$ аст. Зангори сурх ба оксид ду қуиюр мегуфтанд.

44. Саранҷ вожаи порсӣ аст ва формули он $Pb_3 O_4$ мебошад.

45. Шангарф вожаи порсӣ аст ва муарраби он “ал-занчафир” ва формули шимиёии он $Hg S$ аст, вале дар қадим ба бисёре аз таркиботи сурхранг шангарф мегуфтанд ва анвои зерро мешинохтанд: шангарифи чева, шангарифи пусти тухми мурғ, шангарифи гугирд ва шангарифи қалъӣ.

46. Муарраби спинок ё сафедоб “ал-исфидоч” ва формули шимиёии он $2PbCO_3 \cdot Pb(OH)_2$ мебошад.

47. Ин афзор дар “Мафотих ал-улум” шарҳ дода шуда ва аз рӯи ин шарҳ ба форсӣ тарҷума шудааст.

48. Дар китобҳои Розӣ дар ҷойи дигар низ ин афзор шарҳ дода нашуда ва маълум нест манзури Розӣ чӣ афзоре будааст.

49. Аз шарҳе, ки Розӣ дар ин ҷо менависад, маълум мешавад, ки бо китобҳои кимиёии ӯшно ошно буда, зеро ин тарзи амал, яъне махлут кардан бо рағани зайтун махсуси кимиёгарони ӯшно будааст.

50. Дар китоби “Сир ал-асрор” ба ҷойи зоҷи шомӣ зуҷоҷи шомӣ навишта аст ва ин ном бояд саҳеҳтар бошад. Ручуъ шавад ба китоб “ал-Асрор ва сир ал-асрор” ҷопи техрон соли 1343 сафҳаи 8 сатри 13 аз боло.

51. Луғати илоҷ ва муолиҷа дар санъати кимиё тавассути Ҷобир писари Ҳайён аз истилоҳи пизишкон гирифта шудааст ва маънои он омода кардани мавод барои дохил шудан дар феълу инфилҳои шимиёӣ мебошад.

52. ал-Инбиқ аз луғати ӯшно “Ambiq” гирифта шуда ва маънои он ба форсӣ қулоҳи худ аст.

53. ал-Осол калимаест, ки аз ӯшно гирифта шуда ва дастгоҳе аст, ки барои фарозидани аҷсом ба қор мерафтааст. Дар забони лотинӣ ба ин афзор “Aludel” гӯянд.

54. Дар луғати ӯшно “фиёла - Phiale” ба ҷоме мегӯянд, ки дар маъбадҳо маъмул будааст ва фиёла “Phiola” ба шишаи гирду гардандароз (ал-қанонӣ) мегӯянд.

МУҲАММАД ЗАКАРИА РОЗИ АЛЬ-МАДХАЛЬ АТ-ТААЛИМИ ИЛИ РУКОВОДСТВО ПО ИЗУЧЕНИЮ ХИМИЧЕСКОГО ИСКУССТВА

Аскардаев К.А.

Немалых успехов ар-Рази удалось достичь и в алхимии, в частности, ей посвящена «Введение или учебное пособие (по химии)». Его нередко называют основоположником химии в исламском мире. В частности, в этой книге он первым в истории предпринял попытку произвести классификацию веществ. Важнейшими элементами, которые входят в структуру металлов, как считал учёный, были ртуть, соль и сера.

Все вещества он делил на три вида: минеральные, растительные и животные. К первой группе Рази относил летучие газы, металлы, камни, сода, бура, соли и купоросы.

Также он описал многие приборы, необходимые для проведения химических опытов. В частности, колбы, тазы, щипцы, горелки, шапка-самослепка, точильный камень, перегонный куб и так далее. Кроме того, ему удалось исследовать и немало химических процессов, таких как плавление, декантирование, дистилляция и другие.

Ключевые слова: искусство, исследования, инновации, алхимика, солодовники, Александрия, Древний Египет, медь, химические материалы.

MUHAMMAD ZAKARIAI ROZI AL- MADHAL AT-TAALIMI OR GUIDE TO STUDYING THE ART OF CHEMICAL

Askardaev K.A.

Al-Razi also achieved considerable success in alchemy, in particular, the "Introduction or Textbook (on Chemistry)" is dedicated to it. He is often called the founder of chemistry in the Islamic world.

In particular, in this book he was the first in history to attempt to classify substances. The most important elements that are part of the structure of metals, as the

scientist believed, were mercury, salt and sulfur. He divided all substances into three types: mineral, vegetable and animal. Razi included volatile gases, metals, stones, soda, borax, salts and copperas in the first group. He also described many devices necessary for conducting chemical experiments. In particular, flasks, basins, tongs, burners, a

self-casting cap, a grindstone, a still cube and so on. In addition, he managed to study many chemical processes, such as melting, decanting, distillation and others.

Key words: art, research, innovation, alchemists, maltsters, Alexandria, Ancient Egypt, copper, chemical materials.

ФАЗИЛАТҲОИ АХЛОҚӢ ДАР АНДЕШАҲОИ ФАЛСАФИИ МАКТАБИ АҚЛГАРОӢНИ ШАРҚ

Султонзода М.О. – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, омӯзгори
кафедраи фалсафа.

E-mail: muattarkhon.sultonzoda.92@mail.ru;

Тел.: +992907475557

Дар таърихи фалсафаи тоҷик нақши мутафаккирони ақлгаро дар масъалаи муаррифи намудани фазилатҳои ахлоқӣ ва мақоми ақл дар интихоби онҳо яке аз мавқеъҳои бузургро доро мебошад. Дар мақолаи мазкур доир ба масъалаи фазилатҳои ахлоқӣ дар осори ба фалсафаи ахлоқ бахшидаи мутафаккирони асримиёнагии тоҷик таҳқиқот анҷом гирифтааст. Муаллифи мақола дар таърих ба сарчашмаҳои аслии асримиёнагӣ кушиши намудааст таъсири таълимоти ахлоқии мутафаккирони юнони қадимро ба намояндагони фалсафаи ақлгароии Шарқ нишон диҳад. Аслан фазилатҳои ахлоқӣ аз қабилҳои мардонагӣ шучоат, иффат, саодат, адолат ва ғайраҳо мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд. Кушидааст моҳияти фалсафаи ахлоқии мутафаккирони мазкурро дар муқоиса бо ҳам пешкаши хонанандагон гардонидани, низоми ҳиҷумати амалии онҳо ва моҳияти ратсионалӣ доштаи онҳоро аз нигоҳи талаботи фалсафаи муосир пешкаш созад.

Калидвожаҳо: фазилатҳои ахлоқӣ, одоб, муошират, камолот, саодат, шучоат, меъёр, ҳадди миёна, такомил, хирад, адл.

Дар низоми андешаҳои ахлоқии ақлгароёни асримиёнагии Шарқ таълимоти фазилатҳои ахлоқӣ (категорияҳо) чойгоҳи махсус дорад. Намояндагони ин мактаби фалсафӣ баъд аз таҳлили ҳамачонибаи фазилату разилатҳои ахлоқӣ фазилатро дар алоқамандии зич бо ақлу саодат донистаанд. Онҳо фазилатҳоро муҳимтарин василаи расидан ба саодат шуморида, итминон доштанд, ки фазилатҳо ҳам ба мисли саодат зотӣ набуда, аз боло нозил намешаванд, балки дар раванди зиндагии инсон ба даст меояд ва ё ба

ибораи худ онҳо хусусияти «интихобӣ» доранд.

Ҳамин аст, ки ақлгароёни Шарқ ахлоқу одоб, рафтору хислатҳои нақӯро, ки барои ноил шудан ба саодат мусоидат мекунанд, хислатҳои неки инсонӣ медонистанд. Онҳо шахсеро бофазилат медонистанд, ки оқилу хушёр ва дур аз разилатҳои нафсӣ бошад. Аз ин рӯ, муҳимтарин вазифаи ахлоқро мутафаккирони ин мактаб дар омӯзиши заминаи оқилонаи амалҳои ахлоқӣ, ки асосу бунёди сабабҳои зиндагии шоистаи инсон ба шумор меравад, медонистанд. Масалан, ал-Киндӣ навиштааст, ки муҳимтарин вазифаи илми ахлоқ аз ин иборат аст, ки сифатҳои беҳтарини инсониро таблиғ кунад ва инсонҳоро ба онҳо ҷалб наояд сарчашмаи он нафси инсонӣ аст [3;55-56].

Ақлу дониш бунёди фазилатҳо буда, бидуни онҳо ахлоқи инсонӣ вучуд надорад. Дар асоси ин ӯ танҳо касонеро некӯкор медонист, ки «ҳиссиётшон бо ақл муттаҳид аст» [3;115], зеро Киндӣ боварӣ дошт, ки «дар доништани табиати ҳақиқӣ нафси одамӣ ва оқибатҳои он» [3;60], ақл нақши муҳим дорад.

Айнан ҳамин акидаро Форобӣ низ идома дода, дар осори худ ба тафсири фазилатҳои ахлоқӣ мавқеи махсус ҷудо кардааст. Ин худ тасодуф набуда, Форобӣ боварӣ дошт, ки бахту саодати ниҳой — олитарин ахлоқи нақӯ ва рушду камоли инсонӣ аст. Ва чунин лаззати маънавиро танҳо шахсе ба даст оварда метавонад, ки чи будани нақӯиро донанд ва некро аз бад, фазилатро аз разилату зиштӣ фарқ кунад. Форобӣ чунин мешуморид, ки агар ақл дар худ маънои фазилат дошта бошад, пас фазилат дар навбати худ нишона ва

далели ақли инсонӣ мебошад. Вай дар асарҳои худ «Тарикати саодат», «Сиёсати мудун», «Афоризмҳои арбоби давлатӣ», «Доир ба саодат» масъалаи омӯзиши фазилатҳои ахлоқии инсонро ҳамчун масъалаи муҳимтарин ва воситаи расидан ба саодат маънидод кардааст. Ба ақидаи ӯ, саодатро бе фазилат тасаввур кардан мумкин нест. Расидан ба саодат марбут ба ақл ва фазилатҳо мебошад. Дар тафсири Форобӣ фазилатҳо сифатҳои нафсӣ ва руҳӣ буда, амали нек зуҳури зоҳирии онҳо ба шумор меравад. Онҳоро хислатҳои руҳӣ маънавӣ номида, разилии инсонро дар набудани хислатҳои нек медид [1;272].

Фазилатҳоеро, ки барои расидан ба ҳадафи асосии зиндагӣ – бахту саодати ниҳонии инсон заруранд, Форобӣ ба мисли Арасту ба чаҳор қисм ҷудо мекунад: 1) назарӣ (назариявӣ), 2) фикрӣ (фазилатҳои ақлӣ), 3) фазилатҳои хулқӣ, 4) амалӣ [1;277].

Форобӣ бар дунболи Арасту ақидаи сохтори илмӣ фазилатҳоро пайғирӣ карда, онҳоро ба мақула-категорияҳои зикршуда тақсим карда, дар ду гурӯҳи калон муттаҳид сохтааст: ақлӣ (дианетикӣ — фазоил нутқия) ва ахлоқӣ (фазоили хулқия). ӯ ақлу хирад ва донишро ба хислатҳои ақлонӣ (эйнетикӣ) ва шучоату иффату адолатро ба фазилатҳои ахлоқӣ шомил кардааст.

Форобӣ дар рисолаи «Афоризмҳои арбоби давлатӣ» фазилатро бо таълимоти фалсафии «руҳ», нафс пайваст намуда, навиштааст, ки аслан фазилатҳо ду навъ буда, разилатҳо низ ба ҳамин тарз ҷудо мешаванд [1;179]. Дар осори Форобӣ моҳияту муҳтавои фазилатҳои ахлоқ бо ақл дар иртиботи ногуастани қарор дошта, баъзан ҳолатҳо чунин тақсимои фазилатҳои сирф хусусияти расмӣ дошта, ҳатто байни онҳо фарқ кардан хеле душвор мебошад. Фазилатҳои нафсӣ, навиштааст ӯ, он ашӯе ҳаст, ки ашӯи дигареро ба вучуд меорад ва барои расидан ба ҳадафҳои нек ғоидаи бештар мерасонанд. Ба ақидаи мутафаккир, камолоти ақлии инсон он вақт ба вучуд меояд, ки вай дар ашӯ танҳо он чизеро ошкор намояд, ки барои расидан ба ҳадафи ниҳонии худ муфид бошад. Ин худ метавонад як наққорӣи воқеӣ бошад, ё ин ки метавонад аъмоли бад бошад, ё ин

ки некии ҳаёли ва ғайра. Аз нигоҳи вай ашӯҳои муайяншуда барои расидан ба ҳадафи нек бештар нафъ оваранд, пас дар он сурат онҳо «зебо» ва «хубанд», лекин агар ҳадафҳои ниҳонӣ онҳо бадӣ бошанд, он ашӯе, ки тавассути ақл муайян карда шудаанд, бад, зишт ва нописанд ғайри қобил хоҳанд буд. Дар ҳолате, ки ҳадафҳои инсон дорои манфиатҳои ҳаёли бошанд, пас он ашӯе, ки барои расидан ба онҳо заруранд, ҳаёли мебошанд. Дар тафсири Форобӣ фазилати руҳии инсон ба фазилати ахлоқии вай қувваи бузург буда, дар робитаи мутақобила қарор доранд. Умуман, аз рӯи таълимоти вай, «фазилатҳои назариявӣ» ба хоҳири таҳлилу баррасии моҳияти ашӯ ва амалҳо вучуд доранд [1;315-316].

Форобӣ ба фазилатҳои ахлоқӣ таваҷҷӯҳи хосса додааст ва аз назари ӯ, онҳо афзалияти комил ва қувваи азимтареро дар худ ғунҷонидаанд. Тамоми фазилатҳои дигар дар фазилатҳои ахлоқӣ мутамаказ ёфтаанд [1; 312]. Форобӣ ҳолати табиӣ инсонро ҳамчун як навъ варақи сафед тасвир намуда, навиштааст, ки дар чунин ҳолат инсон наметавонад бо ахлоқи нек ва ё бад ба дунё ояд, зеро дар чунин ҳолат наметавон инсонро маҳкум ба гуноҳ кард. Инсон танҳо дар ҳолати табиӣ қарор доштан, майл ба фазилат ва ё разилат дорад. Вай танҳо дар ҳолати пешрафтӣ камоли ақлу шуураш метавонад хислатҳои неку бади ахлоқиро касб намояд, некро аз бад фарқ кунад, наққор ё бадқирдор шавад [1;180]. Ин андеша тамоми осори ба масъалаҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ бахшидаи Форобиро дар бар гирифтааст. Аммо Форобӣ майли табиӣ инсонро на фазилат ва на разилат намедонад, зеро моилияти табиӣ инсонро марбут ба одат ва нисбат ба фазилат медонад. Ба қавли Форобӣ, ҳолати табиӣ инсонро наметавон барои қорҳои дигар гунаҳкор донист [1;181].

Ба ҳамин тарик, ӯ мавҷудияти инсонро, ки гӯе ба ҳама разилатҳо майл дорад, ғайриимкон ва аз ақл берун медонист. Ба андешаи вай дар аксар мавридҳо ҳар як инсон ба теъдоди маҳдуди фазилатҳо майл дорад. Ин ҳолатро дар масъалаи аз худ кардани санъат низ метавон мушоҳида кард [1;182-183]. Дар баёни

масъалаҳои мазкур ба хубӣ маъмул ме-гардад, ки ин андешаҳои Форобӣ бо андешаҳои Арасту, ки дар «Ахлоқи Никомах» баён гардидаанд, комилан мувофиқ аст. Арасту дар ин маврид қайд намудааст, ки агар ризқу толеи инсонҳоро, чунон ки мегӯянд, Худо диҳад, пас маҳз ҳамин аст, ки сифатҳои касбишудаи нафсониро бояд бар хилофи разилат ба даст овард.

Раванди иктисоби фазилатҳои ахлоқӣ ин худ раванди тақомули ахлоқи инсонӣ мебошад, – чунин аст, хулосаи Форобӣ. Ба эътиқоди ӯ, бо амалҳои нек инсон метавонад хислатҳои ҳамида ва зеборо ба даст оварад ва ба ин васила аз нигоҳи тарбияи ахлоқӣ ба камолот расад. Форобӣ дар тақомули ахлоқи ҳасана ва ба даст овардани фазилатҳои ахлоқӣ ба масъалаи одатҳои шахсӣ аҳамияти калон додааст.

Дар баробари ин мутафаккир итминон дошт, ки дар баъзе ҳолатҳо майлу хошишоти фитрии инсон фазилату разилатҳо ба гунае ҳастанд, ки онҳоро метавон бо ёрии одат аз байн бурд ва билохира тағйир дод. Ба ивази онҳо дар ҳолатҳои муқобил, метавон бо шикастан, заиф ва нотавон гардонидан ва безътибор кардан ва ё тағйир додан ғайри имкон аст, дар чунин ҳолатҳо таҳаммул, сабр, худдорӣ ва суботкорӣ ба муқобили онҳо мубориза бурд ва одатҳо дар ин раванд бешубҳа нақши бузург мебозанд. Шахсе, ки қодир ба амалҳои хилофи майлҳои фитрии худ мебошад, эҳтимолан хеле каманд. Ҳар як инсон бо сифатҳои фитрӣ ва модарзотиаиш метавон мубориза кунад, то он даме, ки вай бо хислатҳои тозакасбшуда, одат кунад [1;185-186].

Дар таълимоти ахлоқии Форобӣ таҳаммулпазирӣ низ ба мисли мавҷудияти фазилатҳои ахлоқӣ муҳим аст, зеро бидуни мавҷудияти фазилатҳо ва таҳаммулпазирӣ ҷомеаи инсонӣ вучуд дошта наметавонад. Форобӣ дар асоси чунин фаҳмиши таҳаммулпазирӣ навиштааст, ки бадиву разилаткорӣ аз байн хоҳанд рафт ва инсонҳои разилатпеша аз шаҳрҳо ронда хоҳанд шуд [1;185].

Дар таълимоти ахлоқии худ Форобӣ дар масъалаи касб ва ё ба даст овардани фазилатҳо ба меъёр ва риояи «хати авсат»

ва инкишоф додани хисси таносуб эътибори ҷиддӣ медиҳад.

Мафҳумҳои «авсот» маънои миёна ва «этидол» андозаро дорад. Эътидол барои Форобӣ меъёри ахлоқию зебоинарастӣ (эстетикӣ), манбаъ ва сароғоз ва нуқтаи ибтидои тамоми фазилатҳои ахлоқӣ мебошад. Аммо Форобӣ ба маънои авсат, меъёр ва эътидол на ба маъное, ки ба адади арифметикӣ, баробаркунанда мебошад, истифода кардааст, балки ҳамчун эътидол, яъне даст кашидан аз ифроту тафрит дар рафтору кирдор ва амалҳои инсон сухан меронад. Танҳо дар ҳолати эътидол инсон метавонад саломатии худро ба даст орад, зеро эътидол барои саломатии инсон ғоиданок аст [1;14-15]. Ба қавли вай бадахлоқӣ ва нопокиву баднафсӣ бемориҳои рӯҳӣ мебошанд.

Форобӣ дар бораи чунин фазилатҳо ва сифатҳои мусбати ахлоқӣ, аз қабилӣ мардонагӣ, шучоатӣ, саховатмандӣ, заковат, муҳаббатӣ дӯстӣ ва ғайра муфассал таваҷҷӯҳ намуда, таъкид мекунад, ки дурӣ аз меъёр ба ин ё он самт ба хислатҳои ба муҳолифи онҳо табдил ёфтаи мусоидат мекунад. Ифрот ва тафрит ҳамеша ба бадӣ ва аъмоли бадахлоқона алоқаманд мебошад. Андоза ва меъёр калиди ба даст овардани фазилатҳои ахлоқӣ ва сифатҳои неки ахлоқӣ ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, Форобӣ яке аз муҳимтарин вазифаҳои тарбияи ахлоқии инсонро дар таълим додани илму дониш ва маърифат, инчунин даст кашидан аз ифроту тафрит ва канорагирӣ намудан аз онҳо доништааст, зеро авсот, хати миёна ва солимии ахлоқ буда, он ба самимияти шахс рост меояд [1;14-15].

Ҳамин тариқ, таълимоти Форобӣ дар бораи афзалияти фазилатҳои ахлоқӣ дар таълиму тарбияи сифатҳои мусбати ахлоқӣ, нақши бузург дошта, он ташбеҳи такмили қонун ба бехбудии баданро, ки он аз саломатӣ иборат аст, дар худ ғунҷонидааст. Хислатҳои бад ва ё разилатҳо ҳамчун бемориҳои рӯҳӣ шишон дода шуда, муайян кардани меъёр ва васат дар амалҳои ахлоқӣ байни ифроту тафрит дар таълимоти ахлоқии ин мутафаккири барҷаста нақши калон доранд.

Дар таълимоти ахлоқи Ибни Сино низ ба даст овардани фазилат ин маънои

расидан ба камолоти шахси ро дар бар гирифтааст. Фазилатҳои ахлоқӣ инсонро ба камолоти комил мерасонанд, ки он худ саодати олий мебошад. Ҳадафи фазилатҳо наздик шудан ба некии мутлақ, яъне расидан ба дарк кардани ҳақиқати мутлақ мебошад. Аз ин рӯ, ба қавли Ибни Сино инсон бояд «барои ба даст овардани фазилатҳои ахлоқӣ ва камолоти хеш талош кунад» [7;62]. Ибни Сино дар таъя ба ин иқтибос ва пайравӣ ба Арасту дар ақсар ҳолатҳо фазилатҳои ахлоқиро бо шуурнокӣ вобаста нишон медиҳад. Ба андешаи ӯ, аввалин фазилати муҳим барои инсон хирад ва ё ақл аст, ки дар шинохти некии мутлақ қарор дорад. Касе, ки чизеро наметавонад ва барои доништан саъй намекунад ва бо амри нафси ҳайвонӣ зиндагӣ дорад вай «ба нуқсон гирифта шуда, ба ақлу хиради хеш зарар мерасонад» [7;58]. Ибни Сино хислатҳои аслии ахлоқи инсонро бо чор бахши асосӣ алоқаманд менамояд: эътидол (андоза, меъёр), ки бо қувваи ақлу нафс алоқаманд аст; шуҷоат ва ё мардонагӣ, ки бо қувваи «хашм» алоқаманд аст; ифғат, ки бо қувваи «таъбиз» алоқаманд аст; адолат, ки бо тамоми қувваҳои номбаршуда алоқаманд аст.

Насириддини Тусӣ бар ҳилофи Арасту, инчунин Форобӣ ва Ибни Сино ба масъалаи меъёр ва ё андоза (васат) дар фазилатҳо махсусан таъкид намекунад. Аммо ӯ зикр сохтааст, ки тамоми фазилатҳои бунёдӣ ва бозӣ маҳз дар асоси эътидол вучуд доранд, ки бидуни меъёр ҳеҷ фазилате вучуд дошта наметавонанд. Ба ақидаи Насириддини Тусӣ, дар ҳар амале, ки меъёр поймол мешавад, дар он ифроту тафрит ба амал меояд ва ногузиран амалҳои номаълум зуҳур мекунад. Зеро ҳар фазилат нуқтаи меҳварӣ дорад, дур шудан аз он ба наздик шудан ба ифроту тафрит ва поймол шудани меъёр мебарад, ки ҳатман боиси нобудии фазилат ва зуҳури разилат мегардад. Насириддини Тусӣ дар таъя ба андешаҳои Арасту ва дигар намояндагони ақлгароёни пешини Шарқ, баҳусус Форобӣ такрор кардааст, ки «Авсат – неқ аст ва ироа накардани он ба бадӣ мебарад [4;81-145].

Насириддини Тусӣ ин ақидаро таъкид кардааст, ки дар зиндагӣ аз фазилатҳо разилатҳои ахлоқӣ зиёданд. Афзоиши шумораи ифроту тафрити ахлоқӣ аслан аз

сабаби вайрон шудани меъёр ба вучуд меоянд ва миқдори онҳоро зиёд месозад [4;89].

Насириддини Тусӣ рабитаи мутақобилаи фазилатҳоро баррасӣ карда, мутмаин буд, ки як ё якчанд фазилат наметавонад саодатро таъмин намояд. Аз ин рӯ барои ноил шудан ба саодати комил зарурати тамоми фазилатҳо ба миён меоянд, зеро нарасидани ҳатто як фазилат метавонад барои расидан ба камолот монеаи чиддӣ эҷод кунад [4;90-144].

Ба ҳамин тариқ метавон ҳулоса кард, ки ақлгароёни шарқӣ фазилатҳои ахлоқиро воситаи асосии расидани инсон ба саодат медонистанд. Ба саволи он ки «Оё метавон метавон фазилатҳои ахлоқиро омӯхт?» дар маҷмуъ онҳо ҷавоби мусбат доданд. Дар тафсири ҳар як категорияҳои ва ё фазилатҳо, онҳо қабл аз ҳама дар таълимоти ахлоқии худ ба китоби «Ахлоқии Никомах»-и Арасту таъя карданд. Таълимоти ахлоқии онҳо дар бораи фазилатҳо маънои хирадмандиву саодат усулҳои инсондӯстиро таҷассум карда, на танҳо ба рушди низоми ахлоқи дунявӣ дар байни халқҳои Шарқи Наздик ва Миёна такони чиддӣ бахшиданд, балки ба пешрафти таълимоти ратсионалистии аврупоии асрҳои миёна ва Ренессанс таъсири бузург расонданд. Адолат ҳамчун фазилати ахлоқӣ дар таълимоти ахлоқии ақлгароёни Шарқ муҳимтарин категорияи иҷтимоӣ ахлоқӣ буда, идеал ва ормлонии ҷамъияти ахлоқии онҳоро пурра инъикос кардааст. Онҳо адолатро асоси ҳаёти иҷтимоӣ ахлоқии одамон ба қалам додаанд.

Форобӣ мадинаи фазиларо ба ҷисму бадани комили солими инсон муқоиса карда, тамоми узвҳои вайро барои нигоҳ доштани ҳаёт ва кӯмаки ҳамдигарӣ равона месозад. Аз ин бармеояд, ки ҳамаи аъзоёни ҷамъият бояд ба ҳамдигар ёрӣ расонанд, якдигарро дастگیرӣ кунанд, нисбат ба одамони дигар амалҳои неқ анҷом диҳанд. Чунин ҷамъият танҳо бар пояи адолат вучуд дошта метавонад. Форобӣ дар асоси ин таҳлилҳои ҷомеашиносӣ адолатро яке аз фазилатҳои асосӣ медонист, ки тамоми ҳаёти иҷтимоӣ ва ахлоқии одамон бояд ба он таъя мекарданд. «Адолат, — навишта буд ӯ, — қабл аз ҳама ин инсоф нисбат ба аҳолии мади-

на аст» [2;305]. Ба ибораи дигар, агар хангоми тақсмоти неъматҳои ҳаёти ва иҷтимоӣ ҳиссаи ҳар кас муқаррар карда шуда, барои ҳар як узви ҷомеа нигоҳ дошта шавад, асоси ин ҷомеа бар адл бунёд ёфтааст. Форобӣ адолатро, ки бо тақсиму нигоҳдории мол алоқаманд меонад, як навъи умумии адолат аст, ки дар таълимоти файласуфони қадим, аз он ҷумла дар асари «Ҷумҳурӣ»-и Афлотун зикр ёфтааст. Ҳифзи адолат, ба ақидаи Форобӣ, ҷазо ва танбеҳро тақозо мекунад, зеро дар набудани онҳо дар доираи қонун бисёр мамониятҳо дар ҳаёти сокинони мадина ба вучуд хоҳад омад.

Форобӣ борҳо таъкид кардааст, ки «адл» миёна аст ва «ҷавр» (беадолатӣ), ки вай ҳамеша ифротро ифода мекунад. Мақсади адолати судӣ дуруст тақсим кардани мукофот ё ҷазо дар байни аъзоёни ҷамъият (мадина) мебошад. Подош ва ҷазо ду ҷиҳати адолат буда, бидуни он тасаввур кардани адолат ғайри мумкин аст.

Форобӣ адолатро низ ба мисли саодат бо камолот дар алоқаи зич медонист. Ба ақидаи ӯ, адолат ва камолот ба ҳам вобаста буда, наметавонанд аз ҳамдигар ҷудо бошанд. Инсон ба хоҳири расидан ба камолоти олий мекунад ва ин ҳадафи олий ва ниҳоии инсон аст. Шукӯҳ, зебӣ, ҳамоҳангӣ сифатҳои камолот буда, бидуни онҳо ҳамоҳангии зебӣ камолотро вучуд надорад ва бе ҷалол, бе зебӣ комилиятро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бе камолот саодат вучуд надорад, таъкид кардааст мутафаккир. Форобӣ адолатро ҳамчун зухуроти муътадил маънидод карда, ҳар гуна дуршудан аз меъёр ба беадолатӣ ва нақзи камолот мебарад. Дар баёни Форобӣ инсон метавонад танҳо дар ҷомеа, дар зиндагии муштарақ бо одамони дигар ба созгорӣ, адолат ва камолот ноил шавад. Дар танҳои на ҳамоҳангӣ вучуд дорад ва на камолот. Ӯ қатъиян боварӣ дошт, ки инсон дар танҳои, бе ёрии одамони дигар ба камолоти рӯҳӣ ва ҷисмонӣ ноил шуда наметавонад, «бинобар ин ӯро махлуқи иҷтимоӣ меноманд» [1; 295-296].

Аз назари Форобӣ, адолат аз як тараф, зарурати таъмини камолот, ҳамоҳангӣ ва саодати ниҳоии инсон бошад, аз ҷониби дигар барои фаъолияти

эътидол (миёна) ҳаёти иҷтимоии одамон ба ҳисоб меравад. Вай манфиатҳои ҳам шахс ва ҳам тамоми ҷамъиятро ҳимоя мекунад. Дар баробари ин манфиати ҷамъият аз ҳама боло аст.

Насириддини Тусӣ низ ба категорияи адл таваҷҷуҳи истисноӣ додааст. Дар «Ахлақи Носирӣ» ба ғайр аз гуфтаҳои сершумор дар бораи ин масъала ба он боби махсус бахшидааст. Ба ақидаи ӯ адолат асоси ҳаёти иҷтимоӣю ахлоқии одамонро ташкил медиҳад. Бузургии фазилати адолат дар қиёс бо дигар фазилатҳо заминаи иттиҳоди дигар фазилатҳои асосӣ мебошад, зеро фазилатҳои асосӣ, аз қабилӣ хирад, шучоат ва ифбат бидуни адолат аҳамияти худро аз даст медиҳад. Адолат онҳоро бо ҳам мувофиқа карда, дар байни онҳо робитаи мутақобиларо ба вучуд меоварад.

Адолат дар тафсири Насириддини Тусӣ яке аз категорияҳои хеле васеъ буда, дувоздаҳ фазилати (бозӣ) дигарро дар бар мегирад, ки ба ҷумлаи онҳо садоқат, холисият, раҳмдилӣ, кӯмаки мутақобила, эҳтироми ҳамдигар, подошу ҷазо, баробарӣ, устуворӣ, таҳаммулнопазирӣ, таҳаммулпазирӣ ва ғайра дохил мешавад [4;77-78].

Гуногунии тамоюли фитрӣ ва оромҳои касбӣ барои Насириддини Тусӣ ба мисли Форобӣ шартӣ зарурии ҳаёти мутаносиби ҷомеа мебошад. Аз ин рӯ, вай нобаробарии табиӣю одамонро неъматҳои асосӣ медонист: «Агар мардум баробар мебуданд, ҳама мемуранд» [4;175]. Ин мавқеъ бар он асос ёфтааст, ки «агар одамон бо зухуроти табиӣю худ гузошта мешуданд, дар байни онҳо ҳамкорӣ ба вучуд намеомад, зеро амлоқдорон аз дигарон ба худ ғулом месозанд, худпарастон тамоми моликияти дигарон барои худ мегирифтанд ва вақте дар миёни онҳо ихтилоф пайдо мешуд, танҳо дар бораи нест кардани ҳамдигар ва зиёни ҳамдигар фикр мекарданд. Ин чунин маъно дорад, ки дар ҷомеа зиндагиро тавре ташкил кардан лозим аст, ки ҳар кас аз касбе, ки сазовори он аст, қаноатмандӣ кунад ва ҳуқуқи дигаронро инкор ва поймол накунад [4;175]. Тусӣ вожаи «адл»-ро аз ҷиҳати этимологӣ бо вожаҳои «баробарӣ» ва «тавозун» пайванд медиҳад. Аммо, онро баробарӣ табиӣю иҷтимоӣ намешумо-

рад; фақат баробарӣ дар назди қонуну меъёрҳои ҳаёт аст. Аз ин рӯ, адолатро бидуни баробарӣ дар назди қонун тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро он ҳамоҳангӣ ва камолоти ҳаёти ҷомеаро ифода мекунад. Аз байн бурдани ҷунин «баробарӣ» носозгорӣ буда, ҳамеша ва дар ҳама ҳолатҳо беадолатиро инъикос мекунад. Аз нуқтаи назари ахлоқ баробарӣ, меёр ва ҳамоҳангӣ аслан ба ҷузриояи эътидол чизи дигаре нест.

Насириддини Тӯсӣ дар боби китоби худ «Ахлоқи Носирӣ», ки ба адолат бахшида шудааст, комилан ба андешаҳои Арасту ва Форобӣ дар мавриди маъноӣ таърифи дурусти меёр таъкида кардааст. Идеали «миёна» барои ӯ, ҷун устодони бузургаш, меёри ахлоқӣ буд. Ин идеал мебоист асос, ҷавҳари адолатро ташкил медод. Насириддини Тӯсӣ барои пуштибонӣ аз андешаҳои худ порчаҳои тӯлоние аз “Ахлоқи Никомах” ва «Афоризми арбоби давлат»-ро истинод карда, навиштааст, ки тавоноии дарёфти «хати миёна» (эътидол) тавоноии бузургии инсонист, ки дар тӯли умр ба воситаи дониш ва таҷриба ба даст меояд. Насириддини Тӯсӣ «миёна»-ро ба маъноӣ дугона маънидод кардааст: миёна дар худ ва миёна дар муқоиса бо чизе ва нисбат ба чизе. Дар ин маврид Тӯсӣ аз андешаҳои Форобӣ иқтибос овардааст, ки «миқдори амал бояд аз рӯи шумора ва бузургии онҳо ва сифат – бо қувва ва заъф нисбат ба амали анҷомдода, нисбат ба он амал ба кӣ нигаронида шудааст, ҷаро бо назардошти вақту ҷойи он гузаронида мешавад» [4;175].

Насириддини Тӯсӣ ҳамаи афродеро, ки адолат ва мувозинатро вайрон мекунад, “ҷавр” (ноадолат, золим) номида, ишора кардааст, ки “ҷунонки адолат танҳо як фазилят нест, балки маҷмӯаи тамоми фазилятҳо, ҷавр (беадолатӣ, зулм) низ танҳо як зишт нест, балки маҷмӯаи ҳама зиштҳо аст» [4;100]. Як ҷанбаи муҳими таълимоти ахлоқии Насириддини Тӯсӣ ин аст, ки ӯ адолатро дар робитаи зич бо озодӣ баррасӣ кардааст. Вай махсусан ба он тавачҷуҳ кардааст, ки шахсе, ки озод нест, наметавонад комилан одил бошад. Аммо Насириддини Тӯсӣ озодиро на ба маъноӣ иҷтимоъиву сиёсӣ, балки танҳо ба маъноӣ ахлоқӣ доништа, онро бо

интиҳоби озод ва озодии ирода пайванд медод» [4;106-107].

Машшоиён ба адли подшоҳон ва арбобони давлат эътибори зиёд медоданд. Ҷуноне ки Форобӣ содалавҳона боварӣ дошт, ки тамоми некӯаҳволӣ ва саодати шахрвандон ба ақлу адолати ҳокимон вобаста аст. Вай ходимони давлатро «табибони нафси халқ», «тарбиягарони моҳир» номид. Ҳокими ҳақиқӣ, ба ақидаи ӯ, бояд адолати олий дошта бошад. Ҷунин ҳокимон муътабартарин ва олиҷанобтаринанд: «Шоҳ ва ҳокими одил бояд беадолатӣ ва ҷиноятро дигаргун созад, дар дифоъ аз «номуси илоҳӣ» халифа бошад ва ҳеҷ кас нафъи бештар ва ҷазои камтар набинад. Беҳуда нагуфтаанд: «Хилофат ростгӯӣ аст» [4;101].

Насириддини Тӯсӣ адолатро яке аз марҳилаҳои муҳими камолоти инсонӣ медонист. Вай бовар дошт, ки адолат обрӯи инсонро баланд мебардорад, ба ӯ зебоии фариштагӣ мебахшад, дар ҳоле ки беадолатӣ ҳама чизи беизб ва зиштро таҷассум мекунад. Беадолатӣ на танҳо бадӣ, балки ҷамъи ҳама бадихост, он пастӣ аст, ки шаъну шарафи инсонро хароб мекунад. Аз ин рӯ, мутафаккир ба тарбияи адлу адолат аҳамияти калон дода, ҷунин тарбия, ба ақидаи ӯ, тарбияи инсондӯстии одамон мебошад. Мисли дигар шаклҳои таълим қобилияти муайян дошта, дар натиҷаи пайвасти амиқи дониш ва таҷриба ба даст меояд. Насириддини Тӯсӣ мисли Ибни Сино ҷунин мешуморид, ки худомузӣ дар тарбияи адолат нақши асосӣ мебозад. «Одами боақл, — навишта буд вай, — вазифадор аст, ки талаботи адолатро пурра иҷро намояд, яъне аввал вай бояд таъсири адолатро ба худ дида, баъд ба дигарон муроҷиат кунад. Бояд ба назар гирифт, ки агар адло бо тақрори муназзам мустаҳкам намуда, онро ба одат, ба ҷузъи таркибии хислати худ табдил надиҳад, пас дар зери таъсири шавқу ҳавас ба камии ирода, нармӣ, таъсири хашм - ба бераҳмӣ табдил ёфта метавонад. Дар натиҷаи ин шахс метавонад зери таъсири қувваҳои бадӣ зидди манфӣ ва зараровар қарор гирад. Ҷунин ҳолати ногузир дудилагӣ, тарс ва азобу укубатро ба миён меорад» [4;109]. Дар ин маврид, Насириддини Тӯсӣ гуфтаҳои Арасту мисол овардааст, ки шахсе, ки эътиқоди қатъӣ ба адолат надошта бошад, бе иро-

даи устувор барои риояи адолат, монанди шахсест, ки дар чанголи ду қувваи муҳолиф канда шудааст. Чунин шахс метавонад худро танҳо тавассути ташаккул додани адолати устувор дар дохили худ начот диҳад.

Насриддини Тӯсӣ адолатро «сифати офарандаи бузург дар нафси инсон» номида, таъкид кардааст, ки танҳо адолат метавонад мувозинат, низом ва сулҳ миёни мардумро ба вучуд оварда ва муштаккам созад. Аз ин рӯ, ӯ беҳтарин инсонни комилро касе медонист, ки ба тамоми талаботи адолат ҷавобгӯ бошад. Вай ба Ибни Сино пайравӣ карда, ин гуна одамонро «намояндаи Аллоҳ, халифаҳои ӯ дар рӯи замин» [4;109] номид. Дар баробари ин, вай далел овард, ки сарчашмаи адолат ишқ аст: агар дар байни одамон ишқ ҳукмрон бошад, он гоҳ инсоф мешавад ва ба ҳамдигар ситам намекунанд [4;109].

Ба ҳамин тариқ, маҳз дар тафсири категорияи адолат моҳияти синфии ахлоқи ақлгароёни Шарқ хеле равшан зоҳир гардид. Ҳамаи онҳо тақсимооти синфии феодалии ҷамъиятро одилона ҳисоб карда, дар бораи пайдоиши табиӣ нобаробарии одамон ва мавқеи онҳо дар ҷамъият ақида доштанд. Дар баробари ин, ақлгароёни Шарқ ба ҳокимони «мадинаи фазила», ки ҳуди ӯ бояд таҷассумгари адолат бошад ва ҳукмронии адолатро дар байни аъзоёни ҷомеа таъмин намояд, умеди махсус доштанд. Ин афкор ҳар қадар содда-лавҳона баён шуда бошанд ҳам, вале ба андешаи мо аз ҷиҳати мазмуни объективӣ худ ба муқобили истисморгарон, ноадолатӣ ва беҳуқуқии замони феодализм нигаронида шуда буданд.

Адабиёт

1.Аль-Фараби. Социально-этические трактаты [Текст]/ Аль-Фараби. – Алма-Ата, 1973. –398 с.

2.Аль-Фараби. Философские трактаты. –Алма-Ата. 1972. –430 с.

3.Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. –М., 1961. –

4.Насриддини Тӯсӣ. Ахлоқи Носирӣ [Текст]. //Насриддини Тӯсӣ. Душанбе, 2009, 388 с.

5.Сагадеев А.В. Ибн Сина (Авиценна). –М.: Мысль, 1980, 238 с.

6.Сатибекова С.К. Гуманизм аль-Фараби. –Алма-Ата, 1975, 144 с.

7.Серебряков С.Б. Трактат Ибн Сины (Авиценна) о любви [Текст]//С.Б. Серебряков. –Тбилиси, 1975, 206 с.

НРАВСТВЕННОЕ ДОБРОДЕТЕЛИ В ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДАХ ВОСТОЧНЫХ РАЦИОНАЛИСТОВ

Султонзода М.О.

В истории таджикской философии велико роль средневековых мыслителей рационалистов в воспитание членов общества в познании этических ценностей и морали. В данной статье раскрывается сущность моральных добродетелей в жизни индивида и общества. Автор статьи операясь на первоисточников эпохи средневековья предпринимает попытку показать степень влияния нравственных идей греческих философов на философско - нравственную систему Восточных рационалистов. С учетом этого акцентируется внимания на такие моральни добродетели как мужество, храбрость, счастье, справедливость,

Ключевые слова: нравственного добродетелей, мораль, совершенствование характера, храбрость, мудрость, справедливости др.

MORAL VIRTUE IN THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF THE VOLITIONAL RATIONALISTS

Sultonzoda M.O.

In the history of Tajik philosophy the role of medieval rationalist thinkers in educating members of society in the knowledge of ethical values and morality is great. This article reveals the essence of moral virtues in the life of an individual and society. The author of the article operating on primary sources of the Middle Ages makes an attempt to show the degree of influence of moral ideas of Greek philosophers on the philosophical and moral system of Eastern rationalists. With this in mind, attention is emphasized on such moral virtues as courage, bravery, happiness, spravidilstvo,

Key words: moral virtues, morality, perfection of character, courage, wisdom, spravidlivosti and others.

ХУСУСИЯТҲОИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ КОНСЕПСИЯҲОИ ҒАРБИИ ДАВЛАТИ ДУНЯВӢ

Қодирова З.Б. - ходими илмии Шӯъбаи масъалаҳои фалсафии дини Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ

Дар мақолаи мазкур оид ба мафҳум ва моҳияти давлати дунявӣ суҳан меравад. Муаллиф таърихи пайдоиши консепсияи мазкурро дар кишварҳои Ғарб нишон додааст. Дар мақола дидагоҳи мутафаккирони Ғарб оид ба падидаи мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қушиши намудааст, то ақидаҳои мутафаккирони ҳар як марҳилаи таърихро таҳлил намояд.

Калидвожаҳо: давлати дунявӣ, реформатсия, Фаронса, калисо, дунявият, миллият.

Раванди ташаккули давлатҳои дунявӣ ханӯз аз асрҳои XVII – XVIII оғоз гардидааст. Аммо ин маънои онро надорад, ки то ин замон андешаҳо дар мавриди масъалаи мазкур вучуд надоштанд. Дар инкишофи тамаддуни инсонӣ ва таърихи сиёсии олам, инчунин, дар пайдоиши назария ва таълимотҳои гуногуни сиёсии кишварҳо олимону мутафаккирони ғарбӣ пешсаф мебошанд. Онҳо ханӯз дар оғози давраи Эҳё ва Реформатсия дар мавриди бунёди давлати солиме, ки бе иттиҳоди аз калисо амалӣ карда мешавад, фикр рондаанд.

Дар инкишофи афкори сиёсии давраи Эҳё ва Замони нав, ки тавонистанд заминае барои ташаккули давлатҳои дунявӣ гарданд, нақши барҷастаро, асосан, мутафаккирони аврупоӣ бозиданд. Инкишофи муносибатҳои пешқадами ҷамъиятӣ, ба зинаи болотари ҷомеа расидан ва тадриҷан ташаккули инкишофи муносибатҳои либералӣ, дар сатҳи зарурӣ кадр намудани ҳуқуқи озодихоии одамон гарчанде, ки доираи начандон васеъро фаро мегирифт, боиси пешрафти таърихӣ халқҳо ва кишварҳо гардид. Дарвоқеъ, аксари кишварҳои аврупоӣ аз зери таъсири калисо ва таассуби динӣ раҳо ёфта, рӯ ба инкишоф оварданд [2, с.158]. Дуруст аст, ки аз

аввали асри XVI инҷониб халқҳои аврупоӣ дар рушди тамаддуни олам хизмати босазоеро ба сомон расонидаанд.

Бояд қайд намуд, ки нуктаи назари дунявият дар ҷомеаҳои аврупоӣ ва хусусан, дар Фаронса аз ақидаҳои файласуфони қадим монанди Эпикур ва Марк Аврелий, аз осори исломиёни асримиёнагӣ ва мутафаккирони Аврупо (Ибни Рушд, Марсили Ҷадуанский), файласуфони давраи маорифпарварӣ (Дидро, Волтер, Ҷефферсон) маншаъ мегирад. Масалан, файласуфи бузурги олмонӣ Иммануил Кант, “яке аз вазифаҳои асосии давлатро расонидани мардум ба саодати маънавӣ” медонад. Ба назари мо, маънии ин гуфта дар он инъикос меёбад, ки роҳҳои дарёфти саодати маънавиро андешамандону мутафаккирон аз даврони антиқа то замони мо меҷӯянд ва то ин давра садҳо таълимоту ғояҳо ва нуктаҳои назари мухталиф рӯи кор омадаанд [1].

Бояд гуфт, ки дар низоми давлатдори Фаронса зери мафҳуми дунявият, асосан ҷудо будани давлат ва дин фаҳмида мешавад. Яъне, давлат ба равандҳои ҳаёти динӣ мухталифи дар кишвар мавҷудбуда бетараф аст. Ба дигар маъно, мафҳуми дунявият ифодакунандаи шартӣ конституционӣ дониста шуда, ҷудоии давлат аз созмонҳои диниро мефаҳмонад. Қайд кардан ба маврид аст, ки нуктаи назари дунявият дар Фаронса таърихи беш аз дуасра дорад. Аммо аввалин зикри ин мафҳум дар қонунҳои Ҷул Ферри, соли 1882 ба тасвиб расида буд, ки таҳсилотро ҳатмӣ, озод ва дунявӣ медонист. Истилоҳи секуляризм ё дунявият дар луғатҳои фаронсагии “Larousse” ё “Littré” дар ибтидои солҳои 1870 пайдо шуда, асосан бо соҳаи маориф алоқамандии бештар дошт. Заминаи ҳуқуқии ин

масъала бошад, нуқтаи назари чудо будани калисо ва давлатро ифода месохт, ки ҳанӯз 9-уми декабри соли 1905 дарҷ ёфта, шакли қонуниро гирифта буд. Агар ба масъалаи дин дар Фаронса назар кунем, маъмултарин динҳо дар ин кишвар дини католикӣ – масеҳият ва дини ислом ба ҳисоб мераванд. Дигар ин ки пас аз инқилоби соли 1798 дин дар Фаронса таҳти назорати давлат бо мақсади нигоҳ доштани рӯҳияи инқилобӣ қарор ёфтааст. Масъалаҳои ба вучуд омадани ҳокимияти дунявӣ бошад, дар Фаронса аз асри XVIII дар солҳои мубориза бо бартариати калисои католикӣ оғоз меёбад. Аз охири асри XVIII таълими дин дар синфҳои ибтидоӣ манъ карда шудааст. Дар аввали асри XXI дар муассисаҳои давлатӣ, аз ҷумла мактабҳо, пӯшидани рамзҳои динӣ, аз қабилӣ салибҳои азими масеҳӣ ва рӯймолҳои мусалмонӣ манъ гардидааст[1].

Таназзули муносибатҳои асримиенагӣ ва ташаккули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба ҷаҳонбинии дунявӣ ва тафаккури оммавӣ, аз ҷумла ба таълимоти сиёсӣ, ки замина барои пайдоиши давлатҳои дунявӣ гардидаанд, тақдир пурзӯр доданд[2, с.158]. Сатҳи камолоти муносибатҳои ҷамъиятию иқтисодии давраи Эҳё имкон дод, ки сиёсат низ дар сатҳи баландтар ошкор гардад. Гардиши кулӣ дар фарҳанги давраи Эҳё он буд, ки диктатураи маънавии калисо шикаст хӯрд. Идеологияи наваташаккули ҷомеаи сармоядорӣ заминаҳои зарурии ташаккул ва инкишофи назарияи сиёсии соф дунявӣ пайдо намуданд. Ҷояи давлати пурзӯри аз таъсири дин ва калисо озод пеш гузошта мешавад. Раванди пайдоиш ва инкишофи таълимоти ҳуқуқи табиӣ авҷ мегирад. Харакатҳо ва эътирозҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ба монанди: ҳаракати лютеранӣ, калвинизм ва ғайраҳо ба инкишофи давлатҳои дунявӣ таъсири бузург расониданд[4]. Ба пайдоиши андешаҳо дар бораи бунёди типӣ нави давлатҳо инчунин аҳволи бади оммаи захираш ва вобаста ба ин ба миён омадани ҷунбишҳо ва шӯришҳои онҳо таъсири бештар расониданд.

Замони Эҳё хусусиятҳои зиёдеро тавлид намуда буд, ки онро аз замони дигари инкишофи таърихӣ ба кулӣ фарқ мекунонад. Асоситарини ин хусусиятҳо ҷунин зоҳир мегардиданд:

- бӯҳрон ва таназзули муносибатҳои феодалӣ;

- тадриҷан пайдо гардидани муносибатҳои ибтидоии ҷомеаи сармоядорӣ;

- тадриҷан ташаккул ёфтани синфи сармоядорон ва мақоми ҳешро пайдо намудани он дар таркиботи ҷамъиятӣ;

- нигоҳи тоза ба принсипҳои асосии дин ва сохтори калисо;

- эътироф нагардидани ҳокимияти Папаи Рим аз ҷониби сарварон ва аҳолии баъзе мамлакатҳо, пеш аз ҳама Англия;

- ба эътибор нагирифтани рад намудани баъзе расму русуми калисоӣ;

- увват гирифтани таназзули нақши Калисо дар ҳаёти оммаи мардум;

- ба вучуд омадани фаҳмиш ва тавсифи нави ғояҳои сиёсӣ;

- бештар тавачҷуҳо ба худ кашидани арзишҳои инсонӣ мушаххас.

Воқеан ҳам, давраи аввали пайдоиши давлатҳои дунявӣ махсусиятҳои гуногун дорад. Он дар замони бӯҳрони калисои римӣ – католикӣ ва умуман, дар замони таназзули дин ба амал омадааст. Дар давраи мазкур нави тафаккури ғайридинӣ ташаккул ва инкишоф ёфтааст. Он замоне мансуб меёбад, ки ҷаҳонбинӣ, маданият ва санъати гуманистӣ ташаккул ёфта, инсонӣ воқеиро дар маркази муносибатҳо қарор медиҳад.

Дар навбати худ, давраи Реформатсия, ки заминасози ташаккули давлатҳои дунявӣ гардида буд, низ хусусиятҳои худро дорад. Пеш аз ҳама, мубориза барои азнавсозӣ ва демократикунонии калисои католикӣ авҷ мегирифт. Дар натиҷа ҳаракатҳои оммавии динӣ берун аз таъсири калисои католикӣ ба амал меомаданд. Бештари ҳаракатҳои наватяғоҳӣ ҳешро дар ҳавзаи насронияи ортодоксалӣ мечустанд. Таълимот ва ҷараёнҳои реформатсионӣ самтҳо ва мазмуни гуногунро ифода менамуданд. Бештар се самти инкишофи он қиммат ва арзиши хосаро пайдо намуда буд: муътадил, плембей ва мобайнӣ.

Бояд таваққуф дод, ки намоёндогони реформатсияи муътадил манфиатҳои шахриёни камбағал ва дворянҳои қашшоқро ҳимоя намуда, кӯшиш менамуданд, ки ҳар чӣ бештар аз калисо мустақилият ба даст оранд ва аз бойгариӣ калисо истифода намоёнд. Идеологи асо-

сии чараёни мазкур Мартин Лютер (1483-1546) (дар рисолаи «Дар бораи ҳокимияти дунявӣ» (1523) ба ҳисоб мерафт. Мазмуни асосии доктринаи ӯро чиҳатҳои зерин ташкил медоданд: эълони озодии ботинии ҳаёти инсон; эълони баробарии ҳамаи табақаҳо дар назди Худо; тавсифи ҳоким ҳамчун хизматгори халқ; халқ вазираддор аст, ки ба ҳоким итоат намояд ва ғ. Доктринаи сиёсии М. Лютер дар ташаккулу тақвият ёфтани мутлақият аз тобеияти калисо ёрӣ расонид, вале асосҳои сохти иҷтимоиро дигаргун карда натавонист. Чараёни плебейии реформатсия бошад манфиатҳои табақаҳои поёнии шаҳр, деҳқонро ҳимоя намуда, даъват мекард, ки низоми мавҷудаи давлатӣ таҷдид гардад. Идеологи асосии он Томас Мюнсер (1490-1526) буд [2, с.160].

Доктринаи сиёсии Т. Мюнсер аз чиҳатҳои зерин таркиб ёфта буд: шахсиятҳо ва сарварони маънавии (динӣ) ҷамоа интиҳоб гарданд ва онҳо ивазшаванда бошанд; бекор намудани ҳуқуқи крепостной; талабҳо дар бораи кам намудани андозаи хироч ва андозҳо; даъватҳо барои ба таври зӯрӣ тағйир додани ҳокимият; талабҳо дар бораи ба халқ додани вазифаҳои самтмуайяннамоӣ, муҳофизатӣ ва назоратӣ. Идеологи чараёни мобайнии реформатсия Жан Калвин (1509-1564) мансуб меёфт. Дар таълимоти ӯ нуктаи зер аҳамиятноктар ба ҳисоб меравад: ислоҳоти калисо, содда гардонидани парастӣшот, аз байн бурдани руҳониён ҳамчун табақа; ҷонибдорӣ шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ ва режими аристократӣ ва ғ.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ташаккули андешаҳо, ки заминагузори пайдоиши давлатҳои дунявӣ гардиданд, андешаҳои Николло Макиавелли (1469-1527) нақши барҷастаро соҳиб мебошад. Макиавелли бо ду чиҳати фаъолияташ ном баровардааст:

1. Муносибати нави илмӣ, ки пайдоиши илоҳии давлат ва ҳодисаю равандҳои инкишофи онро рад менамояд ва онҳо аз ҳаёлотӣ одамон низ вобаста набуда, ҳосияти объективӣ доранд.

2. Доктринаи ахлоқии мувофиқи мақсад, ки дар саромади консепсияи «макиавеллизм» истодааст. Ӯ таълимоти илоҳии пайдоиши давлат ва сиёсатро рад намуда, ғояи зарурати таърихӣ объективӣ ва қонуниятро пеш мегузорад ва он-

ро тақдир менамояд. Аммо тамоми рафтор ва амали одамон аз тақдир вобаста нестанд. Аз ин хотир, асоси сиёсатро ба ғайр аз тақдир, ки боиси таъмини озодии ирода ва амалҳои дигар мегардад нерӯи шахсӣ ташкил менамояд.

Дар замони аввали ташаккули давлатҳои типи нав – давлатҳои дунявӣ андешаҳои Ж.Боден аҳамиятноктаранд. Назарияҳои ӯ дар ташаккулу инкишофи таълимоти суверенитети давлатӣ саҳми калон гузошта, назарияи сиёсиро ғайӣ гардонидаст. Суверенитет ҳамчун ҳокимияти мутлақ ва абадии ҷумҳурий ва ҷумҳуриро шакли давлат медонист.

Қайд кардан ба маврид аст, ки таълимоти сиёсии Томас Гоббс таваҷҷуҳи теосентрикии пайдоиш ва моҳияти давлатро рад намуда, фаҳмиши ратсионалистии онҳоро пешниҳод намудааст. Т.Гоббс давлатро ҳамчун маҳсули фаъолияти офаридгории одамон ҳисобидаст. Дар саромади назарияи давлат тасаввуроти ҳосае дар бораи табиати инсон меистад. Ақидаҳои давлати дунявиро Т.Гоббс дар асарҳои «Оғози фалсафии таълимот дар бораи шаҳрванд» (с.1642), «Левиафан» (с.1651) баён намудааст. Т.Гоббс дар таснифоти сиёсии давлат мактаби Макиавеллиро инкишоф дода, онро аз фаҳми теологӣ ҷудо намуд. Таваҷҷуҳи теосентрикии пайдоиш ва моҳияти давлатро рад намуда, фаҳмиши ратсионалистии онро пешниҳод намуд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар раванди ташаккулу инкишофи давлатҳои дунявӣ чараёни маорифпарварӣ, нақши асосӣ бозидааст. Он дар сатҳи баландтарин дар афкори мутафаккирони асри 18 – и Франция ба вуқӯъ омадааст, зинаи қонунӣ дар инкишофи идеологияи Замони нав буд. Ташаккул ва инкишофи таълимоти маорифпарварӣ шаходати он аст, ки минбаъд шиорҳои динӣ талаботи буржуазияи муқтадирро қонеъ карда наметавонанд.

Маорифпарварӣ манфиатҳои он қисми буржуазияро инъикос менамуд, ки бо ёрии паҳншавии донишҳо ва ислоҳоти тадриҷӣ навсозиҳои ҷомеаро ба амал бароварданӣ мешуданд.

Пешқадамгузори ин чараён Волтер низоми табақавии ҷомеаро танқид намуда, ғояҳои гуманизм, тоқатпазирӣ ва озодиро тараннум менамуд. Сабаби ҳамаи ноқо-

миҳои ҷомеаро ба ғаъолияти калисои католикӣ вобаста медонист. «Агар Худо намебуд, онро эҷод менамуданд». Ҳадаф аз чунин андешаи Волтер он аст, ки аксари одамон тасаввуротро дар бораи ҳаёт аз дин пайдо мекунонанд [2, с.175].

Омили асосии пайдоиши равияи нави протестантизми насронӣ ин зуҳури табақаи нави иҷтимоӣ бо номи буржуазия ва по ба арсаи вучуд ниҳодани соҳти нави ҷамъиятӣ, яъне сармоядорӣ буд. Манфиати ин табақаи ҷадид ва системаи иқтисодии он зарурати озодии маънавӣ ва соҳибхотӣро бештари одамонро тақозо мекард. Аз ин рӯ, онҳо бар зидди қонунҳо ва банду бастҳое, ки соҳти феодалӣ ва калисои католикии Ҳомии он ба мардуми Аврупо таҳмил мекарданд баромад намуда, тамоми ғасод ва тазоҳурпарастии калисо ва роҳибони католикро, ки дар тӯли асрҳои миёна бо таассуби мазҳабӣ ба ҷомеаи аврупоӣ ҳокимият мекард, ғош намуд [5, с.207]. Мувофиқи таълимоти ин равияи нав тамоми ғаъолияти калисои католикӣ, ки то ин дам анҷом дода мешуд, пурра зидди таълимоти дини масеҳӣ мебошад, зеро масеҳияти асил танҳо дине аст, ки дар он ҳукумат набояд бошад ва ба кори сиёсат даҳлат накунад ва ба тақвият ва таҳкими робитаи инсон бо Худо дар доҳили калисо маҳдуд шавад.

Дар ташаккули давлати дунявӣ нақши назарияи “шартномаи ҷамъиятӣ” барҷаста намоён мешавад. Дар натиҷаи шартномаи ҷамъиятӣ ассотсиатсияи индивидҳои баробар ва озод ё ҷумҳурӣ ба вучуд меояд. «Шартнома» - и Руссо аҳдномаи байни ҳокимон ва тобеон нест. Он дар байни субъектҳои баробар ба миён омадааст. Суверенитет ба халқ тааллуқ дорад. Ҳеч як калисо ё иттиҳодияи диние наметавонад дар алоҳидаги барандаи суверенитет бошад. Ӯ суверенитети халқиро ба сифати принципи асосии соҳти ҷумҳуриявӣ пешниҳод менамояд. Ғояи мазкур дар яқоягӣ бо принципҳои баробарӣ ва озодӣ асоси барномаи сиёсии Ж.Ж. Руссо ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, Давраи Эҳё, ки тавонист заминагузори ташкили бештаре аз давлатҳои дунявӣ гардад, ҳокимияти давлатиро аз маҳдудияти динӣ озод намуд. Маккиавели ба ҳулосае омад, ки асоси ахлоқи сиёсиро на ахлоқи насронӣ, балки

ғоида ва қувва ташкил медиҳад. Давлат соҳтори шахшуда набуда, тағйирёбанда аст, ки ба мувофиқати қувваҳои мубориз, пеш аз ҳама ашрофон ва халқ вобаста мебошад. Муборизаи халқ ва ашрофзодагон сарчашмаи таракқиёти давлат ба шумор меравад. Дар ин назария мазмуни давлатдорӣ дар муқобилияти байни феодалҳо ва халқ дида шудааст.

Дар асрҳои 16 - 18, яъне аз ибтидои давраи модерн дар минтақаҳои мухталифи Аврупо ҳукуматдорони мутамаркази пурқувват ба миён омаданд, ки дар минтақаи худ назорати бемаҳдудро барқарор менамуданд. Дар асрҳои XVII ва ибтидои асри XIX дар натиҷаи инқилобҳои франсавӣ ва амрикоӣ дар рушду инкишофи давлат, маҳсусан, ба раванди пайдоиши давлатҳои дунявӣ тақони ҷиддӣ ба вучуд омад. Дар натиҷаи инқилоби амрикоӣ аввалин давлати мураккаб-соҳтор ва бо модели конституционӣ мувофиқгардонидашуда ба вучуд оварда шуд. Баъди муттаҳид гардидани Олмон бо Италия (1848-1870) ва инчунин, баъди ба вуқӯ омадани ҷанги шахрвандӣ дар ИМА (1860) мазмун ва муҳтавои чунин соҳтори давлатӣ боз ҳам аҳамиятноктар гардид. Барои ба вучуд омадани давлатҳои дунявӣ ҳодисаи дигарро метавон мисол овард, ки дар натиҷаи он як қатор типҳои давлатҳои аврупоӣ ва амрикоӣ ба вучуд омаданд. Аниқтараш баъди пош хурдани Империяи бузурги Испания ва Португалия дар Амрикои Лотинӣ як қатор давлатҳои мустақили амрикоӣ ба вучуд омаданд. Аз соли 1880 яъне баъди оғози марҳилаи империализм давлатҳои бузурги аврупоӣ империяҳои мустамликадориро ба вучуд меоваранд, ки дар онҳо низ хусусиятҳои муҳими давлатдорӣ дунявӣ нигоҳ дошта мешаванд. Ташаккули давлатҳои дунявӣ ба раванди ташаккули давлатҳои миллӣ саҳт алоқамандӣ доранд. Бо он далеле, ки пас аз баста шудани шартномаи Вестфал дар соли 1648 идоракунии маъмурию сиёсӣ аз тобеияти калисо баромада давлатҳои типӣ нав ба вучуд омаданд. Онҳо асосан дар асоси принципи “дунявият” ва “миллият” рушди минбаъдаи худро таъмин кардани мехостанд [3, с.386].

Ҳамин тариқ, марҳилаи вестфалӣ инъикоси воқеияти нави олам буд. Дар натиҷаи реформатсия ва ҷанги сисола

империяи Муқаддаси Рим нобуд гардид. Раванди ташаккули давлатҳои дунявӣ оғоз ёфт. Марказҳои асосии қувва дар Европа Испания, Португалия, Голандия, Франция, Англия, Шветсия таъдил ёфтанд. Ташаккули давлатҳои миллии ва дунявӣ принсипи нави бунёди сарҳадотро пешниҳод намуд, ки он ба меъёрҳои табиӣю географӣ ва забонӣ асос ёфта буд. Дар сиёсати берунӣ ба ҷои принсипи сулолаӣ тадричан принсипи дунявӣ давлатӣ воқеӣ мегардид.

Дар Аврупо бошад, раванди ташаккули давлатҳои дунявӣ ҳануз аз асрҳои XVII – XVIII ағоз гардидаанд. Дар инкишофи тамаддуни инсонӣ ва таърихи сиёсии олам, инчунин, дар пайдоиши назария ва таълимотҳои гуногуни сиёсӣ кишварҳо ва олимону мутафаккирони ғарбӣ пешсаф мебошанд. Онҳо ҳануз дар оғози давраи эҳё ва реформатсия дар мавриди бунёди давлати солиме, ки бе итоаткорӣ аз калисо амалӣ карда мешавад фикр рондаанд.

Ҳамин тариқ, имрӯз кишварҳое, ки дар сатҳи минтақаву ҷаҳон ҳарфи аввалро мезананд ва қудрати минтақавию ҷаҳониро дар даст доранд, натиҷааш дарёфти донишҳои мантиқиву илмӣ аст, ки аз роҳи татбиқи онҳо тавонистаанд, худро ба қудратҳои минтақавӣ ё ҷаҳонӣ таъдил диҳанд. Ин кишварҳо низ замоне таассубу хурофот ва донишҳои диниро меҳвари асосии идоракунии сиёсии худ қарор дода буданд, вале давоми 500 соли охир донишмандону мутафаккирон ва равшанфикрон ин ҷомеаҳо зина ба зина сатҳу сифати донишҳои илмиро боло бурданд. Дар ин гуна ҷомеаҳо дин ва бовару эътиқодоти динӣ танҳо қори фардӣ аст ва ҳар инсон дар бовару эътиқоди хеш оғоз буда, метавонад ин ё он бовару эътиқод ё ҳеч як аз онро напозирад. Воқеан ҳам ҷомеаи дунявӣ, ки асоси он илмгароист ҷомеаест, ки дар он нақши ҳалқунандаро зехният ва тафаккури инсонӣ месозад. Ҳамаи мушкилоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ аз роҳи таҳлилҳои дурусти илмию мантиқӣ муайян шуда, роҳҳои ҳалли он пешбинӣ мегардад. Ҳамин аст, ки дар ин навъи ҷомеа донишҳои асосии илмидошта ҷойҳои вижаи худро доранд

ва олимӯ мутахассис ба ҳайси меҳвар ва пешбари он шинохта шудаанд.

Адабиёт

1. Ашуров А. Дунявият дар Фаронса: мафҳум ва заминаҳои пайдоиши он. Манбаи электронӣ. <https://ravshanfikr.tj/shinokhtimasoili-i-timo-va-sijos/dunyaviyat-dar-faronsa-maf-um-va-zamina-oi-pajdoishi-on.html>

2. Зокиров Г.Н. Таърихи таълимоти сиёсӣ. - Душанбе: «Андалеб - Р», 2010, 392с.

3. Муҳаббатов А. Сиёсатшиносӣ. - Душанбе: «Андалеб - Р», 2014, 390с.

4. Ромашко А.В. Взаимодействие светского и сакрального начал в процессе формирования и развития правовых систем: Диссертация канд. юрид. наук. Краснодар, 2005.

5. Таърихи динҳо. - Душанбе: «Дониш», 2014, 368.

ОСОБЕННОСТИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЗАПАДНЫХ КОНЦЕПЦИЙ СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА

Кодирова З. Б.

В данной статье рассматривается понятие и сущность светского государства. Автор показал историю возникновения этого понятия в западных странах. В статье рассматривается точка зрения западных мыслителей на это явление. Автор попытался проанализировать мнения мыслителей каждого исторического этапа.

Ключевые слова: светское государство, реформация, Франция, церковь, секуляризм, национальность.

FEATURES OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF WESTERN CONCEPTS OF A SECULAR STATE

Kodirova Z. B.

This article examines the concept and essence of a secular state. The author showed the history of the emergence of this concept in Western countries. The article examines the point of view of Western thinkers on this phenomenon. The author tried to analyze the opinions of thinkers of each historical stage.

Key words: secular state, reformation, France, church, secularism, nationality.

МАСЪАЛАИ ФАРҶАНГИИ МУНОСИБАТИ ИНСОН БО ТЕХНИКА

Рамазониён А.Б. – ходими илмии ИФСҶ ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ
Email: ramazoni.93@mail.ru; Тел.: 918536050

Муаллиф дар мақола доир ба масъалаҳои фарҳангии муносибати инсон бо техникаву технология маълумот дода, муносибати дурусти инсон бо техникаву технологияро муҳим меҳисобад. Фарҳангии фарҳанги муносибат бо техникаву технология дар ҷомеаи муосир амри муҳим ба ҳисоб рафта, ба инсоният меомӯзонад, ки дарки дурусти моҳияти техникаву технологияро омӯхта, фарҳанги дурусти муносибат бо онро донанд. Дар ин мақола муаллиф навъҳои муносибати инсон бо техникаву технология ва тарзиди дурусти муносибат ба онро аз нигоҳи фарҳангӣ баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: Фарҳанг, инсон, техника, арзишҳои фарҳангӣ, технология, робита, таъсир, абзор, инқилоби техникӣ.

Робитаҳои инсонӣ аз муҳимтарин арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки бар бисёре аз ҷанбаҳои зиндагии башарӣ таъсир мегузоранд. Технология ба унвони муҳимтарин унсуре зиндагии инсон, имрӯз дар ҳамаи ҷиҳатҳои гуногуни инсон таъсиргуздор буда, дар таҳаввулоти зиндагии инсонӣ нақши боризе дорад. Абзори технологӣ ба ҳақде дар зиндагии инсон таъсиргуздоранд, ки бисёре аз муаррихон ва фарҳангшиносон тамаддунро тибқи абзори техникӣ ба замони мухталиф табақабандӣ мекунаанд [3, 78]. Аксарияти фарҳангшиносон бар он боваранд, ки аз ду қарн пеш то кунун инқилоби техникӣ дар ҷаҳон дигаргуниҳои зиёдеро дар зиндагии ҷаҳониён ба вуҷуд овард. Зиндагии ҳонаводагӣ, муҳити корӣ, адабиёт, ҳунар, воқеаҳои сиёсӣ ва ҳамаи дигар паҳлуҳои зиндагии инсон дар муддати кӯтоҳе дигаргун шудаанд ва ҳанӯз ҳам инқилоби идома дорад ба тавре, ки шохиди дигаргунӣ ва таҳаввул дар зиндагии рустой, тағйир дар фарҳанги ҷомеаҳои

башарӣ ва кушоиши роҳи тавсеаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ҷаҳон ҳастем. Аз сӯи дигар, таҷҳизоти техникӣ иртибот бар зиндагии хусусӣ ва қонуни зиндагии инсонҳо ғолиб шудааст ва ин таъсири техника ба зиндагии инсон рӯз ба рӯз бештар хоҳад шуд [7, 67]. Шабакаи ҷаҳонии интернет, моҳвораҳо, компютерҳо, васоили иртиботӣ, мисли телефонҳои мобилӣ ҳама барои инсон ва инқилоби технология мебошанд. Аммо ихтирои зехни сунъӣ аз як тараф агар барои осон кардани кори инсон сохта шуда бошад, аз тарафи дигар барои зиндагии инсон ва муҳити табиӣ ӯ баъзе монетаҳои пеш овардааст, ки инсон ҳамчун инсон зиндагӣ карданро то андозае аз даст дода истодааст.

Баъзеҳо технологияро ба унвони ва абзоре зери ихтиёри истифодакунанда тасаввур мекунаанд, дар ҳоле ки технология хусусиятҳои махсуси худашро дорад ва бояд бо он ҳамроҳ шуд. Технология бо инсон ҳамроҳ намешавад. Ин маънои онро дорад, ки инсон наметавонад пурра тобеи худ созад. Агар ҷи технология маҳсули ихтирои худӣ одам аст. Возеҳ аст, ки масъалаҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ бо технология иртибот доранд ва ворид шудани техника ба ҷомеа наметавонад, инсонҳоро бо шароит ва мавқеиятҳои нав рӯ ба рӯ созад, ки қаблан дар ҷомеа пешбинӣ нашуда бошад. Созмонҳо ва ниҳодҳои иҷтимоӣ низ ба равандҳои нави технологӣ ҷавоб дода наметавонанд ва мумкин аст, ки иҷроӣ як амал дар як ҷомеа солҳо тул кашад, бинобар ин зарур аст, ки инсоният ҳамавақт омода бошад, то технологияи навро истифода карда тавонад ва ин қор анҷом наметавонад, магар бо огоҳии истифодабаранда аз технологияи муосир ва тарзи истифодаи

онҳо [10]. Дар ҳақиқат имрӯзҳо ҷомеаи моро зарур аст, ки тарзи дурусти истифодаи техникаро омӯзанд ва онро дуруст истифода баранд.

Ҳар чанд дар ҷомеаи мо то ҳол мафкураи истифодаи дуруст ва ё нудурусти техника давр мезанад, аммо дар ҳамсоҷишвари мо Чин аз тариқи зехни сунӣ робот прокурор сохта шудааст, ки тамоми корҳои тафтишотиро анҷом медиҳад ва тибқи омили худ мардуми Чин 97% замонат дода мешавад, ки ин робот корро дуруст анҷом медиҳад. Дар баробари ин истеҳсоли мошинҳои беронанда ҳаракаткунанда низ ба вуҷуд омадааст, ки ба таври худкор мусофирро ба ҷои лозима мебарад. Ин ҳолатҳо агар аз як ҷиҳат хуб бошанд, мисол мошинҳои худрав дигар ба садама дучор намешаванд ва дар ин ҳангом садамаҳои нақлиётӣ кам ва ё нест мешавад, робот прокурор ба амалҳои коррупсионӣ даст намезанад, аммо аз ҷиҳати дигар инсон аз ғаъолият боз мемонад. Хусусиятҳои ҳоси фарҳангӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии технологияро ба панҷ гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст, ки ҳар кадоми онҳо дорои масъалаҳои хос мебошанд, ки риоя ва диққат додан ба онҳо барои ҷомеаи инсонӣ муҳим арзёбӣ мешавад:

- Ҳуқуқ ва уҳдадорӣ. Бо тавачҷӯх ба иттилоот ва техникае, ки инсонҳо дар ихтиёри худ доранд, бояд онҳо ҳуқуқ ва уҳдадорихои худро дар баробари ин иттилоот ва техника донанд ва огоҳ бошанд, ки аз чи чизҳои бояд дифоъ ва аз чи чизҳои худдорӣ намоянд.

- Ҳаққи моликият. Моликияти зехнӣ (маънавӣ) ё ҳуқуқи зехнӣ (маънавӣ) (англ. intellectual property) ба ҳуқуқи гуфта мешавад, ки ба соҳибони он ҳаққи баҳраварӣ аз ғаъолиятҳои зехнӣ ва ибтикорӣ инсонро медиҳад ва арзиши иқтисодӣ ва қобилияти додуситод дорад, вале мавзуи он шайъи маъини моддӣ нест [6, 71].

Ҳуқуқи падиоварандагони асари адабӣ ё ҳунари ё моликияти адабӣ ва ҳунари маъруф ба ҳуқуқи муаллиф ё ҳаққи тақсир, ҳаққи ихтироъ, ҳуқуқи бар муштарӣ монанди сарқуфли ҳаққи тоҷирон ва санъатгарон нисбат ба ном, аломати тижоратӣ ва санъат ва асрори тоҷирӣ маъруф ба моликияти тижоратӣ ва санъатӣ аз анвои моликиятҳои фикрӣ аст.

Бояд роҳҳои ҷустуҷӯ намуд, ки моликияти зехнӣ дар ҷомеаи иттилоот, ки идораи он мушкил аст, идора карда шавад, зеро баъзан мушоҳида мегардад, ки ҳаққи моликият ҳалалдор шуда, инсонҳо ба асардудӣ ва ё нусхабардории моликияти зехнии дигарон машғул мегарданд.

- Идора ва ҷазодиҳӣ. Имрӯзҳо дар тамоми кишварҳо ниҳодҳои махсусанд, ки моликияти зехниро назорат мекунанд. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон “Маркази патентӣ” мавҷуд аст, ки шаҳрвандон моликияти зехнии худро дар он ҷо ба қайд мегиранд. Агар, нафаре моликияти зехнии як нафарро аз номи худ, истифода кунад, дар асоси ошкор шудан он шахсро ба ҷавобгарӣ мекашанд. Дар фарҳанги мо имрӯз мақоли “асардудӣ ҳам дудист” машҳур аст [4, 173].

- Ҷигунагии система. Дар ҳар кишвар системаҳои ва қонунҳои матраҳ шудаанд, ки дар баробари раванди инкишофи технология саломатии ҷомеа ҳимоят мешавад. Дар ин бора, метавон коргарони даруни шахтҳо ва заводҳои химиявиро мисол, овард, ки либосҳои махсус дошта, дорои имкониятҳои бештаранд.

- Системаҳои зиндагӣ. Дар ҷомеае, ки техника ва иттилоот рушд кардааст, бояд арзишҳои инсонӣ риоя гардад, зеро дар бисёр ҷомеаҳои пешрафта, мушоҳида мегардад, ки фарҳанги инсонӣ дар сатҳи паст қарор дорад ва инсон оҳиста-оҳиста ба роборт табдил ёфта, моҳияти тақрористеҳсоли ва масъулияти вичдониву ахлоқӣ, муносибатҳои ҳешутаборӣ ва ё дар умум муносибатҳои инсониро фаромӯш карда истодааст, ки ин барои наслҳои оянда хатарнок буда, инсонро ба сатҳи пасти ахлоқӣ мебарад.

Масъалаҳои фарҳангӣ-ахлоқӣ аз замони пайдоиши инсон дар асоси таълимоти фарҳангӣ матраҳ буданд, вале рушди техникаву технология баъзе осебҳо бар он расонид. Дар замони рушди технология ҷаҳор нукта вуҷуд дорад, ки бар масъалаҳои ахлоқӣ таъсир мегузорад:

1. Техникаву технология ба таври бесобиқа рушд намуда истодааст, ин ҳолат боис мешавад, ки корхонаҳо ва ё созмонҳо аз системаҳои технологияи нав истифода кунанд ва дар он дигар инсон нақш надошта бошад. Дар натиҷа, вобаста ба технология баъзе хатоҳои рӯх

медихад, ки ба инсоният зарар мерасонад. Аввал, ин ки аз нигоҳи фарҳангӣ, техника ҳис надорад ва он дарк намекунад, танҳо кор мекунад, халос [1, 194]. Насли инсонӣ метавонад, дар ин ҳолат зарар бинад. Мисол, чанд вақт пеш дар хабарҳо хондем, ки роботе, ки дар яке аз корхонаҳои Япония, як навъ когазпораҳоро (кардон) чамъ мекардааст. Дар натиҷаи кор инсонро аз когазпора фарқ накарда, пачақ мекунад. Ин як ҳолат аз техникаи оддӣ аст, аммо он ихтирооти техникаҳои ҳарбие, ки инсон ихтироъ мекунад, рӯз то рӯз на танҳо фарҳангро балки инсониятро нобуд кардаистодаанд. Техникаҳои ҳарбӣ дурнамои насли инсонро зери суол мебаранд ва инсониятро ҳар лаҳза метавонад хатари нестшавӣ таҳдид кунад. Дар ин маврид доир ба ҳалли мушкилоти глобалӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон доим сулҳро тарғиб намуда, даъват ба миён меоранд, ки ҳамаи мушкилоти ҷаҳонӣ ва байналмилалиро бо роҳи гуфтушунид ҳал намудан мумкин аст. Мушкилоти давлатҳову миллатҳо бо роҳи ҷанг ҳал намешаванд.

2. Рушди техника ва технология то ҳадде расидааст, ки тавассути баъзе системаҳо нафароне ба истилоҳ ворида зиндагии дигарон мешаванд. Аввалҳо ин амалҳо дар шакли ҳамлаҳои ҳакерӣ ворида системаҳои банкӣ ва ё баъзе сирҳои давлатӣ мешуданд. Аммо имрӯзҳо, бо гирифтани навор ва ё акс ва паҳн кардани он дар шабакаҳои иҷтимоӣ, метавонад зиндагии нафаре барбод равад. Ин раванд боис шуда истодааст, ки фарҳанги нигоҳ доштани сирри хонавода, ё ҳарими шахси як нафар аз байн равад [7, 40]. Ба навор гирифтани ҳолатҳои гайриахлоқии занҳои шавҳардор ва дар фазои маҷозӣ паҳн кардани он ба ҷуз бадномӣ дигар чизе ба бор намеорад. Дар ин ҷо, дар баробари сухтани ҳаёти як хонавода, ҳаёти фарзандҳои онҳо дар хатар аст, хосса тан духтарон ҷомеа ба духтарони онҳо бо кадом чашм менигарад?! Фарҳангшиносон,

раваншиносон ва ҷомеашиносон дар ин бора таҳлилҳои бештар дошта бошанд.

3. Пешрафти техникаву технология боис шудааст, ки инсонҳо дар бораи дигарон иттилооти дақиқ ба даст оваранд

ва аз онҳо барои манфиатҳои худ истифода кунанд. Ин ҳолат низ доғи фарҳангӣ буда, дар ҷомеаи мо вучуд дорад. Баъзан дар барномаҳои ахбори Вазорати корҳои дохилӣ мебинем, ки нафароне ба хоҳири манфиат сураат ё видеонаворҳои шахсии нафари дигарро гирифта, ба истилоҳ шантаж мекунанд.

4. Ҷиҳати ҳубии пешрафти теникаву технология, аз ҷумла интернет дар он аст, ки робитаҳои дурро наздик месозад ва инсонҳо аз нигоҳи фарҳангӣ муносибатҳои хешу табориашонро, агар ҷи дар роҳи дур ҳам бошанд, робитаҳои хешутаборӣ ва дигар робитаҳоро аз худ нақанд. Инчунин ихтирои техника кори инсонро ба маротиб осон месозад. Инсон бо ихтирои зина ба зинаи техника корҳои сангини худро осон сохт ва душвортарин корҳоро имрӯз метавонад бо паҳши як тугма анҷом диҳад.

Дар анҷом бояд таъкид намуд, ки ташаккул ва рушди тафаккури техникаи инсон низ яке аз мавзӯҳои асосии фарҳанги техникӣ ба ҳисоб меравад. Ҷунонки маълум аст, тафаккури техникӣ ба донишҳои илмӣ ва ба донишҳои мантиқан ва бо тарзи ратсионалӣ (ақлонӣ) бадастомада таҷя мекунад. Мафҳуми тафаккури техникиро бори аввал ба илм муҳандиси рус П.К. Энгелмейер дар асари худ «Фалсафаи техника» ворид сохта, ду махсусияти онро таъкид доштааст:

а) Тафаккури техникӣ шакли фаъоли инъикоси воқеият дар шуури инсон буда, ба маърифати ҳадафнок, бавосита ва умумии воқеият нигаронида шудааст, он робита ва муносибатҳои моҳиятии ашъ ва зухуротро фаро гирифта, аз бунёди эҷодкоронаи идеяҳои нав ва пешбини ҳодисаҳо ва фаъолиятҳо иборат аст;

б) Тафаккури фарҳанги техникӣ амали мантиқиест, ки ба таҳия, эҷод ва истифодаи воситаҳои техникӣ ва равандҳои технологӣ нигаронида шуда, ҳадафи он маърифат ва дигаргунсозии табиат ва ҷомеа мебошад [11]. Тафаккури техникӣ навъҳои назариявӣ ва амалӣ дошта, аввалӣ ба кашфи қонунҳо ва маърифати моҳияти объектҳо нигаронида шудааст, дуюмӣ бошад, татбиқи ин кашфиёту донишҳоро дар амалия фаро мегирад. Дар баробари ин, барои тафаккури техникӣ ҷустуҷӯ кардан аз муҳим-

тарин амалҳо буда, он ҳамеша пайдо кардани воситаҳои муносибтарини таҳаввули модда, энергия ва иттилоотро ба маҳсулоти ба инсон зарурӣ тақозо дорад [11].

Дар умум инсон дар натиҷаи муносибат бо технология ҳолатҳои фарҳангии худро иваз намуда, аз як тараф технология метавонад дар рушди фарҳанг нақши калидӣ дошта бошад ва аз тарафи дигар, боиси ба вучуди омадани фарҳанги нодуруст ва ғайриахлоқӣ мегардад. Пас, инсонро зарур аст, ки дар навбати аввал ҳамон инсон будани худро фаромӯш насозад ва дар истифода аз техникаву технология фарҳанги истифодабариро дуруст донад.

Адабиёт

1. Аль-Ани Н.М. Философия техники: очерки истории и теории: уч. пос. СПб.: Санкт-Петербург, 2004.
2. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1979.
3. Ясперс К. Современная техника // Новая технократическая волна на Западе. М.: Прогресс, 1986. 6. Философия науки: уч. пос. / под ред. З.В. Безвесельной. М.: ИД «Юриспруденция», 2009.
4. Философский словарь. – М.: Издательство иностранной литературы, 1961.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990.
6. Ерасов Б.С. Социальная культурология. М.: Аспект Пресс, 1997.
7. Горохов В.Ф. Культурология. М., 2007.
8. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. – М.: Прогресс, 1969; Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. – М.: Academia, 2004; Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М: Academia, 1999.
9. Нил Постман. Технополия сдача Культуры Технологям. М., 1992.

Сомонаҳои интернетӣ

10.

<https://ru.techdico.com/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0>

<https://ru.techdico.com/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0> (рӯзи мурочиат: 18.05.24.)

11. <https://farazh.tj/sahifai-asosy/jahon/fa-mishi-gumanitar-falsafii-mojati-tehnika/> (рӯзи мурочиат: 18.05.24.)

КУЛЬТУРНЫЙ ВОПРОС ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ЧЕЛОВЕКА И ТЕХНИКИ

Рамазониён А.Б.

В статье автор предоставляет информацию по культурным вопросам взаимоотношений человека и техники и считает важным правильное соотношение человека и техники. Понимание культуры отношений с техникой и технологиями считается важным в современном обществе, оно учит человечество правильному пониманию сущности техники и техники и познанию правильной культуры отношений с ней. В этой статье автор рассмотрел типы взаимоотношений человека с техникой и технологиями и правильный подход к ним с культурной точки зрения.

Ключевые слова: Культура, человек, технология, культурные ценности, технология, коммуникация, воздействие, инструмент, техническая революция.

THE CULTURAL ISSUE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MAN AND TECHNOLOGY

Ramazoniyon A.B.

In the article, the author provides information on cultural issues of the relationship between man and technology and considers the correct relationship between man and technology important. Understanding the culture of relations with technology and technology is considered important in modern society; it teaches humanity to correctly understand the essence of technology and technology and to know the correct culture of relations with it. In this article, the author examined the types of human relationships with technology and technology and the correct approach to them from a cultural point of view.

Key words: Culture, man, technology, cultural values, technology, communication, impact, tool, technical revolution.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ИСЛОМИ СИЁСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Боев З.У. - унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ в ҳуқуқи ба номи
А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Тел.: 919-000-567

Зухури исломи сиёсӣ падидаи бисёр ҷиддӣ ва дар айни замон нигаронкунанда барои таъмини амнияти ҷомеа ва давлат мебошад. Исломи дар Тоҷикистон дар натиҷаи воқеаҳои иҷтимоӣ сиёсии солҳои 90-ум ба сиёсат омехта гардида, хусусияти сиёсӣ касб кардааст. Дар зер пардаи дини ислом ҳизбҳои сиёсӣ, ташикоти созмонҳои террористиву экстремистие паноҳ мебаранд, ки амалҳои онҳо ба ноором сохтани ҷомеа ва аз байн бурдани сохти конституционӣ равона гардидааст. Аз сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ ва тадқиқотӣ чунин бармеояд, ки руҳониёни иртиҷоӣ аз давраҳои қадим бар зидди халқи тоҷик ва давлатдори он мубориза бурдаанд ва чунин муносибати таҳрибкоронаи онҳо то имрӯз идома ёфта истодааст. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯӣ роҳҳои пешгирӣ аз раванди номатлуб талаботи замон аст.

Калидвожаҳо: *исломи сиёсӣ, дин, сиёсӣшавии ислом, идеология, амният, ифротгарӣ, радикализи исломӣ.*

Истифодаи дини ислом бо мақсадҳои сиёсӣ аслан падидаи нав нест. Исломи сиёсӣ, исломест, ки бо сиёсат омехта шуда, ҳадафҳои сиёсӣ дорад. Сиёсӣшавии ислом дар замони муосир танҳо як шакли нави ба худ хоси робитаи ислому сиёсат, ҳатто айнияти онҳоро ба ҳам ифода менамояд. Харақати исломӣ дар Тоҷикистон аз ибтидо табиати баръало намоёни иҷтимоӣ ва сиёсӣ дошт ва дар заминаи маҳаллӣ арзи вучуд дошта, аз таъсири афкори исломии ҷаҳонӣ бархӯрдор буд. Дар таҳқиқоти як гурӯҳ олимони “исломи сиёсӣ, ин аз ҷониби гурӯҳҳои сиёсӣ истифода гардидани шиорҳои исломӣ ва унсурҳои таълимоти ислом ҳамчун фаъолияти идеологӣ мебошад, ки дар рафти мубориза барои ҳокимият дар муқобили рақибони сиёсии

онҳо истифода бурда мешаванд. Чунин мубориза метавонад чи дар доираи қонун ва ё чи берун аз он сурат гирад” [4, 57]. “Сиёсӣшавии дини ислом – ин саъю талоши исломӣ ва гурӯҳҳои исломие мебошанд, ки барои амалӣ намудани мақсадҳои ғаразнокӣ худ дини муқаддасро истифода менамоянд ва мехоҳанд, ки бо роҳи зӯрӣ ба сари қудрат оянд” [8, 49].

Имрӯз моҳияти сиёсӣшавии ислом аз доираи таълимоти динии анъанавӣ берун баромада, ба як падидаи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии мураккаб табдил ёфтааст. Исломи низомии иҷтимоӣ-диниест, ки мусулмон онро ҳамчун асоси ахлоқи зиндагӣ қабул менамояд, зеро ин дин тамоми паҳлуҳои ҳаёти иҷтимоии мусулмононро мавриди назар қарор медиҳад. Ба ақидаи донишманди тоҷик А.Н. Муҳаммад, “дар дин меёрҳои ахлоқие низ вучуд доранд, ки қисме аз онҳо мусбат ва қисми дигаре манфӣ мебошанд. Аз ҷумла адолат ва зулм. Дин тарғибгари адолат буда, маҳкумкунандаи зулм мебошад. Маҳз ин ду амал динро воридаи саҳнаи сиёсат месозад” [7, 289].

Дини ислом аз ибтидо, дар Қуръон ва дар амали худи пайғамбари он бо сиёсат алоқамандии қавӣ дорад ва Муҳаммад дар навбати худ, дар замони хеш ҳам роҳбари маънавӣ ва ҳам сарвари давлат маҳсуб мешафт. Исломи идеологияи ин давлат ба шумор мерафт. Муҳаққиқи тоҷик Мирзоев Ғ.Ҷ. қайд менамояд, ки “таълимот ва таъйиноти ҷангхоҳона ва даъват ба зӯрварии таъбиз, ки дар сарчашмаҳои ислом вучуд доранд вобаста бо замони исломи ибтидоӣ ва вазъи таърихӣ даврони пайғамбар ташаккул ёфтаанд, барои ифротгароӣ имрӯза ғизобахшу илҳомбахш мешаванд” [6, 30]. Беасос нест, ки имом Оятулло

Хумайнӣ мегуфт: «Ислом дар маҷмуъ, сиёсат аст. Илми сиёсат аз ислом сарчашма мегирад. Ислом бо сиёсат кор дорад ва барои идоракунии давлат. Қонунҳои исломӣ барои идора кардани давлатҳои бузург имконият медиҳанд» [5, 149]. Чунин мавқеъ дар фаҳмиши ислом решаи амиқ дар Қуръон ва Суннат дорад ва ҷонибдорони он намоёндоғони машхури тафаккури бунёгароёни исломӣ, ба мисли Саййид Қутб (1906-1966), Абду Аъло Маъдудӣ (1903-1979), Абдулазиз ибн Баз, Рухулло Оятулло Хумайнӣ (1900-1989), Аҳмад Ясин (1941-1989), Абдулло Аъзам (1941-1989), Айман аз-Завохирӣ (соли таваллудаш 1951), Усома ибни Лодан ва ғайраҳо ба шумор мераванд.

Ба андешаи Саййид Қутб, “ҷомеаи муосир ҷомеаи ҷохилон мебошад, бинобар ин, тарбия намудани онҳо ва ё дастгирӣ ёфтани аз ҷониби онҳо имконнопазир аст. Ў ифвоангезӣ намудану ба шӯр овардани оммаро инкор намуда, барои амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ ҷанги шаҳрвандиро ҷонибдорӣ менамояд. Ҷанги шаҳрвандӣ ба андешаи пайравони ин навъи ифротгароӣ бояд дар миёни диндорони асил ва бединон анҷом дода шавад” [9, 87]. Бояд ёдовар шуд, ки ҷанги шаҳрвандие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омад, аслан дар миёни неруҳои исломӣ ва пайравони ҳукумат сурат мегирифт. Шиорҳои намоёндоғони неруҳои исломӣ, ки дар он солҳо нисбат ба коммунистон садо медоданд ва ҷалби мучоҳидони дохилию хориҷӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки неруҳои исломии ҷомеа маҳз мақсадҳои стратегияи худро аз рӯйи стратегияи С. Қутб амалӣ менамуданд. Хусусан, ташкилотҳои террористӣ ва экстремистии “Ҳизби наҳзати исломӣ”, “Ихвон-ул-муслимин”, “Ҳизб-ут-таҳрир”, “Ансоруллоҳ”, “Ҷамоати Таблиғ”, равияи “Салафия” ва ғайраҳо дар асл созмонҳои динӣ набуданд, балки механизм ё лоиҳаҳои санҷидашуда барои паҳнсозии идеяи исломи сиёсӣ ва таассубгаро маҳсуб мешаванд. “Сиёсишавии дин агарчанде омили пайдоиши ифротгароии динию сиёсӣ бошад ҳам, ифротгароии динию сиёсӣ, маҳсусан тарғибу ташфиқи ғояҳои ифротӣ, радикализатсияи қисмҳои гуногун ҷомеаро тезонида, боиси суръат пайдо кардани раванди сиёсишавии дин мегардад

[9, 72]. Мақсади чунин созмонҳо маҳз ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ ва сохтани “давлати исломӣ” мебошад. Дар охири асри XX ва аввалҳои асри XXI дар ҷаҳони ислом ҳизбу ҳаракатҳои исломӣ хеле фаъол гаштанд, онҳо бо роҳи ғайриқонунӣ, ба мисли ташкилоти террористӣ ва экстремистии “Ҳизби наҳзати исломӣ” (минбаъд ТТЭ ҲНИ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хоستانд қудрати сиёсиро ба даст гиранд. Зухури падидаи исломи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, замина ва моҳияти воқеии он аз солҳои 70-уми асри XX сарчашма мегирад. Реша ва манбаи пайдоиши он ба хориҷи кишвар иртибот дошт. Агар ба таърихи заминаҳои пайдоиши исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон назар кунем, он то ба имрӯз якҷанд давраро аз сар гузаронд. Дар ҳар яке аз ин даврҳо таркиби субъектҳо, вазифаҳо, мақсадҳо, фаъолияти стратегӣ ва тактикӣ иваз мешуданд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи омӯзиш, ба заминаҳои пайдоиши исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон ба чунин хулосаҳо расидем:

а) дар ҳудуди ҳозираи Осиёи Марказӣ то Инқилоби Шӯравӣ- Сотсиалистии Октябр ва барқароршавии ҳокимияти шӯравӣ, давлатҳои мусулмонии Аморати Бухоро, Хонигариҳои Хива ва Қуқанд мавҷуд буданд, ки дар охири асри XIX ва аввали асри XX дар ин кишварҳо ду ғоя дар асоси ислом паҳн шудан гирифт. Яқум, панисломизм, яъне ислоҳоти сохти мавҷуда ва ташкили давлати исломӣ ва дуом, пантуркизм буд. Тарафдорони он низ бо ғояҳои исломӣ мусаллаҳ буданд, ташкили хилофати исломиро зери роҳбарии Туркия таблиғ менамуданд;

б) ҳаракати босмачигарии солҳои 1921-ум то охири солҳои 1943-юм, ки хусусияти барқарор намудани сохти исломиро касб карда буд. Мафкураи болшевикон ҳислати атеистӣ дошт, аз ин сабаб ҳамзистиро бо дин эътироф намекард. Босмачиҳо дар муборизаи худ ба муқобили ҳукумати нав аз дин ва муассисаҳои динӣ истифода мебуданд. “Барои куштор ва террорҳое, ки Иброҳимбек, Фузайл Маҳсум, Анварпошшо ва дигар ғоратгарони мардумозор дар минтақаи мо анҷом додаанд, онҳоро на танҳо босмачӣ, балки ҷинояткорони сиёсӣ шуморидан раво аст” [6, 19];

в) дар муддати 70 соли мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ мавҷи аввали сиёсишавии ислом суғур буд, вале то охир аз байн нарафт. Дар давраи гармои Хрущёвӣ (нимаи дуоми солҳои 50-60) имконияти гирифтани таълимоти пинҳонии динӣ барои ҷавонон фароҳам оварда шуд, ки ин шароитро барои гузоштани заминаи сеюм фароҳам оварда буд;

г) инқилоби исломии соли 1979 дар Эрон ва муқовимати муҷоҳиддин дар Афғонистон ба низоми дунявӣ ва атеистӣ таҳдид намуда, ифротгароӣ ва тундгароиро эҷод намуд. Ҳодисаҳои мазкур дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри гузашта барои қувват гирифтани исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон ва барпо намудани давлати исломӣ дар шакли эронӣ замина гузошт;

д) сиёсикунони ислом аз тарафи яке аз саркардагони ТГЭ ҲНИ Саид Абдуллоҳи Нури дар якҷоягӣ бо тарафдорони худ бо ташкил додани як гурӯҳи пинҳонии хурд, ки бо номи “Ҳаракати ҷавонони исломии Тоҷикистон” ва баъдан номи “Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон”-ро ба худ гирифт, дар минтақаи Хатлон, дар собиқ шаҳри Кӯрғонтеппа (ҳоло ш.Бохтар) дар хонаи яке аз аъзои фаъоли ин ташкилот бо номи Қаландаров Садриддин ва бо иштироки якҷояи аъзои фаъоли ин ташкилот – Эшонзода Неъматулло, Абдусаломов Одинабек (“Ҳолид”) ва Муҳаммадҷон Муҳиддинов ташкил шудааст, ки аз аввалин пайдоиши исломи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад. “Пайдоиши ташкилоти террористӣ-экстремистии Ҳизби наҳзати исломӣ дар солҳои аввали замони истиқлол ва тавассути террору зӯрварӣ кӯшиши ба даст овардани ҳокимият аз тарафи ин ҳизб нишонаи равшани густариши падидаҳои экстремистиву террористӣ дар минтақа буд” [6,34].

Давраи эҳёи босуръати баланди исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон аввали солҳои 80-ум то 90-уми асри ХХ дар ҷомеа ба шумор меравад. Дар натиҷаи ислоҳоти куллии пешгирифтаи «бозсозии» Горбачевӣ, фурсати нав барои ташаккули пурпечутоби раванди эҳёи исломӣ дар Тоҷикистон ба вучуд омад. Маҳз ҳамин давра раванди баланду суръатнокӣ эҳёи исломӣ, аз ҷумла «исломи сиёсӣ» ба шумор

меравад. Соли 1990 дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳизбу созмонҳои исломӣ ба қайд гирифта шуданд. Хусусан, аз охири солҳои 80 сар карда дар Тоҷикистон ҷараёни эҳёи динӣ, исломӣ шудани ҳаёти иҷтимоӣ бошиддат сурат гирифт, ки он, пеш аз ҳама, эҳёи исломи сиёсӣ буд. Аз ҷумла, афзоиши зиёди шумораи масҷидҳо ва дигар муассисаҳои динӣ, ки як қисми онҳо тадриҷан хусусияти сиёсӣ гирифта, манфиатҳои сиёсиро ифода мекарданд. “Пайдо шудани равию ғояҳои ақидаҳои гуногун, ки сари масоили мухталифе бо исломи суннатии минтақа ба баҳс ва ихтилоф пардохтанд, аз осебпазирӣ ва майдони бархӯрди ғояву андешаҳои гуногуни ақидаӣ будани ин фазо дарак медиҳад” [6, 34]. Дар баробари ин, оммавӣ шудани унсурҳои либосҳои исломӣ (тоқиҳои сафед дар мардон ва рӯймоли занон), ба таври расмӣ ва оммавӣ чашн гирифтани идҳои мусулмонии Қурбон ва Рамазон, афзоиши босуръати зиёрати ҷойҳои муқаддас, мазори шайхҳои араб, сӯфиҳои маъруф ва зиёратгоҳҳо, ба таври ошкоро паҳн намудани ахборе, ки арзиш ва меъёрҳои исломиро тарғиб мекарданд, инкишофи ҷараёни худбахуди исломӣ дар ҷамоатҳои деҳот, якуҷабора ба маротиб афзудани шумораи шогирдон ва шунавандагони мактабҳои таълимии динӣ. Аввали солҳои 90-ум ҳама маҳдудиятҳо оид ба маросими ҳаҷ дар Тоҷикистон аз байн бурда шуданд, ҳол он ки дар аксарияти давлатҳои Осиёи Марказӣ, ҳатто дар баъзе давлатҳои исломӣ ин маҳдудиятҳо вучуддоранд.

Дар солҳои муқовимати сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон неруҳои муҳолифи ҳукумат, аз исломи сиёсӣ ва институтҳои динӣ ба муқобили ҳукумат истифода намуданд, гарчанде, ки ҳукуматҳои солҳои 1989-1992 хислати зиддидинӣ ва атеистӣ надоштанд.

Дар баробари ин, аввали солҳои 90-уми асри гузашта заминаи муносибе барои паҳн гаштани ҳаракатҳои бунёдгароёнаи исломӣ ва тундрави хориҷӣ, аз ҷумла «Ҳизб-ут-таҳрир» ва баъдан ҷараёни «Салафия», «Ҷамоати Таблиғ» тайёр шуд. Вазифа ва мақсадҳои сиёсии ин ҳаракатҳо хусусияти яктарафа, тундравӣ ва террористӣ дошта, тамоми созишу гуфтушунидхоро бо дигар ҳизбҳо ва

харакатҳо рад намуда, асоси ғояи онҳоро панисломӣ ташкил мекунад. “Ба таври кул, фаъолияти ин гурӯҳҳоро як намуд аз сари нав исломикунони (дар истилоҳи илмӣ русӣ – рэисламизатсия) аҳолии минтақа бар асоси фарҳанг ва муҳити арабӣ маънидод кардан мумкин аст” [6, 35]. Мувофиқи назарияи “Ҳизб-ут-таҳрир” дар тамоми олами имрӯза масъалаи асосӣ барои мусулмонон сохтани далати исломӣ дар шакли Хилофат ва таъйини халифаи ягонаи ҳукмрон барои тамоми мусулмонон мебошад. Сиёсишавии дин яке аз омилҳои асосии пайдоиши ифротгароии динию сиёсӣ мебошад. Одатан сиёсишавии дин дар зери таъсири омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба амал меояд. Аммо хавфу хатари омилҳои субъективӣ зиёдтар аст ва он оқибатҳои ногувор дорад. Зеро дар бисёре аз мавридҳо мушоҳида намудан мумкин аст, ки сиёсишавии дин ба таври бошуурона ва ҳадафмандона ба амал оварда мешавад. Чунин омилҳоро дар шароити бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ дидан мумкин аст. Кам нестанд ҳолатҳое, ки дар онҳо бо роҳи фаъолгардонии нерӯҳои таҳрибкор сиёсишавии дин ба амал оварда мешавад ва дар симои дин ҳизбу ҳаракатҳои ифротгароӣ террористӣ ташкил карда шуда, дар самти ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ аз ҷониби баъзе давлатҳо истифода мегарданд. «Дар айни ҳол радикализми ифротӣ бештар дар Тоҷикистон ва Қирғизистон мавқеъгирии сахттар дорад» [6,21]. Дар чунин шароит яке аз сабабҳои асосии сиёсишавии дини ислом дар кишварҳои Осиёи Марказӣ паҳн гардидани идеологияи ифротгароӣ террористии «исломгароӣ» мебошад. “Тундгароии исломӣ, ки дар заминаи будёдгароии исломӣ пайдо гардидааст, амалигардонии лоиҳае мебошад, ки вобаста ба истифодаи меъёрҳои исломӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ барои ташкили шароитҳои сиёсӣ нигаронида шудааст. Маҳз ба ҳамин хотир исломгароӣ (исломизм)-ро исломи сиёсӣ ва ё исломи сиёсикунонидашуда меноманд” [8,49]. Идеологияи мазкур аз ҷониби як қатор созмону ташкилотҳои ифротгароии дорои хусусияти динӣ тарғибу ташвиқ гардида, бо роҳи зӯрварӣ ташкил намудани давлати исломиро ҳадафи асосии худ қарор медиҳанд.

Дар шароити муосир ғояҳои исломи сиёсӣ асосан дар миёни ҷавонон паҳн карда мешаванд. Омилҳое, ки барои паҳншавии ғояҳои динӣ-ифротгароӣ мусоидат менамоянд, гуногунанд. Ба ақидаи донишманди тоҷик Мирзоев Ғ.Ҷ. «дар баробари заминаҳои эътиқодиву динбоварӣ, инчунин омилҳои зиёде, чун омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, геополитикӣ, камбизоатӣ, беқорӣ, пас будани сатҳи маърифати ҷавонону шахрвандон, муҳочирати нодурусти меҳнатӣ, набудани назорати солими оила ва падару модар, тарғибу ташвиқи намоёндагони ҳаракатҳои ифротӣ, хоҳиши худомӯзӣ ва дар гирудорҳои низомиву задухӯрдҳо иштирок намудан ва ғайраҳо дар якҷоягӣ ба ташаккулёбии ин зухурот мусоидат мекунанд ва сабаби ҷалби шахрвандон, махсусан ҷавонон, ба ҳаракатҳои ифротиву террористӣ мешаванд» [6, 31].

Инчунин, таҳсили ғайриқонунии ҷавонон дар кишварҳои исломӣ ва донишгоҳу донишқадаҳои ин кишварҳо, муҳочирати меҳнатӣ ба кишварҳои хориҷӣ низ хавфи ба гурӯҳҳои ифротгароӣ ва террористӣ пайвастании онҳоро зиёд менамояд. Донишҷӯёни тоҷикистонӣ дар мактабҳои динии Миср, Арабистони Саудӣ, Эрон, Покистон, Ҳиндустон, Туркия ва дигар мамалакатҳои хориҷӣ таҳсил меварзанд. Ҳамзамон, рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, махсусан шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ, ба зехну тафаккури ҷавонон таъсири бештар мерасонанд. Зеро ифротгароён дар раванди фаъолиятҳои таблиғотӣ худ аз иқтидори шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои видеоии интернетӣ ба таври васеъ истифода менамоянд. Дар чунин шароит киберэкстремизм ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ ва ҳамчун технологияи назарфиребӣ ба осонӣ ба мушоҳида мерасад. “Барои баргараф ва пешгирӣ намудани он, пеш аз ҳама, ба тарбияи хонаводагӣ ва мактабу маориф диққати махсус бояд дод” [6, 21].

Исломи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан дар зери таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба амал омадааст. Омилҳои берунӣ аз омилҳои дохилӣ дида таъсири манфии бештар доранд ва дар аксар маврид ангезаи пайдоиши омилҳои дохилӣ ба шумор мераванд. Ба омилҳои берунӣ, пеш аз ҳама, минтақаҳои низоми

чаҳони ислом, аз қабилӣ низоъҳои Афғонистон, Сурия, Либия, Ироқ, Покистон, Ҳиндустон ва баъзе аз мамалакатҳои Халиҷи Форс шомил намудан мумкин аст. Маҳз дар зерӣ таъсири низоъҳои мазкур барои фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои ифротгарой ва террористӣ шароити мусоид фароҳам меояд. Гузашта аз ин, бархӯрди манфиатҳои геополитикии як зумра давлатҳо низ сабаби пайдоиши ифротгарой ва тундгарой мегарданд. Қариб ки ҳамаи ташкилотҳои ифротгарой ва террористӣ дар раванди амалигардонии манфиатҳои геополитикии давлатҳои мушаххас ҳамчун воситаи расидан ба мақсадҳои геостратегии худ истифода бурда мешаванд.

Ҳамзамон, дар радифи омилҳои берунӣ, инчунин як қатор масъалаҳои дохилие низ мавҷуданд, ки барои фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ шароит фароҳам месозанд. Пеш аз ҳама, «заминаи диндорӣ таасубгарониву хурофотӣ воситаи осони ба доми мубаллиғони ин ҳаракатҳо афғодни ҷавонони ноогоҳ ва зехниятшон ташакулнаёфта мегардад. Дар ин роҳ мубаллиғони номбурда аз ҷанбаҳои равониву мағзшӯӣ низ ки дар дин ҷойгоҳи устувор доранд, моҳирона истифода мебаранд» [6, 31]. Таъсири дин дар ҳаёти хонаводагиву маиши аҳоли низ зиёд аст. Масалан, никоҳу талоқи динӣ асосӣ ҳисобида мешавад, вале никоҳу талоқи шаҳрвандӣ қамаҳамият ва баъзан расмияте ба шумор мераваду бас.

Яке аз коршиносони бонуфузи соҳа Мирзоев Ғ.Ҷ. маҳсус қайд кардааст, ки “воқеан дар сарчашмаҳои динии исломӣ даъватҳои алоҳидае, ки барои зӯрварӣ ва таъбиз аст, ҷой доранд ва онҳо манбаи илҳому дастак шудани ифротгароёнӣ мутаассиби имрӯза мешаванд. Вале барои ин гуна афрод лозим аст, аввал, вазъи таърихӣ ба вучуд омадани ин гуна сарчашма, вижагӣ ва бардошти дурусти онро дарк намоянд» [6, 32].

Нуктаи назари мазкурро исломшинос А. Малашенко тарафдорӣ мекунад. Ин тадқиқотчиӣ шинохтаи рус чунин меҳисобад, ки “радикализми исломӣ ин қисми фарҳанги сиёсии ислом ва таърихи ислом” мебошад. Ба ақидаи ӯ, ислом ҳамчун таълимоти сиёсӣ пайдо шудааст.

Хулоса, омилҳои пайдоиши исломи сиёсиро дар Тоҷикистон чунин шарҳ додан ба маврид аст:

1. Аввалан, сабаби асосии ин раванд, фаъолияти исломгароёнӣ таблиғгар ба шуури омма мебошад, ки талқин намудани таълимоти исломи сиёсиро вазифаи худ медонистанд. Маҳсусан, Саид А.Н. қайд менамояд, ки баъди омӯзиши ислом, Куръон, фармудаҳои пайғамбар кӯшиш намудааст, ки мардумро аз исломи воқеӣ хабардор намояд. Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки мардум то ба миён омадан исломгароёнӣ ҷавон аз исломи сиёсӣ ва исломгарой хабардор набуданд.

2. Сабаби дуюм, ки барои паҳншавии исломи сиёсӣ мусоидат мекард, ин норозигии мардум аз сиёсати пешгирифтаи давлати собиқ Шӯравӣ мебошад.

3. Бозсозӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ, ки хусусияти демократӣ ва ошкорбаёнӣ дошт, ба исломгароёнӣ имконияти васеъро фароҳам овард, ки ин ба раванди сиёсикунонии ислом даст зананд.

4. Сабаби дигари паҳншавии исломи сиёсӣ – ин фаъолияти бисёрҷабҳаи саркардагони исломгаро дар байни омма ва дар байни пайравони худашон буд.

5. Сабаби дигари сиёсикунонии ислом дар паҳн шудани барномаҳои радиои хоричӣ бо забонҳои форсӣ ва арабӣ ба ҳисоб меравад. Тавассути ин барномаҳо мубаллиғони исломгаро ба шуури ҷавонони навҷалбшуда таъсири бевоситаи манфии худро мерасониданд.

6. Падидаи исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон дар маҷмӯъ, ҳодисаи соф исломӣ набуда, балки заминаҳои даҳлати бевоситаи ҳадамоти маҳсуси кишварҳои хоричӣ, сиёсати кишварҳои манфиатҷӯ ва фаъолияти гурӯҳҳои қудратталаб мебошад.

Ҳамин тариқ, омилҳо ва нишонаҳои асосии исломи сиёсӣ дар Тоҷикистон шакл гирифтани ҳаракату иттиҳодияҳои исломӣ, ки зимни бӯҳронҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангии иқтисодӣ ва масъалаҳои гуногуни давраи гузариши ҷомеа ба миён омаданд. Аксарияи ҳаракату иттиҳодияҳои мусулмонӣ дар Тоҷикистон дар зерӣ пардаи “исломи сиёсӣ” вазифаи худро дар эҳёи арзишҳои мусулмонӣ ва мушкилоти ҷомеаро дар доираи давлати дунявӣ, ҳадафи аслии ҳеш қарор медоданд. Аммо ин раванд бояд дар самти муайян ба танзим дароварда шавад, зеро ислом наметавонад аз сиёсат дур монад. Он ҳатто, агар зерӣ тавачҷух

ва таъсири давлат ҳам қарор дошта бошад, боз ҳам вориди сиёсат аст.

Адабиёт

1. Аҳмадов С. Диншиносӣ. Китоби дарсӣ /Саид Н.С., Қ.Нурулҳақов, Р.Назаров// – Душанбе: Маориф, 2019. – 364с.

2. Ализода Б.П. Муқолаҳои давлат ва дин дар Тоҷикистон /Абдухалиқов А.М., Искандаров Қ.И., Ниёзов А.С., Нуриддинов Х.// – Душанбе: ҚДММ “Шуҷоён”, 2010. – 225с.

3. Ашӯрзода Қ.Х. Ифротгарии динию сиёсӣ ва хусусиятҳои муҳими он дар раванди дигаргуншавии ҷомеа; – Бохтар, 2022. – 88 с.

4. Добаев И.П. Исламский радикализм: сущность, идеология, политическая практика – Ростов на Дону, 2003. – 57с.

5. Малашенко А. Ислам-идеология во все времена. – Москва, 2006.

6. Мирзоев Ф.Ҷ. Терроризм ва дин (таҷрибаи Тоҷикистон),– Душанбе: Дониш, 2021.–75с.

7. Муҳаммад А.Н. Сиёсатшиносӣ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайритаҳассусии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ /А.Н.Муҳаммад, М.У.Хидирзода, Х.Қ.Сафарализода // – Душанбе, Паёми ошно, 2018. – 414с.

8. Назиров Н.Д. Проблемы политического ислама и конфликты в государствах Центральной Азии: – Душанбе, Шарқи озода, 2019. –328 с., Маҳмадизода Н.Д. Зоҳиршавии ифротгарии динӣ - сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгирии он. (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ). Дис.док.илм. фалс. Душанбе, 2020.320 с.

9. Турдиназаров А.С. Омили исломӣ дар раванди сиёсии Тоҷикистони муосир: – Душанбе, 2022. –187с.

ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ИСЛАМА В ТАДЖИКИСТАНА

Боев З.У.

Возникновение политического ислама как очень серьёзное явление в настоящее время вызывает тревогу по поводу сохра-

нения безопасности в обществе и государстве в целом. Во время известных социально-политических событий 90-х годов в Таджикистане, ислам вмешавшись в политику, приобрёл политические очертания. Политические партии, террористические и экстремистские организации, прикрывшись под знаменем исламской религии, совершили ряд действий дестабилизирующих общество и свержение конституционного строя. Согласно различным историческим источникам и результатам исследований следует вывод, что исламские фундаменталисты ещё с древнейших времён осуществляли борьбу против таджикского народа и его государственности, и эта их подрывная деятельность продолжается по сей день. С учётом изложенного, в настоящее время необходимо найти пути предупреждения данного негативного явления.

Ключевые слова: политический ислам, религия, политизация ислама, идеология, безопасность, экстремизм, исламский радикализм.

THE ORIGINS OF POLITICAL ISLAM IN TAJIKISTAN

Boev Z.U.

The emergence of political Islam is a very serious and at the same time worrying phenomenon for ensuring the security of society and the state. As a result of the social and political events of the 90-th years, Islam in Tajikistan was mixed with politics and acquired a political character. Political parties, terrorist and extremist organizations take refuge under the veil of Islam, whose actions are aimed at destabilizing society and destroying the constitutional system. From various historical sources and researches, it appears that the social clergy fought against the Tajik people and its state from ancient times, and their subversive attitude continues till today. That's why searching ways of preventing from worse processes is the require of time.

Key words: political Islam, religion, politicization of Islam, ideology, security, extremism, Islamic radicalism.

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЛИ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Шоисматуллоева З.Ш. – к.ф.н., доцент кафедры философии и политологии РТСУ.
E-mail qmalish@gmail.com; Тел.: +992 37) 221 67 21

Статья посвящена анализу роли семьи в формировании социальной идентичности. В результате исследования было выявлено, какое влияние оказывает институт семьи на становление идентичности ее членов. Данный процесс сопровождается рядом рисков, которые выявляются посредством анализа функций семьи. определено, что семья играет непосредственную роль в формировании идентичности личности. Однако существуют некоторые неблагоприятные факторы, носящие внутренний и внешний характер.

Ключевые слова: семья; функции семьи; социальная идентичность; риски идентичности.

Одним из важнейших аспектов исследования проблемы формирования идентичности является изучение факторов формирования идентичности. Для формирования социальной идентичности необходимо создание оптимальных и фундаментальных условий для развития общества с целью обеспечения жизненно важных потребностей граждан.

В этой связи, семья является одним из основных институтов формирования идентичности в обществе. Семья является первичным агентом социализации и идентификации человека и гражданина. Именно в семье, наряду с другими социальными структурами, происходит процесс формирования социальной идентичности. На протяжении всей истории человечества семья выполняла связующую функцию между всеми членами общества. Именно в семье формировались первичные признаки целостности социальной структуры, а также зарождались человеческие чувства взаимной привязанности, идентификации индивида с определенным человеческим сообществом.

Человек рождается в семье и в процессе социализации он становится полноправным членом общества, что обуславливает его роль и значение в социальной структуре общества. Именно человек становясь членом общества, проходит процесс воспитания в семье, усваивает систему ценностей и обретает необходимые навыки и знания для дальнейшего их применения в различных отраслях экономики, политики, культуры. В этом смысле Куин пишет: «Во всей человеческой истории, семья всегда служила фактором начальной социализации своих членов. Во всей истории человечества семья всегда была основным фактором начального стадия социализации детей. После рождения ребёнка, только семья в определённое время имеет тесное отношение с ним и занимается его воспитанием. Фактически, семья играет основную роль в формировании взглядов и ценностей ребёнка, до того как он установит связи с другими социальными институтами» [8, 132]. На протяжении долгого времени не утихают споры в отношении сущности и содержания понятия «семья». Семья – это малая группа, основанная либо на браке, либо на кровном родстве, либо на общности жилья и бюджета, члены которой связаны общностью быта, взаимной моральной ответственностью и взаимопомощью. В семье вырабатывается совокупность норм, санкций и образцов поведения, регламентирующих взаимодействие между супругами, родителями и детьми, детей между собой.

Основное предназначение семьи увеличение численности населения на земле, предоставление возможности для каждого человека обрести спутника по жизни. Первичной ступенью для образования семьи является брак, когда люди осознанно

сделали свой выбор для построения совместной жизни и рождения детей. Люди, вступающие в брак, надеются обрести стабильность и уверенность в будущем, эмоциональную привязанность и поддержку. Семья - это социальная группа, в которой индивид проходит первичный процесс социализации, характеризующийся как процесс становления человека как личности. В связи с этим, семейные роли полностью охватывают человека, что формирует фундамент социальной идентичности.

Известно, что семья как реальная социальная группа обладает определенными жизненными целями и комплексом нравственных ценностей. Все это обуславливает процесс, формирования социальной идентичности сопровождающийся поиском и принятием системы ценностей, норм и традиций, Таким образом, осознание личностного Я в рамках семейной принадлежности, является значимым в процессе формирования социальной идентичности, характеризующих сущность и существование соотношения Я и Мы.

Процесс осознания собственного Я и принадлежности к семье выводит данную проблему на уровень высшей ценности: «семья- самое ценное». Концептуальный подход к проблеме осознания собственной принадлежности к семье как фундамента собственного Я, детерминируется высшей ценностью: «семья - самое ценное, «это самое дорогое, что есть у человека». Данное отношение к институту семьи обусловлено, значимым восприятием семьи как высшей ценности. Следует отметить, что в процессе формирования социальной идентичности возникает у индивида чувство семейной принадлежности, которая рождает некое единство собственного Я, как первичную энергию личности, формирующаяся в данной реальности. На наш взгляд, абсолютно очевидно, что семейная принадлежность оказывает влияние на формирование личностной идентичности путем преодоления морального одиночества. Человек, живущий только собственными интересами и игнорирующий связь с социальными группами, становится морально одиноким. Осознание значимости и необходимости в другом человеке формирует в нем нравственные принципы, ко-

торые являются основополагающими для создания семьи.

Современный процесс модернизации, а также трансформации социальных процессов, обуславливает потребность в рациональном управлении социальными изменениями, для создания благоприятных условий развития общества, в данном контексте возрастает роль и значение семьи, как важнейшего социального института. Одной из важнейших проблем развития общества является переосмысление значения семьи как гаранта устойчивого развития социума. Семья выступает как базовый культурный фундамент, обеспечивающий не только воспроизводство общественной жизни, но и как форма социального взаимодействия.

В настоящее время особую актуальность приобретает проблема возрастания социальной напряженности, глобальный кризис в области демографии, распространение форм девиантного поведения, а также появление новых форм взаимодействия, способствующих формированию социальных рисков. Особо актуальной проблема семьи стала в конце 20 века, что было связано с переоценкой ценностей, а также с формированием новой социокультурной реальностью. В современных условиях традиционные семейные ценности, сформировавшиеся в рамках национальной культуры, претерпели изменения и способствовали возникновению социокультурных стереотипов. Это обуславливает процесс активного социального противостояния деструктивному влиянию на семью таких факторов как эгоцентризм, индивидуализм, свобода выбора, многообразие ценностно-нормативных норм.

Семья выступает важным социальным институтом от которого зависит благополучие общества, уровень и качество жизни социума. Следует отметить, что в настоящее время обозначены основные приоритетные функции семьи государственной семейной политикой. Пониманию причин и механизмов семейных трансформаций и обоснованию возможности их регулирования способствует расширение знания о семье, в том числе посредством использования ценностного подхода.

Основной задачей государства является формирование общества в духе националь-

ного единства, что считается одним из фундаментальных потребностей общества.

Таджикистан с момента обретения независимости достиг значительных результатов во многих областях науки и культуры. Первостепенной задачей являлось сохранение национальной и исторической самобытности и культурного наследия. Ряд исследователей утверждают, что единственный способ сохранения культурного и исторического наследия является социализация молодежи. Всем известно, что важнейшим институтом социализации молодежи является семья. На протяжении всей истории человечества институт семьи всегда выполнял функцию передачи и сохранения культурных достижений и передавал их из поколения в поколение. Задачей любого государства заключается в обеспечении и предоставлении семье социальных гарантий и защиты ее интересов и прав, так как именно семья как социальный институт выступает гарантом его существования.

Элизабет Бак Гарнсоном пишет: «Невозможно завершит любые исследования в области социальных проблем, не рассматривая решения проблем семьи. И никакое общество никогда не сможет обеспечить себе устойчивое развитие, не решая проблемы, связанные с семьей. Безусловно, кризис семьи вовлечет за собой кризис всей цивилизации» [3, 8].

В настоящее время социологи выявили закономерность, связанная с тем, что любые изменения, происходящие в обществе, непосредственно отражаются на институте семьи. Это обстоятельство особенно актуально в современном обществе, обусловленное трансформационными процессами во всех сферах общества. Семья выступает как катализатор общественных отношений, так как именно здесь формируется личность индивида и любые изменения происходят либо непосредственно с семьей, либо при помощи семьи. Несмотря на значительную роль в воспитании молодежи института образования, основная ответственность в деле воспитания лежит на родителях. Именно родители сегодня стремятся связывать воспитание и обучение с современными научными методами. В конечном итоге родители имеют колоссальное влияние на

молодежь, как позитивное, так и негативное, отвечают за ее профессиональное и социальное самоопределение.

Как уже было отмечено, именно семья выступает в качестве первичной воспитательной и образовательной ячейки общества, от которого в конечном итоге зависит счастье и будущее молодого поколения. Семья как социальный институт ответственен за будущее всего человечества, так как является транслятором традиционных культурных традиций, сохранения языка и обеспечения жизненно важных потребностей. Для понимания сущности и влияния семьи на процесс становления личности, необходимо структурировать сам процесс и его основные этапы для того, чтобы выбрать подходящую модель типологии.

Винсон Гринни и Томас Каллохон предлагают модель, на основе которой создаются указатели, состоящие из «внутренние данные», «процессы» и «внешние данные» [6,11,12.]. Внутренние данные (источники) → процессы (процесс формирования) → внешние данные (результаты)

Так как идентичность обычно проявляется во взглядах и чувствах/эмоциях индивидов, источник его формирования является жизнь в обществе. Сформированная социальная идентичность индивида не является как нечто отдельное от социального мира других индивидов. По мнению Дж. Мида, каждый индивид свою идентичность, или же свое «сам» («Я») обретает посредством индивидуальных мнений других индивидов. Другими словами, собственные убеждения и мнения, которые формируются в сознании каждого индивида, являются отражением мнения других людей по отношению к нему. Семья выполняет ряд функций, в частности, она выступает в качестве важнейшего социального института, формирующего социальную идентичность в обществе. Семья всегда обладала огромным влиянием не только на уровне малых групп, но и на уровне социальных структур, выполняя функцию идентификации своих членов. Индивид или любой член общества проходил процесс воспитания в отдельно взятой семье как ячейке общества, в которой они имели доступ ко всем функциям семьи, начиная от экономической, полити-

ческой до культурной и духовной. Именно в семье закладываются основы системы ценностей и верований с самого раннего возраста, прививая ребенку бережное отношение к наследию прошлого, толерантного отношения человека к человеку. Социологи неоднократно отмечали влияние семьи на идентификацию личности в семье, в частности на детей и молодежь. В этом контексте хотелось бы остановиться на некоторых моментах.

По мнению Купера, индивид должен воспитываться непосредственно в семье, в атмосфере семейных отношений, посредством общения, и обеспечения спокойной и безопасной среды для детей.

По мнению П. Бурдые, существует одно единственное логическое действие, которое направлено в сторону наших повседневных воздействий. Исходя из теории действий, познавательные действия не являются пассивным, а обеспечивают создающее действие, как одну организованную систему, которую называют «привычкой». «Привычка» каждого человека создается на протяжении всей его жизни, да так, что, когда говорим о сегодняшнем человеке, в действии каждого эта особенность существует также как и в действиях прошлых людей. Сегодняшний человек в своей жизни изучает особенности прошлых людей, в той среде, где он живет. Этой средой являются семья, институт образования и средства массовой информации. [4, 18].

Доктор Фишер (Fischer) в 1948 г., доктор Миллер (Miller) и Хуттер (Hutter) в 1949 г. в своих исследованиях рассматривали эволюцию ценностей и особенностей ценностей старших поколений, и заключили, что дети во всех ценностях похожи на своих родителей. [7, 65].

Эрриксон, Адельсон и Бертин в 1987 году и Катрин в 1980 году в своих исследованиях показывали, что молодежь обычно больше всего старается быть похожей на своих родителей, чем на своих ровесников. Они не отвергают ценностей своих родителей и влияние родителей для них является больше, чем влияние их ровесников. [9, 55].

Как уже было отмечено, семья играет особую роль в процессе социализации индивида, именно в семье формируются

традиции, верования, строится определенная модель поведения, правила и установки.

С точки зрения Т. Парсонса, семья - основной орган социализации, мать и отец - главные творцы личности, ребенок - пустой сосуд, которого надо наполнить культурой. [1, 279].

Огромное значение в процессе формирования и становления ребенка играют родители, поскольку именно родительские отношения закладывают первоначальные формы социально-психологических контактов. Этот процесс сопровождается целым комплексом знаний об окружающем мире, об общественных отношениях, а также способах взаимодействия с различными социальными группами. Детско-родительские отношения, построенные в рамках адекватной и правильной системы ценностей в последующем отразятся, на отношении ребенка к миру и его мировоззренческих ориентациях..

Семья выступает в качестве первичного агента социализации, и наряду с такими социальными институтами как образование, культура и средства массовой информации, выполняет важную роль в формировании личности. Социализация индивидов происходит в семье с первого дня рождения ребенка и продолжается до самой его смерти. Поэтому интеграция индивида в социальную структуру общества происходит именно в семье, посредством формирования духовно-нравственных, эстетических и интеллектуальных основ развития.

С точки зрения психологов, в детском возрасте формируются базовые отношения, которые характеризуются как примитивные формы отношений, но они влияют на всю последующую жизнь. Эти отношения сопровождаются познавательным процессом и носят созидательный характер, так как они формируют общественную жизнь индивида и влияют на его эмоциональное и чувственное состояние и во взрослой жизни. Следует отметить, что оптимальный возраст индивида, в котором он способен адекватно усвоить и адаптировать социально-культурные нормы это период детства и юношества, проведенного в кругу семьи.

Таким примером может послужить семья в Республике Таджикистан, поскольку в таджикостанском обществе сохранились традиционные ценности, регламентация этическим норм и высоких нравственных идеалов, которые передаются из поколения в поколение.

Современное таджикостанское общество находится в высокоактивной стадии социальных трансформаций. На формирование идентификационных предпочтений современных таджикостанцев непосредственное влияние оказала ушедшая в прошлое советская идентичность, поскольку девальвация прежних идентификационных рамок породило феномен массового «поиска идентичности». В данной ситуации необходимо использовать самый важный ресурс, потенциалом для консолидации и интеграции молодежи в социальную структуру общества. Именно семья закладывает все необходимые возможности для социализации молодежи, формирования духовно-нравственных ценностей, способствует трудовой мотивации у молодого поколения. Молодежь, представляя собой большую социально-демографическую группу и являясь главным агентом социальных перемен, обладает значительным инновационным потенциалом, который можно эффективно использовать на благо всего общества.

Специфика самоидентификации молодежи связана с особенностью ее социализации, которая включает завершающий этап первичной стадии социализации и начальный этап вторичной социализации. Первичная социализация есть, та которой индивид подвергается в детском возрасте и благодаря, которому он становится полноценным членом общества. Вторичная социализация - последующий процесс, происходящий с уже социализированным индивидом. Каждому человеку приходится оценивать и обосновывать свои поступки перед лицом, как общественного мнения, так и собственной совести. Мотивация, оценка и самооценка - важные способы моральной регуляции поведения людей. Социальная идентичность развивается нормально, если срабатывает механизм закрепления положительных ее сторон, то есть реально воплощаются в человеке требования к нему со стороны социального

окружения. Для молодежи в ее движении к целостной идентичности характерна формирующаяся, незавершенная или даже вынужденная идентификация.

Важное место в семейных отношениях занимает способность родителей к конструктивным методам, направленных на предотвращение родительски-юношеских конфликтов. Это в свою очередь запускает механизм принятия решений, как способ воздействия и контроля над ситуацией как образ ответственного за семью человека. В данном случае, это способствует формированию личной идентичности. Хотя это может иметь и деструктивный характер, если в межличностных отношениях, применять насильственные методы. В традиционных семьях довольно часто «глава семьи» преимущественно мужчина, использует силы как рычаг воздействия, что, конечно же, является неэффективной стратегией.

Таким образом, семья включает в себя несколько важнейших компонентов: эмоциональный, когнитивный, поведенческий и ценностный. Эмоциональный компонент семьи является основой социальной идентичности личности, так как базируется на чувствах и эмоциях принадлежности к определенной семье. Когнитивный компонент направлен на осознание своей принадлежности к данной семье, представления о традициях семьи, дифференцированность или слитность образа семьи, устойчивость сформированного семейного образа. Поведенческий компонент характеризуется совокупностью традиций, обрядов, которые человек соблюдает с целью сохранения и передачи семейного опыта. Ценностный компонент-это комплекс нравственных и духовных ценностей, которые способствуют взаимопониманию, уважению, формируют чувство общности и принадлежности, это своего рода стабильность во всех ее проявлениях.

Семья – является основой любого общества, выполняя важную задачу сохранения и передачи последующему поколению культурное наследие, а также связывает все социальные потребности прошлых с нынешнем, что способствует социальной идентичности и правильной ориентации в будущем.

Каждый индивид первоначально осознает свою принадлежность к определенному полу, и это происходит именно в семье. Дальнейшая рефлексия направлена на осознание себя как социальной личности, а семья, в свою очередь, прилагает максимум усилий для раскрытия его потенциала. Это способствует в дальнейшем развитию индивидуальной идентичности, он обретает навыки общения с другими группами людьми.

Одна из важных социологических теорий является теория семейной жизни, так как мы во всей или по крайней мере в большей части своей жизни живем в семейной обстановке. Большинство людей семейную жизнь считают важнейшей стороной своей жизни. Скотт и Перрен (Scott and Perren) в изложении Джона Бернарда в первом докладе Исследовательского Центра социальных перемен указывают, что «семейные события в большинстве случаев считаются важнейшей частью жизни людей». И по данным доклада Европейской Комиссии, 96% населения Евросоюза свою семейную жизнь считают самой дорогой частью своей жизни. [5, 57].

Таким образом, из выше сказанного следует, что семья – это социальная общность, объединённая посредством близкородственных или кровных, а также брачных отношений, проживающих в определенный период времени и выполняющих в нем конкретную роль. Каждое общество для своего существования нуждается в ценностях, верований, роли и социальных институтов. По мнению Брюса Куина: «Институт является организационной системой и от него зависит прочность социальных принципов, реализация которых требует от своих членов выполнения некоторых принятых и стандартных поступков для обеспечения фундаментальных потребностей общества» [8, 132]. Целью нашего исследования является определить роль семьи как важнейшего социального института в формировании социальной идентичности. Семья как социальный институт выполняет различные функции, в рамках данного исследования рассмотрим эти функции.

Репродуктивная функция – это важнейшая основа человеческого общества. От нее зависит продолжение рода челове-

ческого, увеличение или сокращение человеческого ресурса. Ни один социальный институт не сможет осуществить данную функцию, так как не обладают необходимыми ресурсами. Несмотря на огромную значимость семьи и ее основной функции, в настоящее время актуализировалась проблема ограничения или контроль над рождаемостью, связывая ее с различного рода факторами. В связи с этим, необходимо разработать механизм защиты института семьи, во избежание деструктивных последствий. Не без полезно привести изречения Аристотеля: «Притяжения творения возбуждает дух женщин и мужчин, чтобы в тени сближения они укрепляли любовь и гармонию своего противоположного пола, и, плод этой чистой любви женщины и мужчины – дети относятся обоим». [2, 34]

Как уже было сказано семья выступает в качестве транслятора и сохранения духовно-нравственных ценностей, социальных норм и правил поведения. Именно в семье формируются социальные идеалы и эмоционально чувственная идентификация как основа социальной идентичности. С самого рождения индивид находится под пристальным вниманием родителей и усваивает комплекс социальных норм и культурных традиций для того, чтобы в процессе социализации стать личностью и в последствии реализовать обретенные навыки в рамках социальных обязательств. Исследователи, занимающиеся проблемой семьи как важнейшего агента социализации, установили, что формирование национального самосознания, социальной и национальной идентичности напрямую связано с ролью семьи. Именно в семье происходит передача нравственных, культурных и национальных традиций. Через процесс воспитания закладываются как кирпичики основы традиций, нравы, обычаи и передаются последующему поколению.

Попечение и защита детей, опека пожилых и беспомощных людей. Человеческое дитё после рождения до определенного времени не сможет защищать и контролировать себя, как и другие твари, и до 7 лет необходимо за ним присматриваться. Также семья несет ответственность, опекает, оберегает и обеспечивает

безопасность и экономические потребности слабых – не защищённых и престарелых членов семьи.

Семья в социальной структуре общества выступает как целостная общность, в которой каждый индивид стремится реализовать и удовлетворять не только нравственные, но и материальные потребности. Именно от достижения материальных благ зависит стабильность и целостность семьи как единицы. Для многих людей представление о счастливой жизни напрямую связано с семьей, так как только в семье человек чувствует душевное равновесие, чувство безопасности и защищенности. Несомненно, самым важным аргументом в отношении семьи является наличие детей, родственников, которые чувствовать себя одиноким.

По мнению Брюса Куина: «Семья с традиционной точки зрения, несет ответственность в обеспечении фундаментальных экономических потребностей своих членов. Семья в аграрных обществах в качестве одной неотъемлемой единицы, коллективным образом, производит имущества и прочих необходимых продуктов для своих членов, и для тех, кто лишены возможности работать, обеспечивает жизненно необходимые средства». [8, 135]

Литература

1. Арон, Р. История социологии в Западной Европе и США / Р.Арон. М.: Наука, 1993.– С. 279.
2. Аристотель. Политика. //Пер. Доктор Хамиди Инояти. – Тегеран: АО редких книг. – С. 34.
3. Бек, Грненсхейм Элизабет. Семья в современном обществе / Элизабет ГрненсхеймБек. //Пер. Афрофишори Нодири, «Поёи Карач». – Тегеран, 2009. – С. 8.
4. Барноридз, Джон. Введение к изучению семьи /Джон Барноридз // Пер. Хусайни Козиён. – Тегеран: Най, 2005. – С. 57.
5. Байдний. С.М. и др. Семейное и общественное здоровье. – М., 1986. – С. 28.
6. Калонов, А. Роль семьи в формирование ценностных ориентаций молодежи. Дисс.канд.философ.наук. Душанбе, 2000.-С.106.
7. Матейчик, З. Воспитание детей в неполной семье / З. Матейчик // Пер. с чешск. М.: Прогресс, 1980. –С. 204.

8. Мусои Шуштари, Миджгон Хакики Джамоил и Шакаршикан. Рассмотрение добрых семейных отношений. – Тегеран, 1996.

9. Насурова, Б.А. Социальные проблемы формирования молодежи в трансформирующемся таджикистанском обществе / Б.А.Насурова. Автореф. канд. дисс. Душанбе, 2012. – С. 18.

ХУСУСИЯТҲОИ НАҚШИ ОИЛА ДАР ТАШАККУЛИ ҲУВИЯТИ ИҶТИМОӢ

Шоисматуллоева З.Ш.

Мақола ба таҳлили нақши оила дар ташаққули ҳувияти иҷтимоӣ бахшида шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки институти оила ба ташаққули ҳувияти аъзои он чӣ таъсир дорад. Ин раванд бо як қатор хатарҳо дучор мешавад, ки онҳо тавассути таҳлили вазифаҳои оилавӣ муайян карда мешаванд. Дар рафти кор усули таҳлил ва синтези маводи назариявӣ ба мавриди истифода қарор гирифтааст. Муайян карда шудааст, ки оила дар ташаққули ҳувияти шахс нақши мустақим дорад. Бо вуҷуди ин, баъзе омилҳои номусоиди дорои хусусияти дохилӣ ва берунӣ мавҷуданд.

Калидвожаҳо: оила; вазифаҳои оилавӣ; ҳувияти иҷтимоӣ; хатарҳои ҳувият.

CHARACTERISTICS OF THE ROLE OF THE FAMILY IN THE FORMATION OF SOCIAL IDENTITY

Shoismatulloeva Z.Sh.

This article analyzes the role of the family in the development of social identity. The study reveals the significant influence the family institution exerts on shaping the identity of its members. Throughout this process, various risks emerge, which are identified through an examination of the family's functions. The study employs methods of theoretical analysis and synthesis. The findings indicate that the family plays a crucial role in the formation of individual identity. However, several adverse factors, both internal and external, may affect this process.

Key words: family, family functions, social identity, identity risks.

ДАСТРАСӢ БА ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ БАРОИ КӢДАКONI НОБИНО ВА СУСТБИН ДАР ЧОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН (натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ)

Қодиров Ш.Ш. – н.и.и., ходими пешбари илмий шуъбаи таҳқиқоти демографии
Институту иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

E-mail: shodibeg@mail.ru

Насурова Б.А. – н.и.ф., ходими пешбари илмий шуъбаи сотсиологияи ИФСХ АМИТ

E-mail: behru@mail.ru

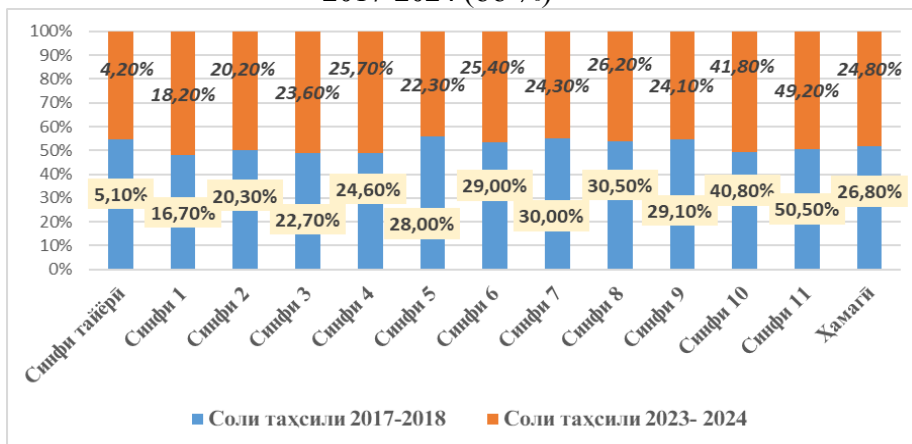
Дар мақолаи мазкур масъалаи дастрасӣ ба таҳсилоти миёнаи умумӣ барои кӯдакони нобино ва суствин дар чомеаи муосири Тоҷикистон мавриди таҳлили сотсиологӣ қарор гирифтааст. Муаллифон дар асоси нишондодҳои оморӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ масъалаи мазкурро омӯхта мушкилоти дастрасии таълими инклюзивиро дар Тоҷикистон нишон додаанд. Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшиши намудаанд, то вазъи кунунии масъаларо нишон дода, барои бартараф намудани як қатор мушкилотҳо хулосаю тавсияҳои худро пешкаш намоянд.

Калидвожаҳо: таҳсилот, таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ), сифати таҳсилот, дастрасии таҳсилот, кӯдакони имконияташон маҳдуд, кӯдакони суствин, кӯдакони нобино, гендер.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввали солҳои 2000-ум ба татбиқи модели таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) оғоз намуд ва айни ҳол таҳсилоти фарогир яке аз қисмҳои ҷудонашавандаи сиёсати давлатии маориф ба ҳисоб меравад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқи ин модели таҳсилот Консепсияи миллии таҳсилоти фарогирро барои кӯдакони имконияташон маҳдуд қабул намуд, ки он дар ду марҳила: солҳои 2011-2015 ва солҳои 2016-2020 татбиқ гардид. Маҳз ҳамин гуна иқдоми давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити мусоидро барои ҷалби кӯдакони имконияташон маҳдуд дар муассисаҳои таълимии томактабӣ ва муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умуми муқарарӣ фароҳам овард.

Расми 1.

Динамикаи ҳиссаи хонандагони нобино ва биноиашон суств, нисбат ба хонандагони дорой маъюбият, ки дар МТМУ таҳсил менамоянд, вобаста ба синфҳо, дар давраи солҳои 2017-2024 (бо %)

*Сарчашма: Диаграмма дар асоси маълумоти Вазорати маориф ва илм, ки дар маҷмуаҳои оморӣ соҳаи маориф барои солҳои 2017-2024 оварда шудаанд, сохта шудааст

Тахлили маълумоти омури расмӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт, нисбат ба хонандагони дорои маъҷубият, ки дар МТМУ таҳсил менамоёнд 24,80 фоизро ташкил медиҳанд (нигаред ба расми 1). Ин нишондиҳанда дар соли таҳсили 2023-2024 нисбат ба соли таҳсили 2017-2018 ба андозаи 2 фоиз камтар гардида бошад, ҳам ҳаргиз маънои камшавии хонандагони нобино ва суҷтбинро дар МТМУ надорад, зеро теъдоди онҳо сол ба сол меафзояд. Камшавии ин нишондиҳанда ба он вобаста аст, ки шумораи хонандагони дорои маъҷубият, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муқаррарӣ низ сол ба сол афзоиш

меёбад. Аз маълумоти расми 1 бармеояд, ки ҳиссаи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт, нисбат ба хонандагони дорои маъҷубият, ки дар МТМУ таҳсил менамоёнд, дар синфҳои болоӣ (10 ва 11) афзоиш меёбад ва дар соли таҳсили 2023-2024 мутаносибан 41,80 ва 49,20 фоизи хонандагони дорои маъҷубиятро, ки дар МТМУ таҳсил менамоёнд, нобиноён ва хонандагони биноиашон суҷт ташкил менамоёнд. Ин гуна тамоюл далели он аст, ки нисбат ба дигар кӯдакони дорои маъҷубият хонандагони нобино ва суҷтбин бештар дар низоми таҳсилот боқӣ мемонанд ва таҳсилоти миёнаи асосӣ ё умумӣ мегиранд.

Ҷадвали 1.

Солҳо	2017		2022		2024		Тағйирот дар шумораи умумӣ (нафар)
	Шумораи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт дар МТМУ	аз ҷумла духтарон	Шумораи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт дар МТМУ	аз ҷумла духтарон	Шумораи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт дар МТМУ	аз ҷумла духтарон	
ВМКБ	260	138	308	165	263	157	3
Душанбе	197	91	209	85	236	108	39
НТҶ	570	225	506	262	448	234	-122
Суғд	409	174	412	182	396	164	-13
Хатлон	327	161	374	166	511	238	184
Ҷамъ	1763	789	1809	860	1854	901	91

Динамикаи тағйироти шумораи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

* *Сарчашма:* Диаграмма дар асоси маълумоти Вазорати маориф ва илм, ки дар маҷмуаҳои омурии соҳаи маориф барои солҳои 2017-2023 оварда шудаанд, сохта шудааст

Тахлили динамикаи тағйироти шумораи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар давраи солҳои 2017-2024 (ҷадвали 1) нишон медиҳад, ки дар ин давра шумораи хонандагони нобино ва суҷтбин танҳо дар НТҶ ва вилояти Суғд майли паст шудан дорад ва дар дигар минтақаҳо афзоиши ин нишондиҳанда мушоҳида мешавад. Хусусан дар вилояти Хатлон шумораи хонандагони нобино ва биноиашон суҷт дар МТМУ дар давраи солҳои 2017-2024 ба миқдори 56,3 фоиз зиёд шудааст. Шояд сабаби чунин тамоил он аст, ки дар НТҶ

ва вилояти Суғд мактаб интернатҳои махсуси нобиноён амал менамоёнд ва фарогирии кӯдакони нобино ва суҷтбини ин минтақаҳо ба таҳсилоти миёнаи умумӣ бештар тавассути ин гуна муассисаҳо сурат мегиранд.

Дар соли таҳсили 2023-2024 дар МТМУ ҷумҳурӣ 1854 хонандаи нобино ё биноиашон суҷт таҳсил менамуданд, ки аз онҳо 901 нафарашонро ё 48,60 фоизашонро духтарон ташкил медиҳанд. Дар ВМКБ ва НТҶ ҳиссаи духтарон дар шумораи умумии хонандагони нобино ва биноиашон суҷт беш аз 50 фоизро ташкил медиҳад.

Динамикаи тағйироти шумораи хонандагони нобино ва биноишашон суст дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, вобаста ба синфҳо

	Соли таҳсили 2017-2018		Соли таҳсили 2023-2024		Тағйироти миқдорӣ	
	Шумораи умумии хонандагони нобино ва биноишашон суст, ки дар МТМУ таҳсил менамоянд		Шумораи умумии хонандагони нобино ва биноишашон суст, ки дар МТМУ таҳсил менамоянд			
	Ҳамагӣ	аз онҳо духтарон	Ҳамагӣ	аз онҳо духтарон	Тағйирот дар шумораи умумӣ (нафар)	Тағйирот дар шумораи духтарон (нафар)
Синфи тайёрӣ	4	3	1	0	-3	-3
Синфи 1	93	43	110	53	17	10
Синфи 2	158	67	154	77	-4	10
Синфи 3	179	83	189	90	10	7
Синфи 4	173	77	219	95	46	18
Синфҳои 1-4	607	273	673	315	66	42
Синфи 5	191	78	193	94	2	16
Синфи 6	184	82	204	97	20	15
Синфи 7	185	84	196	90	11	6
Синфи 8	194	79	201	110	7	31
Синфи 9	175	78	165	90	-10	12
Синфҳои 5-9	929	401	959	481	30	80
Синфи 10	127	62	128	65	1	3
Синфи 11	100	53	94	40	-6	-13
Синфҳои 10-11	227	115	222	105	-5	-10
Ҳамагӣ	1763	789	1854	901	91	112

* Сарчашма: Чадвал дар асоси маълумоти Вазорати маориф ва илм, ки дар маҷмуаҳои оморӣ соҳаи маориф барои солҳои 2017-2023 оварда шудаанд, сохта шудааст

Аз таҳлили маълумоти расмӣ оид ба динамикаи тағйироти шумораи хонандагони нобино ва биноишашон суст дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, вобаста ба синфҳо (чадвали 2) бармеояд, ки дар давраи солҳои 2017-2024 шумораи умумии хонандагони нобино ва биноишашон суст, ки дар МТМУ таҳсил менамоянд 91 нафар ё 5,2 ҷузъ зиёд гардидааст. Афзоиши бештари ин нишондиҳанда асосан дар синфҳои 5-9 (80 нафар) мушоҳида мешавад. Умуман, дар давраи солҳои 2017-2024 шумораи умумии духтарони нобино ва биноишашон суст, ки дар МТМУ таҳсил менамоянд, 112 нафар ё 14,2 ҷузъ зиёд гардидааст ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аз нигоҳи гендерӣ фарогирии кӯдакони нобино ва биноишашон суст дар МТМУ

равиши стандартӣ дорад ва мушкили ҷиддӣ дар ин самт мушоҳида намешавад.

Агарчӣ тамоили мусбати фарогирии кӯдакони нобино ва биноишашон суст дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муқарарӣ мушоҳида шавад ҳам, ҳамаи онҳо дар зиннаи болоии таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳсил намекунанд. Таҳқиқоти мотавассути усулҳои омории омӯзиши ҳаракати хонандагон (когорт) нишон дод, ки аз шумораи умумии хонандагони нобино ва биноишашон суст, ки соли таҳсили 2017-2018 дар синфи 5-ум таҳсил менамуданд, танҳо 49,2 ҷузъашон соли 2023-2024 дар синфи 11 таҳсил намуда истодаанд. 50,8 ҷузъи онҳо дар фосилаи байни синфҳои 5-11 таҳсилро идома надодаанд.

Назар ба нишондиҳандаҳои хатми синфи 11 нишондиҳандаи хатми таҳсилоти

асосӣ беҳтар мебошад. Чӣ тавре, ки аз маълумоти ҷадвал бармеояд, аз онҳое, ки соли таҳсили 2017-2018 дар синфи 3-юм таҳсил менамуданд, аини ҳол 92,2 фоизашон дар синфи 9 таҳсил намуда истодаанд. Танҳо 14 нафар ё 7,8 фоизи онҳо дар фосилаи синфҳои 3-9 аз доираи низоми таҳсилот баромадаанд. Сабаби ҷой доштани чунин ҳолат метавонад, ғавти кӯдакон, муҳоҷирати берунӣ ё тарки таҳсил бошад. Ба ҳар сурат таҳлил нишон медиҳад, ки беш аз 90 фоизи кӯдакони нобино ва суҷб-бин таҳсилоти асосиро мегиранд ва онро ба итмом мерасонанд.

Таҳлили гендерии хатми таҳсилоти кӯдакони нобино ва суҷб-бин нишон медиҳад, ки 100 фоизи онҳо синфи 9 ва 51,3 фоизи онҳо синфи 11-ро хатм менамоянд. Аз ҳамин ҷиҳат ягон мушқил дар баробарии гендерӣ оид ба таҳсили нобиноён ва суҷб-бинон дар давраи солҳои 2017-2024 мушоҳида намешавад.

Дар асоси таснифоте, ки дар илми тифлопедагогика ва меъёрҳои ҳуқуқии тиббӣ қабул шудааст, ба нобиноён қасоне дохил мешаванд, ки возеҳияти бинишашон аз 0% то 0,04% мебошад. Кӯдаконе, ки қобилияти бинишашон аз 0,05% то 0,2%-ро ташқил медиҳанд, ба гуруҳи одамони бинишашон суҷб дохил мешаванд ва дар сурати риюя намудани талаботи муайяни гигиенӣ метавонанд аз биниши худ истифода намоянд [1; 18].

Мувофиқи маълумоти Вазорати маориф ва илми ҶТ ҳамасола дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шумораи бештари хонандагони имконияташон маҳдуд ба таҳсил фаро гирифта мешаванд ва ғояҳои таҳсилоти фарогир дар муассисаҳои таълимӣ хубтар татбиқ шуда истодаанд. Таҳлили маълумоти омории Вазорати маориф ва илм нишон медиҳанд, ки дар соли таҳсили 2023-2024 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар 1854 нафар ва дар муассисаҳои махсуси таҳсилоти миёнаи умумӣ (интернатҳо) 440 нафар хонандагони нобино ва суҷб-бин ба таҳсил фаро гирифта шудаанд, ки назар ба панҷ соли охир ин шумора аз 20 % бештар мебошад.

Новобаста аз он ки теъдоди хонандагони нобино ва суҷб-бин дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ афзоиш ёфта истодааст, ханӯз ҳам бартараф сохтани

монеаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) яке аз мушқилтарин вазифаҳо боқӣ мемонад. Дастрасӣ ханӯз ҳам ба таҳсилоти босифат, муҳити таълимӣ мусоид нокифоя буда, муносибатҳои педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамоянд [2, 14]. Вобаста ба масъалаи «Дастрасӣ ба таҳсилоти миёнаи умумӣ барои кӯдакони нобино ва суҷб-бин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо супориши Ташкилоти ҷамъиятии Иттиҳодияи маъҷубон «Меҳрбахш» ва бо сарпарастии Ассотсиатсияи зиёиёни илмӣ-техникии Тоҷикистон таҳқиқоти сотсиологӣ анҷом дода шудааст, ки дар ин таҳқиқот муаллифон ба ҳайси таҳқиқотчиён корро гузаронида ба пуррагӣ анҷом додаанд.

Ҳадафи асосии таҳқиқот ин таҳлили вазъ ва омилҳои дастрасии таҳсилоти босифат барои кӯдакони нобино ва суҷб-бин ва дар ин замина таҳияи тавсияҳо барои тақмили сиёсати таҳсилоти фарогир, мебошад.

Таҳқиқот ҳамма минтақаҳои Тоҷикистонро бо истиснои ВМКБ фаро гирифт. Омӯзиши ақидаи мутахассисону омӯзгорон, хонандагону волидонии онҳо дар ноҳияҳои Рӯдакӣ, Турсунзода, Вахш, Б. Ғафуров ва шаҳрҳои Бохтару Истаравшан гузаронида шуд. Дар ин ноҳияҳо вазъи таълиму тарбияи кӯдакони нобино ва суҷб-бин дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуд ва бо омӯзгорон, волидон, мутахассисону хонандагони нобино суҷб-бин мусоҳибаҳо анҷом дода шуд.

Мушоҳида ва таҳлилҳои мо нишон доданд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумии муқаррарӣ муносибат ба кӯдакони нобино ва суҷб-бин аз муносибат бо кӯдакони солим қариб фарқе надорад. Муассисаҳои таълимӣ ягон барномаю таҷҳизоти махсус ва ҳатто усули баҳогузорӣ ба донишу малақаҳои хонандагони нобино ё суҷб-бинро надоранд. Аз ҳамин ҷиҳат, волидон ва кӯдакони нобино суҷб-бинишашон суҷб ҳарчанд аз иҷтимоишавии кӯдаконашон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ хурсанд бошанд, аз сифати таълиму тарбия норизо мебошанд. Муҳите, ки барои кӯдакони нобино ва суҷб-бин дар шароити муассисаҳои таълимӣ муқаррарӣ вучуд дорад ба меъёрҳои дар

боло номбаршудаи “Муҳити дастрас барои кӯдакони нобино ва биноишашон суст” мувофиқат намекунад.

Таҳлили натиҷаҳои мубоҳиса дар гурӯҳҳои мақсаднок (фокус-гурӯҳ), мусоҳиба бо мутахассисону собиқ хонандагони муассисаҳои таълимӣ аз ҷумлаи нобиноён ва сустбинион, ҳамчунин мушоҳидаҳои мо нишон дод, ки кӯдакони нобино ва сустбин хангоми таҳсил дар муассисаҳои таълимии муқаррарӣ ба як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд ва ин мушкилот бояд хангоми таҳияи санадҳои меърию ҳуқуқӣ, таҳияи барномаҳои давлатӣ, таҳияи барномаҳои таълимӣ ба инобат гирифта шаванд:

1. Аксари кӯдакони нобино ва биноишашон суст мушкилии саломатӣ доранд. Онҳо бештар аз дарди сар азият мекашанд ва нисбат ба дигарон хело ҳассосу эҳсосотӣ мешаванд. Танқид ва мушкилии маънавиро таҳаммул карда наметавонанд, ҳато баъзан ба хотири он ки тахтаи синфро нағз намебинанд гиря мекунанд. Бештари кӯдакони нобино ва сустбине, ки ҳамеша аз дарди сар ва асаб азият мекашанд, рақамҳои зиёдро дар хотир нигоҳ дошта наметавонанд;

2. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии деҳаҳо кӯдакони нобино ва сустбин барои омадан ва рафтан ба муассисаи таълимӣ ба мушкилоти ҷисмонӣ ва коммуникатсионӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Аксарияти онҳо аз “асои сафед” истифода карда наметавонанд ва онро ҳам бо худ надоранд. Хангоми омадан ва рафтан ба муассисаи таълимӣ ба кӯмаки дигарон (падару модарон, бародару хоҳарон, ҳамдеҳагон ва ҳамсинфон) ниёз доранд. Хусусан онҳое, ки беш аз 1 км дуртар аз муассисаи таълимӣ зиндагӣ мекунанд хангоми боронгарӣ ва номувофиқ шудани роҳҳои деҳа барои ҳаракати онҳо, ҳамеша азият мекашанд;

3. Таҳлили журналҳои синфӣ нишон дод, ки дар муқоиса нисбат ба кӯдакони солим кӯдакони нобино ва биноишашон суст камтар даршиканӣ доранд. Ҳаҷми соатҳое, ки онҳо аз моҳи сентябр то май ба дарс наомадаанд аз 20 то 50 соатро ташкил менамояд. Сабабҳои асосии ба дарсҳо наомадани кӯдакони нобино ва сустбин ин беморӣ, хусусан дарди сару асаб ва мушкилоти вобаста ба боду ҳаво мебошад;

4. Аксари кӯдакони нобино ва сустбин ба кӯмаки психологӣ ниёз доранд. Хусусан бештари онҳо бо дарназардошти баъзе таҳқиру масқаракуниҳои кӯчаки ҳамсинфон намеҳоянд аз линзаҳо, айнакҳо ва асоҳои махсус истифода баранд. Ин гуна тарзи қабули муносибати ҷомеа имкониятҳои онҳоро маҳдуд менамояд ва таҳсилотро дар муассисаҳои таълимии муқаррарӣ барои онҳо душвор мегардонад;

5. Кӯдакони нобино ва сустбин дуру дароз китобҳои хаташон майдаро хонда наметавонанд. Дар сурати зиёд истифода бурдани чунин навъи китобҳо асабашон хаста шуда дарди чашмо эҳсос менамоянд. Дар аксарияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ китобҳои бо ҳарфҳои калон намерасанд;

6. Кӯдаконе, ки пурра нобиноанд дар омӯзиши фанҳои дақиқ (физика, химия, математика, биология ва ғайра) мушкилӣ мекашанд. Онҳо бештар майли омӯзиши фанҳои гуманитариро доранд. Кӯдакони сустбин, хусусан онҳое, ки аз тифлотехнология истифода мекунанд, дар омӯзиши фанҳои дақиқ чандон мушкилиро эҳсос наметавонанд ва баъзе аз онҳо ба фанҳои алоҳида, аз қабили информатика, математика ва биология шавқи беандоза доранд;

7. Аксарияти кӯдакони нобино ва сустбин, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муқаррарӣ таҳсил менамоянд аз оилаҳои камбизоат мебошанд ва дар баъзе оилаҳо 2-3 нафар чунин кӯдаки дорои имконияташ маҳдуд тарбия мегиранд. Ин гуна оилаҳо ба кӯмакҳои иҷтимоӣ ва суроғавӣ (адресный помощь) бештар ниёз доранд.

Хулоса

1. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ханӯз ҳам дар байни мутахассисони соҳаи маориф ва омӯзгорон модели ҳамбастагии таълиму тарбияи кӯдакони дорои нуқсонҳои босира тарафдорони зиёд надорад. Аксари волидон, ки ҷонибдори модели дар боло зикршуда мебошанд, чунин меҳисобанд, ки агарчи муассисаҳои таълимии муқаррарӣ ба кӯдакони нобино ва сустбин сифати хуби таҳсилотро таъмин ҳам карда натавонанд, иҷтимоишавии онҳоро дар ҷомеа пурра таъмин менамоянд ва аз нигоҳи равонӣ онҳоро барои

қабули мушкilot ва дастовардҳои умумии чомае тайёр менамояд;

2. Нисбат ба кӯдакони нобино ва биноишашон суст, дар чомае, муассисаҳои таълимӣ ва доираҳои педагогӣ як муносибати таҳаммулпазирона ва фазои мусоид ба вучуд омада истодааст ва ҳодисаҳои таълиму тарбияро ба чунин навъи кӯдакон, харчанд ҷой дошта бошанд ҳам, бо тадриҷ кам шуда истодаанд. Шахсони (кӯдакони) дорои ниёзҳои махсус бехтар шудани фазои таҳаммулпазирро эҳсос менамоянд ва таълиму тарбияро дар муассисаҳои таълимии муқаррарӣ афзалияттар мешуморанд;

3. Доираи мутахассисони соҳаи маориф ташкили синфхонаҳои алоҳидаро дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муқаррарӣ аз лиҳози иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва педагогӣ афзалтар мешуморанд ва онро як шакли муҳими таҳсилоти фарогиру ҳамбастагии (интеграсия) таҳсилотӣ меҳисобанд. Новобаста ба ин онҳо нигоҳ доштани мактаб-интернатҳои махсусро як амри воқеию зарурӣ меҳисобанд, ки бояд сиёсатмадорон ва Вазорати маориф ва илм аз он Ҳимоят намоанд;

4. Нисбат ба дигар кӯдакони дорои маъҷубият хонандагони нобино ва сустбин бештар дар низомии таҳсилот боқӣ мемонанд ва таҳсилоти миёнаи асосӣ ё умумӣ мегиранд: 41,80 фоизи хонандагони дорои маъҷубиятро, ки дар синфи 10-ум ва 49,20 фоизи хонандагони дорои маъҷубиятро, ки дар синфи 11-ум таҳсил менамоянд, хонандагони нобино ва сустбин ташкил медиҳанд;

5. Дар давраи солҳои 2017-2024 дар вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе шумораи хонандагони нобино ва биноишашон суст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумии муқаррарӣ таҳсил менамоянд мутаносибан ба андозаи 56,3 ва 9,8 фоиз зиёд шудааст. Дар НТҶ ва вилояти Суғд камшавии ин нишондиҳанда ба мушоҳида мерасад;

6. Афзоиши шумораи духтарон дар шумораи умумии кӯдакони нобино ва сустбин, ки дар МТМУ-и муқаррарӣ таҳсил менамояд ба мушоҳида мерасад (дар давраи солҳои 2017-2024 ба андозаи 14,2%) ва 100 фоизи духтарон таҳсилоти асосӣ (синфи 9) ва 51,3 фоизи онҳо синфи 11-ро хатм менамоянд, ки нисбат ба нишон-

диҳандаҳои писарон хушҳолкунанда ба ҳисоб мераванд;

7. 92,2 фоизи кӯдакони нобино ва биноишашон суст таҳсилоти асосӣ (синфи 9) ва 49,2 фоизи онҳо таҳсилоти миёнаи умумиро (синфи 11) хатм менамоянд;

8. Аксарияти кӯдакони нобино ва сустбине, ки дар МТМУ-и муқаррарӣ таҳсил менамоянд, маълумотномаҳои тиббие пешниҳод менамоянд, ки аз пурра солим будани онҳо шаҳодат медиҳад, ҳол онки мувофиқи қонунгузориҳои ҷорӣ кӯдакони гирифтори иллати ҷисмонӣ ё равоӣ дар комиссияҳои тиббӣ омӯзгорӣ, ки бо қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъсис дода мешаванд, дар ҳузурӣ падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) аз ташхис бояд гузаранд. Омӯзгорон баъд аз як муддати гузаштани вақти таҳсил аз иллати (нуқсонҳои) босирӣ доштани онҳо хабардор мешаванд. Ин гуна раванд ҷараёнҳои омодагии муассисаро барои қабули чунин навъи кӯдакон ва омори онҳо мушкilot менамояд.

Барои бартараф намудани як қатор мушкilot дар ин самт корҳои зеринро анҷом додан зарур мешуморем:

1. Таҳия намудани талаботҳои умумӣ оид ба ташкили таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо иштироки мутахассисони Вазорати маориф ва илм, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Хадамоти давлатии санитарияу эпидемиологӣ ва ташкилоти ҷамъиятии нобиноён;

2. Таҳияи низомномаи намунавии ташкил ва фаъолияти синфҳои махсус барои таълиму тарбияи кӯдакони нобино ва сустбин дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муқаррарӣ;

3. Дар «Дастурамал оид ба озмоиши низомии баҳогузори 10-хола ва меъёрҳои арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷой додани банди махсус оид ба баҳогузори, арзёбии дониш ва малакаю маҳоратҳои хонандагони сустбин ва нобино;

4. Таҳияи тавсияҳои методӣ оид ба таълими кӯдакони дорои нуқсонҳои босира (биноӣ) барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

5. Таҳияи дастурҳои методӣ барои волидони кӯдакони нобино ва сустбин, ки

дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муқаррарӣ таҳсил менамоянд;

6. Ташкили лагери махсус барои сайқал додани малака ва маҳоратҳои зарурӣ аз қабилҳои ҳаракати беҳатар, худхизматрасонии маишӣ, муошират, тифлографика, асосҳои технологияи рақамӣ ва дигар малакаҳои муҳими ҳаётӣ;

7. Дар низоми ахбороти идоракунии маориф беҳтар намудани модули омӯриш ба кӯдакони маъҷуб бо мақсади дар алоҳидагӣ нишон додани шумораи нобиноён, яъне кӯдакони (хонандагони) пурра нобино ва сустбинон;

8. Баланд бардоштани дониш ва малакаҳои касбии омӯзгорон тавассути семинарҳои омӯзишӣ бо ҷалби тренерон аз мактаб-интернатҳои махсус барои кӯдакони нобино ва биноишашон суст ва ташкилоти ҷамъиятии нобиноён[5];

9. Таҳияи барномаи «Муҳити дастрас» барои муассисаҳои таълимии муқаррарӣ, ки шумораи дар онҳо кӯдакони нобино ва биноишашон суст таҳсил менамоянд;

10. Аз ҳисоби лоиҳа ва грантҳои байналхалқӣ таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумие, ки дар онҳо кӯдакони нобино ва биноишашон суст таҳсил менамоянд, бо:

– китобҳои ҳарфҳои калон ва китобҳои аудиоӣ;

– дастгоҳҳои гуянда (ҳисобкунаки гуянда, дастгоҳи муайянкунадаи ранг ва ғ.);

– асбобҳои таълимӣ барои нобиноён (харитаи барҷастаи физикии нимкураҳо, ҷадвали даврии Менделеев барои нобиноён, глобуси тактикӣ, мошини ҷопии Брайл ва ғ.);

– дастгоҳҳои оптикӣ ва асоҳои сафед;

– воситаҳои барои омӯзиш ва истифодаи алифбои Брайл;

– бозиҳо барои кӯдакони нобино ва сустбин (Кубики рубик, тубҳои садодор, шохмот ва шашка барои нобиноён, бинго ва ғайра).

11. Дар доираи лоиҳаҳои инвестсионӣ ба нақша гирифтани омӯзиши омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар мавзӯҳои хурфоти брайлӣ, психология ва педагогикаи нобиноён ва сустбинон,

асосҳои иҷтимоишавии кӯдакони нобино ва сустбин, интиҳоби касбу ҳунари ва ғайра.

Адабиёт

1. Акимускин, В.М. Основы тифлологии / В.М. Акимускин, И.С. Моргулис. - Киев, 1980. - С. 18.

2. Амонов Н., Байзоев А., Кодиров Ш. Мониторинг образовательных нужд детей с нарушениями зрения в Республике Таджикистан / Н. Амонов, А. Байзоев, Ш. Кодиров. - Душанбе, 2008.

3. Ананьев В.Л. Инклюзивное образование детей с тяжелыми нарушениями зрения (социально-педагогический анализ проблемы) / В.Л. Ананьев // <https://core.ac.uk/download/pdf/74334528.pdf>;

4. Как учатся незрячие дети Таджикистана//

<https://www.currenttime.tv/a/29288759.html>

5. Председатель общества слепых РТ: незрячим детям тоже надо учиться// <https://tj.sputniknews.ru/20161014/1020866744.html>

ДОСТУП К ОБЩЕМУ СРЕДНЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ ДЛЯ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ

ТАДЖИКИСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

(результат социологического исследования)

Кодиров Ш.Ш., Насурова Б.А.

В данной статье рассматривается вопрос доступа к общему среднему образованию слепых и слабовидящих детей в современном Таджикистанском обществе. На основе статистических показателей и результатов социологических исследований авторы изучили данный вопрос и показали проблемы доступа к инклюзивному образованию в Таджикистане. В связи с этим в данной статье авторы попытались показать современное положение вопроса и представить свои выводы и рекомендации по преодолению ряда проблем.

Ключевые слова: образование, инклюзивное образование, качество образования, доступность образования, дети с ограниченными возможностями, дети с нарушением зрения, слепые дети, гендер.

**ACCESS TO GENERAL SECONDARY
EDUCATION FOR BLIND AND
RETARDED CHILDREN IN THE
MODERN SOCIETY OF TAJIKISTAN**
(result of sociological research)

**Qodirov Sh.Sh.,
Nasurova B.A.**

This article discusses the issue of access to general secondary education for blind and visually impaired children in modern Tajikistan society. Based on statistical indicators and the results of sociological research, the authors

studied this issue and showed the problems of access to inclusive education in Tajikistan. In this regard, in this article the authors tried to show the current state of the issue and present their conclusions and recommendations for overcoming a number of problems.

Key words: *education, inclusive education, quality of education, accessibility of education, children with disabilities, children with visual impairments, blind children, gender.*

УДК: 316+323.329-058.247(575.3)

НАҚШИ ЗИЁИЁН ДАР ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ НАВИ ҶОМЕАИ ТОҶИКИСТОН

Беков Д. – ходими илмии шӯбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
E-mail: didavar1989@list.ru; Тел.: 111225590

Мақолаи мазкур дар мавзӯи нақши зиёиён дар ташаққули арзишҳои нави ҷомеаи Тоҷикистон баҳс мекунад. Зиёиёни тоҷик асосан аз солҳои 1960 ба фаъолияти гуногунҷабҳаи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ бархостанд. Аз соли 1985 ва баъди он фаъолияти онҳо бештар характери иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба худ гирифт. Дар матбуоти тоҷик мақолаҳои фаровоне бахшида ба вазъи фарҳангӣ ва иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистон нашр мегардид. Мавзӯ ва ҳалли он гуногун буд. Аксари мавзӯҳо баҳсталаб буданд. Баъди шикасти низоми Шӯравӣ сангарҳои идеологӣ ва сиёсӣ дар матбуоти тоҷик самтҳои худро дигар намуд. То давраи фурупоиши СССР зиёиёни тоҷик асосан доир ба афзалиятҳои сохти сотсиалистӣ баҳс мекарданд. Гуруҳҳои низ вучуд доштанд, ки аз фарҳанги бостони халқи тоҷик ва идеологияи исломӣ ҷонибдорӣ худро таъкид мекарданд. Солҳои аввали баъди фурупоиши СССР дар майдони матбуоти даврӣ асосан сохти сотсиалистӣ ва афзалиятҳои низоми демократӣ мавриди баҳс қарор мегирифт. Фаъолияти тарафдорони идеологияи исломӣ то дараҷае камранг буд. Лекин ба таври махфӣ аз аввали соли 1970 дар марказ ва ноҳияҳои гирду атроф кор мебарданд. Ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 сангарҳои фарҳангӣ ва идеологиро ба сангарҳои сирф сиёсӣ табдил дод. Меҳвари асосиро идеология ва сиёсати коммунистӣ ва исломӣ ишғол намуд. Фаъолияти зиёиён ба таври умумӣ камранг шуд. Дар сафи онҳо ҷудой ва парокандагӣ рух дод. Зеро зиёиён заминаи қавми иҷтимоӣ ва сиёсӣ надоштанд. Маҷбур шуданд, ки ба зеро

қаноти коммунистон ва рӯҳониёни исломӣ паноҳ баранд.

Ин сабаби асосии парокандагии онҳо гардид. Аз назари адабиёти таҳқиқӣ зиёиён мебоист ҷабҳаи худро ташиқ дода, ба гуруҳи коммунистон ва исломӣ дохил намешуданд. Зеро ҳадафи асосии зиёиёни ин давра сохтани давлати миллӣ ва демократии Тоҷикистон буд. Онҳо ин рисолати ҷавҳари худро дарк накарданд ва пайрави ҳизбҳои дигар шуданд. Муҳаққиқони ҳаракатҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҷомеаи Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XX (1985-1997) зиёиёни тоҷикро асосан аз 5 гуруҳ иборат медонанд: 1. Зиёиёни коммунист. 2. Зиёиёни исломӣ. 3. Зиёиёни ориёӣ. 4. Зиёиёни миллӣ. 5. Зиёиёни сиёсатмадор.

Сабаби ин тақсмот ва гуруҳбандиҳои сиёсӣ ва идеологӣ ҷанги шаҳрвандӣ ғайб. Бо барқарор шудани сохтани демократӣ, давлати миллӣ ва дунявӣ, зиёиёни тоҷик бояд зеро ишори идеяи миллӣ ва низоми демократӣ ҷамъ гардида, парокандагии пешинаро аз байн баранд. Яъне онҳо бояд бо ҳам баҳри сулҳ, ваҳдат ва ягонагии Тоҷикистон саъю талош намоянд.

Калидвожаҳо: зиёиёни тоҷик, сохти демократӣ, давлати миллӣ, арзишҳои ҷомеаи Тоҷикистон, низоми шӯравӣ, сохти сотсиалистӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, миллат, истиқлолият, мушкмоти иҷтимоӣ, парокандагии зиёиён, муттаҳидии зиёиён, зиёиёни сиёсатмадор, зиёиёни коммунист, зиёиёни миллӣ, зиёиёни ориёӣ, зиёиёни исломӣ, фарҳанги миллӣ, ноадолатиҳои иҷтимоӣ, бозсозӣ, ошкорбаёнӣ, ҳаракатҳои динӣ-исломӣ.

Барои ворид шудан ба мавзуъ лозим аст пеш аз ҳама дар бораи мафҳуми зиёӣ чанд сухане гуфта шавад. Калимаи “зиёӣ” дар забони русӣ “интеллигент” ва дар забони лотинӣ “intelligens” буда, маънояш шахси “боақл, боандеша, хирадманд” мебошад. Одатан, дар ҷомеа зиёӣ гуфта, соҳибмаълумотеро меноманд, ки шуғли касбиаш меҳнати мураккаби фикрӣ аст. Ба ин гуруҳи одамон муаллимон, муҳандисон, табибон, кормандони пажӯҳишгоҳҳо, ходимони соҳаҳои гуногуни ҳунар ва санъат, хизматчиёни идораҳо ва муассисаҳои давлатӣ, аҳли қалам ва ғайра дохил мешаванд. Лозим ба ёдоварист, ки нишонаи асосии зиёён (интеллигенсия) бомаърифат будан ва ба кори фикрӣ машғул будан аст. Ҳар касе, ки таҳсил илм карда аст ва ба кори фикрӣ машғул аст, “зиёӣ” (интеллигент) маҳсуб мешавад. Ва ҳамаи афроди бомаърифат ва ба кори фикрӣ машғулбуда, қишри “зиёён”-ро ташкил медиҳанд.

Шумораи зиёён дар ҷомеа ба шароити иқтисодию сиёсии кишвар вобаста аст. Дар кишварҳои пешрафта зиёён сершуморанд ва қишри ҷудогонаи ҷомеаро ташкил медиҳанд. Онҳо нерӯи бузург ва омилҳои муҳими пешрафти ҷомеа мебошанд. Аммо дар кишварҳои ақибмонда, бино бар поин будани самарайи кор ва сатҳи зиндагӣ, шумораи зиёён кам дида мешавад. Зеро дар шароити фақру бенавоӣ, аксари мардум дар паи бароварда сохтани эҳтиёҷоти аввалияи (моддии) худ мегарданд ва ба арзишҳои маънавӣ ва намояндагони онҳо камтар ниёз доранд. Он чи дар боло зикр гардид чанд сухани кӯтоҳ дар мавриди мафҳуми зиёӣ буд. Акнун барои ҷавоб додан ба саволе, ки нақши зиёён дар ҷомеаи имрӯзи Тоҷикистон чи гуна аст, бояд дар мавриди баъзе масъалаҳои муҳим ибрози ақида намуд. Яке аз онҳо ин ҷанги шахрвандӣ аст. Дар зиндагӣ ва нақши зиёён имрӯзи Тоҷикистон ҷанги шахрвандӣ таъсири муассир гузошт. Он чи ҷанге буд? Воқеаҳои фоҷиавии аввали солҳои 1990-уми Тоҷикистон ҳамчун саҳифаи сиёҳ ба таърихи халқи тоҷик дохил гардиданд. Ин воқеаҳо дар матбуоти даврӣ, китобу мақолаҳо бо чунин номҳо: “ҷанги бародаркуш”, “ҷанги шахрвандӣ”, “ҷанги

минтақавӣ”, “ҷанги худкушӣ” ва ғайраҳо баён ёфтаанд.

Ҷанги шахрвандӣ сабабҳои объективӣ ва субъективӣ худро дошт. Аввалан, дар рафти бозсозӣ дар миқёси Шӯравӣ ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилиҳои иқтисодӣ ба амал омаданд. Аз қор мондани баъзе қорхонаҳо, ба фурӯш наарафтани маҳсулот, сари вақт нагирифтани маош, зиёд шудани миқдори бекорон то рафт норозигиро дар минтақа бештар мекарданд[6]. Аммо ҷанги шахрвандӣ дар Тоҷикистон сабабҳои гуногун дошт. Яке аз омилҳои асосии ҷанг бӯҳрони сиёсӣ буд, ки дар Тоҷикистон ба вучуд омада буд. Хусусан, пас аз пароканда шудани сохтори ҷаҳонии сотсиалистӣ, таҳдиди барҳам хӯрдани давлати ягонаи ИҶШС рӯз то рӯз зиёд гардид. Дар маҳалҳо тамоюли соҳибистиклолии ҷумҳуриҳои Иттифоқӣ шиддат ёфт. Омилҳои дигар бӯҳрон дар Ҷизби коммунистӣ ва аз сари қудрат рафтани он гардид. Ба амал омадани сохтори бисёрҳизбӣ дар ҷумҳурӣ, риоя накардан ба тартиботи ҷамъиятӣ ва поймол кардани қонунҳо, пош хӯрдани ИҶШС, фалаҷ гардидани қорҳои идеологии Ҷизби коммунистӣ ва паст рафтани сатҳи маданияти сиёсии шахрвандон буданд. Сохтори тоталитарии бюрократии коммунистӣ, ки дар рафти бозсозии Тоҷикистон пурра ташаккул ёфта буд, ба тараққиёти баробари минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ мусоидат накард.

Дар баробари омилҳои объективӣ, мақеъ ва мақоми омилҳои субъективӣ низ дар руҳ додани ҷангӣ шахрвандӣ ҷои муайянро ишғол мекарданд. Дар идоракунии давлатӣ низ қамбудиҳои қиддӣ мушоҳида карда шуда, дар сохтори номенклатураи ҳизбӣ ҳаҷоҳои қиддӣ, аз ҷумла, нодурустии ҷобачогузори қадрҳои роҳбарикунанда дида мешуд ва ба вазифаҳои муҳими давлатӣ таъйин шудани шахсони қамлаёқат ва хусусан, хешу таборчигӣ, маҳалгарой низ ҷой дошт. Дар он замон дар ҷумҳурӣ сол аз сол бо ном “модарони миллат”, “падарони миллат” роҳи иртиҷоиро пеш гирифта, зери шиори барои “фарҳанги аҷодӣ!” тамоили мазҳабӣ, эронпарастиву миллигароиро ривоч дода, пояҳои сохтори сиёсии ҷумҳуриро торафт суст мегардонданд. Дар раванди демократикунони ҷамъият,

ошкорбаёнӣ ва ҳизбҳои нави сиёсӣ, аз ҷумла, демократҳо ва исломиён ба майдон омаданд, ки аз норозигии ба вуқӯмада истифода бурда, мехостанд барномаҳои худро татбиқ намоянд. Пӯшида нест, ки дар ин қор як гурӯҳ қувваҳои хориҷӣ ҳам даст дошта, дар ба амал омадан ва шӯълавар гаштани ҷанги шаҳрвандӣ ҳиссаи худро гузоштанд.

Аксарияти зиёиёни ҷумҳурӣ то замони пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ барои сохтани сотсиализм саъю кӯшиш доштанд. Сабаб дар он буд, ки сиёсати замон онро талаб мекард. Сиёсати умумӣ барои сохтани сотсиализм талош дошт. Аз ҳамин сабаб аксарияти зиёиён барои сохтани сотсиализм саъю кӯшиш мекарданд[3]. Ва ҳатто дар адабиётшиносӣ чараёни адабие буд, ки реализми сотсиалистӣ меномиданд. Яъне, андешаи сохтани сотсиализм дар тамоми соҳаҳои фарҳанг, илм, ҷомеа ва дигарон реша давонда буд. Ҳангоме ки ҷанги шаҳрвандӣ ба вучуд омад, таъсири худро ба фаъолияти зиёиён гузошт. Зиёиён дар як ҷомеа муҳарриқи прогресс мебошанд. Онҳо самти фаъолияти давлатро, нишон меоданд. Роҳи ҳалли мушкилоти ҷомеаро пешкаш менамоянд. Зиёиён қудрати танқидро дар ҳалли масъалаҳои истифода мебаранд[5,с.14,15]. Онҳо вазъияти иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеаи худро таҳлилу танқид менамоянд. Кори онҳо офаридани андешаҳои нав аст. Орзуи онҳо ободии ҷомеаи хеш мебошад. Ҳамзамон, онҳо ба қорӣ фикрӣ машғул ҳастанд[4,с.375-388]. Чизи аз ҳама муҳим ин ки зиёиёни воқеӣ ва эҷодқор вобастаи ягон ҳизбу ҳаракат нестанд ва намешаванд. Онҳо танқидгари вазъияти сиёсиву иҷтимоианд. Барои мардум тарзу шеваҳои зиндагии навро пешниҳод мекунанд. Мушкилоти асосии ҷомеаи худро шинохтаанд. Ояндаи ҷомеаи худро дар асоси ҳодисаҳои руҳдода ва руҳдиҳанда пешгӯӣ менамоянд. Аз тарафи дигар дурандеш ва оянданигар ҳастанд. Роҳи ҳалли мушкилоти ҷомеаро нишон медиҳанд. Мушкилоти асосии ҷомеаи худро мешиносанд. Зиёиён мардумро ба сӯи ростӣ ва зиндагии беҳтар раҳнамойӣ мекунанд. Ба таври рағзӣ манфиатҳои табақаҳо ва синфҳои иброз мекунанд. Ҳамин тавр ҷанги шаҳрвандӣ бо роҳи худ мерафт, ва ҳадафҳои мушаххаси худро

дошт. Ин буд, ҷанд ҳулосаи қутоҳе доир ба он, ки зиёиён қиҳо буданд ва вазифаҳои асосии онҳо аз қи иборат буд.

Ҳангоме ки ҷанги шаҳрвандӣ шурӯъ гардид таъсири худро ба қишрҳои гуногуни ҷомеа расонид. Иқтисод ва сиёсатро ҳароб намуд. Дар ин ҳангом, баъзе зиёиён мавқеи худро дигар намуданд. Дар аввал онҳо баҳри сулҳ, баҳри оромӣ, баҳри ошқӣ, саъю талош варзиданд. Аммо ҳангоме ки вазъият саҳттар шуд ва нақши асосиро қувваҳои дигар ба даст гирифтанд, таъсири зиёиён қамтар гардид. Ва оқибат ҷанги шаҳрвандӣ хотима ёфт. Тоҷикистон давлати соҳибистиклол дунявӣ ва ягона эълон гардид. Дар раванди ҷанги шаҳрвандӣ зиёиёни тоҷик ба панҷ гурӯҳ тақсим шуданд:

Зиёиёни қоммунист.

Зиёиёни исломӣ.

Зиёиёни ориёӣ.

Зиёиёни миллӣ.

Зиёиёни сиёсатмадор [1,с.10].

Ҷуноне, ки гуфтем зиёиёни мо дар даврони истиклол ба панҷ гуруҳ тақсим шуданд. Ва табиӣ буд, ки ин панҷ гуруҳ минбаъд доир ба мушкилоти ҷомеа аз мавқеи худ ибрази ақида менамуданд. Зиёиёни қоммунист онҳое ҳастанд, ки қонибдори андешаҳои ҳизби қоммунист дар Тоҷикистон мебошанд. Зиёиёни исломӣ бошанд, онҳоеанд, ки қонибдори дидгоҳи динӣ ҳастанд. Зиёиёни ориёӣ онҳое, мебошанд, ки ба таърихи гузаштаи ҳалқӣ тоҷик менигаранд ва решаҳои мушкилотро аз диди фарҳанги гузашта, мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Зиёиёни миллӣ бошанд, гурӯҳе аз зиёиёни мамлақатанд, ки онҳо доир ба масъалаҳои иҷтимоӣ дар сатҳи миллат суҳан меронанд. Обьекти асосии онҳо миллати тоҷик аст. Танҳо масъалаҳоро аз дидгоҳи миллӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Зиёиёни сиёсатмадор бошанд, асосан қорқунони давлатӣ буда дидгоҳи сиёсӣ доранд. Онҳо бештар ба мушкилоти иҷтимоӣ аз назари сиёсӣ баҳо медиҳанд. Маҳз ҳамин панҷ гурӯҳе аз зиёиёни тоҷик буданд, ки дар даврони истиклол фаъолият менамуданд. Зиёиёни мо дар муқоиса ба замони Шӯравӣ дидгоҳҳои гуногунро пайравӣ намуданд. Дар замони Шӯравӣ аксарияти онҳо танҳо барои сохтани сотсиализм саъю талош

мекарданд. Дар замони соҳибистиклолӣ бошад, онҳо барои ҳалли мушкилот ба гуруҳҳо тақсим шуданд. Сабабаш ҷанги шахрвандӣ шуд. Ҷанг мардумро пароканда кард. Ва дидгоҳҳои зиёиёни мо низ дигар гаштанд. Онҳо дар замони истиклол ба гуруҳҳо тақсим шуда, ҳадафи ягонаро пайгирӣ менамоянд. Ҳадафи онҳо ҳал намудани мушкилоти иҷтимоист, ки дар ҷомеаи Тоҷикистон ба вучуд меоянд. Дар ин ҷо зиёиёни тоҷик аз дидгоҳи мавкее, ки онҳо қарор доранд, ба мушкилот менигаранд.

Чигунае ки дар боло зикр гардид, зиёиёни тоҷик дар замони соҳибистиклолӣ ба панҷ гуруҳ тақсим шуданд. Сабаби ин тақсимот ҷанги шахрвандӣ гашт. Муттаҳидӣ дар байни зиёиён ба назар намерасад. Онҳо ҳадафҳои доранд, ки баҳри онҳо саъю талош менамоянд. Вале онҳо муттаҳид нестанд. Ва ин номуттаҳидии онҳо сабаби қачфаҳмӣ, сабаби рақобат, сабаби дигар мушкилот байни онҳо мегардид. Ба андешаи муҳаққиқ Комил Бекзода: “Зиёиён бояд тибқи як дастури мушаххас амал намоянд. Онҳо бояд ҳадафи ягона дошта бошанд. Ҷунки ҳадаф василаи муттаҳидкунанда аст. Онҳо бояд ба мушкилоти иҷтимоӣ аз дид ва мавқӣ ишғолнамудашон баҳо надиханд. Онҳо бояд ҳадафи ягона дошта бошанд. Ҳамфикрӣ дар байни онҳо вучуд дошта бошад. Ҳангоме ки дидгоҳҳо гуногун шуд, номуттаҳидӣ ба вучуд меояд. Ин ҳолат ба ҷашм меҳурад ва дар матбуот низ доир ба ин масъала ишора менамоянд, ки зиёиёни мо муттаҳид нестанд. Ё ин ки дар байни зиёиёни мо муттаҳидӣ вучуд надорад. Зиёиёни мо дар парокандагӣ зиндагӣ менамоянд. Онҳо вучуд доранд ва фаъолият ҳам менамоянд. Акнун бояд дид, ки мафҳуми зиёӣ ба чӣ маъност. Зиёӣ ду нишона дорад: вақте, ки изҳори назар мекунад, изҳори назараш дар сатҳи миллат аст. Ин як нишонаи ӯ мебошад. Нишонаи дигари зиёӣ ин ки агар аз маҳдудии миллат берун изҳори назар мекунад, бояд дар сатҳи ҷаҳонӣ ва инсонӣ сухан гӯяд. Билкул рафтори шахсии вай, зиндагии ихтисосии вай, ҳамеша мисли оне, ки як фард ду пой дорад, зиёӣ низ бо ду андеша пеш меравад. Якеаш андешаи миллӣ-ватанӣ ва дигараш андешаи сатҳи миллӣ ва ҷаҳонӣ-инсонӣ, бояд бошад. Вақте ба таърихи фарҳанги

рафшанфикрӣ назар меафканем, бузургони ҷаҳон аз қадим ҳамин ду нишонаро доштаанд. Инҳо фақат як истисно аст, як мулоҳизае, ки бояд тавачҷӯҳ дошта бошем. Танҳо бохабар шудан даркор, ки баъзе аз равшанфикрон ниқоби артистӣ ба ҷеҳра нагиранду нақши равшанфикри миллӣ ва ё ҷаҳониро бозӣ кунанд. Бисёр мавридҳои ҳастанд, ки ин гуна “зиёиён” фақат нақш бозӣ мекунанд. Меъёри асосӣ ин аст, ки бояд гуфтор ва кирдори зиёӣ ягона бошад. Агар ҷунин набошад, дигар ягон ченаке ба қор намеояд. Ҳатман, дар ин ҷо фурсатталабиву худнамоиву шӯҳратталабӣ ва дигар унсурҳои ворид мешаванд, ки баҳси моро ба тамоми тира месозанд ва ин савол бе посух менамояд. То он ҷое, ки аз расонаҳо огоҳем, дар бораи мушкилоте, ки дар ҷомеаи мо ҳаст, рӯзноманигорону нависандагони мо менависанд ва пешкаши ҷомеа менамоянд. Бояд ҳар нафар, чӣ пешниҳод дошта бошад, бояд бигӯяд. Лекин бояд гуфт, ки ҳамон назареро, ки касе пешниҳод менамояд, ҳатмӣ нест, ки он боиси қабули ҳамагон бошад. Ҳангоме ҳамаи назарҳо гуфта шуданд, бояд байни ҳам андеша намоем, ки кадоме аз онҳо барои шароити имрӯз ва ояндаи миллат заруртаранд, диққат бояд кард ва пайи ислоҳи он дар якҷоягӣ кӯшиш бояд намуд”[2].

Хулоса, ҳарчанд баъди ҷанги шахрвандӣ зиёиёни тоҷик пароканда шуданд ва ба гуруҳҳо тақсим гаштанд, вазифаи муҳим ва асосии онҳо муҳофизат намудани ҷомеа аз хатарҳо мебошад. Онҳо бояд баҳри ваҳдат, сулҳ ва ягонагии Тоҷикистон саъю талош намоянд. Сабаб он аст, ки хатарҳои гуногун вучуд доранд, ки дар оянда имкон доранд ба ҷомеаи Тоҷикистон таъсири ҷиддӣ гузоранд. Хулоса, зиёиёни мамлакат бояд, муттаҳид гашта, дар якҷоягӣ барои сохтани давлати миллӣ талош намоянд.

Адабиёт

1. Бекзода Комил. Ояндаи фарҳанг дар Тоҷикистон//Рӯзномаи “Фараж”.– №16.–18 апреля 2007.

2. Зиёӣ кист ва чӣ бояд пешниҳод кунад? [Маводи электронӣ]. <http://www.millat.tj/farhangvaadab/2427-ziyoi-kist-va-chi-boyad-peshnihod->

kunad.html. Дастрасӣ ба мавод: 24.08.2020.

3. Рывкина Р.В. Интеллигенция в постсоветской России исчерпание социальной роли. [Электронный ресурс]. http://ecsocman.hse.ru/data/127/801/1219/019_Rivkina.pdf Режим доступа: 02.08.2020.

4. Тоҳири Абдучаббор. Равшанфикрон ва идеология. Меъмори истиклоли Тоҷикистон. (Маҷмуи мақолаҳо) Душанбе, 2010. 509 с.

5. Франс Нюман. Озодӣ ва қудрату қонун. Гирдоварӣ ва вироишу пешгуфтор аз Ҳерберт Маркузе, тарҷумаи Иззатуллоҳи Фулодванд, интишороти Хоразмӣ, чопи аввал ба форсӣ, Техрон, соли 1373 (1994).

6. Чанги шаҳрвандии Тоҷикистон. [Маводи электронӣ]. Дастрасӣ ба мавод: <https://tg.wikipedia.org/> 24.08.2020.

7. Шоисматуллоев Ш. Социальная структура и социальное самоопределение поколения//Известия АН РТ. Серия: философия и правоведение.-2002. №1-2.

8. Шоисматуллоев Ш. Трансформация социальной структуры и изменение социального положения семьи//Известия АН РТ. Серия: философия и правоведение.-2002.-№3-4.

9. Эдвар Саид. Нақши равшанфикр. Тарҷумаи Ҳамид Аздонлу. Чопи сеюм, Техрон 2007. 175 с.

10. Шоисматуллоев Ш. Интеллигенция в трансформирующемся Таджикистанском обществе. Известия Института Философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Академии Наук Республики Таджикистан №1 2015.

РОЛЬ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ НОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ ТАДЖИКСКОГО ОБЩЕСТВА

Беков Д.

В этой статье обсуждается роль интеллигенции в формировании новых ценностей таджикского общества. Таджикская интеллигенция ведет активную культурную и общественную деятельность с 1960-х годов. С 1985 года и далее ее деятельность стала более социальной и политической. В таджикской прессе опубликовано

много статей о культурной и социальной ситуации в таджикском обществе. Тема и решение были разными. Большинство из них были противоречивыми. После распада Советского Союза идеологические и политические силы в таджикской прессе изменили направление. До распада СССР таджикскую интеллигенцию в основном беспокоили преимущества социалистической системы. Были также группы, которые подчеркивали древнюю культуру таджикского народа и исламскую идеологию. В первые годы после распада СССР в периодических изданиях преобладала социалистическая система и преимущества демократической системы. Деятельность последователей исламской идеологии была несколько ограничена.

Но с начала 1970-х она тайно работает в центре и прилегающих районах. Гражданская война 1992-1997 годов превратила культурную и идеологическую войну в чисто политическую войну. Главной осью были идеология и политика коммунизма и ислама. Активность интеллигенции в целом снизилась. В ее рядах царил раскол и разобщенность. Потому что у интеллигенции не было прочной социальной и политической базы. Она была вынуждена укрыться под крылом коммунистов и исламских священнослужителей. Это было основной причиной ее распада. Согласно исследовательской литературе, интеллигенция должна была сформировать собственный фронт, а не принадлежать к группе коммунистов и исламистов. Потому что главной целью интеллигенции этого периода было построение национально-демократического государства Таджикистан. Она не осознала этой благородной миссии и последовала за другими партиями. Исследователи социальных и политических движений в таджикском обществе второй половины XX века (1985-1997 гг.) разделяют таджикскую интеллигенцию в основном на 5 групп: 1. Коммунистическая интеллигенция. 2. Исламская интеллигенция. 3. Арийская интеллигенция. 4. Национальная интеллигенция. 5. Политическая интеллигенция.

Причиной этого политического и идеологического разделения стала гражданская война. С восстановлением демократии, национального и светского государства

таджикская интеллигенция должна объединиться под девизом национальной идеи и демократического строя и устранить старую раздробленность. То есть она должна работать вместе во имя мира, единства и солидарности Таджикистана.

Ключевые слова: таджикская интеллигенция, демократический строй, национальное государство, ценности таджикского общества, советский строй, социалистический строй, гражданская война, нация, независимость, социальные проблемы, разобщенность интеллектуалов, единство интеллектуалов, политическая интеллигенция, коммунистическая интеллигенция, национальная интеллигенция, арийские интеллектуалы, исламская интеллигенция, национальная культура, социальная несправедливость, реконструкция, открытость, религиозно-исламские движения.

THE ROLE OF THE INTELLIGENTSIA IN FORMATION OF THE NEW VALUES OF TAJIK SOCIETY

Bekov D.

This article discusses the role of the intelligentsia in formation of the new values of tajik society. The tajik intelligentsia has been active in cultural and social activities since the 1960s. From 1985 onwards, their activities became more social and political. The tajik press has published many articles on the cultural and social situation in tajik society.

The theme and solution were different. Most of the topics were controversial. After the collapse of the Soviet Union, ideological and political forces in the tajik press changed direction. Before the collapse of the USSR, the tajik intelligentsia was mainly concerned about the advantages of the socialist system. There were also groups that emphasized the ancient culture of the tajik people and islamic ideology. In the first years after the collapse of the USSR, the periodicals were dominated by the socialist system and the advantages of the democratic system. The activities of followers

of islamic ideology were somewhat limited. But since the early 1970s, they have been secretly working in the center and surrounding areas. The 1992-1997 civil war turned the cultural and ideological war into a purely political war. The main axis was the ideology and politics of communism and islam. The activity of the intelligentsia as a whole has declined. Split and disunity reigned in their ranks. Because the intelligentsia did not have a solid social and political base they were forced to take refuge under the wing of communists and islamic clerics. This was the main reason for their over-clocking. According to research literature, the intelligentsia should have formed their own front, and not belong to the group of communists and islamists.

Because the main goal of the intelligentsia of this period was the construction of the national democratic state of Tajikistan. They did not realize this noble mission and followed other parties. Researchers of social and political movements in tajik society in the second half of the twentieth century (1985-1997) divide the tajik intelligentsia into 5 main groups: 1. Communist intelligentsia. 2. Islamic intelligentsia. 3. Aryan intelligentsia. 4. National intelligentsia. 5. Political intelligentsia. Civil war was the cause of this division and political and ideological division. With the restoration of democracy, a national and secular state, the tajik intelligentsia must unite under the motto of a national idea and a democratic system and eliminate the old fragmentation. Therefore, they must work together for the sake of peace, unity and solidarity in Tajikistan.

Key words: tajik intelligentsia, democratic system, nation state, values of tajik society, soviet system, socialist system, civil war, nation, independence, social problems, disunity of intellectuals, unity of intellectuals, political intelligentsia, communist intelligentsia, national intelligentsia, aryan intellectuals, islamic intelligentsia, national culture, social injustice, reconstruction, openness, religious islamic movement.

ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ ДЕЙСТВИЕ СУБЪЕКТА КАК ВИД СОЦИАЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ

Курбанова У.А. - соискатель Отдела социальной философии ИФПП АМИТ

Статья о том, что познавательное действие как одна из форм рефлексивного проявления самостоятельности, побуждающая исследовать, открывать и создавать, является отражением творческой умственной активности субъекта, дающей ему определенный результат. Познавательное действие – это акт внутренней силы, духовного потенциала как тихое явление об уверенности субъекта в себе и ценности этого действия в самосовершенствовании личности. Целерациональность познавательного действия проистекает от ожидания состояния объекта познания во внешнем мире, в котором выражается самоценность определенного выбора средств и способов.

Познавательное действие сначала кажется субъективным как индивидуальное действие, обусловленное самоорганизацией, но на самом деле это действие внутренне рационально при ориентации субъекта вовне - на других и социум, а также благодаря своей направленностью на производственный труд, приобретает характер социального действия.

Ключевые слова: субъект, социальное действие, познавательное действие, целенаправленность, аффект, социум, когнитивность, творческая активность, производственный, рациональность.

Одним из элементов всякой социальной системы является субъект - человеческий индивид или сообщество, представляющее консолидированное действующее лицо, с познающимися способностями. Субъект – это, прежде всего, деятельное, практическое общественное существо, основная характеристика которого состоит в стремлении достижения «целей». Автономность субъекта по отношению к обществу мотивирует его на творческий труд. Установление многообразия раз-

личных видов социальных действий субъекта предполагает выявление их внутренней связи и субординации. Существенное значение имеет то, что, по смыслу, эти действия соотносятся с действием других людей или ориентируются на них. В чем же заключается общее и особенное в характеристике познавательного действия субъекта как одного из видов социальных действий?

В отличие от всех видов социальных действий, познавательное действие выделяется тем, что по степени организованности, оно представляется субъективным, индивидуальным, но, по сути, это действие, внутренне рационально обусловлено с ориентацией субъекта во вне. Цель познавательного действия направлена на то, чтобы не столько бы освоить обобщенные способы деятельности, насколько разрешить личностно-значимую для субъекта познавательную задачу. Постигание сущности объекта, практическое использование его путем постановки и решение проблемы осуществляется посредством логических операций. Исходя из данной цели, познавательное действие предполагает выраженное осознание используемых средств и способов познавательной деятельности субъекта по отношению объекта познания, находящегося во внешней среде. Каждый день наш мозг решает огромное количество задач посредством умственных (когнитивных) процессов. Это процессы, отвечающие за обработку всей информации, которую мы получаем из окружающей среды. Однако, каждый субъект обрабатывает информацию по-разному в зависимости от своих качественных характеристик, уровня сознания, индивидуальных целей и задач. Когнитивность даёт нам возможность познать мир вокруг нас. В этом плане, в сознании субъекта образуются и активизи-

руются такие когнитивные процессы как сосредоточенность, целеустремленность, познавательность, мышление, критичность, решительность и т.п., которые обуславливают проявление творческой активности субъекта. При помощи индивидуальных качеств и умственных способностей субъект стремится получить новые знания, навыки и умения.

Вместе с тем возникает постоянная потребность использовать различные способы действия - новые техники и технологии, а также своего рода искусство в целях проникновения в суть вещей и явлений, достижения, накопления, расширения и распространения знаний и кругозора. Исполнительные функции нашего мозга координируют когнитивные процессы. Гармоничное взаимодействие умственных процессов необходимо для правильной оценки действительности и нашей ответной реакции на неё. Благодаря этому мы можем гибко адаптироваться к различным обстоятельствам и принимать нужные решения. Проявляющееся творчество в познавательном действии субъекта, ориентированное на воспроизведение объектов реальности как продукта приобретённых знаний, способствует не только раскрытию сущности познаваемых предметов или явлений, но содействует активной мыслительной деятельности и саморазвитию личности субъекта. Происходит трансформация к соединению не только с другими объектами мироздания, но и с самой глубокой и истинной частью себя - своего внутреннего мира. Истинная сила исходит изнутри из контроля над собственными мыслями и действиями, а не из необходимости выражать их словами, здесь мысли заменяют слова. Познавательное действие – это акт внутренней силы, духовного потенциала как тихое заявление об уверенности субъекта в себе и ценности этого действия в самосовершенствовании личности. Речь - это продукт познавательного действия, мотивированная и вызванная обстоятельствами, ситуацией, всегда имеет определенную цель, которая направлена на решение социальных и личных. Все виды деятельности субъекта как предметно-практическая, так и духовная, в сущности, обусловлены активизацией когни-

тивных процессов. Человек пользуясь сложнейшими механизмами кодовых переходов, не задумываясь над ними овладевает ими и на познавательной практике эти процессы более осознаются, активизируются и становятся целенаправленными, регулируемые актами.

Мыслительная регуляция активизирует не только творческую активность, но и формируя познавательное действие, обуславливает физиологическое развитие человеческого организма. В организме происходит созревание соответствующих анатомо-физиологических структур. Развивается несловесное мышление в виде образов, предметов и схем. К примеру, посредством развития языка и под воздействием социальных условий мышление становится речевым. Если сравнить мозг неандертальцев и кроманьонцев (они же - Homo Sapiens) выясняется, что по своему объёму он был больше чем у последних, и неандертальцы были физически сильнее их. Однако в эволюционной борьбе неандертальцы не выжили и вымерли 40 тысяч лет назад, а кроманьонцы за короткий период захватили всю планету. Факт, что в отличие от неандертальцев кроманьонцы были склонны к социальному объединению и общинному образу жизни.

С материалистической точки зрения, «познавательные действия субъекта не индивидуальное, а общественно осознанное явления, их генезис в конечном счете коренится в общественно-производственной практике. Практическая деятельность человека миллиарды раз должна была приводить сознание человека к повторению разных логических фигур, дабы эти фигуры могли получать значения аксиом» [6].

Таким образом, познающий субъект - это не изолированный от других людей индивид, а человек, включённый в социальную жизнь, использующий общественно выработанные формы познавательной деятельности - как материальные (орудия труда, инструменты, приборы и т. д.), так и идеальные (язык, категории логики и т. п.). Познавательное действие как отражение когнитивных процессов посредством проявления творческой активности субъекта, направлено на воспроизведение объектов реальности в

форме знаний. Это продукт умственной способности индивида, обеспечивающее его движение к интересующему объекту, резонируя творческую активность, естественным образом подключает субъект к взаимообусловленной форме отношений «субъект-объект».

Исходя из динамики процесса познания, где очевидно непосредственное участие познавательного действия субъекта, согласно теории социального действия М.Вебера, оно *аффективно* – основано на эмоции, проходит через актуальные аффекты и вереницу чувственного восприятия, переживаемыми субъектом. Чувственное восприятие человека обуславливают активизацию мыслительной регуляции и творческую активность для достижения желаемого результата, и удовлетворения им. Познавательное действие - *целерационально*, оно проистекает от ожидания состояния объекта познания во внешнем мире, а также, собственного ожидания от используемых им средств и результата. Познавательное действие является *ценностно-рациональным*. В нем выражается *самоценность* определенного выбора средств и способов, как таковых и независимых от конечного достигнутого результата. Оно опирается на осознанные принципы поведения и характеризует полученные знания как осмысленные посредством восприятия, созерцания и мыслительных действий.

Таким образом, познавательное действие как одна из форм рефлексивного проявления самостоятельности, побуждающая исследовать, открывать и создавать, является отражением творческой умственной деятельности субъекта, дающий ему определенный результат. В отличие от форм отражения животных, имеющих биологический характер, сознание человека – это результат биосоциального развития. Стремление познать или распознать объекты окружающей действительности, стало фактором эволюции человека и преобразования среды его обитания. Сознание человека представляет собой осознанное бытие и выражает его отношение непосредственно к своему бытию. Оно есть всеобщая связь между субъектом и объектом. Всякое познавательное действие свойственно субъекту, который

непосредственно в своем сущем целеустремленности, обладает способностью мысленно действуя, постигать истину. «Всякий ум, дает существование последующему за ним через мышление и творчество его активности, даже если мышление осуществляется во времени, а не вечно [8].

Это происходит не путем деления или превращения, а вследствие рационального потенциала полноты сил благодаря чему одно созидает другое, само не изменяясь. По выражению Б.Спинозы, человек вписывается в систему природы как модус, обладающий двумя главными атрибутами — протяжением и мышлением. В отличие от других модусов, человек в большей степени обладает атрибутом мышления является сам мыслительный акт т.е. познавательное действие субъекта. Знание есть его единственный акт [4]. Исследование природы мыслительной деятельности человека выявляет специфику познавательного действия. Отличительная особенность познавательного действия как вида социального действия состоит в том, что субъект осваивает предметы внешней среды такими формами действия, которые вызывая изменения в окружающем мире, не приводит его к получению каких-либо наград, кроме как достигнутого результата. Будучи беспомощным перед возникших обстоятельств или условий жизни, человек всегда стремится овладеть окружающей действительностью, и, по-видимому, «это стремление не является производным от чего-либо другого и не зависит от какого бы то ни было вознаграждения, за исключением удовлетворения от овладения определенной способностью и регуляции» [3].

На определенной стадии своего исторического развития стремление человека к осваиванию объекта наталкивает его на совершение творческих умственных действий, чтобы удовлетворить свои не только физические, но и духовные потребности. Сколь бы ни были велики достижения человечества на протяжении всей своей истории, современный уровень общественного развития требует четкого представления о сущности познавательного действия субъекта, которые приводят его к конечным желаемым результатам. Известно, что достигнутым желаемым ре-

зультатом и продуктом познавательного действия являются знания, укоренившиеся социальные отношения традициях и духовной культуры.

Познавательное действие субъекта как вид социального действия, исходит из совокупности социальных условий, умственных способностей и склонности человека к мыслительной регуляции, обуславливающие его стремление к познанию мира посредством творческой деятельности. Поскольку творческая мысль является самым важным свойством, отличающим человека от животного и познавательное действие, является проявлением творческой активности человека, направленное на воспроизведение объектов реальности в форме знаний, на наш взгляд, растущее многообразие его аспектов не блокирует поисков тех фундаментальных процессов, из которых состоит сущность и содержание данного вида социального действия. Таким образом, вопрос о включении познавательного действия в систему философского знания как одного из видов социальных действий субъекта, может рассматриваться с различных точек зрения: учебно-образовательного, социокультурного, философского, психологического и др.

Теория социального действия определяет познавательную деятельность субъекта как преднамеренные комплексы поступков, которые связаны с выбором средств и направлены на постижение знаний, изменения поведения, установок или мнений других индивидов или групп, которое удовлетворяло бы определенные потребности и интересы воздействующих. Поэтому конечный успех во многом зависит от правильности индивидуального выбора средств и метода познавательного действия. Несомненно, познавательное действие субъекта как особый вид отражательной деятельности человека, представляет собой есть целенаправленное отражение индивидом внешнего мира и самого себя в нём с целью получения достоверного знания. Познавательное действие как активный когнитивный деятельный творческий процесс, способствует не только формированию знаний, но и преобразованию самих субъектов, которые вовлечены в этот процесс.

Рационально мыслящий субъект все свои действия просчитывает заранее, а затем следует разработанному алгоритму. Осмысление того, что познавательное действие это мысленное стремление к пониманию предметов и явлений, выяснение сущности, заключенных в изучаемых явлениях и предметах, заключенных в изучаемых явлениях и предметах, независимо от достигнутого результата дает субъекту чувство удовлетворения и уверенности в себя действительности. В этом плане, образуются когнитивные процессы такие как целеустремленность и познавательность, что обуславливает проявление творческой активности субъекта, при помощи которой, он стремится получить новые знания, умения и навыки. При этом возникает постоянная потребность использовать различные способы действия - новые техники и технологии, а также своего рода искусство в целях проникновения в суть вещей и явлений, достижения, накопления, расширения и распространение знаний и кругозора. Проявляющееся творчество в познавательном действии субъекта, ориентированной на воспроизведение объектов реальности как продукта приобретённых знаний, способствует в раскрытии сущности познаваемых предметов или явлений. Таким образом, познавательное действие субъекта посредством трудового опыта и его творческой активности с неразрывно связанный накопленном реальных знаний представляет продукт познавательной деятельности во всем многообразии форм - в виде законов, правил, выводов и других теоретических обобщений. Поэтому практика как творческая созидательная деятельность выступает одним из важнейших условий единства самосознания как выражение опосредствованного орудия единства субъекта и объекта.

Вместе с тем, в силу своей ориентированности на окружающую среду и взаимодействия людей, познавательное действие субъекта характеризуется многоплановым пополнением за счет новых приобретенных знаний о сути объекта действий, а также, способов проявления активности субъекта при ценностной ориентации в обусловленном пространстве действия. Данный факт обозначает по-

знавательное действие субъекта как фундаментальным и весьма социально значимым действием, а исследование его природы - актуальным.

Еще на заре научной цивилизации философ античности Аристотель утверждал, что наиболее достойны - познание первоначала и причины всего сущего, ибо через них и на их основе познается все остальное. И та наука в наибольшей мере главенствующая, которая познает цель, ради которой надлежит действовать в каждом отдельном случае; эта цель есть в каждом отдельном случае то или иное благо, а во всей природе вообще – наилучшее. И причина этого в том, что умозрительное восприятие как активное умопостигающее действие больше всех содействует познанию и обнаруживает много различий в вещах и явлениях.

Согласно этому выводу, Аристотель выделил, в первую очередь, умение человека мыслить, способность к знаниям и мудрости. В попытке выявить взаимосвязи познания, сознания и мышления как единых процессов, проистекающих в «разумной части души человека», Аристотель выделял, в этом направлении, умение человека мысленно действовать. «Все люди от природы стремятся к знаниям, - рассуждает далее философ. - Доказательство тому -влечение к чувственным восприятиям: ведь независимо от того, есть от них польза или нет, их ценят ради них самих, и больше всех зрительные восприятия, ибо видение, можно сказать, мы предпочитаем всем остальным восприятиям, не только ради того, чтобы действовать, но и тогда, когда мы не собираемся что-либо делать» [1].

Именно благодаря действенности динамики мыслительных процессов происходит отражение окружающей действительности в сознании человека и постижение сущности предметов природы. Небезосновательно В.И. Ленин полагает, что «отражение природы в мыслях надо понимать... в вечном процессе движения, возникновения противоречий и разрешения их» [5]. Выделяя основные моменты процесса познания, материализм утверждает, что единственным содержанием мышления являются мир и законы мышления, как

необходимая, существенная и устойчивая связь между мыслями и действием так как они, по выражению В.И. Ленина, «охватывают условно, приблизительно универсальную закономерность вечно движущейся и развивающейся природы» [5].

Для того, чтобы познавательные процессы начали свое действие, необходима их активация. Законами мышления называются начала, которыми определяется логическая состоятельность каждого действия мышления, в какой бы оно форме не происходило. Само действие, формируется в соответствии с заранее заданными параметрами. Согласно Т. Парсонсу, действия человека всегда обладают чертами системы, и каждая система действия обладает функциональными предпосылками и операциями, без и помимо которых она действовать не в состоянии [6].

Познавательные действия дают импульс к активной, преобразующей мир деятельности. В широком смысле, познавательным действием является любое мотивированное поведение, направленное на получение определенных знаний о мире вещей и явлений. Направленность познавательного действия непосредственно осознается субъектом. Смысл этого действия не может быть скрыт от осознания, оно постигается посредством активизации мыслительных операций: понятий, суждений и умозаключений.

Социальная философия нацелена на осмысление состояний и процессов жизнедеятельности людей в обществе и социальное познание, в сущности, ориентировано на человека, группу людей, историческую ситуацию, которые всегда индивидуальны, особенны и уникальны в своем становлении, существовании и изменениях. Любая деятельность человека, даже самая примитивная, не будет осуществляться без определенных познавательных действий. Действие есть единица деятельности, целенаправленная преднамеренная активность, осуществляемая субъектом деятельности произвольно.

Вопрос о том, что есть познавательное действие, какова его природа (основания), закономерности существования и развития в целой системе социальных действий, является предметом нашего исследования. Отвечая на этот вопрос, мы

определили, что когнитивное (рефлексивное, умозрительное) отношение ко всеобщему в жизни людей, на наш взгляд, выражается способностью соотносить наличное бытие общества в рамках его данности. Познавательное действие субъекта способствует накоплению информации и последовательному оформлению его в понятийно-аналитическую систему знания природы вещей и явлений. Познавательные действия как особый тип рефлексии, проявляется в условиях относительной самостоятельности, активности и творческого характера сознания субъекта. Развитие рассудительности и разума, сноровки, смекалки и трудовых навыков, проявляющиеся при определенных действиях над вещами и существенные для решения определенных познавательных или практических задач, стали очередным актом познавательного действия. Познавательные действия субъектов многообразны и творчески участвуют в познавательной деятельности.

Таким образом, с методологической точки зрения, изучение и исследование познавательного действия субъекта следует начинать с анализа истории формирования человеческого сообщества. Потому что именно на заре человеческой цивилизации в условиях борьбы за выживание и самосохранения, а также, постоянной потребности использовать различные способы действия и творческий подход к совершаемым действиям по освоению окружающей среды, активизировались мыслительные процессы, способствующие формированию познавательных действий субъекта.

Литература

1. Аристотель, Метафизика. Сочинения. В 4 томах. М.: Мысль, 1976-1981. Т. 1-4. т. 1, С. 65.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Общ.ред. и предисл. П. С. Гуревича. — М.: Издательская группа «Прогресс» — «Политика», 1992. — 608 с.
3. Доналдсон М. Мыслительная деятельность детей: пер.с англ./Дод ред.В.И.Лубовского.- М.:Педагогика,1985.-192с.

4. История философии. Европейская философия нового времени (XVII—XVIIIвв.) /под ред. В.М. Мапельман и Е.М. Пеньковой «Издательство ПРИОР» Москва 1997.

5. Ленин В. И. Полн. собр. соч. - Т. 29. - С. 177.

6. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года. – Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 42, с. 165.

7. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория, действия: культура личность и место социальных систем //Американская социологическая мысль. Тексты. М., 1996. -С. 87

8. Прокл. Первоосновы теологии. Антология мировой философии.Т.1. - С.556

АМАЛИ МАЪРИФАТИИ СУБЪЕКТ - ҲАМЧУН НАВЪИ АМАЛИ ИҶТИМОЙ

Қурбонова У.А.

Дар мақола амали маърифатӣ ҳамчун як навъи инъикоси ғабӯлияти зеҳнӣю равонӣ ва эҷодӣ субъект буда, дорои хусусиятҳои хоси амали иҷтимоӣ мебошад. Амали маърифатӣ ин амали неруи ботинӣ, неруи маънавӣ ҳамчун изҳороти ороми эътимод ба худогоҳии субъект ва арзиши ин амал дар тақмили худшиносии шахс мебошад. Он барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ ва қаноатмандӣ ғабӯлияти эҷодӣю субъектро ба амал меоварад. Ҳадафи амали маърифатӣ беиштар на ба аз худ кардани усулҳои умумии ғабӯлият, балки ба ҳалли вазифаи маърифатии шахсан муҳим барои субъект нигаронида шудааст. Амали маърифатӣ сараввал аз рӯи худташиқилкунии субъективӣ чун амали инфиродӣ ба назар мерасад, аммо дар асл ин амал ботинан чун тамоюли ақлонии субъект ба хорич - ба дигарон ва ҷомеа нигаронида шуда, тавассути меҳнати истеҳсолкунандаи мақсадноку натиҷабахш буданаи хусусияти амали иҷтимоиро пайдо мекунад.

Калидвожаҳо: субъект, амали иҷтимоӣ, амали маърифатӣ, мақсаднокӣ, аффе́кт, ҷомеа, маърифат, ғабӯлияти эҷодӣ, истеҳсолӣ, оқилона.

COGNITIVE ACTION OF THE SUBJECT AS TYPE OF SOCIAL ACTION

Kurbanova U.A.

The article states that cognitive action as one of the forms of reflexive manifestation of independence, encouraging one to explore, discover and create, is a reflection of the creative mental activity of the subject, giving him a certain result. Cognitive action is an act of internal strength, spiritual potential as a quiet statement of the subject's self-confidence and the value of this action in the self-improvement of the individual. The purposefulness of cognitive action stems from the expectation of the

state of the object of cognition in the external world, which expresses the intrinsic value of a certain choice of means and methods. Cognitive action at first seems subjective as an individual action due to self-organization, but in fact this action is internally rational when the subject is oriented outward - towards others and society, and also due to its focus on production work, acquires the character of a social action.

Key words: *subject, social action, cognitive action, purposefulness, affect, society, cognition, creative activity, production, rationality.*

СВОЙСТВА СТЕРЕОТИПОВ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ МАССОВОГО СОЗНАНИЯ

Хакимов А.А. - младший научный сотрудник учебно-научной лаборатории этнокультурологии и социокультурных исследований НИИ РТСУ
E-mail: ayrat.98@list.ru

Статья посвящена анализу свойств стереотипов и их влиянию на формирование массового сознания. Стереотипы играют ключевую роль в социальных процессах, определяя восприятие и представления о социальной реальности. В статье рассматриваются механизмы возникновения и функционирования стереотипов в социальной коммуникации, а также их роль в процессах социализации и культурной идентификации. Такие характеристики стереотипов, как устойчивость, искаженность, универсальность и эмоциональные ассоциации оказывают значительное влияние на общественные убеждения и представления.

Ключевые слова: стереотипы, массовое сознание, личность, общество, восприятие, социальное взаимодействие.

Одним из самых влиятельных механизмов формирования массового сознания, главным инструментом выступают стереотипы. В зависимости от того, какие стереотипы формируются средствами массовой информации, они могут быть как позитивными, так и негативными. Однако они часто основаны на упрощенных обобщениях и предвзятых оценках. Данные стереотипы могут привести к искажению восприятия реальности и формированию предвзятого отношения в обществе.

Данное исследование поможет выявить, какие общие убеждения и представления формируются благодаря стереотипам, и как они влияют на наши отношения и поведение. Для определения свойств стереотипов как фактора формирования массового сознания рассмотрим возникновение таких явлений, как «стереотип» и «массовое сознание».

Одним из первых исследований, посвященных изучению свойств стереотипов

был учёный Г. Олпорт. Под стереотипами он понимал устойчивые и обобщённые представления о различных группах людей, сформированных на различных известных характеристиках, например, из-за потребностей людей в быстрой категоризации и упрощении окружающего мира. Также им было отмечено, что стереотипы не всегда отражают реальность и могут приводить к искажённому представлению о конкретной группе людей [6].

В другом исследовании, проведённом Катцем и Брейли, была предложена концепция подтверждения стереотипов, то есть люди при поиске информации подтверждают доминирующие уже в обществе стереотипы, но, однако, игнорируют данные, противоречащие этим стереотипам [8; 280-290]. Данный факт опасен тем, что согласие людей с существующими стереотипами приводит к их укреплению и влияет на формирование коллективного сознания. В концепции ещё одного подхода к изучению стереотипов, предложенной П. Девини, была выдвинута идея их автоматической активации. Автор утверждал, что стереотипы могут быть активированы автоматически и бессознательно, даже у той категории людей, которые не разграничивают их, либо признают их негативность [7;5]. Данная теория играет важную роль в формировании общественного мнения, которое может влиять на наше поведение.

Однако, рассмотрим и современные исследования по данной проблеме. Так, Неймен в своей работе «Стереотипы как способ формирования массового сознания: история и настоящее» исследует влияние СМИ на формировании стереотипов в массовом сознании. Автор анализирует социальные стереотипы, утверждая, что

они помогают упорядочивать мир, формируют традиции и обычаи [4; 15-16].

Понятие «массовое сознание» представляет собой совокупность мыслей, убеждений и представлений, свойственные для большого количества людей в определённой социальной группе. Одним из первых исследователей, посвятивший в своё время изучению массового сознания, был философ Г. Лебон. В работе «Психология народов» (1895) автор анализировал поведение толпы, в которой индивидуальные черты личности теряют своё значение, так как массовое сознание, в отличие от индивидуального, имеет иррациональный и эмоциональный характер [3; 162-163].

Другой исследователь Х. Ортега-и-Гассет в произведении «Восстание масс» (1930) исследовал процессы возникновения массового сознания, считая его результатом деградацию индивидуальности, то есть в массовом сознании люди становятся похожими друг на друга и теряют свои индивидуальные качества и ценности [5; 295].

О влиянии средств массовой информации как основного средства формирования массового сознания и стереотипов в обществе в своём исследовании рассказывают А.Ю. Бердникова, Е.В. Лаенко, В.Н. Шакалова, в которой авторы определили, что массовое сознание и социальные стереотипы формируются под значительным влиянием СМИ, которые являются одним из основных манипуляторов общественного мнения [1; 256]. Несмотря на многочисленные исследования по данной проблеме, актуальность темы значительно высока.

Для выявления роли стереотипов в формировании массового осознания современного человека был проведён онлайн-опрос с помощью сервиса создания анкет, опросов, тестов и голосований на сайте <https://webanketa.com/ru/> среди молодёжи в возрасте от 18-35 лет. Цель данного исследования заключалась в оценке степени своего согласия с утверждениями, распространёнными в СМИ. Первое убеждение, распространённое в СМИ, «все работники сферы образования, медицины и правопорядка - взяточники». 28% респондентов согласны с этим убеждением. Это говорит о том, что данная категория людей сталкивалась со случаями коррупции в этой сфере, однако, большинство опро-

шенных (52%) отрицают и не поддерживают этот стереотип, что указывает на наличие доверия в обществе к профессиям, связанными с образованием, медициной и правопорядком. Лишь 20% респондентов показали нейтральное отношение к этому убеждению.

Второе убеждение «журналисты - обманщики». 48% респондентов отрицают данную точку зрения. Это позволяет сделать вывод, что они склонны считать обобщение о всех журналистах как о нечестных людях несправедливым, имеют положительный опыт взаимодействия с журналистским сообществом. 5% респондентов поддерживают стереотип о журналистах, как о людях, склонных к обману и манипуляциям. К такому выводу, очевидно, респонденты пришли, исходя из негативного опыта или своего субъективного восприятия журналистики. Остальные 48% респондентов имеют нейтральное отношение к данному утверждению. Для этой категории людей данный вопрос не имеет большого значения, они не испытывают сильных эмоциональных реакций на данный вопрос.

С устоявшимся на протяжении длительного времени стереотипа «мужчине постыдно заниматься домашними делами, это удел женщины» согласилось лишь 5% опрошенных, что указывает на приверженность традиционным гендерным стереотипам. Несогласие с данным стереотипом 95% респондентов свидетельствует, что большинство людей отвергает устоявшиеся гендерные роли мужчины и женщины в обществе. Данный факт может быть связан с широким распространением современных представлений о важности равноправного распределения обязанностей внутри семьи.

В 86% случаев респонденты, соглашаясь с стереотипом «делать какие-то выводы исходя только из национальности человека глупо», демонстрируют толерантное отношение к людям, не делая обобщений на основе национальности. Со стороны 14% респондентов их несогласие с данным утверждением, свидетельствует, что национальность всё-таки может влиять на определённые аспекты восприятия личности и её поведения. Такое разнообразие мнений по данному вопросу отра-

жает сложность взаимодействия между культурными, социальными и индивидуальными факторами в формировании представлений и убеждений о взаимосвязи между личностью и национальностью.

Согласились со стереотипом «все политики – воры» 14% опрошенных, что свидетельствует о распространённости негативных представлений о политической элите. Несогласие с этим стереотипом выразили 33% респондентов. Это может указывать на то, что эта часть опрошенных считает, что не все политики являются ворами, и что существуют честные представители политической сферы. Нейтральное отношение 53% респондентов указывает, что они не имеют чёткого мнения о том, являются ли все политики ворами или нет. Разная реакция на этот стереотип отражает сложность политической реальности.

В нашем обществе широко распространён стереотип «индусы любят петь и танцевать», поскольку молодёжь увлекается просмотром индийских фильмов. 57% респондентов согласились с ним. Однако, 10% несогласных и 33% нейтрально настроенных респондентов свидетельствуют о недостаточности данного стереотипа для объяснения всего разнообразия индийской культуры.

Перейдём к ещё одному из наиболее распространённых стереотипов «таджики – строители» [2; 300-303]. Большинство опрошенных являются таджиками. Согласие с данным стереотипом о таджикских мигрантах, а именно о том, что они в основном заняты работой на стройках, высказало лишь 5% опрошенных. Именно этот стереотип начал распространяться с выходом сатирико-юмористического скетча «Наша Russia» на российском телеканале ТНТ, в которой образы Равшана и Джамшута способствовали созданию в России негативного образа таджикского народа, что и стало причиной предубеждения и дискриминации в отношении этой группы людей. В свою очередь, 81% опрошенных респондентов не согласны с таким упрощённым представлением о таджиках и их занятости. Они признают, что мигранты не ограничиваются профессиями в строительной сфере деятельности, учитывают их индивидуальные способно-

сти и амбиции. Некоторая часть респондентов (14%) не имеют чёткого мнения о данном стереотипе и не видят необходимости его оценивать. Устойчивость данного стереотипа может указывать на сложность восприятия и отношения к этническим группам. Исходя из приведённых эмпирических данных можно выделить следующие свойства стереотипов:

1. Упрощённость: стереотип служит инструментом, упрощающим сложные реалии, представляя их в более понятной форме. Например, ранее упомянутый стереотип «таджики – строители» сводит трудовую деятельность к одной сфере – строительству;

2. Обобщение: стереотипы часто применяются ко всей группе людей на основе ограниченного числа представителей этой группы. На примере убеждения «индусы любят петь и танцевать» происходит перенесение поведения некоторых индусов на всю этническую группу.

3. Негативность: некоторые стереотипы могут быть предвзятыми, влекущими за собой дискриминацию или неверное отношение к определённым группам людей.

4. Позитивность: несмотря на негативные последствия, стереотипы могут быть и позитивными, которые приводят к усиленной социальной консолидации и поддержанию взаимоотношений с другими социальными группами или народами.

В связи с этим, можно сказать, что стереотипы способствуют формированию предвзятого отношения к различным категориям этнических и социальных групп, что становится началом межкультурных и межэтнических конфликтов. Именно из-за широкого распространения стереотипы становятся мощным инструментом формирования массового сознания, в результате чего стереотипы создают общепринятые шаблоны поведения, определяя реакции людей на окружающую реальность. Поэтому они отличаются от индивидуального мнения каждого человека.

Формирование общих стереотипов происходит, прежде всего, при взаимодействии людей друг с другом в процессе передачи определённой информации, привычек, паттернов поведения и мышления. Кроме того, стереотипы легко распространяются и укрепляются через сред-

ства массовой информации и социальные сети как истинные убеждения без достаточной критической проверки.

Таким образом, стереотипы выступают одним из факторов формирования массового сознания. Результаты, касающиеся вопросов гендерной роли и профессиональной деятельности, подчёркивают необходимость продвижения равенства и устранения стереотипов в обществе. Для более глубокого понимания причин, по которым некоторые стереотипы всё ещё сильны и неизменчивы, рекомендуется провести дополнительные исследования. Эти шаги могут помочь в создании более справедливого и открытого общества, в которой каждый человек оценивается по своим личным качествам, а не по принадлежности к какой-либо социальной группе.

Литература

1. Бердникова, А. Ю. Средства массовой информации как средство формирования стереотипов в обществе / А. Ю. Бердникова, Е. В. Лаенко, В. Н. Шакалова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 16 (202). — С. 265-267. — URL: <https://moluch.ru/archive/202/49668/> (дата обращения: 4.04.2024).
2. Бурван Е. Стереотипы в восприятии современной молодежи / Е. Бурван, Д. Козинцева, Е. Кумсиева // Проблемы современного мира глазами молодежи: сборник научных трудов. – Москва: Российский университет дружбы народов (РУДН), 2016. – С. 298-305.
3. Лебон Г. Психология народов и масс, 1895 //СПб.: изд-во «Макет. – 1995. – 311 с.
4. Неймен Е. Стереотипы как способ формирования массового сознания: история и настоящее / Е. Неймен // Историческая наука и биоэтика. - 2016. - №4(26). - С. 13-23.
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. – Москва: АСТ, 2001. – 509 с.
6. Allport G.W. The nature of prejudice. Cambridge (Mass.): Addison-Wesley, 1954. – 537 p.
7. Devine P. G. Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled compo-

nents //Journal of personality and social psychology. – 1989. – Т. 56. – №. 1. – p. 5-18.

8. Katz D., Braly K. W. Racial stereotypes of one hundred college students // Journal of Abnormal and Social Psychology. 1933. Vol. 28. P. 280-290.

ХУСУСИЯТҲОИ СТЕРЕОТИПҲО ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ШУУРИ ОММА

Ҳакимов А.А.

Мақола ба таҳлили хусусиятҳои стереотипҳо ва таъсири онҳо ба шаклирии шуури оммавӣ бахшида шудааст. Стереотипҳо нақши калидӣ дар равандҳои иҷтимоӣ мебозанд, ки дарк ва тасаввуроти воқеияти иҷтимоиро муайян мекунанд. Дар ин ҷо механизмҳои пайдоиши ва фаъолияти стереотипҳо дар коммуникатсияи иҷтимоӣ, инчунин нақши онҳо дар равандҳои иҷтимоишавӣ ва идентификатсияи фарҳангӣ баррасӣ мешаванд. Чунин хусусиятҳои стереотипҳо, ба монанди устуворӣ, таҳрифишудагӣ, умумият ва асосиатсияҳои эмотсионалӣ таъсири назаррас ба эътиқодот ва тасаввуроти ҷамъиятӣ доранд.

Калидвожаҳо: стереотипном, шуур оммавӣ, шахсият, ҷомеа, дарк, муоширати иҷтимоӣ.

PROPERTIES OF STEREOTYPES AS A FACTOR IN THE FORMATION OF MASS CONSCIOUSNESS

Khakimov A.A.

The article is dedicated to the analysis of the properties of stereotypes and their influence on the formation of mass consciousness. Stereotypes play a key role in social processes, determining perceptions and conceptions of social reality. This paper examines the mechanisms of the emergence and functioning of stereotypes in social communication, as well as their role in the processes of socialization and cultural identification. Such characteristics of stereotypes as persistence, distortion, universality, and emotional associations have a significant impact on public beliefs and representations.

Key words: stereotypes, mass consciousness, personality, society, perception, social interaction.

ДАВЛАТИ ИЧТИМОӢ ВА ВАЗИФАӢОИ ОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Хочаев Ҳ.А. - докторанти PhD, кафедраи сотсиологияи факултети фалсафаи ДМТ
E-mail: hamrozkh97@gmail.com; Тел.: (+992) 915826232

Дар мақола вазифаҳои давлати иҷтимоӣ ва нақши он дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд, ки он аз таъмини шугли аҳолии қобили меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии эҳтиҷмандоне, ки ба дастгирии давлат ниёз доранд, таъмини некӯаҳволии ҷомеа ва фароҳам овардани имкониятҳои баробар ба ҳамаи шаҳрвандон барои ноил шудан ба вазъи хуби зиндагӣ, таъмини дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои асосии иҷтимоӣ, аз қабилӣ тандурустӣ, маориф, ташикли таъминоти иҷтимоӣ ва нафақа, танзими бозори меҳнат ва таъмини ҷойҳои корӣ бо мақсади пешгирии бекорӣ, татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, иборатанд.

Дар мақола қарору барномаҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул мегарданд, ки барои рушди аҳоли, дастгирии табақаи камбизоат ва ниёзмандон, сугуртаи иҷтимоӣ, ташикли шаклҳои иловагии ҳифзи иҷтимоӣ, чорабиниҳои, ки ба саломатии инсон, рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши, беҳтарнамоии вазъи экологӣ ва санитарӣ мусоидат мекунанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Инчунин, вазифаҳои асосии дохилии давлатҳои иҷтимоии муосир, ки сиёсати фаъоли иҷтимоиро пеш мебаранд, дар мақола мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: Ҷомеаи муосири Тоҷикистон, давлати иҷтимоӣ, некӯаҳволии ҷамъият, иҷтимоӣ, сиёсати иҷтимоӣ, вазифа ва ғ.

Давлати иҷтимоӣ давлати демократие мебошад, ки ба манфиатҳои ҷомеа хизмат мекунад, самти иҷтимоии рушди иқтисоди бозорро таъмин менамояд, сиёсати фаъол, қавӣ ва муассири иҷтимоиро амалӣ менамояд, ки ба татбиқи принципҳои

адолати иҷтимоӣ, амнияти иҷтимоӣ, шарикии иҷтимоӣ ва ҳамбастагии иҷтимоии аъзои ҷомеа, баланд бардоштан ё устувории сатҳи зиндагии аҳоли, ҳифз ва татбиқи ҳуқуқи озодихои шаҳрвандон, таъсиси системаҳои муосири тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ, дастгирии табақаҳои иҷтимоии камбизоатон ва ниёзмандон мусоидат менамояд [8, с. 23].

Давлати иҷтимоӣ роҳи мувофиқи ба ҳам пайвастанӣ принципҳои озодӣ ва ҳокимият бо мақсади таъмини некӯаҳволии шахс ва некӯаҳволии ҷамъият, таъмини адолати иҷтимоӣ дар тақсимооти маҳсулоти меҳнат мебошад [2, с. 152].

Давлате, ки худро иҷтимоӣ эълон кардааст ба волоияти қонун така намуда, кафолати риояи ҳуқуқи озодихои инсонро таъмин менамояд, ба шаҳрвандон имконият фароҳам меоварад, ки неруи меҳнатӣ ва интелектуалии худро амалӣ гардонанд, то ин ки ба ин васила некӯаҳволии худ ва оилаи хешро таъмин намоянд ва инчунин, сиёсати иҷтимоии устуворе ба роҳ мегузорад, ки ба одамон барои ноил шудан ба сатҳи баланди зиндагӣ, дастгирии табақаҳо ва гурӯҳҳои осебпазири аҳоли шароит фароҳам меоварад. Инчунин, ҷиҳати таъмини таҳкими оила, рушди маънавӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии шаҳрвандон, муносибати эҳтиёткорона ба мероси ниёгон ва идомаи наслҳо, ҳифзи анъанаҳои асили миллӣ ва таърихӣ чораҳои зарурӣ меандешад [7, с. 5-7].

Вазифаи давлати иҷтимоӣ аз ҷиҳати мазмун гуногун аст. Мақсади асосии он таъмини шугли аҳолии қобили меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии эҳтиҷмандоне, ки ба дастгирии давлат ниёз доранд, инчунин таъмини некӯаҳволии ҷомеа ва фароҳам овардани имкониятҳои баробар ба ҳамаи шаҳрвандон барои ноил шудан ба вазъи хуби зиндагӣ мебошад. Инчунин, давлати

ичтимоӣ барои иҷрои вазифҳои дар пеш гузоштаи худ маблағҳое ташкил мекунад, ки барои нафақа, ёрдампулӣ, тандурустӣ ва маориф харч карда мешаванд. Давлат барномаҳоро таҳия ва амалӣ мегардонад, ки шуғро муътадил мегардонанд, бекорӣ, ба тартиб даровардани музди меҳнат ва ғайраро таъмин мекунанд. Ба ҳамин тарик, дар ҷамъият шиддати эҳтимолии иҷтимоӣ барҳам дода ё паст карда мешаванд, вазъи иҷтимоии одамон баробар мешавад, маданият, тандурустӣ, маориф ва ғайра инкишоф меёбанд [4, с.151].

Метавон хулоса кард, ки моҳияти давлати иҷтимоӣ дар ҳалли афзалиятноки масъалаҳои таъмини иҷтимоии шаҳрвандон, татбиқи маҷмуи кафолатҳои давлатӣ дар соҳаи меҳнат, тандурустӣ, маориф ва ғайра ифода меёбад. Вазифаҳои давлати иҷтимоӣ муҳимтарин унсурҳои устувории он ба шумор мераванд. Маҳз дар вазифаҳо моҳияти давлат, ва мақсади иҷтимоии он ошкор мегардад.

Сотсиологҳои руссиягӣ Фееликс Изосимович Шаркоов чунин вазифаҳои давлати иҷтимоиро ҷудо менамояд:

– Муқовимат ба тамоюли бад шудани вазъи демографӣ ва зухуроти камшавии аҳоли;

– Пешгирии камбизоатии оммавии аҳоли, махсусан дар минтақаҳои суст-тараккикарда, ҷилавгирӣ аз раванди табақабандии моликият байни камбизоаттарин ва бойтарин;

– Кумаки мақсаднок ба аҳолии дар ҳолати бухронӣ;

– Нисбат ба аҳолие, ки ба вазъияти душвор дучор шудаанд, чораҳои иловагӣ дидан [6, с. 43].

Вазифаҳои асосии дохилии давлатҳои муосир, ки сиёсати фаъоли иҷтимоиро пеш мебаранд, аз инҳо иборатанд:

- Вазифаи иқтисодӣ;
- Вазифаи андозбандӣ;
- Вазифаи ҳифзи иҷтимоӣ;
- Вазифаи экологӣ;
- Вазифаи фарҳангӣ.

Вазифаи иқтисодии давлат амалигардонии тадбирҳои мебошад, ки ба ноил шудан ба мақсадҳои сиёсати иқтисодӣ ва таъмини ҳуқуқҳои иқтисодии шаҳрвандон нигаронида шудаанд. Дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи ҷамъият

ин вазифа метавонад бо роҳҳои гуногун зоҳир шавад. Ҳоло ин вазифа асосан ба ташаккул ва иҷрои бучет, муайян кардани стратегияи рушди иқтисодии ҷомеа, таъмини шароити баробар барои мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият, ҳавасмандгардонии истеҳсолот, фаъолияти соҳибкорӣ ва ғ., мувофиқ меояд.

Вазифаи андозбандӣ вазифаи асосии мустақили давлати муосир мебошад. Андозҳо торафт бештар ба воситаи танзими ҷаҳонӣ табдил меёбанд, ки на танҳо дар соҳаи иқтисодӣ, балки дар дигар соҳаҳои воқеияти иҷтимоӣ (иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ) низ татбиқ мешаванд.

Вазифаи ҳифзи иҷтимоӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат мебошад. Мазмуни ин вазифа аз таъмини шароити муътадили зиндагонии шаҳрвандон, пешрафти пай дар пайи ҷамъият ва ташкили системаи самараноки ҳифзи иҷтимоӣ иборат аст. Ин вазифаи муҳимтарини давлат мебошад, ки дар маҷмуи тадбирҳои оид ба хизматрасонии иҷтимоӣ ва дастгирии иҷтимоии шаҳрвандон ифода ёфтааст. Сухан пеш аз ҳама дар бораи таъмини шароити муътадили зиндагонии ҳамон категорияҳои шаҳрвандоне меравад, ки бо сабабҳои гуногуни объективӣ пурра қор карда наметавонанд: шахсони дорои имконияти маҳдуд, нафақахӯрон, донишҷӯён ва ғайра.

Вазифаи экологӣ ба таъмини амнияти экологӣ дар кишвар нигаронида шудааст, ки он ҷузъи ҷудонашавандаи уҳдадорихи иҷтимоии давлат ҳам ба татбиқи ҳуқуқи инсон дар соҳаи экология ва ҳам зарурати пешгирӣ ва пешгирии оқибатҳои офатҳои экологӣ ва офатҳои табиӣ мебошад.

Вазифаи фарҳангӣ барои баланд бардоштани сатҳи фарҳангӣ ва маърифатии шаҳрвандон, ки ба ҷомеаи мутамаддин хос аст. Фароҳам овардани шароит барои иштироки онҳо дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, истифодаи муассасаҳо ва дастовардҳои дахлдор пешбинӣ шудааст. Имрӯз дар баробари вазифаҳо дар самтҳои анъанавӣ: адабиёт, санъати тасвирӣ, театр, кино, мусиқӣ, илм, маориф ва ғайра давлат сиёсати фаъол, аз ҷумла дар самти баланд бардоштани маданияти ҳуқуқии аҳоли, ҳуқуқи таълим ва баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқии шаҳрвандонро амалӣ менамояд [4, с. 650-654].

Ичрои вазифаҳои иҷтимоии давлат барои давлати иҷтимоӣ хеле муҳим аст. Ин гавари бутунии он ва ҳаёти осоиштаи ҷамъият мебошад. Вале нуқтаи муҳим ин аст, ки манфиатҳои ҷамъиятро тобеъ накарда, бо онҳо ризоият ва яктарафа кардани зиддиятхоро бояд ҷӯстучӯ кард. Агар ин тавофуқ пайдо нашавад ва давлат вазифаҳои иҷтимоии худро иҷро карда натавонад, пас хатари ҷанги шаҳрвандӣ ва қудрати шахсони алоҳида вучуд дорад [3, с. 3-4].

Олими олмонӣ Лоренс Фон Штейн хангоми муайян кардани давлати иҷтимоӣ дар бораи вазифаҳои асосии давлат фаҳмиши нав дод. Олим гуфтааст, ки давлати иҷтимоӣ «вазифадор аст, ки бо қувваи худ баробархуқукии мутлақро барои ҳамаи табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ, барои фарди шахсии худмуайянкунанда таъмин намояд. Вай вазифадор аст, ки ба пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳамаи шаҳрвандони худ мусоидат намояд, зеро рушди яке шартӣ рушди яки дигар аст ва мо ба ҳамин маънӣ дар бораи давлати иҷтимоӣ сухан меронем». Сиёсати мақсадноки давлатӣ, ба ақидаи Штейн ба амал баровардани ислоҳоти иҷтимоиро дар бар мегирад. Лоренс Фон Штейн чунин мешуморид, ки масъулияти бевоситаи давлат аз гузарондани ислоҳоти иҷтимоӣ иборат аст, ки ба мавқеи синфи коргар нигаронида шудааст.

Лоренс Фон Штейн чунин вазифаҳои асосии давлати иҷтимоиро пешниҳод менамояд:

- Ёрӣ ба онҳое, ки аз чизе маҳруманд;
- Мусоидат дар татбиқи ҳаракати байнисинфӣ.

Дар асоси ин, вай се вазифаи идоракунии давлати иҷтимоиро ба даст меорад:

- Мусоидат ба ҳаракати иҷтимоии аз ҷиҳати қонунӣ озоди байнисинфӣ;

- Ғамхорӣ дар бораи эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, ки барои таъмини ҳар як фард бо шароити ҷисмонии истиқлолият пешбинӣ шудааст;

- Кумак ба меҳнате, ки барои ба даст овардани истиқлолияти иқтисодӣ сармоя надорад, масалан, тавассути фондҳои ёрирасон, суғурта, кӯмаки худ дар шакли системаи иттифоқи камбизоатон.

Л.Ф. Штейн чунин мешуморид, ки адолати иҷтимоиро дар ҷамъият танҳо давлат таъмин карда метавонад. Дар ин замина ӯ хислатҳои асосии чунин давлатро муайян кардааст: таъмини баробархуқукии мутлақ дар ҳуқуқҳои шаҳрвандон (ҳам шахсиятҳо, синфҳо, миллатҳо). Мақсади ҳар як давлат нигоҳ доштани якпорчагии худ ва нигоҳ доштани низоми мавҷудаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Аз ин рӯ, давлат кӯшиш мекунад, ки шаҳрвандонаш аз сатҳу сифати зиндагии худ қаноатманд бошанд. Ин ба пешгирии зиддиятҳои синфӣ, фароҳам овардани имкониятҳои рушди шаҳрвандон, инчунин нигоҳ доштани якпорчагӣ ва устувории ҳуди давлат мусоидат мекунад. Ба рушди давлат тамоми шаҳрвандони он таъсир мерасонанд, ҳар қадаре ки онҳо камтар рушд кунанд, ҳуди давлат ҳамон қадар камтар рушд мекунад. Ҳамаи мақсадҳое, ки давлат ба миён мегузорад, бояд воқеӣ ва иҷрошаванда бошанд ва қонеъ гардонидани ҳамаи ниёзҳо ва орзуҳои шаҳрвандон имконнопазир бошад. Ба вазифаҳои давлати иҷтимоӣ ба қор таъмин намудани аҳоли, фароҳам овардани шароити дастрас барои маъҷубон, таҳияи барномаҳои офиятбахшии одамони имконияташон маҳдуд, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, эҷоди барномаҳои давлатии таъмини шароити зиндагии шоиста барои қишрҳои алоҳидаи аҳоли, дохил мегарданд [7, с. 650-654].

Л.Ф. Штейн нобаробарии синфӣ ва шумораи зиёди аъзоёни камбизоату беҳуқуқи ҷамъиятро барои давлат хавфи бевосита медид: “мавҷудияти одамони вобаста ҳуди давлатро ба онҳо вобаста мекунад». Ба ақидаи ӯ, давлати иҷтимоӣ вазифадор буд, ки баробарии мутлақи ҳуқуқро барои ҳамаи табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ, нигоҳ дорад. Ҳамин тариқ, ба сифати принципи фарқкунандаи давлати иҷтимоӣ, тавачҷӯҳи он ба фароҳам овардани сатҳи шоистаи зиндагии ҳамаи шаҳрвандон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҷудо карда шудааст. Мувофиқи назарияи Л.Ф. Штейн давлати иҷтимоӣ бояд як қатор хусусиятҳо дошта бошад. Яке аз онҳо аз ҷониби давлат эътироф ва мустаҳкам намудани ӯҳдадорихои худ дар назди шаҳрвандон мебошад. Дигар ин, қобилияти давлат барои иҷрои вазифаҳои

ичтимоӣ, ки аз ҷониби мақомот таъмин карда мешавад, мебошад [8, с. 22-25].

Давлати иҷтимоӣ давлате мебошад, ки барои некӯахлоқии ҷомеа кушиш намуда, барои зиндагии шоистаи аъзоёни ҷомеаи худ шароит фароҳам меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як давлати демократию иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, ин нукта дар моддаи 1-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [5, с.1]. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати иҷтимоӣ барои таъмини имкониятҳои баробар барои ҳамаи шаҳрвандон ва таъмини адолати иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад, ки махсусан кафолат ба таҳсилот, тиб, манзили истиқоматӣ ва дигар хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои аҳолие, ки ба кумак эҳтиёҷ доранд, дар бар мегирад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола санаду қарорҳо ва барномаҳое қабул менамояд, ки барои рушди давлати иҷтимоӣ ва некӯахлоқии аҳоли таъсири назаррас ва амиқ мегузоранд. Барои давраи то соли 2030 Стратегияи Миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки дар он: афзалиятҳои асосӣ дар самти рушди низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли: – таҷдиди институтсионалии низоми ҳифзи иҷтимоӣ; – таъмини устувории дарозмуҳлати низоми нафақа; – таъмини таҳкими ҷанбаҳои муҳофизат ва ҳавасмандгардонии имкониятҳо дар самтгирии ҳифзи иҷтимоии кишрҳои осебпазири аҳоли қайд гардидаанд. Инчунин, самтҳои асосии фаъолият дар самти таҷдиди институтсионалии низоми ҳифзи иҷтимоӣ: – ташаккул ва рушди механизмҳои таҳкими кумаки унвонӣ ва баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии оилаҳои камбизоат; – ташкили маҳзани ягонаи электронии маълумот оид ба қабулкунандагони кумакпулиҳои иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ; – таҳияи низоми ҷалби дороиҳои ғайридавлатӣ (ҳам ташкилотӣ ва ҳам молиявӣ) дар раванди ҳифзи иҷтимоӣ; – ташкил ва ҷорӣ намудани низоми устувори машваратҳои психологӣ,

тиббӣ ва педагогӣ, инчунин дар самти таъмини устувории дарозмуҳлати низоми нафақа: – мукамал намудани низоми танзими иштирокчиёни бозори андӯхтҳои нафақавӣ, аз ҷумла тавассути ҷорӣ намудани элементҳои назоратии ба хавф нигаронидашуда; – таъмини гузариш ба ташаккули нафақа дар асоси суғурта ва андӯхт, аз ҷумла нафақа барои муҳоҷирони меҳнатӣ ва дигар масъалаҳо дарҷ гардидаанд [12].

Яке аз вазифаҳои дигари муҳими давлати иҷтимоӣ дар шароити муосири ҷомеаи Тоҷикистон фароҳам овардани шароити баробар барои ҳамаи кишри аҳоли аст, ки бештар имкониятҳои баробар барои таълимоти босифат ва рушди шаҳрвандоро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, давлати иҷтимоӣ заминаи асосии рушди пешрафти аҳоли буда, барои шаҳрвандон имконияти рушд ва хуб намудани вазъи иҷтимоию иҷтимоии онҳоро фароҳам меорад.

Давлати муосири иҷтимоӣ як системаи мураккаби ҳифзи иҷтимоӣ мебошад, ки дастрасии шаҳрвандонро ба хизматрасонӣ ва имтиёзҳои асосӣ таъмин менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои асосии давлати иҷтимоӣ расонидани кӯмаки тибии дастрас ва босифат, маориф, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои камбизоати аҳоли мебошад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо самаранок идора кардани барномаҳои захираҳои иҷтимоӣ ва таъмини истифодаи мақсаднок ва самаранокӣ онҳо муҳим аст. Дар маҷмӯъ, рушди давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистон дар баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии шаҳрвандон ва таъмини суботи ҷомеа нақши муҳимро мебозад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути амалӣ намудани сиёсати амиқ вазифаҳои худро, ки дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нақши калидӣ дорад, амалӣ мекунад. Сиёсати иҷтимоӣ ба маънои қатъӣ ба таъмини ҳимоя аз панҷ хатари асосии ҳаёт, аз қабилӣ пирӣ, беморӣ, бекорӣ, садамаҳо ва камбизоатӣ нигаронида шудааст. Ва маҳз ҳамин гуна системаи муҳофизат, ба гуфтаи Арне Хейзе ва Ҳанна Лиерсе, асоси давлати иҷтимоиро ташкил медиҳанд. Дар давлати иҷтимоӣ ба ғайр аз татбиқи сиёсати

ичтимоӣ (ба маънои маҳдуди ин концепсия) ба мақсадҳои коллективона ва аз ҷиҳати демократӣ қонунигардондашуда, инчунин ба маънои васеъ ба амал баровардани сиёсати иҷтимоӣ ноил шудан лозим аст. Мутаносибан, истилоҳи “давлати иҷтимоӣ” бештар барои ишора ба давлатҳое истифода мешавад, ки сиёсатҳои иҷтимоиро, ки ба идоракунии ин панҷ хатар нигаронида шудаанд, қабул ва амалӣ мекунанд, дар ҳоле ки давлати иҷтимоӣ истифодаи роҳҳои бештареро талаб мекунад, на ин ки танҳо сиёсати иҷтимоӣ [1, с. 27].

Сиёсати иҷтимоӣ як қисми сиёсати дохилии давлат буда, ба фароҳам овардани заминаҳои зарурӣ барои қоне кардани ниёзҳои асосии аҳолии кишвар, таъмини сулҳи иҷтимоӣ дар ҷомеа, ризоияти байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, синфҳо ва миллатҳои он нигаронида шудааст. Субъектҳои сиёсати иҷтимоӣ давлат ва сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ (иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳо, корхонаҳо, фирмаҳо) мебошанд. Мавқеи марказӣ дар танзими иҷтимоӣ ба давлат тааллуқ дорад, ки аз ҷониби мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи он дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ амал мекунанд. Мақсади сиёсати иҷтимоӣ баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии аҳоли, таъмини сатҳи баланд ва сифати зиндагӣ мебошад, ки бо нишондиҳандаҳои зерин тавсиф мешаванд: даромад ҳамчун манбаи моддии зиндагӣ, шуғл, тандурустӣ, манзил, маориф, фарҳанг, экология.

Чунин вазифаҳои асосии (вазифаҳо, самтҳои) сиёсати иҷтимоиро олимони ҷумҳуриявӣ менамоянд:

– Таъмини устувории иҷтимоӣ, амнияти иҷтимоии ҷомеа.

– Таъмини суботи сиёсии ҳокимият.

– Барпо намудани системаи тақсмоти захираҳои иқтисодӣ ва самаравӣ иқтисодие, ки каму беш ба аксарияти кулли аҳоли мувофиқ бошад.

– Таъмини ҷомеа ва давлат бо сатҳи зарурӣ ва кофӣ амнияти экологӣ.

– Таъмини ҷомеа ва давлат бо сатҳи зарурӣ ва кофӣ ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар маҷмӯъ ва ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ.

Зарурати инкишоф додани сиёсати иҷтимоии давлат аз он иборат аст, ки

механизми бозор дараҷаи зарурии некӯахлоқии шаҳрвандонро қарор намедихад. Дараҷаи зиндагӣ ин сатҳи истеъмоли молу хизматҳои ҳаёти аз ҷониби аҳоли, инчунин дараҷаи қоне кардани талаботи одамон ба молҳои алоҳида мебошад. Барои арзёбии он системаи нишондиҳандаҳои таҳиякардаи СММ истифода мешавад, ки дар бар мегирад:

– даромад ва хароҷоти аҳоли;

– таваллуд ва фавти аҳоли;

– шароити санитарии гигиенӣ;

– истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ;

– шароити зист;

– маориф ва фарҳанг;

– шароити меҳнат ва шуғли аҳоли;

– арзиши зиндагӣ ва нархҳои истеъмоли;

– воситаҳои нақлиёт;

– ташкили истироҳат;

– таъминоти иҷтимоӣ;

– озодии инсон.

Таърихи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳоли усулҳои гуногуни идоракунии хатарҳои иҷтимоиро нишон медиҳад:

– маблағгузори мустақим ва ҷабронии зарар аз ҳисоби бучети давлатӣ (таъминоти иҷтимоии давлатӣ);

– суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ;

– ҳифзи иҷтимоии корпоративӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои корхона маблағгузорӣ мешавад;

– суғуртаи ихтиёрии шахсӣ;

– хайрияи ҷамъиятӣ;

– танзими музди кор ва муқаррар намудани ҳадди ақали музди меҳнат [11, с.19-23].

Сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воситаи муҳими бештар кардани сатҳи некӯахлоқии мардум, ба ҳисоб меравад. Сиёсати иҷтимоӣ бо мақсади таъмини рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар таҳия мегардад ва ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеа равона шудааст, ки заминаи муҳими баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва кам намудани нобаробарии иҷтимоӣ мегардад. Масъалаҳое, ки дар сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд васеъ буда, ҳама соҳаҳои ҳаёти аҳолии кишварро дар бар мегиранд ва дар зер ҷанде аз онҳоро дида мебароем:

Ҳифзи иҷтимоӣ: Ташкил намудани механизмҳое, ки ба кӯмакпулӣ, нафақа ва дастгирии молиявӣ ба гурӯҳҳои осебпазири ҷомеа равона шудааст.

Таъсиси барномаҳои рушди иҷтимоӣ: Қабули барномаҳои стратегияҳо, ки ба такмил ва инкишофи соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки ба баланд бардоштани сифати зиндагии мардум кӯмак мекунад.

Кам кардани камбизоатӣ: Қабул ва татбиқи барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки мақсад аз қабули онҳо шароити зиндагии мардумро беҳтар сохтан ва камбизоатиرو коҳиш додан мебошад.

Пешгирии нобаробарӣ: Таҳияи қонуну қарорҳо ва дар амалия татбиқи онҳо, ки ба баланд бардоштани имкониятҳои баробар барои ҳамаи шаҳрвандон равона шуда, дар кам кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ нақш мебозад.

Вазифаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ: Ташкили чорабиниҳо барои тарғиби арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ ва санъат, ки ба беҳтар кардани неқӯаҳволии мардум кӯмак мерасонад.

Ин тадбирҳо на танҳо дар самти беҳтар кардани шароити иқтисодӣ, балки дар соҳаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ низ боиси беҳбудии сифати зиндагии мардум мегарданд. Сиёсати иҷтимоӣ дар Тоҷикистон бо мақсади расидан ба ин мақсадҳо мунтазам такмил ва таҳия мешавад.

Яке аз вазифаҳои асосии давлати иҷтимоӣ, ки ҳамеша дар сиёсати иҷтимоии давлат зери таваҷҷуҳи махсус қарор дорад ин системаи ҳифзи иҷтимоӣ мебошад. Ҳифзи иҷтимоии шахс ва гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳамчун ҳуқуқи иҷтимоӣ дар ҳуҷҷатҳои байналмиллалӣ СММ, Созмони Байналмиллалӣ Меҳнат (СБМ), Шӯрои Аврупо, Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон, Эълумияи пешрафт ва рушди иҷтимоӣ, ва ғ. Эътироф гардидаанд. Ҳифзи иҷтимоии аҳоли маҷмӯи тадбирҳо оид ба риояи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва кафолатҳои иҷтимоӣ, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои зиндагии муътадили одамон, кам кардани таъсири манфии омилҳои пасткунандаи сифати зиндагии онҳо мебошад. Ҳифзи иҷтимоӣ ин ҳимоя аз хатарҳои иҷтимоӣ мебошад, яъне ҳодисаҳои пешбинишавандае, ки ба

амал омадани онҳо боиси корношоямии доимӣ ё муваққатии шахс ё кам шудани талаботи шахс дар бозори меҳнат мегардад.

Ҳифзи иҷтимоии аҳоли як системаи мукаммали сиёсӣ ва иқтисодии аст, ки мақсади он таъмини рақобатпазирӣ, баробарӣ ва неқӯаҳволии шаҳрвандон мебошад. Ин система бо ҳадафи муҳофизат ва дастгирии гурӯҳҳои осебпазир, дар ҳама давраҳои ҳаёт, ва дар шароити гуногун амал мекунад. Мақсади асосии ҳифзи иҷтимоӣ – ин пеш аз ҳама **дастгирии иқтисодӣ:** тақсимооти маблағҳои молиявӣ ва кӯмакпулӣ ба гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла пиронсолон, маъҷубон, кӯдакон ва оилаҳои камбизоат; **таъмини хизматрасониҳо:** фароҳам овардани хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ба монанди тандурустӣ, маориф, ва ҳифзи ҳуқуқи иҷтимоӣ; **пешгирии камбизоатӣ:** татбиқи барномаҳо ва сиёсати иқтисодӣ, ки барои кам кардани камбизоатӣ ва беҳтар кардани шароити зиндагии мардум равона шудаанд ва инчунин, **пешбурди имкониятҳои баробар:** такмил додани имкониятҳо барои ҳама шаҳрвандон, махсусан гурӯҳҳои осебпазир, дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ғ., мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатҳои асосии ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандонро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст. Ба инҳо дохил мешаванд:

- ҳифзи меҳнат ва саломатӣ;
- ҳадди ақали музди меҳнат;
- таъмини дастгирии давлатии оила;
- модар, падарӣ ва кӯдакӣ, маъҷубон ва пиронсолон;
- рушди низоми хизматрасонии иҷтимоӣ;
- нафақа ва кӯмакпулиҳои давлатӣ;
- таъминоти иҷтимоӣ аз руи синну сол, дар сурати беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани саробон.

Ҳифзи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун вазифаи давлатӣ, бахши муҳими сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар махсуб меёбад. Давлат барои таъмини ҳифзи иҷтимоӣ, аз ҷумла кӯмак ба гурӯҳҳои осебпазир, пешгирии камбизоатӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодӣ кӯшиш

мекунад. Барои таъмини ҳифзи иҷтимоӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин бо созмонҳои байналмилалӣ ва ғайридавлатӣ ҳамкорӣ мекунад, ки ин масъалаҳо барои рушди устувор ва инкишофи ҷомеа муҳиманд.

Инчунин, яке аз вазифаи муҳими давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистонро метавон мубориза бо зӯрварӣ дар оила, меҳнати кӯдакон, ҳуқуқи кӯдак ва дигар шаклҳои қачрафтории иҷтимоӣ шумурд. Ва тадбиқи ин вазифа тавассути гузаронидани чорабиниҳои пешгирикунанда, омӯзонидани қоидаҳои тарзи ҳаёти солим ба аҳоли ва мусоидат ба фароҳам овардани шароит барои рушди худшиносӣ ва худшиносии ҳар як узви ҷомеа ба даст меояд.

Ҳамзамон, давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ба рушди ҷомеаи шахрвандӣ, дастгирии ташкилотҳои ғайриҳукумати ва ташаббусҳое, ки ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум нигаронида шудаанд, мусоидат менамояд. Ҳамин тариқ, давлати иҷтимоӣ дар ташаккули ҷомеаи мутаносиб ва устувор, ки дар он ҳар як шахс имкониятҳои баробар барои рушд ва ноил шудан ба иқтисодӣ худ дорад, нақши муҳим мебозад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон саъй дорад ба давлати иҷтимоие табдил ёбад, ки сиёсати иҷтимоии он самти муайяну дақиқ дорад, ки дар таҳияи барномаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва афзалияти тадбиқи онҳо зоҳир мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор барномаҳое қабул мегарданд, ки барои рушди системаи давлатӣ, дастгирии табақаи камбизоат ва ниёзмандон, суғуртаи иҷтимоӣ, ташкили шаклҳои иловагии ҳифзи иҷтимоӣ, чорабиниҳое, ки ба саломатии инсон, рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, беҳтарнамии вазъи экологӣ ва санитарӣ мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар кишварҳои дигар, давлати иҷтимоӣ дар таъмини ҳифзи иҷтимоии шахрвандон ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии онҳо нақши муҳим дорад. Дар умум чунин вазифаҳои асосии давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистонро ҷудо намуда метавонем, ки инҳоянд:

– Таъмини дастрасии шахрвандон ба хизматрасониҳои асосии иҷтимоӣ, аз

қабилӣ тандурустӣ, маориф, манзил ва таъмини иҷтимоӣ.

– Нигоҳ доштани баробарии иҷтимоӣ ва мубориза бо камбизоатӣ, масалан, тавассути кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, имтиёзо, барномаҳои дастгирии оилаҳои кӯдақдор ва дигар чораҳо.

– Ташкили таъминоти иҷтимоӣ ва нафақа, ки пиронсолон ва маъюбонро бо зиндагии шоиста таъмин менамояд.

– Дастгирии табақаҳои камдаромад ва осебпазири аҳоли, аз қабилӣ ятимон, маъюбон, пиронсолон ва бекорон.

– Танзими бозори меҳнат ва таъмини ҷойҳои корӣ бо мақсади пешгирии бекорӣ ва таъмини музди меҳнати муносиб.

– Тадбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, аз ҷумла дар соҳаи тандурустӣ, маориф, фарҳанг ва варзиш.

Ин ва дигар вазифаҳои давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ба таъмини адолати иҷтимоӣ, неқӯаҳволии шахрвандон ва рушди устувори ҷомеа нигаронида шудаанд.

Адабиёт

1. Аристов, Е.В. Социальность государства. Опыт Клонституционно-правового обеспечения: монография/Е.В. Аристов. – М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2019.– 383 с.

2. Голубева, Т.Б. Основы социального государства: учебное пособие / Т.Б. Голубева – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 172 с.

3. Дахин, А.В., Воробьев, С.А. Основы социального государства: учеб. пособие / А.В. Дахин – Н.Новгород: НИУ РАНХиГС, 2013. – 102 с.

4. Захарьян, Д.А. Социальное государство: основные этапы развития и современное состояние Д.А. Захарьян. Вестник РУДН. Серия: Социология – 2016, том 16.

5. Конституция Чумхурии Тоҷикистон, Моддаи 1.

6. Косаренко, Н.Н. Социальное государство. Политические, правовые и социально-экономические факторы / Н.Н. Косаренко, 2016. – 258с.

7. Косов, Р.В. Основы социального государства: учебное пособие / Р.В. Косов. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2011. – 80 с.

8. Олейникова, Е.Г. Основы социального государства. Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ». Волгоград – 2014. – 71с.

9. Петров В.П. Основы социального государства [Электронный ресурс]: Учебн. пособие / В.П. Петров, В.Э. Семёнова, К.А. Шкенеv; Нижегород. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Н.Новгород: ННГАСУ, 2016. – 283 с

10. Родионова, О.В. Социальная функция современного государства / О.В. Родионова. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 228 с.

11. Соколов, А. В. Основы социального государства и гражданского общества: учебно-методическое пособие / сост. А. В. Соколов, Е. А. Исаева, А. А. Фролов ; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. — Ярославль: ЯрГУ, 2017. — 44 с.

12. Стратегияи Миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 103с.

СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО И ЕГО ФУНКЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

Ходжаев Х.А.

В статье рассматриваются функции социального государства и его роль в современном обществе Таджикистана, которые включают в себя обеспечение занятости трудоспособного населения и социальную защиту малоимущих, нуждающихся в государственной поддержке, обеспечение благосостояния общества и обеспечение равные возможности для всех граждан в достижении хороших условий жизни, обеспечение доступа граждан к основным социальным услугам, таким как здравоохранение, образование, организация социального обеспечения и пенсионного обеспечения, регулирование рынка труда и создание рабочих мест в целях предотвращения безработицы, реализация социальных программ и проектов по улучшению уровня жизни населения.

В статье рассмотрены принятые в Республике Таджикистан решения и программы по развитию населения, под-

держке малоимущих, социальному страхованию, организации дополнительных форм социальной защиты, деятельности, связанной со здоровьем человека, развитием спорта, вопросы улучшения экологической и санитарной обстановки.

Также в статье изучаются основные внутренние функции современных социальных государств, которые проводят активную социальную политику.

Ключевые слова: современное общество Таджикистана, социальное государство, общественное благосостояние, социальное, социальная политика, функция и т.д.

THE SOCIAL STATE AND ITS FUNCTIONS IN MODERN SOCIETY OF TAJIKISTAN

Khojaev H.A.

The article examines the main tasks of the social state in modern society of Tajikistan, which include ensuring employment of the working population and social protection of the poor in need of state support, ensuring the well-being of society and ensuring equal opportunities for all citizens in achieving good living conditions, ensuring citizens' access to basic social services, such as healthcare, education, organization of social security and pensions, regulation of the labor market and job creation in order to prevent unemployment, implementation of social programs and projects to improve the standard of living of the population.

The article discusses the decisions and programs adopted in the Republic of Tajikistan for the development of the population, support for the poor and disadvantaged, social insurance, organization of additional forms of social protection, activities related to human health, development of sports, issues of improving the environmental and sanitary situation.

The article also studies the main internal functions of modern social states that pursue an active social policy.

Key words: modern society of Tajikistan, social state, public welfare, social, social policy, function etc.

СИЁСАТШИНОСӢ

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛӢ ВА НИЗОМИ ЭМПИРИКӢИ ШИНОХТИ ЭКСТРЕМИЗМИ СИЁСӢ

Маҳмадизода Нозим Давлатмурод. Директори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовадинови АМИТ. Адрес: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33. Тел: (+992) 907997090, **E-mail: nozim2985@mail.ru**

Дабирҷони Маҳмад.—Докторант (PhD) кафедраи равандҳои сиёсӣ дар Тоҷикистони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Адрес: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе Рӯдакӣ 17. Тел: (+992) 900222270, **E-mail: dabirjoni@bk.ru**

Экстремизм як падидаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ буда, барномаҳои тавассути равандҳои гуногуни идеологӣ ва амалҳои таҳдидовар ба тартиботи иҷтимоиву сиёсӣ асос меёбад. Экстремизми сиёсӣ имрӯз на танҳо ба муайян кардани манбаъҳои мухталиф ва сабабҳои пайдоиши ва паҳншавии он, балки ба таҳлили фаҳмиши амалҳои экстремистӣ дар шароити муосири ҷаҳонӣ равона аст. Экстремизми сиёсӣ муосир бо истифода аз гояҳои концептуалӣ, ки он дар асоси идеологияҳо ва натиҷаҳои мавҷудияти гуногун ҳамчун як падидаи таҳдиднок ифода меёбад, вобаста аст. Экстремизм аксар омилҳои гуногун аз он ҷумла – бо эҳсоси нодорӣ, бекорӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, маҳдудиятҳо дар интиҳобҳои шахсиятӣ ва ҷаҳонбинӣ, ба вуҷуд меояд.

Методологияи эмпирикӣ дар таҳқиқи экстремизм барои муайян кардани муодилаҳои эҳтимолии ин амалҳо ва таъсири онҳо ба ҷомеа муҳим аст. Экстремизми сиёсӣ муосир на танҳо як раванд дар шинохти идеология ва амали таҳдидовар, балки дарк ва табдили воқеиятҳо ва омилҳое, ки ба он саббӣ мекунад, мебошанд. Таҳлил ва арзёбии гояҳои концептуалӣ ва низоми эмпирикӣ дар фаҳмидани механизми гузариши ва шиддат гирифтани экстремизм қўмак мекунад, ки ҳалли мунтазам ва муассирро таъмин созад.

Калидвожаҳо: Концепсия, экстремизми сиёсӣ, метод, идеология, раванд, таҳдид, созмони минтақавӣ, дин.

Дар олами муосир мавҷҳои гуногуни хосияти ифротию радикали дошта бо шаклҳои гуногун амал менамоянд, ки яке аз онҳо ин экстремизми сиёсӣ мебошад. Мафҳуми экстремизм аз забони латини «extremes» гирифта шуда, маънои охири, канораро дорад. – Фаъолияти сиёсӣ, ки барои амалӣ гардидани мақсадҳои авантюристӣ, мочарочӯии худ, зурегарии ҷисмонӣ, услубҳои ҳарбӣ террор ва фитнаро истифода мебарад. Экстремизми сиёсӣ самти осоишти ҷомеаро халалдор намуда ҳалли зиддиятҳои сиёсиро дучанд гардонида, террорро васеъ истифода мебарад, ба тезу тундшавии зиддиятҳои байнимиллӣ кумак мерасонад ва вонамуд месозад, ки масъалаҳо ҳал менамояд. Чихеле, ки маълум аст экстремизм дар шакли том пайрви намудан ба ақидаҳо ва ҳаракатҳои канорагирӣ маънидод карда мешавад, ки қатъиян қонун ва қоидаҳои дар ҷомеа бударо инкор менамояд.

Ҷараёнҳои экстремистӣ, аз ҷумла шакли мураккабтарини он –экстремизми сиёсиро тарзи ҳаёти одамон ва муносибатҳои сиёсӣ ҷомеаро ташкил медиҳанд. Омилҳои зиёде заминаи ба амалҳои канора, зӯрии ҷисмонӣ ва радикалӣ даст задани ашҳоси гуногун ва неруҳои сиёсӣ мегарданд. Яъне шароити бади зиндагӣ, гурӯснагӣ, қашшоқӣ, ноумедии омма ба оянда ва омилҳои дигари иҷтимоию иқтисодӣ бештар дар ташаккули ҷараёнҳои ифротӣ саҳм мегиранд. Инкишофи бӯҳронии ҷомеа ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт таъсири манфӣ мерасонад, одамонро

ноумедиҳо фаро мегиранд ва омма аз мақоми иҷтимоии хеш бенасиб гашта, дар низоми навин ҷойи сазовор пайдо карда наметавонанд, ҳокимияти сиёсӣ фалаҷ мегардад, ки дар заминаи он арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва сиёсӣ ҷомеа иваз мегарданд, ки таҳаввулоти мафкуравӣ ба амал меояд, ки муддати тӯлонӣ дар ҳолати нокомӣ зистан ба одамон таъсир мерасонад, ки одамон дар асоси дарки манфиатҳои ҷомеа ба хоҳири беҳдошти сатҳи зиндагӣ, рӯзгори хуби майишӣ ва ғ даст ба амалҳои иртиҷоӣ месозанд. Фаҳми васеъ ва умумии мафҳуми «экстремизм»-ро дар шароити ҳозираи инкишофибосуръати донишҳои сиёсӣ низ пайдо намудан осон нест. Нисбати мафҳуми мазкур, асосан нигоҳи сабуке дар энциклопедияҳо пайдо мегарданд. Дар бештари вақт «экстремизм» - ро ҷонибдори аз ҷорабиниҳо ва андешаҳои канора (одатан дар сиёсат) маънидод менамоянд. Чунин тарз ва сатҳи муносибат қариб ҳеч чизи мушаххасро ифода наменамояд [3, С.25].

Экстремизм ҳамчун мафҳуми сиёсӣ, аз калимаи латинии «extremus» гирифта шуда, маънои дорои фикру андешаи тундгароёна будан, аз ҳадду эътидол гузаштан, тарафдори ақидаҳои ифротӣ буданро дорад. Зухури экстремизм дар як ҷомеаи амн оқибатҳои ногувор дошта, дар зехни аҳли ҷомеа ҳисси умед ва боварӣ ба фардои некро барҳам медиҳад [6, С.96].

Ба ақидаи А.Ю.Яковлев, «экстремизм як падидаи иҷтимоӣ-сиёсӣ, ки аз мунтазам истифода бурдани идеологияи зӯроварии асоснок барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян фаҳмида мешавад» [11, С.46]. Ба ибораи дигар, ифротгароии сиёсӣ як ҷораи маҷбури барои расидан ба ҳадафҳои сиёсии гуруҳҳо шинохта мешавад

А.Г. Никитин экстремизмро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ мешуморад, ки бо воқеияти объективӣ, зухуроти шадид ва унсурҳои психологӣ, идеологӣ ва рафторӣ алоқаманд аст. Вай таъкид мекунад, ки экстремизм ба муносибатҳои махсуси иҷтимоӣ, ки дар онҳо тарзу рафтор ва андешаҳои шадид дар байни гуруҳҳо ба вучуд меоянд, пайваст аст [9, С.32]. Ин раванде мебошад, ки боиси ҷудоии иҷтимоӣ ва, дар баъзе ҳолатҳо, истифодаи зӯроварӣ мешавад.

К.О. Никонов ифротгароиро чунин таъриф мекунад: «Ифротгароӣ... зухуроти фаъолиятест, ки аз доираи иҷозатдода берун баромада, бо истифодаи зӯроварӣ ё таблиғи он алоқаманд аст» [10, С.24]. Никонов ифротгароиро ҳамчун раванде муайян мекунад, ки дар он фаъолиятҳо ё иқдоми шадид ва радикалӣ бо мақсадҳои муайян барои тағйири сиёсӣ, иҷтимоӣ ё фарҳангӣ баргузор мешаванд. Ин раванде бо истифодаи зӯроварӣ ё таблиғи хушунат ва амали ё зӯроварӣ алоқаманд аст, ки метавонад дар сурати иҷроӣ ба шиддатгирии иҷтимоӣ, терроризм ва хушунат байни гуруҳҳои ҷамъиятӣ оварда расонад. Вай таъкид мекунад, ки ифротгароӣ ба марҳилаи баромадан аз ҳудудҳои қонунӣ ва конститусионӣ расида, метавонад хатаре барои суботи сиёсӣ ва амнияти иҷтимоӣ дар як ҷомеа бошад

Г. Антонио экстремизмро дар муборизаи идеологӣ ва сиёсӣ арзёбӣ мекунад. Вай бовар дошт, ки экстремизм дар робита ба муборизаи байни гуруҳҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои қудрат аст. Ба гуфтаи Грамши, экстремизм вақте ба вучуд меояд, ки як гуруҳ, ки дар асл дар акси ҳолат ҳаст, барои ҳифзи манфиатҳои худ ва тағйири тартиби мавҷуд кӯшиш мекунад. Барои Грамши, экстремизм нишонаи камбудии низоми сиёсӣ ва соқит шудани эҳтиёҷот ва тавачҷӯҳои иҷтимоии гуногун мебошад [12, С.79].

Ф. Франсис экстремизмро ба сифати як падидаи иҷтимоӣ медонад, ки аз ҳудудҳои як ҷомеаи мутавозин ва демокративу молӣ берун меравад. Ба андешаи ӯ экстремизм дар заминаи норозигии одамон ва маҳдудиятҳои дар ҳамоҳангӣ бо давлатҳои демократӣ ба вучуд меояд. Ба гуфтаи Фукуяма, агар ҷомеаҳо барои натиҷаҳои манфиат ва оромии иҷтимоӣ ноқис бошанд, ин метавонад ба шиддатгирии шадид ва экстремизми сиёсӣ оварда расонад, ки бо истифодаи зӯроварӣ ё радикализми сиёсӣ метавонад хатар кунад [13, С.17]. Яъне ифротгароии сиёсӣ ба сифати як заминаи хатарнок барои тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳуқуқи инсон ба ҳисоб меравад.

Л. Вячеслав профессор ва социолог, ба таҳқиқи экстремизми сиёсӣ ва терроризм, баҳусус таъсироти иҷтимоӣ ва психологӣ, мепардозад. Вай кӯшиш мекунад, ки таърифи гуногуни экстремизмро дар рафтори

инсон ва муносибатҳои иҷтимоии онҳо шарҳ диҳад. У чунин андеша дорад, ки “экстремизм ҳамчун як падидаи табиӣ ва вобаста ба фаъолияти иҷтимоии инсон ва гурӯҳҳо менигарад. экстремизм метавонад натиҷаи табиӣ ва зиддиятҳои иҷтимоии дар дохили ҷомеа вуруд ё андешаҳои радикалӣ бошад” [1, С.45]. Муҳаққиқ дар бораи омилҳои психологӣ ва иҷтимоии экстремизм, инчунин роҳҳои мубориза бо он таъриф мекунад.

О. Геннадий як таҳлилгар ва мутахассиси сиёсатшинос аст, ки ба таҳқиқи экстремизм ва рафтори ифротгароии сиёсӣ дар Русия ва кишварҳои дигари пасошӯравӣ мепардозад. Вай ба омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоии ва сиёсӣ, ки ба пешбурди экстремизм кумак мекунад, диққат медиҳад. Ба андешаи ӯ “экстремизм як падидаи иҷтимоии марбут ба нобаробарии иҷтимоӣ ва имкониятҳои маҳдуди мардум барои иштирок дар сиёсат мебошад” [2, С.78]. Вай мегӯяд, ки экстремизм дар ҷомеаҳои, ки дар онҳо тақсмоти қудрат ва захираҳо нобаробар аст, бештар рушд мекунад.

Ба андешаи мо экстремизм ба мафҳуми сиёсӣ ва иҷтимоии “қӯшиш барои тағйирот” вобаста аст ва барои пешгирии онро бояд сабабҳои амиқ ва сохторӣ, ки ба ташаккули чунин равандҳо кумак мекунад, шиносӣ кунем. Вай бар он аст, ки роҳи мубориза бо экстремизм бояд аз рӯи таҳлили амиқи таърихӣ ва иҷтимоии он бошад.

Роҳбари давлат Суханронӣ дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмааи умумии СММ 24.09.2024 қайд намуданд, ки “Мо бар ин назарем, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар рӯ ба рӯи таҳдидҳои терроризму ифротгароӣ, тундгароӣ, киберҷиноятҳо, гардиши ғайриқонунии аслиҳа ва маводи муҳаддир, инчунин, дигар зуҳуроти ҷинояткорӣ фаромарзӣ бояд амалҳои муштарак ва муассирро анҷом диҳад. Дар баробари ин, солҳои охир афзоиши афкори исломсӯзӣ, инчунин, падидаи истифода аз “сиёсати духӯра” дар муносибатҳои байналмилалӣ боиси нигаронӣ гардидааст” [4]/

Инчунин дар Конфронси байналмилалӣ оид ба “Тақвияти ҳамкории байналмилалӣ дар самти мубориза бо терроризм ва эҷоди механизмҳои самараноки амнияти сарҳадӣ – марҳалаи Кувайти Раванди Душанбе” 04.11.2024 ибрази андеша намуда буданд, ки

“Мушкilotи амнияти имрӯза аз мо на танҳо аз мувирадаи қавӣ, балки қобилияти ҳамкории дар сатҳи ҷаҳониро низ тақозо мекунад. Танҳо тавассути ҳамкории васеъ ва ҳамроҳангшудаи байналмилалӣ мо метавонем дар мубориза бо терроризм ва таҳдидҳои он муваффақ бошем. Вусъат пайдо кардани терроризм, ифротгароӣ, ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва ҷиноятҳои киберӣ, чун пештара, ба амнияти байналмилалӣ таҳдид мекунад” [5].

Муҳаққиқи тоҷик Х.Қ. Сафарализода дар заминаи методологияи таҳтаҳқиқот хусусиятҳои муҳими таҳдидунандаи экстремизми сиёсиро таҳлил намуда чунин андеша дорад, ки “Экстремизм сиёсӣ ҳаракатест, ки бо сохти мавҷуда ҳама вақт дар мубориза аст, сабӣ мекунад, ки вазъи ҷомеаро ноором созад ва чунин фаъолиятҳо дар равандҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ иҷро намояд” [8, С.71]. Яъне, экстремизм на танҳо як мушкilotи иҷтимоӣ, сиёсӣ, идеологӣ балки як таҳдиди ҷиддӣ барои амнияти миллӣ ва минтақавӣ мебошад, ки барои муқовимат ба он зарур аст, ки тамоми ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамроҳанг шаванд.

Экстремизми сиёсӣ худ ба худ ва дар ҷойи хушқу холӣ ташаккул наёфтааст ва аз ҳавою ҳавас ва хоҳиши қадоме аз ифротӣён насабзидааст. Он заминаи васеи ташаккул ва омилҳои зиёду гуногуни инкишофро соҳиб аст. Сатҳи инкишофи умумии давлатҳо ва минтақаҳо, дараҷаи зиндагӣ ва тарзи ҳаёти одамон, масъалаҳои муҳталифи иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ, баҳусус сиёсӣ дар ташаккули экстремизми сиёсӣ ва шаклҳои муҳталифи зуҳури он заминаи муосид фароҳам меоранд. Дар муносибатҳои дохилии кишварҳо заминаи мусоид фароҳам меоранд. Асоси ташаккулу рушди экстремизми сиёсиро ҳолати бӯҳронии инкишофи ҷомеа, махсусан бӯҳрони ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ташкил медиҳанд. Бад гаштаниаҳволи кули аҳолиҷомеа, саросар қашшоку бенаво гардидани мардум ва дар заминаи онҳо ба амал омадани тағйироти сифатӣ дар таркиби иҷтимоии ҷомеа боиси ташаккули инкишофи ҷараёнҳои сиёсии ҳосияти канорадошта ва иртиқои мегарданд.

Амали экстремистӣ ҳамчун фаъолияти вобаста ба банақшагирӣ, ташкилкунӣ, тайёр

кардан ва иҷрои амалҳое (кирдорҳое) мебошад, ки барои иҷрои мақсадҳои зерин равона карда шудааст:

1) ба тарзи маҷбурӣ тағйир додани сохти конституционӣ ва ҳалалдор сохтани ягонагии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2) зарар расонидан ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

3) ғасб ё тасарруфи салоҳияти ваколатҳои ҳокимият;

4) ташкил кардани гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонуӣ;

5) амалӣ гардонидани фаъолияти террористӣ;

6) ангезонидани муноқишаҳои наҷодӣ, миллӣ ё динӣ, инчунин муноқишаҳои иҷтимоӣ, ки ба зӯрварӣ ё даъват ба зӯрварӣ алоқаманд аст;

7) паст задани шаъну шарафи миллӣ;

8) ба амал овардани бетартибҳои оммавӣ, авбошӣ ва харобкорӣ бо сабабҳои душманӣ ё бадбинии идеологӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, миллӣ ё динӣ ва ё бо сабабҳои бадбинӣ ё душманӣ нисбати ягон гурӯҳҳои иҷтимоӣ;

9) даъватҳои оммавӣ барои амалӣ гардонидани фаъолияти мазкур ё иҷрои амалҳои номбаршуда;

10) маблағгузорӣ ба фаъолияти мазкур ё расонидани кумак барои амалӣ гаштани он, чудо кардани манзил, базаҳои таълимӣ, полиграфӣ, моддӣ-техникӣ, алоқаҳои телефонӣ, факсӣ, хизматрасонии иттилоотӣ, дигар воситаҳои моддӣ-техникӣ барои амалӣ шудани ин фаъолият [7, С.65].

Ба андешаи мо бо вучуди таҳдидҳои ҷиддӣ, ҳукумат ва ниҳодҳои давлатӣ бояд барномаҳои пешгирии ва муқовимати муайяни зиддиэкстремистӣ ва контртеррористӣ таҳия намоянд:

1. Барномаҳои таълимӣ ва огоҳкунанда: Барномаҳои таълимӣ ва иттилоотӣ, ки ба ҷомеа ва ҷавонон дар бораи хатарҳои экстремизм ва терроризм маълумот медиҳанд бояд аз ҷониби субъектони муборизабаранда таҳия гадад. Ин барномаҳо метавонанд кӯмак кунанд, ки ҷавонон тавонанд худро аз таъсири идеологияҳои радикалӣ муҳофизат кунанд.

2. Барномаҳои иҷтимоии иқтисодӣ: Пешгирии экстремизм на танҳо ба муборизаи амниятӣ, балки ба беҳтар кардани вазъи иҷтимоии иқтисодӣ, таълим

ва тандурустии кишвар вобаста аст. Маҳз беҳтар шудани шароити зиндагии мардум метавонад аз радикализатсия ва шомилшавӣ ба ҳаракатҳои экстремистӣ пешгирии кунад.

3. Ҳамкорихои байналмилалӣ: Муколама ва ҳамкориҳои кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ барои мубориза бо экстремизм, ба вижа дар минтақаҳои хатарнок, муҳим аст. Созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ метавонанд манбаи муҳим барои мубориза бо терроризм ва экстремизм бошанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бо экстремизмӣ сиёсӣ ҳамеша фаъол буда, ҳаракатҳои ифротгароиро ҳамчун мушкilotи асри навин мешиносанд ва оид ба ин хатарҳо доимо тавассути ахбори омма (ВАО) мардумро аз рафти ин равандҳо хушдор менамоянд. Зеро тибқи он тамоми проблемаҳое, ки дар ҷомеа мавҷуд аст, барои ифротгаро шудани ҳар як фарде, ки дониши кофии динию дунявӣ надорад ва мақсади асосии шомилшуданро дар ин гурӯҳҳо надорад, мусоидат хоҳад кард. Аз ин рӯ коршиносон бар ин назаранд, ки муборизаи ҳар яки мо бар зидди ингуна равандҳои номатлуб бояд системанок ва доимӣ тавассути корҳои фаҳмондадиҳӣ (профилактика) ва ахбори омма (ВАО) сурат гирад.

Қадамҳои устувор ва воқеӣ баҳри мубориза бо экстремизмӣ— сиёсӣ дар асоси пешгирии амалии зер бояд сурат гирад.

- ба роҳмонии мақсаду ғояҳое, ки на танҳо ба хувият ва манфиатҳои як давлату миллат хос аст, балки он бояд манфиатҳои тамоми миллатҳои сайёро таҷассум намояд;

- дар шуур ва ботини ҳар як шахс ҷой додан ва пазонидани андешаи ватандӯстӣ;

Ҷумҳурии Тоҷикистон муборизаро бар зидди экстремизмӣ сиёсӣ ҳамчун вазифаи муҳимтарини таъмини амнияти миллии худ, минтақа ва ҷаҳон баррасӣ намуда, барои тақвияти минбаъдаи ҳамкорихои байналмилалӣ дар ин самт талош меварзад. Асоси ҳукукии ин фаъолиятро дар кишвари мо ўҳдадорихои байналмилалии он, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷиноӣ, қонун «Дар бораи мубориза бар зидди ифротгароӣ» ва Консепсияи ягонаи ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва ифротгароӣ ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, дар мубориза бо ифротгароии сиёсӣ фақат ба қувваи зӯрӣ ва нерӯи

харбӣ така қардан мумкин нест. Гарчанде нақши иқтисодӣ низомӣ муҳим аст, вале он дар ин арсаи мубориза василаи мутлақо ягона нест. Ин мубориза бояд бо андешидани тадбирҳои дастаҷамъона дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ, мазҳабӣ ва иттилоотӣ тақвият дода шавад. Ин тадбирҳо дар сатҳи давлатӣ аввалан таҳия ва ба нақша бояд гирифт. Чӣ қорре нақунем, чӣ эътилофҳои насозем, ҳар қадар қувваи ҳарбиро ба қор набарем, агар механизми худтавлиди решаҳои ифротгароии динӣ аз байн бурда нашоавад, мо фақат аз омилҳои зохирии ин маризӣ раҳӣ меёбему ҳалос. Агар кишварҳои пешрафта дар ҳамқорӣ бо давлатҳои рӯ ба инқишоф барномаи фароҳу созандаи муборизаро бо маҳдудиятҳои динию мазҳабӣ, камбизоатӣ, гуруснагӣ, сатҳи пасти маърифат, бекорӣ ва беморӣҳои гуногуни вазнин таҳия ва амалӣ сохта натавонанд, мо ҳамагон аз ин зухуроти зишт раҳӣ ёфта наметавонем. Бояд дар таҳвил ва инқиқоли технологияҳои муосир, муҳайё намудани қойҳои нави қорӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги сиёсӣ-динӣ ва маҷмуи масоили иқтисодӣ, аз қумла ба бозорҳои қаҳонӣ роҳ ёфтани маҳсулоти дар кишварҳои олами сеюм тавлидшаванда иқдомоти воқеӣ амалӣ гарданд.

АДАБИЁТ

1. Вячеслав М. Л. Экстремизм и терроризм: Социально-психологические аспекты. М. 2013.-145с.
2. Геннадий М.О. Экстремизм и его причины в современной России. Москва. 2010.-250с.
3. Зокиров Г.Н. Терроризм. – Душанбе, 2004.-105с.
4. Суханронии Президенти Қумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмилалӣ оид ба “Тақвияти ҳамқории байналмилалӣ дар самти мубориза бо терроризм ва эҷоди механизмҳои самараноки амнияти сарҳадӣ – марҳалаи Қувайти Раванди Душанбе” 04.11.2024. [Маводи электронӣ]. URL: <https://prezident.tj/> (Саннаи мурочиат: 20.09.2024).
5. Суханронӣ Президенти Қумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмаи умумии СММ 24.09.2024. [Маводи электронӣ]. URL:

<https://prezident.tj/> (Саннаи мурочиат: 20.09.2024).

6. Сафарализода Х.Қ. Таҳдидҳои замони муосир: масъалаҳои назариявӣю методологӣ. Монография.-Душанбе: ЭГ-граф, 2023.420с.
7. Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)» аз 27.11.2014, №1146.
8. Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. Воситаи таълими. – Душанбе, 2019. - 226с.
9. Никитин А. Г. Экстремизм как объект общетеоретического и общеправового анализа: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2010- 40с
10. Новый словарь иностранных слов / глав. ред. В. В. Адамчик. М., 2005. С. 972.
11. Яковлев А. Ю. И вновь о терроризме: еще одна попытка найти его дефиницию // Социальногуманитарные знания. 2012. № 4. С. 118 – 119.
12. Fukuyama F. *Doverie: sotsialnye do-brodeteli i put k protsvetaniyu* [Trust: social virtues and the way to prosperity]. Moscow, 2004-420с
13. Gramshi A. *Tyuremnye tetradi*. Т. 3 / Per. s it. I.Ya. Bondarchuka. – М., Izdatel'stvo Inostranoi literatury. – 1959. – 269 s.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИДЕИ И ЭМПИРИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ПОЗНАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЭКСТРЕМИЗМА

Тема экстремизма является серьезным социальным и политическим феноменом, чьи программы основываются на различных идеологических процессах и угрозах общественному и политическому порядку. Современный политический экстремизм направлен не только на определение различных источников, причин его возникновения и распространения, но и на анализ понимания экстремистских действий в условиях современного мирового контекста. Современный политический экстремизм, с использованием концептуальных идей, которые основаны на идеологиях и результатах существования различных групп, представляет собой угрожающий феномен. Экстремизм возникает из множества факторов, таких как чувство нехватки, социальная и

культурная безработица, ограничения в личных выборах и мировоззрении.

Методология эмпирического исследования экстремизма важна для определения возможных моделей этих действий и их влияния на общество. Современный политический экстремизм является не только процессом понимания идеологии и угрозы, но и осознанием и изменением реальностей и факторов, которые способствуют его распространению. Анализ и оценка концептуальных идей и эмпирической системы помогают в понимании механизма расширения и усиления экстремизма, что способствует обеспечению системного и эффективного решения этой проблемы.

Ключевые слова: концепция, политический экстремизм, метод, идеология, процесс, угроза, региональная организация, религия.

Махмадизода Нозим Давлатмурод. Директор Института философии, политологии и права имени А. Баҳовадинова АНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 33. Тел: (+992) 907997090, E-mail: nozim2985@mail.ru

Дабирҷони Маҳмад. – Докторант (PhD) кафедры политических процессов Таджикского Национального Университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. Тел: (+992) 900222270, E-mail: dabirjoni@bk.ru

CONCEPTUAL IDEAS AND EMPIRICAL SYSTEM OF KNOWLEDGE OF POLITICAL EXTREMISM

The topic of extremism is a serious social and political phenomenon, whose programs are based on various ideological processes and threats to public and political order. Modern

political extremism is aimed not only at identifying various sources, causes of its emergence and spread, but also at analyzing the understanding of extremist actions in the context of the current global situation. Modern political extremism, using conceptual ideas that are based on ideologies and results from the existence of various groups, represents a threatening phenomenon. Extremism arises from numerous factors, such as a sense of deprivation, social and cultural unemployment, and limitations in personal choices and worldview.

The methodology of empirical research on extremism is important for identifying possible models of these actions and their impact on society. Modern political extremism is not only a process of understanding ideology and threats but also the awareness and transformation of the realities and factors that contribute to its spread. The analysis and evaluation of conceptual ideas and the empirical system help in understanding the mechanism of the expansion and intensification of extremism, contributing to the development of systematic and effective solutions to this problem.

Keywords: concept, political extremism, method, ideology, process, threat, regional organization, religion.

Mahmadizoda Nozim Davlatmurod. Director of the Institute of Philosophy, Political Science, and Law named after A. Bahovadinov, Academy of Sciences of Tajikistan Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Street, 33 Tel: (+992) 907997090 E-mail: nozim2985@mail.ru

Dabirjoni Mahmud. PhD Candidate in Political Processes, Tajik National University Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Street, 17 Tel: (+992) 900222270 E-mail: dabirjoni@bk.ru

ГИДРОПОЛИТИКА ҲАМЧУН СОҲАИ НАВИ ИЛМҲОИ СИЁСӢ ВА ФАНИИ ТАЪЛИМӢ: ВАЗИФАҲО, МЕТОДОЛОГИЯИ ОМУӢЗИШ, ҚОНУНИЯТҲО ВА КАТЕГОРИЯҲОИ ОН

Қувватзода С.З. - д.и.с., профессор
E-mail: sqz_0085@mail.ru; Тел.: (+992) 907800071

Дар мақолаи мазкур асосҳои гидрополитика ҳамчун соҳаи нави илмҳои сиёсӣ ва фанни таълимӣ, вазифаҳои он, методологияи омӯзиши, қонуниятҳо ва категорияҳои гидрополитика мавриди таҳқиқ ва асосноккунӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои таърихии пайдоиши донишҳои вобаста ба ҷанбаҳои сиёсӣ об, амниятӣ об, идоракунии захираҳои об, ҳамгироӣ дар соҳаи об ва зарурати омӯзиши ҷамаҷонибаи донишҳои доир ба ҷойгоҳи масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байналмилалӣ дар шароити муосир мазмуни асосии мақолаи мазкурро ташиқ менамоянд.

Руидаи неиррафти ҷомеа боиси ба вуҷуд омадани тағйиротҳои кулли дар ҷамаи бахшҳои ҳаёт мегардад, ки онҳо дар заминаи илмҳои гуногун омӯхта мешаванд. Илми сиёсӣ низ дар раванди ташиқкули худ марҳилаҳои гуногунро тай намуда, дар баробари неиррафти ҷомеа инкишоф ёфтааст. Дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дар назди илмҳои сиёсӣ масъалаҳои нави омӯзиши ба вуҷуд омадаанд, ки боиси фароҳ гардидани доираи фарогирӣ он ва дар айни замон ташиқкули он шудааст. Раванди инкишофи илми сиёсӣ боиси ба вуҷуд омадани шохаҳои нав дар он, аз ҷумла низоъшиносӣ, геополитика, глобалистика, минтақашиносӣ, маркетинги сиёсӣ, технологияи сиёсӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, амниятӣ миллӣ ва дигарҳо гардидааст.

Бо дарназардошти то рафт мубрам гардидани асосҳои сиёсӣ масъалаҳои вобаста ба об дар доираҳои гуногунараи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва мавҷудияти заминаҳои таърихӣ он зарурати омӯзиши ва таҳқиқи гидрополитикаро ҳамчун соҳаи нави илмҳои сиёсӣ ва фанни таълимӣ ба вуҷуд овардааст.

Калидвожаҳо: об, захираҳои об, мушкилоти норасоии об, амниятӣ об, илмҳои

сиёсӣ, гидрополитика, вазифаҳо, категорияҳо, қонуниятҳо, муносибатҳои байнидавлатӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамгироӣ, Раванди оби Душанбе.

Тибқи пешгӯиҳои мавҷуда дар оянда бухрони марбут ба об танҳо амиқтар хоҳад шуд ва роҳи ҳалли ин мушкилот дар идоракунии муассир ва оқилонаи захираҳои об арзёбӣ гардида, танзими ҷамаҷониба ва оқилонаи талабот ба об ва таҳкими донишҳои миёни ҷомеа зарур шуморида мешавад. Тавре аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, марҳалаҳои таърихи аввали башарият, вобаста ба дараҷаи инкишофи маданияти моддӣ ҳамон замон номгузорӣ гардидаанд. Асри санг пай дар пай ба асрҳои мис, биринҷӣ ва баъд аз он ба оҳан иваз гардидаанд. Баъдтар дар фехристи эпитетҳое, ки давраи муайяни таърихро тавсиф мекунанд, ба ҷои маълумот дар бораи маводе, ки барои истеҳсоли олот ва аслиҳа (санг, мис, биринҷӣ, оҳан) истифода мешуданд, номи навҳои бартаридоштаи сӯзишвории истихроҷшаванда истифода мешавад. Давраи чандинасраи истифодаи оммавии ангишт ба давраи нефту газ иваз мешавад ва аз миёнаҳои асри гузашта дар асоси ашёи хоми радиоактивӣ давраи энергияи атом оғоз мегардад.

Дар ҳама давру замон - аз асри санг то асри атом дар заминаи пайдарпай иваз гардидани навҳои ашёи хоми табиӣ маъданӣ ва сӯзишворӣ танҳо як намуди захираи табиӣ ҳамеша ва ба миқдори рӯзафзун бартарӣ дорад, ки он ҳам оби тозаи ошомиданӣ мебошад. Бухрони ҷаҳонӣ об, ки ногузир арзёбӣ мегардад ва таҳдиди кулӣ ба ҷамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дорад асри XXI –ро ба асри об

табдил хоҳад дод. Масъалаҳои об ба масъалаи аввалиндараҷаи амниятӣ табдил ёфта, омили об ба омили асосии муносибатҳои байнидавлатию минтақавӣ ва байналмилалӣ табдил меёбад. Дар қарни чорӣ дар баробари дигар афзалиятҳо, иқтидор ва қудрати давлатҳо аз рӯйи доштани захираҳои об муайян карда шуда, рушди устувори иқтисодию иҷтимоии онҳо аз рӯйи нишондодҳои дастрасии аҳоли ба оби тозаи нӯшокӣ ва шароити беҳдошт арзёбӣ карда мешавад.

Чунин инкишофи ҷомеа дар пайи равандҳои гуногун сурат гирифта, он аз як марҳилаи рушд ба марҳилаҳои нав мегузарад. Раванди инкишофи ҷомеа боиси ба вучуд омадани тағйиротҳои гуногун мегардад, ки онҳо аз нуқтаи назари илмҳои мухталиф омӯхта мешаванд. Илми сиёсӣ низ дар раванди ташаккули худ марҳилаҳои гуногунро тай намуда, дар баробари пешрафти ҷомеа инкишоф ёфтааст. Дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дар назди илмҳои сиёсӣ масъалаҳои нави омӯзиш ба вучуд омадаанд, ки боиси фароҳ гардидани доираи фарогирии он ва дар айни замон ташаккули он шудааст. Раванди инкишофи илми сиёсӣ боиси ба вучуд омадани шоҳаҳои нав дар он гардидааст/гардида истодааст. Имрӯз дар доираи илмҳои сиёсӣ дар қатори сиёсатшиносии умумӣ шоҳаҳои дигари он ба монанди низоъшиносӣ, геополитика, глобалистика, минтақашиносӣ, маркетинги сиёсӣ, технологияи сиёсӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, амниятӣ миллӣ ва дигарҳо омӯхта шуда истодаанд.

Имрӯз дар заминаи идоракунии захираҳои об бояд як қатор мушкилоти нав, ба монанди тағйирёбии иқлим ва таъсири фаъолияти инсон ба муҳити зист ҳал карда шаванд. Намояндагони ҳам бахшҳои давлатӣ ва ҳам бахши хусусӣ, ки фаъолиятшон ба ин самт равона гардидааст, ниёзманди донишҳои нав ва маълумотҳои илман асоснок мебошанд, ки ба онҳо имконияти диҳад идоракунии мунтазами истифодаи обро ба таври оқилона ба роҳ монда тавонанд. Мутахассисони соҳа, махсусан соҳаи дипломатияи обро зарур аст, ки дар ин замина қобилияти ҳамачониба омӯхтани масъалаҳои асосӣ ва таҳлили стратегияҳои идоракунии захираҳои обро дошта бошанд

ва дорои донишҳои зарурӣ барои фаҳмидани омилҳо (сиёсӣ, ҳуқуқӣ, институтсионалӣ), ки ба захираҳои об таъсир мерасонанд ва мутабоқсозии мувофиқи стратегияҳои идоракуниро талаб мекунанд бошанд.

Раванди мураккабшавии мушкилоти об ва таъсири бештари омили об ба муносибатҳои байнидавлатию минтақавӣ ва байналмилалӣ зарурати бештари аз ҷиҳати сиёсӣ омӯхтани масъалаҳои вобаста ба обро ба миён оварда, боиси ба вучуд омадани шоҳаи нави илмҳои сиёсӣ- сиёсати об ё гидрополитика гардидааст.

Афкори гидрополитикӣ таърихи тӯлонӣ дошта, дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи ҷомеа дар шаклу мазмуни мухталиф дар таълифоти олимону муҳаққиқон ва мутафаккирон инъикоси худро пайдо намудааст. Таҳқиқи омӯзиши ҳамачонибаи афкори гидрополитикии мутафаккирони миллию хоричӣ имконият медиҳад, ки масъалаҳои мураккаби вобаста ба об дар заминаи таҷрибаи таърихӣ ва бо истифода аз имкониятҳои технологияи замони имрӯз натиҷабархш ҳал карда шаванд. Таълифоти илмию таърихӣ, динию адабии замонҳои гузашта дар ин самт нишон медиҳад, ки ба об ва масъалаҳои вобаста ба он аз ҳама ҷиҳат бояд эҳтиёткорона ва эҳтиромонаю оқилона муносибат намуд ва обро муқаддас шуморид. Маҳз бо ҳамин тарзи муносибат гузаштагони мо тавонистаанд аз бисёр мушкилоти вобаста ба об пешгирӣ намоянд. Аммо афкори гидрополитикӣ то ҳанӯз ба таври зарурӣ таҳқиқ ва омӯхта нашудааст ва дар системаи муайян танзим нагардидааст. Ин ҳолат зарурати арзёбии гидрополитикаро ҳамчун шоҳаи нави илмҳои сиёсӣ ба вучуд овардааст, то мустақиман таҳқиқ гардад ва ҳамачониба омӯхта шавад.

Дар баробари афкори гидрополитикӣ ҳамарӯза таҳлилҳои зиёди илмию иттилоотӣ доир ба паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои вобаста ба об тавассути васоити ахбори омма ва шабакаҳои интернетӣ аз ҷониби мутахассисони касбу кори гуногун сурат гирифта истодааст. Қисме аз ин таҳлилҳои илмию оммавӣ ва иттилоотӣ ба масъалаҳои сиёсӣ ва амниятӣ вобаста ба об нигаронида шудаанд, ки таҳлилгарони он на ҳамеша

мутахассисони соҳаи илмҳои сиёсӣ мебошанд. Дар бисёри ҳолатҳо нишон медиҳанд, ки чунин таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои сиёсии вобаста ба об бе асосноккунӣ ва риояи қонуниятҳои илмӣ сиёсӣ сурат мегиранд ва низоми муайян надоранд. Бо назардошти ин, ба низом ва системаи муайян даровардани донишҳои сиёсии вобаста ба об дар доираи як соҳаи алоҳидаи илмҳои сиёсӣ ва пешбурди омӯзиши ҳамачонибаи он аз ҷониби доираи васеи ҷомеа зарур арзёбӣ карда мешавад.

Ҳамзамон ҳолати кунунии захираҳои об зарурати такмили идоракунии обро нишон медиҳад. Эътироф, андозагирӣ ва ифодаи арзиши об ва дохил кардани он дар қабули қарорҳо барои ноил шудан ба идоракунии устувор ва одилонаи захираҳои об ва инчунин ноил шудан ба ХРУ вобаста ба об муҳим аст.

Дар раванди мураккабшавии масъалаҳои вобаста ба об ва камбуди он омили об дар муносибатҳои байналхалқӣ ҷойгоҳи махсусро касб намуда, дар ин доира ба вучуд омадани мушкилоти азими гидрополитикӣ миёни абарқудратҳо пешгӯӣ мешавад. Мубориза барои кутбҳо, милликунони Арктика тақсим кардани Антарктида ба миён гузошта мешавад. Арзиши об ва аҳамияти иқтисодию иҷтимоии он торафт баланд гардида, рақобат ва мубориза барои дастрасӣ ба он зиёд мегардад. Ҷомеи ҷаҳонӣ ба марҳилаи дарки воқеии арзиши об натавонад ҳамчун сарвати табиӣ, балки асоси ҳаёт дар сайёра мегузарад. Қарни ҷорӣ давраест, ки инсониятро водор месозад арзиши обро аз ҳама ҷиҳат ва дар ҳама соҳаҳо хуб дарк кунад ва ҷиҳати қонеъ соختани маҷмуи ниёзҳои худ ба он онро ҳифз намояд. Дарки арзиши об, махсусан арзиши ҳаётӣ ва иқтисодии он яке аз роҳҳои идоракунии талабот ба об ва дар заминаи он коҳиш додани сатҳи бӯҳрони ҷаҳонии об мебошад.

Онҳое, ки арзиши обро назорат мекунад, истифодаи онро назорат мекунад. Арзиши об як ҷанбаи марказии қудрат ва баробарӣ дар идоракунии захираҳои об мебошад. Пурра ба инобат нагирифтани арзиши об дар ҳама шаклҳои истифодаи он як сабаб ё аломати асосии безъиноии сиёсӣ ва мудирияти нодурусти об доништа мешавад. Аксар вақт арзиши об

ё маҷмуи пурраи арзишҳои сершумори он дар қабули қарор умуман нақш намебозад. Дар ҳамин асно гидрополитика раванди таҳияи сиёсатро дар бар мегирад, ки ба ҷамъоварӣ, идоракунии, истифода ва ихтиёрдорӣ об нигаронида шудааст. Яъне сиёсати об ба қабули қарорҳо дар бораи таъмин, истифода, ихтиёрдорӣ ва устуворӣ дар соҳаи об дахл дорад. Сиёсати об ба истифодаи мустақим ва истеъмоли об аз ҷониби ҷомеа, дар соҳаҳои кишоварзӣ, саноат ва ҳифзи экосистемаҳо нигаронида шудааст. Сиёсати об бояд қоидаҳои тақсимоии обро барои мақсадҳои гуногун муқаррар намояд. Маълум аст, ки сиёсат таҷрибаҳои идоракунии муайян мекунад, аммо таҷрибаҳои беҳтарини идоракунии аз ҷониби сиёсатмадорон муайян, арзёбӣ ва тағйир дода шуда, паҳн карда мешаванд. Масъалаҳои сиёсати об таваҷҷуҳи бештар доранд, зеро норасоии об дар баъзе минтақаҳо дар сатҳи бӯҳронӣ қарор дорад, ки ин бӯҳронҳои минтақавӣ метавонанд оқибатҳои умумиҷаҳонӣ дошта бошанд.

Бо назардошти ин зарурати ба таври мунтазам омӯختани масъалаҳои сиёсии вобаста ба об дар доираи барномаи мукамал ва системавӣ зарур мебошад. Маълум аст, ки таҳияи тадбирҳои гидрополитикӣ ва истифодаи об бояд бо дарназардошт ва дар формати стратегияи муайян сурат гирад. Стратегияи мазкур бояд фарогири таҳлили ҳамаҷониба ва нақшаи мувофиқи он қабулшуда бошад, ки дар он усулҳо ва пайдарҳамии амалҳои, ки ба ноил шудан ба мақсади муайян нигаронида шудаанд, коркард гардад.

Об ҳамчун манбаи табиӣ, стратегӣ ва иқтисодӣ беназир аст. Онро дар доираи сарҳадҳои сиёсии давлат нигоҳ доштан ва пурра идора кардан ғайриимкон аст. Дар баробари ин, об захираи «фасех» мебошад. Онро фурухтан, ҷамъ кардан, дастрасиро ба он маҳдуд кардан ва байни минтақаҳо соҳаҳо аз нав тақсим кардан мумкин аст. Аз замонҳои қадим, вақте ки об қабилаҳои гуногунро, ки дар соҳили дарёҳои калон маскан гирифта буданд, ғизо меод ва то имрӯз об қувваи барқ истеҳсол мекунад, молхоро интиқол медиҳад, барои истеҳсоли ғизо ва ҳар чизе ки бо дасти инсон офарида шудааст, дар он об истифода мешавад. Фаҳмидани воқеияти нақши бунёдии об дар ҷаҳон, бо истифодаи дурусти ин

донишҳо калиди бунёди муассири ҳам муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳам сиёсати дохилро медихад[1].

Таҳлил нишон медихад, ки масъалаҳои об дар сарчашмаҳои асотирию динӣ, таърихию фарҳангӣ, низоми қонунгузорию миллий, санадҳои меъёрию ҳуқуқии байнидавлатӣ, минтақавӣ, байналмилалӣ ва рӯзнамаи сиёсии ҷаҳон ҷойгоҳи махсусро касб намуда, аз мубрамтарин мавзуи баррасишавандаи сатҳҳои гуногун гардидааст.

Дар ин замина ҷойгоҳи об дар низоми ҳуқуқӣ мушаххас гардида, дар сатҳи байналмилалӣ дастрасӣ ба об ҳамчун ҳуқуқи заминавии инсон эътироф гардида, дар сатҳи қонунгузорию миллий кишварҳо обро ҳамчун сарват ва арзиши миллии барои рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва суботи давлатӣ зарур арзёбӣ намудаанд. Об дар қонуни асосии аксари кишварҳои ҷаҳон мақоми конституционӣ дошта, доир ба он кодексҳо ва қонунҳои муқаррарӣ дар сатҳи миллий амал менамоянд. Ин аз мақоми баланди ҳуқуқию сиёсии об ҳамчун сарвати табиӣ ва асоси ҳаёт шаҳодат медихад. Аз ҷиҳати сиёсӣ об ҷойгоҳи махсусро дар сиёсати дохилию хориҷии давлатҳои миллий ва созмону ташкилотҳои минтақавию байналмилалӣ касб намудааст. Доир ба он санадҳои махсуси меъёрию ҳуқуқии миллий ва байналмилалӣ қабул гардидаанд, ки уҳдадорҳои давлатҳо ва халқу миллатҳоро дар муносибат бо об ва захираҳои об муайян намудааст.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти ниҳодҳои байналмилалиро низ пешбурди масъалаҳои вобаста ба об ва сиёсати об дар сатҳи ҷаҳонӣ ташкил медихад. Имрӯз сиёсати об ва уҳдадорҳои байналмилалии кишварҳо дар соҳаи об қисми таркибии муносибатҳои ҷаҳониро дар самти фаъолияти муштараки ниҳодҳои байналмилалӣ ва давлатҳои миллий ташкил менамояд. Дар ин замина, об ба яке аз омилҳои асосии муносибатҳои байналхалқӣ табдил ёфта, боиси ба вучуд омадани дипломатияи об гардидааст. Дипломатияи об ҳамчун соҳаи нави муносибатҳои дипломатӣ танзимкунандаи фаъолияти ниҳодҳои гуногун дар соҳаи об дар сатҳи байнидавлатию минтақавӣ ва ҷаҳонӣ маҳсуб ёфта, дар доираи он мавзуи об дар муносибатҳои

байналмилалӣ ҷойгоҳи махсусро касб намудааст.

Дар дунё ҳеҷ як сарвати табиӣ мисли об халқу миллатҳо ва давлатҳоро ба ҳам пайваст накардааст. Дарёҳои фаромарзӣ дар муносибатҳои байнидавлатию байналхалқӣ ҷойгоҳи махсус дошта, боиси омӯзиши ҳамачониба мебошанд. Дарёҳои фаромарзӣ аксар вақт ҳамчун сарҳад ё аломатгузорию байни онҳо хизмат мекунанд. Дар ин дарёҳо таъмини об, тақсимот, назорат ва истифода барои зинда мондан, сифати зиндагӣ ва муваффақияти иқтисодӣ муҳиманд. Назорати захираҳои оби кишвар барои бақои давлат муҳим доништа мешавад. Бо назардошти мавҷудияти аз ҳад баланди вобастагии оби миёни давлатҳо дар заминаи ҳавзаҳои ягонаи оби методҳои идоракунии муштараки байнидавлатӣ ва минтақавии захираҳои оби фаромарзӣ коркард шудаанд, ки методологияи гидрополитикаро ташкил менамоянд. Идоракунии ҳудудӣ – маъмурӣ, идоракунии ҳавзавӣ, идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об аз ҷумлаи методҳои гидрополитика арзёбӣ карда мешаванд.

Вобастагии зиёди оби ва мавҷудияти ҳавзаҳои ягонаи оби миёни давлатҳо дар бисёри мавридҳо боиси нофаҳмоӣҳо ихтилофҳо ва сар задани низоъҳои обии байнидавлатӣ ва минтақавӣ мегардад. Низоъҳои вобаста ба об аз паҳнғаштатарин ва мураккабтарин низоъҳо доништа шуда, эҳтимолияти ҳар лаҳза ва дар ҳар гӯшаи дунё сар задани онҳо ҷой дорад. Ҳалли чунин низоъҳо дарёфти роҳу усулҳои хосаи музокиротро талаб менамояд. Дар ин замина об ба абзори сиёсӣ табдил ёфта, воситаи таъсиррасонии сиёсӣ миёни давлатҳои болооб ва поёноб гардидааст.

Вобаста ба ин ба андешаи Вадим Каширин гидрополитика таъсири бошуро ба захираҳои об барои ноил шудан ба ҳадафҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва экологии барои ҷомеа муҳим мебошад. Бухрони ҷаҳонии об якбора рӯй нахоҳад дод. Ҷаҳон ба таври ноаён ва тадриҷан, вале ногузир тағйир меёбад. Мушкилоти об ҳатман ба низоъҳои мусаллаҳона табдил намеёбад. Аммо ҳатто таҳлили умумии масъалаҳои об дар сатҳи ҷаҳонӣ дарки мавҷудияти таҳдиди миқёси васеъ ва бисёрҷанбаро медихад, ки ҳатто ба таври кулӣ аз байн бурдани яке аз

чузъҳои он (масалан, кашфи роҳи арзон ва муассири аз ифлосшавӣ тоза кардани об) масъаларо умуман ҳал намекунад. Шубҳаҳо дар бораи эҳтимолияти ҷангҳои ояндаи обӣ, ки дар асоси он, ки то имрӯз дар ҷаҳон дар бораи об ҷандон ихтилофот рух додааст, бо сабаби оддии кофӣ будани об ғайриимкон аст[1].

Дар дунё асосан давлатҳои ба рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ ва суботи комили сиёсии худ дастёб гардидаанд, ки дорои захираҳои кофӣ ва ё басандаи об мебошанд. Дастрасии комили аҳоли ба об яке аз шартҳои асосии субот ва амният дар давлат ба ҳисоб меравад. Суботу амният бошад асосии пойдеории давлат аст. Яъне омили об дар пойдеории давлат ногузир арзёбии мегардад. Дар ин баробар об тамоми соҳаи ҳаёти ҷомеаро фаро гирифта, давлат ҳамчун институти асосии системаи сиёсӣ наметавонад бе доштани захираҳои басандаи об рушди устувори худро таъмин карда бошад. Бо назардошти ин амнияти обӣ ҳамчун қисми таркибии амнияти миллӣ барои нигоҳдошт ва таҳкими сулҳу ваҳдат ва суботи комил дар давлат зарур мебошад.

Имрӯз дар пайи маҷмуи омилҳои мушкилоти об то рафт дар ҷаҳон мураккаб гардида, мавзӯи об дар рӯзномаи ҷаҳонӣ авлабиятро касб намудааст. Бо мақсади муттаҳид намудани талошҳои ҷаҳонӣ, дарёфтӣ роҳҳои муассири ҳалли ин мушкилот тавассути дарёфтӣ афкори илман асоснокшуда ҳамасола ҳазорҳо чорабиниҳо – мизҳои мудаваар, семинарҳо, конференсияҳо, сипозиумҳо, форумҳо дар сатҳи миллию минтақавӣ ва байналмилалӣ баргузор гардида, маводҳои зиёди иттилоотӣ омавӣ, методӣ ва илмӣ ба нашр мерасанд. Дар ин замина ҷанбаҳои глобалӣ ва минтақавии гидрополитикаи муосир аз ҷониби тадқиқотчиён дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва гидрополитика мавриди омӯзиши ҷамаҷониба қарор дорад. Дар монографияҳо, мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ, инчунин ҳуҷҷатҳои расмӣ созмонҳои байналмилалӣ вазъи муносибатҳои байналмилалиро дар соҳаи гидрополитика дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI муфассал шарҳ медиҳанд. Ҷанбаи танзими ҳуқуқии истифодаи об дар обҳои фаромарзӣ низ мавриди омӯзиши муфассал қарор дорад.

Мушкилоти об аз масъалаҳои мураккабтарини ҷаҳонӣ махсуб ёфта, ҳалли самарабахши он қабули қарорҳои муътамади сиёсӣ ва иродаи олии сиёсиро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, омӯзиши сиёсии он зарур мебошад. Дар ин замина гидрополитика ҳамчун шохаи нави илмҳои сиёсӣ маҷмуи масъалаҳои болозикрро фаро гирифта, омӯзиши ҷамаҷонибаи он зарур гардидааст. Новобаста аз он, ки масъалаҳои сиёсии вобаста ба об имрӯз ба масъалаҳои глобалӣ табдил ёфтаанд то ҳанӯз омӯзиши он дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Барои омӯзиши ҷамаҷониба ва натиҷабархши масъалаҳои сиёсии вобаста ба об муттаҳид намудани ҷамаи қисмҳои таркибии он дар доираи курси алоҳида ва баъдан фанни таълимӣ зарур мебошад, ки он гидрополитика ва ё гидрополитология шуда метавонад.

Доир ба ин масъала аз ҷониби Вадим Кашири таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардида, номбурда қайд намудааст, ки омӯзиши мушкилоти марбут ба об ва истифодаи он дар илмҳои ҷамаҷонибаи гуманитарӣ, табиатшиносӣ, техникаӣ ва кишоварзӣ таърихи хеле қадима дорад. Ҳамзамон, дар шароити муосир таҳлили ҷамаҷонибаи ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва экологии масъалаҳои об дар заминаи парадигмаи амнияти миллӣ зарур аст. Чунин ба назар мерасад, ки ифлосшавии куллии гидросфера ва норасоии афзояндаи оби нӯшокӣ дар бисёре аз минтақаҳои ҷаҳон ба як масъалаи асосии гузариши ҷомеаи муосир ба рушди устувор табдил меёбад. Ин шароит зарурати муносибати ҳамгирӣ, маҷмӯӣ ба ин мавзӯ, аз ҷиҳати методологӣ ба сифати мушкилоти асосии илмии умумӣ пешниҳод намудани онро муайян мекунад. Аммо дар доираи соҳаҳои мавҷудаи илмӣ ба амал баровардани чунин муносибат имконнопазир аст.

Ба ҳамин тариқ, зарурати ба вучуд овардани як соҳаи хеле мураккаб ва серсоҳаи илм ба миён меояд, ки он метавонад асосҳои як қатор фанҳои илмӣ: гидрология, иқтисодиёт, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, экология, географияро муттаҳид карда, дар айни замон мустақилияти комил дошта бошад. Дарвоқеъ, ин илм аллақай вучуд дорад, аммо то ҳол тадқиқот дар соҳаи гидрополитика аз ҷониби намоёндагони мактабҳо ва равияҳои гуногуни илмӣ

анҷом дода шудааст. Чунин илме, ки комилан нав аст ва дар айни замон решаҳои амиқи таърихӣ, ки муҳаққиқони пештара гузоштаанд, гидрополитология шуда метавонад. Аз ҷиҳати маъно ин мафҳуми нав аз юнонӣ гирифта шуда: ὕδωρ - об, πολιτικός - ҷомеа ва λόγος - таълим, илм мебошад. Аҳамиятноки ва миқёси мушкилоте, ки тадқиқоти ҳаматарафиро талаб мекунад, асос медиҳад, ки гидрополитология ҳамчун соҳаи алоҳидаи донишҳои илмӣ ҷудо карда шавад. Ин илмро дар шакли умумии худ ба таври зайл тавсиф кардан мумкин аст: - илми гидрополитика - соҳаи дониш дар бораи таъсири захираҳои об ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии субъектҳои гидрополитикӣ ва муносибати байни онҳо мебошад[1].

Чун давлат яке аз субъектҳои асосии муносибатҳои гидрополитикӣ махсуб меёбад андешаи Вадим Каширин, пеш аз ҳама, ба омили об дар рушди иқтисодиёти давлат нигаронида шудааст. Аз ин нуқтаи назар гидрополитика маҷмуи донишхоро доир ба аҳамияти захираҳои об дар рушди тараққиёти соҳаҳои асосии ҳаёти ҷомеа дар бар мегирад. Дар заминаи таҳлили ҳамачониба сохтори таркибии гидрополитика муайян карда шуд. Вазифаҳои гидрополитикаро ташаккули донишҳо доир ба ҷойгоҳи захираҳои об дар рушди тараққиёти ҷомеа, аҳамияти захираҳои об дар таъмини амнияти миллии ва пайдории давлатӣ, муайян намудани ҷойгоҳи сиёсати об дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, омӯзиши омили об дар муносибатҳои байналмилалӣ, тақвият бахшидани дипломатияи об, омӯзиши низоъҳои обӣ ва коркарди роҳу воситаҳои пешгирӣ ва ҳалли муҳолифат ва низоъҳои вобаста ба об, тавсифи робитаи равандҳои иқтисодиёти сиёсӣ бо захираҳои об, пешгӯии ин равандҳо ташкил медиҳад. Дар ҷанбаи амалӣ ин таҳияи стратегия ва тактика барои ноил шудан ба ҳадафҳои гидрополитикӣ мебошад. Ҳамзамон гидрополитика донишхоро доир ба идоракунии оқилона, ҳамгироёна ва самараноки захираҳои об, инчунин дарёфти роҳҳои натиҷабархши ҳалли мушкилоти вобаста ба об аз сатҳи давлатӣ то ҷомеаи шаҳрвандӣ ташаккул дода, замина барои пешгирии ихтилофҳои вобаста ба об дар ҳамаи сатҳҳо мебошад.

Гидрополитика дар баробари истифода аз методҳои умумии илмӣ, инчунин методҳои хоси худро дорад, ки онҳо идоракунии ҳудудӣ – маъмурии захираҳои об, идоракунии ҳавзавии захираҳои об, идоракунии ҳамгироёнаи захираҳои об мебошанд. Методҳои мазкур муносибати сиёсии давлат/сиёсати давлатиро дар соҳаи об дар сатҳи миллии, минтақавӣ ва байналмилалӣ муайян месозанд. Қонуни дуализми обӣ дар муносибати обии байни давлатҳои болооб ва поёноб ифода меёбад. Қонуни тақвият ёфтани омили об дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ дар ҷойгоҳи масъалаҳои об дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавию байналмилалӣ ифода меёбад. Қонуни ҳамгироӣ муносибатҳои ҳамроҳангшудаи байнидавлатӣ, минтақавӣ ва байнисоҳавиро ифода менамояд. Он асоси дипломатияи об арзёбӣ карда мешавад. Категорияҳои гидрополитикаро ҳавза, манфиати обӣ, сарҳади обӣ, болооб, поёноб, гидродонор ва амнияти об ташкил менамоянд. Ҳавза - воҳиди ягонаи гидрополитикии муттаҳидкунандаи манфиатҳои обӣ ва муносибатҳои обии ду ва зиёда давлатҳо мебошад. Манфиатҳои обӣ - ҳадафҳои миллии дар соҳаи об, ки барои таъмини ҳаёти осоиштаи ҷомеа ва рушди устувори иқтисодиёти иҷтимоӣ ва сиёсии давлат зарур буда, дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии он инъикос ёфтааст.

Сарҳади обӣ - дарё ё объектҳои дигарӣ обӣ, ки як давлатро аз дигараш ҷудо мекунад. Агар ин гуна объекти обӣ киштигард набошад, хатти сарҳад одатан дар мобайни он ё мобайни шоҳаи асосии он, муайян карда мешавад.

Болооб - давлатҳои дар сарғаҳи ташаккулёбии захираҳои оби фаромарзӣ қарордошта мебошанд, ки ҳамчун кишварҳои гидродонор махсуб ёфта, сиёсати оби кишварҳои дигари ҳавза аз сиёсати обӣ он вобаста мебошанд. Поёноб – кишварҳои дар давоми маҷро ва ё поёноби ҳавзаи ягонаи байнидавлатии обӣ ҷойгиршуда мебошанд, ки ҳамчун кишварҳои обистеъмолкунанда ва вобаста захираҳои оби дар ҳудуди давлатҳои болооб ташаккулёбанда доништа мешаванд. Гидродонор – давлатҳои дорои захираҳои оби бештар аз талаботи миллии ва ё дар сарғаҳи ташаккулёбии ҳавзаҳои обӣ

фаромарзӣ қарордошта мебошанд, ки кишварҳои дигарро дар асоси шартномаҳои байнидавлатӣ ва ё дигар заминаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ бо об таъмин месозанд.

Амнияти обӣ - имконияти дастрасии устувори аҳоли ба миқдори кофии оби сифатнок барои нигоҳ доштани воситаҳои зиндагӣ, некуаҳолии инсон, рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҳифзи суботи сиёсӣ, инчунин пешгирии ифлосшавии об, коҳиш додани офатҳои табиӣ марбут ба об ва ҳифзи аҳоли аз пайомадҳои манфии он ва муҳофизати экосистемаҳо фаҳмида мешавад.

Гидрополитика бо сиёсатшиносӣ ва маҷмуи шохаҳои илмҳои сиёсӣ – дипломатия, низоъшиносӣ, геополитика, глобалистика, минтақашиносӣ ва илмҳои дигар ба монанди фалсафа, сотсиология, таърих, ҳуқуқшиносӣ, гидрология, география, экология ва иқтисодиёт алоқамандии зич дорад. Заминаҳои таърихии гидрополитикаро ҳамчун шохаи нави илмҳои сиёсӣ ба таърихи пешниҳоди назарияи ирригатсионии пайдоиши давлат аз ҷониби Карл Август Виттфогел арзёбӣ намудан мумкин аст. Назарияи мазкур аз андешаҳои, ки хусусияти заминавии илмӣ дошта, ҷойгоҳи омили обро дар илмҳои сиёсӣ ва масъалаҳои сиёсӣ асоснок мекунад. Бо назардошти ин, гидрополитикаро метавон ба ду қисм ҷудо намуд: гидрополитикаи классикӣ ва гидрополитикаи муосир. Асосгузори гидрополитикаи классикӣ Карл Август Виттфогел ва асосгузори гидрополитикаи муосир Эмомалӣ Раҳмон маҳсуб ёфта, шахсиятҳои мазкур дар ташаккули афкор, назарияҳо ва амалҳои натиҷабарор дар соҳаи сиёсати об дар сатҳи ҷаҳонӣ қадамҳои бунёдӣ гузоштаанд.

Масъалаи дигари омӯзиши гидрополитика қудрати ҷаҳонии об аст. Об ҳамчун мавҷудоти фароғрандаи ҳамаи мавҷудоти дигар қудратмандтар аз ҳама мавҷудоти заминӣ аст. Бо назардошти ҳамин воқеият мутафаккири барҷастаи чинӣ Лао Сзи чунин таъкид кардаанд: «Ҳарчанд дар дунё заифтар ва маҳинтар аз об чизе нест, аммо он метавонад мураккабтарин ва саҳттарин ашёҳоро хароб созад». Имрӯз дар тафаккури мо чунин нақшест, ки гӯйё фазои обӣ зертобеи фазои хушкӣ бошад ва аз он ҷо идора карда шавад. Баръакс, фазои хушкӣ зертобеи фазои обӣ буда, фазои обӣ дар

ҳар ҳолат метавонад фазои хушкиро дар худ ҳазм намуда фуру барад. Ин иқтидорро фазои хушкӣ доро нест. Ин масъала мазмуни ҳарбӣ низ дошта, шояд то андозае баҳсро дар мавриди «қонуни дуализми фундаменталӣ» ба вуҷуд орад. Илова бар ин масъалаи мазкур ба қонуни дигари геополитикӣ «қонуни қувват гирифтани омили фазогӣ дар таърихи инсоният» низ алоқамандӣ дошта, қонунҳои зикргардида дар илми гидрополитика низ қобили қабул мебошанд.

Имрӯз зарур аст, ки дар омӯзиш ва фаҳми гидрополитика ва ё баррасии масъалагузории масоили вобаста ба он марзро миёни ин шохаи илмҳои сиёсӣ ва дигар шохаҳои илмҳои сиёсӣ дуруст донем ва онро ҷудо карда тавонем. Гурӯҳи муайяни олимони масоили гидрополитикиро бо масъалаҳои геополитикӣ омехта намуда, таҳлилу баррасӣ кардаанд. Онҳо бархӯрди манфиатҳои гидрополитикиро ҳамчун масъалаи геополитикӣ арзёбӣ карда, мубориза барои ба даст овардан, аз худ кардан, нигоҳ доштан ва истифодаи истеъмоли захираҳои об ва фазои обиро аз нуқтаи назари геополитикӣ маънидод намудаанд. Масалан, Давид Калимович Бабаян чунин қайд намудааст: «Бо эътимоди зиёд метавон пешгӯӣ намуд, ки яке аз қисмҳои калидии геополитика дар қарни мо гидрополитика, яъне «сиёсати об» мегардад. Эҳтимоли қорбурди гидрополитика нисбатан дар минтақаҳои ҷой дорад, ки онҳо то ҳанӯз мавқеи худро нисбат ба альянси ҷаҳонӣ муайян накардаанд ва дар онҳо муборизаҳои бошиддати акторҳои асосии ҷаҳонӣ ҷой дорад» [2]. Давид Калимович Бабаян гидрополитикаро як қисми геополитика баён намудаанд. Номбурда муборизаҳои акторҳои ҷаҳониро барои нигоҳ доштани қудрати сиёсӣ дар ин ё он минтақа ба инобат гирифта, масъалаҳои гидрополитикиро бо масоили геополитикӣ омехта намудаанд. Геополитика геополитика аст, гидрополитика – гидрополитика. Чунки об об аст, замин замин. Дар ин ҷода марзи ин ду шохаи илмҳои сиёсиро бояд дақиқ донист.

Дар қарни ҷорӣ доштани захираҳои басандаи об, дастрасӣ ба бандарҳо ва баҳру уқёнусҳои ҷаҳонӣ, доштани роҳҳои обӣ, ихтиёрдорӣ фазои обии баҳру уқёнусҳо шартӣ асосии таъмини устувори сиёсии давлат ва абадияти ҳастии миллат мебо-

шад. Маҳз ҳамин омилҳо боиси ба вучуд омадани миллатҳои соҳибтамаддун гардида, сабаби асосии қудратманд шудани гурӯҳи муайяни халқу миллатҳо ва кишварҳо мебошад. Дар оинаи таърих низ ин масъала ба таври равшан намоён буда, маҳз ҳамон миллатҳои ба сохтани ҷомеаҳои пешрафта дастёб шудаанд, ки донишу заковат ва қудрати истифода кардани имкониятҳои об ва фазои обиро аз худ кардаанд.

Ҳамин тавр, гидрополитика ҳамчун шохаи нави илмҳои сиёсӣ муносибатҳои сиёсии вобаста ба об, аҳамияти об дар таҳкими низоми давлатдорӣ ва рушди тамаддуни ҷаҳонӣ, мақоми ҳуқуқи об дар низоми қонунгузориҳои миллии ва байналмилалӣ, ҷойгоҳи об дар рӯзномаи сиёсии ҷаҳон, низоҳҳои обӣ, дипломатияи об, ҳамгирии обӣ, амнияти обӣ, сиёсати гидроэнергетикӣ, истифодаи об ҳамчун абзори сиёсӣ, истиқлолияти обӣ ва вобастагии обӣ, бухрони обӣ, ҷойгоҳи дарёҳои фаромарзӣ дар таҳкими муносибатҳои байнидавлатӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ, дарё ҳамчун сарҳади давлатӣ, идоракунии ва истифодаи муштараки байнидавлатии захираҳои об ва фаъолияти ниҳодҳои пешбаранда ва татбиқкунандаи сиёсати обро дар сатҳи миллии, байнидавлатӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ меомӯзад.

Аз қоидаи мазкур бар меояд, ки гидрополитика ҳамчун шохаи нави илмҳои сиёсӣ масъалаҳои муҳимтарини рушди устувори ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифта, дар таҳкими амният ва суботи ҷаҳонӣ нақши фаъол гузошта метавонад.

Бо дарназардошти мавҷудияти эҳтимолияти зиёди ҳар лаҳза сар задани ихтилофҳо ва низоҳҳои обӣ дар сатҳи маҳаллӣ, миллии, байнидавлатӣ ва минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ омӯзиши ҳамачонибаи гидрополитика дар муассисаҳои олиии таълимии кишварҳои минтақа, дар раванди ташкили курсҳои тақмили ихтисос, бозомӯзӣ, семинару машваратҳо ва ташкили курсҳои махсуси омӯзиши он барои кормандони соҳаи об ва муносибатҳои байналмилалӣ зарур арзёбӣ мегардад.

Масъалаҳои вобаста ба об дар низоми муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавии кишварҳои Осиёи Марказӣ аз масъалаҳои доимӣ ва ҳамешагӣ буда,

мунтазам қабули қарорҳои сиёсии илман асоснокшударо тақозо менамояд. Омилҳои об дар муносибатҳои байнидавлатӣ дар Осиёи Марказӣ мунтазам таъсиргуздор буда, дарёфти роҳи равишҳои сулҳомезии масъаларо дар ояндаи наздику дур бо инобати таъсири ҳамаи равандҳо ба он талаб месозад. Чунин ҳолат низ инъикоскунандаи мубрамияти омӯзиши гидрополитика дар минтақа мебошад.

Ҳамазамон бо назардошти мавҷудияти заминаҳои бозғатимод ва зиёди ҳамкорӣ, ҳамбастагӣ, ҳамгирии, ҳамсоғии нек, арзишҳои волои хусни ҳамҷаворӣ тақвияти омӯзиши дипломатияи об низ дар минтақа дар заминаи гидрополитика зарур мебошад. Аз ин рӯ, омода намудани мутахассисон ва коршиносони минтақавии соҳаи дипломатияи об дар доираи ХБНА ва ташкили курсҳои минтақавии омӯзиши «Гидрополитика» дар сатҳи минтақа бо ҷалби намояндагони ҳамаи кишварҳои минтақа зарур мебошад. Дар ин доира «Гидрополитика» бояд ҳамчун курс ва ё фанни ҳамгирии минтақавӣ дар соҳаи об ба таври васеъ омӯхта шавад. То имрӯз маводи илмӣ таҳлилӣ ва иттилоотӣ, ки дар заминаи фаъолияти ХБНА таҳия гардидааст омӯзиши ҳамачониба ва арзёбии он миёни ҷомеа зарур мебошад. Инчунин омӯзиши ҳамачонибаи «Гидрополитика» дар заминаи ба роҳ мондани фаъолияти муштараки ниҳодҳои миллии ва минтақавии соҳаи об ба монанди ХБНА, Маркази минтақавии экологии Осиёи Марказӣ, Маркази омӯзиши пиряхҳои Тоҷикистон ва дигар ниҳодҳои аҳамияти баланд дошта, дар ташаккули ҳамгирии минтақавӣ дар соҳаи об мусоидати фаъол хоҳад кард.

Бо назардошти асоси бойиғарии Тоҷикистон будани захираҳои об сиёсати оби он ҳамбаста бо манфиатҳои миллии кишвар мебошанд ва ин ҳолат зарурати ҳарчи бештар аз ҷиҳати сиёсӣ маълумотнок намудани ҷомеаи мамлакатро барои ҳифзи ин манфиатҳо ба вучуд меорад. Доштани захираҳои бузурги обӣ дар шароити афзоюндаи норасоии оби ошомиданӣ барои давлатҳо дар баробари ҷанбаҳои мусбат арзёбӣ гардидан, ҳамзамон дар назди ин кишварҳо уҳдадорӣҳои муайяноро ҷиҳати иштироки фаъол дар тақмили танзими ҳуқуқи байналмилалӣ идоракунии

захираҳои об мегузорад. Аз ин рӯ, ҳуқуқи байналмилалии об, бешубҳа, мувофиқи талаботи замон инкишоф меёбад ва бухрони обӣ ҳар қадар амиқтар бошад, он низ ҳамон қадар ғайбаттар мешавад.

Бо инобати он, ки Тоҷикистон низ аз ҷумлаи давлатҳои дорои захираҳои азими об мебошад бояд иштироки ғайбати худро чун ҳамеша дар самти таҳкими заминаҳои сиёсӣ ҳуқуқи масъалаҳои вобаста ба об дар арсаи байналмилалӣ идома диҳад. Бояд талошҳои ҷомеаи илмӣ Тоҷикистон, махсусан илмҳои сиёсӣ ва ҳуқуқшиносӣ ба таҳкими заминаҳои сиёсӣ ҳуқуқи масъалаҳои вобаста ба об дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавию байналмилалӣ равона карда шавад. Мушоҳида мегардад, ки субъектҳои манфиатдори гидрополитикӣ ба ҳар навъ кӯшиш менамоянд, ки заминаҳои сиёсӣ ҳуқуқи байналмилалиро ба манфиатҳои миллии худ тарҳрезӣ ва асоснок кунанд. Дар ин раванд ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои миллии обии худ моро зарур аст, ки дар раванди тарҳрезӣ, таҳия ва қабули қарорҳои сиёсӣ ва санадҳои меъриӣ ҳуқуқи танзимкунандаи муносибатҳои обӣ дар арсаи байналмилалӣ ва минтақавӣ пешдаст ва хушёру зирак бошем.

Тоҷикистон ҳамчун кишвари пешоҳанг ва ташаббускори силсилаи иқдоми байналмилалии аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшуда дар соҳаи об, доштани захираҳои азими обӣ ва ҳамчун кишвари болооб пеш аз ҳар кишвари дигар бояд омӯзиши гидрополитикаро ҳамчун шоҳаи нави илмҳои сиёсӣ ба роҳ монад. Мавқеи гидрополитикии кишвар дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон боиси эътирофи ҷомеаи байналмилалӣ гардидааст. Бешубҳа дурнамои рушди ҳамаҷонибаи кишвари мо ва ҳаёти озоиштаи мардум аз захираҳои об вобаста аст. Тоҷикистон ҳамчун кишвари болооб дар масоили минтақавӣ обӣ мавқеи ҳалкунанда дорад ва ин мавқеъ дар заминаҳои таълимӣ илмӣ ҳамаҷониба бояд омӯхта шавад.

Ҳамзамон аз ҷиҳати сиёсӣ Тоҷикистон аз субъектҳои ғайбатгарини муносибатҳои байналмилалӣ дар соҳаи об маҳсуб ёфта, асосҳои илмӣ таълимӣ масъалаҳои вобаста ба об маҳз дар кишвари мо ва ё аз ҷониби кишвари мо ба миён гузошта шудаанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи ҳамаҷонибаи

илмӣ ва ба низоми таҳсилоти миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ворид намудани омӯзиши «Гидрополитика» пеш аз ҳама вазифаи олимону муҳаққиқони мо маҳсуб меёбад. Дар ин доира бо пешниҳоди муаллиф ва ташаббуси Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши «Дипломатияи об» дар магистратураи «Мақтаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон» ба роҳ монда шуд. Умед аст, ки бо ҳосил шудани таҷрибаи муайян омӯзиши «Гидрополитика» низ дар вақтҳои наздик ба роҳ монда хоҳад шуд.

Ҳамзамон, зарур шуморида мешавад, ки дар доираи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» ва кишварҳои Гурӯҳи дӯстони об ҷиҳати ба роҳ мондани омӯзиши «Гидрополитика» дар низоми таҳсилоти ҷаҳонӣ ва таҳкими заминаҳои таълимӣ он пениҳодҳои зарурӣ сурат гиранд.

Адабиёт

1. Каширин В.В. Время гидрополитики, или Тайная власть воды [Текст] // В.В. 2. Каширин. – М.: “Линор”, 2011. - С. 386.
3. Бабаян Д.К. «Поднебесная гидрополитика» [Электронный ресурс] // Источник: <http://swan-water.old.ogpi.ua.es> (дата посещения 10.10.2024)

ГИДРОПОЛИТИКА КАК НОВАЯ ОБЛАСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК И УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТ: ЗАДАЧИ, МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ, ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ И ЕЕ КАТЕГОРИИ

Кувватзода С. З.

В данной статье исследуются и обосновываются основы гидрополитики как новой области политической науки и учебной дисциплины, ее задачи, методология изучения, закономерности и категории гидрополитики.

Исторические основы возникновения знаний, связанных с политическими аспектами воды, водной безопасности, управления водными ресурсами, интеграции в водном хозяйстве и необходимость всестороннего изучения знаний о месте водных проблем в международных отношениях в современном мире. условия составляют основное содержание данной статьи.

Развитие общества приводит к возникновению радикальных изменений во всех сферах жизни, которые изучаются в контексте различных наук. Политическая наука также прошла разные этапы в процессе своего становления и развивалась вместе с прогрессом общества. На разных исторических этапах в области политической науки возникали новые вопросы исследования, что привело к расширению ее сферы и одновременно к ее становлению. Процесс развития политической науки привел к появлению в ней новых разделов, в том числе конфликтологии, геополитики, глобалистики, регионоведения, политического маркетинга, политической технологии, международных отношений, национальной безопасности и других.

Принимая во внимание политическую основу водной проблематики в различных сферах международного сообщества и наличие ее исторических основ, возникла необходимость изучения и исследования гидрополитики как новой области политической науки и учебной дисциплины.

Ключевые слова: вода, водные ресурсы, проблемы водного дефицита, водная безопасность, политические науки, гидрополитика, задачи, категории, закономерность, межгосударственные отношения, международные отношения, интеграция, Душанбинский водный процесс.

HYDROPOLITICS AS A NEW AREA OF POLITICAL SCIENCE AND SUBJECT: TASKS, METHODOLOGY OF STUDY, REGULARITIES AND ITS CATEGORIES **Quvvatzoda S.Z.**

This article examines and substantiates the foundations of hydropolitics as a new field of political science and academic discipline, its objectives, methodology of study, patterns and categories of hydropolitics.

Historical foundations of the emergence of knowledge related to the political aspects of water, water security, water resources management, integration in water management and the need for a comprehensive study of knowledge about the place of water problems in international relations in the modern world. conditions constitute the main content of this article.

The development of society leads to the emergence of radical changes in all spheres of life, which are studied in the context of various sciences. Political science has also gone through different stages in the process of its formation and developed along with the progress of society. At different historical stages in the field of political science, new research questions arose, which led to the expansion of its scope and at the same time to its formation. The process of development of political science led to the emergence of new sections in it, including conflictology, geopolitics, globalistics, regional studies, political marketing, political technology, international relations, national security and others. Taking into account the political basis of water issues in various spheres of the international community and the presence of its historical foundations, there was a need to study and research hydropolitics as a new area of political science and academic discipline.

Key words: water, water resources, water deficit problems, water security, political sciences, hydropolitics, tasks, categories, regularity, interstate relations, international relations, integration, Dushanbe water process.

РАМЗҲО ҲАМЧУН ТЕХНОЛОГИЯИ СИЁСӢ

Қувватзода С.З. – д.и.с., профессор
Email: sqz_0085@mail.ru; Тел.: (+992) 907800071
Муҳаммад С.А. – н.и.с., дотсент

Дар мақолаи мазкур муаллифон рамзхоро ҳамчун технологияи сиёсӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, самтҳои мухталифи онҳоро баррасӣ намудаанд. Албатта, таъсири рамзҳои сиёсӣ ба раванди таъмини ҳамгирии ҷомеа бениҳоят калон буда, онҳоро ҳамчун технологияи сиёсӣ ба таъмини хувияти миллий, умумият ва ягонагӣ истифода мебаранд. Ҳамин аст, ки муаллифон дар мақола, хусусиятҳои хоси рамзҳои сиёсиро ҳамчун технологияи сиёсӣ таҳқиқ намуда, зарурияти онҳоро барои ҷомеа баррасӣ намудаанд. Дар мақола муайян ва асоснок карда шудааст, ки рамзҳо ҳамчун технологияи сиёсӣ василаи муҳими таъмини ҳамгирии иҷтимоӣ дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, вазифаи муттаҳидкунӣ ва сафарбарнамоиро иҷро мекунанд.

Калидвожаҳо: Рамзҳо, технологияҳои сиёсӣ, сарвари сиёсӣ, рамзҳои сиёсӣ, арзишшиносӣ, рамзҳои давлатӣ, сафарбаркунии сиёсӣ, худшиносӣ, ватандӯстӣ, Парчами давлатӣ.

Дар шароити муносибатҳои нави ҷаҳонӣ рамзҳо ҳамчун технологияи сиёсӣ нақши муҳим дошта, мазмун ва моҳияти онҳо бештар хусусияти амалиро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳи олимону пажӯҳишгарони соҳаҳои гуногуни илмҳои сиёсӣ ба масъалаҳои назариявӣ амалии таҳқиқи рамзҳои сиёсӣ ҳамчун технологияи сиёсӣ тадриҷан меафзояд. Аз ин рӯ, арзишҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ бештар инъикоси худро дар инкишофи диалектикаи рамзҳои сиёсӣ дармёбанд. Муҳимияти рамзҳои сиёсӣ ҳамчун технологияи сиёсӣ барои инсон хусусияти дараҷавӣ дорад. Албатта, он ҳамчунин ба вазъият, макон, вақт ва низоми идоракунии сиёсӣ вобаста мебошад.

Бояд тазаққур дод, ки маънои арзишҳо дар рамзҳои сиёсӣ ба воситаи муҳим будани онҳо баҳогузорӣ карда мешавад. Онҳо ҳамчун арзиш бояд аз ҷониби мардум эътироф карда шаванд, зеро ки ба вучуд овардани хувияти миллий яке аз вазифаҳои рамзҳои сиёсӣ дар низоми идоракунии сиёсӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳсу мунозираҳои илмӣ оид ба нақши рамзҳои сиёсӣ дар ташаккули давлатдорӣ миллий ва раванди таҳкими соҳибистиклолии Тоҷикистон заминаи воқеӣ дошта, нисбат ба онҳо таҳлилҳои гуногун арзи вучуд доранд. Баъзан олимону пажӯҳишгарони илмҳои иҷтимоӣ тавассути чунин гуногунандешиҳо шуруъ аз саҳифаҳои матбуот то баҳсҳои парламентӣ ва оммаи мардум нисбат ба рамзҳои сиёсӣ фикру ақидаҳои гуногунро баррасӣ меамоянд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки таҳлилу таҳқиқи масъалаи рамзҳо ҳамчун технологияи сиёсӣ муҳимияти илмию назариявӣ дошта, барои муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи онҳо вобаста ба масъалаҳои ҳадафноки илмӣ-таҳқиқотӣ ва идоракунии давлатӣ муҳим мебошанд.

Бояд тазаққур дод, ки Эмомалӣ Раҳмонро мардуми кишвар ҳамон замон ҳамчун сарвари сиёсии муваффақ қабул намуда буданд. Зеро Ҷаноби Олиро ҳамон замон мардуми мо ҳамчун сарвари сиёсӣ ва рамзи давлатдорӣ қабул доштанд ва ӯ бо широкҳои озодӣ, ваҳдат, демократия ва соҳибистиклолӣ баромад мекарданд. Чунин амал, пеш аз ҳама, ҳаракати ватанпарастие буд, ки дар мазмуни сиёсии худ муқобили ақидаҳои кӯхнашудаи коммунистӣ ва исломи радикалӣ буд. Ҳамзамон дар баробари парчаму дигар рамзҳои давлатӣ Президент рамзи сиёсӣ мебошад, ки дар байни шахсияту ҳокимият вазифаи

коммуникативӣ ичро намуда, метавонад пояҳои давлатдориро боз ҳам пуриқтидор намояд.

Мавриди қайд аст, ки идоракунии президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон такони чиддӣ барои эҳё ва дигаргуниҳои кулӣ ва тағйири низоми арзишҳои миллӣ гардида, пеш аз ҳама, барои рушду нумӯи забони модарӣ заминаҳои воқеӣ муҳайё намуд. Хусусан масъалаҳои таҳкими истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ, ташаббусҳои сатҳи ҷаҳонӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, эҳёи иншооти бузурги аср, бунёди арзишҳои мондагори ниёгон ва дигар дастовардҳои замони соҳибистиклолӣ далелҳои гуфтаҳои боло мебошанд.[1]

Мақому манзалати шахсии Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун падидаи рамзи идеяи сиёсии муайян нишон медиҳад, ки ӯ ҳамчун роҳбари сиёсӣ тавонист шавқу ҳаваси сиёсии умумимиллиро барои ба таври расмӣ ба сари ҳокимият омадан истифода намояд.

Албатта дарки чунин талабот дар шакли вазифаҳои сарварӣ пайдо мешавад. Сарвари сиёсӣ вазифаҳои гуногунро ба анҷом мерасонад, аз ҷумла, муттаҳид намудани оммаи мардум ва ҷомеа. Дар навбати аввал, муттаҳид намудани одамон дар атрофи мақсад, арзишҳо ва дуом, дар заминаи ваҳдати миллӣ муаррифӣ намудан ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ мебошад.

Дар баробари ин, Президенти кишвар ибрази ақидадоранд, ки “Таъминпуштибонии манфиатҳои миллӣ ва пешбурди фаъолонаи ташаббуси иқдоми созандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассиса ва ниҳод таҳассуси он, ҳамчун саъю талош ҷиҳати касби узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақомот ва сохторҳои интихобии СММ яке аз вазифаҳои калидии сиёсати хориҷии мо маҳсуб мешавад”.[2]

Манфиатҳои миллӣ бар пояи мероси фарҳангӣ ва арзишҳои маънавии халқи тоҷик асос ёфта, манфиатҳои ҳаётан муҳими шаҳрвандон, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд ва ба ҳимояи истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон нигаронида шудаанд.[3]

Аз ин лиҳоз, тавсифу арзёбии рамзҳо дар доираи илмҳои сиёсӣ тибқи талаботи замон зарурати объективӣ дошта, барои танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ аҳамияту самарани бештар оварда метавонад.

Рамзҳои сиёсӣ инчунин барои таъмини муоширати байни гурӯҳҳои мухталифи низоми сиёсӣ ва сафарбар намудани акторҳои сиёсӣ шароит муҳайё карда, арзишу манфиатҳои муҳими миллиро метавонанд дар худ таҷассум намоянд.

Мавриди тазаққур аст, ки истифодаи рамзҳои гуногун дар амалигардонии «инкилобҳои ранга» ба ҳукми анъана даромада, онҳо ифодагари мақсад ва ҳадафҳои нерӯҳои дастандаркор мебошанд. Дар ин ҳолатҳо рамзҳо вазифаи сафарбаркунӣ ва иҷтимоикунониро ичро намуда, тавассути онҳо изҳори андешаи озод ва ба кӯча баровардани тӯдаи одамон амалӣ карда мешавад.

Масалан, ҳангоми ба вазифаи шурӯъ намудан сарони давлатҳо дар баробари қасам ёд кардан ба Парчами давлатӣ эҳтироми маҳсусро ба ҷо оварда, ҳамин тариқ нишон медиҳанд, ки ба зону истодан дар назди Парчам ин нишонаи муқаддас шуморидани рамзи давлатӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, ҳангоми сафарҳои расмӣ мо мебинем, ки сарони давлатҳо ба Парчами давлати қабулқунанда эҳтироми маҳсус нишон медиҳанд. Ё худ вақте ки аҳолии як кишвар аз сиёсати кишвари дигар норозӣ мешавад, Парчами он давлатро ҳамчун нишони эътироз оташ мезананд. Ин ҳама нишонаи он аст, ки Парчам ҳамчун рамзи сиёсии давлат василаи муайян намудани муносибат низ эътироф мешавад. Ин ва дигар ҳолатҳои, ки истифодаи Парчами миллӣ дар онҳо ҷоиз аст, ҳолатҳои маҳсус буда, дорои аҳамияти хос мебошанд.

Маҳз ба ҳамин сабаб Парчами давлатиро ҳамчун рӯки муҳими давлатдорӣ, ки мавҷудият ва ҳастии он нишонаи шараф, номус ва ғурури миллат аст, доимо бояд ҳифз намуд ва эҳтироми онро ҳамчун эҳтироми бузургтарин дорои миллат- давлатдорӣ миллӣ ба ҷо овард.[4]

Давлат ҳамчун институти сиёсӣ дар низоми сиёсии чома мавқеъ ва нақши махсуси худро дорад. Аз хамин ҷост, ин институти иҷтимоӣ бояд рисолати таъмини низомро дар ҳама намуди муносибатҳо иҷро намояд, ҳамзамон дорои хусусиятҳои фарқкунандаи худ бошад.

Ҳар як рамз дар худ маънои муайянро таҷассум намуда, василаи тасвирии ифодакунандаи мазмун ва маънои муайян мебошад. Хусусияти рамзҳои давлатӣ дар он аст, ки онҳо тавассути Конститутсия ва ё қонунҳо тасдиқ мегарданд. Дар ин ҷо Парчами давлатӣ мақоми махсуси худро дошта, ҳамчун рамзи давлатӣ метавонад ҷузъҳои муайяни нишонро низ дар бар гирад, ки дар коммуникатсияи оммаи мардум дар байни мафҳумҳои Парчами миллий ва Парчами давлатӣ тафовутҳоро низ донист. Зеро таҷрибаи мавҷудаи сиёсии давлатҳои муосир ва миллатҳо нишон медиҳад, ки на ҳама вақт Парчами давлатӣ бо Парчами миллии миллатҳои гуногун якхела мебошанд. Ин нуқта махсусан дар кишварҳои вомехӯрад, ки ҳаёти миллии гуногун доранд.

Аз ин рӯ, рисолати парчамдорӣ рисолати пуршараф буда, дар коммуникатсияи оммаи мардум парчамдорон худ миллатҳои мебошанд, ки тавонистаанд дар ҳама ғирдорҳои таърих ҳувиат ва ягонагии худро нигоҳ доранд.

Баъдан бо устувор гаштани пояҳои давлатдорӣ, боло рафтани ҳисси худшиносию худогоҳии мардуми кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои давлатӣ» қабул гардид, ки дар он тартиби истифодаи расмии Парчами давлатӣ муқаррар карда шуд, ки тибқи он дар ҳама ҳолат ба рамзҳои давлатӣ бояд беэҳтиромӣ зоҳир нагардад. Лозим ба ёдоварист, ки то ин вақт Қонуни мазкур тартиби истифодаи Парчами давлатиро дар рӯзҳои ид ва ҳангоми баргузориҳои ҷорабиниҳои сиёсӣ фарҳангӣ дар биноҳои маъмурию давлатӣ, гулгашту хиёбон ва кӯчаҳо иҷозат меод. Тибқи тағйироти охири, ки ба Қонуни мазкур ворид карда шуданд, истифодаи Парчами давлатӣ ба шаҳрвандон ва болои биноҳои истиқоматӣ низ иҷозат дода шуд.

Парчами давлатӣ пеш аз ҳама ба он асос меёбад, ки Парчами давлатӣ рамзи

сиёсии давлат аст, ки дар баробари ифодаи маъно ва мазмуни муайян, вазифаҳои муайяноро ҳам иҷро мекунад. Аз он ҷумла, вазифаи намояндагӣ (масалан, дар пештоқи биноҳои созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ), вазифаи муаррифӣ (ҳангоми вохӯрию мулоқотҳо бо намояндагони дипломатӣ ва риояи этикети дипломатӣ), муайян намудани мақом (ҳангоми насб дар пештоқи биноҳои маъмурию давлатӣ).

Ин ҳама нишонаи он аст, ки Парчам ҳамчун рамзи сиёсии давлат василаи муайян намудани муносибат низ эътироф мешавад. Ин ва дигар ҳолатҳои, ки истифодаи Парчами миллий дар онҳо ҷоиз аст, ҳолатҳои махсус буда, дар коммуникатсияи оммаи мардум дорои аҳамияти хос мебошанд. [5]

Маҳз ба хамин сабаб дар коммуникатсияи оммаи мардум рамзҳои сиёсиро ҳамчун технологияи сафарбаркунӣ, мутаҳиднамоӣ ва рукни муҳимми давлатдорӣ ба ҳисоб мегарданд.

Ҳар рамзе, ки аз ҷониби нерӯҳои гуногуни сиёсӣ ва субъектҳои интиҳобот ҳамчун технологияи сиёсӣ пешниҳод карда мешавад, ифодаи рамзии ҳадафҳои барномавии онҳо мебошад. Аз ин рӯ, таҳлили вазифа ва методу технологияи таъсиррасони рамзҳо, айнаи замон, имконият медиҳанд, ки дар раванди идоракунии давлатӣ ва таҳкими соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқи илман асоснок дошта бошем.

Инчунин, рамзҳои сиёсӣ ҷанбаи муҳимми аксиологӣ дошта, ба сифати арзиши сиёсӣ низ эътироф шудаанд. Чун сухан дар бораи рамзҳои сиёсӣ меравад, муайян намудани мавҷудияти эҳтиёҷоти сиёсӣ иҷтимоӣ ба мавҷудияти он, талабот ба хусусиятҳои вазифавӣ ва дигар ҷанбаҳои аз диди сиёсӣ таъсиррасон ба рушди чома муҳим мебошад. Аз ин ҷост, ки маҳз бо чунин сифатҳо оммаи мардум рамзҳои сиёсиро ҳамчун зухуроти арзишманд ва технологияи муҳими сафарбарнамоии сиёсӣ доништа, мавриди истифода қарор медиҳанд. Ин бошад тақозо менамояд, ки ҷанбаи арзишии рамзҳои сиёсӣ ва истифодаи онҳо барои худшиносӣ ва ватанпарастӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шавад.

Калидвожаҳо: Рамзҳо, технологияи сиёсӣ, сарварии сиёсӣ, рамзҳои сиёсӣ, аксиология, рамзҳои давлатӣ, сафарбарнамоии сиёсӣ, худшиносӣ, ватанпарастӣ, парчами давлатӣ.

Адабиёт

1. Ниг.: Мардуми Тоҷикистон ба Президенти худ барои шуҷоати бузург ва бунёдкорӣҳои бемисл арзи сипос менамоёнд. "Ховар" 16 ноябри 2020.

2. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. - Душанбе, 2018. - С. 405.

3. Ниг.: Джамилев К. Национальные интересы как системаобразующий элемент таджикской государственности // Таджикистан и современный мир, №2, 2003, - С. 92.

4. Хидирзода М.У. Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ. - Душанбе, 2017, С. 46- 50

5. Хидирзода М.У. Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ. - Душанбе, 2017, С. 46- 50)

СИМВОЛЫ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ

Кувватзода С.З., Мухаммад С.А.

В данной статье авторы проанализировали символы как политическую технологию, раскрыв их основные аспекты. Конечно, влияние политических символов на процесс обеспечения национальной идентичности достаточно велико, в результате их используют как политическую технологию с целью обеспечения национальной идентичности, общности и единства. Поэтому авторы в данной статье изучили особенности политических сим-

волов как политическую технологию, а также обосновали их необходимость для общества. В статье выявлено и обосновано, что символы как политическая технология являются важным средством обеспечения социальной интеграции в системе общественных отношений, в контексте выполнения задачи объединения и мобилизации.

Ключевые слова: Символы, политические технологии, политическое лидерство, политические символы, аксиология, государственные символы, политическая мобилизация, самосознание, патриотизм, государственный флаг.

SYMBOLS AS POLITICAL TECHNOLOGIES

Quvvatzoda S.Z., Muhammad S.A.

In this article, the authors analyzed symbols as a political technology, revealing their main aspects. Of course, the influence of political symbols on the process of ensuring national identity is quite great, as a result, they are used as a political technology to ensure national identity, community and unity. Therefore, the authors in this article studied the features of political symbols as a political technology, as well as justified their necessity for society. The article reveals and substantiates that symbols as a political technology are an important means of ensuring social integration in the system of social relations, in the context of performing the task of unification and mobilization.

Key words: Symbols, political technology, political leadership, political symbols, axiology, state symbols, political mobilization, self-awareness, patriotism, state flag.

АКТУАЛИЗАЦИЯ «ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ВОЙН» КАК ОДНОЙ ИЗ ТЕХНОЛОГИЙ «ГИБРИДНЫХ ВОЙН» НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Сангинов Н. Н. - к. п.н., старший научный сотрудник отдела политических проблем международных отношений ИФПП им. А. Баховаддинова НАНТ

Автором в данной статье раскрыта одна из технологий «гибридных войн» как «высокотехнологические войны», которая актуализировалась с началом очередного витка холодной войны между основными центрами принятия геополитических решения, а также на фоне продолжающейся российско – украинской «гибридной войны».

Основываясь на анализе современной военно – политической и экономической ситуации в мире, материалами ведущих научных и экспертных кругов, авторитетных средств массовой информации и т. д. автор на конкретных примерах охарактеризовал характер и сущность «высокотехнологических войн», которые основаны на развитие высоких технологий в военной сфере. Автор отмечает, что индустриально развитые мировые и региональные державы, а также самостоятельные субъекты международных отношений обращают первостепенное внимание вопросам обеспечения своей национальной безопасности от вызовов и угроз современности, путем совершенствования и укрепления своей оборонной мощи за счет новейших видов высокотехнологического оружия.

На конкретных примерах показаны виды новейших образцов высокотехнологического оружия противоборствующих сил на украинском ТВД (театр военных действий, других горячих точках).

Автор подчеркивают, что «высокотехнологические войны» в перспективе также останутся востребованными как одна из основных технологий «гибридных войн».

Ключевые слова: «высокотехнологические войны», дрон, гиперзвуковая ракета, артиллерия, военно – промышленный комплекс.

Анализ ныне происходящих событий в мире свидетельствуют об актуализации «высокотехнологических войн» как одной из технологий «гибридных войн» на современном этапе. Сегодня в т. н. «горячих точках» как Украина, Ближний Восток отмечается применение воюющими сторонами различных видов высокотехнологического оружия.

«Высокотехнологические войны» подразумевают использование в ходе боевых столкновений/военных действий, приграничных конфликтов разновидностей современного высокоточного стрелкового, ракетного, лазерного, пилотируемого, беспилотного, звуково-го/гиперзвукового, электромагнитного, химического/ бактериологического и иного вооружения, основанных на развитие передовых высоких технологий.

Названия различных подтехнологий «высокотехнологических войн» зависят от применения указанных выше разновидностей высокотехнологического оружия. Так, на нынешнем этапе известны и реализуются следующие подтехнологии: «ракетные войны», «дроновые войны», «воздушные войны», «подводные войны», «минные войны», «надводные войны», «артиллерийские войны», «батареиные войны», «танковые войны» и другие.

Данная тематика очень широко освещена научными и экспертными кругами дальнего и ближнего зарубежья. По мнению аналитиков американского издания The Economist: «Война в Украине является самой большой в Европе с 1945 года. Она будет определять представление о войне на десятилетия вперед. Она разрушила любые иллюзии по поводу того, что современный конфликт может ограничиться кампаниями против милитаризованных групп или эволюцио-

нирывать в сторону борьбы с низким количеством жертв в киберпространстве. В свою очередь, она указывает на новый тип высокоинтенсивной войны, которая сочетает в себе новейшие технологии с убийствами и потреблением боеприпасов в промышленных масштабах, а также привлекает гражданское население, союзников и частные компании». [1.1]

Следует согласиться с мнением американских аналитиков. В эти дни Украина превратилась в своеобразный полигон, где в реальных военных условиях проходит испытание новейших технологий на основе современного высокотехнологического оружия. Воюющие стороны широко используют свои военные разработки, а также высокотехнологическое оружие западных партнеров. Если Украина тесно контактирует с известными в мире американскими и западными компаниями как Palantir (США), программные обеспечения которых в свое время позволили ЦРУ выследить и ликвидировать лидера «Аль - Каиды» Усаму бен Ладена и др. [2.1], то Россия напротив, активно сотрудничает с Ираном, Северной Кореей и другими государствами, настроенных против Коллективного Запада во главе с США и достигших, при этом, больших успехов в области высокотехнологического оружия. Аналогичная ситуация наблюдается и на израильско - палестинско - ливанской «гибридной войне», которая продолжается с 7 октября 2023 года.

О том, что войны будущего будут высокотехнологическими, где преимущество составят высокоточные оружия, в 2013 году говорил начальник Генерального штаба Министерства обороны РФ, генерал – армии В. Герасимов. Он, в частности, отметил следующее: «Фронтальные столкновения крупных группировок войск (сил) на стратегическом и оперативном уровне постепенно уходят в прошлое. Дистанционное бесконтактное воздействие на противника становится главным способом достижения целей боя и операции. Поражение его объектов осуществляется на всю глубину территории. Стираются различия между стратегическим, оперативным и тактическим уровнем, наступательными и оборонительными действиями.

Применение высокоточного оружия приобретает массовый характер. В военное дело активно внедряются вооружение на новых физических принципах и роботизированные системы». [3. с. 262]

Аналитики Академии военных наук России считают, что современное высокоточное оружие в ряде государств постепенно превращается в решающий фактор вооружённой борьбы и победы в войне. Внезапное и массированное в течение длительного времени применение высокоточного оружия, может обеспечить вооружённым силам этих государств решение тех же задач, которые ранее возлагались на ядерное оружие, пилотируемую авиацию или сухопутные войска.

Для физического поражения в вооружённой борьбе будущего найдёт широкое применение энергия всех уже достаточно известных физических форм движения материи - кинетической; акустической; электромагнитной; энергии элементарных частиц; ядерной энергии; тепловой и др.

Таким образом, в зависимости от форм энергии, в войнах и вооружённой борьбе будущего для физического поражения в соответствующих вооружениях будут использоваться: различные виды кинетического, акустического, электромагнитного, радиационного и теплового видов воздействия. [4. с. 260]

На российско – украинском театре военных действий (ТВД) обе воюющие стороны вступили в жестокую конфронтацию в рамках «ракетных войн». Российская сторона активно использует гиперзвуковые ракеты «Кинжал», баллистические ракеты среднего радиуса действия «Калибр», «Искандер», РСЗО (реактивная система залпового огня) Торнадо – С, Оникс (противокарабельная ракета берегового ракетного комплекса Бастион), ракеты типа Х - 22 и Х – 59, СС – 300 [5. 2] и другие.

А, украинские военные кроме вооружения местного производства на базе арсенала бывшего Советского Союза, применяет американские «Хаймарсы», английские авиационные крылатые ракеты большой дальности Storm Shadow, разновидности оперативно-тактического ракетного комплекса "АТАСМС" (Army Tactical Missile System) немецкие ракеты

малой и средней дальности IRIS-T, «Гепард» находящиеся в распоряжении украинских военных и др.

В рамках технологий «артиллерийских войн» для противодействия российским самоходным артиллерийским установкам САУ 2 С1 «Гвоздика» (122 мм.), САУ 2 С3 «Акация» (152 мм.), САУ 2 С19 «Мста – С» (152 мм.), «МСТА - Б» (152 мм.), «Василек», «Поднос», «Тюльпан» и др., украинская сторона активно использует аналогичное оружие оставшееся от советского наследия, а также новейшие гаубичные установки западного образца, передаваемой Коллективным Западом, к которым следует отнести: гаубицы М777 (США), АНС «Краб» (ПНР), Сюзанна – 2 (Словакия), CAESAR – 2 (Франция) и др.

В ходе «танковых войн» на поле сражений, Российская Федерация использует новейшие высокотехнологические образцы танков как Армата (Т - 14), Т- 90. Против них воюют немецкие «Леопард - 2», американские «Абрамсы» и другие виды танков, бронетехники получаемые ВСУ Украиной от западных стран.

Особенную важность и известность в последнее время приобрели «дроновые войны» с использованием высокотехнологичных БПЛА (беспилотные летательные аппараты). Ударные дроны малого и среднего класса представляют собой платформы для использования высокоточных средств поражения, которые могут уничтожать большую часть целей на поле боя и в тылу противника, оставаясь при этом весьма простыми летательными аппаратами. Их относительная дешевизна и простота позволяет построить их намного больше, чем пилотируемых аппаратов. Эти качества делает их доступным и для всех, включая международных террористических группировок, которые нелегально покупают и применяют против своих противников. В свою очередь, это способствовало появлению термина «беспилотный терроризм». [б. с. 283]

Характеризуя современные беспилотники - дроны, вышеуказанное американское издание The Economist отмечает: «Забудьте о биноклях или картах, лучше думайте о сенсорах на спутниках и флотилии все видящих беспилотников. Деше-

вые и вездесущие, они предоставляют данные для обработки постоянно совершенствующимися алгоритмами, которые могут находить иглы в стогах сена: мобильный сигнал российского генерала или очертания замаскированного танка. Затем эта информация может быть передана спутниками солдату на самом низком уровне на фронте или использована для наведения артиллерии и ракет с беспрецедентной точностью и дальностью». [7. 1]

Над производством и реализацией БПЛА или дронов наряду с передовыми технологически развитыми государствами, активно заняты и развивающиеся страны как Исламская Республика Иран (ИРИ), Турция и др. Так, мировую славу/известность приобрели иранские «Шахеды» и турецкие «Байрактары». На сегодняшний день ВПК этих региональных лидеров вступили в жестокую конкуренцию в области производства и реализации боевых ударных дронов малого, среднего и дальнего радиуса действия.

Дроны оказались самым заметным открытием новой войны. Их использование до этого не принимало таких масштабов. Инвестиции в беспилотные технологии резко выросли: производитель БПЛА Bayraktar признался, что испытывает затруднения с удовлетворением потока заказов на свои дроны.

Иранская сторона как верный союзник оказывает активную помощь России в поставке дронов типа «Шахед» различной модификации. На территории России построен завод по производству боевых дронов «Шахед» для задействования в последующем в российско – украинской «гибридной войне». Кроме того, иранский ВПК налаживает тесное сотрудничество с некоторыми государствами Центральной Азии по вопросам поставок таких дронов под предлогом укрепления обороноспособности этих стран. Аналогичным образом действуют и турецкие специалисты – создатели БПЛА «Байрактар», которые наряду с поставкой дронов, создают предприятия по их сборке в странах интереса (Украина, Республика Узбекистан и др.).

В последние годы одновременно с противостоянием в воздушном простран-

стве с использованием дронов, развернулась настоящая «гибридная война» на воде и под водой, которые причисляются к технологиям «надводных войн» и «подводных войн». В этом плане между передовыми технологически развитыми странами, опять – же, развернулась соперничество по разработке и внедрению надводных и подводных дронов.

Аналогичные дроны используются против военных кораблей, для обезвреживания минных полей и т. д. Поэтому, эти дроны именуется морскими дронами, на базе которых созданы боевые беспилотные катера – камикадзе и т. д.

На сегодняшний день в создание нового поколения подводного дрона преуспела Российская Федерация. Так, на стадии окончательного создания ВПК России находится беспилотный подводный комплекс «Посейдон», который пока не имеет аналогов в мире. Отличительной чертой комплекса считается доставка ядерного боеприпаса к берегам противника. Это, по мнению военного эксперта А. Жукова, является управляемой ядерной торпедой, которую в США уже прозвали «машиной судного дня». Такое название подводной лодке дали по той причине, что она может уничтожить крупные прибрежные города, обрушив на них радиоактивное цунами высотой в сотни метров. Опасность подводного беспилотника состоит также в том, что он способен добраться до берегов противника незамеченным, так как работает бесшумно и обладает современными средствами маскировки. При этом торпедо движется с гораздо большей скоростью, чем существующие плавательные средства. [8. 4]

В некоторых государствах создаются специальные проекты по созданию т. н. «армии дронов». Так, при министерстве цифровой информации Украины создан аналогичный проект за счет средств пожертвований граждан страны и за ее пределами поступающих в онлайн режиме.

Цель создания «армии дронов» заключается в замене живой силы искусственным интеллектом, управляемые боевыми дронами. В этом плане в рамках проекта «армии дронов» созданы «роевые» системы БПЛА, которые уже эффек-

тивно применяется на Украине. Так, с использованием роев БПЛА стороны бомбят военную и гражданскую инфраструктуру друг друга. Дроны получили различные боевые названия как «дроны - камикадзе», «дроны - убийцы», «дроны - гранатометчики», «дроны - разведчики», «дроны - торпеды», «дроны - бомбардировщики» и т. д.

Следует резюмировать, что на данном этапе высокотехнологические дроны внесли заметные изменения в ведении боевых действий и способствовали избежать больших затрат от использования более дорогостоящих боевых ударных летательных аппаратов.

В рамках «минных войн» высокотехнологическое развитие позволило разработать и внедрить самые различные мины от неуправляемых до управляемых. Касаясь этого вида оружия следует разъяснить, что оно во все времена было востребованным. XXI век знаменует собой разработкой высокотехнологических видов мин, которые предназначены против бронетехники, пехоты, надводных и подводных судов и т. д. Благодаря чему мины стали называть «умными», «интеллектуальными». Сегодня мины из пассивных боеприпасов превратились в оборонительное оружие особого рода. Если раньше мины обезвреживались специальными саперными подразделениями, то сейчас это прорывается компьютерными технологиями. Уже созданы специальные интеллектуальные минные поля, которые позволяют определить противника на расстоянии и нанести точечные удары.

Одной из составляющих «высокотехнологических войн» признается использование искусственного интеллекта (ИИ) в военных целях. В этом плане реализуются «умные войны», «интеллектуальные войны» и другие. В данном направлении уже достигнуты положительные результаты. Созданы ряд видов вооружения (дроны, танки, самолеты и т.д.), с беспилотным управлением при помощи ИИ, которые уже стали угрозой для человечества. Особую опасность представляют разработанные системы управления ядерным оружием при помощи ИИ.

Выводы:

1. Технология «высокотехнологических войн» сегодня и в перспективе будут востребованы и, представлять серьезную угрозу безопасности любого государства.

2. Высокотехнологическое оружие на базе достижений высоких технологий окажет решающее влияние на характер военных действий и обеспечит победу той стороне, которая активно их использует.

3. Республике Таджикистан в плане противодействия различным подтехнологиям «высокотехнологических войн», а также обеспечения национальной безопасности страны, необходимо уделить первостепенное внимание на использование высокотехнологического оружия.

Литература

1. Нужненко С. THE ECONOMIST: В Украине началась новая эра высокотехнологических войн//

<https://zn.ua/WORLD/the-economist-v-ukraine-nachalas-novaja-era-vysokotekhnolohichnykh-vojn.html/> Дата обращения: 20.07.2023/.

2. «Самая технологически продвинутая война в истории человечества»// Электронный ресурс/ Режим доступа/ <https://meduza.io/feature/2022/12/25/samaya-tehnologicheskii-prodvinutaya-voyna-v-istorii-chelovechestva/> / Дата обращения: 10.07.2023/.

3. Сангинов Н.Н. Дальнейший прогресс высоких технологий – основа новых технологий «гибридных войн». Вестник ТНУ. - Душанбе – 2021. № 4. - стр. 262.

4. Долотова Д. Кассетные, обломочные и фугасные: какими ракетами Россия бомбит Украину// Электронный ресурс/ Режим доступа/ <https://vikna.tv/ru/dliatebe/bezpeka/kakimi-raketami-rossiya-bombit-ukrainu/> / Дата обращения: 20.07.2023/.

5. Жуков А. Комплекс Посейдон: на что способен российский подводный беспилотник?// Электронный ресурс/ Режим доступа/<https://hi-news.ru/technology/kompleks-posejdon-na-chto-sposoben-rossijskij-podvodnyj-bespilotnik.html/> / Дата обращения: 18.07.2023/.

АҲАМИЯТНОКИИ «ЧАНГҲОИ БАЛАНДТЕХНОЛОГӢ» ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ НАМУДҲОИ «ЧАНГҲОИ ОМЕХТА» ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Сангинов Н.Н.

Дар мақолаи мазкур аз тарафи муаллиф яке аз технологияҳои «чангҳои омехта» чун «чангҳои баландтехнологӣ», ки бо огози даври навбатии ҷанги сард байни марказҳои асосии қабули қарорҳои геополитикӣ, инчунин «чангҳои омехта» - и идомаёфтаи содаи русияву – украиниҳо актуалӣ гардидааст, кишода дода шудааст.

Бо така ба таҳлили вазъи муосири низомӣ – сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳон, маводи доираҳои пешсафӣ илмӣ ва кориносон, вазоити ахбори умумӣ бонуфуз ва ғ., муаллиф бо мисолҳои мушаххас характер ва моҳияти «чангҳои баландтехнологӣ» - ро, ки ба рушди технологияҳои баланд дар соҳаи низомӣ асос ёфтаанд, тавсиф намунадааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки абарқудратҳои аз нигоҳи индустриалӣ пешрафтаи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, инчунин субъектҳои мустақили муносибатҳои байналмилалӣ, ба масоили таъмини амнияти миллии хеш аз таҳдиду хатарҳои муосир бо роҳи такмил ва таҳкими иқтисодии мудофиавиавиатсион аз ҳисоби навъҳои навтарини яроқи баландтехнологӣ диққати авваландарача медиҳанд.

Бо мисолҳои мушаххас анвоъи мухталифи намунаҳои навтарини яроқи баландтехнологии нерӯҳои ба ҳамзид дар театри амалиёти низомии Украина, нуқоти доғи дигар, нишон дода шудааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки «чангҳои баландтехнологӣ» дар дурнамо низ ҳамчун яке аз технологияҳои асосии «чангҳои омехта», тақозошаванда боқӣ мемонанд.

Калидвожаҳо: «чангҳои баландтехнологӣ», дрон, ракетаи гиперсавтӣ, артиллерия, мучтамаи низомӣ - саноатӣ.

ACTUALIZATION OF "HIGH-TECH WARS" AS ONE OF THE VARIANTS OF "HYBRID WARS" AT THE PRESENT STAGE

Sanginov N. N.

The author of this article reveals one of the technologies of "hybrid wars" as "high-tech wars", which was updated with the beginning of the next round of the Cold War between the

main centers for making geopolitical decisions, as well as against the backdrop of the ongoing Russian-Ukrainian "hybrid war".

Based on an analysis of the current military-political and economic situation in the world, materials from leading scientific and expert circles, authoritative media, etc., the author, using specific examples, characterized the nature and essence of "high-tech wars", which are based on the development of high technologies in the military sphere. The author notes that the industrialized world and regional powers, as well as independent subjects of international relations, pay priority attention to the issues of ensuring their national security from the challenges and threats of our time, by

improving and strengthening their defense power through the latest types of high-tech weapons,

Specific examples show the types of the latest types of high-tech weapons of the opposing forces in the Ukrainian theater of war (theater of war, other hot spots).

The author emphasizes that "high-tech wars" in the future will also remain in demand as one of the main technologies of "hybrid wars".

Key words: *"high-tech wars", drone, hypersonic missile, artillery, military-industrial complex.*

УДК:
ТДУ 327 (575.3)
ТКБ 66.4 (2 тоҷик)
С-66

МУҚОВИМАТҲОИ САРҲАДӢ ВА ҶОЙГОҲИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ДАВЛАТҲО

Шарифзода Лоҳутӣ Шариф – д.и.с., дотсент, сардори Раёсати илм ва инноватсияи
Донишгоҳи (Славянии) Россия ва Тоҷикистон,
E-mail: Slohuti@mail.ru;
Тел.: (+992) 919-89-65-69

Содиқзода Хушбахт Насреддин - докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
E-mail: sodiqzoda-khushbakht@mail.ru; Тел.: (+992) 918-24-39-00

Муқовиматҳо дар сарҳади давлатҳо аз гузашта то замони мо бо ҳар сабабу воқеаҳо пайваста ба вуқӯъ моеянд. Аксари чунин муқовиматҳо боиси он мегарданд, ки авзои минтақа ва муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо тағйир ёбанд. Ҳолатҳои мазкур пеш аз ҳама ба тавсеи равобити кишварҳои ҳамсарҳад таъсири манфӣ расонда, манбаи ташианҷ ва мураккаб гардидани робитаҳо мегардад.

Муаллифон паҳлуҳои мухталифи ихтилофҳои наздимарзиро мавриди таҳқиқ қарор дода, зарурати бо роҳи сулҳомез ва тавассути гуфтушунидҳои дипломатӣ ҳал намудани муқовиматҳоро барои таҳкими субот ва густариши ҳамкорӣҳои кишварҳои ҳамҷавор таъкид менамоянд. Зеро ташиаккули муносибатҳои дӯстона ва инкишофи ҳамкорӣҳои осоиштаи давлатҳои ҳамсарҳад аз сари вақт ва ба танзим даровардани масъалаҳои сарҳадӣ дар асоси ҳусни тафохум вобастагӣ дорад.

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти муқовиматҳои сарҳадӣ баррасӣ гардида, нақш ва ҷойгоҳи он дар муносибатҳои байниҳамдигарии кишварҳои ҳамҷавор мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: давлат, сарҳади давлатӣ, муқовиматҳои сарҳадӣ, баҳсҳои ҳудудӣ, амниятӣ минтақавӣ, геополитика, геостратегия, лимология, дипломатия, ҳуқуқи байналмилалӣ, сиёсати хоричӣ,

сиёсати ҷаҳонӣ, муносибатҳои байнидавлатӣ, муносибатҳои байналмилалӣ.

Сарҳади давлатӣ дар низоми муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо нақши муҳим дорад, зеро он ҳудуди ҳар як давлатро муқаррар намуда, асоси муносибатҳои ҳуқуқи байни онҳоро ташкил медиҳад. Давлатҳо дар доираи ҳудуди муайян соҳибхитӣерӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии худро таъмин намуда, мустақилияти ҳокимияти сиёсашонро амалӣ менамоянд.

Агар ба таърихи ҷаҳонӣ назар афканем, борҳо муҳолифатҳои барзиёди давлатҳоро бо мақсади ташаккули марзи худ мушоҳида менамоем. Тақрибан беш аз 98 % - и муноқишаҳои сиёсиву ҳарбӣ, иқтисодиву иҷтимоии давлатҳо бо сарҳад тавҳам мебошанд. Дар атрофи муҳорибаҳо масъалаи ғасби сарҳади бегона ва бо ин роҳ афзоиш додани қаламрави худ мавқеи афзалиятноки сиёсати хоричии кишварҳоро дар ҳар замон ташкил медиҳад. Мутаассифона, то ҳол чунин чараён дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ вучуд дорад. Ин масоил пайваста барои субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ ва иштирокчиёни сиёсати минтақавию ҷаҳонӣ мавзӯи муҳим ба ҳисоб меравад. Чунин раванд аз давраи пайдоиши қабилла ва сипас давлат вучуд дошт ва то замони мо идома дорад.

Дар ин маврид қобили таъкид аст, ки мақсади асосии сар задани ҷангҳои ҷаҳонӣ ба ишғоли ҳарчи бештари қаламрави давлатҳо нигаронӣ шуда буд. Давлатҳо байни худ иттиҳоди ҳарбӣ – сиёсиро ташкил дода, дар муқобили кишварҳо ва иттифокҳои давлатҳои дигар барои забти ҳудудҳои нав мубориза мебуданд. Муноқишаҳои сарҳадӣ бо сабаби номувофиқ ва ё кам будани масоҳати марзиви ҳудудӣ ба амал меомаданд. Масалан, Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ, ки дар он доираи давлатҳо муттаҳид шуда, пеш аз ҷангро шуруъ кардан, байни худ сарҳади дар оянда ишғолнамудаашонро тақсим менамуданд ва сипас баъд аз ба иттифок расидан, дар якҷоягӣ бар зидди дигар мамлакатҳо ҷангро шуруъ карда, ба пардохтани нақшаҳои худ талош меварзиданд.

Новобаста ба он ки ин ҷанг ба давлатҳои иштироккунанда хисороти калони сиёсӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ расонида бошад ҳам, мутаассифона даъвоҳои ҳудудӣ байни Олмон бо дигар кишварҳо, махсусан Фаронса сабабгори дубора ба амал омадани Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ гардид [5.С.242].

Ҳамин ақидаро Паламар Николай Григоревич тарафдорӣ намуда, қайд доштааст, ки: «Таърихи рушди тамаддуни ҷаҳонӣ (аз замони қадим то замони мо) нишон медиҳад, ки сарҳадҳои давлатӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳар як давлати соҳибистиклол гардида, тадриҷан ба мавзӯи муқовимат, баҳсу мунозираҳо ва баъдан ба муноқишаҳо ва ҷангҳои ҳарбӣ табдил ёфтааст, аз қобили ду ҷанги ҷаҳонӣ» [14.С.100].

Масъалаи омӯзиши нақши сарҳад дар муқовиматҳои байналмилалӣ ва таъмини субот бори аввал дар солҳои 1970 – ум аз ҷониби Г.Хертс ва П.Дил мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Тибқи назарияи онҳо, сарҳади байни давлатҳо хатҳои алоҳидае, мебошанд, ки соҳибхитиярии давлат ва амнияти миллиро муҳофизат мекунанд [20.С.43].

Маҳз Г.Хертс ва П.Дил нахустин шуда исбот намуданд, ки мавҷуд будани тафовут дар минтақаҳои наздисарҳадӣ сабабгори асосии сар задани муқовиматҳо мегарданд. Омилиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, хосатан дараҷаи рушд ва манфиатнок будани минтақаҳои марзиви ҳудудӣ аз ин

қабил мебошанд. Ҳарчӣ қадаре ки минтақа иқтисодии инфрасохтори баланд дошта бошад, ҳамон қадар мавқеи он барои кишварҳои ҳамсарҳад муҳим мебошад. Аз ин рӯ, вазъияти мазкур имконияти ба вучуд омадани муқовиматро ба миён меоварад.

Бояд эътироф намуд, ки муқовиматҳои сарҳадӣ дар тамоми давраи мавҷудияти давлатҳо нақши муҳим доштанд. Гурӯҳҳои иғвоангез ва манфиатҷӯ аз муқовиматҳои сарҳадӣ ба нафъи худ истифода намуда, талош менамуданд, ки ҳолатро боз ҳам муташанниҷ созанд. Ғайр аз ин, маъмулан дар пасманзари маҳалҳои наздисарҳадӣ аҳолии осоишта зисту зиндагонӣ менамоянд, ки осебпазиртарин қишри ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Иштироки онҳо бевосита ва ё ба восита дар муқовиматҳои сарҳадӣ аз имкон дур набуда, ҳатто онҳо метавонанд сабабгори асосии рӯҳ додани муқовиматҳо дар сарҳад гарданд.

Бинобар ин, сарҳадҳо дар сиёсати давлатӣ аҳамияти муҳим доранд ва ба амнияти суботи хориҷӣ ва ҳам дохилӣ таъсири қалон мерасонанд. Давлатҳоро зарур аст, ки барои муҳофизати сарҳади худ пайваста талош намуда, иқтисодии муқовиматҳои худро баланд бардоранд.

Ҳодисаҳои, ки дар дохил ва беруни мамлакат рӯҳ медиҳанд, ба вазъи сарҳади давлатӣ пайваста алоқамандӣ доранд. Масалан, муноқишаҳо ё бӯхронҳои кишварҳои ҳамсоя метавонанд боиси афзоиши гурезаҳо ва ё таҳдид ба амнияти миллии гардад, ки воқуниши давлатҳоро дар ин масоил талаб менамояд.

Дар ин ҳусус, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳамасолаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 суҳанронӣ намуда, қайд кардааст, ки:

«Ҳукумати Тоҷикистон бо дарназардошти вазъи мураккаби минтақа ба таҳкими доимии ҳифзи сарҳад, махсусан, сарҳади Тоҷикистону Афғонистон диққати аввалиндарача дода, барои пешгирии қардани қочоқи маводи муҳаддир, силоҳ, адабиёти экстремистӣ ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ дар хатти сарҳади давлатӣ тадбирҳои зарурӣ меандешад.

Хотирнишон месозам, ки ин тадбирҳо на танҳо ба ҳимояи манфиатҳои кишварӣ

мо, балки ба оромиву суботи кишварҳои дуру наздик, бахусус, кишварҳои минтақа низ мусоидат менамоянд» [3].

Тавре Президенти кишвар, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон зикр намуд, ки дар минтақа (дар ин ҷо, Осиёи Марказӣ ва дар умум ҳудуди кишварҳои ИДМ дар назар дошта мешавад) таҳаввулоти мураккаби сиёсӣ, махсусан вазъи ноумеди Афғонистон, ки боиси ташаккули қочоқи маводи муҳаддир, фуруши ғайриқонунии силоҳ, ақидаҳои ифротгарӣ ва дигар ҷиноятҳои муташаккил дар марзи давлатӣ мегардад, хатари халалдор намудани амнияти сарҳадиро ба вучуд меоваранд. Зеро маҳз ҳамин ҷиноятҳо тавассути сарҳади давлатӣ аз кишвари ҳамсоя ба сарзамини Тоҷикистон ворид шуда, суботи давлатиро халалдор месозанд. Вазъи номураккаби сарҳади давлатӣ на танҳо барои кишвари Тоҷикистон дар ҳамсоягӣ бо Афғонистон таъсир мерасонад, балки ба кишварҳои дур (дар ин маврид, то сарҳади Аврупо ва ҳатто Амрико) ва наздик (ИДМ, Халиҷи Форс, Шарқи Наздик ва ғайра) ва махсусан мамлакатҳои Осиёи Марказӣ.

Аз ин рӯ, дар замони мо масъалаи беҳатарии ҳар як минтақа аз таъмин будани амният дар дигар ҷуғрафӣ вобастагӣ дорад. Муҳимтарин тадбир ва таъмини субот дар сарҳади давлатӣ ин ташаккули муносибатҳои байнихамдигарии давлатҳои ҳамсарҳад дар пайи ҳар гуна муқовиматҳои сарҳадӣ ба шумор меравад.

Ҳамин масоилро Г.Хертс ва П.Дил таъкид намуда, ибраз доштаанд, ки аз ҳама минтақаҳои осебпазири сар задани муқовиматҳои сарҳадӣ Аврупо ва Шарқи Наздик мебошад [20.С.43].

Ба назари мо, на танҳо Аврупо ва Шарқи Наздик, балки тамоми минтақаҳои ҷаҳон новобаста аз мавқеи ҷойгиршавӣ бо руҳ додани муқовиматҳои сарҳадӣ дучор шуданаш имконпазир аст. Зеро дар ҳама ҷуғрафӣ ҷаҳон айни ҳол зиддиҳои гуногуни геополитикӣ, этникӣ, динӣ ва ҳудудӣ ба амал омада истодаанд.

Тавре таҷрибаи муосири ҳалли муқовиматҳои сарҳадӣ нишон медиҳад, дар ин самт аксари вақт вайронкунии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба назар расида, дар раванди бартараф кардани низоҳо роҳи воситаҳои фишороварӣ, таҳримҳо ва зурӣ бештар истифода шудаанд.

Дар ин бобат ходими намоёни рус, олим – иқтисодшинос Лев Пантелеймонович Кураков чунин ибраз дорад, ки муқовиматҳои сарҳадӣ ҳамчун баҳс ва низои байналхалқии байни давлатҳо оид ба муайян кардани моликияти ҳуқуқи ҳудуд, ки ҷонибҳо мансубияти ҳудудро ба қаламрави давлати худ тасдиқ менамоянд ва ҳокимияти ҳудудро дар ин ҳудуд эълон медоранд, фаҳмида мешавад. Тарафҳои муқовиматкунанда ба ҳеҷ ваҷҳ дар масоили марбут будани ҳудуди давлати ҳудуд нисбат ба дигар мамлакат ҳеҷ гоҳ ва ба ҳеҷ ваҷҳ истисно намеkunанд [12.С.83].

Муҳаққиқи дигари рус Клименко Михаил Борисович ба он назар аст, ки хосияти асосии муқовиматҳои сарҳадӣ аз мавҷуд будани баҳси марзӣ байни субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – давлатҳо, ки дар он объект ва мавзӯи баҳс аниқ шудааст, иборат аст. Маҳз объект ва мавзӯи муқовиматҳои сарҳадиро аз ҳам ҷудо намуда, соҳибхотии давлатҳоро вобаста ба делимитатсияи муайяни марзӣ аниқ менамоянд. Вагарна як тарафа ҳал намудани баҳси сарҳадӣ ғайримкон буда, даъвои ҳудудиро бештар месозанд [11].

Тафсири ибораи муқовимати сарҳадӣ дар луғатномаи ҳуқуқӣ бо ду маъно ифода шудааст. Аввалан, ҳамчун баҳси байналмилалӣ байни ду ҷиҳати давлатҳо оид ба моликияти қонунии ҳудуд, муайян карда шудааст. Дуюман, ба маънои муқобилият ё эътироз ба тадбирҳои дар сарҳад андешидашуда, ба монанди танзими муҳочират ё талошҳои халалдор намудани амнияти сарҳадӣ [15.С.857].

Аз нигоҳи ҳуқуқӣ мафҳуми муқовимати сарҳадӣ бештар ба маънои таъмини субот ва идоракунии марзи давлатӣ фаҳмида мешавад. Маънои ҳуқуқи пурраи муқовимати сарҳади давлатӣ бояд бо ҷуғрофияи сиёсӣ алоқаманд бошад. Чунки маънои умумии муқовимати сарҳадӣ дар илмҳои геополитика ва ҷуғрофияи сиёсӣ шарҳи комил дода шудааст. Махсусан, муқарар мешавад, ки муқовимати сарҳадӣ ҳамчун даъвои тарафҳо ба ҳисоб меравад. Ҷонибҳо муқовиматро бо мақсади эълон доштани моликияти ҳудудӣ ва амалӣ намудани ҳокимият дар он ҳудуд ба миён меоранд.

Дар ин масоил ҳуқуқи байналмилалӣ муқовиматҳои сарҳадиро бо риояи

принсипҳои ҳукуки худмуайянкунӣ, дахлнопазирии тамомияти арзӣ ва ҳалли осоиштаи онҳо муқаррар месозад. Шартномаҳо, санадҳои байналмилалӣ меъёри ҳуқуқӣ, Оинномаи СММ ва ғайра барои бартараф кардани муқовиматҳои сарҳадӣ тавассути гуфтушунид, музокирот, миёнаравӣ, арбитраж ё ҳалли суди байналмилалӣ заминаҳои ҳуқуқиву сиёсиро фароҳам меоранд.

Одатан бахсҳо ва муқовиматҳо метавонанд вақте ба миён оянд, ки гурӯҳҳои гуногун дар масъалаҳои сарҳадӣ манфиатҳо ё эътиқоди ба ҳам зич доранд. Ба ғайр аз масъалаҳои этниқиву дастрасӣ ба сарватҳои табиӣ, омилҳои мубориза алайҳи бардоштани девор ва ё панҷараҳои марзӣ, қабул накардани муҳочирону гурезаҳо, ворид намудани маҳдудиятҳои транзитии тичорат ва ғайра омилҳои мебошанд, боиси ба вуқӯъ омадани муқовимати сарҳадӣ мегарданд.

Таҳқиқотчиҳои рус Даниел Тотх чунин ақида дорад, ки муқовиматҳои сарҳадӣ гуногунҷанба буда, эҳтимолан дар минтақаҳои гуногун руҳ медиҳанд ва бо мурури замон маконҳои сар задани он тағйир меёбанд. Аз ин ҷониб, таснифи муқовиматҳои сарҳадӣ бинобар сабаби номуайянии ташаккули муқовимат мувофиқ нест [17.С.31].

Дар маҷмӯъ, муқовимати ҳудудӣ метавонад сарчашмаи низои маҳаллӣ ва байнидавлатӣ ва ҳатто минтақавӣ гардад. Асоси ба миён омадани муқовиматҳои сарҳадӣ ин мавҷуд будани ихтилофҳои ҳудудӣ мебошад. Инҳо ҳамчун муҳолифатҳо дар мавриди муқаррар намудани низоми ҳуқуқӣ ва молиқияти қаламрав фаҳмида мешавад.

Масъалаҳои ҳалношудаи марзиву ҳудудӣ дар ҷаҳон то ҳол яке аз сабабҳои асосии ноором гардидани вазъи минтақаҳои наздисарҳадӣ, номусоидии равобити байниҳамдигарии кишварҳо, даргириҳои аҳолии наздисарҳадӣ, муташанничи раванди муносибатҳои байналмилалӣ, даъво ва шикоятҳои таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин нуктаро муҳаққиқи масъалаҳои сиёсиву ҳарбӣ Паламар Николай Григоревич баён намуда, иброз медорад, ки мушкилоти ташкили сарҳадҳои давлатӣ то имрӯз омили муҳими тезу тунд гардони

вазъияти байналмилалӣ гардидааст [14.С.100].

Дар таҳқиқи ҳамачонибаи муқовиматҳои сарҳади давлатӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар низоми муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо пеш аз ҳама омӯзиши ҷанбаҳои зерин ниҳоят муҳим аст:

– таҳлили шароити таърихӣ ва сабабҳои пайдоиши муноқишаҳои сарҳадӣ;

– муайян намудани конфронтатсияи этниқӣ ва таъсири он ба ҳувияти миллӣ;

– омӯзиши афкорӣ ҷамъиятӣ ва тамоюли миллатгарой дар муқовиматҳои сарҳадӣ;

– баррасии гиреҳи зиддиятҳои сарҳадӣ, оқибатҳои геополитикӣ ва манфиатҳои тарафҳо;

– омӯзиши заминаҳои ҳуқуқӣ ва шартномаҳои, ки сарҳадҳоро танзим менамоянд;

– фаҳмидани моҳияти муноқиша ва омилҳои таъсиррасони он ба субот ва муносибатҳои байниҳамдигарии кишварҳо;

– таҳлили нақши ҷанбаҳои башардӯстона дар раванди муқовиматҳои сарҳадӣ ва таъсири он ба аҳолии маҳаллҳои наздисарҳадӣ.

Муҳаққиқ Голушков Святослав Василевич дар ин хусус қайд намудааст, ки вақте мо бевосита масъалаҳои муқовимати сарҳадиро таҳлил менамоем, пеш аз ҳама мавқеи ҷойгиршавии ҳудудро бояд ба инобат гирем. Ҷойгоҳи сарҳадӣ дар назорат ва танзими роҳҳои транзитии нақлиётӣ (аз қабилӣ заминӣ, ҳарими ҳавой ва баҳрӣ) нақши муассир дорад. Дар идомаи зикраш Голушков масъалаи Гибралтарро таҳлил менамояд. Махсусан, баҳси Шохигарии Испания бо Шохигарии Муттаҳиди Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолиро дар соли 1704 мисол меоварад. Ба назари ӯ, ҷойгиршавии Гибралтар дар минтақаи Аврупои Ҷанубӣ ва Африқои Шимолӣ ба нафъи ин кишварҳо баромад менамояд. Чунки тавассути Гибралтар роҳҳои баҳрии байни Уқёнуси Атлантика ва баҳри Миёназамин идора карда мешаванд [5.С.242].

Аз нуктаи назари Голушков С.В. метавон ба ҳулосае омад, ки муқовиматҳои сарҳадӣ аксаран хосияти моддӣ дошта, бешак манфиатҳои сиёсиву иқтисодии кишварҳоро дарбар мегирад. Давлатҳо низ дар мочароҳои сарҳадӣ иштироки фаъол

доранд. Онҳо метавонанд бевосита дар ин раванд сахм гузоранд ва ё бо мақсади истисмор ва ғаразҳои худ дар пайи муқовиматҳои сарҳадӣ ҳамроҳ гарданд.

Дар баробари ин, муқовиматҳои сарҳадӣ метавонанд бидуни иштироки ҷонибҳои манфиатдор рӯх диҳанд. Ин пеш аз ҳама аз номуайянии ё нофаҳмиҳо вобаста аст. Масалан, агар муқовимати сарҳадӣ дорои хусусияти этникӣ бошад, пас дар ин ҷо сахми аҳолии навоиҳои байнисарҳадӣ мушоҳида мегардад. Мо метавонем ин ҷараёноро ба таври муайян таҳлил намоем. Ҳангоми истифодабарии роҳ ва сарватҳои табиӣ муқовиматҳои хурди сокинони маҳалҳои наздисарҳадиву байнисарҳадӣ зиёдтар ба амал меоянд.

Директори Пажӯҳишгоҳи ҳамкориҳои байнисарҳадӣ ва ҳамгирии Донишгоҳи давлатии тадқиқоти миллии Белгород Виктор Саприка масъалаи ташаккули ҳамкориҳои байнисарҳадиро омӯхта, иброз доштааст, ки муносибатҳои мутақобилаи аҳолии навоҳии байнисарҳадӣ дар ҳалли низоҳии байниҳамдигарӣ нақши муҳим мебозад. Азбаски одамоне, ки дар сарҳади ду кишвар зиндагӣ мекунанд, аксар вақт таҷрибаи муштарак дар доираи ҳусни ҳамҷаворӣ дошта, ба беҳтар шудани ҳамкориҳои байни давлатҳо ва аз байн бурдани муқовиматҳои байнисарҳадӣ мусоидат мекунанд. Дастгирии аҳолии маҳалҳои наздисарҳадӣ ва густариши муколамаи байни онҳо имкони ҳалли бомуваффақи муҳолифатҳо ва таҳкими субот дар сарҳад мегардад [16].

Дар воқеъ, ташаккули муносибатҳои байни сокинони маҳалҳои наздисарҳадӣ муҳимтарин ташаббус дар ҳалли муқовимату муноқишаҳои байнисарҳадӣ ба ҳисоб меравад. Агар аҳолии маҳалҳои наздимарзӣ дар шароити осоишта ва ҳусни тафохуми дӯстӣ зиндагонӣ намоянд, он гоҳ имкон аст ки умуман муқовиматҳо низ сар назананд. Дар аксари ҳолатҳо маншаи муқовиматҳои сарҳадӣ аҳолии дар маҳалҳои наздисарҳад маскуншуда ба ҳисоб мераванд. Онҳо заминагузори чунин вазъ дар сарҳад мебошанд. Махсусан дар минтақаҳои хушкӣ, ки муқовиматҳо бештар ба амал меоянд.

Ба ғайр аз ин, муқовиматҳо дар сарҳад бо ҳар гуна сабабҳо рӯх доданашон аз имкон дур нест. Махсусан ҳолатҳое, ки дар

он иштироки на танҳо аҳоли, инчунин гурӯҳҳои силоҳбадаст ва ифротгаро зиёд аст. Падидаи терроризм, экстремизм, бунёдгароӣ ва ҷудоихоҳӣ аз ҷумлаи ҳадафҳои гурӯҳу ҳаракатҳои тундрав мебошад, ки бо ҳар гуна ғаразҳои нопокашон боиси ба амал омадани муқовиматҳои сарҳадӣ мешаванд.

Ин вазъ аксаран дар минтақаҳои ноороми ҷаҳон, махсусан қитъаҳои Африқо, Осиё ва Америкаи Лотинӣ маъмул гардидааст. Инчунин, хастанд гурӯҳҳое, ки танҳо ба мақсади ғоратгарӣ муқовиматҳои сарҳадиро ташкил менамоянд. Махсусан дар канораҳои баҳрҳои дарёҳо ва биёбону қаторкӯҳҳои фаромарзӣ ҷойгир шуда, амалҳои муқовиматнокро нисбати ҳам давлати иқоматгоҳ ва кишвари ҳамсарҳад ба анҷом мерасонанд. Ҳатто даст ба одамрабӣ ва дигар ҷиноятҳо низ мезананд, ки дар натиҷа вазъи маҳалҳои наздисарҳадӣ ноором мегардад. Кишварҳои Мексика, Африқои Ҷанубӣ, Бразилия ва Ҳиндустон аз ҷумлаи давлатҳои осебпазири ин навъи муқовиматҳо ба ҳисоб мераванд.

Бо сабаби он ки муқовиматҳои мазкур ба сифати ҷиноят пазируфта мешавад, онро набояд ба шумули муқовиматҳо дар сарҳад пазируфт. Зеро таҳдиди дохилӣ ва берунии онҳо аз ҳар ҷониб ба назар расида, мақсади онҳо вайрон намудани сохтори конституционист. Муқовиматҳои сарҳадӣ бошад, хусусияти бештар этникӣ ва сиёсӣ дошта, дар он ҷиноятҳо нисбати сохти марзӣ ва ҳудудӣ бештар ифода мегардад. Норозигӣ ва қабул надоштани ҳудуди маҳал ё минтақа ба қаламрави давлат ва ташкили даъвоҳову ихтилофотҳо мазмуни амиқи муқовимат дар сарҳадро инъикос менамоянд.

Дар ин робита, ҷойгоҳи муқовиматҳои сарҳадӣ дар муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо аз ҳолат ва вазъ, инчунин миқёси сар задани муқовиматҳо вобаста аст. Бар асари муқовиматҳо имкон аст, ки баҳсҳои ҳудудӣ ё дигар масъалаҳои марбут ба сарҳадҳои муштаракӣ онҳо ба вучуд оянд. Аз қабилӣ баҳсҳои дипломатӣ ва муноқишаҳои мусаллаҳонаи сарҳадӣ.

Дар ин радиф, ҳама гуна мушкilotи сарҳадӣ, махсусан муқовиматҳо метавонанд, ки бар асоси паймони тарафҳо ва ба роҳ мондани гуфтушунидҳои сиёсӣ ҳал гарданд. Ҳамкорӣ ва муколамаи

кишварҳо дар ҳалли муқовиматҳои сарҳадӣ нақши муассир дошта, барои бо роҳи осоишта ҳал намудани мушкилоти сарҳадӣ ва таъмини суботи дарозмуддати муносибатҳои байниҳамдигарии кишварҳо мусоидат менамояд.

Таҳкими муносибатҳои дӯстона ва густариши ҳамкориҳои осоиштаи давлатҳои ҳамсарҳад аз сари вақт ва ба танзим даровардани масъалаҳои сарҳадӣ дар асоси хусни тафохум вобастагӣ дорад [19.С.62].

Ба назари ҳуқуқшиноси рус Александр Сергеевич Орлов: «зарурати ҳалли муқовиматҳои сарҳадӣ на танҳо бо мақсади бартараф кардани он мебошад, балки дар ин раванд метавон мушкилоти коҳиш додани дараҷаи ҷинояткории муташаққилона, муайян намудани омилҳои харобиовари минтақавӣ, паст намудани муноқишаҳои аҳолии маҳалҳои байнисарҳадӣ ва наздисарҳадӣ гардад» [13].

Мо низ тарафдори ҳамин андеша мебошем, ки баррасии мушкилоти муқовиматҳои сарҳадӣ бо роҳи муайян кардани сабабҳои аслий, таҳдидҳои эҳтимолий ба тамомияти арзӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи байни давлатҳо дар ҷустуҷӯи ҳалли он мусоидат мекунад. Масъалаи муноқишаҳои марзӣ мавзӯи домангири равобити байниҳамдигарии кишварҳои ҳамсарҳадро фаро мегирад. Барои роҳ надодан ба вазъи пуршиддати муқовиматҳо дар сарҳад воситаҳои осоиштаи ҳалли масъаларо ёфтаи муҳим аст. Бинобар ин, вобаста ба ҳолати мушаххаси ихтилофоти марзӣ метавон масъалаи таҳкими муносибатҳои байниҳамдигарии кишварҳоро мавриди баррасӣ қарор дод.

Одатан созиш оид ба аниқгардонии гузариши хатси сарҳад мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, принципҳои адолат, самаранокӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамгузашткунӣ амалӣ мегардад [9.С.15].

Аз ин рӯ, ҳангоми ҳалли муқовиматҳои сарҳадӣ ва танзими онҳо давлатҳои даргир ба меъёрҳо ва принципҳои байналмилалӣ таъя мекунанд. Зеро меъёрҳои байналмилалӣ рафтор ва амали давлатҳоро дар заминаи муносибатҳои байналмилалӣ ва байниҳамдигарӣ танзим мекунанд [5.С.242]. Меъёрҳои байналмилалӣ ба арзишҳои аз тарафи умум эътирофшуда, ба монанди соҳибхитӣ давлатҳо, даҳолат накардан ба қорҳои доҳилии дигар мамлақатҳо ва

ҳалли осоиштаи баҳсу муқовиматҳо асос ёфтаанд.

Дар ин зимн, давлатҳо ба Эълomiaи СММ аз 24 октябри соли 1970 «Дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ доир ба ҳамкориҳо ва муносибатҳои дӯстонаи байни давлатҳо мувофиқ ба Оинномаи СММ» ва Эълomiaи СММ аз 18 ноябри соли 1987 «Дар бораи принципи даст кашидан аз таҳдиди қувва ва истифодаи он дар муносибатҳои байналмилалӣ» низ таъя менамоянд.

Ҳамчунин бояд ҳаминро баён намуд, ки дар таҷрибаи муносибатҳои байналмилалӣ ҳалли муқовиматҳои сарҳадӣ ба ҳафт принцип, ки дар Оинномаи СММ муқаррар шудаанд, асос меёбад. Аз ҷумла: ба таври осоишта ҳал намудани баҳсҳои байналмилалӣ; баробарҳуқуқӣ ва худмуайянқунии халқу миллатҳо; баробарии соҳибхитӣ давлатҳо; бовичдонона иҷро кардани ўҳдадорҳои байналмилалӣ; истифода набурдани қувва ва таҳдиди он; ҳамкориҳои давлатҳо ва даҳолат накардан ба қорҳои доҳилии дигар давлат [1].

Муқоламаи кишварҳо дар ҳалли мушкилоти сарҳадӣ раванди мусбатест, ки ба пешрафт ва рушди тарафҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Ҳамзамон, падидаи мазкур бояд сулҳу амнияти давлатҳоро таъмин кунад, истифодаи оқилонаи манбаҳои пешбинишударо муайян намояд ва имқонияти ба инобат гирифтани манфиати марзиви худудиро зимни қабули қарори муштарак амалӣ намояд.

Хулоса, муқовиматҳои сарҳадӣ дар низоми муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳо қойгоҳи намоён дошта, ба тамомияи арзӣ ва амнияти давлатҳо бевосита таъсир мерасонанд. Дар мавриди бештар мизони муқовиматҳо аз марзҳои кишварҳо баромада, то ба сатҳи минтақавӣ ва қаҳонӣ мерасанд. Маҳз ба ҳамин хотир, ҳалли муқовиматҳои наздисарҳадӣ таҳкими эътимод, афзоиши хусни тафохум ва эҳтироми истиклолияти ҳар як тарафро тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Устав Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс: Организации Объединенных Наций]. Порядок доступа: <https://www.un.org/ru/about-us/un->

charter/full-text (дата обращения: 31.03.2024).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 августи соли 1997, №481 «Дар бораи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» - 26.01.2021 с.

4. Гараев М.И.. Особенности разрешения международных пограничных смешанных споров международным Судом ООН // Вестник экономики, права и социологии. 2019. №1. С.60 – 64.

5. Голушков С.В.. Правовые основания межгосударственных территориальных споров // Юридическая наука. 2023. №3. С.242 – 245.

6. Делимитация и демаркация государственных границ: актуальные вопросы и способы их решения. – Вена, 2017. – 152 с.

7. Дударёнок А.. Проблема территориально-пограничного спора в современных индийско-китайских отношениях // Журнал международного права и международных отношений. 2005. №4.

8. Евсева А.А., Казанцева А.Д., Кожевникова А.Н., Малаткурова М.С., Попова А.Э.. Конфликт в Кашмире: проблемы, перспективы, значение // Развитие политических институтов и процессов: зарубежный и отечественный опыт [Электронный ресурс]: материалы IX Всероссийской научно-практической конференции (Омск, 27 апреля 2018 г.). – Омск: «Издательство Омского государственного университета», 2018. С.170 – 177;

9. Именитов Е.. Государственная граница и пограничная служба: Принципы, символы и доминанты. – Москва: «Издательство Родина», 2021. – 320 с.

10. Клименко Б.М.. Мирное решение территориальных споров. – Москва: «Издательство Международные отношения», 1982. – 184 с.

11. Кураков Л.П., Кураков В.Л., Кураков А.Л.. Экономика и право: словарь – справочник. Москва: «Вуз и школа», 2004.

12. Орлов А.С.. Понятие международного территориального спора // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». 2010.

13. Паламарь Н.Г.. Генезис взглядов на формирование государственной территории и государственной границы российского государства // Журнал Власть. 2008. №4. С.100 – 103.

14. Пограничное противодействие // Большой юридический словарь / Сухарев А. — М.: Инфра-М, 2005.

15. Сапрыка В.А.. Интеграционные модели приграничного и межрегионального взаимодействия в новых геополитических условиях // Nomothetika: Философия. Социология. Право. 2016. №3.

16. Тотх Д.. Пограничные противоречия в районе великих африканских озер // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки. 2022. №2 (848). С.30 – 35.

17. Фадеев С.П.. Анализ Кашмирского конфликта // Научный журнал о гуманитарных науках «Гуманитарный трактат» 2018. №28. С.46 – 47.

18. Ҳуқуқи байналмилалӣ (Дастури таълимӣ) – Душанбе: «Ирфон», 2009. – 303 с.

19. Цветкова О.В.. Теоретико-методологические основы исследований государственных границ // Регионология. 2014. №6. С.40 – 47.

ПОГРАНИЧНЫЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Шарифзода Л.Ш., Содикзода Х.Н.

Противодействие на границах государств происходило постоянно по тем или иным причинам и событиям от прошлого до нашего времени. Большинство этих противостояний приводят к изменениям в региональной ситуации и межгосударственных отношениях. Данные ситуации, прежде всего, негативно влияют на развитие отношений между приграничными странами и становятся источником напряженности и осложнения отношений.

Авторы исследуют различные аспекты приграничных споров и подчеркивают необходимость разрешения конфликтов мирным путем и путем дипломатических переговоров в целях укрепления стабиль-

ности и расширения сотрудничества между соседними странами. Потому что укрепление дружественных отношений и развитие мирного сотрудничества между приграничными государствами зависит от своевременного и основанного на взаимопонимании урегулирования приграничных вопросов.

В данной статье обсуждаются понятия и сущность приграничных противостояний, а также исследуется их роль и место во взаимоотношениях между соседними странами.

Ключевые слова: государство, государственная граница, пограничные противостояния, территориальные споры, региональная безопасность, геополитика, геостратегия, лимнология, дипломатия, международное право, внешняя политика, мировая политика, межгосударственные отношения, международные отношения.

BORDER CONFRONTATIONS AND THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF INTERSTATE RELATIONS

Sharifzoda L.Sh., Sodiqzoda Kh.N.

Confrontations on the borders of states occurred constantly for one reason or another

and events from the past to our time. Most of these confrontations lead to changes in the regional situation and interstate relations. These situations, first of all, negatively affect the development of relations between border countries and become a source of tension and complications in relations.

The authors explores various aspects of cross – border counteractions and emphasizes the need to resolve counteractions peacefully and through diplomatic negotiations to strengthen stability and expand cooperation between neighboring countries. Because the strengthening of friendly relations and the development of peaceful cooperation between border states depends on the timely settlement of border issues based on mutual understanding.

This article discusses the concept and essence of border confrontations, and also examines their role and place in relations between neighboring countries.

Key words: state, state border, border counteractions, territorial disputes, regional security, geopolitics, geostrategy, limology, diplomacy, international law, foreign policy, world politics, interstate relations, international relations.

НАҚШИ РИТОРИКАИ СИЁСӢ ДАР ҶОМЕАИ ИТТИЛООТӢ

Саидова Ф.С. – н.и.с., ходими калони илмии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ

Дар мақолаи мазкур нақши риторикаи сиёсӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф равандҳои глобализатсиониро ба ҷомеаи иттилоотӣ ва махсусан ба фарҳанги суҳанварӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Дар мақола ибораҳои коммуникатсияи расонавӣ ва коммуникатсияи оммавӣ муфассал шарҳ дода шудааст.

Махсусан, таъсири риторикаи рақамӣ ва мултимедияро ба равандҳои сиёсӣ муосир таҳлилу баррасӣ намудааст. Муаллиф мақом ва нақши риторикаи рақамиро дар ҷомеаи иттилоотии навин баррасӣ намуда, паёмадҳои мусбӣ ва манфӣ онро таҳқиқ ва пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: ҷомеаи иттилоотӣ, риторикаи сиёсӣ, ВАО, мултимедия, коммуникатсия, риторикаи рақамӣ, фиреби сиёсӣ, инқилоби рақамӣ, плюрализм, глобализатсия.

Дар ҳар як ҷомеа навъҳои гуногуни дониш мавҷуданд ва онҳо сарчашмаҳои мухталиф доранд. Масалан, донишҳои динӣ, ҳикмати мардумӣ, донишҳои илмӣ, эҷодиёти халқ ва монанди инҳо. Аммо дар ҷомеаи иттилоотӣ одамоне имкон пайдо менамоянд, ки ба донишҳои илмию назариявӣ дастрасии бештар дошта бошанд. Инчунин, ҷомеаи иттилоотӣ донишҳои илмию назариявӣ аз ҷониби аксарият эътироф мегарданд ва аз ҷиҳати онҳо нисбат ба донишҳои дигар афзалияти бештар пайдо менамоянд. Аз бар гардидани донишҳои илмию назариявӣ имкон медиҳанд, ки барои ҳалли масъалаҳои мухталиф ва бартараф намудани таҳдидҳои гуногуни донишҳои нав ба вучуд оварда шаванд. Дар ҷунин шароит дар миёни дониш ва иттилоот тафовути амиқ ба вучуд меояд. Дониш қобилияти ба таври самаранок амал

намудан ва фаъолияти оқилона доштанро дар назар дорад, аммо иттилоот бошад, маҷмӯи донишҳои мебошад, ки барои истифодаи қобилиятҳои инсонӣ зарур доништа мешавад [7, с.30].

Албатта, муҳити иттилоотӣ, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, ҷаҳони моро суръатноктар, аз ҷиҳати тағйирпазирӣ, ки баъзан ба рушд табдил меёбад, мегардонад. Динамикаи баланди тағйирёбандагӣ ин нишонаи муваққатии марҳилаи ҷорӣ тараққиёти ҷаҳон набуда, балки хосияти доимии он маҳсуб мешавад. Суръатгирии назарраси равандҳои коммуникатсияи фазои иттилоотӣ ва тичоратиро торафт ғайрӣ мегардонад. Тааҷҷубовар нест, ки дар шароити кунунӣ аҳамияти малакаҳои коммуникатсионӣ: маҳорати гузаронидани музокироти корӣ ва малакаҳои муошират ба таври назаррас меафзояд. Инчунин, дар баробари иттилоотии ҳамаҷонибаи ҷомеа, таъсири раванди дигари микёси калон - ҷаҳонишавиро низ ба ҳисоб гирифтани зарур аст. Маҳз дар робита ба ҷаҳонишавӣ истифодаи густурдаи ҷунин коммуникатсияҳо, аз қабиле оммавӣ ва байнифарҳангиро мавриди баррасӣ қарор додан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки дар ҷомеаи иттилоотӣ нақши муҳимро, аслан сухани воло ва тарзу воситаҳои баён мебошад. Дар замони муосир надониестани ҷузъиёти компютер монети истифодаи он ва надониестани қувваи бардошти қаноти ҳавопаймо садди ништастан ба он намегардад, вале бархӯрдор набудан аз маҳорати суҳанварӣ дар мутобиқшавии ҳар як шахс ба тамаддуни муосири ҷаҳонӣ монет шуда метавонад. Хусусияти асосии ҷомеаи имрӯзро мавҷуд набудани иерархияи иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Ҷунин ҳолат механизми муайяннамоии меъёрҳои тамоман дигаргун мекунад. На адабиёти

бадеӣ ва на забони аъёну ашроф ба сифати намуна баромад карда наметавонанд.

Дар чунин ҳолат намунаҳо хеле камчин мегарданд ва ҳолати мутобиқшавии ҷомеа ба онҳо низ бисёр коҳиш меёбад. Ҷомеа аз ҳарвақта дида, ба такмили соҳаи равоҷоти иҷтимоӣ ниёз дорад ва дар ин кор танҳо риторика метавонад ба таври воқеӣ мусоидат намояд. Ба ибораи дигар, барои дастрас шудани суҳан баҳри ҷомеа ва истифодаи самарабахши он илми риторика нақши аввалиндараҷа мебозад [5, с.102].

Дарвоқеъ, яке аз вазифаҳои асосии риторикаи сиёсӣ ин вазифаи иттилоотӣ аст. Моҳияти вазифаҳои иттилоотӣ дар интишори ахбори гуногун, баландбардории сатҳи маълумотнокии оммаи шунавандагон, коҳиш додани сатҳи камсаводии онҳо ва мусоидатнамоӣ баҳри дарки предмети нутқи сиёсӣ зоҳир мешавад. Ба таври барҷаста ифода гаштани хусусиятҳои иттилоотии қисматҳои баромади сиёсӣ дар назди омма на танҳо аҳамияти маърифатӣ, балки инчунин аҳамияти фарҳангиро ҳам дорост. Дар нутқи сиёсии ходимони давлатию ҷамъиятӣ иттилооти расмӣ сиёсӣ аҳамияти махсус дорад. Зеро одамоне дар бораи раванду падидаҳои сиёсӣ дониши комил пайдо намуда, ҷиҳати дарки амиқи масъалаҳои мураккаби ҳаёти сиёсӣ душворӣ намекашанд ва олами сиёсатро дарк менамоянд. Ин ба онҳо имконият медиҳад, ки дар ҳаёти сиёсӣ маънавии ҷомеа мавқеи худро устувор намоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муносибати наздик байни санъати суҳанварӣ ва сиёсат хоси тамоми давраи таърихи иҷтимоии инсоният буда, ҳамчун унсурҳои муҳими ҳар як соҳти давлатдорӣ будааст. Нақш ва вазифаи санъати суҳанварӣ дар сиёсат ва дар навбати худ сиёсат дар суҳанварӣ, муносибати инсон ва ҷомеа дар он ҳамчун нишондиҳандаи муҳими рушди фарҳангӣ, ҷамъиятӣ, тамоюли иҷтимоӣ, сиёсӣ ва идеологии ҷомеа мебошад.

Тавре доктори илмҳои сиёсӣ С.С. Ятимов менависанд: “Ҳангоми омӯзиши нақши суҳан дар муносиботи ҷамъиятӣ зарур аст, он нукта таъкид гардад, ки сифати материалӣ - сохтори мавод аз муҳимтарин ҷузъиётест, ки маҳз тавассути

он як падида аз падидаи дигар фарқ мекунад. Дар ин маврид пайдоиш ва инкишофи забон, умуман маводи забонӣ, аз мураккабтарин зуҳуроти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Он дар доираи як системаи муайян амал мекунад. Бо аломатҳои устувори худ мустақил аст. Қонунмандии пайдоиш, амалкард ва инкишофи худро дунбол месозад” [9, с.5].

Албатта, мазмун ва моҳияти риторика бо мурури замон таҳаввул ёфта, бо рушди технология тағйир меёбад. Аз таҳлилҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки риторикаи сиёсӣ бо пайдоиши институтҳои демократӣ дар охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX эҳё гардид. Риторика ҳамчун илм ва санъати коммуникатсия ба ҳар маъно муассир ва мукамал дар даврони компютерикунонӣ ва рақамӣ ба ҳалли ҳамаи масъалаҳо робитаи мустақим дошта, талаботи принципаљиро барои ташкили муоширати нутқӣ пешниҳод мекунад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва компютериҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт баррасӣ намуда, дида мебароем, ки ҷиҳати гуна симо ва услуби зиндагии мо зерин таъсири онҳо тағйир меёбад, қадом бартарияту афзалиятҳо, ҷиҳати гуна хавфу хатарҳо тамаддуни рақамӣ ба ҳаёти мо меорад.

Воқеан ҳам дар тури таърихи чандинасраи инкишофи худ санъати суҳанварӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ: маънавий, идеологӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Тавре маълум аст, риторика ҳамчун санъати нутқи оммавӣ бештар дар нутқи шифоҳии оммавӣ инкишоф ёфтааст. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки ҳамаи тамоюлҳои дар боло зикршуда дар тағйирёбии коммуникатсияҳо ба ин намуди ҷудои суҳанрониҳои оммавӣ низ таъсири назаррас мерасонанд.

Албатта, фарҳанги иттилоотӣ, сатҳи бадастомадаи ташкили равандҳои иттилоотӣ ва дараҷаи самаранокии эҷод, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, пешниҳод ва истифодаи иттилоотро, ки биниши якпорчаи олам, амсиласозии ҷаҳон ва пешбини натиҷаҳои қарорҳои қабулкардаи инсониятро таъмин менамоянд, инъикос мекунад. Табиист, ки дар марҳилаҳои гуногуни рушди илму техника ва технологияҳои кор бо иттилоот

фарҳанги иттилоотӣ ва нутқи касбӣ ҳамчун ҷузъи таркибии он хусусият ва тамоюли рушди худро доранд [3, с.360].

Таҳлилҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки риторика бо пайдо шудани ҷомеаи иттилоотӣ аз нав эҳё гаштааст. Зарурати объективӣ барои ташаккули низоми муайяни донишҳо дар ҷодаи суҳанварӣ пеш омад. Дарвоқеъ, ҷомеаи иттилоотӣ инкишофи риторикаи сиёсиро тақозо менамояд. Сохтори мураккаб ва гуногунтаркибии табақаҳои иҷтимоӣ ва синфҳои шаклҳои ҷадид ва нави фаъолияти суҳанвариро ба вучуд меорад. Ин ҷо зарурат ба ҳаракатҳои махсуси суҳанварӣ падид меояд, ки онро муносибат бо аҳли ҷомеа («public relations») меноманд. Зери ин мафҳум бевосита реклама ва санъати идораи ҷомеа дохил мебошад. Имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ бо се самти асосии суҳанварӣ рӯбарӯ аст, ки онро кормандони ВАО, кормандони иттилоот ва кормандони алоқа бо аҳли ҷомеа, яъне кормандони реклама ва идории ҷомеа ба роҳ мемонанд [6, с.3]. Муносибат ва ҳамкорӣ бо ҷомеа талаботи фаъолияти суҳанвариро ба вучуд меорад. Ҳамин тариқ, ин он маъноро дорад, ки ба таври васеъ фаъолияти суҳанварӣ дар як маврид тамоми навъҳои воситаҳои иттилоотиро истифода мебарад.

Тавре маълум аст, иттилоот ҳамчун василаи интиқоли арзишҳои муайян дар шаклгирии муносибатҳои ҷамъияти сиёсӣ нақши муҳим дорад. «Башаклдарории» идеологии дилҳои ҷомеа бевосита тавассути механизми иттилоотӣ ба роҳ монда мешавад. Ҷоҳоро метавон ба он қисмати шуур хос донист, ки оламро дар шакли образҳои инъикос намуда, муносибати инсонро ба воқеияти атроф дар асоси иттилооти бадастоварда ба танзим мебарорад. Иттилоот ҳамчун ҷузъи ташаккулдиҳандаи сохтор дар шуури ҷамъиятӣ ва фарҳанги сиёсӣ қодир аст ин зухуротро вобаста ба мансубияти худ танзим намояд. Дар натиҷа хусусияти фазои иттилоотӣ муайян карда мешавад. Дилҳои иттилооти дар ҷомеа паҳншаванда манфиатҳои муайяно ифода намуда, тавассути доираи гардиши худ доираҳои муайяно фаро мегирад. Аз ин рӯ, бо боварӣ метавон гуфт, ки мавҷҳои иттилоотӣ ба ҳавасмандии иштирокчиёни

равандҳои сиёсӣ таъсири амиқи худро расонида метавонанд [8, с.67].

Воқеан ҳам, мо дар давраи бузурги бозсозиши тамаддуни башарӣ зиндагӣ дорем ва ҷунин вақт замоне фаро мерасад, ки матнҳои нави нутқи пайдо мешаванд, ки шаклҳои усулан нави муошират, принсипҳои нави фаъолият, тавлиди ғоя, қор аз болои он ва таҷассуми онро дар нутқ ба вучуд меоранд.

Ба андешаи муҳаққиқ В. И. Аннушкин: «Маводи нави воситаҳои муосири нутқ, дастгоҳҳои нави (компютер, планшет, телефон, китоби электронӣ ва ғайра), ғайр гардонидани имкониятҳои дастгоҳҳои қаблӣ, масалан, садҳои барномаҳои телевизионӣ ва радиои ба ҷои як ё ду барномаи қаблӣ одами нави нави тавлид мекунад. Он аз як тараф, зери бори ҳаҷми иттилоот ранҷ мебарад, аз тарафи дигар, бо имкониятҳои нави технологӣ ва зехнӣ ғайр мегардад [2, с.34]. Бояд гуфт, ки тарзи ҳаёти муосирро дар ҷомеаи иттилоотӣ риторикаи коммуникатсияи оммавӣ ва интернет муайян мекунад. Имрӯз ҷавони муосир иттилоотро на аз рӯзнамоҳо, балки аз сомонаҳои хабарӣ мегирад. Дар шароити ҳозира, телевизион танҳо барои аудиторияи қалонсол авлавият дорад. Ва ин водор мекунад ҷиҳати омодагӣ барои таҳсили мутахассиси муосир ба таври ҷиддӣ андеша намоем.

Тазаккур бояд дод, ки коммуникатсияи расонаӣ – ин матни дорои аҳамияти умумии муосир мебошад, ки дар офаридани он воситаҳои нави тарини техникаю электроние иштирок мекунад, ки навъҳои усулан нави коммуникатсияҳои нутқиро ташаккул медиҳанд. Матнҳои коммуникатсияи муосири расонаӣ ҳаёти ҷомеаи муосир ва ҳар як шахсиятро, ки ҳоло «ҷомеаи нави иттилоотӣ»-ро ташаккул медиҳанд, ба қуллаи тағйир доданд. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи коммуникатсияи расонаиро имрӯз бо расонаи оммавӣ ё матнҳои коммуникатсияи оммавӣ омехта мекунад. Аммо коммуникатсияи расонаӣ мафҳуми васеътарест, ки тамоми воситаҳои имконпазири коммуникатсияро бо истифода аз воситаҳои техникаю электронӣ дар бар мегирад. Аз ҷумла, маишӣ, касбу қорӣ - сарбории аз меъёр

зиёди нутқӣ, зиёд шудани ҳаҷми ҳуччатҳо, «хасташавӣ»-и иттилоотӣ дар аксарияти касбҳо, ки натиҷаи аз ӯҳдаи навъҳои нави имкониятҳои, ки техникаи электронии компютерӣ пешниҳод мекунад, барои натавоништан мебошад, ҷамъияти сиёсӣ ва фарҳангии фароғатӣ, ки маҳз он коммуникатсияи оммавиро дар шаклҳои гуногун ташкил медиҳад [2, с.44].

Коммуникатсияи оммавӣ бошад, маҷмӯаи даврии (бо шумули ҷузъҳои гуногун: радио, кино, телевизион, рӯзнома, таблиғот) матн мебошад, ки мақсади он аз паҳн кардани иттилооти нави ҷорӣ аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим иборат аст. Матни коммуникатсияи оммавӣ пайваста бо кумаки воситаҳои техникаи муосир эҷод ва ба аудиторияҳои бемаҳдуди пароканда паҳн карда мешавад [3, с.362]. Навъҳои мазкури коммуникатсия дар ҷомеаи муосир нақши муҳимро мебозанд ва тасодуфӣ нест, ки коммуникатсияи оммавиро дар баробари ҳокимияти иҷроия, қонунгузор ва судӣ баъзан ҳамчун шохаи ҷоруми ҳокимият муаррифӣ мекунад. Албатта, мақсади коммуникатсияи оммавӣ ташкили фаъолияти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа бо кумаки воситаҳои электронии техникаи мебошад.

Хусусияти матнҳои коммуникатсияи расонаӣ дар он аст, ки онҳо имрӯз муҳимтарин матнҳои ба шумор мераванд, ки ба ҷомеа тарзи зиндагиро пешкаш мекунад. Дар айни замон ин матнҳо, ба мисли аксари матнҳои коммуникатсияҳои расонаӣ дар хотираи фарҳангӣ нигоҳ дошта намешаванд. Аз ин рӯ, мазмун ва услуби онҳо мавриди тағйирёбӣ қарор доранд. Муносибати матнҳои мазкур ба фарҳанг як масъалаи махсус ба ҳисоб меравад, зеро онҳо ба ном «фарҳанги коммуникатсияи оммавӣ» танҳо қабатҳои сатҳӣ, оммафаҳм ва ғайриамиқи фарҳангери дар бар мегиранд, ки ба тағйироти ғоявӣ услубӣ дучор мешаванд. Махсусан, аён аст, ки дар ҷаҳони нави гибридӣ ба мисли қонун ва қоидаҳои дигар, ки аз қонун ва қоидаҳои муқаррарӣ фарқ мекунад, аз ҷумла риторикаи дигар низ истифода мешавад. Алалхусус, яке аз мафҳумҳои нави, ки дар раванди истифодаи технологияҳои рақамӣ ба вучуд омадааст, ин «риторикаи рақамӣ» махсуб

мешавад. Риторикаи рақамӣ айни замон ҳамчун як шакли рушдкунандаи муошират, ки аз тариқи мултимедия, ҳамчун санъати иттилоъдиҳӣ, боваркунонӣ ва ташвиқи аудиторияҳо дар амал аз тариқи ВАО эҷод ва паҳн мегардад, таъриф мешавад. Бояд гуфт, ки заминаи асосии риторикаи рақамиро риторикаи классикӣ ташкил медиҳад. Ин замина аз мавқеи шаклҳои нави матнӣ, аз қабали пойгоҳҳои маълумот, гиперматн, киберматн ва матнҳои дигари рақамӣ бозсозӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, ихтироъ ва услуби матн (нутқ) маъниҳои нави пайдо карда, интиқоли иттилоот бошад, аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ҳифзкунӣ асосан барои нигоҳ доштани шаклҳои матнӣ, низомҳои ҷустуҷӯӣ, бойгонихо ва ғайра истифода мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки риторикаи рақамӣ усулҳои ба монанди боваркунонӣ, мактуби муассир ва гуфтугӯи муассирро муттаҳид мекунад, то ки иттилоот бо роҳҳои ихтироъкорона (мухтасартар, бо кумаки тасвирҳо, рамзҳои аёнӣ ва ғайра) пешниҳод карда шавад. Ҳангоми муошират одамон ҳамарӯза аз риторикаи рақамӣ истифода мебаранд, аз ҷумла сомонӣ хабарии Facebook, истифодаи риторикаи маҷозӣ дар вебсомонаҳо ба монанди Instagram ва ғайра [3, с.361].

Дар баробари ин, риторикаи рақамӣ технологияи идоракунии равандҳои электрониро дастрастар мекунад, ки ин фарҳанги технологияи муоширатро ба вучуд меорад. Бо кумаки он ибораҳои возеҳтару устувортари риторикӣ сохта мешаванд, ки ҷавоби мушаххасро талаб мекунад (сабт барои духтур, интиқоли нишондиҳандаҳои ҳисобкунак, ҷойгиркунии иттилоот бо аз тариқи утокҳои шахсӣ, муошират бо роботҳои овозӣ дар телефонҳои чандканалӣ). Ҳамаи ин таҳияи ифодаҳои мушаххас ва возеҳ, ибораҳои стандартиро талаб мекунад, зеро дар ин ҷо баъзе усулҳои иловагӣ ва эҳсосотӣ «илтимос», «хеле хоҳиш мекунам», «нафаҳмидам, такрор кунед» ва ғайра амал намекунад. Дар вақти тайёр кардани чунин шаклҳои муошират риторикаи мушаххас, соҳибкасбӣ, донишмандии психология ва аксуламалҳои шарик, омодагии ҷиддӣ қаблӣ лозиманд.

Ва истифодаи образҳои тасвири (риторикаи визуали) барои интиқоли идея метавонад ба ҳаде калонҳаҷм бошад, ки иваз кардани он бо калимаи анъанавӣ душвор буда, ҳатто кофӣ нахоҳад буд. Тасвир бошад, имкон медиҳад образҳои муҷаррад ва фикрҳои воқеӣ муттаҳид карда шаванд.

Қайд кардан зарур аст, ки риторикаи рақамӣ мултимедияро ба таври назаррас истифода мебарад. Мултимедия - ин маҷмӯи матни ҳаттӣ, тасвирҳои аудиоӣ ё видеоӣ мебошад, ки нисбат ба матни ҳаттӣ муаррифии мушаххастар ва калонҳаҷмро таъмин мекунанд. Риторикаи рақамӣ санъати иттилоотӣ, бовар кунондан ва илҳомбахшии амал дар аудитория тавассути васоити ахбори омма мебошад ва он як шакли пешрафтаи муошират аст, ки тавассути мултимедия ташкил, эҷод ва паҳн мешавад. Бо кумаки технологияҳои рақамӣ ва риторикаи рақамӣ мутахассисони соҳаҳои мухталифи фаъолият метавонанд, ҳамзамон аз тариқи интернет лоиҳаҳоро эҷод ва таҳрир карда, бо истифода аз шаклҳои нави муошират амалӣ намоянд. Зеро кушода будани платформаҳои рақамӣ дастрасиро ба таъсиррасонии иттилоотии доираи васеи ҷонибҳо фароҳам овардааст. Истифодабарандагон ва гурӯҳҳои мухталифи сиёсӣ дорои фишангҳои кушоди таъсиррасонӣ ба речаи эҳсосоти ҷомеа аз тариқи паҳн кардани мазмуни гуногун, аксаран аз ҷиҳати эҳсосоти рангиншуда мебошанд. Дар ҳамин ҳол, бо ҳамаи гуногунии паёмҳои эҳсосотӣ дар интернет, маҳз риторикаи нафрат боиси нигаронии бештар мегардад. Аз ин мавҷудияти барнома, тадбирҳо ва ё қонунҳои махсус дар сатҳи ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва миллии шаҳодат медиҳад.

Тавре маълум аст, истилои риторикаи нафрат дар сатҳҳои ҷаҳонӣ ва миллии ҳамчун як таҳдиди принсипалии рақамӣ бо афзоиши шабакаҳои иҷтимоӣ рост омад. Чуноне медонем, дар олами муосир мисолҳои зиёдеро метавон мушоҳида намуд, ки таъқиби ақаллиятҳои миллии ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ натавонанд тавассути интернет, балки ҷисман низ таъқиб мешаванд. Мисоли барҷаста, дар ин робита, наслкушӣ (геносид) дар Мянма гардид, ки дар он ҷо маҳз шабакаҳои

иҷтимоӣ дар паҳн кардани нафрат нақши калидӣ бозиданд [1, с.90].

Бояд қайд намуд, ки сарварони сиёсӣ, шахсоне ки манфиатҳои байналхалқии давлатҳо, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои умумиҷаҳониро намояндагӣ мекунанд, бе истисно бояд ҳам омили фарҳангӣ (маконе, ки суҳанронӣ сураат мегирад) ва ҳам ҳадафи суҳанронӣ, яъне суҳанронӣ бо қадом муносибат ироа мегирад ба назар гиранд. Инчунин, барои суҳанвари муосир ҳассос будан ба аудиторияи худ хеле зарур мебошад. Имрӯз танҳо маҳорати «дар назди омма худро нигоҳ доштан», яъне истифодаи чунин воситаҳои муоширати ғайришифохӣ, аз қабилӣ мавқеъ, имову ишора, қиёфабозӣ ва ғайра кифоя нест. Лозим ба таъкид аст, ки имрӯз барои ҳар як суҳанвар доштани қобилияти баланди ақсуламали зехнӣ хеле муҳим аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аз нуқтаи назари техникӣ, интишори риторикаи нафрат дар рафти низои иҷтимоӣ метавонад аз рӯи ҷанд канал ва бо мақсадҳои гуногун ба амал оянд. Ҳамчун каналҳо аксар вақт лентаҳои иттилоотии платформаҳои рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ амал мекунанд, ки сарлавҳаи аз ҷиҳати эҳсосотӣ ҷолибро паҳн менамоянд. Чунин каналҳо метавонанд аз низоми ҳадафгирии худӣ шабакаҳои иҷтимоӣ ё ҷамъовариҳои маълумоти кушода дар бораи мизочон истифода баранд. Инқилоби рақамӣ имкон дод миқёс ва сифати худӣ маъракаҳо ба таври назаррас афзоиш дода шаванд. Дар баробари ин, дар фардиқунонии риторикаи нафрат технологияҳои пешрафта низ, баҳусус зехни сунъӣ фаъолна истифода мешаванд. Чунин тамоюл фазои рақамиро барои манипулятсия ҳарчи ҷолибтар мегардонанд.

Қайд кардан зарур аст, ки гарчанде ҷиҳати ахлоқии фиреби сиёсӣ (манипулятсия) сарфи назар шавад ҳам, бояд воқеияти имрӯза дар назар гирифта шавад, зеро сохтори иттилоотии ҷомеаи муосир, сатҳи маърифатнокии одамон ва рақобати қаломӣ ба фиребгарону дурӯғгӯён имконият намедиҳад, ки фаъолияти нотиқии ғайривоқеиашон муддати дуру дароз пинҳон монад. Агар як нотиқи сиёсӣ манобеи иттилоотиро

пинҳон намояд, дигарӣ онро ошкор мекунад ва парда аз ҳақиқати иттилоот мебардорад, то ҳама аз воқеияти ҳодисаву падида ва санаду далелҳо огоҳ шаванд. Махз, барои ҳамин дар риторикаи сиёсӣ истифодабарии фиреб мақбул доништа намешавад [5, с.12].

Бояд ба инобат гирифт, ки риторикаи нафрат на ҳама вақт ба дасткориҳои берунӣ асос меёбад. Истифодабарандагон метавонанд мустақилона бидуни даҳолати беруна мазмуноро паҳн намоянд, ки зарари иҷтимоӣ ва шахсӣ меорад. Дар робита ба ин, хангоми таҳияи чораҳо оид ба муқовимат ба риторикаи рақамии нафрат ба назар гирифтани муҳим аст, ки ҳуди таҳдид сарчашма ва микёсҳои гуногун дорад, аммо дар айни замон дар ҳар як ҳолат нерӯи назаррасро нисбат ба табақабандии иҷтимоӣ нигоҳ медорад.

Дуруст аст, ки иттилоотии ҷомеа ва дар ин раванд васеъ истифода намудан аз василаҳои иттилоотӣ, аз он ҷумла шабакаи умумиҷаҳонии интернет, омилҳои муҳими боло бурдани сатҳи маърифати ҷомеа мебошад. Дар баробари ин, набояд фаромӯш кард, ки мавҷудияти шабақаҳои фароҳии иттилоотӣ ва воситаҳои дастрасии онҳо эҳтимолияти сар задани ҷангҳои шабақавиро ҳам баланд мебардорад. Чуноне, ки В.А. Коровин қайд мекунад, “имрӯзҳо дар фарқият аз ҷангҳои қарнҳои гузашта душман ноаён аст. Ҳамзамон ҷангҳо ба муқобили мо, дар атрофи мо идома дошта, дар бисёр ҳолат мо иштирокчиҳои он гашта, баъзан дар сангари душман ҳам меҷангем” [4, с.22].

Таҳлили раванди сиёсӣ геополитикӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муносири муборизаҳои иттилоотӣ таъмини саривақтии фазои иттилоотӣ бо иттило ва сухани дақиқу саҳеҳ аз муаммоҳои мубрам аст. Зеро масоили амнияти иттилоотӣ дар шароити муносири ҷаҳонишавию бархӯрди тамаддунҳо аз мубрамтарин паҳлӯҳои амнияти миллии кишварҳо гардидааст. Бояд гуфт, ки дар фазои иттилоотии Тоҷикистон бошад, дар баробари расонаҳои ватанӣ, ҳамчунин расонаҳои хориҷӣ фаъолият доранд. Фаъолияти ВАО-и хориҷӣ дар асоси созишномаҳо ва ҳамчунин, эҳтироми Тоҷикистон ба арзишҳои башарӣ, назари ҳуқуқи мардум ба дастрасии иттилоъ, озодии баён ва

амсоли ин сураат мегирад. Бо вучуди ин, метавон гуфт, ки фаъолияти аксарияти ВАО-и хориҷии дар Тоҷикистон фаъолияткунанда ба манфиати кишвари мо, ба фаҳмиши таърихӣ, фарҳанг ва ахлоқи миллии мо мувофиқат намекунад. Имрӯз таъсири равандҳои ҷаҳонишавиро ба забони миллии ва оини суҳанварӣ баръало мушоҳида намудан мумкин аст. Чунин тазодҳо боиси ба вучуд омадани фарҳанги нави суҳанварӣ дар асри XXI гардидааст.

Албатта, вазифаҳои илм ва фарҳанг дар вазъияти муносири рушди технологияҳои иттилоотӣ рақамӣ инҳоро талаб мекунад: 1) ҳифзи арзишҳои анъанавӣ, 2) эҷодкориҳои инноватсионӣ.

Илму фарҳанг на танҳо ба ин раванд баҳо медиҳанд, балки тавсияҳо низ пешниҳод мекунад:

1) ҳифзи ҳар чизи арзишманده, ки дар тамаддуни пеш аз замони муосир ҷой дошт. Зеро тамаддуни муосири компютерӣ - рақамӣ боиси фаромӯш кардани беҳтарин анъанаҳои ахлоқӣ, зеҳнӣ ва эҷодӣ шуда, ҷаҳонро ба тирагӣ ва торикӣ мебарад.

2) эҷодкориҳои пуршиддат ва оқилона дар андеша, татбиқи он дар нутқ ва ташкили минбаъдаи дигаргунсозандаи воқеияти атроф, яъне танҳо навоҳариҳои эҷодӣ қодир аст ҷаҳони нави иттилоотиро ба таври оптималӣ, самаранок ва бароҳат барои зиндагӣ қардан дар он бунёд намояд [2, с.34].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар равандҳои иттилоотӣ ва глобализатсионии олами муосир ҷомеаҳо бисёр печида шуда, дигар бо донишҳои умумӣ, ибтидоӣ ва ғайрисиҳавӣ дастбӣ ба ҳалли онҳо имконнопазир мебошад. Дар ин раванд ҳар як масъули ҷомеаро мебошад, ки аз донишу падидаҳои сиёсӣ огоҳ буда, дар баҳсҳои сиёсӣ манфиатҳои миллиро ҳифз намояд. Махсусан, равандҳои сиёсии ҷаҳони имрӯза аз ҳар як нафар зиракии сиёсиро тақозо менамояд.

Аз ин рӯ, дар ҷомеаи иттилоотӣ риторикаи сиёсӣ воситаи асосии идоракунии ва нигоҳдории ҳаёти ҷамъиятӣ буда, робитаи байниҳамдигарии умумиятҳои иҷтимоиро бо сиёсат ва сиёсатро бо ҷомеа мепайвандад. Имрӯз

махз риторикаи сиёсӣ метавонад равобони байниҳамдигарии унсурҳои гуногуни таркибии ҷомеа ро таъмин намояд ва боиси ба вуҷуд омадани идеяву лоиҳаҳои созанда гардад.

Адабиёт

1. Siddiquee, M.A. The portrayal of the Rohingya genocide and refugee crisis in the age of post-truth politics. *Asian Journal of Comparative Politics*, 5(2).-2020. -S. 89-103.

2. Аннушкин В.И. Риторическая наука и коммуникативная практика современного информационного общества// Риторические традиции и коммуникативные процессы Р551 в эпоху цифровизации : сборник трудов XXIII Между- народной научной конференции (6–8 февраля 2020 г.). – М. : ФГБОУ ВО МГЛУ, 2020.-1078 с.

3. Климова Г.Л. Тенденции изменений профессиональной риторики и информационной культуры в условиях цифровизации коммуникативных отношений // Риторические традиции и коммуникативные процессы Р551 в эпоху цифровизации : сборник трудов XXIII Между- народной научной конференции (6–8 февраля 2020 г.). – М. : ФГБОУ ВО МГЛУ, 2020.-1078 с.

4. Коровин В. А. Третья мировая сетевая война. СПб., «Питер», 2014.- 352 с.

5. Рачабов И.Ш.Риторика ва баҳси сиёсӣ. - Душанбе, 2016.-264 с.

6. Рождественский Ю.В. Теория риторики. - М., 1997.- 538 с.

7. Табаров Д.С. Раванди ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ дар шароити муосир (таҷрибаи Тоҷикистон). дис... н.и.с. 23.00.02.-Душанбе, 2021.-170 с

8. Хидирзода М.У.Нақши иттилоот ва муқовимати иттилоотӣ дар шаклириии шуури ҷамъиятӣ/Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ.-Душанбе, 2017.С.67. (67-73)

9. Ятимов С.С. О его величестве словес//Илм ва ҷомеа.–2021.–№4(26).–С.4-18.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РИТОРИКИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Саидова Ф.С.

В данной статье рассматривается роль политической риторики в информационном обществе. Автор проанализировал процессы глобализации в информационном обществе и особенно в речевой культуре. В статье подробно описаны проявления медиакommunikации и массовой коммуникации.

В частности, он проанализировал влияние цифровой риторики и мультимедиа на современные политические процессы. Автор рассматривает статус и роль цифровой риторики в новом информационном обществе, исследует и представляет ее положительные и отрицательные последствия.

Ключевые слова: информационное общество, политическая риторика, средства массовой информации, мультимедиа, коммуникация, цифровая риторика, политический обман, цифровая революция, плюрализм, глобализация.

THE ROLE OF POLITICAL RHETORIC IN THE INFORMATION SOCIETY

Saidova F.S.

This article examines the role of political rhetoric in the information society. The author analyzed the processes of globalization in the information society and especially in speech culture. The article describes in detail the manifestations of media communication and mass communication.

In particular, he analyzed the influence of digital rhetoric and multimedia on modern political processes. The author examines the status and role of digital rhetoric in the new information society, explores and presents its positive and negative consequences.

Key words: information society, political rhetoric, media, multimedia, communication, digital rhetoric, political deception, digital revolution, pluralism, globalization.

ПРОЦЕСС ПОДГОТОВКИ ПОВЕСТКИ ДНЯ ДЛЯ ОФИЦИАЛЬНЫХ МЕЖТАДЖИКСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ

Муродов С.А. – к.п.н., зав. отделом политологии Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ
E-mail: Subhonm@mail.ru; Тел.: +992 918 41-40-86

В данной статье рассматривается специфика подготовки повестки дня для официальных межтаджикских переговоров. В результате автор проанализировал официальные документы межтаджикских переговоров и научные труды авторов, непосредственно занимавшихся изучением данного процесса. Муродов С.А. исследовал процесс подготовки повестки дня для официальных межтаджикских переговоров, а также проблемы, возникшие в этом процессе. Автор отмечает, что процесс подготовки повестки дня для официальных межтаджикских переговоров был сложным и дискуссионным процессом. Решение последствия конфликта, в частности вопросы возвращение беженцев, интересы сторон конфликта и военный блок, сделали процесс подготовки повестки дня для официальных межтаджикских переговоров сложным и дискуссионным.

Ключевые слова: конфликт, субъекты конфликта, объект конфликта, межтаджикский конфликт, официальные межтаджикские переговоры, посредник, посредничество.

На первом раунде официальных межтаджикских переговоров Правительство Республики Таджикистан и таджикская оппозиция, с помощью официального посредника - ООН, свои усилия потратили на то, чтобы определить, повестку дня всего процесса переговоров.

Так, с 5 по 19 апреля 1994 г. в Москве состоялся первый раунд межтаджикских переговоров по национальному примирению. По просьбе делегаций сторон, в межтаджикских переговорах председательствовал Специальный посланник Генерального секретаря ООН в

РТ г-н Р. Пирис Бальон. Правительственную делегацию возглавлял министр по вопросам труда и занятости г-н Ш. Зухуров, его заместителями были С. Салимов и И.К. Усмонов. Обязанности главы делегации оппозиции исполнял председатель Координационного комитета демократических сил Таджикистана в странах СНГ, заместитель руководителя делегации г-н О. Латифи. «Лидеры оппозиции А. Тураджонзода и М. Химматзода прибыли в Москву к завершению начавшегося процесса переговоров. Непосредственного участия в них не приняли, мотивируя это недостаточно высоким уровнем правительственной делегации» [1, с. 25]. Наблюдателями выступили страны - Афганистан, Иран, Казахстан, Кыргызстан, Пакистан, Россия, Узбекистан.

В процессе первого раунда межтаджикских переговоров обе делегации смогли обсудить и выработать всеобъемлющую повестку дня на период всего процесса переговоров. А также им удалось конкретизировать основные темы на период его проведения. Так в повестку дня были включены три основных блока проблем и, по сути проблемы, близкие по своему существу, были включены в один блок. Три блока проблем по перечню были следующие: «I. Меры, направленные на политическое урегулирование ситуации в Таджикистане; II. Решение проблемы беженцев и вынужденных переселенцев; III. Фундаментальные вопросы конституционного устройства и консолидации государственности Республики Таджикистан» [2, с. 124]. Выделенные три блока проблем имели место в реальной обще-

ственно - политической жизни страны. И они были вызваны вооружённым противостоянием и гражданской войной в Таджикистане. Их решение вполне могло обуславливать улучшение положения в республике.

При обсуждении проблем первого блока, т.е. мер, направленные на политическое урегулирование ситуации в Таджикистане, обе делегации признали необходимость выработки дальнейших шагов по таким вопросам как, прекращение вооружённых и других враждебных действий, расформирование и разоружение нерегулярных военных формирований. А также, делегации сторон рассмотрели меры доверия в политической области, особенно проблемы уголовных дел, возбужденных по политическим мотивам и в условиях гражданской войны, легализацию запрещённых партий и движений, прекращение диверсионно-террористических акций, конструктивное задействование СМИ к процессу национального примирения. «Однако, между выдвинутыми ими предложениями по прекращению боевых действий, расформированию и разоружению нерегулярных военных формирований и реализации мер по укреплению доверия имелись существенные расхождения» [3, с. 2].

В вооружённом противостоянии сторонам сложно, особенно на первом обсуждении, согласовывать свои мнения и позиции по вопросам военно-политического характера. Так как, в соответствующих противостояниях, стороны, свои политические интересы пытаются достичь через силу, прежде всего военную силу, а не силу – как норму права и морали. Если это так, то сторонам конфликта не так просто на первом обсуждении переходить от одной нормы в виде военной силы ведения политической борьбы к другой норме силы, как нормы права и морали. Такой переход требует время, усилие и политическую волю у сторон конфликта. Обсуждение соответствующих проблем требует «холодную голову», так как здесь необходимо учитывать не только интересы политиков, но и интересы военных представителей. Без учёта интересов вторых,

первые могли терять над ними контроль, соответственно, они осторожно и скрупулезно относились к этому вопросу и поэтому процесс согласования позиций был затруднителен. Военные, по своему весу, были вторыми важными фигурами, но и могут стать первыми в любой момент. Первыми были политики. Соответственно, первые не могли достичь своих политических интересов, если не опирались на вторых – военных. Военные были опорой первых - политиков. Одним словом, вооружённое противостояние было средством достижения политических целей у сторон конфликта в политическом противостоянии.

Таким образом, можно утверждать, что делегации сторон в первом блоке проблем первоочередно обсуждали вопрос прекращения огня. Этот вопрос считался главной целью в условиях гражданской войны, так как без обеспечения прекращения огня и, соответственно, гражданской войны, решение проблем страны, особенно экономики и развитие всех сфер общественной жизни Таджикистана, было бы невозможно. Кроме обсуждения вопросов прекращения огня, стороны конфликта определили меры доверия в политической области, о которых выше шла речь.

В процессе обсуждения проблем второго блока, то есть проблем касающихся беженцев и вынужденных переселенцев, делегации выразили серьезную озабоченность по поводу крайне бедственного положения последних в Афганистане. Делегации сторон предложили идеи и предложения касающиеся улучшения положения и урегулирования проблем беженцев и вынужденных переселенцев. Учитывая актуальность и неизбежность решения проблемы последних, стороны дали свое согласие о подписании протокола о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и перемещенных лиц из Таджикистана. Однако, между делегациями сторон «... возникли серьезное разногласие относительно очередности решения возникших проблем. Правительственная делегация настаивала на необходимости скорейшей репатриации беженцев, а оппозиция на первое место ставила по-

требность в предоставлении беженцам в срочном порядке гуманитарной помощи и правовой защиты, утверждая, что вопрос о репатриации следует рассматривать только после создания в Таджикистане надлежащих условий. Несмотря на эти разногласия, учреждение Совместной комиссии явилось важным шагом вперед» [3, с. 2].

Как видим при обсуждении второго блока проблем, делегация каждой из сторон, проявляя свою заботу о беженцев и вынужденных переселенцев, настаивала на необходимости решения тех вопросов, которые считали важными. Правительственная делегация на первое место ставила - репатриацию беженцев, а делегация оппозиции - предоставление гуманитарной помощи и правовой защиты в тех странах, в которых проживали таджикские беженцы. Однако разногласия сторон не стали помехой для учреждения «Совместной комиссии».

Делегации сторон конфликта обсуждая вопрос второго блока, дали свое согласие о подписании протокола о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и перемещенных лиц из Таджикистана. Примечательно, что «До начала переговоров о мире свыше 600 тысяч беженцев и вынужденных переселенцев возвращались на Родину. Главным вопросом было обеспечение возвращения 90-95 тысяч беженцев, проживающих в Афганистане и Пакистане, а также около 250 тысяч человек, поселившихся в странах СНГ» [4, с. 153].

В ходе обсуждения проблем третьего блока, то есть, проблем касающихся фундаментальных вопросов конституционного устройства и укрепления государственности Республики Таджикистан, «... делегации сторон намечались выработать, Предложение о новой Конституции и пути вовлечения всех слоев таджикского общества в конституционный процесс. О новом избирательном законе и участии всех слоев населения республики, политических партий, движений и общественных объединений в законотворческом процессе. Об организации и проведении свободных и демократических выборов в Таджикистане. Предложения о переходном периоде и

вопросах, связанных с ним. Возможная роль ООН и других международных организаций в осуществлении отдельных из вышеназванных вопросов» [5, с. 122]. Однако в ходе обсуждения третьего блока у делегаций сторон возникли серьезные разногласия.

Теоретически, когда обсуждаются вопросы, связанные с предметом конфликта, то разногласия у сторон конфликта, как правило, серьезные, так как речь идет о продвижении интересов каждой из сторон. Политические вопросы, как предмет конфликта, вызваны гражданской войной в Таджикистане. Именно поэтому в ходе его обсуждения у делегации каждой из сторон возникали серьезные разногласия. Такова объективная реальность.

В целом, в третьем блоке обе делегации фактически обсуждали вопросы политического характера, суть которых заключались в создании новой политической системы общества Таджикистана. Новая политическая система общества Таджикистана должна была быть сформирована так, чтобы запрещенные политические партии были легализованы и имели право участвовать в политическом процессе Таджикистана. Таких примеров в других странах не было, поэтому переговорный процесс по данному вопросу требовал поиска компромиссного решения.

«В протоколе о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и вынужденных переселенцев стороны зафиксировали договоренность образовывать такую Комиссию с 19 апреля 1994 г. на паритетных началах. Работу этого органа предполагалось проводить во взаимодействии с Управлениями Верховного комиссара ООН по делам беженцев (УВКБ), а также с миграционными службами и местными органами власти тех государств, в которых находились беженцы и вынужденные переселенцы из РТ» [6, с. 122-123].

Образование Совместной комиссии по проблемам беженцев и вынужденных переселенцев, это первая совместная комиссия сторон, занимающаяся решением проблемы вызванной политическим кризисом в Республике Таджикистан.

Образование упомянутой комиссии, это своего рода решение проблемы через механизм институционализации и, это был компетентный подход. Действительно, когда проблемы решаются через политические процессы, неизбежно встаёт вопрос принятия политического решения, т.е., институционализации. Ибо без последнего и субъектов политического процесса запускать его и ожидать от него удовлетворяющего результата невозможно.

«В принятом 11 апреля Совместном заявлении Специального посланника Генерального секретаря ООН и участников межтаджикских переговоров по национальному примирению подчёркивалось, что в интересах достижения прогресса на межтаджикских переговорах о национальном примирении и ввиду возможных вооружённых и других враждебных инцидентов, которые могут осложнить переговорный процесс, Специальный посланник Генерального секретаря ООН и участники переговоров обращаются с призывом к правительству РТ и силам таджикской оппозиции воздержаться от любых действий, которые могут осложнить процесс начавшихся переговоров» [1, с. 27].

«В совместном коммюнике по итогам первого раунда от 19 апреля участники переговоров подтвердили свою приверженность политическому диалогу как единственному средству достижения национального примирения» [1, с. 27]. Таким образом, переговорный процесс свидетельствовал о постепенном формировании общих позиций конфликтующих сторон, признания приоритетных вопросов, а также стремлении в достижении политического консенсуса.

Анализ процесса обсуждения выделенных трёх блоков проблем, со стороны делегаций сторон показывает, что последние, признавая существования этих проблем, скрупулезно обсуждали их, при этом у них в каждом блоке проблем были свои противоположные мнения и позиции. Противоположные мнения и позиции отмечались у каждой из сторон конфликта по каждому блоку проблем.

Так, по сути дела первый блок проблем, это как «средство, которые стороны использовали для достижения своих политических интересов». Вторым блоком проблем был «следствием гражданской войной». Третий блок проблем выступил «предметом межтаджикского конфликта». Чтобы, решать проблемы первого блока, стороны конфликта должны были отказаться от использования военных методов и переходить к политическому методу достижения своих интересов. Решая проблемы второго блока, решались и проблемы беженцев и вынужденных переселенцев, проживающих в других странах. При решении проблемы третьего блока, стороны могли достигать своих политических интересов.

Констатируя выше сказанное, можно утверждать, что первый раунд межтаджикских переговоров был успешным. Успех московского раунда зиждился на определении сторон конфликта всеобъемлющих вопросов для всего процесса переговоров и подписание протокола о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и перемещённых лиц Таджикистана.

Анализ показывает, что делегации сторон в ходе первого раунда межтаджикских переговоров смогли согласовать между собой всеобъемлющую повестку дня для всего хода переговоров по национальному примирению, ими также был подписан протокол о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и перемещённых лиц Таджикистана. Последняя договорённость была прогрессом в деле межтаджикских переговоров.

Учитывая важность происходящих событий, Генеральный Секретарь ООН в своем докладе утверждает, что «Важно развить дальше достигнутый ... прогресс и сделать политический диалог необратимым» [3, с. 2]. Так, необратимость политического диалога обуславливала обсуждение и принятие политических решений и их реализацию. Именно в результате последнего, выделенные три блока проблем можно было решать, а Республика Таджикистан смогла выйти из политического кризиса.

Литература

1. Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта [Текст]: дисс... канд.ист.наук / Е.В. Белов – Душанбе, 1999. – С. 229.

2. Совместное коммюнике по итогам первого раунда межтаджикских переговоров по национальному примирению в кн. «Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров)» - Душанбе. 1997. – С.123-125.

3. Доклад генерального секретаря (О положении в Таджикистане) от 5 мая 1994 г. (Документы ООН № S/1994/542). Нью-Йорк. 1994. – С. 8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n94/207/28/pdf/n9420728.pdf> - (Дата обращения:04.07. 2023).

4. Введение в конфликтологию [Текст]: (учеб. пособие для вузов Республики Таджикистан) /под ред. А. Сатторзода, А. Рахмонова, Р.М. Слима, Чон Пол Ледерака. – Душанбе: ЭР-граф, 2006. – 272 с. - На тадж. яз.

5. Повестка дня межтаджикских переговоров по национальному примирению, составленная на основе предложений делегаций правительства Республики Таджикистан и таджикской оппозиции в кн. «Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров)» - Душанбе. 1997. – С.120-122.

6. Протокол о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и вынужденных переселенцев из Таджикистана в кн. «Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров)» - Душанбе. 1997. – С.122-123.

РАВАНДИ ТАЙЁРИИ РЪЗНОМАИ МУЗОКИРОТИ РАСМИИ БАЙНИ ТОЧИКОН

Муродов С.А.

Дар ин мақола раванди таҳияи рӯзномаи музокироти расмии байни тоҷикон баррасӣ мешавад. Муаллиф барои муайян намудани хусусияти таҳияи рӯзномаи музокироти расмии байни тоҷикон ба ҳуҷҷатҳои расмии музокироти байни тоҷикон ва муаллифоне ки

бевосита ба омӯзиши он машғул гаштаанд мурочиат кардааст. Муродов С.А. диққати махсусро ба раванди тайёрии рӯзномаи музокироти расмии байни тоҷикон, инчунин ба мушкилиҳои дар ин раванд ба миён омада ҷалб кардааст. Муаллиф қайд мекунад, ки раванди омода намудани рӯзномаи музокироти расмии байни тоҷикон раванди мураккаб ва пурбаҳс буд. Ҳалли оқибатҳои муноқиша, бахусус масъалаҳои бозгашти гурезагон, манфиатҳои ҷонибҳои даргир ва блоки ҳарбӣ раванди таҳияи рӯзномаи музокироти расмии байни тоҷиконро мураккаб ва баҳсбарангез кардааст.

Калидвожаҳо: низоъ, субъекти низоъ, объекти низоъ, низоъи байни тоҷикон, музокироти расмии байни тоҷикон, миёнарав, миёнаравӣ.

PROCESS OF PREPARATION OF THE AGENDA FOR OFFICIAL INTER-TAJIK NEGOTIATIONS

Murodov S.A.

This article discusses the specifics of preparing the agenda for official inter-Tajik negotiations. As a result, the author analyzed official documents of inter-Tajik negotiations and scientific works of authors directly involved in the study of this process. Muradov S.A. examined the process of preparing the agenda for official inter-Tajik negotiations, as well as the problems that arose in this process. The author notes that the process of preparing the agenda for official inter-Tajik negotiations was a complex and controversial process. Resolving the consequences of the conflict, in particular the issues of the return of refugees, the interests of the parties to the conflict and the military bloc, made the process of preparing the agenda for official inter-Tajik negotiations complex and controversial.

Key words: conflict, subjects of conflict, object of conflict, inter-Tajik conflict, official inter-Tajik negotiations, mediator, mediation.

АФГАНСКИЙ КРИЗИС И ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Мирзоев С.Т. - к.п.н., соискатель НАНТ

Статья посвящена анализу влияния афганского кризиса на геополитическую ситуацию и безопасность в Центральной Азии. В условиях глобальных изменений и перестройки мировой системы, Центральная Азия становится зоной повышенного интереса для таких стран, как Россия, Китай и Иран. Автор рассматривает значительный энергетический и природно-ресурсный потенциал региона, а также его транспортно-транзитные возможности и близость к очагам вооруженных конфликтов как ключевые факторы, влияющие на региональную безопасность.

По утверждению автора статьи Центральная Азия сталкивается с угрозами терроризма, религиозного экстремизма, международного наркобизнеса и транснациональной организованной преступности, что усугубляется замкнутым географическим положением региона. Особое внимание в статье уделено анализу влияния афганского кризиса на внутреннюю и внешнюю политику центральноазиатских стран, а также их роль в разрешении афганской проблемы. Автор рассматривает последствия прихода к власти движения «Талибан» в августе 2021 года и его влияние на региональную безопасность. Выводы статьи подчеркивают необходимость новых инициатив для обеспечения свободы, суверенитета, территориальной целостности и политической стабильности стран Центральной Азии в условиях быстроменяющейся глобальной ситуации.

Ключевые слова: Афганистан, Центральная Азия, афганский кризис, геополитика, приоритеты, безопасность.

Сегодня мир переживает глубокие изменения, связанные с переустройством мировой полицентричной системы. В геополитическом измерении региона появились новые политические и экономиче-

ские реалии, которые обуславливают в ближайшей перспективе трансформацию системы региональных отношений. Новая геополитическая архитектура в Центральной Азии, с точки зрения геостратегии и геоэкономики, в первую очередь представляет большой интерес для России, Китая, Ирана и Турции. Регион находится в условиях, когда глобализация, как доминирующий фактор эволюции мира, с одной стороны может создать огромные возможности для экономического и технологического развития, а также прогрессивного продвижения, а с другой стороны, усилить противоречия в политических, экономических, культурно-нравственных сферах. Значительный энергетический и природно-ресурсный потенциал, транспортно-транзитные возможности, а также близость Центральной Азии к очагам вооруженных конфликтов (Афганистан, Пакистан, Индия), будут серьезно влиять на региональную безопасность. Ситуацию в Центральной Азии осложняют угрозы, связанные с терроризмом, религиозным экстремизмом, международным наркобизнесом и транснациональной организованной преступностью. Замкнутое географическое положение делает этот регион ещё более уязвимым. По мнению Солодкова О.Л. «государства Центральной Азии придерживаются разных моделей и темпов реформирования своей внутренней политики, экономики. Налицо несколько разных внутренних схем и внешних моделей поведения. Социально-экономические и политические различия между странами усиливаются, формируются различные внешнеполитические приоритеты» [16, 3].

На протяжении всей истории, Центральная Азия была известна как территория, соединяющая благодаря Великому шёлковому пути Европу, Ближний Во-

сток, Южную и Восточную Азию, способствуя тем самым взаимному обмену как материальными, так и нематериальными ценностями, в частности – опытом, достижениями населяющих их народов.

Геоэкономический потенциал Центральной Азии, в особенности – наличие в ней солидных запасов нефти и газа, расположение транзитных и коммуникационных путей, стратегическое и геоэкономическое значение Каспийского моря, контроль процессов добычи ресурсов и проходящих через регион энерготрасс, способность влиять на внутренние кризисы, а также наличие общих культурных, исторических и экономических интересов между центрально - азиатскими и соседствующими с ними странами в современных условиях послужили главным фактором в усилении конкуренции региональных и трансрегиональных сил, претендующих на ключевую роль в Центральной Азии после распада Советского Союза. Этим объясняется важное геополитическое значение данного региона в современном мире [3].

Необходимо отметить, что ввиду вхождения вышеуказанных стран до 1991 г. в состав Советского Союза, большая часть существующих классических теорий по геополитике рассматривала Центральную Азию, исходя из Хартландской теории (Heartland Theory) [6, 61-84].

Согласно же более поздним теориям, интерес к Центральной Азии объясняется особенностями культуры, цивилизации, ее географическим и стратегическим положением, а также геоэкономическим значением.

Центральная Азия, общая площадь которой составляет 3 994 400 кв. км, в целом занимает около 10% территории азиатского континента. С точки зрения географического расположения, Центральная Азия на западе граничит с Европой, на востоке – с азиатскими странами, на севере – с Российской Федерацией, на юге имеет общие границы со странами мусульманского мира. Таким образом, как было ранее отмечено, центральноазиатские государства, расположенные исключительно на суше, получают возможность выхода к мировому океану только через транзитные пути. По объему топливно-

энергетических ресурсов (нефти и газа) регион занимает второе место в мире, располагая также солидными запасами таких редких ископаемых, как золото, медь, уран и тяжёлые металлы. В целом характерной особенностью Центральной Азии является ее расположение на стыке восточной и западной культур, связь между которыми стала формироваться ещё в период прохождения здесь Великого шёлкового пути.

Центральная Азия является единственной точкой в мире, уникальным образом связывающей четыре ядерные державы – Россию, Китай, Индию и Пакистан. Обладая потребительским рынком для свыше 50 млн. чел. и будучи населенной различными этническими группами, между которыми до сих пор существуют многочисленные территориальные споры, рассматриваемый регион оказывается уязвимым и подверженным нестабильности.

После обретения независимости страны Центральной Азии столкнулись с двумя типами геополитических изменений – внутренними и региональными. «Унаследованные с советского периода политические, этнические, территориальные и прочие проблемы способствовали возникновению серьезных геополитических вопросов в странах данного региона. Примером тому является целый ряд кризисов, возникших на почве географических или этнических спорных ситуаций, а порой по причине воздействия и первого, и второго факторов»[3].

Регион Центральной Азии находится в процессе геополитической трансформации, связанный с изменением внешнего и внутреннего контекстов. На пространстве Восточной Евразии происходит формирование нового геополитического региона, новой подсистемы международных отношений – Центрально-Восточной Азии. Его политические, военно-стратегические и экономические контуры не совпадают с географическим понятием Центральной Азии. Ряд исследователей делают акцент на восстановлении этнодемографической и политико-стратегической «связки» Пакистан – Афганистан – Таджикистан – Узбекистан[4, 101-116]. Другие принимают во внимание

центробежные тенденции и не находят основания для такой связи. [7, 35-36].

Говоря об афганском кризисе, следует отметить, что он оказывает всестороннее влияние на обстановку в странах Центральной Азии, но при этом, последние также влияют на афганскую проблематику. Изучение имеющихся материалов показало, что при анализе и изучении данной проблемы имеет место исследовательский дисбаланс. Однако, следует отметить, что захват власти в Афганистане в августе 2021 года со стороны движения «Талибан», не признанный по сегодняшний день в качестве легитимного правительства этой страны, в многом изменил ход развития событий.

Так, влиянию афганского кризиса на страны Центральной Азии уделяется достаточно всестороннее внимание, об обратном же воздействии работ практически нет. И это притом, что страны Центральной Азии всегда стремились помочь Афганистану на всех этапах его развития.

Для стран Центральной Азии проблема безопасности, т.е. борьба с проявлениями терроризма, экстремизма в любых формах, с незаконным оборотом наркотиков была и остаётся приоритетной при всех условиях.

В настоящее время указанная проблема особенно сильно влияет на внутреннюю политику центральноазиатских государств, на их социально-экономическое положение. Тем не менее, степень трансформации угроз в условиях глобализации до сих пор остаётся вне поля зрения политологов и конфликтологов, хотя необходимость изучения данного вопроса имеет большое научное и практическое значение.

В данном контексте нельзя ограничиваться только констатацией того, какие инвестиции вложили эти страны в экономику друг друга, каких объёмов импорта и экспорта они достигли, какую техническую и гуманитарную помощь оказали друг другу. Эти факты не проясняют до конца, насколько серьёзная кризисная ситуация имеет место в регионе, в том числе и в Афганистане.

«Афганский фактор» сегодня становится одной из причин того, что правительства стран Центральной Азии с

большой осторожностью относятся к решению вопросов, связанных с религией. Этот аспект воздействия афганского кризиса, в частности вопрос изменения в вероисповедании ислама мусульманского населения остаются неисследованными.

Решение затяжного кризиса в Афганистане является одной из актуальных региональных и международных проблем, особенно для стран Центральной Азии, поскольку не исключается возможность переноса очага нестабильности на территорию центральноазиатских республик. Прежде всего, это возможно потому, что по обе стороны границ проживают представители одних и тех же этносов, исповедующих ислам суннитского (ханафитского) толка, веками связанных друг с другом узами историко-культурной общности, а подчас и родства.

В современной геополитической архитектуре мира региону Центральной Азии принадлежит особое место и объясняется это тем, что он богат энергоресурсами. Регион определяет потоки энергопоставок во все концы мира, в том числе и в Афганистан. На регион Центральной Азии сконцентрированы интересы крупнейших глобальных игроков; регион в какой-то мере можно считать «ключом» к геополитическому будущему и стабильности всего Азиатского континента.

В условиях быстроменяющейся ситуации и ускоренного развития современного мира, обеспечение свободы, суверенитета, территориальной целостности, политической стабильности, безопасности любой страны, реализация национальных интересов в целом – это основные задачи, стоящие перед мировым сообществом. Для их решения необходимы новые инициативы, потому что конкуренция сверхдержав по укреплению своего влияния в различных регионах мира, значительно усилилась. С учетом этого следует определить лучшие пути и средства защиты при реализации национальных интересов. Сегодняшняя ситуация в регионе еще раз доказывает, что Центральная Азия, как важный центр геополитической и геостратегической конкуренции, не является исключением из этих процессов.

Лидер нации Эмомали Рахмон в своём Послании Маджлиси Оли, «Централь-

ная Азия, как уязвимая и хрупкая точка нашей планеты, не должна быть ареной нестабильности и противоборства интересов, она должна превратиться в их объединяющее звено. Республика Таджикистан в реализации своей повседневной внешней политики всегда была и является сторонником этого процесса» [15].

С приобретением независимости Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан стали основой выстраивания центральноазиатской подсистемы международных отношений на евразийском континенте. Так начала формироваться новая геополитическая реальность, в которой страны региона должны определить свое место.

Перед молодыми независимыми государствами Центральной Азии стоят сложные задачи, которые требуют немедленного решения. На каждом этапе своего развития, страны региона, исходя из степени остроты важнейших социально-экономических, политических проблем, а также в зависимости от изменений и тенденций в окружающем мире определяют свои приоритеты. Приоритеты у государств Центральной Азии разные, но одним из них, причем общим, является обеспечение национальной безопасности. Данная задача обозначается в их стратегиях национальной безопасности, с учетом использования соответствующих правовых и институциональных механизмов, а также ресурсных возможностей государств региона и общества на уровне, отвечающем национальным интересам.

Происходящая сегодня геоэкономических основ, требует того, чтобы государства мира постоянно переосмысливали свои приоритетные направления. Но, для любого государства вопрос обеспечения национальной безопасности и защиты национальных интересов в региональных и международных отношениях остается одним из важнейших стратегических направлений, и это учитывается при определении внешнеполитического курса страны, в разрабатываемых ею концепции внешней политики или стратегии. Государства Центральной Азии стремятся к установлению дружественных взаимовыгодных отношений между собой, и это их выбор. На опреде-

ление приоритетов во внешней политике оказывают влияние такие факторы, как уровень общественно-политического, социально-экономического развития, геополитическое положение страны, а также наличие определенных национальных интересов, которые в комплексе составляют систему обеспечения национальной безопасности. Страны региона осознают, что решение большинства вопросов по обеспечению безопасности во многом зависит от уровня регионального сотрудничества. Например, согласно приоритетным задачам, Республика Таджикистан в своей политике в отношении государств региона всегда будет придерживаться принципа взаимоуважения, созидательного взаимодействия и доброжелательности. Общность целей и задач, стоящих перед государствами региона, предопределяет необходимость расширения и углубления отношений республики с Узбекистаном, Казахстаном, Туркменистаном и Кыргызстаном на основе доверия, дружбы и взаимовыгодного сотрудничества. Таджикистан, как приоритетную позицию, рассматривает взаимодействие и разветвленную региональную интеграцию. По мнению Правительства страны, это важнейший механизм решения экономических, социальных, экологических вопросов и обеспечения мира и стабильности в Центральной Азии [13].

Для понимания особенностей приоритетных направлений обеспечения безопасности в странах Центральной Азии необходимо хорошо знать, какие внутренние и внешние вызовы и угрозы беспокоят. Безусловно, эти вызовы и угрозы национальной безопасности странам Центральной Азии носят комплексный и взаимосвязанный характер. При этом отдельные их источники способны породить целый спектр угроз, воздействуя на различные сферы жизнедеятельности общества и государства.

Обеспечение национальной безопасности в странах Центральной Азии в новых условиях весьма актуальная задача, и поэтому в рамках региональных взаимоотношений государствами ведется совместная разработка мер, направленные на борьбу с международным терроризмом, религиозным экстремизмом, сепаратиз-

мом, незаконным оборотом наркотиков, транснациональной организованной преступностью и другими угрозами современности. Сегодня страны региона все больше испытывают потребность в координации усилий в борьбе с указанными угрозами, потому что регион географически весьма близок к зоне военно-политической нестабильности и затяжного конфликта, а именно к Афганистану.

Национальная безопасность государств Центральной Азии напрямую зависит от деятельности международных, региональных и национальных экстремистских организаций, никому не подконтрольных вооруженных формирований исламских религиозно-политических организаций радикального толка, дислоцирующихся на территории Афганистана. Их деятельность направлена на распространение радикальной идеологии, на подрыв государственных устоев, изменение общественно-политического строя насильственными методами, и это самый серьезный вызов и угроза национальной безопасности странам региона.

Анализ затянувшегося афганского кризиса дает основания утверждать, что ситуация в стране остается опасной и имеет тенденцию к ухудшению. Масштабное и длительное присутствие в Афганистане сил международной коалиции по противодействию международному терроризму не привели желаемого результата, после вывода сил НАТО и США в 2021 году, страна продолжает оставаться в кризисной ситуации. И плюс к этому, как отмечалось выше религиозно экстремистские группировки, и международные террористические группы с уходом сил США и НАТО нашли безопасное убежище на территории Афганистана.

На территории Афганистана действуют различного рода радикальные террористические группировки, членами которых являются выходцы из стран Центральной Азии. По сообщениям СМИ, которые ссылаются на официальные заявления компетентных органов различных стран, в том числе Минобороны РФ и Госдепа США международные террористические организации находят пристанище в Афганистане, имеют собственные тренировочные базы и центры по подго-

товке боевиков. В том числе в ущелье Панджшер и северо-западных районах Афганистана. В своих узкокорыстных целях они заинтересованы в расширении конфликта за пределы Афганистана.

Решая задачу обеспечения безопасности, страны региона принимают активное участие в работе различных межрегиональных образований, в том числе Шанхайской организации сотрудничества, Организации договора о коллективной безопасности, деятельность которых направлена на укрепление экономического и политического сотрудничества с Россией и Китаем и которые более всего заинтересованы в поддержании стабильности в регионе и в защите национальных интересов.

Следует отметить, что угрозы безопасности в Центральной Азии носят трансграничный характер. В этих условиях большое значение приобретает вопрос обеспечения безопасности и стабильности в каждой отдельно взятой стране, в первую очередь, путем создания конкурентоспособной экономики, проведения активной социальной политики, своевременных политических реформ, укрепления общественного согласия, межэтнического и межконфессионального мира. Также страны региона с целью эффективного противодействия современным угрозам стараются скоординировать усилия не только на двухстороннем, но и на региональном и международном уровнях.

Сегодня наблюдается весьма опасная тенденция, выражающаяся в том, что деструктивные силы намереваются расширить зоны нестабильности и конфликта из Афганистана на весь регион Центральной Азии. В свою очередь страны региона стремятся консолидировать свои усилия для формирования зоны устойчивого развития, сохранения территориальной целостности и независимости, защиты своих национальных интересов. В этом плане государствами региона разработаны стратегии национальной безопасности, как для каждой страны, так и для всего региона, обоснованы и приняты соответствующие военные доктрины.

Все эти меры, предпринимаемые в области внутренней и внешней политики, направлены на укрепление национальной

безопасности государств Центральной Азии. Решение этой задачи требует комплексного подхода, консолидации усилий органов государственной власти, институтов гражданского общества по созданию благоприятных внутренних и внешних условий для реализации национальных интересов и стратегических национальных приоритетов. Страны региона должны стремиться к равноправному, взаимовыгодному партнерству с учетом национальных интересов. Следует помнить, что укрепление национальной безопасности, каких-либо государств, без учета интересов соседних стран будет способствовать возникновению очагов нестабильности в регионе.

Таким образом, можно констатировать, что при сравнительном анализе стратегий национальной безопасности государств региона, их подходов к вопросам ее обеспечения выяснилось, что в них есть как совпадающие положения по решению ряда важных проблем, так и существенные отличия в способах нейтрализации угроз. В целом же можно отметить, что руководители центральноазиатских стран, их правительства внесли большой вклад в укрепление дружбы и добрососедства между центральноазиатскими народами. Сегодня в странах региона создана система обеспечения национальной безопасности, но говорить о том, что все проблемы по обеспечению национальной безопасности решены, было бы преждевременно.

Обеспечение национальной безопасности государств Центральной Азии возможно только при построении многоуровневой системы региональной безопасности, которая может быть создана только с помощью эффективного многостороннего сотрудничества в контексте своих национальных интересов.

В таких условиях, приоритетным направлением обеспечения эффективной системы региональной безопасности в государствах Центральной Азии является своевременное выявление, предупреждение и пресечение вызовов и угроз. В противном случае, эти страны могут столкнуться с реальными последствиями афганского кризиса, которые могут нега-

тивно повлиять на их национальную и региональную безопасность в целом.

Литература

1. Мулоқот бо Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Покистон Маҳдум Шоҳ Маҳмуд Курейшӣ [Электронный ресурс] <https://www.president.tj/event/meetings/2380> 1 (доступ: 03.08.2024).

2. Cohen A. US Interests in Central Asia. // Testimony before the Subcommittee on Asia-pacific, House International Relations Committee. March 17, 1999. Washington D. C.: US Government Printing Office, 1999.

3. Алиасгар Шердуст, Характеристики Центральной Азии в геополитических теориях и роль конфликтов. <https://www.geopolitica.ru/article/harakteristika-centralnoy-azii-v-geopoliticheskihteoriyah-i-rol-konfliktov>.

4. Богатуров А.Д. Центрально-Восточная Азия в современной международной политике. //Восток. – 2005. – №1. – С.101-116

5. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на международной конференции «Центральная Азия: одно прошлое и общее будущее, сотрудничество ради устойчивого развития и взаимного процветания» в Самарканде. <https://www.president.uz/ru/lists/view/1227> (доступ: 03.08.2024).

6. Дабири Алиакбар. Оценка места Центральной Азии, занимаемого в геополитических теориях // Центральная Азия и Кавказ (на персидском языке). 1390. – №73. – С.61-84.

7. Звягелькая И.Д. Центральная Азия: эволюция параметров безопасности и стабильности // Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: энергетика и политика. – С. 35-36.

8. Геостратегические вызовы безопасности и стабильности странам Центрально-азиатского региона. | 25.01.2006 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://evrazia.org>.

9. Кадири Хаджат Мустафа; Нусрати Хамид Реза. Геополитические цели региональных и трансрегиональных сил в

Центральной Азии// Геополитика (на персидском языке). – 1391. – №2. – С.63-95.

10. Концепция внешней политики Туркменистана [электронный ресурс].

URL:

<https://www.mfa.gov.tm/ru/articles>.

11. Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 10 января 2007 года УП N2. <http://mfa.kg/acts/>

12. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2014-2020 гг. от 21 января 2014 года № 741

<http://www.mfa.kz/ru/content>.

13. Концепция внешней политики Республики Таджикистан от 27 января 2015 года, № 332.

14. Кочедыков И. Геополитика в Центральной Азии [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://lawinrussia.ru>.

15. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистана. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.president.tj/>.

16. Солодкова О.Л. Особенности культурного и социально-политического диалога в Центральной Азии. – М., 2008. – С.3.

17. Послание Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе, 2018. [Электронный ресурс] <http://mfa.tj> (доступ: 03.08.2024).

БУҲРОНИ АФҶОНИСТОН ВА РАВАНДИ ТАШАККУЛИ СОҲТОРИ НАВИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР ОСИӢИ МАРКАЗИ

Мирзоев С.Т.

Дар мақола масъалаи таъсири буҳрони Афғонистон в аба вазъияти геополитикӣ ва амниятии Осии Марказӣ марвиди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Дар шароити тағйироти бунёдии сатҳи ҷаҳонӣ ва таашаккули сохтори нави низмои муносибатҳои байналмилалӣ Осии Марказӣ ба минтақаи марвиди тавачҷӯҳи беишари кишварҳо мисли Русия, Чин ва Эрон табдил меёбад. Муаллиф иқтисодии бузурги энергетикӣ ва захираҳои табиӣ

минтақа, инчунин имконоти нақлиётӣ транзитӣ ва наздикии манобеъи мазкур ба минтақаи даргириҳои мусаллаҳонаро омилҳои асосии таъсиргузори ба амнӣати минтақавӣ медонад.

Ба бовари муаллиф Осии Марказӣ бо таҳдиди терроризм, ифротгароии мазҳабӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва ҷиноятҳои муташаккили фаромилӣ рӯбарӯ аст, ки бунбасти ҷугрофиӣ минтақа ин таҳдидҳоро амиқтар мекунад.

Дар мақола тавачҷӯҳи хоса ба масъалаи таъсири буҳрони Афғонистон ба сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишварҳои Осии Марказӣ, инчунин нақши онҳо дар ҳалли қазияи Афғонистон зоҳир шудааст. Муаллиф оқибатҳои ба сари қудрат омадани “Толибон” дар моҳи август соли 2021 ва таъсири он ба амнӣати минтақаро баррасӣ мекунад. Дар ҳулосаҳои овардашуда ба зарурати таашаккули нави ҷиҳати таъмини соҳибхӯштиерӣ, тамомияти арзӣ ва суботи сиёсии кишварҳои Осии Марказӣ дар шароити зудтағйирёбандаи вазъи ҷаҳонӣ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Осии Марказӣ, геополитика, буҳрони Афғонистон, амнӣат, авлавиятҳо.

THE CRISIS IN AFGHANISTAN AND PROCESS OF FORMING A NEW GEOPOLITICAL STRUCTURE IN CENTRAL ASIA

Mirzoev S.T.

The article analyzes and discusses the impact of the Afghanistan crisis on the geopolitical and security situation of Central Asia. In the conditions of fundamental changes at the global level and the formation of a new structure of the system of international relations, Central Asia is becoming a region of the greatest interest to countries such as Russia, China and Iran. The author considers the great energy potential and natural resources of the region, as well as transport and transit options and the proximity of these resources to the area of armed conflict as the main factors affecting regional security.

According to the author, Central Asia is facing threats of terrorism, religious extremism, drug trafficking and transnational organized crime, and the geographical isolation of the region deepens these threats.

The article pays special attention to the impact of the Afghanistan crisis on the internal and foreign policy of Central Asian countries, as well as their role in solving the Afghan issue.

The author discusses the consequences of the "Taliban" coming to power in August 2021 and its impact on the security of the region. The presented conclusions emphasize the

need for new initiatives to ensure the sovereignty, territorial integrity and political stability of the Central Asian countries in the rapidly changing world situation.

Key words: *Afghanistan, Central Asia, geopolitics, Afghan crisis, security, priorities.*

ТАДЖИКИСТАН В ПУТИ НАЛАЖИВАНИЯ ДОБРЫХ ОТНОШЕНИЙ С НЫНЕШНИМ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ АФГАНИСТАНА

Сайдалиев У.М. – к.п.н., доцент кафедры общественных наук Таджикского исламского института им. Имами Аъзам Абуханифы
E-mail:saydaliev150@mail.ru; Тел.: 937971950 // 918500065

Данная статья автора посвящена налаживанию добрых отношений Таджикистана с Афганистаном, анализу политического положения правящих органов власти страны в лице «Талибан» как внутри страны, так и в регионе, а также на международной арене. В статье рассказывается об установлении сотрудничества и развитии торгово-экономических отношений стран Центральноазиатского региона с Афганистаном, в частности Таджикистана и ряда других государств Восточного полушария в числе России, Китая, Ирана, Турции, Пакистана и некоторых арабских стран с режимом «Талибан». Однако анализом охвачена, в основном, статья-интервью российского политолога Андрея Серенко, взятого у бывшего вице-президента правительства Ашрафа Гани и бывшего начальника спецслужбы Афганистана Амрулла Салеха. Интервью озаглавлено под названием - Амрулла Салех: «Американцы убаюкали Кабул сладкой политической ложью», опубликованной в российском издании «Независимая газета» от 22.01.2024 года. В контексте анализа содержания указанного интервью, также речь идет о Соединённых Штатах Америки, которые правили афганской страной со своими западными союзниками и демократическими ценностями в течение 20 лет и перед окончательным уходом путем обмена свергли прежнее правительство президента Ашрафа Гани и бескровно, по команде Пентагона привели Талибан к власти в соответствии с Дохийским соглашением августа 2021 г.

Ключевые слова: налаживание, добрые отношения, США, Афганистан, Талибан, геополитические цели, вытеснение России и Китая, радикальный менталитет, ошибочная ставка.

Поскольку режим «Талибан» был приведен к власти в Кабул в самый кратчайший промежуток времени и по специальной команде был свергнут прежний режим Ашрафа Гани, и путем обмана были переданы бразды правления «Талибану» Афганистана Соединенными Штатами на принципе плюрализма, то стоит начать процесс предлагаемого анализа с политической характеристики, которую дает МИД Российской Федерации Соединенным Штатам от имени директора Департамента информации и печати Марии Захаровой ввиду с допущенными военно-политическими действиями США связанными с приводом «Талибана» к власти в Афганистан и их собственным молниеносным уходом. Чем были вызваны такие поспешные действия американцев. По её политической оценке, речь шла о Соединённых Штатах, как о сверхдержаве, о былом их величии, о том, как американцы раньше называли себя единственной доминирующей сверхдержавой, гегемоном в мире, считающие себя абсолютной исключительной державой, незаменимой нацией, ведущей демократию в мир и контролирующей весь земной шар.

Конкретно останавливаясь над интервью, следует отметить, что бывший вице-президент Афганистана Амрулла Салех работавший вторым человеком с президентом Ашрафом Гани в правительстве, категорически опровергает обвинения США в крахе их правительства, якобы из-за сплошной коррупционности во властных структурах. Наоборот, он на примерах, доказывает коррупционный характер политики самого Госдепартамента США, его военной верхушки с 20-летним присутствием на афганской земле под командованием Пентагона и неглас-

ным контролем тайного американского мирового правительства, о чем опубликована известная статья российского эксперта А.Серенко в прессе РФ, перепечатанная в Таджикистане.

Известно, что с распадом СССР в мире осталась лишь одна доминирующая сверхдержава в лице США. Американцы верили в идею собственной исключительности, и в том, что они единственный мировой гегемон, у них свое абсолютное самомнение, процитировала Дж. Байдена представитель МИД РФ Мария Захарова в своем очередном брифинге. Более того, китайские журналисты от издания САХУ недавно упомянули, что американцы называют себя незаменимой нацией и ведущей демократию в мир, которая контролирует весь земной шар. [1:интернет].

Далее М.Захарова отметила. В Америке печатают очень много долларов, чтобы справиться со своими экономическими проблемами. Однако про свой печатный станок или же о своем госдолге не любят говорить, когда вся планета знает, что у Америки самый большой госдолг в мире, переваливший почти 35 триллионов долларов. Вот этим показателем Америка действительно является уникальной. М.Захарова надеется, что Америка одумается и спустится на землю. В противовес президенту Джо Байдену, другой президент США Вудро Вильсон, кандидат от демократов еще более ста лет тому назад, повторно победивший на президентских выборах США в 1912 году, четко говорил, что «незаменимых людей нет», благодаря этому его высказыванию, американский народ больше поверил ему, и он победил, и стал 28-м президентом Америки, о чем указано в книге Генри Киссинджера «Мировой порядок», в разделе «Вудро Вильсон: Америка как совесть мира». [2: Стр.527-535]

В связи с изложенным введением выше и наличием его логической связи с нижеприведённой аналитической статьей российского политолога Андрея Серенко на базе его интервью с бывшим вице-президентом и бывшим начальником спецслужбы Афганистана Амрулла Салехом, мною в качестве исследователя даётся анализ и краткий комментарий к известной статье российского эксперта об

Америке и «Талибане» в данной научной статье под названием «Таджикистан в пути налаживания добрых отношений с Афганистаном».

Начнем с небольшого обзора про Афганистан, на территории которого, согласно геологическим исследованиям, имеются свыше 1400 месторождений. Они содержат кроме прочего, цинк, свинец, тальк, бокситы пегматиты, хромит, медь, соль, серу, нефть, газ, гипс, мрамор, драгоценные и полудрагоценные камни. В 2019 г., до повторного прихода «Талибан», афганское Министерство горнорудной промышленности и нефти оценило общую стоимость природных богатств в \$1-3 трлн, но реальная цифра может оказаться гораздо выше. [3, 14].

Почти все афганцы мусульмане суннитского толка, 10-15 процентов - шииты, куда входят в основном хазарейцы. Встречаются крайне мало представителей других конфессий.

Согласно данным фонда ООН в области народонаселения, численность населения Афганистана в 2021 году составила 39.8 млн. чел. Однако, в это же время ЦРУ даёт другую цифру - 37 466 414 чел.

Пессимистически говоря о бесперспективности государственного строительства Афганистана, потомок Тимуридов-Мирза Бабур, когда жил в Кабуле, обожавший Афганистан, отправился в Индию, где основал империю Великих Моголов.

В 1980 годы СССР построил в Афганистане не что-то, а реально сам Афганистан с его инфраструктурами, школами, больницами, ГЭС, хлебокомбинатами и нефтебазами. США создали правоохранительные структуры, от которой Афганистану ничего не удалось сохранить и обратить их в свою пользу.

В Афганистане не удалось построить ни светского государства, ни пресечь наркотрафик, ни ликвидировать терроризм, ни создать то, что люди называют нормальной жизнью. Обещания талибов «вести себя хорошо» вызывает сомнения. Другое дело, что они будут осторожны на международной арене. Внутри же Афганистана у Талибана развязаны руки - им нет смысла сдерживаться. Поэтому аф-

ганский вопрос, считает Мария Чита, важен для всех.

Сосредоточившись на главное содержание данного интервью, о чем идет речь в публикации, следует сказать, что 18 июля 2024 года в частной русскоязычной газете Таджикистана «Азия Плюс» было перепечатано из «Независимой газеты» от 10 июля 2024 года, интервью бывшего советника президента США Д.Трампа по вопросам национальной безопасности Джона Болтона под заголовком «В США выступили за свержение режима «Талибана». В подзаголовке интервью написано, что «Зачем США пересматривать Дохийское соглашение с властями Афганистана?» В интервью даётся подобный сигнал с оговоркой, что такой политический подход может быть допущен в случае возврата к власти в Америке бывшего президента США Дональда Трампа.

В этой публикации российский политолог Андрей Серенко рассказывает, что такое сенсационное интервью было дано 7 июля 2024 г. [4:интернет] Дж.Болтоном для публикации в Лондонском издании «Afghanistan International» о свержении режима «Талибана», и был сделан вывод, что это единственный способ разрешения затянувшегося кризиса в Афганистане. Фактически, Дж.Болтон призывает к пересмотру условий политической сделки с талибами, которую американцы заключили в Дохе в конце февраля 2020 г. Согласно этому Соглашению, американцы обязались оплачивать услуги талибов по обеспечению безопасности Америки, в том числе за разведанные, получаемые от талибских спецслужб. Исходя из отдельных секретных статей данного Соглашения, бывший глава афганской разведки Амрулла Салех утверждает, что уже три года как США каждую неделю переводят талибам наличными от 40 млн до 80 млн долларов. Вот здесь Дж. Болтон предлагает фактическое прекращение финансирования «Талибана» американской стороной. Кроме того, Дж.Болтон выступает против такого рода встреч руководителей разведок США и ГРУ «Талибана», одна из которых состоялась недавно до этого интервью между замдиректора ЦРУ Дэвидом Коэном и шефом ГРУ талибов муллы Абдул Хак Васиком. По сло-

вам Дж.Болтона, подобная встреча, на деле придаёт легитимность этому террористическому движению, когда больше половины цивилизованного населения США выступают против «Талибан». Далее он говорит, что вместо того, чтобы помочь движению антиталибского Сопротивления на продолжение их борьбы с талибами, террористами, всё получается наоборот. Талибы получают постоянную внешнюю финансовую поддержку именно от США, спрашивается за что—за тайную двойную игру. Исходя из этого, Дж.Болтон заявляет, что США должны оказать военную помощь силам Сопротивления и ускорить свержение «Талибана», что создаст предпосылки для преодоления политического кризиса в стране. Подобное антиталибское заявление Дж.Болтона – политическая сенсация. До сих пор администрация демократов Дж.Байдена в течение трех лет демонстрирует прямо противоположные усилия, запрещающие другим странам поддерживать вооруженные группы афганского Сопротивления, ведущие освободительную борьбу против оккупации своей родины террористами. Это можно оценивать как контуры новой афганской стратегии США, или же более тонкая игра американского истеблишмента, либо чисто предвыборная идеологическая пропаганда для обработки мозгов американского электората, сторонников партии «республиканцев», которая может начать реализовываться в случае возвращения Дональда Трампа и его команды. Заявление Дж.Болтона напоминает, кто на самом деле является союзником талибов, из чьих рук они кормятся, говорит, например один из бывших неназванных афганских политиков. Вывод войск из Афганистана, Д.Трамп назвал днем величайшего позора в истории страны, а Дж.Байден назвал эту эвакуацию контингента, успешной миссией.

4 июля 2024 г. Президент Путин назвал радикальное исламистское движение «Талибан» союзником РФ в борьбе с терроризмом, ибо они контролируют власть в стране. И в том смысле талибы, безусловно, для нас союзники по борьбе с терроризмом», приводит слова В.Путина агентство ТАСС с саммита ШОС, про-

шедшем в упомянутые дни в Астане. [5:интернет]. При этом Президент В.Путин упомянул, что движение официально запрещено в России, будучи внесенным в список террористических организаций. В целом Россия должна исходить из того, что движение «Талибан» контролирует всю власть в стране. В ходе дебатов, Россией заявлено, что талибы ведут вооруженную борьбу с террористической группировкой «Вилайте Хорасан», взявшая на себя ответственность за кровавый трагический теракт в подмосковном «Крокус Сити Холле», и не думают о радикальных исламистских организациях типа «Талибан».

Россия регулярно приглашает представителей талибов в Москву, Санкт-Петербург, Казань для участия на политические мероприятия. После июльского 2024 г. саммита ШОС в Астане и высказываний президента В.Путина на пресс-конференции на поле этого саммита, в МИД РФ отметили, что вскоре выступят за снятие с «Талибана» статуса террористической организации, не уточнив, однако, о сроках исполнения этой акции. Буквально через три дня после заявления президента В.Путина в Астане о стремлениях России к союзничеству с талибами, Дж. Болтон в своем интервью изданию «Afghanistan International» в Лондоне (07.07.2024), дал агрессивное заявление о свержении режима «Талибан» в Афганистане, в случае прихода к власти Д.Трампа. Это напоминает ту поговорку, что «американцы ушли, чтобы снова вернуться», утверждает российский эксперт А.Серенко в опубликованной в «Независимой газете» интервью Дж. Болтона о талибах. Версия А.Серенко была перепечатана из «Независимой газеты» в русскоязычной газете Таджикистана «Азия-Плюс» от 18.07.2024 [6:интернет]. Это заявление Дж.Болтона ещё говорит о том, что общественное мнение Америки должно быть готовым к более активному возвращению США в «большую игру» в регионе Центральной и Южной Азии.

Согласно данным отдельных сотрудников афганских спецслужб, американцы в последнее время интенсивно контактируют с правящими группами в Пакистане и Таджикистане по данному вопросу.

Примером тому служит краткосрочный визит Премьер-министра Пакистана Шахбаз Шарифа 02.07.2024 и Генсека Совбеза ООН 03.07.2024 Антониу Гутерриша в Душанбе для встречи с Президентом РТ Эмомали Рахмоном. Поводом для таких консультаций является всплеск активности террористической организации «Вилайте Хорасан» - афганского филиала ИГ в Афганистане. В свою очередь, США посредством своего посольства в Таджикистане очень заинтересованы во встречах Душанбе и Исламабада для объединения их совместных усилий по противодействию Исламскому Государству (ИГ) в регионе. Для подкрепления своих действий, США, например, в мае 2024 обсудили в Душанбе совместную борьбу с базирующимися в Афганистане террористическими группировками, о чем сообщает Служба новостей «Голоса Америки» в своих майских передачах. По итогам такого активного сотрудничества Вашингтона и Исламабада, также визита премьер-министра Пакистана в Душанбе, возникла острая необходимость к появлению на юге Таджикистана американского контртеррористического центра для отпора внешним террористическим группам окопавшихся в Афганистане, о чем сообщает российская «Независимая газета» на своих страницах от 10.07.2024. Эта вынужденная мера страховки была принята от всяких непредсказуемых форсмажорных обстоятельствах. Указанный Центр создан, скорее всего, для отражения угроз и вызовов и возможных агрессивных действий со стороны активных террористических антитаджикско-антиправительственных движений типа «Ансаруллах» и другого фанатично и враждебно настроенного «Тахрике Талибан Таджикистан», куда входят таджикские террористы, орудовавшие на сопредельных приграничных участках с Таджикистаном со времени прихода «Талибан». [7:интернет]

Как сообщают экс-сотрудники афганских спецслужб, очевидно, пакистанские спецслужбы по согласованию со спецслужбами США, начали активную кампанию по переселению в Северо-западный Пакистан нескольких тысяч бывших афганских военных, противников талибов и Исламского Государства (ИГ),

готовых вести с «Талибаном» борьбу. Похоже, о поддержке этой группы афганского Сопротивления ведет речь Дж.Болтон, как о новом приоритете внешней политики будущей администрации США, что является в интересах таджикской стороны. Затянувшийся «полуспящий» режим американского присутствия в ЦА и Южной Азии, похоже заканчивается, говорит эксперт А.Серенко.

В то же время как, Амрулла Салех называя политику американцев по отношению к сотрудникам союзных афганских спецслужб предательским, жалеет, что команда Ашрафа Гани стала заложником американских интриг и вместо того, чтобы путем компромиссов привести ситуацию в стране в нормальное состояние, упустила возможности спасения страны. [9: интернет] Спрашивается, а куда смотрела в это время сама служба А.Салеха. Как случилось что ситуация молниеносно и резко повлияла на положение дел и афганский режим функционировавший в течение 20 лет, в одночасье пал и перешел в руки «Талибан», о чем спрашивает корреспондент «Независимой газеты» Андрей Серенко у бывшего афганского разведчика, вице-президента Афганистана Амрулла Салеха. В ответ он подчеркнул, что падение режима Ашрафа Гани началось сразу после физического уничтожения лидера Аль-Каиды» Усами бен Ладена в 2011 году, американцами в Пакистане, и до 2020 года продлилось около десяти лет. Именно тогда американцы начали переговоры с «Талибаном», завершившихся в феврале 2020 г. Дохийским Соглашением в Катаре, после которого американцы почти еженедельно встречались с талибами. Быстрому уходу американцев из Афганистана, похоже, способствовали Крымские события и афгано-украинские сюжеты.

Американцы всегда думали о нанесении удара по России и Китаю со стороны их заднего двора, т.е. через ЕАЕС и Центральную Азию. После Крымских событий, американцы решили резко завершить афганскую миссию и готовиться к большому конфликту с Москвой на Украине. На самом деле, имелось общее соглашение о безопасности между США и Афганистаном, согласно которому американ-

цы должны были уведомить афганцев о завершении своей миссии и о своем уходе за год вперед, однако этот пункт соглашения было нарушено американцами.

За месяц вперед до ухода американцев ключевые лица правительства Афганистана были приглашены в Вашингтон и состоялись их встречи с директором ЦРУ, президентом Байденом, с главой Пентагона Ллойдом Остином. На всех этих встречах американские руководители от начала до конца обманывали команду Ашрафа Гани, говорит А.Салех, не посвящали в существование своего плана «Б», и говорили, что Дохийское Соглашение, это не смена афганского режима талибами, они не предадут правительство Ашрафа Гани, уверовали афганцев сладкими политическими обещаниями. На деле, лично директор ЦРУ Бернс прямо три часа убеждая афганскую делегацию, говорил, что если талибы окружают Кабул, то американцы используют военную силу против них, и ни в коем случае не позволят им захват власти. Глава разведки США Бэрнст в заключении сказал, что будущая администрация Афганистана согласно мирному соглашению должна быть сформирована в согласии с талибами, и американцы против любых других вариантов. После возвращения большой правительственной афганской делегации из США, в Кабул приехал американский генерал Базер и оповестил афганское правительство о внезапной эвакуации американцев из Афганистана, что якобы является обыкновенным делом, также объявил о завершении борьбы американцев с терроризмом и закреплении мирного процесса в Афганистане. Одним словом, американцы достигли своей высшей точки цели обмана. [8: интернет]

Интересный момент заключается в том, что согласно секретному Американско-Талибанскому Дохийскому соглашению, глава правительства Афганистана должна была освободить 5 тысяч оголтелых преступников, которые сидели в Кабульской тюрьме за совершение тяжких, тяжелых преступлений, за террористические акты. Этого требовали американцы.

Когда Ашраф Гани в Кобуле освободил 5 тысяч тюремных заключенных, они взяли в руки оружие и все пошли против

правительства Кабула. Однако правительство Кабула для своей защиты не получил никакого оружия или военной техники от американцев. Американцами были использованы все инструменты «мягкой силы». [9:интернет]

Кроме того, пишет «Независимая газета», путем использования своих СМИ, американцы начали обвинять и чернить правительство А.Гани за коррупционность и карьеризм, начали широкую кампанию дискредитации официальных органов и ослабления позиции Правительства в стране. Для этого использовали все 250 радиостанций, десятки телепрограмм, газеты и на всё это получали финансовую помощь от посольства США в Кабуле. Американцами уже был принят второй вариант талибов, о полной передаче власти в руки талибского экстремистического движения, которое должно было защищать интересы Америки без излишних расходов.

Здесь необходимо упомянуть одну тонкую деталь из интервью Амрулла Салеха, что Россия, якобы помогая президенту Ашрафу Гани в том, чтобы воцарился мир в Афганистане, предлагал афганцам какие-то российские инициативы, о чем, скорее всего, американская разведка была в курсе, но молчала. Но это было воспринято американцами враждебно, против их воли, чем было сильно задето их дипломатическо-политическое самолюбие. Получается, что американцы, чтобы помешать хоть малейшему афганороссийскому сближению, жестко и навязчиво привели талибов к власти, против власти Ашрафа Гани, и чтобы в скором времени вернуться обратно, оставили всё своё вооружение и военную технику на сумму 85 миллиардов долларов в руки талибов, а сами внезапно ушли.

Местные СМИ ИМА много писали о скоротечных причинах краха правительства Ашрафа Гани в Афганистане, и свои обвинения обосновали тем, что якобы властные структуры Кабула были полностью погружены в коррупционность, и ни в коем случае здесь нет места предательству администрации США и американскому тайному мировому правительству. [10:272с.]

В то же время бывший вице-президент Афганистана Амрулла Салех, отрицая ситуацию с коррупционностью в правитель-

стве Ашрафа Гани, наоборот подчеркивал наличие обратного у самых американцев, и в подтверждении своих слов привел лишь один пример, связанный с продажей частных американских автомашин внутри афганского рынка, для реализации которых, американские власти выделяли миллиарды долларов, однако такую же сумму выделяли и для ремонта тех автомашин, выделенных для продажи. Продажная и ремонтная стоимость каждой автомашины стала одинаковой, что никакой логике не подлежало. Но в конечном итоге, американцы заставляли подписать липовый финансовый документ со стороны вице-президента Амрулла Салеха, одного из самых серьезных госчиновников в правительстве А.Гани. Этим примером А.Салех крайне осторожно подчеркивал обратное, т.е. до какой степени сама Америка на деле является коррупционной страной. Причиной краха правительства А.Гани, подчеркивал он, заключалась в полной передаче власти в Кабуле американцами «Талибану». А.Салех, категорически отвергал голословные и лживые обвинения США в коррупционности правительства Ашрафа Гани.

Далее, Амрулла Салех в подтверждении своих опровержений, приводит версии из аналитических материалов Джулиана Ассанджа, австралийца, основателя телевизионной передачи «Викиликс», автора множества книг, отсидевшего в тюрьме 14 лет, сначала в посольстве Эквадора в Англии, затем в самой тюрьме Лондона за разоблачение коррупционности американских чиновников и их высшей военной власти.

Относительно негативного идеологического влияния «Талибана» на менталитет и образ жизни населения стран Центральной Азии, в частности на Таджикистан, следует отметить, что за три года после прихода талибов в Афганистан, именно талибы стали причиной вынужденного ношения хиджаба женщинами и девушками не только во всех странах центральноазиатского региона, но и во всем пространстве СНГ, включая Россию и Закавказье. Влияние «Талибана» распространилось даже до Европы, где депутат Бельгийского Парламента гордилась своим хиджабом перед другими

своими коллегами-депутатами. Наряду с этим, также были словесные идеологические нападки со стороны отдельных ведущих религиозных деятелей режима «Талибан» на Главу государства Таджикистана в связи с принятием закона о запрете на ношение хиджаба. Данный своевременный закон соблюдается женщинами в госучреждениях, в системе образования и студентками ВУЗ.

Кроме того, Президентом Таджикистана Эмомали Рахмоном не раз была высказана официальная позиция политического руководства таджикской стороны по созданию в Афганистане инклюзивного правительства «Талибана» с учетом привлечения представителей различных этнических групп населения. Об очередной подобной политической позиции Глава государства Таджикистана заявил на первом Саммите руководителей арабских стран и глав государств ЦА в Саудовской Аравии. [11:интернет] 20.07.2023. Однако эта инициатива не была принята режимом «Талибан». Похоже, до президентских выборов в США, подобная форма правления нелегитимным режимом «Талибан» в Афганистане устраивала Госдеп США. Время покажет, как ситуация развернется после американских выборов.

В заключении, говоря о признании режима «Талибан» и снятии их из списка террористических организаций, следует сказать, что буквально в последнее время, со стороны такой крупной азиатской державы как Китай был сделан дипломатический шаг по принятию верительных грамот от дипломата режима «Талибан» в Пекине, означающем официальное признание «Талибан». Далее последовали подобные дипломатическо-политические шаги со стороны Казахстана и Кыргызстана. Узбеки и туркмены последнее время активно сотрудничают с «Талибаном». Россия обещает очень скоро снять «Талибан» из запретного списка. Посольства Таджикистана и Азербайджана и другие страны СНГ в Кабуле развернули сотрудничество с талибами, также сотрудничают без проблем Саудовская Аравия, Пакистан и Эмираты с «Талибаном». Похоже, скоро, ООН возможно примет решение о признании «Талибан». Решение США и вообще Запада по этому вопросу зависит

от итогов американских ноябрьских выборов. В любом случае, экспертами прогнозируется, что американцы резко не выступят против «Талибана» и не откажутся от сотрудничества с ними.

В статье указанного российского политолога отмечается, что ни все цели США путем привлечения «Талибана» в Афганистане в качестве форпоста для проникновения в геополитическое пространство ЦА и превращение её в Большую Центральную Азию, особенно их главная стратегическая цель по вытеснению соперников США-России и Китая из региона, не достигнута.

Политологом А.Серенко в его интервью сделано заключение о бесперспективности привода американцами талибов с их радикально-исламистским менталитетом к власти в Афганистан, ошибочной ставке США на «Талибан» и, по мнению представителей консервативной республиканской партии Конгресса США, подчеркивается невостребованность Дохийского соглашения 2021 года теперь. К тому же, ныне именно эта же партия победила в Вашингтоне на президентских выборах, которая ранее угрожала, что в случае своей победы, вообще свергнет режим «Талибан» в Афганистане. Однако, несмотря на угрозы победившей партии в США в адрес «Талибан», Таджикистан вместе со странами региона ЦА и некоторыми государствами Восточного полушария, продолжит установление сотрудничества и налаживание добрых отношений с правительством «Талибана» в Афганистане.

Литература

1. Мария Захарова. Источник: РБК, amp-rbc-ru.cdn.ampproject.org 26.05.2024.
2. Мария Захарова. Г.Киссинджер «Мировой порядок». Вудро Вильсон: Америка как совесть мира. -М, «АСТ». 2022. Стр. 527-535.
3. Мария Чита. Афганистан. – Москва. «Бомбора». 2024. Стр. 14.
4. Андрей Серенко. «Независимая газета». <https://www.ng.ru>.2024-07-10
5. Владимир Путин. Саммит ШОС. Астана. Пресс-конференция В.Путина. 04.07.2024. <https://www.interfax.ru>.

6. Джон Болтон. В США выступают за свержение режима «Талибан». 18.07.2024. // «Азия – Плюс». Таджикистан.

7. В США выступили за свержение режима «Талибана». Перепечатка из «Независимой газеты» от 10.07.2024 в русскоязычной газете Таджикистана «Азия-Плюс» от 18.07.2024.

8. Серенко Андрей. Об интервью Джона Болтона Лондонскому изданию «International Afghanistan». –М. «Независимая газета», 10.07.2024.

9. Джон Колеман. Хозяева мира. Тайны мирового правительства. - Москва. «Родина». 2022. 272 с.

10. Серенко А. «Независимая газета». Амрулла Салех: "Американцы убавокали Кабул сладкой политической ложью". 22.01.2024 www.ng.ru>7_8928_usa. Перепечатка в Таджикистане в газ. «Дунё-Мир» на тадж. яз. от 09.05.2024 с комментариями эксперта – аналитика.

11. Эмомали Рахмон. Заявление на первом Саммите руководителей арабских стран и глав государств ЦА в Саудовской Аравии, АльДжидде, 20.07.2023. tass.ru/mezhdunarod...

ноиби президенти Ҳукумати Афғонистон Ашраф Ганӣ, собиқ сардори Хадамоти истихбороти ин кишвар гирифта шудааст. Мусоҳиба таҳти унвони “Қавли Амрулло Солеҳ Амрикоӣҳо Кобулро бо лафзи сиёсии дурӯғини ширин дар гафлат гузоштанд”, ки он дар рӯзномаи “Независимая газетаи” Россия, аз таърихи 22.01.2024 ба чоп расидааст. Дар партави таҳлили мазмуни мусоҳибаи мазкур, ҳамзамон суҳан дар бораи Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико меравад, ки дар Афғонистон бо иттифоқиёни гарбиаш, таҳти шиори арзишҳои демократӣ, муддати 20 сол ҳукмронӣ карданд ва қабл аз хуруҷи ниҳонашон ҳукумати пешини президент Ашраф Ганиро бо роҳи фиреб, бе хунрезӣ ва бо амри Пентагон сарнагун карда, Толибонро тибқи Созишномаи Довҳа, аз августи соли 2021 ба сари Ҳокимият оварда шинонда, худашон баромада рафтанд.

***Калидвожаҳо:** барқарорсозӣ, муносибатҳои нек, ИМА, Афғонистон, Толибон, ҳадафҳои геополитикӣ, ихроҷи Россия ва Хитой, хотираи қаввӣ оиди ҳодисоти собиқ (радикальный менталитет), эътимоди галат.*

ТОҶИКИСТОН ДАР РОҲИ БАРҚАРОРСОЗИИ МУНОСИБТҲОИ НЕК БО ҲУКУМАТИ КУНУНИИ АФҒОНИСТОН

Сайдалиев У.М.

Мақолаи мазкури муаллиф ба барқарорсозии муносибатҳои неки Тоҷикистон бо “Толибони” Афғонистон, таҳлили мавқеи сиёсии мақомотҳои давлатии ҳокимияти ин кишвар дар симои “Толибон” чӣ дар дохили мамлакат ва чӣ дар минтақа, инчунин дар арсаи байналмилалӣ бахшида шудааст. Дар мақола дар бораи барқарорсозии ҳамкориҳо ва роҳандозии робитаҳои тиҷоратӣ-иқтисодии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон ва баъзе давлатҳои дигари нимкураи Шарқи ҷаҳон дар мисоли Россия, Хитой, Эрон, Туркия, Покистон ва баъзе давлатҳои араб бо Толибони Афғонистон суҳан меравад. Дар асл, таҳлил асосан мусоҳибаи сиёсатиносои рус Андрей Серенкоро дар бар мегирад, ки он аз Амрулло Солеҳ, собиқ

TAJIKISTAN ON THE WAY TO ESTABLISH GOOD RELATIONS WITH THE CURRENT GOVERNMENT OF AFGHANISTAN

Saydaliev U.M.

This article by the author is devoted to establishing good relations between Tajikistan and Afghanistan, analyzing the political situation of the country's ruling authorities represented by the Taliban, both within the country and in the region, as well as in the international arena. The article talks about the establishment of cooperation and the development of trade and economic relations between the countries of the Central Asian region and Afghanistan, in particular, Tajikistan and a number of other countries in the Eastern Hemisphere, including Russia, China, Iran, Turkey, Pakistan and some Arab countries with the Taliban regime. However, the analysis mainly covers an article-interview with Russian political scientist Andrei Serenko, conducted with former government vice-president Ashraf Ghani and

former Head of the Afghan intelligence service Amrullah Saleh.

The interview is entitled Amrullah Saleh: “The Americans have lulled Kabul with sweet political lies,” published in the Russian edition of *Nezavisimaya Gazeta* on January 22, 2024. In the context of analyzing the content of this interview, we are also talking about the United States of America, which ruled the Afghan country with its Western allies and democratic values for 20

years and before the final departure, they overthrew the former Government of the President Ashraf Ghani through bloodlessly and at the command of the Pentagon, brought the Taliban to power in accordance with the Doha Agreement of August 2021.

Key words: establishment, good relations, USA, Afghanistan, Taliban, geopolitical goals, ousting Russia and China, radical mentality, wrong bet.

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ТАҲДИДҲОИ НАВИНИ ОЛАМ

Ташрифзода Ф.Қ., Расулзода Л.Х. -
Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола баъзе паҳлуҳои масъалаи таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳои навини олам мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон ба ин назаранд, ки таъмини амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи муҳими амнияти миллӣ дониста шуда, суботи сиёсии ҷомеа аз он вобастагии сахт дорад. Дар мақола таҳдидҳои навини олам дар соҳаи амнияти иттилоотӣ таҳлил шуда, хусусиятҳои таъмини амнияти иттилоотӣ дарҷ гардидаанд. Таҳдидҳои навини олам, ки ба амнияти иттилоотӣ эҳсос мегардад, қайд гардида, ниҳоятан барои дар оянда мукамалгардонии амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллифон якчанд тадбирҳоро муҳим медонанд.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, таҳдидҳои навини олам, ҷаҳонишавӣ, иттилоот, технология, ҷангҳои гибридӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, ВАО, ҷомеаи иттилоотӣ.

Тараққиёти ноустувори ҷаҳони муосир, таъсири пандемияи коронавирус, бӯҳрони шадиди молиявӣ иқтисодӣ ба густариши таҳдидҳои ҷаҳони муосир, экстремизму терроризм, сепаратизм, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, ҷангҳои иттилоотӣ мусоидат менамоянд. Тибқи андешаи профессор М.Штегер, давраи нахустини (то таърихи) ҷаҳонишавӣ ҳазорсолаҳои V-III- то эраи мо; давраи дуюм понздаҳ асри баъди таввалуди Исои Масеҳ (ҷаҳоншавии бармаҳал); давраи сеюм солҳои 1500-1750 (ҷаҳонишавии қабл аз давраи нав); давраи чорум соҳаи 1750-ум ва солҳои 70-уми асри XX (ҷаҳонишавии даврони нав) ва давраи панҷум (муосир) бошад, аз соли 1970 асри гузашта то имрӯзо фаро мегирад[2]. Дар ҷаҳони муосир ибтидои солҳои 90-ум тағйиротҳои бузурги

геополитикӣ рӯй доданд. Муҳимтарини он пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва офози марҳилаи нави геополитикӣ мебошад. Дар фазои собиқ ИҶШС давлатҳои сохибистиклол аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо гашт. Аз рӯзҳои аввали Истиклолияти давлатӣ мо мутаасифона натавонистем, ки фазои иттилоотии худро аз таъсири бегонагон, душманон ва ҳучумҳои беруна пурра ҳимоя намоем, дар натиҷа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳар роҳҳои гуногун экспансияи идеологӣ таҳрирӣ шуда, душманони миллат хостанд, ки идеологияи бегона ва соҳти давлатии ба арзишҳои миллии мо номувофиқро сари миллати тоҷик бор кунанд. Ин ҳамлаҳои пардапӯшонаи идеологӣ ва иттилоотӣ ба ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 оварда расониданд. Оқибатҳои нугувори ҷанг ва захмҳои он ба пешрафти ҷомеаи иттилоотӣ дар кишвари мо монеъ гардид. Танҳо дар ибтидои солҳои 2000-ум мо тавонистем, ки бо ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор санадҳои муҳимро дар самти таъмини амнияти иттилоотии кишвар ба тавсиб расонем:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилооткунонӣ» аз 06.08.2001;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» аз 10.05.2002;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» аз 02.12.2002;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» аз 30.07.2007;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ФОҶ» аз 15.03.2011;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи криптография» 03.12.2012;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» аз 19.03.2013;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри давлатӣ» аз 26.06.2014;

- Концепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 07.11.2003;

- Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2008.

Дар шароити имрӯза рушди соҳаҳои гуногуни ҷомеаро бе истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Маҳз, дар заминаи технологияи мазкур ташаққули ҷомеаи иттилоотӣ ва ҳукумати электронӣ имконпазир гардидааст. Шабакаи интернет бошад дар фаъолияти ҳамаҷузайи одамон ва ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ ба манбаи муҳимми стратегӣ табдил ёфта истодааст. Аз ин рӯ, ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки тамаддуни асри XXI дар пояи иттилоот ва технологияҳои навини иттилоотию коммуникатсионӣ побарҷост. Ҷунин вазъиятро ба инобат гирифта, қайд намудан мумкин аст, ки омили иттилоотӣ сарчашмаи асосии рушду инкишоф ва пешрафти соҳаи илмию техники мебошад. Аммо дар баробари ин, кам нестанд ҳолатҳое, ки ба воситаи иттилоот таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вучуд меоваранд. Аз ҷумла, бо мақсади расонидани зарар дуздидани иттилооти махфӣи дигарон, раҳна намудан ва таҳриб кардани системаҳои иттилоотии рақибон, дар заминаи ҳуҷумҳои иттилоотӣ ба амал баровардани ҷангҳои иттилоотӣ, ба воситаи иғвоангезӣ ва дурӯғпардозӣ таъсир расонидан ба шуури ҷамъиятӣ, ба воситаи шабакаҳои интернетӣ кӯшиши ташкил намудани инқилобҳои ранга, зуҳури терроризм ва экстремизми иттилоотӣ таҳдиду хатарҳое мебошанд, ки дар шароити рушди бемайлоии технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ пайдо шудаанд. Бинобар ин, зикр намуд, ки иттилоот на танҳо ба ғоидаи шахс, ҷомеа ва давлат, балки ба зарари онҳо низ истифода мегардад. Аз ин рӯ, таъмини амнияти иттилоотӣ на танҳо рушди инфрасохтори иттилоотии мамлакат, балки ҳимояи манфиатҳои иттилоотии давлату ҷомеаро низ дар худ нигоҳ медорад.

Бо назардошти ҷунин вазъият тӯли ду даҳсолаи охир олимону муҳаққиқон ба омӯзиш ва таҳқиқи амнияти иттилоотӣ ба таври ҷиддӣ машғул гардида истодаанд. Сабабҳои ҷунин тавачҷуҳи хос дар он зоҳир мегардад, ки дар шароити муосир дар баробари дигар омилҳо инҷунин технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва шабакаи интернет бо суръати хеле баланд рушд намуда, ба равандҳои сиёсии ҷомеа таъсири амиқ расонида истодаанд. Ҷунин тамоюлот дар навбати аввал боиси ташаққули ҷомеаи иттилоотӣ, баъдан сабаби пайдоиши ҷангҳои иттилоотӣ ва ниҳоятан рӯ овардан ба таъмини амнияти иттилоотӣ гардидааст. Инҷунин, рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ тақозои онро менамояд, ки дар самти омӯзиши амнияти иттилоотӣ роҳу усулҳои нав истифода бурда шаванд. Ҳарчанд ҷангҳои иттилоотӣ ва муборизаҳои иттилоотӣ таърихи қадима дошта бошанд ҳам, оғоз гардидани таҳқиқи масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ бо инқилоби иттилоотию коммуникатсионӣ ва аниқтараш бо пайдоиши компютер ва шабакаи интернет алоқамандии зич алоқаманд аст.

Вазъи ҷаҳонишавӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ имрӯз водор менамояд, ки татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар рушду инкишофи ҷомеа нақши муҳим дошта бошад. Дар ин росто пешгирӣ намудани ахбороту амалиётҳои тарғибкорӣю террористӣ яке аз омилҳои муҳимтарини таъмини амнияти давлат, ҷамъият ва шахрвандон ба шумор меравад. Зеро, паҳлӯҳои гуногуни иттилоот ва иттилоотикунонӣ ба дигар ҷабҳаҳои ҳаёти имрӯзайи мо таъсири муҳталиф дошта, масъалаҳоеро дарбар мегиранд, ки бештар ба манфиатҳои миллӣ таъсир мерасонанд. Дар баробари ин, технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро бисёр ташкилотҳои экстремистӣю террористӣ барои истифодаи мақсадҳои ғаразноки худ истифода намуда, ҳолатҳоеро таҳрези менамоянд, ки дар минтақа метавонанд тамоми технологияи иттилоотиро корношоям намоянд. Инҷунин, барои дастрас намудани тамоми намудҳои ахборот, базаҳои компютерӣ ва дигар захираҳои иттилоотиро аз худ намуда метавонанд.

Онҳо бо чунин амалҳояшон қодиранд, ки ба равандҳои сиёсӣ иқтисодии кишварҳо ҳалал расонида, мақсадҳои нопоки худро амалӣ гардонанд.

«Равандҳои манфии иқтисоди ҷаҳонӣ ба шиддати иҷтимоӣ, майлонҳои манфии ҳолат ва сохтори ҷинойткорӣ дар ҳудуди давлат оварда мерасонад. Барои ҳамин сарчашмаи асосии гирифтани иттилоот барои аксарияти аҳоли ин воситаҳои ахбори омма мебошанд» менависад, Шарифзода Ф.Р [7].

Зиёда аз ин, қайд намудан ба маврид аст, ки муҳимтарин омили таъмини амнияти иттилоотӣ он аст, ки бояд воситаҳои ахбори омма моҳияти рӯйдодҳои дорой аҳамияти ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро дар сатҳи баланди касбият, ба таври мӯъҷаз ва саривақтию фаҳмо ба ҷомеа расонанд ва дар ташаккули афкори мусбӣ ва дуруст дар ҷомеа саҳми муносиб гузоранд. Дар ин сурат шиддати таъсири ҳар гуна иттилооти беасос ва бардурӯғ дар расонаҳои манфиатҳои ва шабакаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористӣ ифротгаро ва ҷонибҳои манфиатҳои метавонад камтар гардад. Чунки табиати инсон чунин аст, ки ба иттилои аввал дарёфтнамуда бештар эътимод пайдо мекунад. Эътимод ва боварӣ ба иттилооти расонаҳои расмӣ моҳиятан эътимод ва бовариро ба мақомот ва ҳукумат бештар месозад. Таъсири манфӣ ва таҳдиди раванди ҷаҳонишавӣ ба шуур ва маънавияти ҷомеа тавассути васоити ахбори омма, ки дорой нерӯи бузурги таъсиррасонандааст, эҳсос мегардад ва дар баробари талқини сулҳу субот ва неъматӣ оромӣ ҳамзамон иттилоот ва воситаҳои ахбори омма дар тарғибу ташвиқи гурӯҳу созмонҳои террористӣ, ки ин зухурот бошандагони сайёро ба ҷунбиш овардааст, нақши гӯшношунидро касб кардааст. Ҳамзамон воситаҳои ахбори омма дар пиёда шудани манфиати ин ё он қувваву гурӯҳҳои муайян ба тариқи конкретӣ истифода мешавад ва таҷрибаи дилхоҳеро низ баҳри қувваҳои манфиатҷӯ ба бор овардаанд.

Ба ақидаи муҳаққиқ Ҳомидов Д.Б. дар амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор проблемаҳои муҳим мавҷуд мебошанд:

- дар Тоҷикистон андешаи ягона дар бораи мазмуни сиёсати давлатии иттилоот ва ВОА мавҷуд нест;

- иттилооти бегона ба ҷумҳурӣ аз хориҷ ворид мегардад ва маводи ғалатро ба омма пешкаш менамояд;

- ВОА на ҳама вақт пурра ба таъмини амнияти иттилоотӣ равона гаштаанд;

- ВОА бештар хусусияти тичоратӣ касб намуда, манфиатҳои милли кам тарғиб мегарданд;

- ВОА бо расонаҳои хориҷӣ дар рақобат муқовимати назаррас наменамоянд [6].

Дар меҳвари манфиатҳои геополитикӣ ҳар як давлат ин қудрати ҳарбӣ ва рамзikuнонӣ (криптография) меистад, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим меояд, ки дар ояндаи наздик ин масоили мубрамро ба манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳия ва коркард қарор диҳад. Дар замони ҷангҳои иттилоотӣ ва гибридӣ (омехта) ин ҳадаф хеле муҳим барои ҳифз аз ҳамлаҳои беруна мебошад. Яке аз сабабҳои шикасти низоми давлатҳои Шарқи Наздик низ маҳз ҳамин масоил гардид.

Лоихаи ҷанги гибридӣ (Hybridwarfare) дар ИМА коркард гардид. Ин истифодаи яроқи атомӣ, биологӣ, химиявӣ, моддаҳои тарканда ва алалхусус ВОА-ро дар бар мегирад. Корманди корпуси баҳрии ИМА Билл Немата онро «ҷанги партизани муосир» номид. Нейтан Фрайр корманди Маркази тадқиқоти стратегияи ИМА аввалин шуда, таҳдидҳои ҷанги гибридиро муайян сохт: анъанавӣ, гайристандартӣ, терроризми фалокатовар ва таҳрибкорӣ [1].

А.А. Бартоша-узви Академияи илмҳои ҳарбии Россия менависад: «Мақсади ҷанги гибридӣ ин пурра нест кардани соҳибхитиёрии давлатҳо, ба вучуд овардани бесарусомонӣ, бе эълони ҷанг фалачгардонии сохторҳои давлатӣ, иқтисодиёт, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва Артиш мегардад» [3].

Мазмуни тактикаи ҷангҳои гибридӣ чунин аст:

1. Тайёр кардан ва гузаронидани инкилобҳои ранга;

2. Эълони маҳдудиятҳои иқтисодӣ, санксияҳо, муҳосираи иқтисодӣ, ҷангҳои психологӣ ба воситаи ВАО;

3. Шикасти низоми сиёсӣ давлат ва ба тобеъияти беруна додани он бо мақса-

ди соҳиб шудан ба захираҳои табиӣ ва энергетикӣ.

Солҳои 50-уми асри 20 «Концепсияи назарияи коммуникатсионии оммавӣ ва ташаккули афкори ҷамъиятӣ» коркард карда шуд. Олимон Лазарсфед П.Ф. ва Мертон Р. фарзияе пешниҳод карданд, ки иттилоот шакли зинагӣ дошта, он марҳила ба марҳила паҳн карда мешавад, ки қабулкунандагони он мисли маводи муҳаддир бо он дода шуда, дигар ба худ тааллуқ доштанро фаромӯш сохта, онҳо чун манкурт идора карда мешаванд[4]. Ҳоло ин технология бо версияҳои мобилии шабакаҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад. 5-давлати ҷаҳон ИМА, Канада, Британияи Кабир, Зеландияи Нав дар ҷаҳони технологӣ бартарӣ доранд, ки онҳоро «ҷашми панҷум» меноманд. Солҳои охир бо онҳо Хитой ва Россия муқовимат менамоянд. 1-октябри соли 2018 ширкати Venisonтехнологияи 5-G-ро да ИМА ба роҳ монд. 31-октябри соли 2019 ширкати хитойи HUAWEI дар 50-шаҳри Хитой технологияи 5-G-ро ҷорӣ намуда, 60-шартномаҳои тарафайнро бо 28-давлати Аврупо имзо намуд, ки Хитой лидери ҷаҳони технологияҳои муосир гардид. Дар Хитой гурӯҳи нави корӣ барои таҳияи технологияи 6-G ба кор шурӯъ намуд, ки суръати интернетро бояд ба 1 Тбит/сония расонад. Ба сегона давлатҳои интернетӣ балансуръат дар соли 2020 Сингапур (229,42 Мбит/с), Гонконг (215,19 Мбит/с), Руминия (188,55 Мбит/с) дохил шуда, ИМА дар ҷои 11 (165,88 Мбит/с), Россия дар ҷои 46 (78,07 Мбит/с), Хитой дар ҷои 20 (140,74 Мбит/с) қарор доранд[5]. Дар тамоми ҷаҳон камбудии кадрҳои технологияи иттилоотӣ ба назар мерасад (66%). Дар ҷаҳон дар ин соҳа беш аз 1-миллиону 800-ҳазор мутахассисон бо маоши баланд меҳнат мекунанд.

Аз ин рӯ, муҳимияти масъалаи амнияти иттилоотии миллий, натавондан барои кишварҳои абарқудрат, балки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷойгаҳи маҳсус дорад.

Тоҷикистон миёни давлатҳои ИДМ аз нигоҳи амниятӣ сипаре мебошад, ки барзидди таҳдидҳои ҷаҳони муосир ба монанди паҳншавии терроризми умумиҷаҳонӣ, кибертерроризм, ҷинояткории муташаккилона, нашъафурӯшӣ, қочоқи силоҳ, муҳочирати ғайриқонунӣ, паҳнша-

вии низоъи Афғонистон ва ғайра қарор дорад.

Масъалаи амнияти иттилоотӣ ва шаклҳои нави мубориза алайҳи кибертерроризм ва ҷараёнҳои дигари ифротгароӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар дурнамои ҳамкорихоии Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон мебошад.

Барои дар оянда мукамалгардонии амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллифони тадбирҳои зеринро пешниҳод менамоянд:

1. Таъсиси ёфтани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар асоси дастури Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки аз Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 бармеояд, айни муддао ва тақозои замон мебошад;

2. Стратегияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2030 коркард карда шавад;

3. Маркази ҷумҳуриявии мониторинги ҳуҷумҳои иттилоотӣ дар заминаи Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ созон дода шавад;

4. Барномаи дурнамои амнияти иттилоотӣ таҳия карда шавад;

5. Қори муштараки мақомоти ҳокимияти давлатӣ, АМИТ, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти ҶТ, Маркази миллии патенту иттилоот, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ тақвим дода шавад;

6. Дар шабакаҳои телевизиони марказӣ ва маҳаллӣ барномаи «Иттилоот ва амният» созон дода шавад;

7. Тарбия, омодагӣ ва ҷобачогузори кадрҳои миллий дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар тақвият дода шавад;

8. Таъсиси моҳвараи давлатии Тоҷикистон дар кайҳон.

Танҳо бо гузаронидани тадбирҳои муштараки комплексӣ мо дар якҷоягӣ метавонем, амнияти иттилоотии Тоҷикистонро аз хатарҳои дохилӣ ва берунӣ эмин нигоҳ дошта, зиндагии ором ва осоиштаи мардум, суботи комили сиёсӣ, ваҳдати миллий ва рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангиро таъмин созем. Ин яке аз вазифаҳои муқаддас ва ҷонии ҳар яки мо аст.

Адабиёт

1. Freier N. Hybrid Threats and Challenges: Describe... Don't Define // Small Wars Journal. - 2009. - P. 2-4.

2. Steger M. Globalism and the Selling of Globalisation // Planetary Politics: Human Rights, Terror, and Global Society / Brenner, S. E. (Ed.). — Oxford : Rowman & Littlefield Publishers, 2005. P. 21—34.

3. Бартош А.А., Кефели И.Ф. Фактор информационного противоборства в политике коллективного Запада // Проблемы национальной стратегии. 2022. № 4 (73). С. 283—302.

4. Лазарсфельд П., Мертон Р. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие: Пер. с англ. // Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире. М: АВАНТИ ПЛЮС, 2004.

5. Рейтинг стран по скорости Интернета. Манбаъи электронӣ- <http://www.svspsb.net>. Санаи мурочиат, 02.05.2024.

6. Хомидов Д. Б. СМИ в контексте информационной политики и информационной безопасности РТ. Душанбе, 2012. Манбаъи электронӣ- <http://www.disstreat.com> Санаи мурочиат 12.05.2024.

7. Шарифзода Ф.Р., Амрудинзода М.А. Организационные и правовые взаимодействия ОВД со средствами массовой информации в сфере противодействия преступности в РТ, Душанбе, 2018.С.11.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ НОВЫХ ГЛОБАЛЬНЫХ УГРОЗ

Ташрифзода Ф.К., Расулзода Л.Х.

В статье рассматриваются некоторые аспекты вопроса обеспечения информационной безопасности Республики Таджикистан в условиях новых мировых угроз. Авторы считают, что обеспечение информационной безопасности считается важной частью

национальной безопасности, и от этого во многом зависит политическая стабильность общества. В статье анализируются новые мировые угрозы в сфере информационной безопасности и описываются особенности информационной безопасности. Отмечены новые мировые угрозы информационной безопасности и, наконец, авторы рассматривают ряд мер, важных для повышения информационной безопасности Республики Таджикистан в будущем.

Ключевые слова: информационная безопасность, новые мировые угрозы, глобализация, информация, технологии, гибридные войны, информационные войны, средства массовой информации, информационное общество.

ENSURING INFORMATION SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF NEW GLOBAL THREATS

Tashrifzoda F.K., Rasulzoda L.Kh.

The article examines some aspects of the issue of ensuring information security of the Republic of Tajikistan in the context of new global threats. The authors believe that ensuring information security is considered an important part of national security, and the political stability of society largely depends on it. The article analyzes new global threats in the field of information security and describes the features of information security. New global threats to information security are noted and, finally, the authors consider a number of measures that are important for improving the information security of the Republic of Tajikistan in the future.

Key words: information security, new world threats, globalization, information, technology, hybrid wars, information wars, media, information society.

ИФРОТГАРОИИ ДИНӢ: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХОСИЯТҲОИ АСОСИИ ОН

Арбобзода Б. - н.и.ф., мудири кафедраи сиёсатшиносӣ ва идораи давлатии Донишгоҳи давлатии Данғара

E-mail: politic_mann@mail.ru; Тел.: (+992) 001887120

Мақолаи мазкур ба масъалаи омӯзиши яке аз падидаҳои манфии замони муосир, ки ба мураккабӣ ва номутаносибии инкишофи ҷомеа сабабгор мегардад, бахшида шудааст. Ин падидаи манфии замони муосир “ифротгароӣ”, махсусан “ифротгароии динӣ” ба шумор меравад, ки бо фишору зӯрварӣ, истибдод, бераҳмиву золимӣ алоқаманд буда, ба амнияти ҳаёти шахсии одамон, оила, ҷомеа ва манфиатҳои милли таҳдид ва хатарро ба миён меорад. Қайд гардидааст, ки ифротгароии динӣ ҳамчун зухуроти номатлуб дар симои гурӯҳҳо ва созмонҳои муташаккил вазъияти тамоми ҷомеа, динҳои анъанавӣ ва суннатҳои мазҳабиро ба таъвиши овардааст.

Калидвожаҳо: ифротгароӣ, ифротгароии динӣ, гурӯҳҳои ифротӣ, шаклҳои ифротгароӣ, тафаккури ифротгароӣ, тундгароӣ, тундгароии динӣ, тундгароии исломӣ, даҳшатафканӣ, ҷомеа, ҷомеаи милли, ҷомеаи тоҷикистонӣ, сиёсати дин.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI дар фазои иҷтимоӣ, ғоявӣ ва мафкуравии кишварҳои мухталиф ифротгароӣ пайдо гардида, бо ташвиқоти ғояҳои тундгароӣ раванди инкишофи ҷомеаи муосирро зерӣ хатар қарор дод. Дар ин самт раванди тағйирпазирии иҷтимоиву ҷамъиятӣ бо як қатор масъалаҳо, ки дар демократикунории тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсати милли таҷассум мегардад, алоқаманд мебошад. Дар доираи ин раванд тағйирпазирии низоми ғоявӣ, афзоиши муҳолифатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва мазҳабӣ-этники ба пайдоиши чунин зухуроти хатарнок ҳамчун миллатгароӣ, ҷудоихоҳӣ ва ифротгароӣ мусоидат намуд.

Ифротгароӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ хатарнок буда, асоси онро

ҷудоихоҳӣ, миллатгароӣ ва бунёдгароии динӣ ташкил медиҳад. Ин раванд ба таври ногузир боиси шиддатнок гардидани муносибатҳои ҷамъиятӣ – иҷтимоӣ, иқтисодӣ, милли ва ғоявӣ-динӣ мегардад. Ифротгароӣ дар муддати тӯлонӣ вазъияти ҷомеаро ноором нигоҳ медорад.

Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳад, ки ифротгароӣ ҳамчун падидаи номатлуб чихати аз байн бурдани низоми мавҷудаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, давлатӣ ва ҳуқуқӣ, ё ҳамчун кӯшиши нигоҳ доштани он зоҳир мегардад. Дар алоқамандӣ бо таҳдидҳо дар чунин хусусиятҳои ифротгароӣ, ба монанди мутлақ гардонидани усулҳои зӯрварии мубориза, даъвати оммавӣ нисбати амалӣ намудани амалҳои ғайриқонунӣ ва таъминоти ғоявӣ зоҳир мегардад.

Ифротгароӣ падидаи мураккаб ва бисёрҷанба буда, дорои хусусиятҳои мафкуравӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, психологӣ мебошад ва дар ҳамбастагӣ амал намуда, дурнамо ва ояндаи рушди онро муайян мекунад. Асоси паҳн гардидани навъҳои гуногуни ифротгароӣ бӯҳронҳои устувор дар фазои ғоявӣ ва мафкуравии ҷомеа, муҳолифатҳои амиқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ноустувории фазои ғоявии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, масъалаҳои динӣ, милли ва этникиро ба доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ – иҷтимоӣ ворид намуда, онҳоро ба сифати ангишти мочароҳо ва муҳолифатҳои истифода менамоянд. Бо чунин роҳ ифротгароӣ хатари воқеиро барои инкишофи ҷомеа ва давлат ба миён меорад.

Дар бештари таърифҳо ва маънидодкуниҳо шарҳҳои гуногун ба роҳи унвон додани чараёнҳо ва ҳаракатҳои

гуногун бо номи чараён ва ҳаракатҳои ифротгарой оварда шудааст. Таснифи чараёнҳо ва равияҳои гуногуни мафкуравӣ, хосияту мазмуни махсусро нисбат додан ба онҳо пеш аз ҳама аз мазмуни луғавии номи чараён ё самти фаъолият ва баъдан аз мазмун ва мақсади амали барандагони равияҳои идеологӣ вобастагии калон дорад. Одамон, нерухҳои радикалӣ, иттиҳодияҳои чамъиятӣ барои қонё гардонидани талаботу манфиатхояшон ба ин ва ё он чараён ва равияи идеологӣ тақия намуда, маҷмуи таълимот ва арзишҳои онро иттиҳода мекунад.[1; 271]

Новобаста аз таҳқиқотҳои зиёди илмӣ мушкилоти ифротгарой, омӯзиши он дар шароити имрӯза кофӣ ҳисобида намешавад. Дар ин маврид, аз ҷумла, фаҳмиши умумӣ дар бораи ифодаи мафҳуми «ифротгарой» ва хусусиятҳои он муайян нагардидаанд. Муаллифони мухталиф мувофиқи таҳқиқотҳои худ таснифоти алоҳидаи мафҳуми «ифротгарой» – ро пешниҳод кардаанд. Аз ин хотир, дар доираи фанҳои ҷомеашиносӣ таснифоти зиёди мафҳуми мазкур ҷой дорад, ки албатта дар дарки ягонаи мазмуну мундариҷаи он мушкилоти муайянро пеш меорад.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки яке аз шаклҳои хатарноки ифротгарой – ифротгароии динӣ мебошад. Ифротгароии динӣ дар шароити имрӯза зухуроте мебошад, ки дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ нашудааст. Таҳқиқи мазмуну мундариҷаи зухуроти ифротгароии динӣ, дар шароити муосир саривақтӣ ва зарурӣ арзёбӣ карда мешавад. Аз ин хотир мо чунин мешуморем, ки дар доираи таҳқиқоти мазкур муайян ва баҳогузорию моҳият ва хусусиятҳои ифротгароии динӣ, сабабҳои зухурот ва омилҳои асосии он зарур ва саривақтист.

Ифротгароии динӣ дар соҳаи эътиқод, парастииш, муносибат байни пайравони динӣ, намояндагони мазҳабҳои мухталиф пайдо гардида, таълимот ва рамзҳои диниро ҳамчун омили муҳими ҷалби одамон истифода менамояд. Одамонро ба муборизаи оштинопазир барои ғолибият, ҳукмронии яке аз таълимотҳо бар ҳилофи

таълимотҳои дигар сафарбар мекунад. [10; 51]

Ифротгарой дар дин ҳамчун фаъолияти тарафдорони амалҳои ниҳой дар соҳаи муносибатҳои байнимазҳабӣ ва дохилимазҳабӣ фаҳмида мешавад, ки дар кӯшишҳои зӯрваронаи намояндагони ин ё он дин дар талқини низоми ҷаҳонбинии худ ба пайравони дини дигар бо мақсади ҷалб гардонидани онҳо аз арзишҳои худ, ки одатан бо истифодаи зӯрварии ҷисмонӣ, фишоровариҳои ғоявӣ ба роҳ монда мешавад, ифода мегардад.

Ифротгароии диниро натиҷаи бархӯрди анъанагароён ва модернистон тафсир кардан мумкин аст. Бо шарофати маорифпарварӣ, инсондӯстӣ ва ратсионализм (ақлгарой) дар ҷаҳони муосири Ғарб ҷудошавӣ аз сохторҳои анъанавӣ ва иҷтимоии пешина амалӣ гардида, арзишҳои ташаккул ёфтаанд, ки аксарияти онҳо ба муқаррароти ҷомеаи анъанавӣ муҳолифат менамоянд. Махсусан, ин ба зухуроти ифротгарой, зӯриву зӯрварӣ, ки дар фазои ғоявию арзишии низомҳои пешинаи чамъиятӣ ҳукми қонунӣ доштанд, дахл дорад. Дар ҳоле, ки фарҳанги муосири аврупоӣ аз ғояҳои инсондӯстӣ асос ёфта, бо таъмини ҳуқуқи инсон алоқаманд аст. Ҷомеаи анъанавӣ ба хотири нигоҳ доштани асосҳои ғоявию динии мавҷудияти худ маҷбур аст, ки бо чунин падидаҳои номатлуб ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ муборизаи беамон барад.

Дар ҳар як дин заминаҳои эҳтимолии ифротгарой дар шаклҳои гуногун ва дар сатҳҳои гуногун ҷой дорад. Парастии динӣ, рафтори муайян, ҳиссиёти вобастагӣ аз худо, риоя намудани ўҳдадорихоро дар шакли васият муқаррар намудааст. Дин эътироз ва муҳолифатро, нисбати тамоми ҷанбаҳо, ки дар онҳо нодурустӣ ва ноҳақиро мебинад, асоснок менамояд. Аз ин хотир, дар таърихи инсоният ифротгароии динӣ дар кишварҳои гуногун, дар доираи эътиқодҳои мухталиф зоҳир гардидааст.

Сабаби ҷой надоштани ягонагӣ дар фаҳми мушкилоти ифротгарой дар дин дар он зоҳир мегардад, ки қоршиносон намехоҳанд ё наметавонанд оид ба низоми ягонаи ҳамоҳангсозӣ, низоми

ягонаи арзишҳо, парадигмаи ягонае, ки дар доираи онҳо масъалаи мазкур баррасӣ карда шавад, мавқеи ягона дошта бошанд.

Аммо дар доираи илмҳои ҷомеашиносӣ барои ифода намудани шаклҳои иртиқоии ғайриҷамъиятӣ мафҳумҳои «ифротгароии динӣ», «ифротгароии динӣ-сиёсӣ», ё «ифротгароӣ дар асоси дин» истифода карда мешаванд.

Нисбати истифодаи мафҳуми «ифротгароии динӣ» ҷомеаи илмӣ мавқеи ягона ва муттаҳид надоранд. Гурӯҳе онро дуруст эътироф намуда, гурӯҳи дигар истифодаи онро нодуруст меҳисобанд. Тарафдорони мазҳабҳои асосии дини ислом чунин мешуморанд, ки рафтори ифротгароӣ дар дин ҳамчун «дини бардурӯғ», ё таҳрифшуда эътироф мешавад. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки зухуроти ифротгароӣ ба динҳои асосии ҷаҳонӣ бегона аст, аз тарафи диндорон маҳкум карда мешавад.

Аммо дар асоси таҳлилу баррасиҳои олимони метавон қайд намуд, ки ифротгароӣ дар дин ҳамчун падида мавҷуд аст ва истифодаи мафҳуми «ифротгароии динӣ» дуруст аст. Ифротгароии динӣ як навъи ғоя ва ғайриҷамъиятӣ иртиқоии динӣ аст, ки дар заминаи тундгароӣ бо анъанаҳои ташаккулёфта муҳолифати оштинопазир дорад ва бо шиддатнокӣ дар доираи гурӯҳи динӣ ва дар муҳити иҷтимоӣ фарқ менамояд. [6; 122]

Таҳлили адабиёти фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, динӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар даҳсолаи охир нашр шудаанд, нишон медиҳад, ки барои мутахассисони соҳаҳои гуногун, ки ба масъалаҳои ошкорнамоӣ, огоҳнамоӣ ва маҳдуд намудани ғайриҷамъиятӣ ифротгароии динӣ машғуланд, мафҳуми ягонаи асосӣ вучуд надорад. Чунин ҳолат на танҳо ба муҳолифати назариявӣ оварда мерасонад, балки дар амалия муборизаро бо ин зухуроти номатлуби иҷтимоӣ ғайрисамаранок мегардонад. Мафҳуми «ифротгароии динӣ» аз ду қисми таркибӣ: «ифротгароӣ» ва «дин» иборат аст.

Омӯзиши масъалаи ифротгароии динӣ аз ҷиҳати луғавӣ оғоз гардида то ба ҷиҳати фалсафӣ шарҳ дода мешавад. Мафҳуми «ифротгароӣ» аз вожаи фаронсавӣ «extremisme» ва латинӣ «extremus» гирифта шуда, маънои луғавӣ

он ифротгароӣ, тундравӣ, фикру андешаҳо ва амалҳои тундровона, аз ҳад гузаштан, аз андоза гузаштанро дорад [9; 16].

Дар аксар сарчашмаҳои илмӣ ва таҳлилии мафҳуми ифротгароӣ ба таври гуногун шарҳ дода шудааст. Мафҳуми ифротгароӣ решаи латинӣ дошта, он аз калимаи «extremus» бармеояд, ки маънои канора, аз ҳад зиёд ё аз андоза берунро ифода мекунад [8; 150]. Категорияи мазкур дар забони англисӣ аз решаи «extreme» гирифта шуда, дар луғати тарҷумонӣ маънои иҷтимоӣ амали аз ҳад зиёд ё канораро мефаҳмонад. Ифротгароӣ дар луғати забони тоҷикӣ муодили мафҳуми «экстремизм» мебошад. Он аз климаи «ифрот», ки решаи арабӣ дорад, бармеояд ва маънои аз ҳад гузаштан, зиёдаравӣ кардан, аз андоза берун баромаданро медиҳад [11; 512]. Дар дигар маврид бошад, ифротгароӣ инъикоси ғайриҷамъиятӣ субъектони ифротгаро буда, аз ҳадду меъёр гузаштани ғайриҷамъиятӣ онҳоро дар қор мефаҳмонад. [12; 566]

Дар фарҳанги тафсирии сиёсӣ ифротгароӣ ба маънои як навъ ғайриҷамъиятӣ оварда шудааст, ки бо истифода аз амалҳои ғайриҷамъиятӣ зуригарӣ қасди ба мақсад расиданро мекунад. Дар «Донишномаи сиёсӣ» бошад, категорияи мазкур ба маънои канора, охири шарҳ дода шуда, ифодаи ғайриҷамъиятӣ, ки барои ба амал баровардан ва расидан ба мақсадҳои авантюристӣ, мочароҷӯӣ, зуригарии ҷисмонӣ, милитаризм (усулҳои ҳарбии иваз кардани соҳтор ва ин ва ё он низомии муайян) террор ва фитнаро истифода мебарад, фаҳмида мешавад [7; 348].

Дар доираҳои илмӣ фаҳми обстрактии ифротгароӣ вучуд дорад. Мухталиф будани талаботу манфиатҳои мактабҳои илмӣ шарҳ ва баҳодиҳии гуногуни падидаҳо ба миён овардааст.

Дар бештаре аз сарчашмаҳои илмӣ ифротгароиро ба сифати навъи махсуси ғайриҷамъиятӣ ҷамъиятӣ, шакли муайяни идеологияи иртиқоӣ ва падидаи манфии иҷтимоӣ сиёсӣ шарҳ додаанд. Маънидодкунии мазкур аз руи дарки мазмун, моҳият ва хусусиятҳои ифротгароӣ ба мақсад мувофиқтар мебошад. Баъзан онро ҳамчун ҷараёни

идеологие муаррифӣ мекунад, ки бо ба амал баровардани фаъолияти махсуси субъект, шаклҳои созиши осоиштаро ба монанди компромисс, муколама ва консенсус қабул надошта, навъи канораи амал ва роҳи ба мақсад расиданро истифода мебарад. Фаъолияти ифротгарой дар асоси эътирофи арзишҳои идеологии махсус дар шароити муносири инкишофи ҷомеа падидаи иҷтимоии ифротӣ муаррифӣ гардидааст.

Падидаву ҷараёнҳои идеологии замони муосир дар сатҳи зарурӣ, то андозае мазмуну моҳияти мушаххасро пайдо накардаанд. Ҳангоми шунидани категория онро ба фаҳми мафҳумии дигар ҷараёни идеологӣ баробар медонанд. Аммо ба таври мустақил машғул шудан ба таҳқиқи масъала муайян мегардад, ки ҳолат ва мазмуну моҳияти дигарро ифода мекунад. Масалан, агар ба таври сатҳи гирем сепаратизм ҳамчун ҷараён, фашизм ҳамчун идеологияи сиёсӣ, терроризм ҳамчун шакли фаъолияти ғайринизомноки субъектон бо ифротгарой ҳамчун падидаи иҷтимоию идеологӣ, навъи махсуси фаъолияти иртиҷой ва идеологӣ махсусиятҳои умумиеро доро мебошанд. Яъне онҳо ҳама падида ва ҷараёнҳои манфии ҳалалдорсозандаи рушди устувор, монешаванда ба ягонагии идеологияи миллӣ-давлатӣ эътироф карда шудаанд. Аммо он фаҳмиши сатҳие, ки баробар шуморида мешаванд мантиқан хатост. Дар дарки мафҳум ва моҳияти ифротгарой профессор А.А. Козлов диққати махсус додаст. Ӯ ифротгароиро ҳама гунна ҳадди канорагирӣ бо доштани андешаю мафкураи «бад» ва идеяи харобкорона шарҳ медиҳад [4; 194].

Мафҳуми ифротгароиро метавон бо шарҳи оне, ки падидаи иҷтимоию идеологӣ ба ҳисоб рафтаю ҳалал ба раванди инкишофи мутаносиби ҷомеаҳои мухталиф гардидааст ва ягон навъи созишро қабул надорад, маънидод намуд.

Ифротгаро шахсест, ки дар фаъолияти худ ҷонибдори амалҳои якравию тундравӣ аст. Ин амалу зухурот метавонад дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ, бахусус дар дин, сиёсат, идеология, илм ва ҳатто дар варзиш низ ба миён ояд. Ин мафҳум дар доираи илмҳои ҷомеашиносӣ дар

миёнаҳои асри XIX мавриди истифода қарор гирифт. Ифротгарой таҷассумгари воситаҳои таъсири мутақобилаест, ки дар он амалҳои яке аз ҷонибҳо аз ҳад берун, яъне аз талаботи қонун, анъанаҳо, ахлоқ, дин ва дигар меъёрҳо боло меистад. Ифротгарой дар рафтори одамон натиҷаи тарбияест, ки ба парастии зӯрварӣ ва ба таъсиррасонии омилҳои беруна ба шахсият равона карда шудааст.

Аз нуқтаи назари ҷомеашиносӣ, ифротгарой - ин воситаи манфии ҳамкориҳои тарафайн, воситаи мубориза барои ҳалалдор намудани сулҳу субот, барангезандаи низоъҳо дар арсаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Ифротгарой наметавонад ба ҷуз ихтилофот чизи дигаре бошад. Ин ихтилофот, ҳангоме ки воситаҳои мусаллаҳонаи мубориза мавриди истифода қарор мегиранд, ба худ маънои дигарро касб мекунад.

Мафҳуми «ифротгарой» нисбати ҷунин падидаҳо, ба монанди «зӯрварӣ» ва «ҷинояткорӣ» умумӣ ҳисобида мешавад. Зӯрӣ ва зӯрварӣ метавонад бошуурона ва бешуурона бошад. Ифротгарой – ин падидаи иҷтимоиест, ки хоси одамон аст, он ҳамеша дар асоси таълимот, арзишҳои ғоявӣ ва ғояҳои муайян ба роҳ монда мешавад. Ифротгарой ин тундравӣ, фикру андешаҳо ва амалҳои тундравона аст, ки дар соҳаҳои гуногун пайдо гардида, асосан, бар зидди арзиш ва фарҳанги миллӣ равона карда шудааст [13; 15].

Падидаи дигари таркибии мафҳуми «ифротгароии динӣ» мафҳуми «дин» ба ҳисоб меравад, ки тасниф ва таърифи мухталифи он пешниҳод гардидааст. Ба ақидаи мо таърифи нисбатан муваффақи динро Э.Дюркгейм пешниҳод намудааст. Ба андешаи ӯ, «дин ин низоми эътиқод ва амалия, ки бо падидаҳои муқаддас, манъгардида, ба эътиқод ва амалия дахлдошта буда, одамонро ба як умумияти маънавий муттаҳид менамояд, ки онро калисо меноманд» [15; 65]. Ин ақидаҳо тақвият бахшида, метавон қайд намуд, ки дини «воқеӣ» дорои ду унсур - аз як тараф, ин идеология бо амалияи маросимӣ, аз тарафи дигар, намояндагон ё пешбарандагон ин ғоя ва анъанаҳо мебошад.

Дар асоси таснифоти мафхумҳои таркибии падидаи «ифротгароии динӣ» метавон қайд намуд, ки он як навъ ифротгароӣ, тундравӣ, истифодаи фикру андешаҳо ва амалҳои тундравона дар доираи дини алоҳида ё дар муносибати байни динҳои гуногун мебошад.

Муҳаққиқи рус М.А. Яворский ифротгароии диниро чунин тавсиф намудааст: ифротгароии динӣ ин шакли ниҳоии амалӣ намудани идеологияи радикалии динӣ, ки дар амалинамоии амалҳои ғайриқонунии шахсони алоҳида, гурӯҳҳо, пайравони таълимоти муайян дар асоси зиддияти динӣ-мазҳабӣ, инчунин дар даъватҳои ҷамъиятии баҷоовариӣ чунин амалҳо нисбати шахсон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ки ақида ва эътиқоди ифротгароёнро дастгирӣ намекунанд, ифода мегардад [14; 23].

Муҳаққиқи рус Е.Г. Балагушкин чунин мешуморад, ки ифротгароии динӣ – ин қабул накардани низоми арзишҳои динӣ ва бунёдҳои шахшуда дар ҷомеа, инчунин ташвиқоти зӯрваронаи ғояҳо, ки ба онҳо муҳолиф аст, ба ҳисоб меравад [2; 46]. Ҳамин тариқ, мафҳуми «ифротгароии динӣ» дар гардиши илмӣ васеъ паҳн гардида, барои ифода намудани доираи васеи падидаҳо: аз баромадҳои аз нигоҳи динӣ асоснокшуда то ба худкушӣ дар ҳолати бегонашавии динӣ истифода карда мешавад. Муҳаққиқи рус Е.Л. Забарчук ифротгароии диниро ҳамчун фаъолият дар соҳаи муносибатҳои байнимазҳабӣ, ки дар саъю кӯшиши зӯрвари талқини низоми муайни афкори динӣ, инчунин асоснокнамоӣ ё дуруст шуморидани чунин фаъолият тавсиф намудааст [2; 46]. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар он се аломати асосии ифротгароии динӣ ошкор карда шудааст: ифротгароии динӣ дар доираи муносибатҳои байнимазҳабӣ; истифода ё таҳдиди истифодаи зӯрӣ ва зӯрварӣ; тарикӣ зӯрӣ ва зӯрварӣ талқин намудани низоми муайяни афкори динӣ [13; 12].

Таҳлили ин тавсифот нишон медиҳад, ки аломати калидӣ, ки ба пайдоиш ва рушди ифротгароии динӣ мусоидат менамояд, мақсадҳои ифротӣ ва бо роҳи осон муваффақгардӣ бо онҳо мебошад. Ба таври умумӣ, аломатҳои зикргардида

моҳияти ифротгароии диниро таҷассум менамояд. Ба ақидаи мо, аломати якумро метавон то андозае васеъ намуд ва ба он муҳолифату зиддиятҳои байни ҷараёнҳо ё фирқаҳои алоҳидаи доираи як динро низ ворид намуд.

Мувофиқи ақидаи муҳаққиқи рус В. А. Бурковская, ифротгароии динӣ падидаи иҷтимоӣ буда, дар шаклҳои зерини ба ҳам алоқаманд мавҷудият дорад:

- шуури динии ҷамъиятӣ ва инфиродӣ, ки ба он аломати истибдодӣ хос аст ва аз нишон додани маҷмӯи арзишҳои муайяну ғояҳои динӣ бар зарари дигар ғояҳои динӣ ва дунявӣ истифода мегардад;

- рад намудани тамоми ғояҳои дигар, аз он ҷумла ғояҳо ва арзишҳои динҳо ва мазҳабҳои дигар;

- таассубгароии динӣ – эътиқоди мутлақ ба ҳақиқат будани ғояи динӣ ва омодагии пайравӣ намудан ба он дар ҳама ҳолатҳо;

- ғояи динӣ ё доктринаи динӣ;

- тақсимои пурраи тамоми падидаҳои иҷтимоӣ ба «нек» ва «бад»;

- рад намудани ҳукмронии объективии иерархияи (силсиламаротиби) арзишҳои умумиҷтимоӣ;

- рад намудан ё паст задани аҳамияти танзими меъёрҳои иҷтимоӣ, аз он ҷумла меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки ба доктринаи динӣ мувофиқ нест;

- фаъолият дар самти амалӣ намудани доктринаи динӣ, ки ҳақиқати ягона эълон гардидааст;

- шаклҳои ташкилӣ ва амалинамоии доктринаи динӣ, махсусан, ташкили созмони экстремистии динӣ [3; 22].

Ҳамин тариқ, ифротгароии динӣ ҳамчун амали таассубгарона дар зехни ифротгаро таҷаллӣ гардида, кӯшишҳои зӯрваронаи намояндагони ин ё он дин дар талқини низоми ҷаҳонбинии худ ба пайравони дини дигар бо мақсади ҷалб гардонидани онҳо аз арзишҳои худ, ки одатан бо истифодаи зӯрвари ҷисмонӣ, фишоровариҳои ғоявӣ ба роҳ монда мешавад, ифода мегардад. Ифротгароии динӣ як навъи ғоя ва фаъолияти иртиҷоии диниест, ки бо анъанаҳои ташаккулёфта муҳолифати оштинопазир дорад ва бо шиддатнокӣ дар доираи гурӯҳи динӣ ва дар муҳити иҷтимоӣ фарқ менамояд. Зери мафҳуми «ифротгароии динӣ»

хусусиятҳои нухуфтаанд, ки барои ифода намудани доираи васеи падидаҳо: аз қабилҳои динӣ ҳақ, ҳаққонияти мутлақ то ба мафҳуми худкушӣ, фидошавӣ дар ҳолати бегонашавии динӣ истифода карда мешавад.

Дарвоқеъ, ифротгарии динӣ бо мақсади тағйир додани сохтори мавҷудаи давлатӣ, ҳалалдор намудани истиқлолият ва ягонагии ҳудуди давлат, бо зӯрӣ ба сифати идеологияи давлатӣ талқин намудани таълимоти муайяни динӣ, тарғиби ғояҳои як мазҳаб дар ҳудуди тамоми кишвар ё қисмҳои алоҳидаи он бо истифодаи метод ва воситаҳои ғайриқонуниро пеш мебарорад, ки ин барои давлатҳои миллии хатари ҷидди маҳсуб меёбад, зеро фарҳанги миллии ва тамаддуни давлатҳои миллии табиист, ки бо ғояи ифротгарӣ созгор нест.

Адабиёт

1. Асламзода, Н. Политический экстремизм: понятие, содержание и его особенности [Текст] Н. Асламзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 6. - С. 271.

2. Балагушкин, Е.Г. Нетрадиционные религии в современной России: морфологический анализ [Текст] // Е.Г. Балагушкин. – М.: ЦОП ИФРАН, 1999. – Ч.1. – С.46.

3. Бурковская, В.А. Криминальный религиозный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические основы противодействия [Текст]: дисс. д-ра юрид. наук / Бурковская Виктория Алексеевна. – М., 2006. – С.22-23.

4. Бурлацкий Ф.М. Глоток свободы: В 2 т [Текст] / Ф.М. Бурлацкий. - М., 1997. – С. 194.

5. Забарчук, Е.Л. Религиозный экстремизм как одна из угроз безопасности российской государственности [Текст] / Е.Л. Забарчук // Журнал российского права. – 2008. – №6. – С.3-10.

6. Забияко, А.П. Экстремизм религиозный [Текст] / А.П. Забияко // Религиоведение. Энциклопедия. – М., 2006. – С.1220.

7. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокирова. - Душанбе, 2015. - Ҷ. III.- С. 481

8. Зокиров Г.Н. Идеологияи сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2008. – С. 150.

9. Махмадиев, Н. Социальные корни религиозного экстремизма в Таджикистане [Текст]: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Душанбе, 2012. – С. 16.

10. Райзберг, Б.А. Экстремизм: истоки проявления и способы противодействия [Текст] / Б.А. Райзберг, А.А. Лысенко. – М., 2015. – С.51.

11. Фарҳанги забони тоҷикӣ: аз ибтидои асри X то XX. – М.: Советская энциклопедия. – С.512.

12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / зер. таҳр. Сайфиддин Н., Аҳмадҷон С., Саид К., Мирзо Ҳ. С. – Душанбе, 2008. Ҷ. 2. – С. 566.

13. Холикназар, Х. Тафаккури ифротгарии динӣ ва хатари он барои идеологияи миллии [Матн] / Х. Холикназар // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Хатарҳои муносири геополитикӣ ба Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳҳо ва усулҳои пешгирӣ аз онҳо”. – Душанбе, 2017. – С.15-16.

14. Яворский, М.А. Причины и условия религиозного экстремизма в современной России [Текст] / М.А. Яворский // Юридический мир. Общероссийский научно-практический правовой журнал. – 2008. – №11 (143). – С.23.

15. Durkheim, E. Les Formes elementaires de la vie religieuse / E. Durkheim. – Paris: F-Alcan, 1912. – P.65.

РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Арбобзода Б.

Данная статья посвящена исследованию одного из негативных явлений современности, вызывающего сложность и несбалансированность развития общества. Этим негативным явлением современности принято считать «экстремизм», особенно «религиозный экстремизм», который связан с давлением и насилием, произволом и жестокостью и представляет угрозу и опасность для безопасности личной жизни людей, семьи, общества, и национальных интересов. Отмечается, что религиозный экстремизм, как нежелательное проявление в форме

организованных групп и организаций, нарушил положение всего общества, религиозных традиций.

Ключевые слова: экстремизм, религиозный экстремизм, экстремистские группы, формы экстремизма, экстремистское мышление, радикализм, религиозный радикализм, исламский радикализм, терроризм, общество, национальное общество, таджикское общество, политизация религии.

RELIGIOUS EXTREMISM: CONCEPT, ESSENCE AND MAIN CHARACTERISTICS

Arbobzoda B.

This article is devoted to the study of one of the negative phenomena of modern times, which causes the complexity and imbalance of

the development of society. This negative phenomenon is considered to be “extremism,” especially “religious extremism,” which is associated with pressure and violence, tyranny, cruelty, and poses a threat and danger to the safety of people’s personal lives, families, society, and national interests. It is noted that religious extremism, as an undesirable manifestation in the form of organized groups and organizations, has violated the situation of the entire society and religious traditions.

Key words: *extremism, religious extremism, extremist groups, forms of extremism, extremist thinking, radicalism, religious radicalism, Islamic radicalism, terrorism, society, national society, Tajik society, politicization of religion.*

ТАТБИҚИ БАРНОМАҲОИ ДАВЛАТӢ ЧИҲАТИ ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ЧАВОНОН

Абдусаломзода М.А. - унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи
А.Баҳоваддинови АМИТ

Дар мақола масъалаву мушкилоти чавонон таҳлил ва баррасӣ шудаанд, ҳамчунин муаллиф ибраз медорад, ки истифодаи неруи маънавӣ ва ҷисмонии чавонон дар роҳи рушди ҷомеа ва давлат танҳо дар мавриди вучуд доштани робитаи тарафайн байни давлату чавонон имконпазир аст. Стратегия, Барнома, қонуну меъёрҳои аз тарафи давлат оиди чавонон қабулшуда маҳз далели муносибати ҷиддии давлат нисбати чавонон мебошад, ки барои рафъи ботадриҷи мушкилоти чавонон равона шудаанд. Сифат ва дараҷаи амалишавӣ ва татбиқи чораҳои нисбати чавонон андешидашуда аз фаъолияти мақомоту созмонҳои дахлдор ва масъулони ин кор вобастааст. Таъкид карда мешавад, ки тарбияи чавонон дар руҳияи ватанпарастӣ аҳамияти муҳим дорад, вале дар баробари ин барномаҳои давлатӣ оиди чавонон бояд ба қонеъ гардонидани талаботу манфиати чавонон низ тавачҷуҳ зоҳир кунанд.

Калидвожаҳо: чавонон, давлат, Стратегия ва Барномаи давлатӣ оиди чавонон, захираи меҳнати, масъала ва мушкилоти чавонон, мақомоту созмонҳои давлатӣ, сиёсати чавонон, ватанпарастӣ, фазои маънавию фарҳангӣ, таъмини ҳаққу ҳуқуқ, низоми сиёсӣ-иҷтимоӣ, ҷомеа, ифротгароӣ, ватанпарастӣ, ифтихори миллӣ.

Ҳаёти инсон ва ҷомеа қонунан аз тазодду мушкилиҳо иборат аст, ки онҳо аз як тараф манбаи хатару таҳдид ва аз тарафи дигар манбаи рушди ҳам инсон ва ҳам ҷомеа мебошанд. Вақте ки мо оиди мушкилоти чавонон ҳарф мезанем, пеш аз ҳама як гуруҳ проблема, шарту шароит ва масъалаҳоеро дар назар дорем, ки ба сифати ҳаёти (качество жизни) чавонон осеб мерасонанд ва аз ин ру сабаби

нооромии ҷомеа шуда, хатарҳои гуногунро ба вучуд меоранд. Мушкилоти чавонон дар умум шабеҳи мушкилоти тамоми аъзоёни ҷомеа мебошанд – мушкилоти иқтисодиву молиявӣ, руҳиву фарҳангиву маданӣ ва ғайра. Аммо, албатта, мушкилоти чавонон, бо вучуди умумият бо мушкилоти ҳамагон, хусусиятҳои худро доранд, ки ба синну соли чавонон ва вазъи онҳо иртибот доранд. Бояд гуфт, ки ҳар як ҷомеаву давлат доиман ва қонунан бо мушкилоти чавонон ру ба ру мешавад, вале вобаста аз сатҳи тараққиёти иқтисодиву сиёсии давлат ва имконоти дар даст доштааш ин мушкилот беҳтару зудтар ва ё баръакс, дертару давомдортар роҳи ҳал пайдо мекунад. Ба назари мо, дар умум, мушкилоти чавонони ҷомеаи мо чунинанд: мушкилоти фазои руҳи – психологӣ ва молияви-иқтисодии оилаҳое, ки чавонон дар он иқомат доранд; дараҷаи дастрасӣ ба таҳсилу табобати босифат; интиҳоби касбу кор; бекорӣ ва ё таъминот бо кори муносиб баъди хатми мактаб ва донишгоҳ, ташкили хонавода ва пайдо кардани манзили шахсӣ; процесси социализация – иҷтимоишавӣ ва касби шуури ҳуқуқӣ, илмӣ, сиёсӣ; масоили дастрасӣ ба озодихо ва ҳуқуқи инсон, ки дар Конститутсия дарҷ ёфтаанд; заиф будани андешаронии ақлонӣ-мантиқӣ ва нақдӣ; вобастагӣ ба интернет; истифодаи маводи муҳаддир, нушокиҳои номатлуб; паст рафтани дараҷаи маънавият, ахлоқ, арзишҳои ахлоқӣ; таҳкими ҷаҳонбинии динӣ ва ҳамчун оқибати он тамоюл ба ифротгароии динӣ; муҳочирати корӣ, ки он аз як тараф, ҳалли мушкили молиявист, вале аз тарафи дигар, сабаби як қатор мушкилиҳои дигар мешавад. Аксари ин мушкилиҳо ба бегонашавии

ичтимоӣ-фарҳангии (социокультурное отчуждение) ҷавонон оварда мерасонанд. Ба ақидаи мо ба ин мафҳум мебоист диққати ҷиддӣ дод, зеро агар ҷавонон дар ҳолати бегонашавӣ аз ҷомеа қарор гиранд, тарбияи онҳо дар руҳияи ватанпарварӣ, худшиносиву ифтихори миллӣ ғайримумкин аст ва онҳо худро ба ин ҷомеаву давлат бегона дониста майли бештареро ба арзишҳои дигар зоҳир менамоянд.[1.6.]

Бояд гуфт, ки манбаъҳои сар задани ин проблемаҳо ба ду гуруҳ тақсим кардан мумкин аст: сабабҳои дохилӣ, яъне нуқсонҳои камбудии дар ҷомеа ҷой дошта, ки аз бесамар будани баъзе аз тасмимоти идораву вазоратҳои дахлдор ва шахсонӣ мансабдору масъул ва сабабҳои берунӣ, яъне таҳвили проектҳои давлатҳои дигар, ки манфиатҳои худро дар Тоҷикистон ба воситаи иттилоот ва сиёсати “неруи нарм” анҷом медиҳанд. Аз ин сабаб, дар давраи ҳозира, ки давраи таърихӣ иттилоотӣ мебошад, тамоми давлатҳо, аз ҷумла, Тоҷикистон низ ба таъмини амнияти ҷомеа аз падидаҳои номатлуб ва хатарноки иттилоотӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Ба назари мо, Нодирхонов Г.Г. дар таҳқиқоти худ ин масъаларо хеле муфассал матраҳ сохтааст[2.17].

Барои ҳалли ин мушкилот аз тарафи ҳукумати ҷумҳурӣ Стратегия, барнома, як қатор санаду қонунҳо қабул шудаанд, ки барои татбиқи онҳо муассисаву мақомот ва ҷамъиятҳоро созмонҳо ташкил дода шудаанд. Ба ақидаи мо, яке аз ҳадафҳои ин созмонҳои мақомот муташаккил кардани ҷавонон ва ба самти дуруст, яъне ба манфиати давлату ҷомеа равон намудани неруи онҳо мебошад. Зеро гурӯҳи муташаккили ҷавонон дорои қудрати бузурги иҷтимоӣ ва эҷодӣ буда, қобилияти ташаккул додани равишҳои муосир ва пайдо намудани роҳҳои ҳалли мушкилоти зиндагии худро доранд ва имрӯз дар самти пешгирии мушкилоти рӯзмарра фаъолона иштирок менамоянд. Дар шароити рушди ҷомеаи муосири тоҷик зарурати омӯختан ва аз нигоҳи илмӣ баҳогузорӣ намудани неруи ҷунбиши ҷавонон дар Тоҷикистон ва таҳияи стратегияи рушди сиёсати ҷавонон саривақтӣ ва хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар самти беҳбудӣ бахшидан ба зиндагии ҷавонон, таъмини ҳуқуқи манфиатҳои онҳо, мусоидат ба рушди иқтисод, гирифтани маълумот, касбу ҳунар аз ҷониби давлат тадбирҳои муайян амалӣ мегарданд. Татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон низомест, ки ин тадбирҳо дар бар гирифта, барои татбиқи босамари онҳо мусоидат мекунанд. Неруи асосии пешбарандаи низомии сиёсати давлатии ҷавонон иттиҳодияҳои ҷавонон мебошанд, ки рушди фаъолият ва таҳкими иқтисодии онҳо ба беҳбудии ҷамъаонибаи зиндагии ҷавонон, саводнокии сиёсӣ, истиқлолияти иқтисодӣ, маърифати фарҳангӣ ва худшиносӣ мусоидат мекунанд.

Иттиҳодияҳои муташаккили ҷавонон дар Тоҷикистон дар давраи бозсозӣ (1985-1992), гузаштан ба демократикунонии ҳаёти ҷамъиятии аҳоли пайдо шуданд. Дар ин давра, ҷавонон фаъол буда, ба шароити муосири ҷамъият мутобик гардиданд ва барои муайян кардани мавқеи худ дар раванҳои мураккаби ҷамъияти сиёсӣ кушиш менамуданд.

Дар шароити давраи гузариш ҳам ба сохторҳои ҳокимияти давлатӣ ва ҳам ба ҳаракатҳои ғайридавлатӣ ва ҷамъиятӣ лозим омад, ки самти фаъолиятро иваз намуда, навоариҳо ворид созанд ва ба низомҳои нави ҳокимияти давлатӣ мутобик шаванд. Гузариш аз як соҳи ҷамъиятии демократӣ ба дигар барои Тоҷикистон ниҳоят душвор буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти худро дар шароити хеле душвори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба даст овард. Аз ин рӯ, сарнавишти ташаккули ҷомеаи нави демократӣ дар Тоҷикистон бештар аз мавқеи фаъоли шахрвандӣ ва некуаҳолии иҷтимоии ҷавонон, вазъи иҷтимоии ҷавонон вобастагӣ дошт. Давлати ҷавони соҳибистиклоли Тоҷикистон ин зарурати таъхирнопазирро аз рӯзиҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти худ равшан дарк намуд. Аз рӯзиҳои аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар бунёди давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ саҳми арзанда гузоштанд. Дар он солҳо ба мардум фаҳмондадихӣ намудани аҳамияти ҷомеаи демократӣ ва моҳияти демократия

хеле душвор буд. Бинобар сабаби паст будани сатҳи дониш дар бораи низоми идоракунии давлатӣ имкони мубодилаи афкор бо насли калонсол амалан вучуд надошт. Маҳз дар ҳамин вазъият нақши иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар тағйири тафаккур ва рафтори мардум, аз ҷумла ҷавонон назаррас буд. Зарурати таҳияи стратегияҳои дахлдор ба миён омад, то дар байни давлат ва мардум робита вучуд дошта бошад. Ва ба ҳайси ин гуна механизм, яъне стратегия барои ташаккули алоқаи байни ҷомеа ва давлат — ташкили иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ шуда метавонист.

Дар замони ҳозира сарнавишти насли ҷавони Тоҷикистон аз ду низоми ташкилӣ вобастагӣ дорад, ки бидуни мукамалсозии ҳамдигар наметавонанд ба таври комил фаъолияти худро пеш баранд ва аҳамияти зиндагии ҷавонро беҳтар созанд. Низоми мазкур аз ҳаракатҳои давлатӣ ва ҷамъиятии ҷавонон, инчунин; идораҳои давлатӣ оид ба корҳои ҷавонон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ иборат мебошад. Тавре маълум аст, захираҳои инсонӣ, аз ҷумла ҷавонон дар баробари арзишҳои дигар яке аз омилҳои асосии рушди ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Ин ба мо имкон медиҳад, ки сиёсати давлатии ҷавонро яке аз самтҳои муҳимтарини тараққиёти ҷомеа эътироф намоем. Муайян намудани сиёсати давлатии ҷавонон аз нигоҳи сиёсиву иҷтимоӣ дар кишваре муҳим аст, ки вазъи демографӣ пайваستا афзоиш меёбад ва беш аз 35 дарсади аҳолии онро насли ҷавон ташкил медиҳанд. Ба сиёсати ҷавонон ҳамчун як бахши стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати давлат дар ҳама давраи замон дар рушди ҷомеа таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад.

Барномаҳои давлатӣ дар самти татбиқи сиёсати ҷавонон аз 14 то 30-солаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла ҷавононе, ки дар вазъияти душвори зиндагӣ қарор доранд, инчунин оилаҳои ҷавон нигаронида шудаанд. Ба далели он ки қисми зиёди аҳолии Тоҷикистонро шаҳрвандони то 30-сола ташкил медиҳанд ва синни миёнаи аҳоли 24,7 солро ташкил медиҳад, ҷавонони кишвар ба манбаи асосии кории Тоҷикистон табдил меёбанд, ки маҳз фаъолияти меҳнатии онҳо манбаи асосии таъминоти иҷтимоии ку-

дакон, маъҷубон ва наслҳои куҳансол мебошад. Стратегияи сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмуи самтҳои афзалиятнокро муайян менамояд, ки ба ҷавонон нигаронида шуда, вазифаҳои марбут ба иштироки ҷавонро дар татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки миллии фаро мегиранд. Аз ин рӯ:

1) Ҷавонон объекти манфиатҳои милли-давлатӣ буда, ба ҳайси яке аз омилҳои асосии таъмини рушди давлат ва ҷомеа баромад мекунанд. Ояндаи насли нав бояд бо вазифаҳои ҳифз, рушд ва эҳёи кишвар, идомаи мероси таърихӣ фарҳангӣ пайванди ноғусастанӣ дошта бошад. Устувории сиёсати давлатии ҷавонон тавассути татбиқи самараноки маҷмуи тадбирҳое, ки вазифаҳо, аҳамият ва нақши сиёсати давлатро нисбат ба насли наврас муайян мекунанд, таъмин карда мешавад. Сиёсати давлатии ҷавонон дорои хусусияти фаъоли навоарона ва истеҳсоли буда, иқтисодӣ эҷодӣ ва меҳнатии ҷавонро инъикос менамояд. Татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ба фароҳам овардани шароит ва кафолатҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шаҳрвандон барои интихоби роҳи зиндагӣ, худшиносии шахсияти ҷавон, инкишоф ва дастгирии иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон, ҳаракатҳо ва ташаббусҳои кӯдакон равона карда шудааст.

2) Сиёсати давлатии ҷавонон:

- ин сиёсати давлат оид ба танзими муносибатҳои байни ҷавонон ва давлат мебошад;

- ин низоми ташаккули афзалиятҳо ва тадбирҳое мебошад, ки ба фароҳам овардани шароит ва имкониятҳои мусоид барои иштироки фаъоли ҷавонон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва худшиносии ҷавонон, рушди нерӯи онҳо ба манфиати давлат ва дар натиҷа рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар, таъмини рақобатпазирии он ва таҳкими амнияти миллии равона шудааст;

- аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо иштироки иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон ва кӯдакон, ташкилотҳои байналмилалӣ ва дигар шахсон ҳуқуқӣ ва воқеӣ ташкил ва амалӣ карда мешавад;

- хати стратегии давлатро чиҳати таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишвар, ташаккули ватандӯстӣ ва эҳтироми таъриху фарҳанг дар байни шаҳрвандони ҷавон, эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд инъикос менамояд.

3) Мақсади асосии сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардан ва таҳкими шароити ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ барои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва худшиносии иҷтимоии ҷавонон мебошад.

4) Татбиқи ҳадафи мазкур амалинамоеи афзалиятҳои сиёсати ҷавонро дар бар мегирад, аз қабили:

- ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар байни ҷавонон, рушди ахлоқию маънавии ҷавонон;

- таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоии ҷавонон дар соҳаи меҳнат, маориф ва тандурустӣ;

- фароҳам овардани шароит барои худидоракунии талаботи иҷтимоию иқтисодии ҷавонон ва инкишофи зеҳни ва ҷисмонии онҳо;

- дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии ташаббусҳои мусбати ҷавонон;

- ҷалби ҷавонон ба равандҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва таълимӣ дар сатҳи байналмилалӣ;

- ташаккули мавқеи фаъоли ҳаёти.

5) Татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд дар асоси принципҳои зерин амалӣ карда шавад:

- муносибатҳои демократӣ нисбат ба ҷавонон, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандони ҷавон;

- пешравӣ ва навоарӣ;

- мақсаднок, воқеъӣ ва оқилона будани амалҳо;

- универсалӣ – фарогирии ҷавонон, новобаста аз ҷинс, миллат, вазъи иҷтимоӣ ва мансубияти динӣ;

- муносибати тафриқашуда бо назардошти мушкилоти табақабандии иҷтимоӣ ва синну сол;

- ҳимоя ва дастгирии мақсадноки ҷавонони аз чиҳати иҷтимоӣ осебпазир, аз ҷумла кӯдакони маъҷуб, кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд, ятимон, кӯдакони оилаҳои серфарзанд ва камбизоат.

б) Ин принципҳои асосии ташаккули сиёсати ҷавонон бояд аз ҷониби мақомо-

ти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти қонунгузорӣ ва иҷроия ба инобат гирифта шаванд ва ба сифати яке аз меъёрҳои асосии арзёбии фаъолияти онҳо дар робита ба рушди ҷавонони кишвар хизмат кунанд. Риояи ин принципҳо ба сиёсати давлатии ҷавонон пайвастагӣ, хусусияти воқеӣ ва ҳамаҷониба бахшида, муттасилии таърихии заруриро таъмин намуда, дар татбиқи самтҳои асосии он методология ва дастурҳои ягона ба вучуд меорад [3].

Суръати тараққиёти Тоҷикистон дар роҳи дигаргунсозии демократӣ ба мавқеи ҷавонон дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, боварии онҳо ба фардо ва фаъолияти онҳо вобаста аст. Маҳз ҷавонон бояд барои муқобила бо ҷолишҳои ҷаҳонӣ омода бошанд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва муҳочирати иҷборӣ аз ҷавонон даъват шудааст, ки ҳамчун барандаи идеологияи таҳаммулпазирӣ, рушди фарҳанги тоҷикон ва таҳкими муносибатҳои синну солӣ ва байни миллатҳо амал кунанд. Дар ҳақиқат, вазифа ва мақсади асосии ҷараҳҳои андешидаи давлат оиди ҷавонон ин, пеш аз ҳама, пойдор кардани ҳисси боварӣ ва эътимоду эътиқод ба давлат, ки ояндаи хубтареро ба онҳо фароҳам мекунад, мебошад. Баъдан дар ин замина ҳисси ватандустиву ватанпарвари, ифтихор аз миллату давлат ба вучуд меояд.

Дар шароити кунунии ҚТ, баъд аз иҷроӣ пай дар пайи стратегия ва барномаҳои давлатӣ оиди ҷавонон, маълум аст, ки қисми зиёди ҷавонон фаъол буда, дорои қобилияти баланди зеҳнӣ ва саломатӣ мебошанд ва маҳз хусусиятҳои мазкур онҳоро аз дигар табақаҳои аҳоли ба таври мусбӣ фарқ мекунад. Маҳз ҷавонон ба шароити нави зиндагӣ зуд мутобиқ мешаванд. Ҳамзамон ҷомеа бо масъалаи зарурати кам кардани хароҷот ва талафоте, ки кишвар аз мушкилоти марбут ба иҷтимоисозии ҷавонон ва ҳамгирии онҳо ба як фазаи ягонаи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дучор мешавад, рӯ ба рӯ шудааст. Таҳлил ва пешгӯии шароити рушди Тоҷикистон, инчунин мушкилоти ҷавонон дар даҳсолаҳои наздик барои таҳияи равиши нави стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон талабот ба миён гузоштааст.

Сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти тамоюлҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии Тоҷикистон дар самтҳои афзалиятноки зерин амалӣ карда мешавад:

- ҷалби ҷавонон ба фаъолияти иҷтимоӣ ва огоҳсозии онҳо дар бораи имкониятҳои рушд;

- рушди фаъолияти эҷодии ҷавонон;

- ҳамгироии ҷавононе, ки дар ҳолатҳои душвори зиндагӣ қарор доранд. Сиёсати давлатии ҷавонон барои муттаҳид сохтани созмонҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ равона гардидааст, ки хусусияти ҳамкориҳои байниидоравиро дар назар дорад, то:

- ҷалби ҷавонон ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва ташаккули малакаҳои зиндагии мустақилонаи шаҳрвандони ҷавони кишвар, огоҳ намудани ҳамаи ҷавонон дар бораи имкониятҳои рушди онҳо дар Тоҷикистон ва ҷомеаи ҷаҳонӣ, инчунин шиносонидан бо истифодаи имкониятҳо барои рушди шахсият, ки дар мамлакат муҳайё шудааст, ва ба ҷавонон имконият медиҳад, ки неруи худро пурратар дарк намоянд ва боварии худро ба қобилият ва ояндаи худ мустаҳкам намоянд;

- дастгирии фаъолияти ҷавонон ва дастовардҳои онҳо дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ҷамъиятию сиёсӣ, эҷодӣ ва варзишӣ, ки ба ҷавонон имкони ифодаи худ, дарк намудани неруи худ ва эътирофи сазовор дар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҷамъиятию сиёсӣ, эҷодӣ ва варзишӣ фароҳам меорад;

- ҷалби ҷавононе, ки мушкилоти воридшавӣ ба ҷомеа доранд, аз қабилӣ маъҷубон, хатмқунандагони муассисаҳои таълимии кӯдакони ятим ва бе парастор, муассисаҳои таълимии махсус барои хонандагони дорои нуқсонҳои инкишоф ва муассисаҳои таълимии махсуси шакли пӯшида, ҷабридагон; мавриди зӯрварӣ, амалиёти ҷангӣ ва офатҳои табиӣ қарор гирифта, оврагон ва муҳочирон, шахсон аз зиндон озодшуда, намояндагони миллатҳои таҷҷоӣ ва ақаллиятҳо, инчунин ҷавонон ва оилаҳое, ки дар вазъияти хатарноки иҷтимоӣ қарор доранд, беқорон[4].

Чунин низоми самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии ҷавонон беҳбудии вазъии ҷавононро таъмин намуда, боиси афзо-

иши саҳми ҷавонон дар рақобатпазирии кишвар ва ҳамзамон ҷуброн ва кам кардани оқибатҳои хатогиҳое, ки ба ҷавонон объективона хос мебошанд, мегардад. Сиёсати ҷавонон бояд ба идомаи наслҳо ва ҳифзи фарҳанги миллии мусоидат намояд, ки шаҳрвандони ватандӯстро ба вучуд оварда, қобилияти нишон додани таҳаммулпазирии миллии ва динӣ нисбат ба дигар халқҳо ва ташкили ҷомеаи дӯстонаро дар саросари кишвар ба вучуд оварад.

Яке аз вазифаҳои сиёсати ҷавонон тарбия намудани қобилиятҳои эҷодӣ ва рушди худшиносӣ, маҳорати худидоракунӣ, инчунин дарки ҳамаҷонибаи равандҳои иҷтимоии дар ҷомеа ба амаломанда, ки ба ташаккули ҷавонони болаёқат мусоидат мекунад, мебошад. Иштироки ҷавонон дар иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ сабаби рушди ҳавасмандӣ ба меҳнат ва фаъолияти баланди соҳибқорӣ, инчунин ташаккули малака ва нақшҳои иҷтимоӣ дар шароити дигаргуниҳои босуръати ҷаҳонишавӣ ва ташаккули иқтисоди иттилоотӣ мегардад.

Дар ин ҷо бояд оиди таҳсилоти ҷавонону наврасон сухан ронем, зеро низоми арзишии онҳо, ҷаҳонбинӣ ва принципҳои ҳаёти маҳз ба воситаи таҳсилот касб мешаванд. Татбиқи ҳар гуна барномаҳои давлатии ҷавонон низ ба воситаи муассисаҳои таҳсилотӣ амалӣ мегарданд ва чуноне ки Тавакалова М.К. қайд менамояд, байни таҳсилот ва ташаккули низом ва тамоюли арзишии ҷавонон робитаи диалектикии вучуд дорад. Аз ин сабаб ба таҷдиди низоми таҳсилоти умумӣ ва маълумоти олии мебоист тавачҷуҳ кард [5.16-17].

Фаъолияти давлат дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба ҷалби фаъолонаи созмонҳои ҷавонон ба ҳаёти ҷамъиятӣ дар сатҳи миллии ва байналмилалӣ амалӣ карда мешавад. Доираи созмонҳои ҷавонон гуногун буда, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа фаъолият доранд. Дар байни онҳо ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, иҷтимоию фарҳангиро ҷудо кардан мумкин аст. Онҳо ҳадафҳо, дастурҳои иҷтимоию сиёсӣ ва самтҳои фаъолиятшон гуногунро дар бар гирифтаанд, вале вазифаҳои асосии онҳо бояд тақмил ва

оптимизатсияи сиёсати давлатӣ ва пешбурди манфиатҳои ҷавонон бошад.

Вазъи ташкилотҳои ҷавонон миқёси фаъолияти онҳоро - байналхалқӣ, ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, ноҳиявӣ ё шаҳриро муайян мекунад. Тадқиқоте, ки моҳҳои май-июни соли 2019 дар шаҳри Душанбе дар мавзӯи «Менеҷменти созмонҳои ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» гузаронида шуд, ки дар он 384 донишҷӯ аз донишгоҳҳои гуногун иштирок доштанд, нишон дод, ки аз тамоми созмонҳои ҷавонон 14% мақоми байналмилалӣ доранд, 24% мақоми ҷумҳуриявӣ, 27% шаҳрӣ, 7% вилоятӣ ё ноҳиявӣ доранд (мақоми 28% муқаррар нашудааст) [6].

Намунаи фаъолияти созмонҳои ҷавонон ташкилоти ҷамъиятии ҷавонони «Насли ҷавони Тоҷикистон»-ро мисол овардан мумкин аст, ки фаъолияти он ба ҳифзи саломатии наврасону ҷавонон нигаронида шудааст. Лоихаҳо бо дастгирии техникӣ ва молиявӣ барномаи минтақавии «Тандурустӣ дар Осиёи Марказӣ/Тоҷикистон», Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Ҷамъияти Олмон оид ба ҳамкории байналмилалӣ) дар Тоҷикистон амалӣ мешаванд.

Фаъолияти ташкилоти ҷавонони минтақавии ЦК «Ташаббусҳои рушди ҷавонон», маркази ҷавонон «Нерӯи ҷавонон» ва бисёр ташкилотҳои дигар ба фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани фаъолнокии иҷтимоии ҷавонон, тағйир додани камбизоатӣ ва баланд бардоштани иқтидор дар ҳалли мушкилоти худ нигаронида шудааст. Самтҳои асосии фаъолияти аксари ташкилотҳо тренинҳои иттилоотӣ ва таълимӣ; курсҳои ройгон оид ба таълими забонҳои англисӣ, русӣ, саводнокии компютерӣ, машваратҳо бо равшиносон барои кӯдакони оилаҳои камбизоат ё бепарастор, ки волидонашон дар хориҷа кор мекунанд, инчунин таҳияи барномаҳо ва гузаронидани маърақаҳои иттилоотӣ ва чорабиниҳо мебошанд.

Дар доираи ҳамкориҳои байналмилалӣ бисёр ташкилотҳои ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо субъектҳои хориҷӣ ҳамкорӣ доранд. Ҳамкорӣ аксар вақт бо ҷалби шарикони хориҷӣ барои иштирок дар лоихаҳои муштарак бо

мақсади ба даст овардани маблағҳои хориҷӣ ва имконияти иштирок дар лоихаҳои беруна алоқаманд аст. Тибқи ин пажӯҳиш, тақрибан ҳар як созмони ҷавонон, шарикони хориҷӣ доранд, ки кумаки донорӣ мерасонанд ва озодии бештари фаъолиятро на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар сатҳи байналмилалӣ таъмин мекунанд.

Онҳо дар ҷаҳорҷӯби сиёсати «мягкая сила» кор мекунанд, ки ба онҳо истифодаи ҳам намунаҳои рамзии фарҳангӣ ва ҳам дастгирии иқтисодӣ барои таъмини ҷолибияти ниҳодҳои ғарбӣ ва таъсири шарикони хориҷӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар хос аст. Аммо дар баробари ин, ҳамкории созмонҳои ҷавонон бо шарикони хориҷӣ як қатор оқибатҳои манфӣ дорад. Дар рафти фаъолияти донорҳо раванди ивазшавии арзишҳои анъанавӣ ва тағйир ёфтани мақсадҳои ҳамкорӣ тибқи манфиатҳои хориҷӣ, паст гардидани сатҳи ҳавасмандӣ барои қору фаъолият дар кишвар ва баланд гардидани ҳавасмандӣ барои пайдо намудани кумаки байналмилалӣ ба миён меояд.

Муваффақияти ҳамкориҳо бо мақомоти давлатӣ на танҳо аз имичи созмон, балки аз ҳавасмандии хизматчиёни давлатӣ ва нигоҳи некбинонаи онҳо ба ин созмон ё ташкилот низ вобаста аст. Созмонҳои сабтиномнашуда наметавонанд аз захираҳои давлатӣ истифода намуда, иттилоот паҳн кунанд, чорабиниҳо баргузор намоянд ва бо ҷавонон озодона тамос бигиранд. Муассисаҳои давлатӣ ва таълимӣ бо аудиторияи мақсаднок ва ҷойҳои баргузори чорабиниҳо таъмин мекунанд ва аз бисёр ҷиҳат шарикони комил дар лоихаҳо мебошанд. Ташкилотҳои ҷавонон бояд робитаҳо ва ҳамкориҳоро байни созмонҳои тавассути баргузори фестивалҳо, форумҳо, маърақаҳои мавзӯӣ роҳандозӣ намоянд, ки ин барои таъмини иқтидори рушди роҳбарият, худидоракунии ва парламентаризм дар байни ҷавонон тавассути татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ шароити мусоид фароҳам меоварад.

Дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, N79 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон чихати татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон тадбирҳои мунтазам андешида мешаванд, ки дар раванди татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон нақши муҳим ва муассир доранд. Аз ҷумла, қабул ва татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати ҷавонон ва ҷавонон», Консепсияи миллии сиёсати ҷавонони Тоҷикистон, Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 [4] ва Барномаи миллии рушди Рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати давлатии ҷавонони Тоҷикистон [7] ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардиданд.

Таҳия ва тасдиқи барнома дар бораи тарбияи ахлоқию ҷисмонии ҷавонон, ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва муҳаббат ба Ватан, амнияти миллӣ, таҳкими истиқлолият ва ободии Ватан, ҳифзи насли наврас аз таҳдидҳои муосир, таблиғи ифротгароӣ, оштинопазирии миллӣ ва мазҳабӣ ва пешгирии зухуроти ифротгароӣ ва таассуби динӣ дар байни ҷавонон заминаи мустаҳкам мегузорад. Ҳамзамон татбиқи ин барнома ба густариши худшиносӣ, садоқат ба Ватан, шаъну шарафи миллӣ ва фароҳам овардани шароит барои таҳкими заминаи тарбияи ҳуқуқӣ, сиёсиву фарҳангии ҷавонон мусоидат мекунад. Дар доираи сиёсати давлатии ҷавонон ғояҳои асосии миллӣ, аз қабили садоқат ба Ватан, ифтихор аз гузаштаи пурифтихор, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва дастовардҳои даврони истиқлолият, бунёди ҷомеаи шаҳрвандии мутамаддин дар байни ҷавонон тарғиб карда мешаванд. Ҳар як кишвари ҷаҳон барои рушду таҳкими давлатдорӣ, нуфуз ва обрӯи баланд пеш аз ҳама ба хирад, нерӯи эҳё ва созандагии ҷавонон такя намуда, ояндаи дурахшони худро бо онҳо бипайвандад. Дар марҳалаи нави рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар ҷалби нерӯи ҷавонон ба иҷрои вазифаҳои созандаи Ҳукумат махсусан муҳим аст. Ин нерӯи созанда ва пешбарандаи ҷомеаи имрӯза аз ҳисоби ақсарияти аҳолии Тоҷикистон ташаккул ёфтааст, ки амнияти давлатию ҷамъиятиро таъмин намуда, сарҳадҳои сарзамини бостонии моро мардонавор дифоъ мекунад.

Имрӯзҳо дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар беш аз 87 дарсади ҷавонони дорои ҳисси баланди ватандӯстӣ ва шаъну шарафи миллии кишвар дар хизмати Ватан, халқи Тоҷикистон хизмат намуда, шоистаи падару модар ва мардуми Ватани азизамон мебошанд. Вале бояд қайд кард, ки дар ин самт ҳам мушқилот вучуд дорад. Дар баробари ҷавононе, ки хоҳиши хизмат дар қувваҳои мусаллахро доранд, ҷавононе, ки аз иҷрои ин вазифа даст мекашанд, ҳам зиёд аст. Мақомоти дахлдор ва масъулини ин самт бар болои ҷораҳое, ки то кунун дар ин ҷода андешида шудаанд, бояд роҳҳои нави ҷалб ва ҳавасмандгардонии ҷавононро пайдо намоянд. Маълум аст, ки танҳо тарбияи ҳисси ватандӯстӣ бе дигар шаклҳои ҳавасмандгардонӣ халли масъаларо ноқис менамояд. Дар ин ҷо мумкин аст аз таҷрибаи давлатҳои дигар истифода бурд.

Бо назардошти ин раванди таълиму тарбия сол то сол пурзӯр гардида, таваҷҷуҳ ба ҷавонон пайваستا меафзояд. Ҳукумати кишвар як қатор барномаҳои соҳавӣ қабул намуда, дар доираи он масъулияти мақомоти давлатӣ дар татбиқи тадбирҳои муҳиму саривақтӣ дучанд шудааст. Тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими тафаккури миллии ҷавонон яке аз ҷузъҳои таркибии раванди таълим буда, ҷавононро дар роҳи садоқат ба Ватан, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, худшиносӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ ҳидоят мекунад. Дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ҷавононро ҳамчун нерӯи тавоно ва муҳофизони Ватан эътироф мекунад. Ҷаҳони имрӯза пур аз падидаҳои номатлуби терроризм, ифротгароӣ, таассуби динӣ, тақлид ба арзишҳои бегона, фундаментализм, интиқол ва истеъмоли маводи муҳаддир, даҳлати ҳарбии душманона ба қорҳои дохилии дигар давлатҳо, ташкили табaddулоти давлатӣ ва ғ. мебошад ва ин ҳар як кишварро водор месозад, ки чихати таҳкими марзҳои кишвар ва таъмини амнияти он ҷораҳои қатъӣ ва зарурӣ андешад.

Бешубҳа, имрӯз терроризм ва ифротгароӣ монетаи ҷиддие барои пешрафту тараққиёти тамоми кишварҳои

чаҳон ба ҳисоб меравад. Пайваста огоҳ намудани наврасону ҷавонон аз хатарҳои террористиву ифротгароӣ ба ояндаи орому осоиштаи кишвар мусоидат мекунад. Имрӯз Тоҷикистони соҳибистиклол давлати демократӣ ва дунявӣ буда, дар он тарбия намудани ватандӯстӣ ва таҳкими тафаккури миллии ҷавонон механизми асосии пешравию ҷомеа мебошад.

Ватандӯстии ҷавонон дар шароити имрӯза аз эътирофи мавқеи таърихии он, мавқеи имрӯза ва ояндаи миллат ҳамчун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи байналмилалӣ, инъикоскунандаи ҳислатҳои ахлоқӣ-маънавии аъзоёни ҷомеа ва ифтихори созандаи миллӣ иборат аст. Ҳисси ватандӯстӣ ҳамчун яке аз пояҳои тафаккури миллии омили асосии ҳифзи ҷавонон аз таҳдидҳои муосир мебошад. Вале бояд дар назар дошт, ки ин ҳиссиёти муқаддас ҳангоми ҳалли ботадричи мушкилоти ҷавонон ва қонеъ гардонидани талаботу манфиатҳои онҳо аз тарафи давлат, тақвият пайдо мекунад, зеро ин нишонаи ғамхорӣ ва вобастагии давлат нисбати шаҳрвандони ҷавони худ мебошад. Зиеда аз ин бояд ҷавонон дарк намоянд, ки ба давлати худ ниёз доранд ва ҳамчунин давлат низ огоҳ бошад, ки ба ҷавонон ниёз дорад.

Адабиёт

1. Гуломова М.С. Дарки иҷтимоӣ-фалсафии бегонашавии иҷтимоӣ-фарҳангии ҷавонон дар ҷомеаи Тоҷикистон. Автореф. Саҳ.6

2. Нодирхонов Г.Г. Ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ дар Тоҷикистон ва таъмини амнияти он дар шароити таҳаввулоти глобалии ҷаҳони муосир. Автореф. Саҳ.17

3. Доступ: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-summary-ru.pdf> (проверено 18.07.2017)

4. Стратегия государственной молодежной политики в Республике Таджикистан до 2020 года. Доступ: <http://www.mmk.tj/ru/Government-programs/strategy/youth-policy> (проверено 06.07.2022)

5. Тавакалова М.К. Образование как социокультурный фактор формирования

ценностных ориентаций молодежи. Автореф. Саҳ. 16-17.

6. Обзор реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Доступ: http://www.medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_ru.pdf (проверено 18.07.2021).

7. Молодежная программа АНТИ. Доступ: <http://www.asti.tj/ru/molodezhnaya-programma-anti.html> (проверено 30.06.2022)

РЕАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ МОЛОДЕЖИ

Абдусаломзода М.А.

В статье исследуются и анализируются проблемы современной таджикской молодежи. Автор утверждает, что возможности молодежи как социального ресурса могут быть эффективно использованы государством лишь при условии взаимной и обратной связи между государством и молодежью. Стратегия, Программа, законы и нормы принятые государством в отношении молодежи являются показателем серьезного отношения государства к молодежи и ее проблемам. Качество и уровень реализации, принятых мер в отношении молодежной политики зависит от деятельности соответствующих государственных структур и уполномоченных лиц. Автор подчеркивает, что воспитание молодежи в духе патриотизма имеет важное значение, но при этом принимаемые государством программы должны быть направлены на удовлетворение потребностей и интересов молодежи.

Ключевые слова: молодежь, государство, общество, Стратегия молодежной политики, социальный и трудовой ресурс, государственные органы и учреждения, проблемы молодежи, молодежная политика, права и свободы, общественно-политическая система, национальная гордость, патриотизм, духовно-культурное пространство, экстремизм.

IMPLEMENTATION OF STATE PROGRAMS FOR SOLVING YOUTH PROBLEMS

Abdusalomzoda M.A.

The article explores and analyzes the problems of modern Tajik youth. The author argues that the capabilities of youth as a social resource can be effectively used by the state only if there is mutual and feedback between the state and youth. The strategy, program, laws and norms adopted by the state in relation to youth are an indicator of the states's serious attitude towards youth and their problems. The quality and level of implementation of

measures taken regarding youth policy depends on the activities of the relevant government agencies and authorized people. The author emphasizes that educating young people in the spirit of patriotism is important, but the same time accepted state programs should be aimed at meeting the needs and interests of young people.

Key words: *youth, state, society, youth policy strategy, social and labor resources, government bodies and institutions, youth problems, rights and freedom, socio-political system, national pride, patriotism, spiritual and cultural space, extremism.*

МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ

Мусоев Э. Р. - докторанти PhD Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ

E-mail: erajirustam@mail.ru; Тел: (+992101952211)

Дар рафти омӯзиши ва тадқиқи мавзӯи мазкур ба моҳият ва хусусиятҳои назариявию амалии парламентаризм дар замони муосир диққати ҷиддӣ дода шуда, аз лиҳози ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ исбот карда шуда аст, ки дар шароити давлатҳои муосири демократӣ мавҷудияти парламентҳои касбӣ ҳануз ифодагари он нест, ки парламентаризм ташаккул ёфта аст. Барои объективона баҳо додан ба масъала аз андешаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ низ истифода гардида аст, ки мавзӯи матраҳгардидаро аз дидгоҳи методологӣ боз ҳам мукаммал мегардонад.

Калидвожаҳо: *Парламентаризм, парламент, давлати демократӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ҳокимияти қонунбарор, давлат.*

Яке аз хусусиятҳои муҳими давлати муосир ва ҷомеаи ҳуқуқбунёдро ғояи парламентаризм ташкил медиҳад, ки ифодаи воқеии худро дар низоми сиёсӣ ҳуқуқи кишварҳои демократии замони имрӯза меёбад. Дар алоқамандии мавзӯи мазкур назари яке аз чеҳраҳои намоён ва олими барҷаста Б. Н. Чичеринро овардан мумкин аст: «Идоракунии парламентӣ ҳамчун нишонаи рушди сиёсии ҷомеа баромад карда метавонад» [22;175]. Ба ибораи дигар, парламентаризм дар муҳити мушаххаси иҷтимоӣ ҳамчун марҳалаи табиӣ инкишофи давлат ва нишондиҳандаи демократия ба миён омада метавонад. Ин гуфтаҳоро таҷрибаи ҷаҳонӣ собит мекунад.

Асоси ташаккулёбии парламентаризмро маҳз парламент ташкил медиҳад, бинобар ин, пеш аз ҳама бояд мафҳуми «парламент» ҳамачониба мавриди омӯзиш қарор дода шавад.

Парламент, аз калимаи фаронсавии parler – гап задан, parlement – парламент, ё аз калимаи англисии parliament ва ё немисии Parlament гирифта шуда, маънои мақомоти намояндагии умумимиллиро дорад, ки вазифаҳои қонунгузорию ба амал мебарорад. [24; 491]

Дар китоби «Донишномаи сиёсӣ»-и Г. Н. Зокиров мафҳуми мазкур чунин шарҳ дода шудааст: «Парламент мақомоти олии намояндагӣ ва қонунбарори давлатӣ мебошад. Вазифаи намояндагӣ аз нерӯҳои асосии иҷтимоӣ сиёсии кишварро ба ўҳда дошта, ба фаъолияти интишори қонун машғул аст. Парламент дар асри XIII дар Англия таъсис ёфта аст. Он институти муҳими сиёсии ҷомеа ба шумор меравад, ки то ба ҳол дар мамлакатҳои гуногун дар сатҳи мухталифи ташаккул ва инкишоф қарор дорад. Вобаста ба шакли идора мақом ва нақши парламент гуногун буда, дар вазифаҳо, тарз, методҳои роҳбарӣ ва идораи давлату ҷомеа таҷассум меёбад. Аммо, дар давлатҳои федеративӣ метавонанд принсипи мазкурро халалдор намоянд. Одамон метавонанд тибқи мансабашон аъзои парламент гарданд». [7; 366]

Мувофиқи назарияи таҷзияи ҳокимият парламент ҳамчун барандаи ҳокимияти олии қонунгузор, дар низоми мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ мавқеи афзалиятнокро соҳиб аст. Тибқи конституцияҳои, ки ба меъёрҳои демократӣ асос ёфтаанд, парламент мақомоти олии қонунгузори давлат ба ҳисоб меравад. Вале, амалияи сиёсӣ доираи воқеии салоҳияти онро нисбатан дигаргуна ифода менамояд. Бисёр вақт, чунин ба назар мерасад, ки парламенти кишварҳои муайян зери таъсири назарраси ҳукумат қарор мегиранд. Дар ҷумҳуриҳои президентӣ парламентҳо нисбатан мустақиланд, лекин

дар ин ҷо ҳам воситаҳои таъсиррасонӣ ба онҳо аз ҷониби президентон зиёд ба назар мерасад.

Баҳамалоқамандӣ ва баҳамтаъсиррасонии парламент ва парламентаризм амрест воқеӣ, аммо ин масъалаҳоро куллан ба ҳам айнаиёт додан мумкин нест. Аз ин хотир, лозим меояд, то мафҳум ва моҳияти парламентаризм низ мавриди тавзеҳ қарор бигирад.

Парламентаризм, дар адабиёти гуногуни илмӣ ва луғалномаҳо ҳар гуна маънидод шудааст. Дар «Луғати мухтасари сиёсӣ» нисбат ба мафҳуми мазкур чунин омадааст: «Парламентаризм – системаи сохтори буржуазии давлат мебошад, ки аз абсолютизми феодалӣ бо доштани мақомоти олии қонунгузорӣ - парламент – фарқ мекунад. Шаклҳои асосии парламентаризм монархияи конституционӣ ва ҷумҳурии буржуазии парламентӣ мебошад» [11;191]. Аз ин таъриф чунин бармеояд, ки парламентаризм дар замони шӯравӣ ифодаи воқеӣ ва мусбати худро наёфтааст, зеро сиёсати он давра ва идеологияи ҳукмрон ин гуна падидаҳоро бардошт карда наметавонист.

«Парламентаризм аз калимаи немисии *Parlamentarismus*, ё англисии *parliamentarism* ва ё фаронсавии *parlementarisme* гирифта шуда, маънои системаи давлатӣ бо сардории парламентаро дорад» [12 ;569].

То андозае ба ин таърифҳо маънидоднамоии наздиктар, вале нисбатан возеҳтар дар китоби «Донишномаи сиёсӣ» вучуд дорад: «Парламентаризм – системаи идораест, ки ба идоракунии парламентӣ асос ёфтааст.

Дар асоси мавҷудияти парламентаризм ҳукумат, пеш аз ҳама дар заминаи парламент ташаккул меёбад, ки аз аъзоёни хизбҳои сиёсии гуногун иборат буда, аксарияти овозҳоро дар парламент соҳибанд ва ҳамзамон дар назди он масъуланд.

Парламентаризм унсури муҳими системаи сиёсии давлатҳои демократист. Пас, ҳар як давлате, ки даъвои демократӣ буданро дорад, бояд меъёри мазкурро мадди назар қарор бидиҳад. Дар акси ҳол, низоми сиёсии мавҷудаи ин ё он давлат наметавонад дар шакли пуррааш демократӣ бошад. Албатта, нақши парламент ҳамчун мақомоти намояндагӣ, ки раванди қонунгузориро бо манфиату талаботи ҳар як фарди

ҷомеа мепайвандад, басо бузург аст ва ин ҳолат ба манфиати худ давлат низ мебошад. Суоли мантиқие ба миён омада метавонад, ки давлат аз ин ҳолат чӣ манфиатеро ба даст меорад? Дар ҷавоби он чунин гуфтан мумкин аст, ки давлат ҳангоми қабули қарорҳои ҳаётан муҳими сиёсӣ иҷтимоӣ талаботҳои гуногуни шаҳрвандонро ба назар гирифта метавонад. Аз ҷониби дигар, шаҳрвандон имконияти таъсир расонидан ба фаъолияти ҳокимиятро пайдо менамоянд. Аз ин хотир, мавҷудияти парламент шартӣ воқеӣ ва нишонаи демократизми давлат аст.

Воқеияти сиёсӣ аз он далолат медиҳад, ки парламентаризм дар шакли мутлақ ва бидуни нуқсон арзи ҳастӣ карда наметавонад. Бинобар ин, ҳангоми омӯзиши ин масъала дар мисоли давлати муайян бояд ҷиҳатҳои мухталифи ташаккули таърихӣ он сарфи назар нагардад. Барои оне, ки низоми муносири таҷзияи ҳокимият воқеан самаранок бошад, бояд масъалаҳои гуногуни ба он алоқаманд ҳалли дурусти худро биёбанд. Хусусан, мукамалгардонии қонуни қарорҳо ва механизми муносибатҳои байниҳамдигарии шоҳҳои гуногуни ҳокимият. Баамалбарории ҷиҳатҳои мазкур имконият медиҳад, ки ҳар як шаҳрванд ба таври комил хусусиятҳои мусбати низоми мавҷудаи таҷзияи ҳокимиятро кадр намояд.

Парламентаризме, ки дар кишварҳои имрӯзаи демократӣ вучуд дорад аз камбудихо ҳолӣ нест. Вале ба ин масъала танҳо аз ҷиҳати танқидӣ ҳам назар андохтан мунсифона нест, яъне дар ҳар ҷое, ки қор ҳаст ҳамагӣ низ сар мезананд ва дар ҷое, ки қор нест пас, онҷо иштибоҳ низ вучуд дошта наметавонад. Аз тарафи дигар, ба миён омадани низоми парламентаризм худ гувоҳи пешрафти ҷомеа ва давлати муайян аст.

Ҳамаи ин гуфтаҳоро тариқи зер баён намудан мумкин аст, ки нисбат ба падидаи мазкур, яъне парламентаризм ду тарзи муносибат вучуд дорад: маҳдуд ва васеъ. Дар маънои маҳдудаш парламентаризм таҷассумгари волеият ва афзалияти мақоми парламент дар ҳаёти сиёсӣ ва масъулияти ҳукумат дар назди он мебошад. Дар маънои васеъаш бошад, парламентаризм ин сатҳи муносиби амалишавии ҳам фаъолияти мақомоти қонунгузор ва ҳам

фаъолияти мақомоти иҷроия мебошад, ки ҳамзамон салоҳияти назоратнамоиро доро аст.

Дар асоси тадқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ, ки инчӯ имкони суҳбати муфассал дар бораи онҳо нест, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки парламентаризм, аслан дар се маънӣ фаҳмида мешавад:

- парламентаризм - системаи мушаххаси ташкилоти ҳокимияти давлатӣ;
- парламентаризм - институти сиёсӣ (аломати асосиаш мавҷудияти парламент);
- парламентаризм – системаи сиёсии навъи демократӣ.

Барои дарки амиқи моҳияти парламентаризм ва инкишофи он дар шароити муайяни давлати мушаххас хусусиятҳои хоси ин падида бояд қайд карда шаванд. Масалан, А. В. Зиновев хусусиятҳои парламентаризмро тариқи зер баён менамояд:

- демократизми ташаққулёбии парламент ва фаъолияти он;
- тобеият ва зери назорати халқ қарор доштани парламент;
- мукаммалии воқеии ҳокимияти парламент;
- хусусияти намоёндагии парламент, ки бояд ирода ва истиқлолияти оммаи мардумро ифода намояд. [8;346-47]

Муҳаққиқи дигаре, ки парламентаризмро ба таври фарроҳ маънидод мекунад С. Н. Лаврентиев мебошад. Тибқи андешаи ин олим, нақши парламент на фақат дар мавқеи он дар системаи таҷзияи ҳокимият, балки дар муҳити атроф низ зоҳир мешавад. Дар ин маънӣ ифода шудани мафҳуми «парламентаризм» хусусиятҳои зеринро ба он мансуб мегардонад: бисёрҳизбӣ, инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳамчунин дараҷаи муайяни арзишотӣ ва бартариятҳои шахсӣ.

Мувофиқи андешаи мо, хусусиятҳои зикршуда, воқеан метавонанд моҳияти парламентаризмро дар худ инъикос намоянд. Масалан, тавассути бисерҳизбӣ манфиату талаботҳои гуногуни неруҳои сиёсӣ ва гуруҳҳои мухталифи ҷамъиятӣ ифодаи худро меёбанд. Умумиятҳои мазкур дар шароити мавҷудияти бисерҳизбӣ имконият пайдо менамоянд, ки дар раванду ҳодисаҳои ҳаёти сиёсӣ ширкат варзанд ва ба ин васила, дар қабули қарорҳои сиёсӣ ва сатҳи амалигардонии онҳо саҳми худро

бигузоранд. Дар масъалаи инкишофи ҷомеаи маданӣ ҳамчун нишонаи парламентаризм ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки то дар давлат ва ҷамъияти муайян ҷомеаи маданӣ ташаққул наёбад, имкони ба миён омадани парламентаризм вучуд надорад. Ҳамзамон нишонаи дигари парламентаризм дараҷаи муайяни арзишотӣ ва бартариятҳои шахсӣ мебошанд, ки инҳо ҳам сатҳи мухталифи амалишавии худро доранд ва заминаи ташаққули падидаи мазкурро фароҳам меоранд. Албатта, нишонаи мазкур ҷанбаи маънавии ташаққули парламентаризмро дар худ таҷассум менамояд, яъне фарҳанги сиёсӣ ва рӯоварии арзишотии оммаи мардум бояд хеле баланд бишавад, то дар низоми сиёсии ҷомеа ва давлати мушаххас парламентаризм ташаққул биёбад.

Ҳангоми таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи ташаққули муассисаҳои парламентӣ дар давлатҳои мухталифи рӯйи олам олимону муҳаққиқонро ба натиҷае овард, ки яке аз хусусиятҳои асосии парламентаризмро - таъсири бевоситаи парламент дар таъин кардани вазирон ва муайян намудани ҳайат ва самтҳои асосии фаъолияти ҳукумат (ҳизби муайяни сиёсӣ ё коалитсияи ҳизбие, ки дар интиҳоботи парламентӣ ғолиб гашта бошад) - муайян намуданд.

М.М. Ковалевский назари аксарияти мутахассисони асри XX-ро ҷонибдорӣ намуда, чунин мегӯяд: «парламентаризм фақат дар ҷое арзи ҳастӣ карда метавонад, ки роҳбари ҳокимияти иҷроия, ҷӣ монарх бошад ё ҷӣ президент, ҳукумати худро аз аъзоёни ҳизб ё ҳизбҳои таъсис медиҳад, ки дар палата ё палатаҳо аксариятро ташкил диҳанд». [13;142]

Ҳиссаи назаррасро дар ташаққули назарияи парламентаризм ходими сиёсии асри XX рус С.А. Котляревский гузоштааст. Асоси назариявии таълимоти ӯро усули тадқиқотии муқоисавию-таърихӣ ва таҳлили таълифоти олимони Ғарб, чун Руссо, Монтеске, Штейн, Ориу, Дюгӣ, Еллинека ва ғайраҳо ташкил медиҳад. Барои ошкор намудани хусусиятҳои хоси сохтори парламентӣ, ӯ ба омӯзиши таҷрибаи кишварҳои ғарбӣ ва қонунгузори хориҷӣ пардохт. Ба гуфти худ ин олим, муҳим будани парламентаризм ҳамчун падидаи ҳаёти навини конститусионӣ ва набудани назарияи муқаррагаштаи парламентаризм ӯро маҷбур

сохтанд, ки аввалин кадамҳоро баҳри ташаққули назарияи мазкур ва пайдо кардани таърифи парламентаризм бардорад. [14;12]

Яке аз хусусиятҳои муҳими парламентаризро ин олим дар ҳамоҳангии ҳукумат ва мақомоти намояндагӣ медид. Ин фарзияи илмӣ асоси назарияи парламентаризми ӯ гардид, ки дар асарҳояш «Давлати конститусионӣ», «Моҳияти парламентаризм» ва «Ҳокимият ва ҳуқуқ ба хубӣ иникоси худро ёфтаанд. Ғояи ваҳдати ҳокимиятҳои ӯ, ҳамчун тазоди назарияи анъанавии таҷзияи ҳокимият баромад мекард. Зимни асонокнамоии назарияи хеш, С.А. Котляревский чунин мегӯяд: «...мо ба иштибоҳи бузург рӯ ба рӯ мешудем, агар мехостем, ки тамоми ҳаёт давлати конститусионии муосирро, танҳо аз лиҳози назарияи таҷзияи ҳокимият баррасӣ намоем». [15;127] Суоле ба миён меояд, ки заминаи бамиёноии чунин андешаро чӣ ташкил медиҳад? Дар посухи суоли мазкур якчанд ҷиҳатҳо бояд тавзеҳ дода шаванд.

Аввалан, бояд қайд кард, ки С.А. Котляревский ба гуногунҷабҳа будани фаъолияти мақомоти намояндагии ҳокимият қоиладар буд. Аз ин сабаб, фаъолияти онро натавонанд дар вазифаи қонунгузорӣ, балки дар вазифаҳои интиҳоботӣ (интиҳоби вазирони махсус дар парламент), сафарбарнамоӣ (ифодаи мавқеъ ва назари оммаи мардум нисбат ба масоили сиёсӣ), тарбиявӣ (тарбияи сиёсӣ ва иҷтимоии миллат) ва иттилоотӣ (хабар додан аз ҳамаи раванду ҳодисаҳо, ки дар кишвар падида меоянд) низ муайян мекард, ки чунин муносибат аз тарафи муҳаққиқи англис, Бечгот қаблан сурат гирифта буд. [15;146] Агар муносибати шахсии ӯро ба ин масъала хоҳем бифаҳмем, пас гуфтан мумкин аст, ки ҳуқуқ ё салоҳияти парламентаро С.А. Котляревский тариқи зер баён мекунад: қонунгузорӣ, бучавӣ (парламент ҳуқуқ дорад бучаи муайяноро баррасӣ, тасдиқ ва ё рад намояд), назоратнамоӣ (назорат аз болои фаъолияти ҳукумат), иштирок дар сиёсати хориҷии давлат.

Ӯ ба таври назариявӣ андеша намуда, баён дошта буд, ки доираи салоҳияти қонунгузории мақомоти намояндагии халқ ҳам аз тарафи ҳукумат ва ҳам аз тарафи монарх маҳдуд карда мешавад. Дар

навбати худ – ҳокимиятҳои интиҳобӣ, қонунгузорӣ ва ҳукуматӣ – аз лиҳозе муҳторият пайдо мекунанд ва қафолатҳоро дар асоси мутаносибии қувваҳо, ки зимни иштироки якҷояи онҳо дар раванду ҳодисаҳои сиёсии кишвар, ё ҳамоҳангии воқеии онҳо ба вуҷуд меояд, дода метавонанд.

Ҳамин тариқ, ҷаҳонбинии ин олим зерин таъсири назарраси муҳаққиқон, чун Л. Штейн, Л. Дюгӣ, М. Ориу ва ғайраҳо қарор дошт. Хусусан, таъсири андешаҳои назарияпардозии ҳуқуқ Л. Дюгӣ бештар ба назар мерасад, ки ғояи марказии таълимоти ӯро концепсияи ваҳдатгароӣ ташкил медиҳад. Аз ғояи «ваҳдати иҷтимоӣ», Л. Дюгӣ ба ғояи ваҳдати сиёсӣ рӯ овард. Ҳангоми таҳлили нақши парламент дар низомии ҳокимияти давлатӣ, ӯ ба хулосае меояд, ки ин нақш аз ҳад зиёд ё «истибдодӣ» буда метавонад. Баҳри пешгирии ин гуна «парламенти пурқудрат», мутафаккир пешниҳод менамояд, ки бояд дар давлат таҷзияи ҳокимият, ё ба ибораи дигар, ҳамкориву ҳамоҳангии шаклҳои гуногуни ҳокимият мавҷуд бошад. [5;92]

Тибқи назари муҳаққиқи немиси асри XIX Л. Штейн давлат замоне нақши асосии худро амалӣ карда метавонад, ки «вақте ҳокимияти иҷроия дар кишвар барои ҳокимияти қонунгузор бо садоқат хизмат намояд». [10;488]

Ба назари С.А. Котляревский «таълимоти оддии парламентаризм, умуман барои хизматҳои сиёсӣ аҳамияти хосаеро қоиладар аст. Бояд дар байни намояндагии халқ аксарияти соҳибмавқеъ ташкил карда шавад ва муҳим нест, ки онҳо аз як хизбанд ё коалитсияи хизматдор». [15;6]

Дар натиҷаи тадқиқотҳои хеш С.А. Котляревский хусусиятҳои асосии парламентаризмро дар таърифи зерин иброз мекунад: «...парламентаризм режими ҳатмии ваҳдати сиёсӣ дар байни ҳукумат ва мақомоте мебошад, ки ифодагари барҷастаи манфиату талаботи мардум аст». Умуман, ин муҳаққиқ системаи парламентаризмро дастгирӣ намуда, ба хулосае меояд, ки танҳо дар заминаи парламентаризм иштироки нисбатан зиёди намояндагии мардум дар ҳокимияти иҷроия ва инчунин ҳолати мавзунии муносибатҳои ин шохаи ҳокимият бо шохаи дигар – ҳокимияти қонунгузор – воқеӣ гашта метавонад. Бинобар ин, ҳангоми мавҷудияти сохтори

парламентӣ худмуайянкунии сиёсии ҳокимият бештар амалӣ мешавад нисбат ба низоми ғарипарламентӣ, яъне конституционӣ, ки дар он идоранамой аз боло сурат мегирад.

Назарияи парламентаризм дар тӯли муддати зиёд ташаккул ёфтааст. Вобаста ба доираҳои махсуси илмӣ: сиёсатшиносӣ, асосҳои давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи конституционӣ ва ғайра муайяннамоии моҳият ва хусусиятҳои гуногуни парламентаризм ба таври мухталиф сурат гирифтааст.

Масъалаи парламентаризм, агар аз як тараф, аз ҷониби муҳаққиқони зиёд ҳамчун системаи намунавии намоёндагӣ баҳои мусбат гирифта бошад, аз ҷониби дигар, он муқобилони худро ҳам дорад. Аслан, муносибати танқидӣ нисбат ба парламентаризм дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба миён омадааст. Доираи зиёди олимони ва мутафаккирон ба муқобили ин падида баромад карда, онро омилҳои асосии аз байн рафтани, ё ҳеч набошад паст гаштани мавқеи давлат дар муносибатҳои байналмилалӣ маънидод кардаанд, ба мисли Лобанд, Э. фон-Гартман, Эмиль Макар, Флобер, А. Каут, Генрих Ибсен, И. Тэн, П. Бурже, Марсел Прево, Виктор Маргерит, П. Леруа Болие, Ренан, Ле-Бон, Генрих Спенсер, Фридрих Нитше; аз русҳо А.П. Липранди (А. Вольнетс), К.П. Победоносцев, Д.И. Менделеев ва ғайраҳо.

Баҳри тақвият бахшидани гуфтаҳои ҳеш назари А.П. Липранди (А. Вольнетс)-ро овардан мумкин аст: «Парламентаризм, ки дар асоси намоёндагии интихобӣ ба вучуд меояд, танҳо сафсатае, фиреби назаре дар намоёндагии халқ аст, ки тавассути «ташвиқоти пешазинтихоботӣ» ва «масрафоти интихобот» нокасон ба қонунгузорӣ даст меёбанд. Маҳз, дар ҳамин аст фиреби асосӣ ва амиқи парламентаризм, ки онро бади бузурги халқу давлат мегардонад» [18;42].

Имрӯз андешаҳои С.А. Котляревский бе ягон шакку шубҳа тасдиқи худро меёбанд. Ба ибораи дигар, дар қатори монархияи парламентарӣ ҷумҳуриҳои парламентарӣ низ арзи ҳастӣ карда метавонанд, яъне парламентаризм ба тамоми шаклҳои идоранамой хос буда метавонад. Аз ин ин нуқтаи назар, институти масъулияти парламентӣ дар ҳамаи ҷумҳуриҳои парламентӣ ва монархияҳои конституционӣ мавҷуд

аст. чунин тарзи муносибатро аксари назарияпардозони муосир дастгирӣ менамоянд.

С. Ю. Кашкин хангоми таҳлили хусусиятҳои монархияи парламентӣ ва ҷумҳурии парламентӣ аломати махсуси онҳоро қайд менамояд – масъулият сиёсӣ доштани ҳукумат дар назди парламент. [16 ;389-395]

Яке аз масоиле, ки нисбатан ихтилофоти назари олимониро ба миён овардааст ин принсипи асосии парламентаризм – таҷзияи ҳокимият - мебошад. Муҳаққиқи рус Б. А. Кистяковский, ки назарияи шартномавии пайдоиши давлатро ҷонибдорӣ менамуд, бар зидди назарияи таҷзияи ҳокимият буд. Ба андешаи ин олим, низоми парламентӣ тазоди системаи таҷзияи ҳокимият аст, таҷзияи ҳокимият, амалан номумкин аст ва баамалбарории он ба инқилобу табaddулотии давлатӣ бурда мерасонад. Зимни чунин баррасиҳо, ӯ ба хулосае меояд, ки бояд на тақсимот, балки иттифоқи байни ҳокимиятҳо ба василаи низоми парламенти ҳокимият зарур мебошад.

Умуман, дар адабиёти илмӣ мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои парламентаризм ҳар гуна маънидод карда мешавад. Яке аз муҳаққиқони дигаре, ки ба ин масъала рӯ овардааст, ин С. А. Авакян мебошад. Тибқи таълимоти ӯ, парламентаризм якҷанд хусусиятҳои махсуси худро дорад:

- намоёндагӣ;
- фаъолияти доимо пардохтшавандаи вакилон ва мақоми муайяни ҷамъиятии онҳо;
- вазифаҳои масъулиятҳои доираи амалу кор;
- шаклҳо, методҳо ва услуби кор ва ғайра.

Муҳаққиқи мазкур аломатҳои ғайриасосии парламентаризмро чунин баён менамояд: ташкил додани комитетҳо, комиссияҳо, фраксияҳо ва гурӯҳҳои вакилон, раванди мураккаби қабули қарорҳо, маҷлисҳои парламентӣ, назоратнамоии соатҳои махсуси парламентӣ баҳри посухгӯӣ ба саволҳои вакилон аз тарафи аъзоёни ҳукумат, сиёсигардонии вакилон, аҳоли, ВАО, афкори оммаи мардум ва ғайраҳо.

Зимни хулосабарорӣ аз меъёрҳои ҷиҳатҳои гуногуни парламентаризм, О. Н. Булаков онро чунин таъриф медиҳад: «пар-

ламентаризм низоми махсуси идоранамоии давлат аст, ки таркибан ва моҳиятан ба принципҳои таҷзияи ҳокимият, волоияти қонун бо бартарияти парламент асос меёбад ва баҳри амалигардони меъёрҳои конститусионии ҳокимияти пурраи халқ хизмат менамояд». [2;12]

Нафари дигаре, ки дар бораи моҳияти парламентаризм андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудааст, В. Е. Усанов мебошад. Ӯ чихатҳои функционалии парламентаризмро ба сифати режими сиёсӣ, шакли ташкилоти ҳокимиятӣ, тарҳи назариявӣ ва падидаи сиёсиву ҳуқуқӣ ҳаматарафа баррасӣ карда, ба натиҷае мерасад, ки шартҳои асосии парламентаризм ва асоси сохтори конститусиониро бисёрҳизбӣ ташкил медиҳад.

Таърифи нисбатан беҳтару дурусттарро нисбат ба мафҳуми «парламентаризм» Н. А. Богданова додааст. «Парламентаризм – маҷмӯи ғояҳо ва таҷрибаи баамалбарории ҳокимияти намояндагӣ аз ҷониби халқ мебошад. Инчунин, он ташаккул ва низоми амалишавии ҳокимияти давлатӣ буда, манфиатҳои гуногуни нерӯҳои сиёсӣ иҷтимоии ҷомеаро ба таври воқеӣ ифода менамояд ва ҳамчун ҳокимияти қонунгузор нисбат ба ҳокимияти иҷроия рақибӣ ҳақиқӣ мебошад ва ба ин васила, мувозинати ҳокимиятҳо ва ризоияти шаҳрвандиро таъмин мекунад.» [3;29-30]

Андешаи нисбатан ҷолибро дар бораи мафҳуми «парламентаризм» Д.Н. Миронов пешкаш намудааст. Ӯ моҳияти парламентаризмро аз нуқтаи назари мавқеи иҷтимоии он ва таъмини рушду амнияти давлат баррасӣ менамояд. Тамоми андешаҳои ӯро дар нисбати моҳияти парламентаризм чунин хулосагирӣ кардан мумкин аст: парламентаризм - ин а) сохтори махсусест, ки аз дигар сохторҳо бо сифати ташкилоти функционалиаш фарқ мекунад; б) ҳамчун принциби сиёсиву иҷтимоӣ, давлатию ҳуқуқӣ ва меъёри ташаккули низоми ҳокимияти давлатӣ баромад мекунад; в) замина ва шартҳои асосии ваҳдати ҷомеа бо давлат ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад; г) дар ҷиғунагии шакли идоранамоӣ ва режими сиёсӣ «иштирок» менамояд; д) шиносии мардумро бо инкишофи эволюсионӣ муайян мекунад; е) чун маҷмӯи донишҳо дар бораи

парламент, парламентаряҳо ва нақши онҳо дар ҷомеаву давлат баромад мекунад; ж) ба сифати фазои андозанамоӣ ва сатҳи воқеигардии озодиву масъулият ва ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ шахсияту шаҳрванд хизмат менамояд.

Ба андешаи мо, парламентаризм дар маънои васеаш – ин системаи муносибатҳои байниҳамдигарии ҷомеа дар симои ҳизбҳои сиёсӣ ва мақомоти олии қонунгузорӣ (намояндагӣ) ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки тавассути меъёрҳои конститусионӣ ҳуқуқӣ дар шароити мушаххаси таърихӣ ба низом дароварда мешавад. Он дар асоси принципҳои зерин амалӣ мегардад: таҷзия ва ҳамкорӣи шохаҳои гуногуни ҳокимият, плюрализм, бисёрҳизбӣ, рақобати сиёсӣ ва намояндагии халқ.

Системаи муносибатҳои байниҳамдигарии халқ ва ҳокимият дар шароити парламентаризм мавҷудияти чунин шартҳоро тақозо менамояд:

1) иштироки аҳолии кишвар дар раванди интихоби намояндаҳои мардумӣ;

2) дар режими парламентӣ, одатан намояндагони мардумро номзадҳо аз ҳизбҳои сиёсӣ ташкил медиҳад;

3) аз номзадҳои ҳизбие, ки дар интихобот ғолиб омаданд парламент таъсис дода мешавад;

4) ҳизб ё коалитсияи ҳизбие, ки аксарияти ҷойҳоро дар мақомоти намояндагии ҳокимият соҳибанд, таркиби ҳукуматро онҳо муайян мекунад;

5) парламент ва ҳукумат якҷоя ҷаъолият мебаранд, барномаҳои нақшаҳои ҳизб ё гуруҳи ҳизбҳои ғолиби интихоботро дастаҷамъона ба амал мебароранд.

Аксарияти олимони яке аз аломатҳои асосии парламентаризмро бисёрҳизбӣ номидаанд, [23;121-152] ки дар ин бора қаблан тазаккуроте шуда буд. Вале онҳо таъсири онро ба раванди демократикунонии ҷомеа яқинан маънидод намекунад.

Ҳамин тариқ, дар охир зимни таҳлилҳои дар боло суратгирифта ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

- парламент ва парламентаризм як падидаи набуда, ҳар яке ҳодисаи алоҳида мебошад ва моҳияти махсуси худро дорад, вале онҳо ба ҳам зич алоқаманданд;

- асоси ташаккулёбии парламентаризмо, махз парламент ташкил медиҳад, яъне заминаи объективии бамиёноии он мебошад. Вале мавҷудияти ҳатмии парламент боиси мавҷудияти ҳатмии парламентаризм намегардад;

- парламентаризмо бе парламент низ тасаввур кардан номумкин аст, ҳамзамон парламентаризм – ҳосияти олии парламент ба ҳисоб меравад;

- парламентаризм унсури муҳими системаи сиёсии давлатҳои демократист. Ҳар як давлате, ки даъвои демократӣ буданро дорад, бояд меъёри мазкурро мадди назар қарор бидиҳад, чун дар акси ҳол, низоми сиёсии давлати муайян наметавонад демократӣ бошад;

- парламентаризм, аслан дар се маънӣ ифода мегардад: системаи мушаххаси ташкилоти ҳокимияти давлатӣ, институти сиёсӣ (аломати асосиаш мавҷудияти парламент) ва системаи сиёсии навъи демократӣ;

- хусусиятҳои асосии парламентаризм инҳоянд: демократизми ташаккулёбии парламент ва фаъолияти он, тобеият ва зеринзорати халқ қарор доштани парламент, воқеан мукамал будани ҳокимияти парламент, хусусияти намоёндагӣ доштани парламент, ки ирода ва истиқлолияти оммаи мардумро ифода намояд, бисёрҳизбӣ, инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ, дараҷаи муайяни арзишотӣ ва бартариятҳои шахсӣ, таъсири бевоситаи парламент дар таъин кардани вазирон ва муайян намудани ҳайат ва самтҳои асосии фаъолияти ҳукумат (ҳизби муайяни сиёсӣ ё коалитсияи ҳизбие, ки дар интихоботи парламентӣ ғолиб гашта бошад), ҳамоҳангии ҳукумат ва мақомоти намоёндагӣ ва ғайра.

Адабиёт

1. Булаков О.Н. Парламентское право России: Курс лекций / О.Н. Булаков, И.Н. Рязанцев. - М., 2007. 400С.

2. Богданова Н.А. Парламентское право в системе конституционного права // Парламентские процедуры: проблемы России и зарубежный опыт / Под ред. С.А. 300С.

3. Гумплович Л. Общее учение о государстве / Пер. с нем. И.Н. Неровецкого. - СПб., 1910.

4. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. 602С.

5. Зиновьев А. В. Федеральное собрание и парламентаризм // Конституционное право России. СПб: Изд-во торговый дом «Герда», 2000. –322С.

6. Ковалевский М. От прямого народовластия к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму. - М.: Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1906. 526С.

7. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть: Учебник для вузов / Рук. авт. кол. и отв. ред. Б.А. Страшун. - М.: Норма, 2005. –430С.

8. Липранди А.П. (Вольнец А.) Нужен ли России парламентаризм? Дополнение к брошюре "Возможен ли в России парламентаризм?". - Харьков: Мирный труд, 1910.

9. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. - М.: Изд. группа "ИНФРА-М-КОДЕКС", 1995. 154С.

10. Пляйс Я.А. Представительная власть в России в контексте общемировой практики парламентаризма // Парламентаризм в России и Германии: История и современность / Отв. ред. Я.А. Пляйс, О.В. Гаман-Голутвина. - М., 2006. 288С.

11. Пляйс Я.А. Представительная власть в России в контексте общемировой практики парламентаризма // Парламентаризм в России и Германии: 456С.

12. Слобожникова В.С. Идеи парламентаризма в истории российской политической мысли: за и против // Парламентаризм в России и Германии: История и современность / Отв. ред. Я.А. Пляйс, О.В. Гаман-Голутвина. - М., 2006. –582С.

СУЩНОСТЬ И ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Мусоев Э.Р.

В ходе изучения и исследования данной темы уделяется серьезное внимание сущности и теоретико-практическим особенностям парламентаризма в новое время, и как теоретически, так и практически доказывается, что в современных демократиях наличие профессиональных парла-

ментов не означает, что парламентаризм сформировался. Для объективной оценки вопроса также используются мнения отечественных и зарубежных исследователей, что еще больше обогащает вопрос с методологической точки зрения.

Ключевые слова: парламентаризм, парламент, демократическое государство, политические партии, законодательный орган, государство.

ESSENCE AND THEORETICAL AND PRACTICAL FEATURES OF PARLIAMENTARISM

Musoev E.R.

In the course of studying and researching this topic, serious attention is paid to the essence and theoretical and practical features of parliamentarism in modern times, and both theoretically and practically it is proved that in modern democracies the presence of professional parliaments does not mean that parliamentarism has been formed. For an objective assessment of the issue, the opinions of domestic and foreign researchers are also used, which further enriches the issue from a methodological point of view.

Key words: parliamentarism, parliament, democratic state, political parties, legislative body, state.

ЧУЗӢҲОИ ТАРКИБИИ СИСТЕМАИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ: ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ОМУӢЗИШ

Вализода М. - Докторанти доктор PhD – и шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
Тел.: 907747080

Муаллиф дар мақола чанбаҳои назариявию методологии чузъҳои таркибии низоми амнияти миллиро таҳлил намуда, сатҳи омӯзиши мафҳум ва моҳияти амнияти миллиро дар сарчашмаҳои илмӣ нишон додааст. Дар мақола афкори олимони хорҷӣ ва ватанӣ доир ба мавзӯи мазкур нурра дар муқоиса таҳлил карда шудааст. Муаллиф ба он андешиа аст, ки “масъалаҳое, ки ба амнияти милли рабт дода мешаванд, аз ҷониби олимони мушаххасан муайян гардидаанд. Агарчи дар сатҳҳои гуногун ақидаи олимони монандӣ доранд, вале аз муҳолифат ҳолӣ нестанд. Ҷиҳати ягонаи ақидаи олимони дар он инъикос меёбад, ки бехатарии соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, низоми ҷомеа ва давлат дар таърифҳо ҷой доранд”. Мақолаи мазкур барои пажӯҳишгарон таҳлили хуберо пешкаш намуда, дар анҷом додани корҳои илмӣ дар самти мазкур кӯмак хоҳад кард.

Калидвожаҳо: Амният, амнияти милли, манофеи милли, арзишҳои милли, шахс, ҷомеа, хатар, таҳдид, ниҳодҳои давлатӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ.

Тайи чанд соли охир мафҳуми “амнияти милли” ба яке аз мафҳумҳои серистеъмол мубаддал гардидааст. Ин мафҳум бештар дар доираи олимони, коршиносон, сиёсатмадорон, ходимони двалатӣ, рӯзноманигорон ва ғайраҳо истифода мешавад. Бо вучуди бисёр истифодашавандагиаш мафҳуми зикрффта дар доираи олимону коршиносон ва сиёсатмадорон таъриф ва тавсифи мухталиф дода мешавад. Дар донишномаи ин мафҳум чунин шарҳ ёфтааст “Амнияти милли - маҷмӯи андешаҳои расман қабулшуда ба мақсаду стратегияи давлатӣ

дар соҳаи таъмини амнияти шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ аз таҳдидҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, низомӣ, техногенӣ, экологӣ, иттилоотӣ, фарҳангӣ бо дарназардошти захираҳои мавҷудаи имкониятҳо” [10. с.43].

Мафҳуми “Амнияти милли” нахустин бор дар мурочиати президенти ИМА Т. Рузвелт ба конгресс соли 1944 оид ба барқарорсозии назорати дарёи Панама садод дод. Дар адабиёти илмӣ бошад номи рӯзноманигори амрикоӣ Уолтер Липпманро низ мегиранд. Липпман аввалин нафаре ҳисобида мешавад, ки оиди мафҳуми “амнияти милли” афкори мушаххасу мухтасари хешро баён намудааст. Сари ин афкор поинтар тавачҷух мепардозем. Таҳқиқи мукамалтари амнияти милли баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон оғоз гардид. Солҳои 1947 мундариҷаи мафҳуми зикршуда зерин таъсири воқеияти давру замон, аз ҷумла бӯҳронҳои сиёсӣ иқтисодии ҷаҳонӣ мукамалтар мегарданд. [8. с.5]. Дар федератсияи Россия бошад, мафҳуми “амнияти милли” бори аввал дар Қонун “Оиди иттилоот, паҳннамоӣ ва ҳимояи он” соли 1995 истифода гардидааст.

Муҳаққиқи рус В.В. Серебрянников “амнияти милли”-ро чунин таъриф додааст. “Амнияти милли – ин фаъолияти одамон, ҷомеа, давлат, ҷомеаи ҷаҳонӣ, миллатҳо нисбати зохирнамоӣ, (омӯзиш)”, огоҳнамоӣ, заифнамоӣ, бартарафнамоӣ ва инъикоси хатар ва хавф, ки ба нобуд кардани онҳо, маҳрум намудани онҳо аз арзишҳои фундаменталии моддӣ ва маънавӣ, расонидани хисороти номақбул ба онҳо, маҳкам намудани роҳи прогрессивии инкишофи онҳо кодиранд, ба ҳисоб меравад. [7. с.26]. Ҷе тавре, ки

мебинем, В.В Серебряников “Амнияти милли” - ро ҳамчун як навъи фаъолияти одамон, чомеа, давлат, аъзоёни чомеаи ҷаҳонӣ ва миллатҳо фаҳмидааст. Фаъолияти охириҳо барои омӯзиш, огоҳнамоӣ, заифнамоии хавфу хатарҳое, ки ба арзишҳои фундаменталию модию маънавии инсоният хатар эҷод менамояд ва инкишофи прогрессивии фард, чомеа ва давлатро халал мерасонад, равона гардидааст. Аз ин бар меояд, ки “амнияти милли” – ин фаъолияти бошууроноии субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ буда, ҳадафи ин фаъолият муайян кардан ва дар ҳамин замина заифнамоии хавфу хатарҳое, ки барои рушди прогрессивии фард, чомеа ва давлат монеаҳо пеш меоварад, мебошад.

Ба таърифи муҳаққиқи рус В.В Серебряников монанд дар ҷойи дигар таърифи дигареро во хӯрдём, ки чунин баён гардидааст: “Амнияти милли – ин маҷмуи алоқаҳо ва муносибатҳоест, ки чунин тавсифи вазъияти шахсият, гуруҳи иҷтимоӣ, чомеа, миллат ва давлатро пешниҳод менамояд, ки дар он мавҷудияти устуворӣ ва мустаҳкамӣ, қонънамоӣ ва амалинамоии талаботҳои ҳаётӣ, қобилияти раднамоии хавфи дохилӣ ва хоричӣ, худинкишофёбӣ ва прагресс таъмин карда шавад”. Ҳамингунае, ки дар боло буд мебинем дар инҷо низ “амнияти милли” ҳамчун маҷмуи алоқаҳо ва муносибатҳоест, ки тавсифи вазъияти шахсият, гуруҳҳои иҷтимоӣ, чомеа, давлат ва миллат фаҳмида шудааст. Ин алоқаҳо бевосита бо мақсади таъмини устуворӣ ва мустаҳкамӣ, қонънамоӣ ва амалинамоии талаботҳои ҳаётӣ, қобилияти раднамоии хавфи дохилӣ ва хоричӣ, худинкишофёбӣ ва прагресс равона шудаанд.

Аммо дар муқоиса ба фаҳмиши “амнияти милли”, ки олимони рус ҳамчун маҷмуи алоқа ва робитаҳо баҳри таъмини амнияти арзишҳои фундаменталии моддию маънавии инсонӣ мефаҳманд, сиёсатшиносони амрикоӣ “амнияти милли”-ро ба мазмуни дигар фаҳм карданд. ба қазовати онҳо “амнияти милли – ин қобилияти ҷимояи ягонагии кишвар, таҳкими истиқлолияти он, ҳифзи асосҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии чомеа ва дар низоми муносиботи байналмилалӣ ба сифати субъекти

мустақил баромад намудан доништа мешавад”.

Агар мо унсурҳои таркибии амнияти миллии сиёсатшиносони амрикоиро ҷудо намоем, онҳо пеш аз ҳама “қобилияти ҷимояи ягонагии кишвар”, “таҳкими истиқлолияти он”, “ҳифзи асосҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии чомеа” ва дар системаи муносибатҳои байналмилалӣ ба сифати “субъекти мустақил” баромад намудани давлат мебошад. тавсифи пешниҳоднамудаи вазири мудофияи Амрико Г.Браун ба таърифи сиёсатшиносони амрикоӣ монандӣ дорад. Г.Браун менигорад, ки: “Амнияти милли – қобилияти нигоҳ доштани марзу буми давлатӣ, ба роҳ мондани муносибатҳои иқтисодӣ бо давлатҳои дигари ҷаҳон, дар сатҳи гуногун аз таҳдидҳои берунаҷимоя намудани сохтори ҷамъиятӣ, институтҳои ҷамъиятӣ ва низоми идоракунии давлатӣ зери назорати худ қарор додани сарҳади давлатӣ мебошад”. [4. с.63].

Ба гунае, ки дидем Г.Браун “амнияти милли” -ро бештар ба қобилияти нигоҳ доштани яқпорчагӣ, равобити иқтисодӣ бо давлатҳои дигари ҷаҳон, ҷимоя намудани сохтори ҷамъиятӣ, институтҳои ҷамъиятӣ ва низоми идоракунии давлатӣ, зери назорати худ қарор доштани сарҳади давлатӣ аз таҳдидҳои беруна фаҳм кардааст. Рӯзноманигори амрикоӣ Уолтер Липпман оид ба моҳияти “амнияти милли” менависад: “Миллат ҳамеша дар ҳолати амният қарор дорад, вақте, ки мановфеи худро бо мақсади наҷот ёфтани аз ҷанг ба қурбонӣ намеорад ва дар ҳолати зарурӣ тавонад ин манфиатҳоро бо ҷанг ҷимоя намояд”.

Муҳаққиқ Ч.Коллинз бошад, “амнияти милли” -ро чунин тавсиф бахшидааст: “Амнияти милли – илм ва санъати истифодаи қудрати давлат мебошад, ки дар ҳама гуна шароит барои расидан ба ҳадафи худ ва зери назорат қарор додани рақибон ба воситаи таҳдид, истифодаи қувва, дипломатия, ҳиллаю найранг ва дигар воситаҳои мавҷуда амал намудан зарур аст”. [1. с.49]. Таърифи пешниҳоднамудаи Ч.Коллинз, аз таърифҳои дар боло овардашуда фарқ дорад. Коллинз “амнияти милли”-ро ҳамчун илм ва санъати истифодаи қудрати давлат бо мақсади

расидан ба ҳадафи худ дар ҳама шароит ва зери назорати худ қарор додани рақибон ба воситаи таҳдид, истифодаи қувва, дипломатия, ҳиллаву найранг ва дигар воситаҳо мебинад. Дар навбати худ сиёсатшиноси амрикоӣ А. Уолферс амнияти миллиро чунин маънидод намудааст: “Амният аз лиҳози фаҳмиши объективӣ ҳолате мебошад, ки дар шароити мавҷудияти он ба арзишҳои мавҷудаи ҷомеа ҳеҷ чиз таҳдид наменамояд ва дар фаҳмиши субъективияш бошад, ҳолате мебошад, ки дар он одамон барои дар сатҳи зарурӣ, қарор доштани ҷимояи арзишҳои мазкур боварӣ доранд”.

Таҳлили таърифҳои дар боло овардашуда нишон медиҳад, ки баъзе муҳаққиқон “амнияти миллиро ҳамчун ҷимояи манфиатҳои миллӣ, ҳатто ба тариқи ҷанг мебинанд”. (У.Липпман). Дигар муҳаққиқ – амнияти миллиро ҳамчун илм, санъати истифодаи қудрати давлат бо мақсади расидан ба мақсади худ дар ҳама шароит ва зери назорати худ қарор додани рақибон ба дилхоҳ воситаҳо медонад. (Ч. Коллинз). Барои муҳаққиқони дигар “амнияти миллӣ-ҳолате мебошад, ки дар шароити мавҷудияти он ба арзишҳои мавҷудаи ҷомеа ҳеҷ чиз таҳдид наменамояд ва одамон барои дар сатҳи зарурӣ қарор доштани ҷимояи арзишҳои мазкур боварӣ доранд”. (А. Уолферс). Ба таърифи У.Липпман монанд таърифи дигари “амнияти миллӣ”- ро во хӯрдем. Масалан дар қонуни Федератсияи Россия “Оиди иттилоот, паҳнамоӣ ва ҷимояи он” қайд карда мешавад, ки “Амнияти миллӣ – ин сатҳи ҷимоянамоии манфиатҳои миллӣ аз хавфу хатарҳои беруна ва дохилӣ, ки инкишофи прогрессии шахс, ҷомеа ва давлатро таъмин менамояд” ба ҳисоб меравад.

Агар таърифҳои дар боло овардашуда амнияти миллиро ҳамун “манфиатҳои миллӣ” ва “арзишҳои миллӣ” нишон диҳанд, дар зер дар зер таърифҳоеро пеш меорем, ки амнияти миллиро ҳамчун шароити расидан ба истиқлоли иқтисодӣ, усуворӣ, барқарорнамоӣ ва худмукамалнамоии миллат маънидод менамояд. Масалан ба андешаи муҳаққиқ В.Ларин “амнияти миллӣ - ин маҷмуи шароит ва омилҳои мебошад, ки истиқлолияти иқтисодӣ,

усуворӣ ва қобилияти доимии барқарорнамоӣ ва худмукамалнамоии миллиро таъмин менамояд”. [1. с.49].

Амнияти миллӣ – ин низоми мураккаби бисёрсатҳае мебошад, ки дар он доимо равандҳои ба ҳам таъсирирасонӣ ва муҳолифати ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлат бо хавфу хатарҳои дохилӣ ва хориҷии ин манфиатҳо ба миён меоянд. Амнияти миллӣ дар сатҳи муайян бо системаи бехатарии миллӣ – системаи ташаккулёфтаи қувва, восита ва ташкилотҳои мухталиф, ки вазифаи амнияти миллиро иҷро менамоянд, нигоҳ дошта мешавад.

Муҳаққиқони ватанӣ А.Н.Муҳаммад, М.У.Хидирзода ва Х.К. Сафарализода дар асарҳои хеш иброз медоранд, ки “амнияти миллӣ” ҳифзи шахрвандон, ҷомеа ва сохтори давлатиро дар микросе як кишвар ва давлат дар бар мегирад.

А.Н.Муҳаммад, Х.К.Сафарализода таърифҳои гуногуни амнияти миллиро таҳлилу таҷзия намуда ба хулосае омадаанд, ки “амнияти миллӣ – ҳолати ҷимоятшавандаи манофеи ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дохилию берунӣ мебошад, ки бавҷудияти чунин ҳолат барои таъмини рушди усувори мамлакат хеле зарур доништа мешавад”. [5. с.24-25]. Таҳлилу баррасии андешаҳои болозикр шаҳодат аз он медиҳад, ки амнияти миллӣ ҳамчун ҳолати ҷимоятшавандагии манофеи муҳими шахс, ҷомеа ва давлат доништа шудааст.

Ба ғайр аз таърифҳои олимону муҳаққиқони хориҷию ватанӣ, ки дар боло бо фаҳмишҳои гуногун пешниҳод намудаанд, дар донишномаҳои соҳавӣ ва электронӣ низ таърифҳои гуногуни “амнияти миллӣ” – ро вохӯрдан мункин аст. Ба таври мисол дар луғати навтарини илмҳои сиёсӣ чунин таърифи амнияти миллӣ пешниҳод шудааст: “Амнияти миллӣ – ин ҷамъи талаботи дохилию хориҷиест, ки баамалбарории онҳо барои таъмини босуботи рушди сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва маънавияу фарҳангии ҷомеа, мустақилият ва ҷимояи соҳибистиқлолию яқпорчагии давлат хидмат менамояд”.

Чигунае, ки мебинем дар ин ҷо “амнияти миллӣ” ҳамчун ҷамъи талаботи

дохилию хоричӣ, нишон дода шудааст ва ин талабот ба хотири замина гузоштан ба субот ва рушди сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, маънавию фарҳангии ҷомеа ва мустақилияту ҳимояи яқпорчагии давлат равона мегарданд.

Дар луғати электроники Векипедия, таърифҳои мафҳуми амнияти миллӣ ба гунаи зайл дарёфт карда мешаванд. Масалан дар ин сомона “амнияти миллӣ-қобилияти миллатҳо барои қонё гардонидани талаботи муҳиме, ки ҷиҳати худмуҳофизаткунӣ, худмаҳсулдиҳӣ худтакмилидӣ, бо хавфи камтари зарар барои арзишҳои бунёдии ҳолати имрӯзаи онҳо мебошад” таъриф дода мешавад. Ё ин ки “амнияти миллӣ - ҷамъи андешаҳои расман қабулшуда дар мақсад ва стратегияи давлатӣ дар соҳаи таъмини амнияти шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дохилию берунӣ, хусусияти сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, техникӣ, экологӣ иттилоотӣ бо назардошти шароитҳои мавҷудаи манбаҳо ва имкониятҳо мебошад.

Таҳлили таърифҳои овардашуда нишон медиҳад, ки “амнияти миллӣ” аз ҷониби олимону муҳаққиқон дар донишномаҳои соҳавӣ (луғати соҳавӣ) ва электронӣ ба таври гуногун таъриф дода мешавад. Ҳар як таърифи пешниҳодгардида паҳлуҳои мухталифи манияти миллиро дар бар мегирад. Аснои таърифдиҳии мафҳуми амнияти миллӣ муаллифон бештар ба чунин ҷанбаҳо, махсусан ҳифзи яқпорчагии давлат, таъмини истиқлолияти давлатӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, таъмини устувории он, мустаҳкамӣ ва таъмини рушду инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва манфиатҳои миллӣ диққат додаанд. Дар баъзе таърифҳо “амнияти миллӣ” ҳамчун фаъолияти дастаҷамии инсон, ҷомеа ва давлат нишон дода шудааст ва дар дигараш бошад, ҳамчун фаъолияти давлат ва санъати истифодаи қувваи он.

Таърифҳои гуногуни олимон, муҳаққиқон ва дар донишномаҳои сиёсӣ, (луғатҳои соҳавӣ) ва электронӣ пешниҳодшударо ба назар гирифта метавон гуфт, ки дар онҳо бештар аз ҳама диққати асосӣ ба чунин нишондиҳандаҳо, ба монанди истиқлолият, устуворӣ,

мустаҳкамӣ ба қобилият ва инкишоф равона кардаанд. Таҳлил ва муқоисаи таърифҳои пешниҳодшуда, нишон медиҳад, ки ҳар як муаллиф, аз нуқтаи назари худ табиати амнияти миллиро ошкор месозад. Ниҳоятан таърифҳои мазкур имконият медиҳанд, то қисмҳои таркибӣ ва калидии мафҳуми амнияти миллиро чунин ҷудо созем: Қисми зиёди муаллифон “амнияти миллӣ” – ро ҳамчун ҳифзи яқпорчагии давлат, истиқлолияти давлатӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, институтҳои ҷамъиятӣ, сохтори идоракунии давлатӣ, арзишҳои миллӣ ва фарҳангӣ мефаҳманд; Амнияти миллӣ дар таърифҳо ҳамчун қобилияти шахрвандон, ҷомеа, давлат ва миллатҳо барои таҳлил, омӯзиш ва бартараф намудани хатарҳои эҳтимолии харобкорона аз берун ё аз дохили давлат баррасӣ карда мешаванд; Олимони мафҳуми амнияти миллиро ҳамчун маҷмуи арзишҳои хусусияти устувордошта, худтанзимнамоидошта ва умумиятдошта маънидод намудаанд. Амнияти миллӣ ҳамчун низомии фаъолият барои нигоҳдошти низомии иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ нишон дода шудааст; Амнияти миллӣ ҳамчун омилҳои шароитсоз барои таъмини рушди соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ нишон дода мешавад; инчунин, амнияти миллӣ ин набудани хатар ва хавф дар ҳифзи арзишҳои моддию маънавии инсоният маънидод карда шудааст; Қисми дигари таърифҳо иҷозат надодан ба таҳдид ва хавф ба арзишҳои моддию маънавиро мақсади амнияти миллӣ донистанд.

Ҳамин тариқ, роҳу воситаҳои гуногуни амнияти миллӣ мавҷуд мебошад. Олимони муҳаққиқон онро бештар чун ҳимояи объекти хатар нишон дода, қисмҳои мухталифи охириро гуногун нишон додаанд. Масъалаҳои, ки ба амнияти миллӣ рабт дода мешаванд, аз ҷониби олимони мушаххасан муайян гардидаанд. Агарчи дар сатҳҳои гуногун ақидаи олимони монандӣ доранд, вале аз муҳолифат ҳолӣ нестанд. Ҷиҳати ягонаи ақидаи олимони дар он инъикос меёбад, ки беҳатарии соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, низомии ҷомеа ва давлат дар таърифҳо ҷой доранд. Умуман қисми бештари муҳаққиқон “амнияти миллӣ”- ро ҳамчун

мавҷуд набудани таҳдид ва хавфу хатар ба арзишҳои миллӣ ва манфиатҳои миллӣ баррасӣ намуданд.

Адабиёт

1. Ларин В. Безопасность развития и развитие безопасности // Свободная мысл. 1966. №7.-с.49.

2. Махмадов А.Н., Сафарализода Х.К. Национальная безопасность: Учебное пособие.- Душанбе, 2019.-224 с.

3. Махмадов А.Н., Хидирова М.У., Сафарализода Х.К. Политология: учебник. - Душанбе Паёми ошно 2018.-416с.

4. Молчанов М.А. Дискуссионные аспекты проблемы “национальный интерес” // Полис -200. -№1-С.64.

5. Мухаммадзода П.А., Сафарализода Х.К. Национальная безопасность как отрасль науки: истоки возникновения и проблемный дальнейший развития // Международные отношения и безопасность. -2022. - №1(1). С. 24-51.

6. Новейший политологический словарь – Ростов н/Д: Феникс, 2010.-318с.

7. Серебряников В.В. гражданское общество проблемы безопасности в России // вопросы и философии .- 1995. - №2. –С.26.

8. Lippman W. US Foreign Policy. Boston. 1943. P. 5.

9. tg.wikipedia.org (таърихи мурочиат 20.06.2024)

10. Энциклопедияи миллии тоҷик: [тахм. 25 ҷ.] / Сармуҳаррир А. Қурбонов; 2011-2023, ҷ. 1). - ISBN 978-99947-33-45-3.

КОМПОНЕНТЫ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Вализода М.

В статье автор проанализировал теоретические и методологические аспекты составляющих системы национальной безопасности и показал уровень изученности понятия и сущности национальной безопасности в научных

источниках. В статье сравниваются мнения зарубежных и отечественных ученых по данной теме. Автор придерживается мнения, что «вопросы национальной безопасности конкретно определены учеными. Хотя мнения ученых на разных уровнях схожи, они не лишены оппозиции. Единственный аспект мнения ученых отражен в том, что в определения включены безопасность сфер общественной жизни, строя общества и государства. Данная статья предоставит хороший анализ исследователям и поможет в проведении научных работ в этом направлении.

Ключевые слова: *Безопасность, национальная безопасность, национальные интересы, национальные ценности, человек, общество, риск, угроза, государственные институты, институты гражданского общества.*

COMPONENTS OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF STUDY

Valizoda M.

In the article, the author analyzed the theoretical and methodological aspects of the components of the national security system and showed the level of study of the concept and essence of national security in scientific sources. The article compares the opinions of foreign and domestic scientists on this topic. The author is of the opinion that "national security issues are specifically defined by scientists. Although the opinions of scientists at different levels are similar, they are not without opposition. The only aspect of the opinion of scientists is reflected in the fact that the definitions include the security of spheres of public life, the structure of society and the state. This article will provide a good analysis for researchers and will help in conducting scientific work in this direction.

Key words: *Security, national security, national interests, national values, man, society, risk, threat, state institutions, civil society institutions.*

УДК: 32.001 (575.3)

КЛАССИФИКАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕКЛАМЫ

Нуралиева М.М. – докторант PhD кафедры политологии ТНУ
E-mail: mavluda_nuraliev@mail.ru; Тел.: 92-801-44-40

В данной статье рассматривается роль политической рекламы в процессе избирательной кампании. Политическая реклама прошла определенный путь развития. В современно развитых странах такие научные термины как политический пиар, политические технологии, связи с общественностью, политическая реклама приобрели определенную роль в избирательном процессе. Популярность политической рекламы в мировой политике не исключение, потому что, транснациональные корпорации давно руководствуются принципами данных технологий. В каждом ТНК существует свой отдел, так называемый - связи с общественностью. Статья может быть применима не только для исследователей в области политической науки, но и политической психологии, юридических направлений, философии и т.д. Также наибольший интерес представляется в методе применяемой политической рекламы в обыденной жизни, потому, что политическая реклама охватывает все сферы жизнедеятельности граждан не только внутри государства, но и внешне. Также рассмотрена связь между политической рекламой и политическим пиаром, их отличие и разнообразие форм проявления, разница между политической рекламой и социальной рекламой. Какие цели преследует политическая реклама, с чем применима, какие формы она приобрела в современном Таджикистане. Кто организует политическую кампанию, почему политическая реклама считается некоммерческой деятельностью.

Ключевые слова: политическая реклама, пиар, предвыборная и избирательная кампания, рекламная кампания, таргетинг, радио-реклама, печатная реклама, манипуляция.

Политическая реклама возникла с появлением политики в обществе. Её истоки можно исследовать ещё в Древней Греции. Во время избрания кандидата, особое внимание уделялось его внешности. Сам термин кандидат с лат.candidate переводится одевшее в белое[1]. То есть кандидат одевший в белое одеяние давал понять гражданам, что он баллотируется на определенный пост общества. Во время выборов, голоса подсчитывались количеством камушек. Определенный цвет камня означал имя определенного кандидата.

Влияют ли манипуляционные техники на формирование доверия избирателей к политической рекламе, возможно ли управлять процессом выборов электората, и какова роль политической рекламы в формировании политического избирательного процесса. Эти и последующие вопросы будут исследованы в данной статье. Главным критерием анализа проблемы является избирательный процесс и выбор определенного кандидата электоратом. Поэтому необходимо определить, чем является политическая реклама?

Политическая реклама — это форма продвижения, специально разработанная для влияния на политическое мнение и поведение избирателей. Она охватывает разнообразные методы и инструменты для поддержки политических кандидатов, партий, программ или идей, а также для формирования общественного мнения и воздействия на политические процессы.

Таким образом, дефиниции как политическая реклама, имидж, политический PR не новые явления в обществе. С появлением технологии меняются тактические инструменты, используемые в политике. Основной момент избирательного процесса зависит от электората, с учетом то-

го, как формируется политические убеждения и выбор. Исходя из анализа схемы – элита – партии-электорат можно отметить роль инструментов политической рекламы. Также немаловажным фактором в политической науке принято считать политическую власть. Итог всех предвыборных кампаний – приход к власти определенного кандидата. Только методы завоевание этой власти происходит в обществе с разными манипуляционными инструментами. Политическая реклама является особым явлением в политике, так как в определенное время начинает активно охватывать широкий слой населения, также после непродолжительного периода заканчивается. Поэтому в короткое время переворачивает политический процесс в нужное русло и как «катализатор» исчезает на определенный момент.

Другое объяснение применяет Гринберг Т.Э. в своей работе «Комплекс коммуникаций политического маркетинга» можно представить следующим образом[2]:

- паблик рилейшнз — управление общественным мнением и изменение отношения целевых групп к политическому «продукту» с помощью средств массовой информации (через специальные публикации в прессе, организацию новостных событий, теледебатов, выступлений, интервью), группового и межличностного взаимодействия с избирателями (митинги, встречи, специальные проекты и т.д.[3]);

- политическая реклама — убеждение целевых групп в достоинствах политического «продукта» и побуждение их к выбору кандидата, политической идеи и т.п. с использованием различных каналов коммуникации (телевидения, радио, прессы, почтовой рассылки, уличной коммуникации) и существующих в рамках этих каналов рекламных обращений (роликов, спотов, фильмов, рекламных публикаций, печатной продукции, средств наружной рекламы и т.д.);[4]»

Расширяя тему взаимосвязи политического маркетинга и политической рекламы, можно углубиться в различные аспекты, которые подчеркивают их взаимодополняющий характер и совместное влияние на успех политических кампаний.

Как полагает Котлер Ф. «маркетинг — вид человеческой деятельности,

направленной на удовлетворение нужд и потребностей посредством обмена».[5-21]

Сходство и отличие политического маркетинга и политической рекламы:

1. Подходы, применяемые в политическом маркетинге и политической рекламе;

-политический маркетинг включает стратегическое планирование на более высоком уровне, где рассматриваются долгосрочные цели, позиционирование, и брендинг кандидата или партии. Это включает анализ политического ландшафта, понимание текущих тенденций и разработку стратегии, которая направлена на достижение целей кампании. Политический маркетинг определяет, как партия или кандидат будут восприниматься в глазах общественности, создавая основу для всех дальнейших коммуникаций;

-Политическая реклама, в свою очередь, является тактическим инструментом, используемым для реализации стратегических планов, разработанных в рамках политического маркетинга. Реклама направлена на краткосрочные цели, такие как повышение осведомленности, изменение восприятия или стимулирование к действию (например, участие в выборах). Политическая реклама использует конкретные сообщения и визуальные образы, чтобы вызвать эмоциональный отклик и мобилизовать избирателей.

2. Исследование и анализ данных

Политический маркетинг часто начинается с обширных исследований и анализа данных. Это может включать опросы, фокус-группы, анализ социальных сетей и другие методы для понимания общественного мнения, предпочтений избирателей и их поведения. Эти данные используются для сегментации аудитории и определения ключевых вопросов, которые будут актуальны в кампании.

Политическая реклама использует результаты этих исследований для создания целевых рекламных кампаний. Реклама может быть адаптирована для различных сегментов аудитории, учитывая их интересы, демографические особенности и поведенческие паттерны. Таргетированная реклама позволяет более точно донести сообщения до целевой аудитории и повысить их эффективность.

3. Координация каналов и сообщений

Политический маркетинг обеспечивает согласованность всех коммуникаций кампании, включая координацию всех каналов — от традиционных СМИ до социальных сетей и личных встреч. Все сообщения должны быть согласованы и поддерживать общий имидж и позиционирование кандидата или партии. Это создает единое восприятие и укрепляет бренд.

Политическая реклама используется для передачи этих сообщений через различные медиа-каналы. Рекламные материалы могут включать телевизионные ролики, радиообъявления, баннеры в интернете, посты в социальных сетях и печатные материалы. Важно, чтобы все эти материалы были согласованы и поддерживали общую стратегию, определенную в рамках политического маркетинга.

4. Измерение эффективности и адаптация

Политический маркетинг включает постоянное измерение и оценку эффективности кампании. Это может включать мониторинг общественного мнения, анализ медийного охвата и взаимодействия, оценку влияния рекламных кампаний и т. д. Эти данные используются для корректировки стратегии и улучшения результатов.

Политическая реклама является важным элементом в этом процессе, так как результаты рекламных кампаний могут быть быстро измерены и проанализированы. Это позволяет оперативно реагировать на изменения в общественном мнении и адаптировать рекламные сообщения и тактики для достижения наилучших результатов.

5. Этика и правовые аспекты

Политический маркетинг должен учитывать правовые и этические стандарты, регулирующие политические кампании. Это включает соблюдение законов о финансировании кампаний, рекламе, данных избирателей и другие аспекты.

Политическая реклама должна следовать этим стандартам, избегая ложных или вводящих в заблуждение утверждений, клеветы и других неэтичных практик. Соблюдение этических норм и законов важно для поддержания доверия общественности и избежания юридических проблем.

Таким образом, политический маркетинг и политическая реклама работают в тесной взаимосвязи, обеспечивая как стратегическое, так и тактическое планирование и реализацию политических кампаний. Они взаимно усиливают друг друга, создавая целостную и согласованную стратегию для достижения целей кандидатов и партий.

Элементы политической рекламы включают в себя различные составляющие, которые помогают создавать эффективные и запоминающиеся рекламные кампании. Эти элементы играют ключевую роль в донесении сообщений до целевой аудитории и могут варьироваться в зависимости от целей кампании, медиа-каналов и аудитории.

Феофанов О.А. в своей работе «Реклама: новые технологии в России» разделяет такие функции рекламы как: экономическая, социальная, идеологические, политические функции[6].

Экономическая функция. Создание спроса: Реклама стимулирует интерес и желание потребителей приобрести продукт или услугу, что способствует увеличению продаж и доходов компаний.

Информирование о продуктах: Реклама информирует потребителей о новых продуктах, улучшениях, акциях и скидках.

Конкуренция: Она способствует конкуренции между компаниями, что может приводить к улучшению качества продуктов и снижению цен.

Социальная функция. Формирование потребительской культуры: Реклама может влиять на потребительские привычки и предпочтения, формируя новые тренды и стандарты.

Информирование общества: Социальная реклама используется для повышения осведомленности об общественно значимых проблемах, таких как здоровье, безопасность, охрана окружающей среды.

Социальная адаптация: Реклама может способствовать интеграции новых групп в общество, представляя их в позитивном свете и создавая образ, соответствующий социальным нормам.

Идеологическая функция. Продвижение ценностей: Реклама может продвигать определенные ценности и убеждения,

например, свободу выбора, успех, благополучие.

Формирование идеалов: Она может создавать и поддерживать образы и идеалы, которые являются культурными и социальными нормами.

Поддержка государственных идеологий: Реклама может служить инструментом для распространения идеологических посланий, поддерживающих существующую политическую и экономическую систему.

Политическая функция. Поддержка кандидатов и партий: Политическая реклама используется для продвижения политических кандидатов, партий и их программ.

Формирование общественного мнения: Она может влиять на мнение и поведение избирателей, подчеркивая определенные политические вопросы или проблемы.

Мобилизация: Реклама может быть использована для мобилизации избирателей и их участия в выборах или других политических акциях.

Эти функции рекламы подчеркивают её многогранное влияние на различные аспекты общества, экономики и политики.

Следует отметить, что каждая из этих функций оптимизируется между собой, например, в политической функции можно находить идеологическую и социальную функции.

Поэтому необходимо подчеркнуть, что политическая реклама моделирует сознание электората с помощью политического маркетинга, какой «продукт» (в нашем случае кандидат или партия) может отвечать потребностям определенного слоя населения. Формирование сознания электоратом своего голоса в большинстве случаев играют ключевую роль в избирательном процессе. Политическая реклама приняла различные форматы включая:

- **Телевизионные ролики:** Видеоролики, транслируемые по телевидению, часто используются для охвата широкой аудитории.

- **Радиообъявления:** Аудиоролики, транслируемые на радио, эффективны для достижения определенных демографических групп.

- **Печатные объявления:** Реклама в газетах, журналах, на билбордах и листовках.

- **Интернет-реклама:** Баннеры, контекстная реклама, видеоролики и посты в социальных сетях.

- **Прямая почтовая рассылка:** Отправка рекламных материалов непосредственно избирателям.

9. Призыв к действию

Элемент призыва к действию (Call to Action) — это конкретное указание для аудитории, что делать после просмотра рекламы. Это может быть просьба проголосовать, зарегистрироваться для участия в выборах, посетить веб-сайт или поделиться информацией в социальных сетях.

10. Этническая и культурная идентичность

В некоторых случаях политическая реклама может акцентировать внимание на этнической или культурной идентичности кандидата или целевой аудитории. Это может включать использование символов, языка или культурных образов, которые резонируют с определенной группой избирателей. В большинстве случаев политическая реклама, применяя этнические и культурные «коды» может призывать электорату, а также с помощью символов подтолкнуть к определенным призывам.

Расширяя обсуждение политической рекламы и PR, рассмотрим их более подробно с точки зрения стратегических, тактических и операционных аспектов, а также их роль в политической коммуникации.

Таким образом, политическая реклама и PR являются неотъемлемыми частями комплексной коммуникационной стратегии в политических кампаниях. Они дополняют друг друга, обеспечивая как краткосрочные, так и долгосрочные цели, работая на создание и поддержание положительного имиджа, привлечение внимания и мобилизацию избирателей.

Политическая реклама и PR часто работают в синергии. Реклама может подогревать интерес и привлекать внимание, в то время как PR строит и поддерживает долгосрочные отношения с избирателями и медиа. Например, рекламная кампания может запустить новый меседж, а PR поддерживать его через пресс-конференции, статьи и социальные сети. В кризисных ситуациях PR может смягчить последствия негативного освещения, в то

время как реклама может переориентировать внимание на позитивные аспекты кампании.

Также Филип Котлер, один из самых влиятельных маркетологов, внес значительный вклад в понимание и развитие политического маркетинга. В своих работах он адаптировал традиционные маркетинговые концепции к политическим кампаниям, подчеркивая важность стратегического подхода, использования данных и исследований, а также управления имиджем и коммуникацией. Котлер утверждает, что «политические кандидаты — это продукты, которые должны быть упакованы и проданы избирателям, как и любые другие товары.» [7] и рассматривает политический маркетинг как применение маркетинговых принципов и методов в политическом контексте. Он считает, что политические партии и кандидаты должны разрабатывать и продвигать свои "продукты" (идеи, программы, кандидатуры) с учетом потребностей и предпочтений избирателей.

Книга Давида Р. Кинга "Political Advertising in the United States" (2012) является значимым источником для понимания эволюции, стратегии и влияния политической рекламы в США. Кинг подчеркивает, что реклама стала более сложной и точной благодаря современным технологиям, что позволяет более эффективно воздействовать на избирательное поведение.[8]

Функции политической рекламы и PR (public relations) в политических кампаниях разнообразны и охватывают различные аспекты взаимодействия с общественностью и средствами массовой информации. Несмотря на различия в подходах, оба инструмента играют важную роль в формировании общественного мнения, поддержке имиджа кандидатов и партий, а также мобилизации избирателей. Рассмотрим основные функции политической рекламы и PR.

Функции политической рекламы

1. Информирование:

Политическая реклама обеспечивает избирателей информацией о кандидатах, их платформах, позициях по ключевым вопросам и предвыборных обещаниях. Она помогает донести до широкой аудитории ключевые сообщения кампании.

2. Привлечение внимания:

Реклама направлена на привлечение внимания избирателей и создание осведомленности о кандидатах или партиях. Использование ярких визуальных и аудиоматериалов помогает выделиться среди множества других сообщений.

3. Убеждение:

Одна из главных функций политической рекламы — убедить избирателей поддержать конкретного кандидата или партию. Это может включать акцент на положительных качествах кандидата, его достижениях и предложениях, а также критику оппонентов.

4. Мобилизация:

Политическая реклама играет важную роль в мобилизации избирателей, побуждая их прийти на выборы и проголосовать. Это может включать призывы к действию, такие как регистрация для голосования или участие в предвыборных мероприятиях.

5. Создание имиджа: Реклама помогает формировать и поддерживать определённый образ кандидата или партии, создавая позитивное восприятие у избирателей. Это может включать использование символики, слоганов и визуальных образов.

6. Противодействие оппонентам: В политической рекламе часто используются негативные сообщения, направленные на критику оппонентов, чтобы подорвать их позиции и уменьшить поддержку со стороны избирателей.

Политическая реклама – это мощный инструмент, который, при правильном использовании, может значительно повлиять на политическую ситуацию и результаты выборов. Она требует тщательного планирования, стратегического подхода и постоянного анализа. Понимание её механизмов и методов позволяет более эффективно управлять коммуникацией с избирателями и достигать поставленных целей в политическом процессе.

Литература

1. Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс]. –URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/830442> (дата обращения: 23.07.2024 г.)

2. Гринберг Т. Э. Политические технологии: PR и реклама : учеб.пособие для студентов вузов / Т. Э. Гринберг. М. : Аспект Пресс, 2005. С.78

3. Там же.

4. Там же.

5. Котлер Ф. Основы маркетинга Краткий курс Пер с англ — М Издательский дом "Вильямс", 2007 — 656 с ил — Парал тит англ

6. Феофанов О.А. Реклама. Новые технологии в России.. – СПб.: Питер, 2000. – С.12

7. Philip Kotler: Marketing Essentials, 1984. / Филип Котлер: Основы маркетинга. Перевод на русский язык: В. Б. Бобров. — М., 1990. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. —

20.02.2012. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/5091/5110>

8. King, D. R. (2012). *Political Advertising in the United States*. Oxford University Press.P.56.

ТАСНИФОТИ РЕКЛАМАИ СИЁСӢ

Нуралиева М.М.

Ин мақола нақши рекламаи сиёсиро дар раванди маъракаи интихоботӣ баррасӣ мекунад. Рекламаи сиёсӣ рохи муайяни тараққиётро тай кардааст. Дар кишварҳои пешрафтаи муосир истилоҳоти илмӣ, аз қабилӣ PR-и сиёсӣ, технологияҳои сиёсӣ, робитаҳои чамъиятӣ, таблиғоти сиёсӣ дар раванди интихобот нақши муайян касб кардаанд. Маъруфияти таблиғоти сиёсӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ истисно нест, зеро корпоратсияҳои трансмиллӣ кайҳо боз принципҳои ин технологияҳо роҳнамоӣ мекунанд. Ҳар як КТМ иҷобаи худро дорад, ба истилоҳ равоити чамъиятӣ. Мақола на танҳо барои муҳаққиқони соҳаи сиёсатиинносӣ, балки психологияи сиёсӣ, тамоюлҳои ҳуқуқӣ, фалсафа ва ғ. манфиатдор аст. Инчунин тавачҷуҳи беиштар ба усули таблиғоти сиёсӣ дар ҳаёти рӯзмарра аст, зеро таблиғи сиёсӣ на танҳо дар дохили давлат, балки берун аз ҳама соҳаҳои ҳаёти шахрвандонро фаро мегирад. Робитаи таблиғи сиёсӣ ва PR-и сиёсӣ, тафовут ва шаклҳои зухуроти онҳо, тафовути рекламаи сиёсӣ ва таблиғи

иҷтимоӣ низ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Рекламаи сиёсӣ ба кадом ҳадафҳо хизмат мекунад, барои чӣ истифода мешавад, дар Тоҷикистони муосир чӣ шаклҳои касб кардааст. Кӣ маъракаи сиёсиро ташиқ мекунад, чаро рекламаи сиёсиро фаъолияти гайритиҷоратӣ мешуморанд.

Калидвожаҳо: *таблиғи сиёсӣ, PR, маъракаи пешазинтихоботӣ ва интихоботӣ, маъракаи таблиғотӣ, таргетинг, рекламаи радио, таблиғоти ҷопӣ, манипулятсия.*

THE CLASSIFICATION OF POLITICAL ADVERTISING

Nuralieva M.M.

This article examines the role of political advertising in the election campaign process. Political advertising has gone through a certain development path. In modernly developed countries, such scientific terms as political PR, political technologies, public relations, political advertising have acquired a certain role in the electoral process. The popularity of political advertising in world politics is no exception, because transnational corporations have long been guided by the principles of these technologies. Each TNC has its own department, the so-called public relations. The article can be applicable not only for researchers in the field of political science, but also political psychology, legal trends, philosophy, etc. Also, the greatest interest is in the method of political advertising used in everyday life, because political advertising covers all spheres of citizens' lives not only within the state, but also externally. The connection between political advertising and political PR, their difference and variety of forms of manifestation, the difference between political advertising and social advertising are also considered. What goals does political advertising serve, what is it used for, what forms has it acquired in modern Tajikistan. Who organizes a political campaign, why political advertising is considered as non-profit activity.

Key words: political advertising, PR, pre-election and election campaign, advertising campaign, targeting, radio advertising, print advertising, manipulation.

«ЯК КАМАРБАНД – ЯК РОҲ» ҲАМЧУН ЛОИҲАИ ГЕОПОЛИТИКӢ

Мирзоев К.Х. - докторанти PhD-и кафедраи сиёсатшиносии
Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» консепсия ва стратегияе мебошад, ки дар асри XXI ҳамчун лоиҳаи геополитикӣ баромад намуда, барои таъмин намудани ҳамгироии фазои Авруосиё равона шудааст. Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи амалишавии лоиҳаи мазкур ҳадафҳои гуногуни стратегиро пайгирӣ менамояд, ки онҳоро ба таври зайл нишон додан мумкин аст: нигоҳ доштани суботи иқтисодии дохилӣ, азхудкунии самтҳои нави фуруши маҳсулот ва хидматрасониҳо, ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, таъмини амнияти энергетикӣ, тақвият бахшидани нуфузи молиявӣ, баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ, таъмини амният ва коҳиши додани таҳдидҳои умумисийёӣ, мусоидат ба ҳамкорӣ дар соҳаи амният дар минтақаи Осӣ, ҳаракат намудан ба самти Фарб ва фатҳи фазои стратегӣ дар Фарб, ба худ баргардонидани мақоми қудрати бахрӣ.

Калидвожаҳо: лоиҳаи геополитикӣ, як камарбанд – як роҳ, амнияти миллӣ, рушди иқтисодӣ, стратегияҳои иқтисодӣ, ворид шудан ба иқтисоди ҷаҳонӣ, амнияти энергетикӣ.

Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин бори аввал идеяи ташкили лоиҳаҳои иқтисодии «Камарбанди иқтисодии роҳи Абрешим» ва «Роҳи Абрешими баҳрии асри XXI» - ро ҳангоми сафари худ ба Қазоқистон дар соли 2013 эълон кард, ки баъдтар ба консепсияи умумии «Як камарбанд - як роҳ» муттаҳид карда шуданд. Ба гуфтаи Си Чинпин, дар 20 соли охир муносибатҳои Чин бо кишварҳои Авруосиё босуръат рушд мекунад ва дар ин замина роҳи қадимаи абрешим қувват ва симои нав пайдо мекунад [2].

Биниш ва амалҳо оид ба пешбурди ташкили якҷояи «Камарбанди иқтисодии роҳи Абрешим» ва «Роҳи Абрешими баҳрии асри XXI» ҳуҷҷати пурраи расмӣ бо ташаббуси «Як камарбанд - як роҳ» мебошад, ки ҳадафҳои умумии лоиҳаи мазкурро равшан мекунад. Панҷ ҳадафи асосии лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» ба ҳалли чунин масъалаҳо равона карда шудаанд: «ҳамоҳангсозии сиёсӣ, робитаҳои байниҳамдигарии инфрасохторӣ, либерализатсияи тичорат ва муносибатҳои тичоратӣ, ҳаракати озоди сармоя ва таҳкими ҳамдигарфаҳмӣ байни халқҳо» [3]. Тибқи ин ҳуҷҷат, ҳамкорӣ ва рушди муштараки ҳамаи кишварҳои иштирокчи манфиатҳои муштарақдоранд ва он калиди сулҳу дӯстӣ ва шукуфоии иқтисодию сиёсӣ мебошад.

Тавассути татбиқи лоиҳаҳои алоҳида «Як камарбанд - як роҳ» консепсияе мебошад, ки ба муттаҳид кардани кишварҳо ва иқтисодиёти тамоми қитъаи Авруосиё тавассути рушди инфрасохтор ва баланд бардоштани робитаи иқтисодӣ, ба татбиқи нақшаҳои рушди миллӣ ва минтақавӣ равона шудааст. Лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ» ба: «рушди шабакаҳои нақлиётӣ дар тамоми қаламрави Авруосиё ва дар бозори Авруосиё; содда ва осон кардани интиқоли молҳо, ашёи хом; баланд бардоштани иқтидори истеҳсолӣ ва беҳтар кардани сифати он; мубодилаи самараноки иттилоот, захираҳои инсонӣ, мероси фарҳангӣ тавассути сохтмони инфрасохтори автомобилӣ, роҳи оҳан, бандак, инчунин шабакаҳои барқӣ, кубурҳо ва кабелҳои наҳи оптикӣ баландсуръат мусоидат мекунад» [7, с.279].

Лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ» таҳияи 35 гузаргоҳи иқтисодиро дар назар дорад, ки шаштои онҳо асосӣ мебошанд ва аз тамоми қитъаи Авруосиё мегуза-

ранд. Бояд қайд кард, ки баъзе объектҳои лоиҳа ва баъзан тамоми роҳравҳо пеш аз эълони лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ» аз ҷониби раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин таҳия шуда буданд ва ҳоло онҳо қисми таркибии ин лоиҳа мебошанд. Дар доираи ташаббуси «Як камарбанд - як роҳ» бисёр лоиҳаҳои сармоягузори амалӣ карда мешаванд, ки бо сохтмони иншооти инфрасохтори маҳдуд намешаванд. Ин лоиҳаҳо соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро фаро гирифта, ба дастгирӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни саноат ва соҳаи иҷтимоӣ равона карда шудаанд.

Ғайр аз ҳалли масъалаҳои марбут ба иқтисоди хориҷӣ, лоиҳа инчунин ба ҳалли мушкилоти дохилӣ, аз ҷумла рушди минтақаҳои ғарбӣ ва шимолу ғарбии ин кишвар равона шудааст. Дар байни онҳо ноҳияи мухтори Синзян-Уйғур, ки яке аз калонтарин музофотҳои Чин аст. Он ҳамчун «минтақаи марказӣ» ва як маркази бузурги иқтисодие, ки Чинро бо дигар кишварҳо ва бозорҳои Авруосиё мепайвандад, баромад мекунад. Ноҳияи мухтори Синзян-Уйғур бо ҳашт давлат ҳамсарҳад аст. Рушди долони иқтисодии Чин ва Покистон имкон медиҳад, ки аз як тараф нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ иқтисодии ин минтақа беҳтар карда шаванд ва аз тарафи дигар, ба Чин дастрасӣ ба Укёнуси Ҳиндро фароҳам орад. Дар китоби сафеди Чин «Ояндабинӣ ва амалҳо» бисту чор вилояти Чин, ноҳияҳои мухтори махсус ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ ҳамчун минтақаҳои афзалиятнок барои рушди ҳамкорӣ дар доираи лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» муайян карда шудаанд [6].

Дар айни замон лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» на танҳо мавзуи баҳсҳои пуршиддат дар байни шарқшиносон ва коршиносони иқтисоди Чин аст, балки мавзӯест, ки таваҷҷуҳи мутахассисони иқтисоди ҷаҳонро ба худ ҷалб мекунад. Зеро то ҳанӯз чунин кишваре нест, ки дар бораи ин лоиҳаи азим, хоҳ фикри мусбат, хоҳ фикри манфӣ баён накунад.

Юрий Тавровский дар мақолаи худ лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ»-ро чунин тасвир мекунад: «Ин лоиҳа, ки барои ҳалли бисёр масъалаҳои иқтисодии хориҷӣ ва иқтисодии Чин пешбинӣ шудааст, унсури муттаҳидкунандаи якҷанд форматҳои

ҳамгирӣ, аз ҷумла Иттиҳоди иқтисодии аврупоосиё, Созмони Ҳамкории Шанхай, Иттиҳоди давлатҳои Осии Чанубу Шарқӣ, минтақаи тиҷорати озод дар минтақаи Осӣ ва Укёнуси Ором ва Иттиҳоди Аврупо мегардад. Ҳамин тариқ, онлоиҳаи мазкур рақиб ва монеа барои лоиҳаҳои дигари азими геополитикӣ – ташкили блокҳои тиҷоратию иқтисодии таҳти сарпарастии ИМА, ба монанди шарикӣ минтақаи Укёнуси Ором ва шарикӣ тиҷоративу сармоягузорию трансатлантикӣ мегардад» [8].

Яке аз олимони шинохтаи соҳаи иқтисод ва шарқшиноси машҳур Акимов А.В. ба лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ» баҳои геополитикӣ дода, иброз медорад, ки: «ин лоиҳа оғози сиёсати хориҷии муҳим ва ташаббуси хеле ҷиддии Ҷумҳурии Мардумии Чин аст, ки ба имкониятҳои афзояндаи иқтисодии он мувофиқат мекунад» [1, с.12]. Ҳамаи коршиносон розӣ ҳастанд, ки ин ташаббус на танҳо ба: «имкониятҳои васеъшудаи кишвар, балки ба андешаҳои иқтисодӣ ва геополитикӣ, яъне идеологияи тавсеаи Чин, ки ба рушди иқтисодӣ равона шудааст, асос ёфтааст» [4, с.39].

Ҳамин тариқ, лоиҳаи азими «Як камарбанд – як роҳ» воситаи ҳалли масъалаҳои калидии иқтисодии Чин мебошад. Он ба фароҳам овардани шароити мусоид, ҷалби бозорҳои хориҷӣ ва захираҳо барои суръат бахшидан ба навсозии сохтори иқтисодиёт мусоидат мекунад. Дар натиҷа, Чин метавонад ба рушди устувор ноил шавад. Дар ин замина, метавон самтҳои асосии стратегии сиёсати иқтисодии Чинро, ки татбиқи лоиҳаҳо зарур мегардонад ва моҳияти онро муайян менамояд, ба таври зерин нишон дод:

1. Пеш аз ҳама, ин нигоҳ доштани суботи иқтисодии дохилӣ, инчунин азхудкунии самтҳои нави фурӯши маҳсулот ва хидматрасониҳо бо мақсади рушди минбаъдаи иқтисодии давлат мебошад. Лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» асосан ба ҳалли вазифаҳои иқтисодии дохилӣ ва расидан ба ҳадафҳои миллӣ нигаронида шудааст. Дар вазъияти мураккаби иқтисодии ҷаҳонӣ ва тадричан даст кашидан аз модели рушд, ки ба афзоиши содироти маҳсулоти саноатӣ асос ёфтааст, «Як камарбанд – як роҳ» ба абзоре табдил ме-

ёбад, ки ба Чин тавассути тавсеаи бозор ва диверсификатсияи молу хизматрасо-ниҳои содиротӣ рушди иқтисодиро дастгирӣ мекунад. Ин имкон медиҳад, ки суботи иқтисодии Чин тавассути хавасмандгардонии талабот ба молҳои саноатӣ ва кишоварзии ин кишвар дар минтақа афзоиш ёбад. Илова бар ин, лоиҳа ба рушди муносибатҳои тичоратӣ бо кишварҳои минтақаи Осиё мусоидат мекунад, ки дар ниҳоят ба мувозинати хатсайрҳои тичоратӣ тавассути гузаронидани онҳо аз ҳамлу нақли баҳрӣ ба хатсайрҳои хушкӣ мусоидат мекунад.

Бо шарофати «Як камарбанд – як роҳ» Чин мушкилоти иқтидорҳои зиёдагии истеҳсолиро бомуваффақият ҳал мекунад. Ин лоиҳа на танҳо ба ҳалли мушкилоти амалӣ мусоидат мекунад, балки ба тавсеаи бозори фурӯш барои соҳаҳои коркарди технологияҳои ҷадид мусоидат менамояд. Ин дар Стратегияи «Made in China 2025» пешбинӣ шудааст, ки рушди нерӯи ҳастай ва технологияҳои баландсуръати роҳи оҳанро дар бар мегирад. Дар шароити афзоиши доимии арзиши қувваи корӣ дар Чин, «Як камарбанд – як роҳ» имкон медиҳад, ки истеҳсолоти сермаҳсул бо арзиши пасти иловашуда ба хориҷа бароварда шаванд. Илова бар ин, татбиқи лоиҳа ба беҳтар шудани рушди иқтисодии Чин тавассути сармоягузорӣ ба минтақаҳои иқтисодии канорӣ ва қафмонда, аз ҷумла ба ноҳияи мухтори Синзян-Уйғур мусоидат мекунад.

2. Лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» ба Чин имкон медиҳад, ки стратегияи «Ба берун рафтан»-ро ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ гардонида, амалишавии онро беҳтар созад, ки чунин самтгирии геополитикии Чин ба мусоидат ба ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии ин кишвар ба иқтисоди ҷаҳонӣ равона шудааст.

Лоиҳаи мазкурро метавон намунаи такмилёфтаи стратегияи «Ба берун рафтан» донист, ки он дар охири асри XX оғоз ёфта, самти нави сармоягузории му-стақими Чинро дар хориҷа муайян мекунад ва ба онҳо тақони нав медиҳад. Ин лоиҳа ба ҳадафҳои сиёсати муосири иқтисодии Чин, ки ба ҳамгирии амиқи кишвар ба системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ва мавқеи Чин ҳамчун сарвар дар ин система нигаронида шудааст, комилан мувофиқат

мекунад. Ши Тзи, олими маъруфи чинӣ аз институти Таҳқиқоти байналмилалӣ Чин, қайд мекунад, ки: «лоиҳа инчунин ба рушди раванди ҷаҳонишавӣ дар марҳилаи муосир мусоидат мекунад» [5, с.211].

Сармоягузориҳои хориҷии Чин, ки дар доираи ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ» амалӣ карда мешавад, ба таҳкими мавқеи Чин ҳамчун лидери нав дар иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Таъкид кардан муҳим аст, ки ташкилотҳои молиявии муосири ғарбӣ наметавонанд харчи азимро дар рушди инфрасохтори минтақаи Осиё, ки аллакай Чин дар муддати солҳои 2017 ва 2020 беш аз 4 триллион доллар маблағгузорӣ кардааст, пӯшонанд [9, с.17]. Аз ин рӯ, ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ» ба рушди минтақа, таҳкими робитаҳо ва нигоҳ доштани субот дар тамоми қитъаи Авруосиё мусоидат мекунад. Ҳамкориҳои иқтисодии Чин бо кишварҳои ҳамсоя имкон медиҳад, ки нуфузи он дар минтақа васеъ карда шавад ва муносибатҳои дипломатӣ бо ҳамсоягон тадриҷан беҳтар гарданд.

3. Лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» бояд ба таъмини амнияти энергетикӣ мусоидат намояд. Вақтҳои охир Чин бо мушкилоти таъмини амнияти энергетикӣ худ рӯ ба рӯ шудааст. Суръати рушди иқтисодии кишвар аз захираҳои мавҷудаи захираҳои энергетикӣ, ки тадриҷан кам мешаванд, хеле зиёдтар аст. Чин аз таъминоти хориҷии нафт тақрибан 60% вобаста аст. Тақрибан нисфи ин нафт аз Ховари Миёна ва ҷоряки он аз Африқо меояд. Вобастагӣ аз таъминоти хориҷии гази табиӣ тақрибан 30% - ро ташкил медиҳад. Қариб нисфи ин газ аз Туркманистон меояд. Тақрибан 80% захираҳои энергетикӣ Чин тавассути ағбаи Малака, ки аз ҷониби нерӯҳои баҳрии ИМА назорат карда мешавад, интиқол дода мешаванд. Дар сурати шиддат гирифтани муносибатҳо бо ИМА, дастрасии Чин ба захираҳои энергетикӣ беруна метавонад қатъ карда шавад. Аз ин рӯ, яке аз ҳадафҳои лоиҳа ташкили хатсайрҳои алтернативии интиқоли сӯзишворӣ ва энергия тавассути гузаргоҳҳои нақлиётии хушкӣ дар Осиёи Марказӣ, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Покистон мебошад.

4. Тавассути лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» Чин мехоҳад нуфузи молиявии

худро дар сатҳи ҷаҳонӣ тақвият диҳад. Ташкилотҳои молиявие, ки дар натиҷаи низоми пулии бреттон-Вудс ба вучуд омадаанд, иштироки Чинро дар идоракунии низоми молиявии ҷаҳонӣ маҳдуд мекунад. Афзоиши қудрати иқтисодии Чин роҳбарияти кишварро водор сохт, ки нақши худро дар иқтисоди ҷаҳонӣ аз нав дида барояд. Дар робита ба ин, лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ» катализатори таъсиси институтҳои нави байналмилалӣ молиявӣ, ба монанди бонки сармоягузори инфрасохтори Осиё ва Фонди Роҳи Абрешим гардид. Ғайр аз ҳадафҳои умумии лоиҳа оид ба ташаккули идоракунии молиявии ҷаҳонӣ, ду вазифаи калидӣ барои татбиқи сиёсати муосири иқтисодии Чин мавҷуданд: дарёфти роҳҳои нави истифодаи сармояи Чин ва ҷаҳоникунонии «юан»-и камнуфуз.

5. Лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» барои баланд бардоштани самаранокии сармоягузори Чин бояд мусоидат намояд. Азбаски сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои миллӣ натиҷаҳои интизоршударо ба даст намеорад, зарурати сустҷӯи роҳҳои алтернативии истифодаи маблағҳои сармоягузори Чин ба миён омад. Аммо, иншооти анъанавии сармоягузорӣ, ба монанди вомбаргҳои давлатии ИМА, инчунин ҳосили баландро таъмин намекунад. Дар айни замон, сармоягузорӣ ба иқтисодиёти минтақасохое, ки бозорҳои нисбатан суст рушдёрдоранд, ба монанди Осиёи Марказӣ ва Ҷанубу Шарқӣ, метавонанд фоидаи бештари иқтисодӣ ва манфиатҳои иловагии ғайримолиявӣ ба даст оранд. Ғайр аз ин, ба фарқ аз сармоягузорӣ ба давлатҳои пешрафта, ки дар онҳо амалиётҳои пулӣ бо доллар ё евро бартарӣ доранд, баъзе кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки дар лоиҳа иштирок мекунад, имконият медиҳанд, ки юанро ҳамчун асбоби ҳисоббаробаркунии барои амалиётҳои гуногуни тижоратӣ ва молиявӣ истифода баранд. Ин метавонад боиси он гардад, ки юан дар оянда ба мисли доллари ИМА таъсирбахш шавад. Агар юан дар дигар кишварҳо эътирофи васеъ пайдо кунад, пас сармоягузори давлатӣ ва хусусӣ ба қоҳиши захираҳои асбобии Чин он қадар таъсир намарасонад.

6. Тавассути лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» таъмини амният ва қоҳиш додани

таҳдидҳои умумисийёӣ бо кишварҳои наздисарҳадӣ имконпазир мегардад. Лоиҳаи мазкур метавонад яке аз воситаҳои ҳисобида шавад, ки ба Чин дар пешбурди сиёсати минтақавии худ кӯмак расонад. Бо шарофати муносибатҳои устувор ва дӯстона бо ҳамсоягон, Чин метавонад ба рушди дарозмуддати иқтисодӣ така кунад. Он инчунин ба таҳкими суботи иҷтимоӣ мусоидат мекунад, алахусус дар минтақаҳои ғарбии кишвар, ки бо Афғонистон ва Покистон ҳамсарҳад мебошанд. Ҳамкориҳои Чин бо дигар кишварҳо дар доираи лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» имкон медиҳад, ки муносибатҳо бо ҳамсояҳои наздиктарин беҳтар карда шаванд ва сатҳи эътимоди сиёсӣ байни онҳо баланд бардошта шавад. Ин марзҳои Чинро бо 14 давлат ба дорویی стратегӣ табдил медиҳад.

7. Мусоидат ба ҳамкорӣ дар соҳаи амният дар минтақаи Осиё. Лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» ба стратегияи Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки аз ҷониби Си Чинпин пешниҳод шудааст, барои таъмини амният дар минтақа қомилан мувофиқат мекунад. Мувофиқи «Консепсияи нави амнияти Осиё», ки соли 2014 таҳия шудааст, Чин кӯшиш мекунад, ки муносибати навро ба таъмини амният дар Осиё эҷод кунад ва дар он нақши калидӣ бозад. Чин бар ин назар аст, ки иштироки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар нигоҳ доштани системаи амнияти минтақавӣ ба суботи он мусоидат намекунад. Ба ақидаи Чин, давлатҳои Осиё бояд амнияти минтақаро мустақилона таъмин кунанд. Чин консепсияи нави амниятиро пешниҳод мекунад, ки ба рушди иқтисодӣ тавассути рушди инфрасохтор дар кишварҳои минтақа равона шудааст. Ин ба Чин имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаҳои суботи сиёсӣ дар минтақа нақши муҳимтар бозад. Ҳамин тариқ, лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» ба сиёсати иқтисодии хориҷии Чин оид ба густариш ва таҳкими ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиё дар соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва амниятӣ бо мақсади кам кардани нуфузи ИМА дар минтақа қомилан мувофиқат мекунад.

8. Ҳаракат намудан ба самти Ғарб ва ҷаҳоникунонии стратегӣ дар Ғарб. Мақсади лоиҳа тақвияти таъсири Чин на танҳо ба ҳамсояҳои наздики худ, балки ба тамоми

китъаи Авруосиё мебошад. Чин ба Ғарб ҳаракат карда, кӯшиш мекунад, ки мавқеи худро дар байни шарикони авруосиёӣ мустаҳкам кунад ва барои рушди бозори худкифои Авруосиё заминаи устувор фароҳам орад. Дар айни замон, Чин аҳамияти иқтисодии давлатҳои берун аз минтақаи Авруосиёро коҳиш медиҳад. Лоихаи «Як камарбанд – як роҳ» метавонад ба ташаббусҳои иқтисодӣ ва сиёсии ИМА муқобил бошад. Чӣ қадаре ки Чин ба муносибатҳои иқтисодӣ бо давлатҳои Авруосиё амиқтар ворид шавад, ҳамон қадар он метавонад ба онҳо дар асоси манфиатҳои иқтисодӣ ва геополитикии худ таъсир расонад. Ҳамин тариқ, лоихаи мазкур воситаи ташаккули блоки ягонаи иқтисодии Авруосиё мегардад.

9. Дар ниҳоят шӯҳратпарастӣ ва ба худ баргардонидани мақоми қудрати баҳрӣ Чинро маҷбур месозад, ки ба дурнамои рушди лоихаи «Як камарбанд – як роҳ» диққат диҳад. Ташаббуси «Роҳи Абрешими баҳрии асри XXI» дар доираи лоихаи «Як камарбанд - як роҳ» марҳилаи нав ва самти стратегияи иқтисодии хориҷии Чин мебошад. Ин лоиха хоҳиши Чинро барои таҳкими шарикӣ дар баҳр, рушди ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмию техникӣ бо Иттиҳоди давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва коҳиш додани ташаннуҷ дар соҳаи амният, ки дар натиҷаи шиддат гирифтани низоъ дар баҳри ҷанубии Чин ба вучуд омадааст, нишон медиҳад.

Дар доираи ин стратегия, Чин бо кишварҳои Африқо фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Арзиши пасти меҳнат, захираҳои бойи табиӣ, ашёи хом барои саноати Чин, бозори ояндадори фуруши молҳои Чин, мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ (дар маркази роҳи баҳрӣ байни Чин ва Аврупо), бозгашти баланди сармоягузорӣ, имконияти пешбурди юан ҳамаи ин давлатҳои африқоро барои Чин ҷолиб мегардонад. Аммо муҳимтар аз ҳама, ин имконияти таъсиси пойгоҳи ҳарбии баҳрӣ берун аз Чин мебошад, ки ба рушди манфиатҳои геоиқтисодӣ ва геополитикии кишвар имкон медиҳад. Ҳамин тариқ, лоихаи «Як камарбанд - як роҳ» сиёсати муносири иқтисодии хориҷии Чинро инъикос мекунад, ки ба васеъ кардани фаъолияти иқтисодии хориҷии Чин равона шудааст.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки бо тағйирёбии стратегияи иқтисодии дохилии Чин самти фаъолияти иқтисодии хориҷии он низ тағйир ёфт. Сиёсати иқтисодии хориҷии Чин зери таъсири омилҳои дохилии рушди кишвар тараққӣ кард. Аз замони таъсисёбӣ, Чин тадриҷан ба лидери иқтисодии ҷаҳонӣ табдил ёфта, аз иқтисоди ақибмонда ба иқтисодиёте, ки дар иқтисоди ҷаҳонӣ нақши муҳим мебозад, табдил ёфт. Бо омӯзиши тағйирот дар сиёсати иқтисодии хориҷии Чин, дидан мумкин аст, ки чӣ гуна бо ҳар марҳилаи нав нақши Чин дар иқтисоди ҷаҳонӣ афзоиш меёбад ва ҳавасмандии кишвар торафт меафзояд. Чин аз як иштирокчии оддии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ба танзимгари онҳо гузашт.

Адабиёт

1. Акимов, А.В. Проект «Один пояс, Один путь» и интересы России / А.В. Акимов // Восточная аналитика. –2018. – № 3. –С.7-14.

2. Выступление Председателя КНР Си Цзиньпина в Назарбаев университете (полный текст) [Электронный ресурс]. – URL: http://kz.china-embassy.gov.cn/rus/zhgx/201309/t20130916_1045309.htm (дата обращения: 25.09.2023 г.)

3. Видение и действие, направленные на продвижение совместного строительства "Экономического пояса Шелкового пути" и "Морского Шелкового пути 21-го века" [Электронный ресурс]. –URL: http://ru.china-embassy.gov.cn/rus/ggl/201504/t20150423_2961643.htm (дата обращения: 15.09.2023 г.)

4. Гемуева, К.А. Европейские дискуссии о китайской инициативе «Один пояс - Один путь» / К.А. Гемуева, А.И. Салицкий, Н.К. Семенова // Восточная аналитика. – 2018. –№3. –С.36-42.

5. Жильцов, С. С. Китай на пути к лидерству: роль инициативы "Один пояс - Один путь" / С.С. Жильцов // Вестник Дипломатической академии МИД России. Россия и мир. – 2021. – № 4(30). – С. 207-215.

6. Кожухова, К. Е. Китайская стратегическая культура в белой книге "тайваньский вопрос и причина воссоединения Китая в новую эпоху" / К.Е. Кожухова

ва // Вопросы политологии. – 2022. – Т. 12, № 8 (84). – С. 2719-2726.

7. Лю, И. "Цифровой Шелковый путь" как инновационная основа глобального проекта "Один пояс, один путь" / И. Лю // Инновации и инвестиции. – 2020. – № 12. – С. 278-282.

8. Один пояс, один путь»: как его защитить? [Электронный ресурс]. –URL: <https://izborsk-club.ru/8974> (дата обращения: 10.10.2023 г.)

9. Чжан Ваньтин. Цифровой Шелковый путь как форма сопряжения Евразийского экономического союза и проекта "Один пояс-один путь" / Чжан Ваньтин, Т.А. Селищева, С.А. Дятлов // Проблемы современной экономики. – 2021. – № 1(77). – С. 14-20.

«ОДИН ПОЯС – ОДИН ПУТЬ» КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЕКТ Мирзоев К.Х.

Проект «Один пояс – один путь» - это концепция и стратегия, которые в XXI веке выступили в качестве геополитического проекта, направленного на обеспечение интеграции евразийского пространства. Китайская Народная Республика в рамках реализации данного проекта преследует различные стратегические цели, которые можно охарактеризовать следующим образом: поддержание внутренней экономической стабильности, освоение новых направлений сбыта продукции и услуг, глобализация и интеграция в мировую экономику, обеспечение энергетической безопасности, укрепление финансового престижа, повышение эффективности инвестиций, обеспечение безопасности и снижение общеполитических угроз, содействие со-

трудничеству в области безопасности в Азиатском регионе, движение на Запад и завоевание стратегического пространства на Западе, вернуть себе статус морской державы.

Ключевые слова: геополитический проект, Один пояс – один путь, национальная безопасность, экономическое развитие, экономические стратегии, вхождение в мировую экономику, энергетическая безопасность.

«ONE BELT– ONE ROAD» AS A GEOPOLITICAL PROJECT

Mirzoev K.Kh.

The One Belt– One Road project is a concept and strategy that in the 21st century has emerged as a geopolitical project aimed at ensuring the integration of the Eurasian space. Within the framework of this project, the People's Republic of China pursues various strategic goals, which can be described as follows: maintaining domestic economic stability, developing new areas of marketing products and services, globalization and integration into the global economy, ensuring energy security, strengthening financial prestige, increasing investment efficiency, ensuring security and reducing general political threats, promoting cooperation in the field of security in the Asian region, the movement to the West and the conquest of strategic space in the West, to regain the status of a maritime power.

Key words: geopolitical project, One Belt– One Road, national security, economic development, economic strategies, entry into the global economy, energy security.

НЕРУИ НАВОВАРОНАИ ЗАНОН ҲАМЧУН ҶАНБАИ МУҲИМИ СИЁСАТИ ГЕНДЕРӢ

Маҳмадиева Адиба Давлатмуродовна – ассистенти кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола таъкид мешавад, ки дар раванди таъғйирпазириҳои ҷомеаи имрӯза, мантиқан масъалаҳои пайдо мешаванд, ки ба иқтисодии инноватсионии занон вобастагӣ доранд. Назарияи иҷтимоӣ-гендерии такрористеҳсоли васеи иқтисодии навоарандаи зан баробарии гендериро ҳамчун омилҳои таъғйирпазириҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ба миён меоварад. Қайд кардан зарур аст, ки ҳамкориҳои ҷинсҳо шартҳои муҳимтарини инкишофи ҷомеаи муосир мебошад, зеро вай имконият медиҳад, ки ҳамаи иқтисодии мавҷудаи инсонӣ истифода бурда шавад. Ба андешаи муаллиф, дар сурати сарфи нокифояи захираҳои молиявӣ иқтисодӣ ба такрористеҳсоли насли инсон, сабаби таназзули захираҳои модии маънавии инсон ва нафси шудани сатҳи иҷтимоии аҳоли ба амал омада, давлат имкониятҳои рушди геополитикии худро аз даст медиҳад. Равандҳои барои давлат манфӣ дар натиҷаи қафомонии сармояи инсонӣ, кам арзёбӣ ва нафси задани он нисбат ба иқтисоди давлат ба вуҷуд меоянд.

Калидвожаҳо: система, сиёсат, динамика, сохтор, шахсияти зан, сиёсати гендерӣ, ҳувияти зан, баробарии гендерӣ, захираҳои инсонӣ, ҷомеа.

Истилоҳи таъғйирпазириҳои иҷтимоӣ - сиёсӣ ва навоарии сиёсӣ мақулаҳои диалектикӣ мебошанд. Таъғйирпазириҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ин шаклҳои таъғйирёбанда, мазмуни сифатан нави ниҳодҳо, тамоми сохторҳо, вазифаҳо, арзишҳои системаи амалкунандаи сиёсӣ ва динамикаи ҷамъиятӣ мебошанд. Модернизатсияи сиёсӣ идоракунии инноватсионии равандҳои таъғйирпазириҳоро дар асоси амлинамоии сиёсати гендерӣ ифода мекунад. Ба шарофати таъғйирпазириҳои бевоситаи системаи сиёсӣ ва фаро гирифтани нури навоарандаи занон барои гузаштани

энтропия ба антиэнтропияи таъғйирёбиҳои иҷтимоӣ - сиёсӣ шароит ба вуҷуд меояд. Тағйироти иҷтимоӣ сиёсӣ ҳамчун раванди модернизатсияи зиддиэнтропии рушд, ҳамгироии нури навоарандаи занон ба соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсат, идоракунии давлатӣ, илм фаҳмида мешавад[1.с.103].

Сотсиологҳои англис Э.Гидденс вижагии таъғйирпазириҳои иҷтимоиро баррасӣ намуда, муътақид аст, ки онҳо системаи иқтисодиву иҷтимоиро ба кулӣ дигаргун сохта, фарҳанги сиёсӣ ҷомеаро тағйир медиҳад[1.с.103]. Ба иброи Э.Гидденс: «...тамоюлҳои сартосарии муосиршавии фарҳангӣ ба ҷомеаҳо, ки то ҳол аз таъсири он дур буданд, таъсири муассир мерасонад. Таъсири нав тавассути кор, таҳсил ва васоити ахбори омма таҷрибаи шахсии фардро ташаккул медиҳад ва бо ин ба ҷомеаҳои дигар муаррифӣ мекунад» [1.с.103]. Э.Гидденс раванди таъғйирпазириҳои иҷтимоии ҷомеаро таҳлили баррасӣ намуда, ба хулосае меояд, ки таъғйирпазириҳои иҷтимоӣ зерини таъсири ҷаҳонишавӣ дигаргун гардида, таъсири мутақобилаи равандҳои иҷтимоӣ боиси пайдоиши тамоюлҳои сифатан нав мегардад[1.с.63]. Дар баробари ин равандҳои таъғйирпазириҳои иҷтимоӣ боиси баланд гардидани сатҳи иштироки ҷомеаи шахрвандӣ дар равандҳои сиёсӣ, эҳсоси баробарҳуқуқии одамон, хоҳиши баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, давомнокии он, легитимияти қудратро дар асоси риояи талаботҳои сиёсӣ бармеангезанд. Э.Гидденс ба моҳияти равандҳои таъғйирпазириҳои иҷтимоӣ ишора намуда, қайд менамояд, ки онҳо «шеваҳои маъмулии зиндагӣ, асосҳои анъанавии қонуният, ки барои бартарияти «диндорону ва тобеон» пешбинӣ шудаанд, ҳалалдор месозанд[1.с.64]. Ин равандҳо дар ниҳояти

кор сабаби рушду инкишофи чомеаи мегардад.

Таъғирёбиҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ дорои хусусиятҳои муҳим мебошанд, аз қабилӣ системавӣ, бисёрҷанбагӣ, динамикӣ, ошкоро, ниҳонӣ, амиқият. Маҳз системавӣ нишонаи муҳими зерсистемаҳо ва сохторҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ба назари муҳақиқи тоҷик Зокирзода С. Анъана ин сохтори таърихӣ интиқолдиҳандаи таҷриба ва дониш аз як насл ба насли дигар мебошад, ки аз ҷаҳор зерсистема иборат аст: институтсионалӣ, функционалӣ, танзимӣ ва коммуникатсионӣ. Ба зерсистемаи аввал марказҳои фардӣ анъана дохил мешаванд, ки худ мазмуни ашро мутамарказ мекунад. Дуюм вазифаи "интиқол", нигоҳдорӣ, интиқобро дар бар мегирад. Ба зерсистемаи сеюм принципҳои «хувияти дохилии» анъана ва «кушода будани он» дохил мешавад. Зерсистемаи ҷаҳорум бошад, омилӣ коммуникативӣ аст, ки он ба «зербино» ё «меҳвари» асосӣ анъана алоқаманд аст, ки он идея ё тамомияти трансцендентӣ (зеҳнӣ) ё анъанаро ташкил менамояд [2.с.64].

Аломати таъғирёбиҳои иҷтимоиро дар боло рафтани нақши омилӣ субъективӣ мебинанд. Омилӣ субъективӣ тақозо менамояд, ки мақомоти давлатӣ захираҳои мавҷударо барои рушди фард, гурӯҳҳо ва чомаҳо сарфа намояд. Таъғир додани шаклҳо, усулҳои идоракунии давлатӣ, воситаҳои сафарбар намудани нерӯи инноватсионӣ тамомӣ аззои чома ва занон ва сафарбар кардани онҳо барои баланд кардани сатҳи иҷтимоӣ ва науаҳолии чома аҳамияти хоса дорад. Чунончи муҳақиқи тоҷик А.Пиров қайд менамояд "Танҳо омилӣ субъективӣ татбиқи имкониятҳо мебошад, ки онҳоро имкониятҳои объективӣ ба вучуд овардаанд. Он метавонад нақши ҳалқунанда дошта бошад, агар барои ташаққули ҳамбастагҳои этниқию фарҳангӣ шароитҳои объективӣ ба вучуд омада бошанд." [3.с.124].

Дар раванди таъғирпазирии чомаи имрӯза, мантиқан масъалаҳои пайдо мешаванд, ки ба иқтисодӣ инноватсионӣ занон вобастагӣ доранд. Таъғирпазирии иҷтимоӣ сиёсӣ ва муосиршавии сиёсӣ табиист, ки категорияи «иқтисодӣ

навоарандаи зан»-ро ҳамчун субъекти таҳлили сиёсӣ аз байн мебарад. Мазмуни назарияи сотсиогендерии «таҷдиди васеи нуруи навоарандаи зан» ҳамчун омилӣ дигаргунсозии иҷтимоӣ сиёсӣ аз ҷониби муҳақиқи тоҷик Г.Абилзода таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Назарияи иҷтимоӣ-гендерии тақрористехсоли васеи иқтисодӣ навоарандаи зан баробарии гендериро ҳамчун омилӣ таъғирпазирии иҷтимоӣ-сиёсӣ ба миён меоварад. Муҳақиқи тоҷик Г.Абилзода қайд менамояд, ки «...назарияи гендерӣ аз он асос мебарояд, ки баробарӣ ва ҳамкорӣ ҷинсҳо шартӣ муҳимтарини инкишофи чомаи муосир инсоният мебошад, зеро вай имконият медиҳад, ки ҳамаи иқтисодӣ мавҷудҳои инсонӣ истифода бурда шаванд». Ба андешаи муаллиф, дар сурати сарфи нокифояи захираҳои молиявӣ иқтисодӣ ба тақрористехсоли насли инсон, сабаби таназзули захираҳои модию маънавии инсон ва паст шудани сатҳи иҷтимоӣ аҳоли ба амал омада, давлат имкониятҳои рушди геополитикии худро аз даст медиҳад. Г.Абилзода тавзеҳ медиҳад, ки равандҳои барои давлат манфӣ дар натиҷаи қафомонӣ сармояи инсонӣ, кам арзёбӣ ва паст задани он нисбат ба иқтисоди давлат ба вучуд меоянд. [4.с.46].

Вобаста ба масъалаи баррасишаванда муҳақиқи рус Г.И. Климантова чунин ибраз менамояд: принципҳои тақрористехсоли васеи иқтисодӣ занро дар асоси равиши гендерӣ таҳия кардан зарур аст:

- баробарии гендерӣ ҳамчун шартӣ рушд ва истифодаи ҳамҷонибаи нуруи инсонии зан;

- васеи намудани тақрористехсоли захираҳои инсонӣ дар андозаи гендер ҳамчун стратегияи давлатӣ;

- хароҷоти нуруи ҷабронӣ дар соҳаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар асоси барқарор ва нигоҳдории саломатии занон, мутобикшавӣ дар соҳаи меҳнат, таҳсилоти муттасил;

-афзалияти «иқтисоди инсонӣ» ҳамчун омилӣ тағирёбанда[5.с.3].

Фарҳанги навоаронаи шахсияти зан, як падидаи хоси сиёсӣ ва ҷаҳонбинӣ дар рушди иҷтимоӣ ва маънавии раванди сиёсӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, ҳамчун хусусияти муҳим хизмат мекунад. Раванди ташаққули фарҳанги

навоаронаи шахсият чузъи ба ҳам алоқаманди дорои аҳамияти муҳим мебошад: қайд кардан зарур аст, ки шуури сиёсӣ ҳамчун муайянкунандаи тафаккури навоарона ва механизмҳои рафтори навоаронаро дар бар мегирад.

Аз ин рӯ, фарҳанги навоаронаи шахсияти зан як дараҷаи сиёсӣ буда, хусусияти интегративӣ-шахсиест, ки ба шуури навъи табдилдиҳанда асос ёфта, сатҳи ниёзҳои сиёсӣ, манфиатҳо, шуури сиёсӣ, рафтор, қувваи рушд ва ҳамгирии неруи навоарона ба равандҳои навсозии сиёсӣ, тафаккури навоаронаи ўро ҳамчун омили пешбаранда инъикос мекунад.

Тарзи навоаронаи шуури зан ҳамчун воситаи фаъоли дарк ва баҳодиҳии объектҳои воқеият, ки барои ҳалли масъалаҳои дигаргунсозии иҷтимоӣ сиёсӣ заруранд, бо таҳия ва татбиқи пайвастаи моделҳои нави модернизатсияи сиёсӣ алоқаманд мебошанд. Тарзи инноватсионии шуур як равиши мушаххаси тарҳрезӣ ва моделсозии навоариҳо дар раванди тағйирёбиҳои иҷтимоӣ сиёсӣ мебошад. Тарзи навоаронаи шуури зан ҳамчун воситаи маърифатӣ барои таъмини усули ягонаи чараён, интиқоли равандҳои фикрӣ ба амалияи иҷтимоӣ ва сиёсӣ фаҳмида мешавад. Тарзи шуури навоарона на танҳо ҳамчун сарчашмаи пурмазмуни фарҳанги навоаронаи зан хизмат мекунад, ки доираи арзишӣ-меъёрии он андешаҳои маъмултарини ҷомеаро дар бораи навъҳои навоарӣ, усулҳои татбиқ дар бар мегирад, балки ҳамчун рафтори навоарона низ хизмат менамояд.

Аз ин рӯ, мавҷудияти намуди навоаронаи шуур дар фард ташаккули рафтори инноватсиониро пешакӣ муайян мекунад, ки дар ин кор намуди ташаббуси фаъоли фаъолияти фардӣ, гурӯҳӣ ё коллективии занон дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ба назар гирифта мешавад. Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ, дастгирии занони соҳибкор дар раванди тағйирпазирии низоми тақсими меҳнат, рақобат, як намуди навоаронаи рафтор омили захиравии стратегияи равандҳои навсозӣ мегардад.

Ба назари мо ин намуди рафтори фардҳо бо ҷустуҷу, санҷиши моделҳои самарабахши тактикий рафтори

нимқонунӣ ва ғайриқонунӣ алоқаманд аст, ки ба манфиати субъекти муайян мувофиқ буда, ба у имкони зинда мондани фардиро ҳангоми нигоҳ доштани мухторият ва мустақилияти нисбӣ аз болосистемаҳое, ки фаъолияти ўро танзим мекунад таъмин менамоянд [6.с.229-239].

Дар баробари ин, бидуни ниҳодикунонӣ механизми миллии таъмини баробарии гендерӣ, ҳалли масъалаҳои рушди нерӯи инноватсионии занон ғайриимкон аст. Ба назари мутахассиси соҳаи фалсафаи иҷтимоӣ Н.Д. Маҳмадизода, институти механизми миллии баробарии гендерӣ (national machinery), ҳамчун сохтори қонунии давлатӣ, ба беҳтар кардани мавқеи занон дар ҷомеа, оила ва бозори меҳнат тавассути сиёсати иҷтимоӣ нигаронида шудааст [7.с.229-239].

Ба назари инҷониб, ин раванд воситаи объективии зарурии ҳифзи манфиатҳои иҷтимоии ҷомеаи мазкур, як қисми мошини давлатӣ мебошад, ки вазифаи асосии он ба назар гирифтани руҳия ва орзуи умеди нимаи занони ҷамъият дар қоркарди сиёсати давлатӣ ва минбаъд дар амал татбиқ намудани он мебошад.

Аз тарафи дигар, механизми миллии таъмини баробарии гендерӣ ҳамчун зерсохтори давлатӣ дорои се намуди ченкунӣ: ҳуқуқӣ, ташкилӣ, моддӣ мебошад, ки ниҳодикунонии тартиби таҳлили гендерии мавқеи занон дар ҷомеа ва иштироки сиёсии онҳоро талаб мекунад. Бештар аз ин ба назари мо диалектикаи робитаи байни ин категорияҳоро ба таври маҷозӣ ифода мекунад: таҳлили гендерӣ системаи гардиши механизми миллии таъмини ҳамбастагии манфиатҳои занон дар ноил шудан ба ҳадафи баробарии гендерӣ мебошад.

Зарурати институтсионизатсияи равиши гендерӣ ва ҷанбаи гендерии дигаргунсозии иҷтимоӣ сиёсӣ дар сатҳи механизми миллии таъмини баробарии гендерӣ асоснок карда шудааст. Барои устувории дигаргунсозии стратегияҳои гендерӣ барои ба инобат гирифтани манфиатҳо ва ниёзҳои гурӯҳҳои гуногуни ҷинсият ва синну сол, аз ҷумла имконоти онҳо дар рушди инноватсионии ҷомеа зарур аст. Чунин бархӯрдҳо имкон

медиханд, ки тамоюлҳо, динамикаи нишондиҳандаҳои гендерии рушди потенциали муайян карда шаванд ва рафти дигаргунсозиҳо дар оянда пешгӯӣ карда шаванд.

Дигаргунсозии иҷтимоию сиёсӣ як раванди динамикӣ-синергетикӣ, ошкоро ва ниҳонӣ буда, таҳти таъбири додани энтропия ба зиддиэнтропияи тараққиёти ҷамъият ва тағйироти системавӣ ва таъсироти берунаи идоракунӣ қарор дорад, ки устувории он бо ҳамгирии иқтисодии сиёсии навоаронаи замон ҳамчун як омил ташаккулёбанда муайян карда мешавад. Ин зарурати институтсионализатсияи механизми миллии ноил шудан ба баробарии гендерӣ, андозагирии гендерӣ, пешгӯиро муайян мекунад. Объектҳои дигаргунсозиҳои иҷтимоию сиёсӣ ҳамаи гуруҳҳои иҷтимоӣ буда, аз ҷиҳати таркиб оммавитарин ва бартаридоштаи онҳо замон мебошанд, ки ҳамчун гуруҳи иҷтимоию демографӣ баромад менамоянд.

Дар асоси гуфтаҳои боло мо таърифи кории категорияи «иқтисодии навоарандаи замон»-ро асоснок намудем. Неруи навоарандаи замон – ин як навъ гуногунии субъективии неруи инсонӣ, роҳи ягонаи омӯзиши ҷаҳони табиӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, рӯҳияи зиддиятнок, эҷодӣ, мавҷудияти замон ва шаклҳои объективии он мебошад. Ин тадбир, дараҷаи шахсияти сиёсии замон, ҷомеаҳо, гуруҳҳои замон мебошад, ки дар ҷараёни фаъолияти ҷамъиятию сиёсӣ ба амал бароварда мешавад, ки мақсад аз он таъмини давомот ва навсозӣ мебошад.

Сохтори дараҷаи «неруи навоарандаи замон» падидаҳои захираҳои инсонии замон, иқтисодии шахсии замон, неруҳои зеҳнӣ, таълимӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва сармояи инсониро дар бар мегирад. Неруи навоарандаи замон – падидаи объективии дигаргунсозии иҷтимоию сиёсӣ буда, дар фарҳанги навоарӣ дар ҷанбаи шахсӣ таҷассум ёфтааст, ҳамчунин як ҷузъи ҷудонашавандаи тафаккури навоарона ва рафтори навоарона мебошад. Сохтори дараҷавии падидаи «фарҳанги навоарӣ» ба ғайр аз ин қисмҳо, ҷузъҳои хусусиро дар бар мегирад, ки моҳияти онро ҳамчун як воҳиди ягона пурратар ошкор месозад.

Дар таҳқиқоти мазкур вазифаи иҷтимоии замон ҳамчун пайванди

пайвастанда дар давоми, таҳаввули неруҳои ахлоқӣ ва инсонӣ, арзишҳои моддӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҳамчун субъекти мақсаднок ва эҳтимолии навоарӣ шарҳ дода шудааст. Ташаккули нерӯи навоарандаи замон як амри тағйирот бо дарназардошти фарҳанги миллии ва динӣ фаҳмида мешавад.

Дар ин ҷо муайян менамоем, ки мушкилоти ташаккули нерӯи навоарандаи замон, ба инобат гирифтани ахлоқи қарорҳои сиёсии аз ҷониби ҳокимият қабулшударо тақозо мекунад, аз ин рӯ зарур аст, ки моҳияти фарҳанги миллии, нақш ва ҷойгоҳи динро дар ҷомеа дақиқ муайян намоем.

Хусусияти бухронии таҳаввулоти иҷтимоӣ-сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар рисола муайян шудааст, аломатҳои ошкорсозии трансгрессивии объективӣ ва субъективии замонро дар сохтори фарҳанги миллии, ҳамчун равандҳои зиддиятноки диалектизатсияи архетипҳои устувори равандҳои ҷамъиятиву қабилавӣ ва талаби трансформатсионии навоариҳои гендерӣ барои ворид шудани замон ба соҳаҳои тижорат, иқтисод, сиёсат ва идоракунӣ муқаррар менамояд.

Ҳамзамон, худшиносии замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фарҳанги миллии дар ҷараёни таъсири мутақобилаи арзишҳои анъанавӣ (масъулият, муҳаббат ба кӯдакон, оила, таҳаммулпазирӣ, фидокорӣ) ва модернистӣ (худмуайянкунӣ, шуҳратмандӣ, самарабахшӣ, прагматизм) сурат мегирад. Хусусияти объективӣ ва субъективии замон дар фарҳанги миллии бо аломатҳои таъбири гендерӣ дар сатҳи арзишҳои ҳадди ниҳонии масъалаҳои гендерии нобаробарии иҷтимоӣ (камбизоатӣ, зӯрварӣ, паст шудани сатҳи таҳсилот, сатҳи саломатӣ, табақабандӣ, нобаробарии дастрасӣ ба шугъл, даромад, захираҳои рушд, иттилоот) тавсиф карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Гидденс, Э. Социология / При участии К.Бердсолл: Пер. с англ. Изд. 2-е, полностью перерг б. и доп. — М.: Едиториал УРСС, 2005. — С. 103.

2. Зокирзода С. Нақши арзишҳои маънавий дар фазои дигаргуниҳои

фарҳангии чомаи муосири Тоҷикистон. Дис. ном. илм. фал. Душанбе., 2022. С.84.

3. Пиров А. Хувияти чандсатҳи ва хусусиятҳои ташаққули он дар фазои бисёрфарҳангӣ (таҳлили фалсафӣ-иҷтимоӣ). Дис. док. илм. фал. Душанбе., 2022. С.124.

4. Климентова Г.И. Основы тендерной политики (гендерология): учеб. пособие /Под редакцией д.пол.н. Г.И. Климантовой. — М.: Изд-во Рос. гос. соц. ун-та, 2006. - С.3.

5. Махмадиева А.Д. Таъғйирёбиҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ ва таъсири онҳо ба иқтисодии инноватсионии занон // Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе. 2024. №2. – С.229-239.

6. Махмадизода Н.Д. Махмадиева А.Д. Нақши занону бонувон дар ташаққули ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ Тоҷикистон// Блютени Шурои ҷамъиятии Тоҷикистон. Душанбе, 2023.-С.127-132.

ИННОВАЦИОННАЯ СИЛА ЖЕНЩИН КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ

Махмадиева Адиба Давлатмуродовна

В данной статье автор подчеркивает, что в процессе изменений в современном обществе возникают вопросы, связанные с инновационным потенциалом женщин.

Социально-гендерная теория широкого воспроизводства инновационного потенциала женщин выдвигает гендерное равенство как фактор социально-политических изменений. Важно отметить, что «...гендерная теория исходит из того, что равенство и сотрудничество полов является важнейшим условием развития современного человеческого общества, поскольку позволяет в полной мере использовать весь имеющийся человеческий потенциал. По мнению автора, если на воспроизводство человеческого рода будут расходоваться недостаточные финансовые и экономические ресурсы, это приведет к деградации материальных и духовных ресурсов человека, снижению социального уровня населе-

ния, а государство потеряет свою значимость. возможности геополитического развития. Негативные для государства процессы возникают вследствие отставания человеческого капитала, его недооценки и недооценки по отношению к экономике государства.

Ключевые слова: система, политика, динамика, структура, женская личность, гендерная политика, женское самосознание, гендерное равенство, человеческие ресурсы, общество.

INNOVATIVE POWER OF WOMEN AS AN IMPORTANT ASPECT OF GENDER POLICY

Mahmadiyeva Adiba Davlatmurodovna

In this article, the author emphasizes that in the process of change in today's society, issues related to the innovative potential of women logically arise. Socio-political change and political modernization naturally eliminate the category of "women's innovative potential" as a subject of political analysis. The content of the socio-gender theory of "wide reproduction of women's innovative potential" as a factor of socio-political transformation is analyzed and discussed. The socio-gender theory of the wide reproduction of women's innovative potential raises gender equality as a factor of socio-political change. It is important to note that "...gender theory is based on the fact that equality and cooperation of the sexes are the most important condition for the development of modern human society, since it allows all existing human potential to be used." In the author's opinion, if insufficient financial and economic resources are spent on the reproduction of the human race, the state loses its geopolitical development opportunities due to the depletion of human material and spiritual resources and the decline in the social level of the population. Negative processes for the state arise as a result of the lagging behind of human capital, its underestimation and depreciation in relation to the state economy.

Key words: system, politics, dynamics, structure, female personality, gender politics, female identity, gender equality, human resources, society.

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОЕ, КИ БА «АХБОРИ ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН» ПЕШНИҲОД ШУДААНД

Мақолаҳои ба идора расида, ташхисро гузашта (ташхисро аъзои таҳририя – мутахассисони бахшҳои марбутаи илм мегузаронанд), сипас тибқи тартиботи муқарраршуда қабул карда мешаванд. Талабот ба таҳия кардани мақолаҳо бо унвони «Қоидаҳо барои муаллифон» дар ҳар шумораи маҷалла ҷоп мешавад.

Дастнависи мақолаҳоеро, ки ба қоидаҳои мазкур ҷавобгӯ нестанд, идора қабул намекунад. Эродҳо оид ба мазмун ва сохтори мақолаҳо бояд пеш аз супурдан ба тақриз ислоҳ карда шаванд.

Сипас ба мақолаҳо бо тартиби муайян, аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷалла ё мутахассисони ба мавзӯи мақола алоқаманд, (номзад ва докторҳои илм) тақриз дода мешавад.

Тақриз бояд хусусиятҳои илмии мақола, аз ҷумла, навоарӣ дар масъалагузорӣ, муҳимият, арзишҳои фактологӣ ва таърихӣ, дақиқ будани иқтибосҳо, услуби баён, қорбурди манбаҳои муосир ва инчунин камбудии ҷойдоштаро фаро гирад. Дар ҳулосаи тақриз бояд баҳои умумӣ ва тавсия барои нашр ё баъд аз ислоҳ нашр кардан, ё барои тақриси иловагӣ гирифтани аз мутахассиси марбут ба мавзӯъ, ё ба ҷоп тавсия надодан қайд шавад.

Ҳаҷми тақриз бояд на камтар аз як саҳифа бошад.

Мақолае, ки ба тақрим зарурат дорад, бо қайд эродҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон баргардонида мешавад. Муаллифон бояд ислоҳоти заруриро ба мақола ворид карда, нусхаи охири мақоларо якҷоя бо шакли электронии он ва матни дастнависи аввала ба идора супоранд. Пас аз тақмили муаллиф, мақола дубора барои тақриз фиристода мешавад ва ҳайати таҳририя қарори нашр шудани онро мебарорад.

Мақола ҳамон вақт барои нашр пазируфта мешавад, ки тақриси ба он дода шуда муҷаббат бошад ва ҳайати таҳририя онро ҷонибдорӣ намоянд. Тартиб ва навбати ҷопи мақола ба санаи расидани нусхаи охири мақола ба ҳайати таҳририя вобаста мебошад.

Тақризнависӣ ба мақола ба таври махфӣ сурат мегирад.

Ошкор кардани ҷузъиёти махфӣ тақриз ҳуқуқи муаллифро вайрон мекунад. Нусхабардории мақола барои қорҳои шахсӣ ба муқарризон иҷозат дода намешавад.

Муқарризон ва инчунин ҳайати таҳририя то лаҳзаи аз ҷоп баромадани мақола ҳуқуқи истифодабарии маълумоти дар мақолаҳо дарҷшударо надоранд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ «ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала.

Рукописи, оформленные не по правилам, редакцией не принимаются. Замечания по содержанию и оформлению статей необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике, отклонить.

Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о её публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяются в зависимости от даты поступления её окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

**RUES FOR REVIEWING ARTICLES SUBMITTED FOR PUBLISHING AT THE
ACADEMIC PERIODICAL JOURNAL TITLED “PROCEEDINGS OF THE
INSTITUTE OF PHILOSOPHY, POLITICAL SCIENCE AND LAW NAMED AFTER
A.BAHOVADDINOV OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF TAJIKISTAN”**

Articles coming to the editorial board will pass preliminary expert examination (it is carried out by associate editors – specialists in the corresponding branch of science) and are accepted in accordance with the established procedure. Requirements to registration of the original are provided by article in "Rules for the authors" published in each issue of the journal.

The manuscripts issued not by rules aren't accepted by edition. Remarks according to the contents and registration of articles need to be eliminated before transfer of the text on reviewing.

Then articles are reviewed without fail by associate editors of the journal or experts of the corresponding specialty (candidates and doctors of sciences).

The review has to contain reasonable transfer of qualities of article, including scientific novelty of a problem, its relevance, factual and historical value, citing accuracy, style of a statement, use of modern sources, and also motivated transfer of its shortcomings. In the conclusion the general assessment of article and recommendation for an editorial board – to publish article, to publish it after completion, to direct on the additional review to the specialist in a certain subject, to reject is given.

Review volume – not less than one page of the text.

The article adopted to the publication, but needing completion goes to authors with remarks of the reviewer and editor. Authors have to make all necessary corrections to a final version of the manuscript and return to edition the corrected text, and also its identical electronic option together with the original version of the manuscript. After completion article is repeatedly reviewed, and the editorial board makes the decision on its publication.

Article is considered to be accepted to the publication in the presence of the positive review and if it was supported by associate editors. The order and sequence of the publication of article are defined depending on date of receipt of its final version.

Reviewing of the manuscript is carried out confidentially. Disclosure of confidential details of reviewing of the manuscript violates the rights of the author. Reviewers aren't allowed to make the copy of articles for the needs.

Reviewers, and also associate editors have no right to use in own interests information containing in the manuscript before its publication.

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Ҳайати таҳририяи маҷалла ба таваҷҷуҳи муаллифон мерасонад, ки мақолаҳои худро дар шаклҳои чопию электронӣ, бо назардошти ҷанбаҳои илмию амалии таълифот ирсол намоянд.

Дар маҷаллаи «Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон» мақолаҳои чоп мешаванд, ки натиҷаи таҳқиқот оид ба масъалаҳои илмҳои фалсафа, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқшиносӣ марбут бошанд.

Мақолаҳо мутобиқ ба қоидаҳои мазкур бо тавсияномаи яке аз шӯбаҳои Институт ё яке аз аъзои ҳайати таҳририя барои чоп қабул карда мешаванд.

Ҳаҷми мақолаҳо якҷоя бо тасвир, ҷадвал, нақшаҳо ва калидвожаҳою фишурдаи мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд то як ҷузъи чопӣ (то 12 саҳифаи чопи компютерӣ) бошанд. Фишурдаи мақола ба як забон на зиёдтар аз чор ҷумла ва миқдори калидвожаҳо бояд то даҳ адад бошанд. Матн бояд дар файли барномаи Microsoft Office Word пешниҳод шуда, андозаи ҳарфҳо 14, гарнитурани Times New Roman (барои мақолаҳои русӣ ва англисӣ), Times New Roman Tj (барои мақолаҳои тоҷикӣ), фосилаи 1,5 ва канораҳои матн аз ҳар тараф – 2,5 см бошанд. Корбурди ҳарфҳои хоси тоҷикӣ дар мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурани Times New Roman Tj, фишурда ва калидвожаҳо ҳатмист. Саҳифаҳо бояд рақамгузорӣ шуда бошанд.

Ба мақола тавсияи муассиса (барои муаллифони беруна), тақризи шӯбаи марбутани Институт, фишурда, калидвожаҳо (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар ду нусха, бо нишондоди унвони мақола, сарҳарфи ном ва насаби муаллиф ҳамроҳ карда мешаванд.

Барои чоп маводи таҳқиқотие, ки қаблан дар дигар нашрияҳо чоп нашуда бошанд, қабул карда мешаванд. Дар охири мақола, баъд аз матн ва фишурдаи рӯйхати адабиёти истифода шуда зикр гардида, аз тарафи چاپ номи муассисае, ки мақоларо пешниҳод кардааст, инчунин маълумот дар бораи муаллиф, телефон ва имзои муаллиф (муаллифон) оварда мешавад.

Ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёти истифодашуда мушаххассоти зеринро бояд қайд кард: а) барои китобҳо – насаб ва сарҳарфи ном ва номи падар, унвони пурраи китоб, макони чоп, нашриёт, соли нашр, рақами ҷилд, саҳифа; б) барои мақолаҳо аз маҷаллаву маҷмӯаҳо – насаб ва сарҳарфи ном ва номи падар, унвони пурраи мақола, номи маҷалла ё маҷмӯа, соли нашр, шумора ва саҳифа (барои маҷмӯа). Ҳангоми иқтибоси тақрорӣ аз як манбаъ шакли маъмулии ихтисоршавӣ истифода мешавад.

Агар дар матн ҷадвалҳо оварда шуда бошанд, нусхаҳои иловагии онро дар варақ чоп карда, бо нишон додани саҳифаи матлуб ба мақола ҳамроҳ кардан лозим аст.

Дар ҳолати баргардонидани мақола ба муаллиф барои ислоҳот ё ҷиҳати таҳрир, муаллиф бояд ислоҳоти заруриро ворид карда, нусхаи охирини ислоҳшударо якҷоя бо нусхаи аввалӣ, инчунин шакли электронии мақолаи ислоҳшударо дар муддати то 3 рӯз ба идора бозгардонад.

Масъулияти истифодаи маълумоте, ки барои чопи озод иҷозат нест, мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба дӯши муаллифон аст.

Идораи маҷалла ҳуқуқи ихтисорнамудан ва ба дастнависҳо тағйирот ворид карданро дорад.

Мақолаҳои, ки ба қоидаҳои мазкур ҷавобгӯ нестанд, барои чоп қабул карда намешаванд.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. В журнале "Известия Института философии, политологии и права Национальной академии наук Таджикистана" печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по философским, социологическим, политологическим и юридическим наукам.

2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии, в соответствии с настоящими правилами.

3. Объем статьи не должен превышать 1-го п.л. (до 12 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова, приводимые в конце статьи. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.

4. К статье прилагаются направление от учреждения (для внешних авторов), рецензия соответствующего Отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языке) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора.

5. Статья принимается в одном экземпляре, в текстовом и в электронном вариантах. Статья должна быть напечатана: на компьютере, с одной стороны листа, через 1,5 (полуторный) интервал, в файле Microsoft Office Word, размером шрифта 14, гарнитура Times New Roman (для русских и английских текстов), Times New Roman Tj (для таджикских текстов), интервалом 1,5, поля с каждой стороны – 2,5 см. В статье обязательно использование таджикского шрифта для таджикских текстов гарнитурой Times New Roman Tj, аннотации и ключевых слов. Страницы должны быть пронумерованы.

6. В конце статьи после текста аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, а также сведения об авторе, телефон и подпись автора (авторов).

7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:

а) для книг - фамилию и инициалы автора, полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;

б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора, название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.

8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.

9. В случае возвращения статьи автору для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования, автору необходимо в трехдневный срок внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.

10. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

11. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.

12. Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором (авторами).

Адрес редакции: Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, Институт философии, политологии и права им. А.Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана.

RULES FOR AUTHORS

The Editorial Board requires from the authors to submit their papers to the editor, in printed and electronic forms, paying special attention to the scientific and practical aspects of their works.

The Academic Legal Journal publishes scientific articles on the results of research on legal sciences.

Articles are accepted for publication on the recommendation of one of the departments of the Institute or one of the board members, in accordance with these rules. The paper should not exceed one unit (up to 12 pages of computer text), including drawings, tables, graphs, summaries and keywords in Tajik, Russian and English, given at the end. Abstract in the same languages should contain no more than four sentences and the number of keywords should be given up to ten words and word combinations. The text should be presented in the Microsoft Office Word program: font size - 14 headset - Times New Roman Tj, line spacing - 1.5, margin - 2.5 cm on all sides. The use of specific Tajik letters in the materials prepared in the Tajik language, as well as keywords and annotations are necessary. Pages must be numbered.

To the article should be attached a cover letter from the institution (for foreign authors), review of the relevant department of the Institute, abstracts and keywords (in Tajik, Russian and English) in duplicate, with the name of the article, initials and surname of the author.

Accepted for publication research materials should not previously be published in other publications. At the end of the article after the text and annotations there should be given a list of references, on the left side one should indicate the name(s) of the institution that submit the article(s), as well as information about the author(s), telephone and signature of the author (s).

When making a list of references one should indicate: a) for books - surname and initials of the author(s), full name of the books, place of publication, the publisher, year of publication, volume number, page; b) for journal articles and collections - surname and initials of the author, article title, journal title or collection, year of publication, and page number (for collection). After repeated references to the same literature standard abbreviations are acceptable.

To existing tables in the text one should print a duplicate of the tables indicating the page to which the tables belong.

In the case of the return of the article to the author for substantial corrections or its final editing, one should make any necessary corrections in the final version of the manuscript to the editor and return the corrected text, as well as its electronic version identical with the original version of the manuscript.

Responsibility for the use of the data, not intended for open publication lies on the authors of articles in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan.

The editors reserve the right to make editorial changes and reduction of manuscripts.

Articles that do not meet these rules will not be accepted for the publication.